Ц-1363

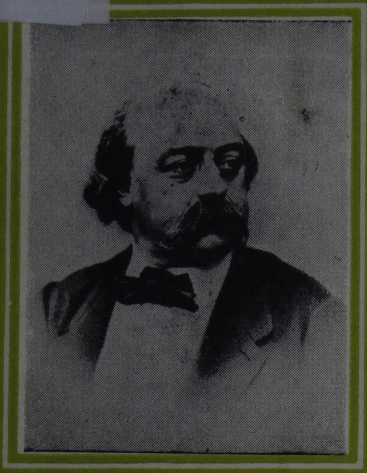

GUSTAV FLOBER

ZOJA BOVARI

Gustav Flober

ZOJA BOVARI

SHKRIMTARË BOTNORË

GUSTAV FLOBER

ZOJA BOVARI

RILINDJA
Sipërmarrje gazetare-botuese
Prishtinë — 1959

Titulli i origjinalit:

GUSTAVE FLAUBERT

MADAME BOVARY

Mœurs de province

Përktheu

VEHAP SHITA

Redaktor

SULEJMAN DRENI

MARI — ANTON — JUL — SENARDIT

ANTARIT TË SHOQATËS S'AVOKETËNVET, ISH KRYETARIT TË PARLAMENTIT DHE MINISTRIT TË P. TË MBRENDSHME

I dashtuni dhe i shkëlqyeshmi mik,

Më lejoni ta shkruej emnin tuej në fillim të këtij libri dhe madje përmbi dedikimin, sepse botimin e tij, para së gjithash, jua detyroi ju. Tue pasë kalue nepër mprojtjen tuej madhështore, vepra ime, ka fitue edhe për mue vetë nji prestigj të papritun. Pranoni pra këtu çfaqjen e nderimit tim të thellë dhe të mirënjohjes, e cila sado e madhe që t'jetë, nuk do t'jetë kurrë aq sa talenti oratorik dhe përkushtimi juej.

Paris, me 12 kallnuer 1857

GUSTAV FLOBERTI

PJES' E PARË

I

Ishim në sallën e studimit, kur hyni drejtori, dhe mbas tij nji nxanës i ri, mveshun në petka qytetarësh dhe shërbtori i shkollës që mbante nji bankë të madhe. Ata që filejshin, u zgjuen nga gjumi, dhe secili u ngrit, si t'ishte zanë befas në punën e tij.

Drejtori na bani shenj që t'uleshim; mandej, tue u kthyë kah kujdestari:

— Zotni Rozhe — i tha ai me gjymsë zani, ja nji nxanës, të cilin po ju porosis, ky hyn tashti në të pestën. Po të shkojë mirë me mësime dhe sjellje, do të kalojë te të mëdhêjt, që kanë moshën e tij.

I riu që kishte mbetë në qoshe, mbrapa portës, sa mezi e shifshim, ishte nji djalosh nga katundi, të thuesh nja pesëmbëdhetë vjeç, dhe me shtat mâ i madh se çdonjani prej nesh. Flokët i kishte të preme drejt mbi ballë, si ndonji kangatar kishe të katundit, dhe pamjen e qetë, po fort të hutueme. Ndonse nuk ishte shpatullgjanë, pallltoja e tij cohe të blertë me pulla të zeza dukej se e shtrëngonte nën sjetulla, dhe nepër të çamen e mangëvet shifeshin nyje të kuqe të mësueme me qenë lakuriq. Kambët e tija në çorapa të kaltërta, delshin nga dofarë pantallonash të zverdhemta, të tërhequna nga krahoshat. Kishte mbathë këpucë të forta, të lyeme keq, të kapuna me gozhda.

Filloi thanja e mësimevet. Ai i ndëgjoi, tanë sy e veshë, me vemendje si në predikim, tue mos guxue as kofshët me i vû njanën mbi tjetrën, as m'u pështetë mbi brryl, dhe, n'orën dy, kur ra zilja, kujdestari u detyrue me ia heqë vërejtjen që të hynte në radhë me ne.

Ishim shprehë që, due thy në klasë, t'i thedhim kaçketat për tokë, për t'i pasë mandej duert mâ të lira; duhej, qysh në prag të portës, me i fërfllue nën bankë, në mënyrë që ta goditshin murin dhe të çojshin sa mâ shum pluhun; ashtu ishte moda aty.

Por, ose sepse nuk u kishte vû re këtyne punëve, ose sepse nuk kishte guxue me bâ edhe ai vetë si na, lutja kishte mbarue dhe i riu ende mbante kaçketën e tij mbi gjuj. Ai ishte nji nga ata kapuça të llojeve të përzime ku gjen njeriu diçka të kallpakut me qime, të shapkës së fushës, të kapelës së rrumbullakët, të kaçketës prej lëkure dhe të kapuçit të fjetjes, me nji fjalë nji nga ato sende të mjerueme, shëmtimi i heshtun i të cilavet të ban përshtypje të thellë ashtu si fytyra e të marrëvet. Ishte në trajtë veje dhe i frymë me eshtna balene, dhe fillonte me tre gajtana të trashë, që përshkoheshin në njani tjetrin; mandej ndëroheshin, të ndame nga nji shiirit i kuq, copat romboide prej kadifje dhe qimesh lepuri; pastaj vinte si nji qese e vogël që mbaronte me nji poligon kartoni, rreth e përqark mbuluem me nji qëndisje gajtanash të gërshetuem prej kah mvarej në maje të nji gajtani tepër të hollë nji terthorzë e vogël — fijesh t'arta në trajtë të nji lende. Kaçketa ishte e ré: rrethi i shkëlqente.

— Ngrihuni, — i tha profesori.

Ai u ngrit, kaçketa i ra. Gjithë klasa nisi me qeshë. U ul për ta marrë. Fqiu i tij ia rrëzoi me brryl; ai e mori edhe njiherë.

— Shkërohuni mâ njiherë nga ai helmetë, — i tha profesori, që ishte nji njeri mendjehollë.

Nxansat ia plasën gazit, gjâ që e hutoi djaloshin e mjerë, aq sa nuk dinte nëse duhej ta mbante kaçketën në dorë, ta lente për tokë, apo ta vente në krye. U ul dhe e vuni në prehën.

— Ngrihuni, përsëriti profesori, dhe më thoni si ju quejnë.

I riu pështpëriti nepër dhambë nji emën të pakuptueshëm.

— Përsëritni!

U ndëgjue i njâjti murmurim rrokjesh, që u mbulue nga kllithmat e klasës.

— Me zâ mâ të naltë! — bërtiti profesori — me zâ mâ të naltë!

I riu, tue marrë dëshprimthi atë botë nji vendim burrash, hapi gojën vesh më vesh dhe nxorri me sa zâ pat, si me dashtë me thirrë ndokend, këtë fjalë: Sharbovari.

Menjiherë u bâ nji zhurmë e madhe nga të gjitha anët, që shkoi tue u rritë me vikamën e zaneve fishkllluese (ulurojshin, lehshin, rrihshin kambët: Sharbovari! Sharbovari!); mandej që u vazhdue në klithma të veçueme, që memzi qetohej, dhe ngandonjiherë, tue u përsëritë përnjiherë në nji varg të tanë bankash ku, ende shpërthente aty këtu, si nji gaz i pafashitun mirë, si nji top i shpnazun keq.

Mirëpo, nën breshnin e detyrave për dënim, rregullli pak nga pak u vendos në klasë, dhe, profesori, që ia doli me kuptue emnin e Karl Bovariut, mbasi i tha që t'ia diktojë, t'ia shqiptojë shkronjë për shkronjë dhe t'ia lexojë rishtas, i dha urdhën menjiherë atij të mjeri që të shkojë m'u ulë në bankën e përtacëvet, në rranzë të katedrës. Ky filloi me lëvizë, po para se me u ndisë, ngurroi.

— Ç'po kërkoni? e pyeti profesori.

— Kaç... tha me frigë i riu, tue këqyrë rreth e rrotull me sy të shqetsuem.

— Pesëqind vargje për dënim krejt klasës! bërtiti me zâ të tërbuem, çka ndaloi si ai Quos ego[1]) nji poterë të re.

— Rrini pra urtë! vazhdoi profesori me zemrim, dhe, tue fshi djersën me shami që posa kishte nxjerrë nga palltoja: — dhe ju, i riu, do t'më shkrueni njizet herë foljen ridiculus sum.[2])

Mandej, me zâ mâ të butë:

— Do ta gjeni, atê, kaçketën tuej; nuk jua kanë vjedhë!

Gjithçka ra së rish në qetsi. Kremat u përulën mbi fletoret e ushtrimeve dhe i riu ndejti gjatë dy orëve si â mâ mirë, ndonse kohë mbas kohe, ia fërfllojshin ndonji lamsh të vogël leure, hedhun nga maja e ndonji pende që vinte e ia stërpikte fytyrën. Po ai e fshinte me dorë dhe rrinte pa lëvizë, me sy t'ulun.

Në mbramje, në sallë të studimit, nxori nga banka e vet mangët për punë, rendoi sendet e vogla,

[1]) Fjalët, të cilat i përdori Neptuni, zoti i detnave, kundër ernave të tërbueme në det, dhe të cilat në gjuhën e zotnave tregojnë idhnim e kërcnim; këto fjalë i përmend Virgjili n'Eneidën e vet (shënim i përkth.)

[2]) Jam qesharak

rregulloi me kujdes vizat në letër. E parë se si punonte me ndërgjegje, tue kërkue çdo fjalë në fjaluer dhe se si mundohej shum. Në saje, pa dyshim, të këtij vullneti të fortë që tregonte, nuk e çuen në klasë mâ t'ulët; vërtet se i bante mjaft mirë detyrat, po nuk kishte aq lehtsi dhe fisniki në të shprehun. Ishte pikërisht prifti i fshatit ai që kishte fillue t'ja mësojë latinishten, mbasi, për shkaqe ekonomike, prindët e kishin çue në gjimnaz mâ së voni.

Baba i tij, zotni Karl-Deni — Bartolomej Bovori, ish ndihmës kirurg ushtarak, i kompromietuem rreth vjetit 1812, në punë rekrutimi, gjâ që e kishte detyrue me dhanë dorëheqjen nga nëpunsija n'at kohë, kishte përfitue atëherë nga cilsit e tij vehtiake për të nxokë kalimthi nji miraz gjashtëdhetë mijë frangash që i paraqitej me rastin e vajzës së nji tregtari kapelash, të dashunueme në sjelljet e tija. Burr i pashëm, mburrës, e që kërsitte mamuzat, me zylyfë të ngjitun për musteqe, me gishta të stolisun me unaza dhe i mveshun në petka me ngjyra të gjalla, dante si ndonji trim, me lëvizje të shkathta të ndonji furnizuesi tregtije. Kur u martue, jetoi nja dy — tri vjet në saje të pasunis së grues; hante mirë, ngrihej vonë, pinte duhan në lulla të mëdha porcelani, kthente në mbramje te shtëpija, vetëm kur mbaronte çfaqja e teatrit, dhe i ndiqte kafet. Vjehrri i vdiq dhe nuk la gjâ për nder; kjo e zemroi, u hodh në *prodhime të fabrikës*, humbi në to disa të holla, mandej u tërhoq në katund, *ku deshti me kallxue se mund të bante hajr e të vyente.* Por, mbasi s'mirrte vesh kurgjâ mâ tepër në bujqsi se sa në përpunim përlhurash të pambukta, mbasi ladronte me kualt e tij në vend se me i shti në lavër, pinte rakin e mollave me shishe në vend se me e shitë me fuçina, hante mâ të mirat shpendë shtëpijake t' oborrit të tij dhe lyente këpucët e gjuetis me vjamin e thijvet, ai e kuptoi fare shpejt se ishte punë mâ me mend me heqë dorë njiherë e mirë nga çdo punë tregtije.

Ai gjeti me qira për dyqind franga në vjet në nji katund, në kufi të Kos dhe Pikardis, nji shtëpi banimi, gjymsa e dhanun me qira, gjymsa e zotnis; dhe i pezmatuem, i brejtun ngja pikllimi, tue vû gojë mbi qiellin, tue i pasë zili gjithsecilit, u mbyll në të, qysh në moshën katërdhet' e pesë vjeç, i mërzitun nga nje-

rzit, thonte ai, dhe mbasi e kishte sosë me jetue në paqë.

Grueja e tij kishte luejtë menç mbas tij këtyne herësh; ajo e kishte dashtë për së tepërmi dhe me shum përulje, gjâ që e kishte bâ të ndahet nga ajo edhe mâ fort. Dikur e gëzueshme, e gjallë dhe tanë dashuni, kah u plakte, vinte e bâhej (si vena n'erë që shndërrohet n'uthull) gjithnji mâ e idhët, hujnike dhe nervoze. Sa shum kishte vuejtë, pa u ankue në fillim, kur e shifte se ngitte mbas çdonjanës vajzë rrugaçe të katundit dhe kur i u këthente në mbramje te shtëpija nga kushedi çfarë vendesh të këqija, me ndjenja të topitуna dhe tue nxjerrë erë të qelbët pijaneci. Mâ në fund, u lëndue në sedrën e saj. Qysh atëherë kishte heshtë, tue përbî tërbimin me nji stoicizëm të pazâ, të cilin e muejti deri në vdekje. Ngitte pa pushue andej këndej mbas punëvet. Shkonte te përfaqsusët zyrtarë, te kryetari i gjyqit, mbante llogari për skadimin e kambialëve dhe kujdesej për zgjatjen e afateve, dhe ndërkaq, në shtëpi, hekuroste, qepte, mbikqynte punëtorët, paguente llogaritë, ndërsa, zotnija, pa çâ kryet për kurgjâ, vazhdimisht i shtanguem në nji gjumë të zymtë nga i cili zgjohej vetëm për t'i thanë gjana të papëlqyeshme, mrinte gjithë ditën e lume tue pi duhan përbri zjarrit dhe tue pshty në hî.

Kur i lindi nji fëmi, iu desht me ia dhanë mandeshës. Kur ktheu ai te ata, e llastuen si nji princ. Nana e ushqente me ambëlsina dhe baba e lëshonte me nga zbathun dhe, për t'u tregue filozof, thonte madje se ai do të mundte me shkue krejt lakuriq si klyshët e shtazëvet. Përkundra përpjekjeve amnore, i ati përfytyronte njâfarë ideali burrnuer të fëminis, simbas të cilit përpiqej ta edukonte të birin, donte që ta rritshin ashpër, spartançe, për t'ia bâ trupin të fortë dhe të shëndoshë. E çonte me fjetë në të ftoftë, e mësonte me pi shum rrum dhe me fye procesjonet. Po, mbasi fëmija ishte i qetë përkah naryta, nuk u zhvillue simbas përpjekjevet të tij. Nana nuk e ndante kurr prej vehtes; ajo i prente fotografina kartoni, i rrëfente tregime, kuvendonte me të monologje të pambarim, plot me gëzime melankolike dhe përkëdhelje llafazane. Në vetmi të jetës së saj, ajo ia nguliti këtij fëmije në krye, të gjitha kotsinat e saja të shpërndame dhe të shkatrrueme. Andrronte ofiqe të nalta, e shifte tashmâ të madh, të pashëm, mendjezgjuet, me shërbim

si inxhinjer ose gjykatës. E mësoi të lexojë dhe madje në një piano të vjetër që kishte, me këndue nja dy a tri romanca të vogla. Por për të gjitha këto, zotni Bovari, që nuk kujdesej fort për letërsi, *thonte se nuk e vyente barra qiran!* A do të kishin vallë me se ta mbajshin ndonjiherë në shkollat e qeveris, t'ia blejshin ndonji titull ose t'ia çelshin ndonji tregtii? Së fundi, *nëqoftëse njeriu âsht sado pak i guximshëm dhe i paftyrë, gjithmonë fiton në jetë.* Zonja Bovari kafshonte buzët në dhambë dhe fëmija endej posht, e përpjetë nepër kaitund.

Ai shkonte mbas lavërtarëvet, dhe gjuente me buca dheu, korbat që fluturojshin. Hante mana përgjatë hendeqeve, ruente gjelat e dettit me një thupër të gjatë, rrotullonte barin e thatë në livadhet e kosituna, fugonte nëpër pyje, në ditët me shi luente para portës së kishës dhe, të kremteve të mëdha, iu lutte tepër shërbitorit të kishës me e lanë me i ra kumbonëvet për t'u mvarë me tanë trupin në litarin e gjatë e për t'u gëzue tue u çue dhe ulë me të.

Prandej, erdh e t'u rrit si liis. Fitoi fuqi në duer dhe ngjyrë të bukur shëndeti.

Kur i mbushi të dymbëdhetat, nana e tij ndërmjetsoi që të fillojë me nxanë. Për këtë u ngarkue famullitari. Por mësimet ishin aq të shkurta dhe fëmija i ndiqte aq pa rregull sa nuk mund të hyjshin në punë për kurrgjâ. Bâheshin në kohën e lirë në sakristi, në kambë, për së shpejti ndërmjet pagëzimit dhe vorrimit; ose famullitari çonte me e thirrë nxansin e vet mbas lutjes së Falemimërís, kur s'kishte për të shkue kund. Skojshin në dhomën e tij dhe uleshin; mushkajat dhe fluturat e natës silleshin rreth e rrotull qiriut. Bante të nxehtë, fëmis i vinte për të fjetë; dhe famullitari që kotej me duer mbi bark, s'vononte e ia fillonte krratjes, gojë-hapun. Prap nji herë tjetër, kur zotni famullitari tue u kthye nga kungimi i nji të sëmundi të rretheve, shifte Karlin që po brethte posht' e përpjetë nepër fushë, e thirrte, e qortonte nji çerek ore dihe përfitonte nga rasti për ta bâ që të zgjedhojë ndonji folje në rrumzë të nji lisi. Shiu i ndërprente ose ndonji i njoftun që kalonte andej. Tek e mbramja, ishte gjithmonë i kënaqun prej tij, thonte madje se *djaloshi* e kishte kujtesën shum të madhe.

Karli s'mundte me mbetë me kaq. Zonja qe e vendosun. I turpnuem, ose mâ mirë me thanë i lodhun,

zotnija lëshoi pê tue mos kundërshtue dhe pritën edhe nji vjet deri sa fëmija i vogël mori kungimin e parë.

Kaluen edhe gjashtë muej; dhe nji vjet mâ vonë e çuen tek e mbramja në gjimnazin e Ruanit, në të cilin vetë i ati e përcolli kah mbarimi i tetorit, në kohën e panairit të Shën Romaikut.

Do t'ishte e pamundun për secilin prej nesh me sjellë në mend ndonji veçori të tij. Ishte nji djalë i urtë, që luente në kohën e pushimit ndërmjet orëve të mësimit, punonte në sallën e studimit, ndëgjonte me vemendje në klasë, flente mirë në fjetore dhe hante me lezet në sallën e ngranjes. Kishte për kujdestar nji tregtar të madh hekurash nga rruga Ganteri, i cili e qitte përjashta nji herë në muej, të dielën mbasi ta kishte mshelë duqanin, e çonte me shetitë në limâ ku shikonte anijet, mandej e binte në gjimnaz qysh n'orën shtatë, para darkës. Për çdo t'ejte në mbramje, i shkruente nga nji letër të gjatë s'amës, me ngjyrë të kuqe dhe e vuloste nëpër qoshe me brumë; mandej përsëritte mësimin e historis, ose lexonte ndonji vëllim të vjetër t'*Anakarsisit* që sillej dorë në dorë nëpër sallë të studimit. Në shetitje bisedonte me shërbtorin që ishte nga fshati sikurse edhe ai.

Mbasi punonte shum, u bâ nji ndër nxansat mesatarë në klasë, dhe nji herë madje mori lavdim në mësimin e historis së natyrës. Por kah mbarimi i klasës së tretë, prindët e nxorën nga gjimnazi dhe e shtinë me studjue mjeksi, të bindun se do të mundte vetëm, pa ndihmën e kurrkujt, me shkue deri në provimet e maturës.

Nana ia zgjodhi nji dhomë në katin e katërt, me fytyrë kah O-de-Rebek, te njifarë bojaxhiu, nji i njoftun i saj. Bani marrëveshje për fjetje dhe ushqim, ia gjeti mobiljet, nji tavolinë dhe dy karrika, ia pruni nga shtëpija nji shtrat të vjetër prej druni të qershis, dhe ia bleu edhe nji stufë të vogël hekuri dhe pak drû për ta nxe djalin e vet të mjerë. Mandej u nis në mbarim të javës, mbasi e porositi shum e shum që të sillej mirë tash që do t'i kryente punët vetë, pa ndihmën e të tjerëvet.

Programi i mësimeve që lexoi në shpallje, ia turbulloi mendjen: mësime anatomije, mësime patologjije, mësime farmacije, mësime kimije, edhe të klinikës, edhe të terapeutikës, pa e llogaritë higjienën dhe landët medicinale, të gjithë emna këta, etimologjin e

të cilëvet nuk e dinte e që i dukeshin si shum dyer altaresh plot me errsi madhshtore.

S'kuptoi gjâ në to; kot ndëgjonte, nuk mernte vesh. Po megjithatê punonte, të gjitha skriptet i kishte të lidhuna. I ndiqte të gjitha mësimet, nuk lente mbas dore asnji vizitë në spital. E kryente punën e tij të përditshme si ai kali që mësohet për të luejtë e që sillet në vend, me sy të lidhun, tue mos dijtë se çfarë pune ban.

Për t'ia kursye shpenzimet, e ama i çonte për çdo javë për postierin e katundit nga nji copë mish viçi të pjekun në furrë, me të cilin hante mëngjesin, kur kthente prêj spitali, gjith tue goditë me kambë murin gjatë ngranjes. Mandej iu desht me vrapue në mësime, n'anfiteatër, në spital, dhe m'u kthye në shtëpi, nëpër gjithfarë rrugësh. Në mbramje, mbas darkës së thatë të zotnis së shtëpis, hypte në dhomën e vet dhe i shtrohej punës, në petka të laguna që qitshin avull mbi trupin e tij, përpara stufës së skuqun.

Në mbramjet e bukura të verës, në kohën kur rrugët e vokta janë të shprazta, kur shërbtoret luejnë me top në pragun e dyervet, ai hapte dritaren dhe mbështetej në brryla. Lumi që sajon nga kjo lagje e Ruanit si njifarë Venediku të vogël e të ndytë, rridhte përposhtë, nën të, i verdhë ngjyrë vjollce ose të kaltërt ndërmjet uravet dhe parmaqevet të tij. Puntorët e krrusun në breg, lajshin krahët n'ujë. Në dajaqe që dilshin nga maja e tavanit, përfikeshin n'erë shllunga pambuku. Përball, pëntej kulmevet, shtrîhej qielli i madh e i kulluet, me diellin e kuq që perëndonte. Sa mirë duhej t'ishte aty! Çfarë freskije n'ahishte! Dhe i hapte birat e hundës për të thithë ernat e kandshme të fushës që nuk mrrîjshin deri te ai. U bâ i hajthëm, shtatu iu zgjat dhe fytyrës i ra nji hije trishtimi që e bani pothuejse tërheqse.

Natyrisht, nga pakujdesija, erdh e të hoqi dorë nga të gjithë vendimet që kishte shestue përparandej. Njiherë braktisi vizitën në spital, të nesërmen mësimet dhe, tue shijue përtacín, pak nga pak, nuk ktheu mâ në to.

U shpreh mbas kafes, dhe zû marak në lojën e dominavet. M'u mshelë për çdo mbramje në nji lokal të ndytë publik për t'u ra mbi tavolina mermeri do eshtnave të vogjël beruri, të shënuem me pika të zeza, i dukej si nji veprim i çmueshëm i lirís së tij që ia

rritte ndërimin kundrejt vetëvehtes. Kjo ishte si njifarë fillimi i jetës në shoqni, afrimi kah qejfet e ndalueme dhe tue hy n'atê, vente dorën në bravën e portës me nji gëzim të thuesh epshuer. Atbotë u zhvilluen në shpirtin e tij shum ndjenja që kishin ndêjtë të shtypuna; mësoi përmendsh kangëza që këndonte në raste gëzimi, u entuziazmue për Berangerin, mësoi me bâ punç dhe mâ në fund e njofti dashunín.

Në saje të këtyne punëve përgatitore, ra kryekëput në provim nga i cili delshin ndihmës doktora. Po n'at mbramje bile e pritshin në shtëpi për t'ia kremtue suksesin!

Ai u nis në kambë dhe u ndal para hymjes në katund, ku e thirri nanën e vet dhe ia kallxoi të gjitha. Ajo e lau tue ia hedhë humbjen e tij provuesavet të padrejtë, dhe i dha zemër tue marrë mbi veti që t'i vêjë kapak punës ajo vetë.

Zotni Bovariu vetëm mbas pesë vjetësh e muer vesh të vërtetën; kjo mâ ishte e vjetër, po ai e pranoi, sepse nuk mundte mâ në fund me marrë me mend që njeriu që kishte dalë prej tij t'ishte i marrë.

Karli iu vû punës rishtas dhe përgatiti pa ndërpré landët e provimit, të gjitha pyetjet e të cilit i mësoi, përpara, përmendsh. E kaloi provimin me sukses mjaft të mirë. Sa dítë e lumtun për t'amën. Banë gostí të madhe.

Ku do të shkonte tash me ushtrue zanatin e tij? Në Totë. Atje ishte vetëm njifarë mjeku i vjetër. Q'prej shum kohe zonja Bovariu ia përgjonte vdekjen dhe pa i palue plakushi ende duert fare, Karli kishte zanë vend përballë si mbasardhës i tij.

Po puna s'mbaronte me kaq. Vënte si e kishte rritë dhe bâ me nxanë mjeksín dhe gjetë vendin për ta ushtrue, po duhej me ia gjetë edhe gruen. Dhe nana ia gjeti: të vejën e nji ekzekutuesi gjyqsuer nga Diepi, e cila ishte katërdhet' e pesë vjeçe dhe kishte njimijë e dyqind franga t'ardhuna në vjet.

Ndonse zonja Dybyk ishte e shëmtueme, e thatë si kallam dhe plot me puçërra si pranvera me sytha, mund të zgjidhte ndër ata që e lypshin. Për t'ia dalë qëllimit të vet në krye, Zonja Bovari u detyrue t'i largojë të gjithë, dhe madje me shum mjeshtri bani që të dështojnë dallaveret e nji kasapi të cilit ia mbajshin pajën prifitat.

Karli pritte që me anë të martesës ta përmirsonte gjendjen e tij tue marrë mend se do t'ishte mâ i lirë dhe se do të mundte me qenë i zoti i vetëvehtës dhe i të hollavet të tij. Por grueja e tij u bâ zot shtëpije; para botës iu desht me dijtë se çka me thanë e çka mos me thanë, iu desht çdo të premte me agjinue, me u mveshë simbas dëshirës së saj dhe mbas urdhnit të saj mundonte klientët që nuk paguejshin. Ia çelte letrat, e gjurmonte për çdo hap dhe e përgjonte mbas dere se si i shikonte të sëmundët n'odën e tij të punës, kur aty kishte gra.

Për çdo mëngjes duhej t'i çonte asaj çokolata, dhe m'u kujdesë për të sa s'ka. Ajo ankohej gjithnji se i kishte nervat, krahnorin e sëmundë dhe se ish pa qef. Rrapllima e hapave e shqetsonte; kur i shkonte burri, vetmija e hante; kur i vinte afër, bâhej për vdekje, me siguri. Në mbramje, kur kthente Karli në shtëpi, ajo nxirrte nga mbulesat krahët e saj të thatë, e përqafonte dhe mbasi e kishte bâ m'u ulë në rreth të shtratit, niste me i folë për brengat e saj: ai e harronte, ai donte nji tjetër! Mirë ia kishin thanë se do t'ishte fatmjerë; dhe mbaronte tue i kërkue ndonji shurup për shëndet dhe pak mâ tepër dashuni.

II

Nji natë, kah ora njimbëdhetë, i çoi nga gjumi rraptima e nji kali që u ndal mû para portës. Shërbtorja hapi dritarzën e tavanit dhe mori me folë për pak kohë me nji njeri që ishte mbetë përposhtë, në rrugë. Ai kishte ardhë me kërkue mjekun; kishte me vehte nji letër. *Nastazija* zbriti nepër shkallë tue u dridhë së ftofti dhe shkoi me çelë derën dhe heqë rezat, njanën mbas tjetrës. Njeriu e la kalin dhe, tue marrë mbrapa shërbtoren, hypi menjiherë bashkë me të në dhomë. Ai nxori nga kapuçi i tij i leshtë me tufa të përhimta nji letër të mbështjellun në nji rubë, dhe ia paraqiti njerzishëm Karlit, që u mbështet me brryla për jastëk që ta lexonte. Nastazija, pranë shtratit, mbante kandilin. Zonja, prej marres, rrinte e kthyeme kah rrugëza në mënyrë që i dukej shpina.

Kjo letër, e vulosun me nji vulë të vogël dylli të kaltërt, i lutej shum zotni Bovariut që menjiherë të vinte në fermën e Bertos, për ta qitë në vend nji ka-

mbë të thyeme. Mirëpo, nga Totë deri në Berto ka nja gjashtë mile të mira, tue kalue nepër Longëvil dhe Shën Viktor. Nata ishte e errët. Zonja e re Bovari frigohej se mos i ndodhte ndonji fatkeqsi burrit të saj. Prandej u vendos që sherbtori të nisej përpara. Karli do të nisej tri orë mâ vonë, kur të delte hana. Nji djalë do t'i delte përpara, për t'ia tregue rrugën për në fermë dhe për t'ia çelë dyert e oborrit.

Rreth orës katër të mëngjesit, Karli i mbështjellun mirë nën pallton e tij, u nis për Berto. Ende i fjetun nga nxehtsija e gjumit, ishte lëshue në luhatjen e trokut të qetë të kalit të tij. Kur ndalej kali vetë para atyne gropave të rrethueme me therra që futen thellë në buzë të hullive, Karli zgjohej befas nga gjumi. Sillte shpejt ndër mend kambën e thyeme, dhe përpiqej me u kujtue mirë për të gjitha thyemjet e eshtnavet që dinte. Shiu s'binte mâ, dita po agonte dhe, në degët e mollavet pa gjethë, zogjt rrijshin të paluejtshëm, me pendlat e tyne të tërqethuna n'erën e ftoftë të mëngjesit. Fusha e mrafshtë shtrihej pa mbarim dhe tufat e drûjvet përqark fermavet, trajtojshin në largsina të mëdha, pika ngjyrë vjollce në të zi mbi këthough sipërfaqe të përhimtë që tretej n'horizont në ngjyrën e zymtë të qiellit. Karli, kohë mbas kohe, hapte syt; mandej, tue iu lodhë mendja dhe tue iu kthye gjumi vetvetiu, ai binte mbas pak kohësh në njifarë kotje ku përshtypjet e tij mâ të reja tue u përzie me kujtime, ai vetë e shifte vehten të dyfishtë, njiheri student dhe të martuem, të ramë më shtratin e tij si pak përpara, tue kapërxye nepër nji sallë t'operuemsh si këtyne herësh. Era e nxehtë e pecave përzihej në kryet e tij me erën e freskët të vesës; ndëgjonte se si unazat hekuri të shtretënvet të spitalit rrokulliseshin në shufrën e tyne prej metali dhe se si flente grueja e tij... Kur po kalonte nepër Vosonvil, vuni re, buzë nji hendeku, njifarë kalamani t'ulun mbi bar.

— A jeni ju mjeku? — pyeti fëmija.

Dhe mbas përgjegjes së Karlit, mori në duer këpucët e drûjta dhe nisi me nga para tij.

Mjeku, gjatë rrugës, mori vesh nga fjalët e prîsit të tij se zotni Ruo duhej t'ishte nji ndër bujqit mâ të pasun. Kishte thye kambën dje mbramja,tue u kthye nga nji fqi, te i cili kishin kremtue *„Ujët e bekuem"*. Grueja e tij kishte vdekë para dy vjetësh. Me vehte

ЈАВНА БИБЛИОТЕКА „МИЛАДИН ПОПОВИЋ" ПРИШТИНА 1362 17 e vendit

kishte vetëm *zonjushën* e tij që i ndihmonte në këqyrjen e shtëpisë.

Hullit e rrotavet u banë të thella; i afroheshin Bertos. Djali i vogël, tue u përvjedhë atëherë, nepër nji birë gardhi, u zhduk, mandej u duk prap në fund të nji farë oborri për t'i hapë dyert; kali rrëshqitte mbi barin e lagët; Karli ulej për të kalue nën degë. Qêjt e rojës lehshin në stel tue ngrehë vargojt e tyne. Kur hyni në Berto, kali u frigue dhe këceu anash. Kjo ishte nji fermë e bukur. Përmbi dyert e hapuna shifeshin në shtalla kual të mëdhêj të lavrës që hajshin të qetë në grazhde të reja. Për së gjati ndërtesavet shtrîhej nji pleh i madh që qitte avull dhe, nepër të kërkojshin ushqim mjedis pulave dhe gjelave të detit nja pesë ose gjashtë pauna, stolija e oborrevet të Kos. Vatthi ishte i gjatë, hambari i naltë, me mure të lëmueta si shuplaka e dorës. Nën jerevi kishte dy qerre të mëdha dhe katër pllugje dhe mbi to kamxhikët, qaforet, krejt pajimet, mbulesat leshi të kaltërt të të cilavet i ndynte pluhni i hollë që binte nga tavani. Oborri që shkonte gjithë tue u ngjitë, ishte i mbështjellun me lisa në largsina të njajta dhe zhurma e gëzueshme e nji tufe patash ushtonte pranë kënetës.

Nji grue e re, me fustan leshi të kaltërt, stolisë nga tri volante erdh në prag të derës për ta pritë zotni Bovariun, të cilin e shtinë në gjelltore, ku ndizej flakë nji zjarr i madh. Rreth tij zente gjella e drekës së njerëzvet të shtëpis në tenxherëza madhsije së ndryshme. Përmbrenda oxhakut tereshin teshat e laguna. Kacija, mashëzat dhe sqepi i rrëshiqit, të tanë të nji madhsije së jashtëzakonshme, shkëlqejshin si çelik i lëmuem, ndërsa gjatë mureve mvareshin shumica e enëve, mbi të cilat derdhej pabarabarsisht drita e qartë nga oxhaku, përzie me rreze të diellit që arrinte nga xhamat e dritareve.

Karli hypi në katin e parë për të pa të sëmundin. E gjeti në shtrat, që djersej nën mbulesa, e që kishte hedhë kapuçin e natës larg vehtes. Ky ishte njifarë njeri i vogël dhe i trashë nja pesëdhetë vjeç, me lëkurë të bardhë, me sy të kaltërt, krye tullac, dhe me vatthë ndër veshë. Pranë vehtes kishte mbi nji karrikë nji shishe të madhe me raki, prej së cilës derdhte kohë mbas kohe, për të marrë zemër; por, ta pamen mjekun, fashitet dhe, në vend se me sha sikurse bante ç'prej dymbëdhetë orësh, filloi kadalëdale me gjëmue.

Thyemja e eshtnave ishte e thjeshtë dhe pa ndonji ndërlikim. Karlit as nuk do t'i shkonte në mend me e lypë mâ të lehtë. Mandej, mbasi u kujtue se si profesorët e tij silleshin pranë shtratit të të plagosunvet, i dha zemër të sëmundit me gjithfarë fjalësh të mira dhe me ato përkëdhelje kirurgu, që janë si voji me të cilin lyhen thikat e operatorit. Për të pasë drasëza, shkuen me kërkue hatëlla në katoq të qerreve. Karli e zgjodhi njanën sosh, e çau në copa dhe e lëmoi me nji copë qelqi, ndërsa shërbtorja shkyente çarshafa për të bâ pece dhe zonjusha Ema përpiqej për të qepë nënkrejsa. Mbasi ajo u vonue fort deri sa gjeti kutin e veglave të qepjes, u qortue nga i ati; ajo nuk përgjegji kurrgjâ; por, gjithë ltue qepë, i shponte gishtat që mandej i çonte në gojë për t'ua thithë gjakun.

Karlin i habiti bardhsija e thojvet të saj. Ata ishin të shkëlqyeshëm, të hollë në maje, mâ të pastër se sa fildishat e Diepit dhe të premë në trajtë bajame. Po dora e saj nuk ishte e bukur, ndoshta ishte fort pak e bardhë, dhe pak e thatë në falangje; ishte po ashtu tepër e gjatë, pa lakime të kandshme vijash ndër rrethe. Veç syt përnjimend i kishte të bukur; ndonse ishin të murrmë, dukeshin të zez për shkak të qerpikëvet dhe shiqimi i saj ishte i çelët, me njifarë guximi të sinqertë.

Kur u krye lidhja, vetë zotni Ruo ftoi mjekun *për të hangër diçka*, para se të nisej.

Karli zbriti në sallën e ngranjes, në katin përdhes. Buka aty ishte shtrue për dy vetë, me gota t'argjenta, mbi nji tryezë të vogël, në rranzë të nji shtrati të madh me baldakin të mveshun me pelhurë të pambuktë, vizatue me fytyra që paraqitshin Turqit. Ndihej era e luleshpatës dhe e rrobeve të lagta që delte nga dollapi i naltë prej drunit të lisit, vû përballë dritares. Përdhé, në nji kand, ishin rendue, në kambë, thasë me grunë. Kjo ishte teprica e grunit të hambarit përbrî, në të cilin hypej nepër tri shkallë guri. Si stoli për dhomën, mvarej në nji gozhdë, mjedis murit ngjyra e gjelbër e të cilit shlyhej nga shalitri, nji krye Minerve, vizatuem me shkumës të zi, në kornizë të praruemë, nën të cilën shkruheshin me shkronja gotike këto fjalë: „Babës sim të dashtun".

Kuvenduen mâ së pari për të sëmundin, mandej për kohën që bante, të ftoftin e madh, ujqit që bre-

dhshin nepër fusha, natën. Zojusha Ruo nuk dëfrehej aq shum në katund, sidomos tash që ajo merrej vetëm me kujdesimin e fermës. Mbasi salla ishte e ftoftë, ajo gjith tue hangër e gjith tue u dridhë, gjâ që zbulonte disi buzët e saja të trasha, që kishte zakon me i hangër në dhambë kur heshte.

Qafa i delte nga jaka e saj e bardhë dhe e kthyeme. Flokët e saj, dy vijzat e zeza ndase të të cilëvet dukeshin si t'ishin të nji cope të vetme — ishin aq të lëmuet, i ndante përmes kres nji vijë e hollë që përkulej leht' e lehtë simbas vijës së përkulun të rrashtës dhe që mezi lejshin m'u pa maja e veshit. Përziheshin mandej përmbrapa në nji perçe të madhe me nji lëvizje vala-vala kah tamthat, që mjeku i fshatit vuni re aty për herë të parë në jetën e tij. Mollzat e faqeve i kishte ngjyrë drandofillje. Ajo mbante, si nji burrë, mjedis dy pullave të shtatit të saj, syza ashti të breshkës.

Kur Karli, para se të nisej, mbasi shkoi nalt që t'i thotë lamtumirë mixhës Ruo, u kthye në sallë e gjeti Emën në kambë, me fytyrë nga dritarja. Ajo shiqonte në kopsht ku hûjt për të cilët kapej grosha i kishte pasë rrëzue era. Ajo u kthye me fytyrë prej tij.

— A mos po kërkoni ndonji send? pyeti ajo.

— Kamxhikun tim, ju lutem, përgjegji ai.

Dhe nisi me e kërkue mbi shtrat, mbrapa portës, nën karrika; ai kishte ra përdhe në mes thasëvet dhe murit. Zojusha Ema e dikttoi; u përkul mbi thasët e grunit. Karli, për t'u tregue i njerzishëm, u turr dhe, mbasi edhe ai vetë shtrinte dorën për të njajtin qëllim, ndieu se krahnori i tij po ia prekte lehtas shpinën e vashës së përkulun nën atê. Ajo u drejtue, krejt e skuqun dhe tue ia dhanë kamxhikun, e shikoi përtej supavet të krahëvet.

Në vend se me ardhë në Berto mbas tri ditësh, sikurse ishte zotue, ai erdhi mû të nesërmen, mandej rregullisht dy herë në javë, pa llogaritë vizitat e paprituna që bante kohë mbas kohe, simbas rastit.

Gjithçka, së mbrami, shkoi mirë; shërimi u bâ simbas rregullavet dhe, kur mbas katërdhet' e gjashtë ditësh, e panë mixhën Ruo që po sprovonte me ecë vetëm kah shtëpija e vet, filluen me e mbajtë Zotni Bovariun për njeri shum t'aftë. Mixha Ruo thonte se nuk do ta kishin shërue mâ mirë as mjekët e dorës së parë të Ivtos, as madje ata të Ruanit.

Sa për Karlin, ai as që kërkoi me pyetë vetvehten se për ç'arsye vinte me aq dëshirë në Berto. Po të kishte mendue për at punë, pa dyshim se zellin e tij do t'ia kishte mveshë randsís së rastit, ose ndoshta përfitimit që shpresonte s'andejmi. A ishte vallë mû ky shkaku që vizitat në fermë bâjshin nji përjashtim të kandshëm mjedis punëve të mjera të jetës së tij? Ato dit, çohej heret, nisej me kohë në trok, i grahte kalit me mamuza, mandej zbrittte për t'i fshi kambët në bar, dhe i vente dorzat e zeza para se me hŷ. Donte që ta shifshin se po arrin n'oborr, që ta ndiente kah i prekte krahun dera që sillej në hymje; donte gjelin që këndonte mbi mur, kalamajt që i delshin përpara. E donte hambarin dhe shtallat; e donte mixhën Ruo që ia qokte dorën tue e quejtë shpëtimtar të vetin; i donte këpucët druni të zojushës Ema në tjegullat e lame të gjelltores; thembrat e saja të nalta, e tregojshin pak mâ të madhe dhe, kur ecte para tij, gjynat druni që ngriheshin shpejt, qitshin nji kërsimë të thatë kur hasshin për këpucët e tij lëkure.

Ajo e përcillte gjithmonë deri në shkallën e parë para shtëpís. Nëqoftëse nuk ia sillshin ende kalin, ajo rrinte aty. Mbasi i kishin thanë njani tjetrit lamtumirë, nuk filitshin mâ; era e madhe e rrethonte, tue ia pështjellue flokët e imtë në shî të qafës ose tue ia tundë n'ije gjalmët e përparcës që përdridheshin si flamurtha. Nji herë kur u dê bora, uji kullonte teposhtë lëvorës së drûjvet n'oborr, kurse bora shkrihej mbi pullazet e ndërtesavet. Ajo ishte në prag; mandej shkoi me kërkue çadrën e saj, e hapi; çadra, mëndafshi ngjyrë gushë pullumbi nepër të cilën depërtonte dielli, ndriçonte me përthyemje lëvizëse lëkurën e bardhë të fytyrës së saj. Ajo buzëqeshte, nën të, në ngrohtsin e vokët; dhe ndëgjohej se si uji, binte, pika-pika, binte mbi shtofin e mëndafshtë të çadrës.

Në kohët e para kur Karli shkonte në Berto, zonja Bovari pyette rregullisht për të sëmundin, dhe për mâ tepër, në librin që mbante simbas rregullave të llogaris së dyfishtë, ajo kishte zgjedhë për Zotni Ruon nji faqe të bukur e të pastër. Por kur mori vesh se ai kishte nji bijë, filloi me bâ hetime, dhe mësoi se zonjusha Ruo, e rritun në kuvend të murgeshavet, te Urselinët, kishte marrë, si thonë, nji edukatë të mirë, se dinte, prandej, vallzimin, gjeografín, vizatimin, me

qëndisë dhe me i ra pianos. E kishte teprue përnjimend!

— A thue për njatë ai — thonte me vehte ajo, e ka fytyrën kaq të gëzueshme, kur shkon me e pá dhe kur e mvesh jelekun e ri, me rrezik që ta prishi në shi? Oh! Kjo grue! Kjo grue!...

Dhe ajo e urrejti, instinktivisht. Së pari, u kënaq dhe u qetsue tue ia sjellë fjalën rreth e rrotull për të. Karli nuk e kuptoi; mandej, kalimthi ajo bante ndonji vërejtje, mbi të cilën ai kapërcente, tue u frigue nga stuhija; së fundi ajo shpërtheu në qortime të hapta të cilavet s'dinte ai ç't'u përgjigjej. Ç'âsht shkaku që ai shkon përsëri në Berto, meqenëse zotni Ruo ishte shëndoshë e mbasi që ata njerëz s'kishin pague ende? Oh! Kjo pikrisht nga se atje ishte dikush-dikush që dinte me bisedue, nji qendisëshe, nji krijesë mendjezgjuet. Bash atje ishte ajo që ai donte: i duheshin zonjusha qyteti! Dhe ajo vazhdonte:

— E bija e Ruos, zonjushë qyteti! Bash e ka gjetë! Gjyshi i tyne ishte bari, dhe kanë nji kusherî përpak që s'ka hy në gjygj për shkak të nji varre shkaktue njanit në nji përlamje. Për nji pare gjith ai spitullim dhe që të dielave paraqitet në kishë në fustan të mëndafshtë si ndonji konteshë. Tek e mbramja, dihet se i mjeri mixhë, po t'mos i kishin bâ rrepat vjetin e kaluem, do të binte në hall të zi për pagimin e detyrimevet të veta.

Karli, nga se u lodh, nuk shkoi mâ në Berto. Heloiza e kishte përbé me dorë mbi librin e saj të meshës që të mos shkonte mâ, mbas shum dënesësh dhe puthjesh, në nji shpërthim të furishëm dashunije. Dhe ai ndëgjoi; po guximi krenar i dëshirës së tij ngriti krye kundra sjelljes robnuese dhe, për dyftyrsí të pasherre, mendoi se iky ndalim për ta pá atê ishte si nji e drejtë për ta dashunue. Dhe mandej vejusha ishte e thatë; i kishte dhambët e gjatë; ajo mbante në çdo stinë nji shall të vogël të zi, maja e të cilit i zbritte në pjesë të gjana të shpatullave; shtati i saj i fortë ishte i shtrënguem në fustana tepër të ngushtë si shpata në këllef, që ia zbulojshin nêjet si dhe gjalmët e këpucëvet të saja të gjana që kryqzoheshin mbi çorape të përhimta.

Nana e Karlit shkonte me i pa kohë mbas kohe; po, mbas disa ditsh, nusja dukej se e shtinte kundra të birit; dhe atëherë, ato, si dy thika, nisën me e shpue me vërejtje dhe qortime të tyne. I vejshin faj pse hante shum. Pse gjithmonë me i dhanë me pi

gjithkuj? Çfarë kryeforti sa mos me dashtë me mbajtë fanelën.

Ndodhi që nji ditë, në fillim të pranverës, nji noter nga Ingurvili, te i cili vejusha Dybyk ruente pasunin, hypi n'anije nji ditë kur deti kishte baticë të volitshme dhe mori me vehte të gjitha të hollat që ia kishin besue. Vërtet se Heloiza kishte ende, përveç nji pjese t'anijes me nji vlefitë gjashtë mijë frangësh, shtëpin e saj në rrugë të Shën Françeskut; dhe, me gjithatë nga e gjithë ajo pasuni, për të cilën ishte bâ aq zhurmë e madhe, përpos pak mobiljesh dhe disa cuklash, kurrgjâ tjetër s'dukej në shtëpi. U desht me e qitë këtë punë në dritë. Shtëpija në Diep u brêjt deri në rranjë n'hypotekë; ato që kishte ruejtë te noteri, vetëm zoti i dinte, dhe pjesa e bankës nuk i kalonte as të njimijë talirat. Kishte rrêjtë pra, zonja e ndershme! Në tërbimin e tij, plaku Bovari, tue e thye nji karrike për dysheme, nisi me ia vû fajin grues së vet që kishte shkakatue mjerimin e birit të tyne tue e ngjitë për nji coftinë, pajimet e së cilës nuk vlejshin aspak mâ tepër se lëkura e saj. Erdhën në Totë. U shpjeguen ndër veti. U banë fjalë e shamje të papëlqyeshme. Heloiza, me lot për faqe, tue u hedhë në krahë të bashkëshortit mori dhe e përbeu që ta mpronte nga prindët e tij. Karli deshti të flasi n'emën të saj. Ata u zemruen dhe u nisën.

Por *grushtin dërmues ia kishin dhanë*. Kur, mbastetë ditsh, ndente petkat n'oborr, i shpërtheu gjaku për goje, dhe të nesërmen, ndërsa Karli ia kishte kthye shpinën dhe lëshonte perden e dritares, ajo tha: „Oh, Zot!" — fshani dhe i ra të fikët. Kishte vdekë! Sa çudi!

Kur u kryen të gjitha ndër vorrezë, Karli u kthye në shtëpi. Përposhtë s'gjeti njeri; hypi në katin e parë, në dhomë, vërejti ende fustanin e saj të varun në rranzë para shtratit; atëherë tue u pështetë për tavolinë, mbet kështu deri në mbramje, i zhytun në mendime të trishtueshme. Ajo e kishte dashtë, mâ në fund.

III

Nji mëngjes, erdh mixha Ruo e ia pruni Karlit shpërblimin për kambën e qitun në vend: shtatdhetë e pesë franga në copa katërdhetë sush dhe nji miskë. E kishte marrë vesh fatkeqsin e tij, dhe e ngushlloi sa ku mundi.

E dij vetë se çka âsht kjo! — thonte ai, tue i ra shpatullavet; — edhe unë kam qenë, si ju. Kur më ka vdekë e ndjera ime, shkojsha nepër fusha dhe dojsha me ndêjtë krejt vetëm; bijsha mranzë ndonji lisi, qajsha, thirrsha zotin, i thojsha gjithfarë marrzinash. Do të kisha dashtë me qenë si urithat që shifsha nepër degë që, mâ në fund kishin plasë nga krymbat që u kishin hecë nepër bark rrëshqanthi. Dhe kur mendojsha se të tjerët, n'at çast, rrijshin tue mbajtë grat e tyne të dashtuna të shtrëngueme për gji, qëllojsha tërbueshëm tokën me shkop; isha, të thuesh, i marrë dhe nuk hajsha mâ; ju nuk do ta besojshit që as nuk më shkonte nepër mend me shkue në kafe, aq m'u kishte gërditë ajo. Po mirë, mandej krejt kadalëdalë, tue u shty prej dite në ditë, pranvere në dimën, vjeshte në verë,dhe dhimbja më kaloi, fije-fije, troha-troha; u duk, shkoi, due me thanë, sepse në zemër gjithmonë mbet diçka, sikurse me thanë njifarë... barre aty, në krahnuer! Por mbasi ky âsht fati i të gjithë neve, nuk duhet me e lanë vehtën me u dorzue dhe, sepse të tjerët kanë vdekë, me dashtë me vdekë... Duhet të lëkundemi, zotni Bovari; do të kalojë kjo! Urdhnoni te na; bija ime mendon nganjiherë për ty; dhe po thot se e keni harrue. Ja, për së shpejti do t'na dalë pranvera; do t'ju çojmë me gjuejtë lepuj në pronën tonë, që të hutoheni pak.

Karli ia ndëgjoi këshillat. Ai shkoi prap në Berto dhe gjeti gjithçka sikurse kishte qenë nji ditë para, sikurse pesë muej mâ heret. Do me thanë dardhat mâ kishin lulzue, dhe mixha Ruo, në kambë, tash shkonte, e vinte, gjâ që e bante femnën mâ të gjallë.

Tue besue se e kishte për detyrë m'u tregue sa mâ i njerzishëm që t'ishte e mundun kundrejt mjekut, për shkak të zisë së tij, iu lut që të mos hiqte aspak kapelën kur ta nderonte, i foli me zâ t'ulët, si të kishte qenë i sëmundë, dhe madje u shtir sikurse zemrohej nga se s'kishin përgatitë për të diçka mâ të lehtë se gjellët tjera, si bie fjala kremë ose dardha të zieme.

I rrëfeu mandej tregime. Kanli filloi pa dashtë me qeshë; por, tue i ra në mend përnjiherë e shoqja, erdh e u vrâ. E prunë kafen; nuk i shkoi mâ mendja te ajo.

Sa mâ tepër që shprehej me jetue vetëm, aq mâ pak mendonte për të. Kënaqsija e re, që i erdh nga pamvarsija, ia bani vetmin mâ të durueshme. Mundte tash me ndërrue rendin e ngranjes, me ardhë ose me dalë pa i dhanë kuj llogari dhe, kur ishte shum i lodhun, m'u shtrî sa gjanë sa gjatë, gjith për së gjani në shtratin e tij. Pra nisi me e këqyrë vehten, me u zbukurue dhe me pritë ngushllimet që ia paraqitshin. M'anë tjetër, vdekja e grues doli mjaft e dobishme për të në zanatin që ushtronte, sepse për tanë nji muej kishin thanë: „I mjeri djalosh! Çfarë fatkeqsije!" Zani i tij ishte përhapë, myshterijt shtue; dhe mandej shkonte në Berto kur t'i tekej. Kishte nji shprasë të paqëllim, nji lumtuni të pacaktueme; fytyra e vet i dukej mâ e kandshme, kah i fshinte zylyfët me furçe para pasqyrës.

Nji ditë erdhi në Berto rreth orës tre; gjithë njerzit e shtëpis ishin përjashta, në fushë; ai hyni në gjelltore, po mâ së pari nuk e vuni re Emën; kapakët e dritareve ishin të mbylluna. Nepër birat e tyne depërtonte dielli tue bâ mbi rrasat e dyshemes vija të gjata e të holla që theheshin në kande të mobiljeve, theheshin në tavan. Miza, në tryezë, hypshin nepër gota që ishin përdorë dhe zukatshin tue u mbytë në rakín e mollave që kishte teprue. Drita e ditës që zdritte nepër oxhak tue ndriçue pështimën mbi metal në mënyrë që ajo të dukej ngjyrë kadifje, dhe kaltëronte pakëz hinin e ftoftë. Mjedis dritares dhe votrës qepte Ema; s'kishte bohçe, prandej mbi shpatullat e saja shifeshin pika t'imta djerse.

Simbas zakonit të katundit, ajo i propozoi me pi diçka. Ai nuk pranoi, po ajo ngulmoi dhe së fundi tue qeshë i paraqiti të pijë me të nji gotë liker. Kërkoi në dollap nji shishe kyrasao, zbriti dy gota të vogla, e mbushi njanën deri në buzë, memzi që derdhi në tjetrën, dhe mbasi e cakrroi me të, e çoi në gojë. Meqenëse gota e saj ishte të thuesh bosh, ajo kthehej praptas për ta pi: dhe, tue pasë kryet përmbrapa, buzët e qituna përpara, qafën e shtrime, qeshte nga se s'ndiente gjâ, ndërsa maja e gjuhës tue i kalue nepërmjet dhambëvet të bukur, lëpinte kadalas fundin e gotës, me hurpa të vogla.

Atëherë u ul së rish dhe ia nisi punës, që ishte nji çorapë pambuku, në të cilën vente arna; punonte me ballë t'ulun; ajo nuk flitte, Karli po ashtu. Era, tue kalue nga fundi i portës, shtynte pak pluhën dhe e shtinte në rrasat e dyshemes; Karli shikonte pluhnin si shkonte për toke dhe ndëgjonte vetëm se i rrihte kryet përmbrenda, dhe se si larg kokoriste nji pulë që bante ven nepër oborr. Ema nganjiherë freskonte faqet me shuplakën e duervet që ftofte përsëri mandej për mollën e hekurt të veglës për të mbajtë drû n'oxhak.

Ajo ankohej se si i merreshin mendt qysh në fillim të pranverës, pyeti nëse banjat e detit do t'i bâjshin mirë; nisi me folë për kuvend; Karli për shkollën e tij; gjuha iu zgjidh secilit. Hypën në dhomën e saj. Ajo ia tregoi fletoret e vjetra të muzikës, librat e vegjël që ia kishin dhurue si çmim dhe kunorat me gjethe lisi, të braktisuna në nji fund dollapi. I foli për nanën e vet, vorrezat dhe për mâ tepër i tregoi në kopsht shtekun e ngushtë prej kah mblidhte lule për të gjitha të premtet e para të çdo mueji, që t'ia vente mbi vorrin e saj. Por kopshtari i tyne s'merrte vesh në punë lulesh; 'sa shërbim të keq që kishin! Ajo do të kishte dashtë, qoftë kjo së pakti gjatë dimnit, me banue në qytet, ndonse gjatsija e ditëvet të bukura e bante ndoshta katundin ende mâ të mërziçëm gjatë verës; — dhe, simbas asaj që thonte, zanin e kishte të qartë, të mpreftë ose përnjiherësh të lodhun, ndërronte tonet, që mbarojshin të thuesh në murmurime, kur flitte me vetëvehte — herë e gëzueme, tue i çelë syt e pasherr, mandej kapakët e syve të mbyllun përgjysë, shiqimin e mbytun në zymtí, mendimin tue bredhë andej këndej.

Në mbramje, kur u kthye s'andejmi në shtëpi, përsëriti në vetëvehte nji nga nji fjalët që ajo kishte thanë, tue u përpjekë t'i sjelli në mend, t'ua plotsojë kuptimin, që ta përfytyrojë jetën që ajo kishte bâ gjatë kohës në të cilën nuk e kishte njoftë ende. Por kurr nuk mundi me e pa në mendimet e veta ndryshe nga ajo që pau herën e parë, ose t'atillë sikurse posa e kishte lanë. Mandej pyeti se çdo të bâhej, po të martohej, dhe me cilin? Mjerisht! mixha Ruo ishte shum i pasun, dhe ajo!...aq e bukur! Po fytyra e Emës i delte gjithnji para sysh, dhe diçka monotone si krratja e nji xinxalle: zukatte në veshët e tij: „po të mar-

toheshe, megjithatë! Po të martoheshe!" Natën, nuk flente, fyti i shtrëngohej, kishte etje: u ngrit për të pi ujë dhe hapi dritaren; qielli ishte i mbushun me yj, kalonte nji erë e nxehtë; larg lehshin qêj. Ai ktheu kryet nga ana e Bertos.

Tue mendue se mâ në fund s'kushtonte kurrgjâ, Karli i u zotue vehtes që ta kërkojë për martesë kur do t'ia gjente volin: por sa herë që u paraqit ajo, friga se mos nuk do t'i gjente fjalët e përshtatshme, ia ngrinte gojën.

Mixha Ruo nuk do të zemrohej, po ta hiqte qafe të bijën që nuk i shërbente për ndonji send në shtëpi. Ai e falte në shpirt, tue marrë me mend se mendët e shumta të saja s'hyjshin në punën e bujqsis, zanat i mallkuem nga qielli, mbasi me tê s'bâhej njeriu kurr milionar. Jo mâ që plaku i mirë në këtë punë s'kishte fitue gjâ, po për çdo vjet kishte humbë në tê; sepse, po të shkëlqente në punët e tregtís ku ndiente gëzim për dredhit e këtij zanati, po bash për këtë arsye, për bujqsin e mirëfillët me qevenisjen e mbrendshme të fermës, ishte mâ pak i aftë se kushdo tjetër. Ai nuk nxirrte me dëshirë duert nga xhepat, dhe nuk kursente aspak shpenzimet për gjithçka i takonte jetës, mbasi donte m'u ushqye mirë, m'u nxé mirë, me flejtë mirë. E donte raki të fortë mollash, kofshë të mirë mishi dhe raki të përzieme me kafe, për marak. Hante në gjelltore, vetëm, përballë zjarrit, mbi nji tryezë të vogël që ia bijshin gati, të shtrueme, si në teatër.

Kur vuni ré pra se Karlit i skuqeshin mollzat e faqeve gjithmonë në prani të së bijës, çka donte me thanë se në njanën ndër ato ditë do t'ia kërkojshin për martesë, nisi me mendue mirë e përpara mbi krejt at punë. Karli iu dukte përnjimed bukur si i plogët dhe nuk ishte dhandërr ashtu qysh do ta kishte dashtë ai; por thojshin se ishte i urtë, kursimtar, shum i këndueshëm, dhe që, pa dyshim, nuk do të shtyhej për së tepërmi në pazarllëk për punë të mirazit. Mirëpo meqenëse mixha Ruo do t'u shtërngonte mbas pak kohësh me shitë nja njizet e dy dynymë nga *prona e tij*, sepse i kishte shum borxh murtarit, po ashtu saraçit, dhe sepse duhej ndreqë maqina shtrydhse e rrushit.

— Po ma lypi, — tha me vehte, — ia dhashë.

Në kohën e Shën Mikelit, Karli kishte ardhë për të ndêjtë në Berto tri dit. Ditën e mbramë e kishin

kalue si të përparshmet, tue e shty punën prej çasti në çast. [Mixha Ruo i ibani shoqni. Hecshin nepër nji luginë; edhe pak e do të ndaheshin; tash ishte koha. Karli ngurroi deri në qoshe të gardhit dhe, mâ në fund, mbasi patën kalue:

— Zotni Ruo, pështpëriti ai, do të dëshirojsha me ju thanë dicka.

U ndalën. Karli heshte.

— Po, më kallxoni çka po doni! A thue mos i dij të gjitha? tha mixha Ruo, tue qeshë me t'ambël.

— Mixha Ruo!... mixha Ruo, belbëzoi Karli.

— Sa për mue, s'kërkoj mâ mirë, — vazhdoi mixha Ruo. Ndonse pa dyshim voglusha âsht në nji mendje me mue, megjithatê duhet me e pyetë edhe atê se ç'mendon për këtë punë. Shkoni pra, dhe unë po kthehem menjiherë në shtëpi. Po pranoi ajo, më ndëgjoni mue, ju s'do të jetë nevoja me u kthye, për shkak të botës, dhe përveç kësaj, kjo punë do ta turbullonte për së tepërmi. Po që të mos bâheni marak dhe të mos mbeteni në zjarr, unë, në shenj se ajo pranon, do të çeli hape-krah kapakun e dritares; për mur; do të mundeni me e pa këtê përmbrapa, tue u pështetë për gardh!

Dhe u largue.

Karli e lidhi kalin për nji lis. Vrapoi dhe hyni në nji shtek dhe priti. Kaloi nji gjysëm ore, mandej numroi nandëmbëdhetë minuta në sahatin e tij. Përnjiherë u ndëgjue nji rraptimë në mur. Kapaku ishte hapë, grepi ende dridhej.

Të nesërmen, qysh n'orën nandë, ai ishte në farmë. Ema u skuq, kur hyni ai, gjith tue u përpjekë të buzëqeshi pak, po tue mbledhë mendjen.

Mixha Ruo e përqafoi dhandrrin e ardhshëm. Biseda për çashtje të hollash u shty për mâ vonë; m'anë tjetër, kishin mjaft kohë para vehtes, me qenë se martesa, për arsye njerzije, nuk mundte m'u bâ para se të kalonte zija e Karlit, domethanë aty kah prantvera e vjetit t'ardhshëm.

Dimni kaloi në pritje. Zojusha Ruo u muer me përgatitjen e pajës. Disa petka u porositën në Ruâ. Këmishat dhe kapuçat e natës i qepi vetë simbas vizatimeve të modës që mori hua. Gjatë vizitave që Karli bante në fermë, bisedohej për përgatitjen e darsmës; pyetshin njani tjetrin se në çfarë salle do të shtrohej darka e gostis; andrrojshin për numrin e

madh të gjellëve që do të duheshin dhe cilat gjellë do të vêheshin mâ së pari në tryezë.

Ema, përkundrazi, do të dëshironte m'u martue në mesnat në dritën e pishtarëvet; por mixha Ruo nuk mori vesh kurgjâ në këtë mendim. Dhe kështu u bâ darsma, në të cilën erdhën katërdhetë e tre vetë; të ftuemit ndejtën në tryezë gjashtëmbëdhetë orë, darsma vazhdoi edhe të nesërmen dhe nga pak edhe në ditët e ardhshme.

IV

Darsmorët erdhën herët në karroca, në qajza me nji kalë, në sereme me banka e me dy rrota, me qerre dy rrotësh pa mbulesë, me qerre ngarkese me perde lëkure, kurse të rijt nga katundet mâ t'afërme në qerre katundi në të cilat rrijshin në kambë, në radhë, me duer të pështetuna në shtyllza për të mos ra. Shkojshin trok dhe u tundshin bukur fort. Kishte që kishin ardhë dhetë mile prej së largu, nga Godervil, Normanvil dhe Kani. Dy shtëpijat kishin ftue farefisin e tyne; ishte bâ pajtimi me miqt, me të cilët ndodheshin në grindje; u kishin shkrue të njoftunvet që i kishin larg sysh ç'prej shum kohësh.

Nganjiherë ndëgjohej krisma e kamxhikut mbrapa gardhit; menjiherë hapeshin dyert; ishte nji karrocë që hynte. Ajo shkonte deri te shkallët para shtëpis, ndalej menjiherë dhe zbrazte gjinden që delshin nga të gjitha anët tue fshi gjûjt dhe tue i shtrî krahët. Zonjat me kapele, kishin fustane të preme simbas modës së qytetit, sahata me zinxhirë ari, pelerina skajet e të cilave u kryqzoheshin në brez ose bohçe të vogla lara-lara të ngjituna për shpinë me ndonji gjylpanë të madhe dhe që ua zbulojshin qafën përmbrapa.

Kalamajt, të mveshun si prindët e tyne, e ndiejshin vehten të bezdisun nga petkat e reja (shum sish madje at ditë për herë të parë në jetën e tyne kishin mbathë çizme), dhe pranë tyne, pa qitë fije zani, qëndronte, në fustan të bardhë të kungimit të parë, të zgjatun simbas rastit, ndonji vajzë e rritun katërmbëdhetë ose gjashtëmbëdhetë vjeçe, sigurisht kusherine ose motra e madhe e tyne, me fytyrë të kuqe, e shqetsueme, me flokë t'yndyrshëm lye me pomade ngjyrë drandofille; plot frigë se mos i ndynte

dorzat e saja. Mbasi s'kishte sa duhej rojtarë për t'i shkoqë kualt nga koçit, zotnijt përvilshin manget dhe i veheshin punës vetë. Ata i kishin petkat simbas ofiqit të ndryshëm në shoqni, frake, redingota, xhaketa, frake-xhaketa; frake të cilave u jepshin randsi krejt familja, dhe që nuk delshin nga dollapi përveç se ditëve të festave; redingota, me skaje të mëdha që vallavíteshin n'erë, me jaka cilindrike me xhepa të gjanë si thasë, xhaketa me cohë të trashë, që shoqnonte rendom ndonji kaçketë rrethue me bakër në strehë; frake — xhaketa shum të shkurta, në shpinë me nga dy pulla t'afrueme si nji palë sy, me pesha si t'u ishin pré prej nji cope me sakicën e nji dërvari. Disa ende (po këta sigurisht do të hajshin në fund të tryezës) mbajshin bluza ceremoniale, dmth. bluza, jaka e të cilave kishte ra mbi supa, me shpinë të shtrëngueme dhe me shtat të cilin font pak e shtërngonte brezi i qepun.

Dhe këmishat mbi krahnorë ishin fry si parzmore! Të gjithë ishin qethë rishtas, veshët ishin largue nga krenat; të gjithë ishin rrue me kujdes. Disa që ishin ngritë qysh para agimit dhe s'kishin pa mirë kah ishin rrue, kishin shenja të gjatë nën hundë, ose gjatë nofullavet, premje t'epidermes të gjana si pjesë trifrangshe dhe që era e madhe i kishte pezmatue gjatë rrugës, gjâ që kishte bâ lara-lara e me pulla të kuqe të gjitha këto fytyra të mëdha, të bardha e të gëzueshme.

Meqenëse bashkësija ndodhej larg fermës nji mil e gjysëm, shkuen aty në kambë, dhe po ashtu u kthyen, posa u krye ceremonija në kishë. Përcjellsat, së pari të tubuem si nji shirit i vetëm i larëm që merrte trajtën e ballazeve në fushë, gjatë navës së ngushtë që gjarpnonte nepër grunin e blerët, tash shpejt u zgjat dhe u pre në turma të ndryshme që vonoheshin tue kuvendue. Përpara shkonte sazexhiu me violinën e tij, kryet e së cilës ishte stolisë me kordele; mandej vijshin dhandrri dhe nusja, prindët, miqt mbledhë simbas rastit dhe fëmijt ngelshin përmbrapa dhe argtoheshin tue shkulë kumbonzat nga fijet e tërshanës, ose tue luejtë ndër veti pa i vû re kush. Fustani i Emës, tepër i gjatë, varej pak nga ana e poshtme; ajo ndalej, nganjiherë për ta ngrehë, dhe atëherë, me kujdes, me gishta në dorza, hiqte nga vehtja barnat e kqija dhe thekë të vogla rrodhesh, ndërsa Karli, me duer të shprazta, pritte që ajo të mbaronte. Mixha

Ruo, me nji kapele të re mëndafshi mbi krye dhe me fraikun e ri, mangët e të cilit ia mbulojshin duert deri në thojë, ia kish shti krahun zojës Bovari dhe e çonte. Sa për babën e zotni Bovariut, i cili i urrente të gjithë, kishte ardhë simbas zakonit me nji redingot me nji rend pulla vetëm, të qepun n'ushtri, i vardisej me lajka e fjalë gazi kafehanesh nji katundarje së re leshverdhë. Ajo përshëndette, skuqej, s'dinte ç'të përgjegjej. Krushqit tjerë kuvendojshin për punët e tyne ose ngucshin njani tjetrin, dhe përpara cyteshin në gazmend; dhe po t'ia vejshin veshin, ndëgjojshin gjithnji krriu-krriun e violinës së sazexhiut që pa pushim i binte veglës së tij nepër fushë. Kur ky vente re se darsmorët ishin mbetë larg mbas tij, ndalej për të marrë frymë, lyente për nji kohë të gjatë me kolofan harkun e tij, me qëllim që telat të tingllojshin mâ mirë, dhe mandej niste me hecë, herë tue e ulë, herë tue e çue dorzën e violinës, që të mos humbiste taktin. Zhurma e veglës shpërdante për së largu zogjt e vegjël.

Bash në jerevín e qerreve ishte shtrue tryeza. Kishte mbi të katër mishna të pjekuna kau, gjashtë gjellë të gatueme me mish zojgsh, speca dhe patate me biber, mish të pjekun viçi, tri kofsha qingji dhe, në mes, nji derk i bukur i pjekun, të rrethuem me katër suxhukë derri me ufullaçkë. Nepër kande të tryezës ishte vû rakija, në poçe qelqi. Vena e ambël e mollave nepër shishe shpërthente shkumbën e saj të dendun rreth tapave dhe të gjitha gotat ishin mbushë me venë deri në maje. Pjata të mëdha me kremë të verdhë që valaviteshin vetiu në ndeshjen mâ të vogël të tryezës, paraqitshin, të vizatueme mbi sipërfaqen e tyne të lëmueme monogramet e të martuemvet të rij në shkarravina të vogla. Kishin marrë nji patisier në Ivto për tortat dhe ambëlsinat me bajama. Si i ri në këtë vend, ai kujdesohej për ato që përgatitte dhe pruni vetë, në mbarim të drekës nji ambëlsinë në trajtë piramide që tërhoqi vërejtjen dhe admirimin e të gjithëvet. Në themel, ishte mâ së pari, nji katruer kartoni të kaltërt që paraqitte nji tempull me treme, shtyllore dhe shtatorëze gipsi rreth e përqark në thellsina plot ujë në kartë të prarueme; mandej në katin e dytë ngrihej nji kullë me ambëlsinë Savoje, rrethue me fortifikime të vogla bombonesh, bajamash, rrushi të thatë, rriska portokalli; dhe tek e mbramja, në te-

rrasën mâ të naltë që paraqitte nji livadh të blerët ku kishte shkambij me liqêj neçeli dhe anije të vogla me lëvozhga lejthijash, shifej nji Amor i vogël, që luhatej në shtregull prej çokollade, shtyllat e së cilës mbarojshin në maje me dy sytha drandofillje në vend të topave.

Hangrën deri në mbramje. Kur u lodhshin për së tepërmi tue ndêjë, shkojshin e shetitshin nepër oborre ose me luejtë në jerevi tue hedhë të hollat në tapë, mandej ktheheshin në tryezë. Kah mbarimi, disa flejtën aty dhe krratshin. Por, kur erdhi kafja, të gjithë u banë të gjallë; atëherë ua krisën kangëve, filluen me provue fuqin, ngrihshin pesha, sprovojshin me i çue qerret në krahë, mahiteshin pa frê e lirisht, përqafojshin zonjat. Në mbramje, kur erdh koha m'u nisë, ishte vështirë me i ngjitë në qerre kualt që ishin ngî deri në fyt me tërshanë; qitshin shqelma, trumhaseshin, këputshin rrypat, dhe të zotët shajshin ose qeshshin; dhe gjithë natën, në dritë të hanës, nëpër rrugë rreth e rrotull vrapojshin qerret me shpejtsin mâ të madhe, tue këcye nëpër hendeqe, tue kapërcye mbi grumbuj zhavori, tue u përplasë për ledhe, me gra që pështeteshin jashta derzës për t'i rrëmbye dizginat.

Ata që mbetën në Berto, e çuen natën tue pi në gjelltore. Fëmijt kishin flejtë nën banka.

Nusja iu kishte lutë shum babës së vet që të kursente nga mahinat e zakonshme. Megjithatê, njifarë kushërini i tyne, tregtar peshqish (i cili madje kishte prû si dhuratë darsme nji palë peshq deti) fillonte me stërpikë tue i fry ujit me gojë nepërmjet birës në bravë të portës, kur mixha Ruo arrijti mû në kohë që ta pengojë, dhe i shpjegoi se si rangu me randsi í dhanrrit të tij nuk lejonte këso punësh të padenja. Kushërini asgjamangu, memzi lëshoi pê për këto shkaqe. Mbrenda vetëvehtes e akuzoi mixhën Ruo se ishte mendjemadh, dhe shkoi e u bashkue në nji qoshe me katër ose pesë të ftuem tjerë, që, pse u kishin ra rastsisht shum herë me radhë në tryezë copat e këqija të mishit, mendojshin gjithashtu se i kishin pritë keq, pështpërritshin në shpinë të të zotit të shtëpis dhe i urojshin me fjalë të mbylluna të tana të këqijat.

Zonja Bovari gjithë ditën e lume s'e kishte çelë gojën nji herë. Nuk ishin këshillue me tê as për fustanin e nuses as për punën e gostis. Ajo u tërhoq heret. I shoqi, në vend se me shkue mbas saj, çoi e mori

cigare puro në Sê-Vitkor dhe mandej tymosi deri kur doli drita, gjith tue pi groge me raki qershijash, pije e panjoftun për të tjerët, që, simbas mendjes së tij; edhe mâ ia shtonte randsin para botës.

Karli, për natyrë, nuk ishte aspak mahitar dhe, nuk ishte shque gjatë darsmës. Iu përgjegjë mjaft dobët mahive, lojnave fjalësh, fjalëve me dy kuptime, lajkave dhe shpotive të pafrê që i ndienë për detyrë me ia drejtue posa u vû çorba në tryezë.

Të nesërmen, përkundrazi, dukej njeri krejt tjetër. Mâ tepër mund të mendohej se ai ishte ajo virgjinesha e dje mbramjes, ndërsa nusja nuk jepte asnji shenj nga i cili të mundshin me ia qëllue ndonji gjasendi. As mâ djallzorët nuk dijshin ç'të përgjegjshin dhe e shikojshin kur kalonte pranë tyne, me vemendje për së tepëri të ndeme. Karli nuk fshihte kurrgjâ. Ai e thirrte grueja ime, i flitte me „ti" pyette për të secilin, e kërkonte gjithkund, dhe shpeshherë e tërhiqte nepër oborre, ku njeriu mund ta shifte për së largu, në mes të lisave, se si e pushtonte me duer për beli, dhe vazhdonte rrugën gjysëm i përkulun mbi të, tue ia ndrydhë me krye dantelet në krahnuer.

Dy dit mbas darsmës, bashkëshortët u nisën: Karli për shkak të të sëmundëvet të vet, nuk mundte me mungue mâ gjatë. Mixha Ruo ua dha karrocën që të shkojnë dhe i përcolli vetë deri në Vasonvil. Aty, e pyeti të bijën për herën e fundit, zbriti nga karroca dhe u nis. Kur i pat bâ të thuesh nja njiqind hapa, u ndal dhe, tue pa që po largohej karroca, rrotët e së cilës silleshin nepër pluhun, nxori nji fshamje të thellë. Mandej solli në mend darsmën e tij, kohën e tij të dikurshme; gruen kur i mbet shtatzanë për herën e parë; edhe ai ishte shum i gëzuem, at ditë kur e kishtë çue nga i ati në shtëpin e tij, kur e kishte ulë në kalë e mbrapa vehtes, tue shkue trok mbi borë; sepse kjo ndodhte rreth Këshndellave dhe fushat ishin krejt të bardha; ajo e mbante me njanën dorë, në tjetrën i varej nji shportë; era ia luente dantelet e gjata në kapuçin e vogël të Kos që i bijshin nganjiherë mbi gojë, dhe kur e kthente kryet, shifte pranë tij, mbi supin e tij, fytyrën e saj pak të kuqe që buzëqeshte qetsisht, nën rrethin e artë të kapeles së saj. Për t'i nxe gishtat, ajo ia shtinte kohë mbas kohe në gji. Sa punë e vjetër, gjithë kjo! Biri i tyne, tash do t'ishte tridhetë vjeç! Atëherë shikoi mbrapa tij, nuk

pau kurrgjâ në rrugë. E ndieu vehten të trishtuem, si nji shtëpi e çveshun nga mobiljet dhe mbasi në trunin e tij, të turbulluem nga pija e madhe, përziheshin kujtime t'ambla me mendime t'errta, dëshiroi shum për nji çast me bâ nji rrotullim nga ana e kishës. Por u frigue se mos kjo do ta pikëllonte edhe mâ tepër, dhe kështu u kthye drejt në shtëpi.

Zotni dhe zonja Bovari arrinë në Totë rreth orës gjashtë. Fqinjët duelën në dritare për ta pa gruen e re të mjekut të tyne.

Shërbëtorja e vjetër u paraqit, e përshëndeti, kërkoi të falun për darkën që ende s'ishte gati, dhe e ftoi zonjën, ndërkaq, që ta njifte shtëpin.

V

Balli i shtëpis, i bamë me tulla, ngrihej pikënisht në drejtim të rrugës, ose mâ mirë me thanë, të xhades. Mbrapa portës ishin mvarë nji mallotë me jakë të vogël, nji frê dhe nji kaçketë lëkure të zezë, dhe në nji kand, përdhe, shtriheshin do çorapa të gjata ende të mbulueme me baltë të thatë. Në të djathtë ishte salla dmth. dhoma ku hajshin e rrijshin ditën. Letra verdhoshe, e stolisun nalt me shirit lulesh të bardha, dridhej më qiellin e mbërthyem keq në mur; në dritare kryqzoheshin perde të pambukta të bardha, të qendisuna me gajtan të zi dhe në rrethin e ngushtë t'oxhakut mjedis dy shandanave t'argjendë nën globa qelqi në trajtë veje, shkëlqente nji sahat muri me krye të Hipokratit. N'anën tjetër të koridorit ishte dhoma e punës së Karlit, këthinë e gjanë pothuejse nja gjashtë hapa, me nji tavolinë, tri karrika dhe nji kolltuk zyre. *Vëllimet e fjalorit të shkencave medicinale*, të papreme, por broshura e të cilit kishte pësue në të gjitha shitjet e njimbasnjishme nepër të cilat kishte kalue, pajisshin të thuesh vetëm të gjashtë rendet e nji dollapi librash prej drunit të pishës. Duhma e fërgesës depërtonte nepërmjet murit në kohën kur këqyreshin të sëmundët, dhe po ashtu ndëgjohej në gjelltore se si ata kulleshin në dhomën e punës dhe tregojshin hitsorin e sëmundjes së tyne. Mandej vinte nji dhomë e madhe e braktisun, që çonte drejt n'oborr, ku ishte shtalla, dhomë që kishte furrë e që tash shërbente si jerevi për drû, si qiler, si magazinë, plot he-

kurishta, me fuçina të shprazta, me almise bujqsore të papërdoruna, përdorimit të të cilave ishte e pamundshme me i ra në të.

Kopshti, mâ i gjatë se i gjanë, ndërmjet dy muresh me baltë të bardhë, mbulue me degë kajsijash, shtrîhej deri në nji gardh me therra që e ndante nga fusha. Kishte në mjedis nji kuadrant diellues në rrasë me piedestal guri; katër lehë të mbjelluna me drandofille t'egra e të hajthme, rrethojshin, nji lehë katrore, e cila, tue qenë e mbjellun me bimë shtëpijake, ishte mâ e dobishme dhe mâ me randsi.

Ema hypi në dhoma. E para s'ishte aspak e mobilueme; por e dyta, që ishte dhoma e nuses, kishte nji shtrat prej druni të kuqrremtë në nji dhomë fjetjeje me perde të kuqe. Nji kuti prej guacash stoliste komodinën dhe në tavolinë pranë dritares kishte në nji poç nji tufë lule portokajsh, lidhë me kordele sateni të bardhë. Ishte ai buqeti i nuses, i grues së parë të Karlit! Ajo e shikoi. Karli e vuni re at gjâ, mori buqetin dhe shkoi ta çojë në tavan, ndërsa Ema, ulun në nji kolltuk (ia merandojshin plaçkat rreth saj) mendonte për buqetin e saj të martesës, që ishte ndry në nji kuti, dhe pyette vehten, tue mendue, se çka do t'i bâjshin atij, nëse vinte rasti që të vdiste.

Ditët e para, u përpoq të mendojë për ndërrimet e ndryshme në shtëpin e saj. Ajo hoqi mbulesat qelqi nga shandanët, urdhnoi të ngjiten letra të reja në sexhade muresh, me bojatisë së rish shkallët dhe me vû banka në kopsht, rreth e përqark kuadrantit diellues; për mâ tepër, pyeti se si mund të bâhej nji shadërvan me peshq. Burri i saj, tek e mbramja, tue dijtë se asaj ia kishte anda me u endë me karrocë, gjeti nji qejz bukur të përdorun, që, mbasi iu vunë fenerë të rij dhe krahë me lëkurë, i përngjante të thuesh tilburis[1]).

Ishte pra i lumtun dhe s'kish hall për kurrgjâ në botë. Ngranja vetëm për vetëm, shetitja në mbramje nepër xhade, lëvizja e dorës së tij nepër flokët që ndreqte, pamja e kapelës së saj prej kashte mvarë në dorzë të dritares si dhe shum gjana tjera, për andjet e të cilave Karli kurr s'kishte dyshue, përbâjshin tash vazhdimin e lumtunis së tij. Në shtrat, në mëngjes,

[1]) *Tilbury* — qerre dyrrotëshe amerikane që tërhiqet me nji kal e ka mbulesë që hapet (shen. i përkth.)

ndërsa shtriheshin njani përkrah tjetrit në jastëk, ai shikonte se si drita e diellit depërtonte nepër push të taqeve të saja të verdha që ia mbulojshin përgjymës kordelet e kapuçit të saj të natës. Tue i shikue kaq për s'afërmi, syt e saj i dukeshin shum mâ të mëdhêj, veçanrisht, kur ajo çonte për shum herë nresht qerpikët e saj tue u zgjue nga gjumi, të zez në hije, dhe kaltëroshë në dritë, ata kishin silkur shtresa ngjyrash të njimbasnjishme dhe që mâ të denduna në fund, shkojshin gjithë tue u bâ mâ të qarta sa mâ fort që afroheshin kah sipërfaqja e zmaltit. Syni i tij, trette në këto thellsina dhe ai e shifte aty vehten të zvogluem, deri në supa, me shamí të mëndafshtë mbi krye dhe pjesën e sipërme të këmishës së çpërthekueme. Ai çohej, ajo delte në dritare, për ta pa kur nisej; dhe qëndronte me brryla pështetë në rrethin e saj ndërmjet dy saksijave me barbaroze, mveshë në fustanin e lehtë dhe të gjanë të mëngjesit. Karli, në rrugë, mbërthente mamuzat e tij mbi gurin për anësh dhe ajo vazhdonte t'i flitte së nalti, gjith tue shkulë me gojë ndonji fije lulesh, ose fletë të blerta të cilavet u fryente kah ai dhe ato, tue u valavitë dhe tue bâ gjysëmrrethe n'ajr si ndonji zog, shkojshin para se me ra, e kapeshin për jele të krehun keq të pelës së bardhë të vjetër, që rrinte pa luejtë para portës. Karli, mbasi hypte në kalë, i dërgonte nji të puthun, ajo i përgjigjej,me shenj, mbyllte dritaren, ai nisej. Dhe atëherë, udhës mbi të cilën shtrihej nji re e pambarim pluhni, nepër rrugë të thella ku drûjt përkuleshin në trajtë djepash, nepër mavët me grunaje që i ngjiteshin deri në gjûj, me diellin mbi shpatullat e tij dhe ajrin e mëngjesit që thithte, zemrën plot me lumtuni të natës, me shpirt të qetë dhe trup të kënaqun, shkonte Karli, tue përjetue lumtunin e tij si ata që përtypin ende, mbas darke lezetin e këpurdhave që tresin.

Deri tash çfarë të mirash kishte pasë ai në jetën e tij? A mos ishte vallë koha që çoi në gjimnaz, ku rrinte i mbyllun mjedis atyne mureve të nalta, i vetëm mjedis shokëve të tij mâ të pasun ose mâ të zotët se ai, që ia përqeshnin theksin, që ia tallshin petkat, dhe nanat e të cilëvet vijshin në dhomën e pritjes me ambëlsina nën sjetull? A po mos e pat mâ mirë mâ vonë, kur studjonte mjeksin dhe kur s'kishte pasë kurr të holla në qese sa me mundun me i pague biletën për të hy në vallzim ndonji puntorje të vogël që

ta zente për jaraneshë? Mandej kishte jetue katërmbëdhetë muej me vejushën, kambët e së cilës, në shtrat, ishin më të ftofta se akulli. Por, tashti, kishte për gjithmon' e jetë kët grue të bukur që adhuronte. Bota, për të, nuk e kapërcente rrethin e mëndafshët të fundit të saj; dhe e qortonte vehten se nuk e donte sa duhet, dhe dëshironte me e pa përsëri, kthehej shpejt, dhe hypte nepër shkallë, dhe zemra i rrihte si sahat. Ema në dhomën e saj rrinte pikrisht tue u ndreqë dhe dysdisë; ai arrinte me hapa të pazhurmë, e puthte në shpinë, ajo piskatte.

Ai s'mundte me ndêjë pa ia prekë gjithnji krahun, unazat, manhamën; nganjiherë, e puthte me gjith shpirt nepër faqe ose e reshte me të puthuna të vogla varg e vistër gjatë gjith krahut të shpluem, ç'prej majes së gishtave deri në supa; dhe ajo e shtynte kadalas, përgysëm e buzëqeshun, përgjysëm e bezdisun, sikurse shtyhet fëmija që ju mvaret në qafë.

Para martesës, ajo kishte besue se e ndiente dashunin; por, mbasi lumtunija që do t'ishte dashtë me rrjedhë soje nuk kishte ardhë, duhej të kishte gabue, mendonte ajo. Dhe Ema kërkonte me dijtë se ç'kuptohet pikrisht në jetë me fjalët *lumtuni, dashuni dhe dejshmëni* që i ishin dukë aq të bukura nepër librat.

VI

Ajo kishte lexue veprën *„Pol e Virzhini"* dhe kishte andrrue shtëpizën me kallama bambusi, zezakun Domingo, dhe qenin Besnik, po sidomos miqsin e ambël të ndonji vllau të vogël të mirë që ju mbledh pemë të kuqe nepër lisa më të mëdhêj se kumbonaret, ose që vrapon kambë-zbathun nepër zall e ju sjell ndonji çerdhe zogu.

Kur mbushi të trembëdhetat, i ati e mori me vehte në qytet, për ta shtie në kuvend. E vendosën në nji bujtinë në lagjën Shën Zherve, ku hangrën darkë nepër pjata të piksueme që paraqitshin zojushën de la Vallijer. Të gjitha këto sqarime legjendare, ndërpre aty këtu, nga gërvishtja e thikave, madhnojshin fen, fisnikin e zemrës dhe lluksin e Oborrit.

Jo vetëm që nuk u mërzit në kuvend gjatë kohëve të para, por, përkundrazi, u gëzue në shoqnin e motrave murgesha, të cilën, për ta dëfrye, e çojshin

në kishëz, ku hyej nga salla e ngranjes nepër nji koridor të gjatë. Ajo luente fort pak gjatë kohës së pushimit, e kuptonte mirë katekizmin dhe gjithmonë ishte ajo që i përgjigjej zotni kapelanit në pyetjet e randa. Tue jetue pra pa dalë kurr nga atmosfera e ngrohtë e shkollës dhe në mes të këtyne grave me fytyrë të bardhë që mbajshin rruzare me kryqa bakri, ajo u lëshue kadalëdale në përmallimin mistik që shpërthen nga ernat e altarit, freskija e enëve t'ujit të bekuem dhe drita e qirave prej dyllit. Në vend se me e ndjekë meshën, ajo kundronte në librin e vet të lutjeve figurat e shejtënvet me korniza të kaltërta dhe donte ato që paraqitshin delen e sëmundë, zemrën e shenjtë të Krishtit shpue nga shigjetat me maje, ose Krishtin e mjerë që rrëzohet rrugës nën peshën e kryqit të vet. Për ta mundue vehtën, ajo sprovoi me agjinue nji ditë të tamë. Pyette vetëvehten se çfarë dëshire mund të përmbushte.

Kur shkonte në rrëfim, trillonte mëkate të parandsi, me qëllim që të rrinte atje sa mâ gjatë, në gjùj, në terr, me duer të bashkueme, fytyrën për grile, tue ndëgjue pëshpëritjen e priftit. Krahasimet mjedis të fejuemit, të bashkëshortëvet, të dashnorit të qiellit, dhe të martesës së amshueme, që shpesh ndëgjohen nepër predikime i përtrijshin në thellsi të shpirtit ambëlsi e andje të papritun.

Në mbramje, para lutjes, bâhej në sallën e studimit leximi fetar. Ky ishte, gjatë javës, ndonji shkurtim nga Historija e biblës, ose *Bisedat* e abatit Fresinu, dhe, të dielave, copa nga „*Fryma e krishtenimit*", për çlodhje. Sa me kujdes ndëgjonte në fillim vajtimin e tingllueshëm të melankolís romantike që ushtonte nepër skutat e dheut dhe t'amshimit!

Po ta kishte kalue fëminín në dhomë t'erët dyqani në ndonji lagje tregtare, ajo do t'ua çelte ndoshta atëherë zemrën magjive linike të natyrës që, rëndom na pushtojnë vetëm në saje të përkthimit të shkrimtarëvet. Por ajo e njifte për së tepërmi fshatin; e dinte se ç'ishte blegrimi i grigjeve, se ç'ishte përpunimi i qumshtit, se ç'ishin plugjet. E mësueme me pamje të qeta, ajo, përkundrazi, filloi të kthehej nga ato të stuhishmet. Ajo e donte detin vetëm për shtërgatat e tija dhe blerimin vëtëm kur ishte i shpërndamë, ndër gërmadha. Duhej që të mundte me nxjerrë nga të gjitha ndonji përfitim vehtiak dhe prandej hi-

dhte si gjâ të padobishme gjithçka nuk e ushqente drejtpërsëdrejti zemrën e saj, — mbasi ishte mâ tepër sentimentale se sa artiste, dhe kërkonte ngashërime e jo bukuri natyrore.

Ishte në kuvend nji vajzë e vjetër që vinte tetë dit në muej për të la e arnue petka. E mprojtun nga arkipeskopati, sepse zbritte nga nji familje bujare e vjetër fisnikësh, shkatrrue gjatë kohës së Revolucionit, ajo hante në sallë të ngranjes në tryezë të motrave shprestare, dhe bante me to, mbas ngranjes, disa kuvendime të vogla, para se me ia lhy punës. Shpesh, nxanset përvidheshin nga salla e studimit, për t'u pa me të. Ajo dinte përmendsh kangë dashunije të shekullit të kaluem, që i këndonte me gjysëm zani, gjithë tue mos e lëshue gjylpanën nga dora. Ajo rrëfente tregime, u jepte lajme të reja, u kryente porosina në qytet dhe u huante të rritunavet, tinëz, ndonji roman që mbante gjithmonë në xhepat e përparcës, kapitujt e gjatë të të cilit edhe vetë zojusha e mirë i përbinte gjatë pushimit të vet. Në këto romane flitej vetëm për dashuni, dashnorë, e dashnore, për gra të përsekutueme që rëxoheshin nepër paviljone të vetmueme, për karrocjerë postarë që vriten për çdo stacion, për kual që plasin për çdo faqe, për pyje t'errta, dëshprime të zemrës, betime, dënesje, lot dhe të puthuna, për barka në dritë të hanës, bylbyla në zabele, për *zotnij* trima si luâj, e të butë si qingja, plot me vërtyte si askush të mveshun gjithnmonë bukur, dhe që derdhin lot si me shtambë. Gjatë gjashtë muejvet, në moshën pesëmbëdhetë vjetësh, Ema ndyu duert nepër pluhun të sallave të vjetra të leximit. Kur filloi të lexojë, mâ vonë, Valter Skotin, u dashunue në ngjarje historike, filloi me andrrue orendi e dollape të vjetra, salla rojesh dhe kangatarë e vjershtarë të poezive të dashunis në kohën e mesjetës. Do të kishte dashtë me jetue në ndonji kështjellë të vjetër si ato zonjat fisnike me bel të hollë që në dritare gotike të stolisuna me tërfojë, kalojshin ditët e tyne, me brryl mbi gurë dhe tamtha në dorë, tue shikue se si vinte së largu nëpër fushë nji kalorës me pupël të bardhë që nget vrap mbi kalë të zi. Ajo e adhuroi n'at kohë Mari Stuartin dhe nderonte me gjith shpirt grat e lavdishme dhe të pafat. Johana d'Ark, Heloiza, Anjes Sorel, Ferronierja e bukur dhe Klemens Izorë, për até, dalloheshin si komete në pambarimin e erntë të his-

toris, në të cilin ende shquhen, aty këtu, por të humbun n'ersi dhe pa asnji lidhje ndër veti, Luigji i shenjtë me lisin e tij, Bajardi tue dhanë shpirt, disa mizori të Luigjit XI, pakëz nga nata e Shën-Bartolemeut, tufa e puplave të Bearneut, dhe gjithmonë kujtimi i pjatave të pikturueme ku lavdohej Luigji i XIV.

Në mësim të muzikës, në romancat që ajo këndonte, ishte fjala vetëm për engjuj të vegjël me flatra t'arta, për madona, laguna, gondoliere; këto ishin kompozicione pacifike, në të cilat memzi shquente, edhepse ishin shkrue keq dhe rendue gabim, fantazmagorin tërheqse dhe të rrejshme të realitetit të ndjenjave. Disa nga këto shoqe bijshin në kuvend kipseket që i kishin marrë si dhuratë për vjetin e ri. Duhej të fshiheshin, dhe s'ishte bash gjâ e lehtë; ato lexoheshin në sallën e fjetjes. Tue i marrë kadalë nepër duer mbulesat e bukura e të mëndafshta të tyne, Ema ngulte shikimet e saja të magjepsuna mbi emnin e autorëvet të panjoftun që në fund të punimeve të tyne kishin vû nënshkrimin, mâ së shpejti konta dhe vikonta.

Ajo dridhej, kur, me frymë të vet, e çonte letrën e mëndafshtë mbi fotografi që ngrihej e palueme përgjysëm dhe prap binte kadalë në faqen tjetër. Këtu kishte figura si këto: mbrapa trapazameve të nji ballkoni nji i ri me pallto të shkurtë shtrëngonte në krahët e tij nji vashë mveshun në të bardha, e që kishte nji qese në brez; ose piktura të panjoftuna të zonjave aristokratike angleze me unaza të verdha që, në kapelën e rrumbullakët kashte, ju shikojnë me syt e tyne të mëdhej e të shkëlqyeshëm. Shifeshin sosh që ishin shtrî në karroca dhe shkojshin përmes parqesh ku nji zagar këcente para karrocës që çojshin trok dy kavrocjera të vegjël me pantallona të bardhë. Të tjera andrrojshin mbi kolltuqe para ndonji letre të çelun, dhe soditshin hanën, nepër dritare të çelun pak, të shplueme përgjysëm, me perde të zezë. Të pasherret, me lot për faqe, putheshin me nji turtulleshë nepërmjet telave të nji kafazi gotik, ose buzëqeshshin tue përkulë kryet mbi supa ose këputshin fletët e nji margerite me gishtat e tyne me maje, të kthyem si këpucët e dikurshme me thepa. Ishit edhe ju aty, sulltana, me llulla të gjata që në hije humbin mendjen në krahë të bajaderave, dhe ju kaurra, mandej shpata turke, kapela greke dhe, ju sidomos fotografi të zverdha visesh ditirambike që shpeshherë na tregoni po

në nji kohë palme, gëdhêj pishe, tigna në të djathtë, nji luan në të majtë, minare tartare në horizont, së pari gërmadha romake, mandej deve të krrusuna; — të gjitha, të rrethueme në nji pyll virgjin shum të pastruem dhe me nji rreze të madhe dielli të pingultë që dridhet n'ujë, ku shquhen si lëvozhga të bardha, në nji sipërfaqe çeliku të përhimtë, mjellme që notojnë.

Dhe llampa me kapuç e mvarun në mur përmbi krye t'Emës i ndriçonte të gjitha këto figura të botës, që kalojshin para saj njana mbas tjetrës, në heshtin e dhomës së fjetjes dhe në zhurmën e largët të ndonji karroce të vonueme që rrokullisej ende mbi shetitore.

Kur i vdiq nana, Ema qau shum, ditët e para. Ajo shtini t'ia vejnë në nji kornizë të zezë filokët e së ndjerës dhe, në nji letër që dërgoi në Berto, plot me mendime të trishtueshme mbi jetën, kërkonte që mâ vonë ta shtijshin në të njâjtin vorr. Baba i mirë mendoi se ishte e sëmundë dhe shkoi me e pa. Ema ndieu në /vetëvehte njifarë kënaqsije shpirtnore që kishte arrijtë përnjiherësh n'at përsosunin e rrallë të qenjeve të zbehta, ku nuk arrijnë kurr zemrat e njerëzve të zakonshëm. Ajo pra iu kushtue shqimit ndjenjave të ndërlikueme të Lamartinit, ndëgjonte harfet mbi liqêj, të gjitha kangët e mjellmeve që shuheshin, të gjitha ramjet e gjethëvet, shpirtat e pastër të vashave që ngjiten në qiell, dhe zanin e t'Amshuemit që ligjëron nepër lugina. Ajo u mërzit nga këto së fundi; po ajo këtê s'deshti ta pranojë, e bani të vetën, për shprehi, mandej për kotsi, dhe tek e mbramja u çudit kur e ndieu vehten të qetsueme dhe që zemrën e kishte pa trishtim sikurse që ballin e kishte pa rrudha.

Murgeshat e mira që mendojshin aq mirë për prirjet e saja fetare, vunë re me çudi të madhe, se zojusha Ruo dukej se po i shkëputej kujdesimit të tyne. Ato, përnjimend, ia kishin kushtue të gjitha shërbimet, tërheqjen në vetmi, lutjet dhe predikimet, aq i kishin predikue nderimin që njeriu ua detyron të shenjtënve dhe martirëve dhe dhanë kaq këshilla të mira për përvûjtnin e trupit dhe shpëtimin e shpirtit, sa ajo bani si kualt që ngrihen për freni; ajo u ndal menjiherë dhe ngojza ù ra përdhe. Kjo frymë pozitive, mjedis entuziazmeve, që e kishte dashtë kishën për lulet, muzikën për fjalët e romancave dhe letërsin për

nxitjet e pasioneve ngrinte krye kundër mistereve të besimit, sikurse gjithashtu pezmatohej kundra disiplinës, e cila ishte diçka neveritse për natyrën e saj. Kur baba i saj e tërhoqi nga pansioni, kurrkush nuk u zemrue për largimin e saj. Igumenja për mâ tepër flitte për të se, në kohën e fundit, nuk tregonte nderim sa duhej kundrejt motravet murgesha.

Mbasi u kthye në shtëpi, Ema gjeti kënaqsi n'urdhnimin e sherbtorvet; por mandej katundi iu mërzit dhe filloi me e marrë malli për kuvend. Kur erdh Karli në Berto për herën e parë, ajo mendonte se ishte fort e shgënjyeme, mbasi s'kishte mâ çka me nxanë as me ndie.

Por, shqetsimi i nji gjendje së re, ose ndoshta ngacmimi i shkaktuem nga pranija e këtij njeriu, kishte mjaftue për ta bindë se tek e mbramja ajo e kishte at pasion të mrekullueshëm që deri tashti kishte qëndrue si ndonji zog i madh me pupla të kuqe që rrin pezull në shkëlqimin e qiellit poetik; — dhe ajo tashti as që mundet me marrë me mend se qetsija, në të cilën kishte jetue, ishte lumtunija që ajo kishte andrrue.

VII

Ajo mendonte nganjiherë se ato ishin asgjamangu ditët mâ të bukura të jetës së saj: hana e mjaltit, sikurse thojshin. Për t'ua shijue kënaqsin, do t'ishte dashtë, pa dyshim, me shkue nepër ato vende me emna të tingllueshëm ku ditët e para të martesës kapërcehen në përtacín mâ t'ambël! Në karroca postare, nën perde të kaltërta mëndafshi, hypet kadalëdalë nepër rrugë të thepisuna dhe ndëgjohet kanga e karrocjerit që jehon në mal bashkë me kumbonzat e dhive dhe zhurmën e shurdhët t'ujvares. Kur perëndon dielli, thithet, në breg të gjiut, era e mirë e limojvet; dhe në mbramje, mbi terraset e vilave, njerzit e vetmuem, të kapun dorë për dore, sodisin yjt dhe shestojnë plane. I bâhej se në disa vise të tokës duhej të lulzonte lumtunija, si nji bimë e veçantë që rritet vetëm në nji vend, kurse thahet kudo ngjeti. Pse mos të mundte ajo m'u përshtetë në ballkonin e vilave svicerane ose m'u mbyllë në trishtimin e saj në nji shtëpizë skoceze, me nji bashkëshort të mveshun me pallto kadifje të zezë, me skaje të gjata dhe që mban

çizme të buta, nji kapelë me maje dhe mangëza! Ndoshta do të kishte dëshirue me ia rrëfye atij në besim të gjitha këto gjana. Por qysh me e shprehë at paqefsi të pakuptueshme që ndërron trajtë si rêt, që përdridhet si era? Prandej i mungojshin fjalët, rasti, guximi.

Por, po ta kishte dashtë Karli këtë punë, po ta kishte parandie, po t'i kishte ndihmue shikimi i tij edhe për nji herë të vetme, mendimit të saj, i dukej asaj se nji mbushullim i papritun do t'i gufonte nga zemra, sikurse këputet e bie kokrra e pjekun, kur të shkundet pema. Mirëpo sa mâ të ngushta që bâheshin lidhjet në jetën e tyne bashkëshortore, aq mâ e madhe bâhej ftofja e mbrendshme që e shkëputte nga ai.

Fjalët e Karlit ishin të palangta, të rrafshta si kambësorja e rrugës dhe në to parakalojshin mendimet e gjithë botës, në petkun e tyne të zakonshëm. Ato nuk të mallëngjejshin, nuk të bâjshin me qeshë ose me andrrue. Kurr nuk kishte qenë kurreshtar, thonte ai, ndërsa banonte në Ruâ, për të shkue me i pa aktorët e Parizit. S'dinte as me notue, as me luftue me shpatë, as me shtie me revolver, dhe nuk mundi, nji ditë, me ia sqarue nji fjalë mbi hypjen e kualvet që kishte hasë në nji roman.

A thue burri, përkundrazi, nuk duhej me marrë vesh gjithçka, m'u dallue në gjithnduer veprimtarish, me bâ gruen të kuptojë fuqín e pasioneve, hollsít mâ t'imta të jetës, të gjitha msheftsit e saja? Por, ai, kurrgjâ nuk mësonte, kurrgjâ nuk dinte, kurrgjâ nuk dëshironte. Ai besonte se grueja e tij ishte e lumtun; dhe ajo e kishte maraz për at qetsi aq të paluejtshme, për at ngathtsi shêjtnore, dhe për vetë lumtunin që ia jepte.

Ajo vizatonte nganjiherë; dhe kjo ishte për Karlin nji kënaqsi e madhe me ndêjtë pranë saj, gjith në kambë, dhe me e shikue të përkulun mbi karton, tue rrudhë syt për të pa mâ mirë punën e saj, ose me rrumbullue, me gishtin e madh topa të vegjël me thërime të bukës. Dhe kur i binte pianos, sa mâ shpejt që i fluturojshin gishtat, aq mâ fort mrekullohej Karli. Ajo u binte ndeshave me siguri dhe gishtat i fluturojshin prej nji skaji të pianos në tjetrin pa ndërpremje. Kur u dridhte kështu, prej saj, instrumenti i vjetër, telat e të cilit ishin zgjidhë, ndëgjohej deri në fund të katundit po t'ishte dritarja e hapët, dhe sekre-

tari i gjyqit që kalonte rrugës së madhe, kryeshtruem dhe në këpucë shtofi, shpesh ndalej dhe e ndëgjonte, me akte në dorë.

Fundi i fundit Ema dinte me mbarështrue punët e shtëpis. U dërgonte të sëmundëvet llogarit e mjekimit të tyne, me letra të shkrueme bukur, që nuk qitshin erë hesapesh. Kur të dielën kishin ndonji gjellë të mirë, i vente me marifet mbi fletët e hardhive piramidat prej kumbullash, i qitte poçet me reçel nepër pjata, e për mâ tepër flitte se do të blente gota për të shpërla gojën mbas gjellës. Të gjitha këto ia kishin shtue pahun shum Bovariut.

Karli mâ në fund e çmonte vehten edhe mâ fort që kishte nji grue të tillë. I tregonte me krenari në sallë dy skicat e vogla të saj, të përpunueme me laps plumbi, që i kishte dhanë m'u vû në korniza të mëdha dhe i kishte mvarë në mur me gajtana të gjatë e të blertë. Kur mbas meshës gjindja delshin nga kisha, e shifshin atê në portën e saj në papuçe të qendisuna për bukuri.

Ai kthehej vonë në shtëpi, n'orën dhetë, nganjiherë në mesnatë. Atëherë lypte me ngranë dhe, mbasi sherbtorja kishte ra mâ, ia shtronte bukën Ema vetë. Hiqte rendigotin për ta hangër darkën mâ me nge. Flitte për secilin që kishte takue, katundet ku kishte qenë, receptet që kishte dhanë, dhe, i kënaqun nga vetëvehtja, hante tepricën e jahnís, pastronte djathin, qëronte nji mollë, shprazte poçin e ujit, mandej shkonte me ra në shtrat, shtrihej në shpinë dhe gërrhatte.

Mbasi për nji kohë të gjatë e kishte bâ zakon me mbajtë kapuç pambuku, kur flente, shalli nuk i rrinte në vesh; prandej flokët, në mëngjes, i bijshin të pështjelluem mbi fytyrë dhe ishin zbardhue nga pushi i jastëkut, tojat e të cilit zgjúdheshin natën. Mbathte gjithmonë çizme të forta, që kishin në kambza dy pala të trasha që shkojshin përkitazi kah nejet, ndërsa pjesa e naltë e lëkurës së tyne vazhdonte drejt dhe ishte e shtrîme, si t'ishte në kambë prej druni. S'ka se si bâhen mâ të mirë për katund, thonte ai!

Nana e tij e pëlqente ekonomin që bante, sepse ajo vinte dhe e shifte si këtyne herësh, kur te ajo kishte pasë ndonji shtërngatë pak mâ të rreptë; mirëpo, plaka zoja Bovari disi nuk e duronte nusen e të birit. I dukej se *ajo ia mbante mâ nalt se sa e çonte fuqija e pasunis së tyne:* drunj, sheqerí dhe qirat *shpenzoheshin*

shpejt si në ndonji shtëpi të madhe e pasanike dhe gjithë ai prush që digjej në gjelltore do t'ishte boll për njizet e pesë gjellë! Ajo ia rendonte ndërresat nepër dollape dhe e mësonte ta mbikëqyrte kasapin, kur t'ia binte mishin. Ema i merrte këto mësime, dhe zonja Bovari ia jepte me bollëk, dhe fjalë *bija ime, nana ime* ndërroheshin gjithë ditën e lume, të shoqnueme nga nji dridhje e vogël buzësh, sepse secila shqiptonte fjalë t'ambla me nji zâ që dridhej nga pezmatimi.

Sa ishte gjallë zonja Dybyk, plaka e ndiente se i biri ende gjithnji e donte mâ tepër; por tashti, dashunija e Karlit për Emën, iu dukte si me heqë dorë nga dashunija e saj, si pushtim i gjâsë që i takonte asaj dhe ajo e vërente lumtunin e të birit me nji heshtje të trishtueshme, si ndonji njeri i shkatrruem që shikon nepër dritare gjind të shtruem në sofër, në shtëpin e tij të dikurshme. Ajo ia sillte në mend, në trajtë kujtimesh, mundimet dhe flijimet e saja, dhe tue i krahasue ato me mospërfilljen e Emës kundrejt saj, nxirrte si përfundim se s'ishte aspak e arsyeshme me e adhurue gruen e tij aq për së tepri.

Karli s'dinte se ç'të përgjigjej; ai t'amën e nderonte, dhe të shoqen e donte pa kufi; e mendonte gjykimin e njanës si të pagabueshëm, dhe asgjâmangu e merrte tjetrën për të paqortueshme. Kur kishte shkue zoja Bovari, ai kishte sprovue me frigë me ia bâ, tue i përdorë po ato fjalë, nji ose dy nga vërejtjet mâ parandsi që kishte ndëgjue nga e ama; Ema, tue ia provue me nji fjalë se ai gabonte, e niste te të sëmundit e tij.

Megjithatê, simbas parimeve që ajo i mendonte si të mira, ajo deshti t'ia krijojë vehtes dashunín. Në dritë të hanës, në kopsht, ia deklamonte të gjitha vargjet e dashunis që dinte përmendsh dhe tue fshâ i këndonte atij kangë dashunije të trishtueshme; po edhe mbas kësaj ajo e ndiente vehten aq të ftohtë sa përpara, dhe Karli nuk dukej as mâ dashnuer, as mâ i trondítun.

Mbasi i pat mëshue kështu për disa kohë shkrepcës për zemër të tij, pa bâ që të shpërthejë nga ajo ndonji shkëndi, e pazonja, mâ së fundi, me kuptue atê që s'e ndiente, si dhe me i besue gjith asaj që nuk çfaqej n'asnji mënyrë të zakonshme, ajo u bind kollaj se dashunija e Karlit s'kishte mâ kurrgjâ të jashtzakonshme. Gufimet e dashunis së tij çfaqeshin gjithmonë në të

njâjtën kohë; ai e përqafonte n'orë të caktueme. Kjo ishte nji shprehi si çdo tjetër, dhe si frutat e parapamë, mbas monotonis së darkës.

Nji rojtar gjuetije, të cilin zotnija e kishte shërue nga zjarmija e mushkënivet, i kishte dhanë zonjës nji langue të vogël nga Italija; ajo e merrte me vehte në shetitje, sepse delte nganjiherë, për të qenë vetëm për ndonji çast, dhe për të mos pasë mâ para syve at kopshtin e përjetshëm me rrugën e pluhnueme.

Ajo shkonte deri n'ahishte të Banvilit pranë pavilonit të braktisun në qoshe të murit, me fytyrë prej fushave. Kishte në hendek, mjedis barnash, kallama të gjatë me gjethe t'ashpra.

Mâ së pari shikonte gjithkah rreth e përqark, për të pa se mos kishte ndryshue ndonji gjâ qysh herën e fundit që kishte qenë aty. I gjente përsëri në të njâjtat vende: digitalet dhe shebojat e verdha, tufat e hithave që rrethojshin zhavorin e madh dhe myshqet përgjatë tri dritareve, kapakët e të cilave gjthmonë të mbylluna shkatrroheshin nga kalbsija mbi fijet e ndryshkuna të hekurit. Mendimet e saja, së pari, pa qëllim, endeshin andej këndej në tymt si langoni i saj që bante rrotullime nepër fushë dhe lehte mbas fluturave të verdha, ndiqte mîjt dhe brente lulëkuqet e egra buzë ndonji are mbjellun me grunë. Mandej mendimet, pak nga pak iu mblodhën dhe, ulun mbi bar, që rrëmonte me maje të çadrës, Ema përsëritte me vetëvehte:

— Pse jam martue, o zot?

Ajo pyette vehten se a mos do të kishte mënyrë, me anë kombinimesh tjera të rrethanave me gjetë ndonji njeri tjetër; dhe përpiqej me përfytyrue se cilat do të kishin qenë ato ngjarje që s'kishin ndodhë, ajo jeta tjetër, ai burri që ajo nuk e njifte. Asnji, përnjimend, nuk i përgjante atij. Do të kishte mundun me qenë i pashëm, mendjehollë, i dalluem, tërheqës, ashtu si ishin, pa dyshim, ata që kishin marrë shoqet e vjetra të kuvendit. Ç'bâjshin ato tashti? Në qytet, në zhurmë të rrugës, në zukatjen e teatrave dhe në ndriçimet e sallave të vallzimit, ato çojshin jetën, në të cilën zemrat gëzohen dhe shqiset kënaqen. Po jeta e saj ishte e ftoftë si ndonji tavan, dritarja e të cilit âsht e kthyeme kah veriu, dhe mërzija, marimangë e heshtun, thurte pëlhurën e vet në terr në të gjitha skutat e zemrës së saj. Ajo kujtonte ditët e ndamjes së çmimeve, kur hypte n'estradë për të marrë kunorat e saja të vogla.

Me flokët e saj të gërshetuem në bistekë që i derdheshin shpinës, në fustanin e bardhë dhe në gjysë këpucët e zeza dukej fort e kamdshme, dhe kur kthehej në vend të vet, zotnijt përkuleshin për ta urue; oborri ishte plot karroca; i thojshin lamtumirë nga portëzat, dhe mësuesi i muzikës e përshëndette tue kalue, me kutin e violinës në dorë. Sa kohë ka që kanë ndodhë të gjitha këto! Sa kohë ka!

Thirrte Gjalin, langonin e saj, e merrte në prehën, ia vente gishtat në kryet e gjatë e të bukur dhe i thonte:

— Eja, e purthe zonjën tande, ti që s'din se ç'âsht trishtimi.

Mandej ngashrehej në shpirt, tue kundrue fytyrën e pikllueme të kësaj shtaze të shkathtë që hapte gojën e shtrinte krahët kadalëdalë, dhe, tue e krahasue me vehten e saj, nisi e foli me sa zâ pat, sikurse i flitet ndokujt që âsht i trishtuem, dhe që e ngushllojnë.

Nganjiherë fryejshin rrafale ernash, ernat e freskta të detit që, tue përfshi përnjiherësh të tanë rrafshnaltën e dheut të Kos, bijshin larg e larg nepër fusha freskinë e gjelbërt.

Kallamat fishkëllojshin të shtrimë për tokë dhe gjethet mbi ahe shushuritshin e papritmas dridheshin, ndërsa majet, tue u lëkundë gjithnji, vazhdojshin fërshëllimin e madh të tyne. Ema shtrëngonte shallin për supat e saj dhe ngrihej.

Në rrugë, nji dritë e blertë, e pengueme nga gjethet, ndriçonte myshkun e rrallë që kërsitte lehtë në kambët e saja. Dielli perëndonte; dielli ishte mjedis degësh, dhe trungjet e ngjajshëm të drûjvet të mbjellun në vijë të drejtë dukeshin nji varg i murrëm shtyllash që shquhej mbi nji mbrapavijë t'artë: Emën e pushtonte njifarë frige, thirrte prej veti Gjalin, kthente shpejt nepër rrugën kryesore në Totë, hidhej mbi nji kolltuk dhe tanë natën nuk flitte.

Por, kah mbarimi i shtatorit ngjau diçka e veçantë në jetën e saj, ajo u ftue në Vobisar te markizi i Andervilierit.

Markizi, që kishte qenë Sekretari i shtetit gjatë Restauratës, përpiqej që të kthehej prap në jetën politike, dhe tashmâ me kohë përgatitte kandidaturën për deputet. Ndante, gjatë dimnit, sasina të mëdha drûsh, dhe, në këshillin e qarkut, kërkonte gjithnji me egzaltim rrugë për rrethin e tij. I kishte dalë, gjatë mxehtsis së

madhe, nji i thatë në gojë, nga i cili Karli e kishte çlirue si për mrekulli, tue ia shpërthye në çastin e duhun me nji të rame thike. Drejtuesi i fermës së Markizit, i dënguem në Totë për ta pague operacionin, tregoi, në mbramje, se kishte pa në kopshtin e vogël të mjekut qershija shum të bukura. Dhe meqenëse në Vobisar qershijat ishin të këqija, zotni Markizi iu lut për disa fije për shartim, e ndieu për detyrë me e falnderue personalisht, e vû re Emën që iu duk me shtat të bukur dhe se që nuk përshëndette aspak malokçe; dhe kështu menduen n'oborr se nuk do të kapërceheshin kufijt e etiketës dhe se n'anë tjetër as që do bâhej ndonji gabim po të ftohej çifti i ri.

Nji të mërkure, rreth orës tre, zotni dhe zonja Bovari shkuen me karrocën e tyne në Vobisar, me nji arkë të madhe, lidhë përmbrapa dhe nji kuti për kapele, të vuem përpara në prehën. Karli kishte, përveç kësaj, edhe nji kuti kartoni ndër kambë.

Arrinë në muzg të natës, kur në park fillojshin me i ndezë lampionet, për të ndriçue karrocat.

VIII

Kështjelli, ngritë simbas ndërtimit mâ të ri dhe në stilin italian, me dy krahë të dalun përpara dhe me tri perrona të jashtëm, shtrîhej në pjesën e poshtme të nji livadhi tejet i madh, në të cilin kullotshin disa lopë, mjedis tufave të lisave të mëdhej të larguem ndër veti, ndërsa shporta shkurresh, rodendrona, jasemina dhe topboresh shtrijshin buba degzash të tyne jo njisoj të blerta në rrugën xikxake të tyne, shtrue me zallë të trashë. Nji lum i vogël rridhte nën urë; nepër mjegull shquheshin shtëpiza me pullaze kashte, të shpërndame nepër livadhe, që rrethoheshin prej dy kodrash pak të pjerruna e të mbluema me drûj, dhe mbrapa, mjedis prozhmesh të shpeshta, shifeshin të dy rreshta paralelë katoqet dhe shtallat; mbetunina të ruejtuna nga kështjelli i vjetër që kishin shembë.

Karroca e Karlit u ndal para perronit të mesëm; sherbëtorët duelën; Markizi u afrue, dhe, tue ia dhanë krahun grues së mjekut, e shtini në hajat.

Hajati, i shtruem me pllaka mermeri, ishte shum i naltë, dhe mapllima e hapave, me atê të zaneve, ushtonte aty si ndonji kishë. Përballë ngriheshin shkallë të

drejta, dhe në të majtë një galeri, me fytyrë prej kopshtiti, çonte më sallën e bilardos, në të cilën, qysh në hymje, ndëgjoheshin tue u ndeshë topat fildishi. Tue përshkue nepër të për të mbrrî në sallon, Ema vuni re rreth bilardos njerëz me fytyrë të mrrolun, mjekrra e tyne mbështetej mbi kravata të mëdha, të gjithë ishin të dekoruem, dhe buzëqesheshin pa folë kurrgjâ, kur e shtyjshin stekën. Mbi mur, të mveshun me drû t'errët suaza të mëdha të prarueme, kishin n'anën e fundit emna të shkruem me shkronja të zeza. Ajo lexoi: „Zhâ-Antuan d'Andervilie d'Iverbonvil, kont i Vobisardit dhe barron i Erenejit, i vramë në betejën e Kurtes, më 20 tetuer 1587." Dhe mbi një tjetër: „Zhâ-Antuan-Anri-Gi d'Andervilie i Vobisardit, admiral i Francës dhe kalorës i urdhnit Shën-Mikel, i plaguem në luftën e Ug-Së-Vastit, më 29 maj 1692, vdekë në Vobisar më 23 kallnuer 1693." Mandej, mbishkrimet e matejshme memzi dalloheshin, sepse drita e llampave, binte vetëm në cohën e bilertë të bilardos, dhe ndriçonte fort pjesën tjetër të dhomës, mbetë të thuesh në terrë. Tue u lëshue hije të murrme pikturave horizontale, thehej për to në viza të holla, simbas plasaritjeve të vernikut; dhe nga të gjitha këto katrore të zeza me rrethe ari, bijshin në sy aty këtu, ndonji pjesë mâ e qartë e pikturës; një ball i zbehtë, dy sy që ju shikojshin, perruke që bijshin mbi shpinën e pluhnueme të petkave të kuqe, ose mbërthesat e lidhcës përmbi pulpën e fuqishme të kambës.

Markizi e hapi portën e sallonit; njana nga zonjat u ngrit në kambë (vetë zonja Markizë), i doli përpara Emës, e mori dhe e uli pranë saj mbi një kanape dhe nisi me kuvendue miqsisht me tê, sikurse ta njifte ç'prej shum kohësh. Ajo ishte një grue nja katërdhetë vjeç, me shpatulla të bukura, hundë shkabë, me zâ monoton, dhe që mbante, n'at mbramje, mbi flokët e saj të gështenjtë një sajgi të thjeshtë me kordele të mëndafshta e që i binte mbi shpinë në trajtë trekandshi. Pranë saj mbi një karrikë me mbështetse të naltë, rrinte, një leshverdhë e re; dhe zotnijt tjerë, që kishin një lule të vogël në vrimë të frakut, kuvendojshin me zojat, rreth e përqark oxhakut.

N'orën shtatë, u shtrue darka. Burrat, që ishin mâ shum, u ulën në tryezën e parë në hajat, dhe zonjat në të dytën në sallën e ngranjes, me Markizin dhe Markizën.

Ema ndieu, tue hy në sallë të ngranjes, se si u rrethue prej nji ajri të nxehtë, përzie me erë të luleve dhe të çarshafave të bukur të tryezës, me duhmë të mishnave të pjekun dhe erë të këpurdhave. Qirat e shandanavet zgjatshin flakën e tyne në kumbonzat e argjenta. Kristalët, të mbuluem me avull t'imnuem, lidhin shin në të gjitha anët rreze të zbehta; buqetë ishin vû rresht gjatë gjithë tryezës, dhe në pjatat me rreth të gjanë, pecetat, të palueme në trajtë të kësulës së gjatë t'ipeshkvit, mbajshin, secila në palët e tyne të hapuna, nga nji bukë të vogël në trajtë vezake. Kambët e kuqe të gaforres së detit delshin jashtë pjatave; pemë të mëdha, ishin rendue mbi myshk, në shporta me vrima; shkurtzat i kishin pendlat e tyne; avulli me erë ngrihej nga pjatat; dhe, shërbyesi i parë, në çorapa të gjata mëndafshi, në pantallona të shkurta, në kravatë të bardhë, me kordele nepër gishta, i randë si ndonji gjykatës, tue i kalue ndërmjet krahëvet të mysafirëvet gjellët krejt gati, bante menjiherë me lugën e vet me këcye për ju copën që ju zgjidhshit. Mbi stufën e madhe porcelani, me pervazë bakri, nji shtatore grueje, e mveshun deri në fyt, shikonte pa lëvizë sallën e ngranjes mbushë me mysafirë.

Zojës Bovari i ra në sy se shum zoja nuk i kishin vû dorzat e tyne në gotë, që e kishin pranë për këtë punë.

Miegjithatë, n'anën e epërme të tryezës, vetëm, në mes të gjithë këtyne grave, i përkulun mbi pjatën e tij të mbushun dhe me pecetën e lidhun për qafe si ndonji fëmi, hante nji plak, të cilit qervishi i rridhte nga goja. I kishte syt e kuq nga qerpikët e kthyem dhe kishte nji perçe të vogël të lidhun me nji kordele të zezë. Ai ishte i vjehrri i Markizit, duka i vjetër i Laverdierit, miku i vjetër mâ i dashtun i kontit t'Artuas, në kohën e gjuetis në Vodrëj, te Markizi i Konflanit, dhe që kishte qenë, thojshin, dashnori i mbretneshës Mari Antuanet mbas zotni dë Kuanji dhe para zotni dë Lozënit. Ai kishte çue jetë të potershme dhe të shfrenueme, plot me dyluftime, lidhje me kusht, grabitje gnash, e kishte fërkatë krejt pasunin e tij dhe tmerue tanë shtëpin dhe familjen. Nji shërbtuer i rrinte mbrapa shpinës dhe ia tregonte me zâ të naltë, në vesh, gjellët që ai i shenonte me gisht tue belbëzue; syt e Emës, pa prâ e pa dasht, shkojshin mbi këto njeri plak me buzë të varuna, si mbi diçka të jashtzakon-

shme dhe të shenjtë. Shif, shif, ky paska jetue n'Oborr dhe flejtë në shtrat të mbretneshavet!

Mbushën venë të Shampanjës, të ftofun n'akull. Emës i u çue të përqethët mbi tanë trupin, kur e ndieu në gojë këtë të ftoftë. Ajo s'kishte pa kurr shega, as ngranë gjellë me ananas. Madje edhe sheqeri pluhun iu duk mâ i bardhë dhe mâ i bukur se ngjeti. Zonjat, mandej, hypën në dhomat e tyne që të bâheshin gati për vallzim.

Ema u ndreq e dysdis me kujdesin mâ të madh, si aktorja që del për herën e parë në sqenë. Ajo i krehu flokët ashtu si kishte porositë perrukjeri dhe veshi fustanin e saj të leshtë që rrinte i shtrimë në shtrat. Karlin e shtërngojshin pantallonat në bark.

— Thembrat e këpucëve do t'më shtrëngojnë në vallzim, — tha ai.

— Në vallzim? — përsëriti Ema.

— Po!

— Po ti paske luejtë mençi! njerzit do të talleshin me ty, rri në vend, aty ku je. Mâ në fund, kjo i ka mâ hije nji mjeku, — shtoi ajo.

Karli heshti. Hecte nepër dhomë kryq e tërthuer, tue pritë sa të vishej Ema.

Ai e shiqonte përmbrapa, në pasqyre, në mes të dy shandanave. Syt e saj të zez i dukeshin edhe mâ të zez. Flokët e saj, të dalun vetull mâ tepër rreth veshëvet, ndriçojshin me nji shkëlqim të kaltërt. Në shin të qafës kishte nji drandofille që dridhej mbi nji trung të lëvizshëm, me pilka uji artificial në skâj të gjethëvet. Kishte fustan safirani ngjyre të verdhë, të stolisun nga tri buqete drandofillesh me fletë të blerta.

Karli iu afrue për ta puthë në krah.

— Më lësho! — tha ajo — po ma ndrydh fustanin.

U ndëgjuen nji ritornelë e violinës dhe tingujt e brinit të gjuetís. Ajo zbriti nepër shkallë, pa u nxitue.

Kadrila kishte nisë. Mysafirët vijshin dhe shtyheshin në sallon. Ajo u ul mbi nji bankë afër portës.

Kur mbaroi këcimi, mesi i sallës mbet i lirë për grumbuj të vegjël të njerëzvet që bisedojshin në kambë dhe sherbtoret në livre që mbajshin në duer tabake të mëdha. Në rendin e grave t'uluna, lëvizshin pahicat piksue në gjithfarë ngjyrash, buqetet mshefshin për gjysëm qeshjen e fytyravet dhe shishet e vogla me parfum, me tapa florini silleshin nepër duer për gjysëm të hapuna, dorzat e bardha të të cilavet

tregojshin trajtën e thojvet dhe e shtrëngojshin mishin në belezik të dorës. Stolinat prej dantelesh, gjylpanat e mëdha diamanti, bileziqet me medaljona dridheshin nepër bela, xhixhíllojshin mbi krahnorë, tingllojshin mbi krahët lakuriq. Flokët të ngjitun fort për ball dhe të përdredhun në shin të qafës, kishin në trajtë kunorzash, vilesh ose degzash, lulëmiza, jasemine, lule shega, kallìj ose lule gruni. Nanat, me fytyrë të vrantë, që rrijshin të qeta në vendet e veta, mbajshin çallma të kuqe.

Zemra i rrahu pak Emës kur, me kavalerin e vet që e mbante me maje të gishtavet, u vû në rend, dhe pritte të ramen e harkut që të fillonte me këcye. Por, mbas pak kohësh turbullimi iu zhduk; dhe, tue u sjellë simbas ritmit t'orkestrës, ajo nrëshqitte përpara, tue luejtë qafën. Nganjiherë i vinte me buzëqeshë, në disa tinguj të kandshëm të violinës, që binte vetëm, herëherë, kur veglat tjera heshtshin, ndëgjohej zhurma e qartë e monedhavet t'argjit që në dhomën përbrî bijshin mbi çarshaf të tavolinavet: mandej, menjiherë, ia fillonte edhe zhurma edhe ramja e veglave, burija qitte nji zâ kumbues, kambët shkojshin mbas taktit, fustanat fryheshin dhe fërkoheshin, duert jepeshin, shkoqeshin; po ata sy, që njiherë uleshin para jush, tash këqyrin drejt në sy tuej.

Disa mashkuj (nja pesëmbëdhetë) njizet e pesë deri katërdhetë vjeç, të shpërndamë në mes të kërcimtarëvet, ose tue bisedue në hymje të portavet, dallohesin nga grumbulli tjetër për njisoj ngjajshmënije familjare, ndonse ndryshojshin ndër veti përkah vjetët, petkat ose fytyra.

Fraket e tyne, të premë mâ mirë, dukeshin si t'ishin bâ me nji shtof mâ të butë, dhe flokët e tyne kaçurrela mbi tamtha dukeshin si t'ishin lye me nji pomadë mâ të qmueshme.

Ngjyra e tyne në fytyrë ishte ngjyra e pasanikëve, ajo ngjyrë e bardhë fytyre të cilën e ven në pah edhe mâ fort verdhësija e porcelaneve ndërngjyrsimi i mëndafshit, shkelqimi i mobileve të bukura, dhe që âsht gjithmonë e freskët dhe e shëndoshë në saje të zgjidhjes së kujdesshme të gjellëvet shum të shijshme. Qafa e tyne rrotullohej lirisht në kravata të lidhuna ulët; zylyfët e tyne të gjatë bijshin mbi qaforet e kthyeme; buzët i fshijshin me shamina të qendisuna me monograme të mëdha, dhe prej tyne përhapej nji

erë e kandshme. Ata që fillojshin m'u plakë, dukeshin të rij, ndërsa në fytyrën e të rijvet dukej diçka e moshës së vjetër. Në shikimet e tyne të pahalle shprehej ajo paqë shpirtnore që rrjedh nga kënaqsija e përditshme e ndjenjavet; dhe nga sjelljet e tyne të kandshme e të njerzishme shpërthente ajo egërsi e veçantë që rrjedh nga zotnimi mbi gjanat përgjysëm të lehta, në të cilat ushtrohet fuqija, dhe argtohet kotsija, sikurse janë përdorimi i kualvet të racës fisnike dhe shoqnimi me gra të humbuna.

Tre hapa larg Emës, njifarë zotnije në kostum të kaltërt flitte mbi Italinë me nji grue të re e të zbehtë, që mbante nji qafore gurësh të çmueshëm. Ata lavdojshin trashsin e shtyllave të Shën Pjetrit, Tivolin, Vezuvin, Kastelamaren dhe Kasinat, drandofillet e Gjenovës, Koloseun në dritë të hanës. Veshin tjetër Ema ia vente nji bisedimi plot me fjalë që nuk merrte vesh. Mysafirët e kishin rrethue nji njeri krejt të ri që javën e kalueme n'Angli kishte mundun *Mis Arabelen dhe Romulin*, dhe fitue dy mijë dukatë me nji të këcyeme përtej hendekut. Njani ankohej për kualt e vet të vrapit që fillojshin m'u mâjë; nji tjetër për gabimet e shtypit që kishin ndërrue emnin e kalit të tij.

Ajri në sallën e vallzimit ishte i randë; llampat zbeheshin. Njerzit kalojshin në dhomën e bilardos. Nji sherbtuer hypi mbi karrikë dhe theu dy xhama; në zhurmën që banë copat e qelqit, zonja Bovari kthheu kryet dhe vuni re në bahçe, nepër dritare, fytyra fshatarësh që shikojshin. Atëherë, i ra në mend Berto. Pá përsëri fermën, këmetën me baltë, balbën e saj në bluzë nën trupat e mollavet, dhe e pá vehten së rish, si dikur, tue heqë në qumshtore me maje të gishtit mazën e qumshtit nga enët prej dheu. Por, në shkëlqimin e tashëm, jeta e saj e kalueme, që deri atëherë ishte e qartë për të, iu çdukte krejtsisht, dhe, të thuesh, dyshonte se mund të kishte bâ ndonjiherë. Ajo ishte aty, në sallën e vallzimit, rreth së cilës kishte vetëm errsi, që shtrihej mbi gjithë pjesën tjetër. Hante atëherë nji akullore me maraskin që mbante me dorën e saj të majtë në nji guacë të prarueme, dhe i rrudhte syt, kur e çonte lugën ndër dhambë.

Nji zonjë pranë saj lëshoi palliçën e vet për tokë. Nji këcimtar kalonte aty pari mû n'at kohë.

— Sa i mirë do t'ishit zotni, tha zoja, po t'ma merrshit at pahicën time që âsht mbrapa kësaj kanapeje!

Zotnija u përul, dhe, kur po shtrinte dorën, Ema vuni re se dora e Zonjës së re qitte diçka të bardhë palue në trajtë trekandshi. Zotnija e pruni pahicën, ia dha Zonjës, me ndërim; ajo e falenderoi me lëvizje kreje dhe nisi me i marrë erë buqetit të saj.

Mbas darkës, në të cilën pat me bollëk vena të Spanjës dhe vena të Rrenit çorbë me qumsht të gafonres dhe bajamave, pudinga Trafalgari dhe gjithfarë mishna të ftofta me peta rreth e rrotull që dridheshin nepër pjata, karrocat njana mbas tjetrës filluen me u largue. Po të ngrihej pak perdja muslini, shifej se rrëshqitte në terr drita e fenerëvet të tyne. Bankat pothuejse u boshatisën; kishin mbetë ende disa lojtarë letrash; disa sazexhi freskojshin me gjuhë majet e gishtavet të tyne; Karli kotej, i përshtetun me shpinë për nji derë.

N'orën tre të mëngjesit, filloi kotiloni. Ema s'dinte me kërcye vals. Të gjithë vallëzojshin, bile edhe zonjusha d'Andervillie dhe Markiza; mbeteshin vetëm mysafirët nga kështjelli, nja dymbedhëtë afërsisht.

Në këtë kohë, njani nga vallzuesit që familjarisht e quejshin *Vikont*, jeleku i të cilit shum i çelun dukej se i ishte shkrî për krahnuer, erdhi edhe për herën e dytë me e fitue zonjën Bovari për kërcim, tue e siguru se do ta çonte bukur dhe se ajo do të dahej mirë po të këcente me të.

Ata filluen së pari ngadalë, mandej e nxituen lojën. Nisën me u sjellë. Gjithçka sillej rreth tyne: llampat, mobiljet, muret e parketi si disku mbi boshtë. Kur kaluen pranë dyervet, fustani i Emës me pjesën e ulët u ngatrrue rreth pantallonavet të kërcimtarit; kambët i hynë njana në tjetrën; ai uli sytë nga ajo, ajo i ngriti të sajët nga ai; filluen t'i merren mend dhe u ndal. Atëherë filluen prap; dhe, me nji lëvizje mâ të shpejtë e tërhoqi me vehte dhe u zhduk deri në fund të galeris, ku ajo, e marrun frymë, përpak që s'ra, dhe për nji çast pështeti kryet mbi krahnorin e tij. Ai mandej, tue u sjellë gjithnji, po mâ me ngadalë, e çoi prap në vendin e saj, ajo u mbështet për mur dhe mbuloi me dorë syt e saj.

Kur i çeli përsëri, në mes të sallonit rrinte e ulun në ndejse nji zonjë, dhe para saj ishin ra në gjûj tre këcimtarë.

Ajo zgjodhi vilkontin, dhe violina filloi edhe njiherë.

Të gjithë i shiqojshin. Ata kalojshin dhe ktheheshin, ajo me trup të palëvizun dhe krye të lëshuem, dhe ai gjithnji në të njâjtën pozë, shtatin e përkulun, brrylin të lakuem, — gojën të qitun përpara. Ajo dinte me vallzue mirë se! Ata vazhduen për shum kohë dhe mërzitën botën.

Llafosën edhe për disa minuta dhe, mbasi u përshendetën ndër veti ose mâ mirë me thanë mbasi ia uruen njani tjetrit ditën e mirë, mysafirët e kështjellit shkuen e ranë.

Karli tërhiqej tue u mbajtë për trapazan të shkallëve; *nuk e dinte se a i kishte kambët e veta apo jo.* Kishte çue plot pesë orë tue ndêjtë në kambë rreth tavolinavet dhe tue shikue se si të tjerët luejshin vist, pa kuptue kurgjâ. Prandej fshani thellë nga kënaqsija, kur i pat heqë qizmet. Ema qiti nji shall krahëvet, hapi dritaren dhe u mbështet në brryla.

Nata ishte e errët. Binte nga ndonji pikë shi. Ajo thithi erën e lagësht që ia freskonte kapakët e synit. Muzika e ballos ende i zukatte nepër vesh, dhe ajo përpiqej mos me fjetë, me qëllim që ta zgjatte sa mâ tepër andrrimin e kësaj jete lluksi që do t'i duhej me e lanë mbas pak kohësh.

Agimi filloi me zbardhë. Ajo shikoi dritaret e kështjellit gjat' e gjatë, tue u rropatë me gjetë me mend se si ishin dhomat e të gjithë atyne që i kishin ra në sy natën e kalueme. Do të kishte dashtë me dijtë jetën e tyne, të depërtojë në veçorit' e saj, të përzihej me ta.

Por dridhej nga të ftohtit. Xhveshet dhe struket, nën mbulesa, për Karlin që flinte.

Për mëngjes qenë shum mysafirë. Ngranja zgjati dhetë minuta; nuk pat pije aspak, gjâ që çuditi mjekun. Mandej zojusha d' Andervilie mblodhi copat e bukës në nji kosh për t'ua çue mjellmeve në piscinë, dhe të gjithë shkuen me shetitë në bashçen e nxehtë prej xhami, ku bimët e jashtzakonshme, me push të çuem përpjetë, ishin rendue në trajtë piramidash nën saksija të mvaruna, që, tue u përgja çerdheve të mbushum me gjarpij, lëshojshin për anash fije të gjelbra. Prej vendit ku ishin mbjellë portokajt, që gjindej në

fund, shkohej nepër nji korridor të mbuluem deri në pjesët e dorës së dytë të kështjellit. Markizi, për ta dëfrye at gruen e re, e çoi t'i shifte shtallat. Përmbi grazhdat, në trajtë shportash, në pllaka porcelani ishin shkrue me shkronja të zeza, emnat e kualvet. Secila shtazë fillonte e rrihte kambët në vendin e vet, kur t'i kalojshe pranë, tue përplasë gjuhën. Dyshemeja e saraçhanës shkëlçente si parketti i ndonji salloni. Rrypat e karrocave ishin ngritë në mjedis në dy shtylla që silleshin, dhe ngojzat, kamxhikët, zengjit dhe çamparet ishin rreshtue gjatë murit.

Karli, ndërkaq, shkoi t'i lutet nji shërbtori për t'ia ngjitë kalin në karrocë. E prunë para perronit, dhe mbasi u rrasën në të të gjitha paqetat, bashkëshortët Bovari falënderuen me shum njerzi markizin dhe markizën, dhe u nisën prap për Totë.

Ema heshte dhe shikonte se si silleshin rrotat. Karli kishte zanë vend në skaj të bankës së uljes, e çonte karrocën, me krahë të hapët mbante dizginat dhe kali i vogël shkonte trok ndër biga që për të ishin tepër të gjana. Dizginat e lëshueme e qëllojshin në vithe dhe aty lageshin me shkumbë, dhe kutija, e lidhun mbrapa karrocës, i mshonte sandykut me të rame që përsëriteshin rregullisht.

Ishin në majet e Tiburvalit, kur, para tyne, menjiherë kaluen disa kalorsa tue qeshë, me puro në gojë. Emës iu bâ se e njofti Vikontin; u kthye, dhe vuni re në horizont vetëm nji lëvizje krenaish, që uleshin e çoheshin, simbas ritmit jo të barabartë të trokut ose të vrapit.

Nji të katërt milje mâ tutje iu desht m'u ndalë për të lidhë me litar ligun e bigës që ishte këputë.

Karli hodhi edhe nji shikim mbi rrypat, pá dicka përdhe, ndërmjet kambëve të kalit; kjo ishte nji kuti për puro krejt e rrethueme me mëndafsh të gjelbër dhe me nji stemë në mes, si derza e nji koçije bujarësh.

— Paska në të edhe dy puro — tha ai; këto do t'i pijmë në mbramje, mbas darke.

— Edhe ti po pike? — pyeti ajo.

— Ngadonjiherë, kur paraqitet rasti.

Ai vuni sendin e gjetun në xhep dhe i mëshoi kamxhik kalit.

Kur arrinë në shtëpi, darka s'ishte bâ gati fare. Zonja u zemrue. Nastazija përgjegji me panjerzi.

— Jashtë! — tha ajo — ju po talleni me mue, po ju përzâ.

Kishte për darkë çorbë me qepë dhe nji copë mish viçi me ufullaçka. Karli ishte ulë para Emës dhe tue fërkue duert, krejt i lumtun, tha:

— S'ka mâ bukur se me ardhë prap në shtëpi të vet njeriu!

Ndëgjohej se si qante Nastazija. Ai e donte disi këtë vajzë të mjerë. Ajo i kishte bâ dikur shoqni, shum net rresht, kur ishte vejan i pa punë. Ajo ishte pazientja e par, i njoftun mâ i vjetër në vend.

— A përnjimend e ke përzanë? tha ai mâ në fund.

— Po. Kush ma ndalon? përgjegji ajo?

Mandej u nxenë në gjelltore, ndërsa u bâhej gati dhoma e fjetjes. Karli nisi me pi duhan. Pinte tue i zgjatë buzët, pështynte për çdo çast, dhe e largonte kryet kur e lëshonte tymin nga goja.

— Do t'i bâjsh vehtes dam — tha ajo me urrejtje.

Ai e lëshoi puron dhe shkoi te pompa për të pi nji gojë ujë të ftoftë. Ema kapi kutin e purove dhe e fërfilloi në fund të dollapit.

Të nesërmen, dita iu duk e gjatë. Shetiti në kopshtin e saj të vogël, tue kalue dhe kthye nepër të nâjtat shtigje, tue u ndalë përpara lehëvet, para pemevët frytore, përpara famullitarit me gips dhe i shikonte me habi të gjitha këto gjana të vjetra që i kishte njoftë aq mirë përparandej. Sa larg i dukej koha e vallëzimit! Çka i largonte kaq fort ndër veti mëngjesin e pardjehit dhe mbramjen e sodit. Udhtimi në Vobisar kishte çelë nji vrimë të thellë në jetën e saj, si ato çamjet e mëdha që shtërngata, në nji natë të vetme, shkakston nganjiherë nepër male. Por, së fundi, iu shtrue fatit: ajo ndryni me shum kujdes në komodinë fustanin e saj të bukur, dhe deri këpucët e saja të mëndafshta, gjynat e të cilavet ishin zverdhë tue rrëshqit mbi parketin e lym me dyllë. Zemra e saj u ngjante atyne gjynave: tue u fërkue me pasunin kishte marrë njifarë vrrage të pashlyeshme.

Kujtimi i atij vallëzimi ishte, pra, për Emën pikërisht nji dëfrim. Sa herë që vinte dita e mërkurë, thonte me vehte, tue u zgjue nga gjumi: „Oh! ka tetë ditë... pesëmbedhetë ditë... tri javë, që isha atje!" Dhe, pak nga pak, fytynat u përzien në kujtesën e saj; ajo harroi jonën e vallzimevet; dhe nuk i pá mâ aq

qartas livretë dhe dhomat me mobile; disa hollësina i dolën nga mendja, por pikëllimi i mbetu.

IX

Shpeshherë, mbas daljes së Karlit, Ema nxirrte nga dollapi, nga palët e petkave, ku e kishte vû, kutín e purove me rrethe mëndafshi të gjelbër.

Ajo e shikonte, e hapte, dhe madje i merrte erë astarit të saj, erës së shelgjes dhe duhanit. E kuj ishte? E vikontit. Ndoshta e ka dhuratë të dashnores së tij. Ishte qëndisë në ndonji gjergjef prej drunit palisandër vegël e vogël, që mshihet nga të gjithë syt, që kishte zgjatë shum orë për t'u bâ dhe mbi të cilin kishin ra kaçurrelat e lëshuem të qëndisses së menduesheme. Nji fëllim dashunije kishte kalue nepër gojëzat e asaj pelhure; çdo shpuemje gjylpane kishte ngulë aty nji shpresë ose nji kujtim, dhe të gjitha ato fije mëndafshi të gërshetueme ishin vetëm vazhdimi i të njâjtës dashuni së heshtun. E mandej, nji ditë, vikonti e kishte marrë me vehte. Për çka kishin bisedue, ndërsa kutija rrinte mbi pllakën e gjanë t'oxhakut, në mes të saksijave me lule dhe sahatave të murit alla Pompadurë?

Ajo ishte në Totë. Ai, ishte në Pariz, tashti; atje! Qysh ishte ai Parizi? Sa emën i madh! Ajo ia përsëritte vehtes këte me gjysëm zani, për t'u kënaqë; ai tingëllonte në veshët e saj si nji ushtimë katedrali; ai flakonte në syt e saj, edhe kur e shikonte në mbishkrimet e kutijavet të saja të pomadës.

Natën, kur tregtarët e peshkut, nepër qerret e tyne kalojshin nën dritaret e saja tue këndue kangën *Marzholenë*, ajo zgjohej nga gjumi; dhe tue ndëgjue zhurmën e rrotavet të hekurta, që në dalje të katundit humbiste, thonte me vehte:

— Nesër do t'jenë në Pariz!

Dhe ajo më mend u shkonte mbrapa, i shifte tue iu ngjitë dhe zbritë rrëmoreve, i shifte tue përshkue katundet, tue i ra xhadës nën dritën e yjvet. Mbas nji largsije së pacaktueme vinte gjithnji nji vend i paqartë në të cilin andrra e saj zhdukej.

Ajo bleu skicën e Parizit dhe me maje të gishtit shetitte mbi kartë, andej e këndej, nepër kryeqytet. Shkonte shitoreve, tue u ndalë në çdo qoshe, ku kryq-

zoheshin vijat që kallxojnë rrugët, para katrorevet të bardha që paraqesin shtëpijat. Kur iu lodhshin syt mâ në fund, ajo i mbyllte qepallat dhe mepër terr shikonte se si përdridheshin n'erë flakat e gasit, dhe ndëgjonte se si hapeshin me zhurmë të madhe dyert e karrocavet para peristelit të teatravet.

U parapague në fletoren e grave *Korbej* dhe në *Silf të Salloneve*. Ajo përbinte, pa lanë me kalue kurgjâ, të gjitha lajmet mbi premijerat, vrapimet e kualvet dhe çfaqjet e mbramjes, dhe interesohej për kangët e ndonji kangtarje dhe për çeljen e ndonji shtëpije së madhe modash. I dinte modat mâ të reja, adresat e rrobaqepësve të mirë, dhe se në cilën ditë shkohej në pyll të Bulonjës dhe n'Operë. Studjoi në romanet e Evgjen Sy, përshkrime mobiljesh; lexoi Ballzakun dhe Zhorzh Sandin tue kërkue kënaqsina të trillueme për lakmit e saj vehtijake. Në tryezë të bukës bile e binte librin, dhe e shfletonte, ndërsa Karli hante tue folë me të. Fytyra e vilkontit i binte në mend pa prâ, sa herë që lexonte. Ajo bante kralhasime në mes të tij dhe vehtjeve që merrte me mend. Por rrethi, qendra e të cilit ishte ai, paik nga paik u zgjanue rreth tij, dhe ai shkëlqim që kishte, tue iu largue nga fytyra u shtrî mâ andej, për të ndriçue andrra tjera.

Parizi, mâ i gjanë se oqeani, shkëlqente në syt e Emës në nji atmosferë të kuqrremtë. Por jeta e dendun, e shumfishtë që flakonte në vëlimin e Parizit, ndalhej me gjithatë në pjesë, klasifikohej në figura të veçanta. Emës, në mendje të vet, i bijshin mâ tepër në sy dy a tri që lejshin në hije të gjitha tjerat dhe që vetëm paraqitshin njerzimin mbarë. Bota e ambasadorëvet hecte mbi parkete të ndritshme, në sallone të mveshun me pasqyrë, rreth tavolinave mbulue me kadife me tihekë ari. Kishte aty fustana balloje që ngriheshin zhagë, mëshefitsina të mëdha, pikllime të mshefuna nën buzëqeshje. Vinte mandej shoqnija e dukeshave: aty fytyrat ishin të zbehta; aty çoheshin nga gjumi n'ora katër mbas dite; femnat, engjuj të mjerë! mbajshin në fund të kotillës kordele angleze, dhe burrat, kapacitete të panjoftuna nën petka të kota, i bâjshin me pëlcitë kualt në shetinat për qejf, e çojshin në Baden stinën e verës dhe, tek e mbramja, kah të katërdhetat, martoheshin me trashëgimtare të pasuna. Në dhoma të veçanta restaurantesh, ku hahet darka mbas mbasnate, qeshte, në dritë të qirave, grumbulli i larëm i letrarë-

vet dhe i aktorëvet. Edhe ata ishin plangprishsa si mbretën, plot ambicje ideale dhe dalldisje fantastike. Kjo ishte një jetë mbi të tjerat, në mes të tokës e qiellit gjithnjë në stuhina, diçka e madhnueshme. Tanë pjesa tjetër e botës, ndërkaq ishte e humbun për ta, pa vend të saktë dhe si mos t'ishte gjallë. E përnjimend, sa mâ t'afërt që u dukeshin gjanat, aq mâ fort largohej sosh mendja e saj. Gjithçka që ishte pranë saj pandërmjetshëm, katundi i mërziçëm, qytetarët e vegjël të marrë, jeta mesatare, i dukeshin një përjashtim në botë, një rast i veçantë ku ajo kishte ngecë, ndërsa përtej shtrihej sa s'ta merr syni, vendi i pamatun i lumnive dhe i pasioneve. Ajo nën gjykimin e saj përzinte kënaqsit trupore të luksit me gëzimet e zemrës, elegancën e shprehive me fisnikin e ndjenjave. A nuk i nevojiteshin vallë edhe dashunis, sikurse bimëve indiane, toka e përgatitun me kujdes dhe temperatura e veçantë? Fshamjet në dritë të hanës, përqafimet e gjata të dashunis, lotët që dikojnë mbi duert që u lëshohen të puthunavet, turbullimet e ethëshme të trupit dhe përmallimet e dashunis, të gjitha këto ishin të lidhuna ngushtë për të me ballkonin e kështjellave të mëdha që janë krejt të ngeshme, me buduarin me perde të mëndafshta dhe hali të madhe, me sandyqet e vogla plot me lule dhe një shtrat në podium, me shkëlqimin e margaritarëvet dhe gajtanat e artë në livre.

Shërbtori i postës që vinte, për çdo mëngjes, me kashagitë pelën, rraptonte nepër korridor me këpucët e randa druni; bluzën e kishte tanë bira bira, dhe kambët e zbathuna në këpucë. Ja grumi në pantallona të shkurtë me të cilin duhej kënaqë! Kur e kryente punën e vet, nuk kthehej mâ gjithë ditën: sepse Karli, sa vinte në shtëpi, e çonte vetë kalin në shtallë, ia hiqte shalën dhe ia vente kërpeshin ndërsa sherbëtorja ia binte një dujë kashtë dhe ia qitte, si mundte, në grazhd.

Në vend të Nastazisë, (e cila mâ në fund, u nis nga Totë tue derdhë lotë si gurra, Ema muer për shërbim një vajzë të vogël katërmbedhëtë vjeçare, jetime, me fytyrë t'ambël e të butë. Mâ së pari ia ndaloi me bajtë kapuça pambuku, e mësoi se duhet me u folë njerëzvet në vehte të tretë, gotën e ujit me e prû mbi pjatë, me trokitë në derë para se me hy, dhe e mësoi me ra hekur, me i shti këmishat në kollë, dhe me i

ndihmue m'u veshë. Deshti ta bâjë shërbtore për dhomë të vet. Shërbtorja e re ndëgjonte dhe s'bante fjalë, nga friga se mos e përzente; dhe, mbasi zonja zakonisht e lente çelsin në dollap, Felisiteja, për natë merrte nga pak sheqer dhe e hante, qyq'e lum e vetëm, në shtratin e vet, mbasi i ishte lutë Zotit më së pari.

Mbasdite, nganjiherë, ajo shkonte përballë me u llafosë me karrocjerët, Zoja rrinte nalt, në dhomën e vet.

Ajo mbante atëherë nji fustan dhome shum të çelun përpara, përposhtë të të cilit, mjedis skajesh të gjana që mbërrijshin deri në bel në trajtë shalli, nji këmishëz pala-pala me tri pulla t'arta. Në brez kishte nji kordon të mëndafshtë me tri thekë të mëdha, dhe papuçet e vogla të kuqe stoliseshin me nga nji drandofille me shirita të gjanë që i shtriheshin deri në lak të kambës. Kishte ble letërthithse, letër për të shkrue, bisht-pende dhe zarfa, ndonse s'kishte për t'i shkrue kurkuj; ta shkunde pluhnin raftit të libravet, këqyrej në pasqyre, merrte nji libër, mandej, gjithë tue andrrue kah lexonte rreshtat e tij dhe mâ në fund e lëshonte në prehën. E kishte kapë dëshira me bâ udhtime ose me u kthye e me jetue në kuvend. Dëshironte nji heri edhe me vdekë edhe me jetue në Pariz.

Karli nepër borë e nepër shi u binte me kalë rrugëvet kryq e terthuer për të vizitue të sëmundët e tij. Ai hante ve të fërgueme nepër ferma, shtinte duert nepër shtretën të lagësht, i përplasej për fytyre shkulma e vokët e gjakut që u lëshonte të sëmundëve nga dejt, ndëgjonte grahma, shqyrtonte havruza, përvilte shum ndërresa të ndyta; por, për çdo mbramje e gjente zjarrin që nxinrte flakë, sofrën e shtrueme, kolltuqe të buta dhe gruen e stolisun me petka për bukuri, të kandshme dhe me erë të freskët, aq sa nuk dinte se kah vinte kjo erë e mirë, dhe se a mos ishte lëkura e saj që ia ersonte këmishën.

Ajo e mrekullonte me shum vogëlsina të shijshme e të bukura; njiherë gjente nji mënyrë të re për t'i ndreqë kapakët letre për qirijt, herën tjetër ndërronte ndonji stoli dantelash në fustanin e saj, ose gjente ndonji emën të jashtzakonshëm për ndonji gjellë shum të thjeshtë, dhe që shërbëtorja s'kishte dijtë me i gatue, po që Karli e fshinte deri në fund me shum lezet. Ajo vuni re se zonjat në Ruâ mbajshin në zinxhirin e sahatit gjithfarë zbukurimesh me gurë të çmueshëm;

dhe ajo i bleu këto farë stolinash. Dëshiroi me pasë mbi oxhak dy salksija të mëdha qelqi të kaltërt, dhe, mbas disa kohe nji kuti fildishi për vegla të qepjes, me nji gishtëze të prarueme! Sa mâ pak që Karli i merrte vesh këto sende të bukura dhe fisnike, aq mâ fort i shtrohej ngashnjimit të tyne. Bante që të kënaqen syt e saj mâ tepër dhe përpiqej t'ia bante shtëpin mâ të kandshme. Ishte mû si njifarë pluhën florini që derdhej gjatë gjithë rrugës së ngushtë të jetës së tij.

Me shëndet ishte si â mâ mirë; kishte marrë famë. Katundarët e dojshin, sepse s'ishte mendjemadh. I përkëdhelte fëmijt, nuk hynte kurr në kafe, dhe, mâ në fund, me sjelljen e tij shembullore kishte fitue besimin. Veçanisht i vinte përdorësh mjekimi i të ftofunit të madh dhe ai i mushknive. Tue pasë frigë shum se mos i vdes ndonji i sëmundë, Karli përnjimend, porositte vetëm për barna qetsuese, kohë mbas kohe, ndonji bar për të vjellë, paritje kambësh, ose ushûjza. Jo se kishte frigë nga operacionet Kirurgjike; u nxirrte njerëzve gjak me bollëk, si t'ishin kual, dhe për nxerrje dhambësh e kishte *dorën e dreqit.*

Tek e mbramja, *që ta ndjeki shkencën medicinale,* ishte parapague në *La Ryshë medikal,* revistë e re që kishte marrë famë. Nga kjo lexonte nga pak mbas darke; por nxehtsija e dhomës, si dhe tretja e ushqimit, bâjshin që ta zajë gjumi mbas nja pesë minutash; kështu rrinte me mjekërr të mbështetun për duer dhe flokë të shprishun që si jela i lëshonte, deri në fund të llampës. Ema e shikonte dhe çonte krahët. Sikur ta kishte, së paku, për burr nji nga ata njerëz të heshtun e të vyjshëm që e çojnë natën mbi libra, dhe mâ në fund, në të gjashtëdhetat në kohën e pleqnis kur vjen reumatizma, mbajnë kryqin e meritës, në frak, të qepun keq! Do të dëshironte që ai emën Bovari, që ishte edhe i veti, t'ishte i lavdishëm; të shifej nepër librarina, të përmendej nepër gazeta, ta njifte gjithë Franca. Po Karli s'na kishte aspak ambicje! Nji mjek nga Ivtoti, me të cilin kishte pasë kështillim, para pak kohe, e kishte poshtnue deri diku, dhe këtê ia kishte bâ mû në shtrat të të sëmundit, ndër sy të farefisit të mbledhun. Kur Karli ia tregoi Emës këtë ngjarje, në mbramje, ajo u zemrue bash fort në shokun e tij. Karli u thek në shpirtë nga kjo dhe e puthi në ball, me lot në sy. Por ajo s'e kishte vehten në dorë nga turpi; iu hidhte bash

me e rrahë; shkoi në koridor hapi dritaren, për të marrë ajr të pastër.

— Sa njeri i mjerë! Sa njeri i mjerë! thonte ajo, me zâ krejt t'ulët, tue kafshue buzët në dhambë.

Ajo, mâ në fund, e ndiente vehten mâ të pezmatueme se ai. Sa mâ tepër që plakej, aq mâ tepër bâhej i trashë dhe i pagëdhendun. Mbas gjellës, prente mutuesat e shishevet të shprazta; mbas ngranjes lëpinte dhambët me gjuhë; tue hangër supën për çdo hurpë bante si pula kur ndiell zogjt; dhe, mbasi fillonte m'u majë, syt e tij tashmâ të vegjël, dukeshin se tërhiqeshin kah tamthat për shkak të frymjes së mollzavet të faqeve.

Ema, nganjiherë, ia mshifte nën jelek skajin e kuq të të linjtave të bame me thurrje, ia ndreqte kravatën, ose ia hidhte poshtë dorzat e zverdhueme që donte me i vû; dhe këtê nuk e bante për tê, si kujtonte ai, por për vehte të vet, për shkak t'egoizmit të shfrenuem, të nervavet të pezmatueme. Herëherë gjithashtu, i flitte për gjana që ajo kishte lexue, si për ndonji pjesë romani, për ndonji dramë të re ose për ngjarje nga shoqnija e naltë që ishte tregue në nënflet, sepse, tek e mbramja edhe Karli ishte njeri; ai i kishte gjithmonë veshët çelë dhe miratimin në maje të buzvet. Pra, ia çelte zemren shum herë edhe langonit të vet! Po do t'ia çelte madje edhe cungave në votër, edhe luhaçës së sahatit të murit.

Megjithatê, ajo, në thellsi të shpirtit të saj, pritte nji ngjarje. Ajo endte, si detarët në rrezik të madh, shikimin e dëshpruem, në vetmin e jetës së vet, tue kërkue larg e larg ndonji vel të bardhë në mjegullën e shpeshtë të horizontit. Ajo nuk dinte se cili do t'ishte ai rast, ajo erë që do ta shtynte velin deri te ajo, dhe se në cilin breg do ta çonte dhe nëse e pritte ajo anija me tri terrase, ngarkue me vuejtje ose përplot me fatbardhsi. Por, çdo mëngjes, në të zgjuem, ajo shpresonte se rasti do t'arrinte at ditë, dhe përgjonte çdo zhurmë, ngrihej befas dhe çuditej se përse s'kishte ardhë; mandej, në prendim të diellit, bâhej edhe mâ e trishtueshme dhe dëshironte që të vinte mâ, të nesërmen.

Pranvera erdhi përsëri. Iu zû fryma, kur filluen ditët e nxehta, dhe dardhat me lulzue.

Qysh në fillim të korrikut numroi nepër gishta se edhe sa javë i mbeteshin deri në muej të tetorit, tue mendue se markizi d'Andervillie do të japi ndoshta edhe

ndonji vallzim në Vobisar. Por krejt shtatori kaloi pa marrë asnji letër, pa pasë asnji vizitë.

Mbas mërzis së shkaktueme nga ky shgënjim, zemra e saj, përsëri, mbet e shprazët; dhe atëherë filloi së rish vargu i ditëvet të njâjta.

Dhe kështu pra tash ato ditë do ta ndiqshin njana tjetrën varg e vistër, gjithmonë po ato, të panumrueshme, pa prû kurrgjâ të re! Jeta e të tjerëvet sado e rrafshët që t'ishte, mundte, të paktën, me shpresue se do t'i ndodhte ndonji ngjarje. Nji ngjarje binte nganjiherë me vehte ndërrime të pambarim e të paprituna në jetë, dhe atëherë e gjithë pamja ndërronte. Por, për atê, kurrgjâ s'ndodhte. Zoti ndoshta kështu e kishte vendosë! Ardhmënija e saj ishte nji koridor krejt i errët, në skajin e të cilit dyent ishin mbyllë mirë.

Ajo hoqi dorë nga muzika. Pse me i ra? Kush do ta ndëgjonte? Mbasi nuk do të mundte kurr, në fustan kadifje me mangë të shkurta, tue u ra me gishta të lehtë ndeshavet të fildishtë në ndonji piano t'Erardit, me ndie se si qarkullon rreth saj, si ndonji puhizë zhurma e entuziazmit, atëherë nuk e vyente barra qiran m'u mundue me të mësuem. Ajo shtini në dollap kartonet e vizatimit dhe qëndisjen. Për çka e gjithë kjo? Për çka? Edhe të qepunit e idhnonte.

— Të gjitha i kam lexue, — thonte me vehte.

Dhe kështu rrinte e skuqte mashën, ose shikonte se si binte shiu përjashta.

Sa ishte e trishtueshme, të dielën ku binte kumbona e litanivet! Ajo ndëgjonte mâ me vemendje të hutueme se si ushtojshin njana mbas tjetrës të ramet e kumbonës së çame. Ndonji macë mbi pullazet, tue hecë ngadalë, qitte kurrizin në rrezet e zbehta të diellit. Era çonte xhades rê pluhni. Nji qen uluronte nganjiherë larg: dhe kumbona në largsina të njâjta vazhdonte tingllimin e vet monoton që trette nepër fushë.

Ndërkaq njerzit delshin nga kisha. Grat me këpucë druni të lustrueme, katundarët në bluzë të re, fëmijt e vegjël që kërcejshin krye-shtruet para tyne; të gjithë këthejshin në shtëpijat e tyne. Vetëm pesë, gjashtë vetë, gjithnji po ata rrijshin e luejshin lojën e „tapës" deri në mbramje, para portës së madhe të pijetores.

Dimni bani të ftoftë. Xhamat për çdo mëngjes, vejshin shtrez, dhe drita bardhoshe, që depërtonte nepër to sikur nepër qelqe të palëmueme, nganjiherë

nuk ndërronte gjithë ditën e lume. Qysh n'orën katër të mbasditës duhej ndezë fenerët.

Ditëve të bukura, ajo zbritte në kopsht. Vesa kishte lanë nepër lakna dantele t'argjenta me fije të gjata e të ndritshme që shtriheshin prej njanës fletë në tjetrën. Zogjt s'ndëgjoheshin, gjithqka dukej se flente; degët me kokrra të mbulueme me kashtë dhe hardhit e rrushit si ndonji gjarpën i madh i sëmundë nën strehën e murit, ku shifeshin, kur njeriu shkonte mâ afër se si katërdhetëkamshat heqshin rrëshqanthi. Ndërmjet pishëzave, pranë gardhit, ai famullitari prej gipsi, me kapelë në trajtë tre brîjshi dhe me breviarin më dorë, kishte humbë kambën e djathtë, dhe vetë gipsi madje tue u çveshë nga cipa për shkak të ngrîcës kishte lanë gjurma të bardha mbi fytyrën e tij.

Mandej hypte prap në dhomë, mbyllte derën, përpushte qymyrin n'oxhak, dhe tue i u marrë mendët nga të nxehtit e votrës ndiente se si mërzija e kaplonte edhe mâ fort. Me gjithë zemër do t'ulej me kuvendue me sherbtoren, por njifarë turpi e pengonte.

Për çdo ditë, në të njajtën orë mësuesi me kapuç të mëndafshtë e të zi hapte kapakët e shtëpis së vet dhe rojtari i fushës kalonte me shpatën mbi bluzë. Në mbramje dhe në mëngjes, kalojshin nepër rrugë kualt e postës, që, tre nga tre, i çojshin për t'u dhanë ujë. Kohë mbas kohe, binte zilja në portën e ndonji pijetorje, dhe, kur kishte erë, ndëgjohej se si në të dy shufrat hekuri para rrojtores krisshin legenat e vegjël bakri që vareshin para saj. Në xhamllëk kishte si stolli nji fotografi të modës së vjetër, ngjitun për xham dhe nji trupore femne prej dyelli me flokë të verdhë. Edhe vetë rrojtari gjithashtu ankohej për prirjen mbetun shterpë, për ardhmënin e humbun, dhe, tue andrrue ndonjë rrojtore në nji qytet të madh, si në Ruan, për shembull, në limâ afër teatrit, e çonte gjithë ditën tue shetitë prej bashkis deri në kishë, me fytyrë të zymtë, dhe tue pritë klientët. Sa herë që zonja Bovari i çonte syt, e shifte po n'at vend, si me qenë në rojë, me kapuç greku të shtrembuem mbi vesh dhe me pallto të shkurtë leshi.

Mbas dite, nganjiherë, nji krye mashkulli çfaqej mbrapa xhamave të sallës së ngranjes, krye i djegun nga dielli, me zylyfë të zez dhe që buzëqeshte ngadalë me njerzi dhe ambël, në mënyrë që i dukeshin dhambët e bardhë. Mandej menjiherë fillonte nji vals, dhe, mbi orgë, në nji sallon të vogël, këcimtarë të

naltë sa nji gisht, gra me çallma ngjyre drandofille, Tirolerë me pallto të shkurta, majmuna në frake, zotnij në pantallona të shkurtë, rrotulloheshin ndërmjet kolltuqeve, kanapevet, karrikave që përtheheshin në copat e pasqyrës që lidheshin në qoshet e tyne me nji letër të ngushtë të prarueme. Ai burri e sillte manivelin, tue shkue djathtas, majtas dhe nga dritaret. Kohë mbas kohe, gjithë tue qitë nji shkulm pështyme të murrmë mbi gurin në qoshe të shtëpis dhe me gjû, grinte instrumentin, toja e fortë e të cilit ia lodhte krahun: dhe muzika herë e vajtueshme dhe e ndame, herë e gëzueshme dhe e gjallë, delte nga sandyku, tue zukatë nepër perde ngjyrë drandofille, nën kafazin e stolisun me shkarravina. Këta ishin jone, që këndoheshin gjetiu, në teatra, që këndoheshin nepër sallone, që kërceheshin në mbramje nën lustër të ndritshme, jehonë e shoqnis së naltë që arrinte deri te Ema. Valle të vjetra spanjolle të pambarim ushtojshin në kryet e saj dhe mendimi i saj hofte mbas taktit të muzikës si ndonji bajaderë mbi qilim të larmë, tue u luhatë prej nji andrre n'andërr, prej trishtimi në trishtim. Muzikanti, mbasi ia kishin qitë lëmoshën në kaçketë, e lëshonte mbulesën e vjetër leshi të kaltërt e vente orgën mbi shpinën e tij dhe largohej me hapa të randë. Ajo e shikonte tue u nisë.

Por, sidomos, humbiste durimin fare, kur vinte koha për të ngranë, n'at sallën e vogël të nrganjes në katin përdhes, me stufën që qitte tym, portën që kërkëllinte, me muret që djerseshin, me dyshemen e lagësht; i bâhej se ia kishin qitë për ta ngaranë në pjatë tanë pikëllimin e jetës së vet, dhe sikur, në tym të mishit të pjekun, shpërthejshin nga thellsija e shpirtit të saj tjera shkulme mërzije. Karli vonohej shum në të ngranun; ajo thente me dhambë lejthi, ose e mbështetun mbi brryl, dëfrehej tue bâ vija në shtresën me dyell, me majen e briskut të saj.

Ajo tashti punët e shtëpis i kishte lanë krejt mbas dore, prandej plaka, zonja Bovari, kur erdh me kalue në Totë nji pjesë të ditëve të kreshmeve, u çudit aq shum nga iky ndërrim. Dhe përnjimend ajo që ishte aq e kujdesshme dhe nazike në të mirëmbajtunit e vehtes, tashti çonte ditë të tana e paveshun, mbante çorapa të pambukta ngjyre të përhimtë, ndizte vetëm qirin në vend të llampës. Flitte pa prâ se si duhet me kursye, mbasi s'ishin të pasun, tue shtue se ishte shum e kënaqun, shum e lumtun, se Totë i pëlqente shum,

dhe tjera ligjërime që ia mbyllshin gojën vjehrrës. Tek e mbramja, Ema dukej se s'kishte qef me i ndjek kështillat e saj. Nji herë madje kur zonja Bovari ishte kujtue me thanë se si zotnijt duhet të kujdesen për jetën fetare të sherbtorëvet të tyne, ajo i kishte përgjegjë vjehrrës me nji shikim aq të pezmatuem dhe nji qeshje aq të ftoftë, saqë plaka e mirë as që pat guxim me e çelë mâ për këtë punë.

Ema bâhej zgjedhse dhe hujnike. Porositte që për të të gatuhen gjellë të veçanta, dhe mandej s'donte as me i shijue; nji ditë pinte vetëm qumsht të thjeshtë, dhe të nesërmen filxhana çaji me dyzina. Shpeshherë ngulte krye mos me dalë fare nga shtëpija, dhe mandej i zihej fryma, hapte dritaret, vishte fustanin e lehtë. Kur e qortonte ashpër sherbtoren, i jepte ndonji dhuratë ose e lejonte me shetitë te fqinjt e saja, sikurse që nganjiherë ua falte të vorfunvet të gjitha të hollat e imta argjenti të qeses së vet, ndonse s'e kishte aspak zemrën e mëshirshme, dhe aq fort me ndjenja të dhimbshme kundërejt të tjerëvet, si shumica e njerëzve me origjinë katundare, të cilëvet u mbetet gjithmonë në shpirt diçka nga duert me zhyllë të prindëvet të tyne.

Në mbarim të frorit, mixha Ruo, për kujtim të shërimit të tij, vetë ia pruni dhandrrit nji miskë shum të bukur dhe ndejti tri dit në Totë. Mbasi Karli mâ të shumtën e herës ndodhej te të sëmundët, Ema rrinte me të. Ai pinte duhan në dhomë, pshtynte mbi saxhijaka, filitte për bujqsi, viça, lopë, shpezë shtëpijake dhe për këshillin e bashksis, kështu që Ema e msheli përsëri portën, kur u nis ai, aq e kënaqun sa edhe vetë u çudit... Pak mâ vonë as që e mshifte se urrente gjithçka dhe secilin; nganjiherë, niste me çfaqë mendime të çuditshme, qortonte ato që të tjerët i miratojshin dhe miratonte veset e këqija ose të pamoralshme! Gjâ që bante të shoqin me mbetë me sy hapët.

A thue kjo jetë e shkretë do të zgjatte përgjithmonë? A thue s'do të shpëtonte ndonjiherë prej brengave të saja? E pra, s'kishte qenë aspak mâ e keqe se grat tjera që jetojshin të lumtuna! Kishte pa dukesha në Vobisar që nuk e kishin belin e hollë dhe as sjellje fisnike si ajo; dhe mallkonte padrejtsin hyjore; mbë-

shtette kryet për mur dhe qante; e kishte zanë malli për jetën e zhurmshme, dhe vallzimet e maskueme, qefet e tërbueme me të gjitha tronditjet shpirtnore që nuk i njifte dhe që duhej t'i shkaktojshin këto kënaqsina të shpresueme.

Ema filloi m'u zverdhë dhe me vuejtë nga rrahja e zemrës. Karli e porositi me përdorë vallerina dhe banja kamfori. Por gjithçka që i jepej dukej se ia cytte edhe mâ tepër nervat.

Disa dit bâhej llafazane e madhe; dhe mbas këtyne egzaltimeve menjiherë vijshin çaste ngathtsije e këputjeje, as nuk nxirrte fije zani, as nuk luente fare. Ajo që e gjallnonte atëherë ishte pikrisht derdhja mbi krahë e nji shishze me ujë të kolonjës.

Mbasi ankohej vazhdimisht kundër Totit, Karli mori me mend se shkaku i sëmundjës së saj ishte pa dyshim ndonji ndikim i ambientit, dhe tue u pështetë në këtë mendim filloi njimend m'u marrë me shpërnguljen në ndonji tjetër vend.

Qysh atëherë Ema piu uthull për t'u bâ e hajthme, iu shpreh nji koll i vogël i thatë dhe lezeti i bukës i shkoi krejt.

Karlit i vinte randë m'u largue nga Toti, mbasi kishte ndêjtë aty katër vjet *dhe në çastin kur kishte fillue me i dalë zani.* Megjithatê, ishte gjâ që duhej bâ! E dërgoi te profesori i tij i vjetër, në Ruâ. Ajo kishte sëmnudje nervash: duhej t'i ndërrohej ajri.

Mbasi hetoi andej e këndej, Karli ndëgjoi se kishte në rrethin e Neushatelit nji katund, Jonvil — Abej, mjeku i të cilit, njifarë emigranti plak, kishte ikë të dielën e kalueme. Karli iu drejtue me letër farmacistit t'atjeshëm për të dijtë se sa banorë ka katundi, se sa larg âsht s'andejmi mjeku mâ i afërm, se sa ka fitue në vjet mjeku i përparshëm, etj.; dhe, mbasi përgjegjja kishte qenë e kënaqshme, vendosi që të shpërngulej në pranverë, po të mos përmirsohej shëndeti i Emës.

Nji ditë, kur po përgatitte para nisjes nji sirtar, Ema u shpue me diçka në gisht. Kjo ishte nji fije hekuri në buqetin e martesës. Sythat e portokallit ishin zverdhë nga pluhni dhe kordelat e mëndafshta me

thekë t'argjenta, shkuleshin skajevet. Ema e hodhi buqetin në zjarr. Ai mori flakë mâ shpejt se nji fije kashte së thatë. Mandej u shndërrue në nji kaçubëz të kuqe mbi hi që ngadalëdalë humbi ngjyrën. Ajo e shikonte se qysh digjej. Sytha të vegjël kartoni kërsitshin, fijet e metalit lakoheshin, thekët shkriheshin; dhe lulet prej letre, të djeguna luhateshin gjatë pllakës së metalit sikur flutra të zeza, dhe mâ në fund fluturojshin nepër oxhak.

Kur u nisën nga Toti, në mars, zonja Bovari ishte shtatzanë.

PJES' E DYTË

I

Jonvil-l'Abej (i quejtun kështu për shkak të nji famullije së vjetër të Kapuçinëvet gërmadhat e së cilës nuk gjinden mâ) âsht nji katund tetë mile larg nga Ruami, në mes të rrugës që shkon për Abvil dhe t'asaj që shkon për Bove, në fund të nji lugine që lag Riël, lum i vogël që derdhet n'Andel, me tre mullij në grykën e tij dhe që ka trofta të cilat kalamajt, të dielën, i zanë me grep, për t'u dëfrye.

Xhadja lêhet në Bausier dhe shkohet drejt deri në shpat të Lë, prej kah shifet mirë lugina. Lumi që rrjedh në tê e ndan në vise me pamje të ndryshme: në të majtë janë vetëm livadhe, në të djathtë vetëm ara. Livadhi zgjatet nën nji kunorë kodrash t'ulta dhe lidhet, përmbrapa, me kullosat e Bres, ndërsa nga ana e lindjes, fusha që ngjitet shkallë-shkallë, vjen e zgjanohet dhe i shtrin larg e larg arat e anta me grunë. Uji që nget në buzë të barit ndan me nji vijë të bardhë ngjyrën e livadheve dhe ngjyrën e hullive, kështu fusha i përngjan nji mallote së madhe, të shpalueme me nji qafore kadifje të blertë qendisë me shirit t'argjentë.

Kur arrihet nalt, në fund të horizontit, shifen lisat e pyllit t'Argëjit dhe shpatet e mprefta të kuqe, të pabarabarta. Këto janë gjurmat e shiut, dhe kjo ngjyrë e kuqrremtë që si ndonji rrjetë e hollë ndahet në ngjyrën e përhimtë të malit, vjen nga shum burime mbi shtresa hekuri që rrjedhin, derdhen rreth e përqark.

Këtu janë kufijt e Normandis, Pikardisë dhe Il de Francës, krahinë e përzieme ku gjuha âsht pa theksim, sikurse vendi pa ndonji tipare dalluese. Pikrisht aty

bâhen djathnat mâ të këqija të Neushatelit në gjithë rrethin dhe, n'anë tjetër, punimi i tokës âsht i shtrêjtë sepse duhen shum plehna që të majet kjo tokë plot me zall dhe gurë të vegjël, po që mund të kthehet në pluhun.

Deri në vjetin 1835, nuk kishte aspak rrugë për t'arrijtë në Jonvil por n'at kohë âsht bâ rruga që lidh xhaden e Abvilit me ate t'Amienit, dhe u shërben ngandonjiherë arabaxhive që udhtojnë nga Ruani në Flandër. Megjithate, Jonvil l'Abej s'ka shkue asnji hap përpara, ndonse ka sigurue *mjete të reja* për t'i shitë mallnat e tij. Njerzit në vend se me përmirsue mbjelljet, kapën ende tashti mbas livadheve sado që këtyne u ka ra vlera; dhe katundi përtac, tue u largue nga fusha, ka vazhdue natyrisht të smadhohet kah lumi. Shifet së largu, krejt i shtrimë për së gjati mbi breg, si rojtari i lopëve që mrizon në buzë t'ujit.

Në rranzë të shpatit, mbas urës fillon rruga e mbjellun anash me plepa të rij që çojnë drejt deri te shtëpijat e para të katundit. Ato rrethohen prej gardhesh me driza, nepër oborre plot me ndërtesa të shpërndame, maqina shtypse, jerevina dhe kazana të shpërndamë nën lisat e shpeshtë për degë të të cilavet ka shkallë të ngjituna, dajakë ose kosa. Pullazet kashte si kapuçat lëkure të shtrembënuem mbi sy, zbresin deri në të tretën e dritarevet t'ulta, xhamat e trasha të të cilavet kanë nji nye në mes që i përngjan fundit të shishevet. Për mur të lyem me gëlqere që përshkohet përkitazi prej trenësh të zez ngjitet nganjiherë ndonji dardhë e egër, dhe katet përdhese kanë në dyert e tyne parmaqe lëvizëse për t'i mbrojtë nga zogjt, që në prag hanë troha buke të zezë, ngjye në venë mollash. Megjithatê, gjithë tue shkue mâ t'andej, oborret vinë e ngushtohen, shtëpijat i afrohen njana tjetrës, gardhet zhduken; nën nji dritare, nji dujë fieri luhatet mbi nji bisht fshise; këtu ndodhet nallbani dhe pak mâ larg qerrtari me nja dy ose tri qerre të reja, përjashta dyqani, që kanë zanë rrugën. Mandej nepër parmaqet e nji hasherimi, përtej nji kullose, të stolisun nga truporja Amor me gisht në gojë, duket nji shtëpi e bardhë. Në secilën anë të shtyllave të jashtme ka nga nji saksi hekuri, në portë ndriçon rrasa me stemë: kjo âsht shtëpija e noterit publik, mâ e bukura në këtë vend.

Kisha gjindet n'anën tjetër të rrugës, nja njizet hapa mâ larg, në të hymë të sheshit. Rreth saj vorre-

zat e vogla, rrethue me mure fort t'ulta, dhe aq plot me vorre sa rrasat e vjetra prej guri të thuesh rrafsh me tokë, sajojnë nji kalldram të vazhdueshëm, mbi të cilin bari vetë ka vizatue katrore të bleta e të rregullushme. Kisha âsht ndreqë përsëri gjatë vjetëvet të sundimit të Karlit të X. Kubja e drûjtë fillon m'u kalbë për së nalti, aty këtu, shifen vrima t'errta në ngjyrën e saj të kaltërt. Përmbi portë ku âsht vendi për orgat, gjindet nji galeri për njerzit me shkallë të përdredhuna që ushtojnë nën këpucët e drûjta.

Drita që depërton nepër xhama të njillojtë ndriçon përkitazi frona të renduem kryq e tërthuer murevet; aty këtu âsht gozhdue ndonji rrogoz, në të cilin janë shkrue me shkronja të mëdha këto fjalë: „Fron i zotni filanit". Pak mâ tutje kur anija fillon të ngushtohet, rrëfyetorja përballë nji truporje të vogël, të Shën Maris, mveshun në fustan atllas, dhe kryet mbulue nga nji vel tyli, i cili âsht thurë me uj argjenti dhe krejt e skuqun në mollzat e faqeve si me qenë ndonji idhull i ishujve Sandviç; mâ në fund nji kopje e *Familjes së Shêjtë, dhuratë e ministrit të punëve të mbrendshme* që dallohet mbi Lterin kryesuer në mes të katër shandanave, i jep fund pamjes. Ndejset në kor, prej drunit të çamit, kishin mbetë pa u lye.

Pjaca, do me thanë nji pullaz që mbajnë njizet shtylla, zen vetëm pothuejse gjysmën e sheshit të madh të Jonvilit. Bashkija e ndërtueme simbas *planeve të nji arkitekti të Parizit* i përngjan ndonji tempulli grek dhe gjindet në qoshe të rrugës pranë shtëpis së farmacistit. Ajo ka në katin përdhes tri shtylla jonike, dhe në katin e parë galerín në trajtë gjysëm rrethi, ndërsa mbaron me timpanin në të cilin âsht gëdhendë nji gjel galez, pështetë me nji shputë kambe për statutin themeltar dhe me tjetrën tue mbajtë terezitë e drejtsís.

Por ajo që mâ së shumti bie në sy âsht farmacija e zotni Omeut, e cila gjindet përballë pijetores *Luani prej ari!* Në mbramje, sidomos kur e ka llampën të ndezun dhe kur kotrovat e kuqe dhe të blerta që zbukurojnë xhamllekun e saj zgjasin larg mbi rrugë dritën e tyne me ngjyrë, atëherë, nepërmjet saj, sikurse mbi zjarret e Bengalit, shifet hija e farmacistit, të pështetun me brryla mbi tavolinë. Në shtëpín e tij prej së nalti e deri poshtë janë ngjitë mbishkrime, të shkrueme me shkronja përkitazi, të rrumbullakta dhe shtypi: „Ujë Vishnje, Selci, Bareshi, barna pastrimi, medicina

Raspaj, rakau i Arabëve, pastile Darse, pastë Renjo, lidhse, krypë banjash, çokolada shëndeti, etj." Dhe në firmë që kap tanë gjansín e dyqanit, shkruhet me shkronja t'arta *Ome, farmacist.* Mandej, në fund të dyqanit, mbrapa terezive të mëdha të kapuna mirë për tezgë, shtrîhej fjala *laborator* mbi nji portë me xham, në gjysmën e së cilës edhe nji herë përsëritet fjala *Ome,* me shkronja t'arta, në nji tokë të zezë.

S'ka mandej gjâ mâ që vlen për t'u pa në Jovnil. Rruga (e vetmja) e gjatë sa nji shenj pushke dhe e rrethueme me disa dyqane, mbaron menjiherë në të kthyeme të rrugës kryesore. Po të lêhet në të djathtë dhe të shkohet rranëz së shpatit Shën-Zhâ, sakaq arrihet në vorrezë.

Në kohën e kolerës, për ta zgjanue vorrezën, âsht rrëxue nji pjesë muri dhe janë ble aty afër tri akra tokë; por krejt kjo pjesë e re toke ka mbetë të thuesh e shprazët, sepse vorret edhe mâ vonë kanë shkue tue u grumbullue kah porta. Rojtari që âsht njiheri edhe vorrtar dhe rojtar i kishës (tue nxjerrë kështu nga kufomat e famullis nji fitim të dyfishtë), ka përfitue nga terreni i shprazët për të mbjellë në të patate, ara e tij e vogël ngushtohet, dhe kur vjen papritmas ndonji sëmundje ngjitse, ai s'din nëse duhet m'u gëzue për rastet e vdekjeve ose m'u pikllue për vorrimet e shumta.

— Ju po ushqeheni me të vdekun — Letibudua! i tha mâ në fund, nji ditë, zotni famullitari.

Këto fjalë t'idhta e shtinë me mendue; ato e përmbajtën për disa kohë, por, ende tashti ai mbjell patatet dhe për mâ tepër shpall krenisht se ato bijnë vetë.

Qysh nga ngjarjet që tashti do të tregohen, kurrgjâ përnjimend, s'ka ndërrue në Jonvil. Flamuri tringjyrësh prej llastre sillet gjithnji në maje të kumbonares së kishës; në dyqanin e modave valojnë ende n'erë dy banderola pëlhure së pambuktë; embrijonet në xhamllëkun e farmacistit, si copa eshke së bardhë, kalben gjithnji e mâ n'alkoholin e turbullt, dhe, përmbi portën e madhe të pijetores, Luani i vjetër prej ari, të cilit shiu ia ka la bojën, u tregon ende gjithnji kalimtarëvet jelet e veta krela-krela si ato të minakëvet.

N'at mbramje, kur zonja dhe zotni Bovari duhej t'arrijshin në Jonvil, zonja vejushë Lëfransua, e zonja e kësaj pijetorje, ishte aq e zanun me punë, sa, tue

përzie tenxheret, i shpërthejshin në fytyrë kokrra të trasha djerse. Të nesërmen, ishte në katund ditë panairi. Mishi duhej pre përpara, me i pastrue pulat e preme, me përgatitë çorbën dhe kafën. Përveç kësaj, kishte për të përgatitë drekën për të parapaguemit e saj, atë të mjekut, të grues së tij dhe të sherbtores së tyne; salla e bilardos ushtonte nga të qeshunat e mëdha; në sallën e ngranjes, tre mullîjsa kërkojshin që t'u çohet rakija; drûjt qitshin flakë, prushi kërsitte nga pak, dhe, mbi tryezën e gjatë të gjelltores në mes të copave të mishit të papjekun të deles, ngriheshin grumbuj pjatash që dridheshin, kur luente drrasa ku preheshin spinaqët. N'oborr ndëgjohej vikama e pulave që ndiqte sherbtorja për t'ua pre kryet.

Njifarë burri me papuça lëkure të blertë, me disa pika lije, dhe me kapuç kadifje me xhufkë t'artë, nxehej me shpinë të kthyeme nga oxhaku. Në fytyrën e tij shprehej vetëm kënaqsija që kishte nga vetëvehtja, dhe dukej aq i qetë në jetë sa kardelina që i rrinte mvarë mbi krye, në nji kafaz me thupra shelgjesh: ai ishte farmacisti.

— Artemizë! — thërritte e zoja e pijetores, — the shkopij për zjarr, mbushi poçat me ujë, bjer raki, nxito. Së pakti, ta dijsha çfarë ambëlsinash me u qitë para njerëzvet që po pritni. Ndihmo zot! Hamajt prap filluen me bâ zhurmë në sallën e bilardos! Dhe qerri që u kishte mbetë nën dyert e mëdha! *Dallandyshja* mundet me e thye kur të vij! Thirre Politin që ta shtijë në jerevi!... Mendoni, nji herë, zotni Ome që ç'prej mëngjesit, ndoshta ata kanë luejtë pesëmbëdhetë partina dhe pi tetë poça venë mollash!... Por do t'ma shkyej tashi çohën, vazhdonte ajo, tue i shikue për së largu, me lugën shkumbuese në dorë.

— Nuk do t'ishte dam i madh, përgjegji zotni Ome, do ta blejshit nji tjetër...

— Nji tjetër bilardo! Briti vejusha.

— Pse jo, mbasi ajo nuk vlen ma, zonja Lëfransua; unë ju them prap, ju gaboni, shum gaboni! Dhe mandej lojtarët, tashti, duen mâ pak vrima në bilardo dhe steka të randa. Nuk luhet mâ me bila, gjithçka ka ndërrue! Duhet me shkue simbas kohës! Shifni Telijen, për shembull...

E zoja e kafes u skuq nga zemrimi. Farmacisti shtoi:

— Thoni ç'të doni, por bilardoja e tij âsht mâ e mirë se e jueja; dhe le të bâhet, për shembull, ndonji

ndeshje patriotike për dobi të Polonjës ose të Lionezëvet të vërshuem nga uji...

— Copëlana si ai s'na shtinë frigën! — ia ndërpreu fjalën e zonja e kafes, tue i ngritë supat e gjanë. Mos u bani merak zotni Ome, se sa të jetoj *Luani prej ari*, aty do të vijë. Mandej e kemi veshkën e mbështjellun, na! Ndërsa ndër këto ditë, do ta shifni *Kafen franceze* të mbyllun, dhe më nji shpallje të bukur mbi dritare!... Me e ndërrue unë bilardon, — vazhdoi ajo, tue folë me vehte, bilardon që më hyn aq fort në punë për të rendue teshat e lame dhe mbi të cilën në kohën e gjuetis, kam vû me fjetë deri në gjashtë udhtarë!... Po ky Iveri i ngathtë që s'po vjen mâ!

— E pritni që të fillojë danka e zotnijve tuej? pyeti farmacisti.

— Atê me e pritë? Po ja edhe zotni Bine që s'ka ardhë ende! Do ta shifni se do të hyjë pikrisht n'ora gjashtë, se për saktsi shokun s'ia gjen mbi tokë. Atij i duhet me pasë gjithmonë vendin e vet në sallën e vogël të ngranjes! Mâ mirë me e vra, se sa me e bâ me ngranë gjetiu! dhe sa nazeli âsht për gjellë! dhe sa ban fjalë për venë mollash! Ai s'âsht si zotni Leoni!; ai,arrin nganjiherë n'orën shtatë, madje n'orën shtatë e gjysëm; dhe nuk kqyr se çka ban. Sa djalosh i mirë! Asnjiherë nuk i ndihet zani.

— Dhe, vetë e shifni, se sa ndryshim të madh ka ndërmjet atij që âsht rritë me sjellje të mira dhe të nji karabinjeri të vjetër që âsht bâ tagrambledhës.

Ra ora gjashtë. Bineu hyni.

Ai kishte mveshë pallto të kaltërt që i binte drejt, rreth e rrotull trupit të hajthëm, dhe nën rrethin e ngritun të kaçketës prej lëkure me veshë të lidhun me spagë për maje të kresë, shifej balli tasllak që kishte shtypë mbajtja për shum kohë e helmets. Mbante jelek me cohë të zezë, jakë rrypi, pantallona të përhimtë, dhe, gjithë vjetën, çizme të lusrtrueme mirë që kishin dy dalje kunriz paralelë për shkak të gishtave të mëdhej të kambës që i kishin gufue përjashta. Asnji qime s'ia kapërcente vijën e qafores së verdhë, që tue ia rrethue nofullën, ia vente në suazë, si përvaza e ndonji lehe, fytyrën e gjatë e të zbetë, mbi të cilën syt ishin të vegjël, dhe hunda e krrusun. Mjeshtër ishte në të gjitha lojnat e letravet dhe gjuetar i mirë, edhe me bukurshkrim; te shtëpija kishte nji allat për të bâ unaza për peceta, me të cilat kishte

mbushë shtëpin, tue pasë zmirën e ndonji artisti dhe egoizmin e ndonji zotnije.

U drejtue kah salla e vogël e ngranjes: por u desht mâ së pari me i nxjerrë s'andejmi tre mullijsat; dhe, gjatë gjithë kohës që shkoi tue ia shtrue sofrën, Bineu ndejti i qetë në vendin e vet, pranë stufës; mandej mbylli portën dhe hoqi kaçketën, si zakonisht.

— Ai, përnjimend, s'don me e lodhë gjuhën, tue përshëndetë! — tha farmacisti, porsa mbet me zojën e pijetores.

— Kurrnjiherë nuk flet mâ tepër, përgjegji ajo; — të dielën e kalueme, kanë ardhë këtu dy udhtarë që shesin cohë, dy të rij shum të zgjuet që tregojshin në mbramje plot fjalë gazi sa qajshin së qeshuni; dhe a dini! ai rrinte aty si peshk, pa çelë gojën fare.

— Po, ia ktheu farmacisti, s'ka imagjinatë, s'ka zgjuetsi, kurrgjâ nga ato që e sajojnë njerin për shoqni!

— Megjithatë, thonë se âsht i aftë, tha zonja e pijetores.

— I aftë! — përgjegji zotni Ome; — i aftë? Në zanatin e tij mundet, shtoi ai me nji zâ mâ të qetë.

Mandej vazhdoi:

— Oh, që nji tregtar që ka marrëdhanje shum të hapta, që nji jurist, nji mjek, nji farmacist të zhyten aq fort në punët e tyne sa m'u bâ të lumtun dhe madje të panjerzishëm, e marr vesh; historija ka plot kësi shembujsh! Por të paktën ata i shpenzojnë trût për diçka. Mue, për shembull, sa herë më ka ndodhë me kërkue pendën mbi tavolinë për të shkrue ndonji etiketë, dhe me pa mâ në fund, se e kisha vû mbi vesh!

Ndërkaq, zonja Lëfransua shkoi në prag për të këqyrë pale a mos vinte *Dallandyshja*. Ajo u dridh. Nji njeri me petka të zeza hyni menjiherë në gjelltore. Nëpër dritën e mbramë të muzgut mund të dallohej se kishte fytyrë kuqaloshe dhe trup atleti.

— Ç'urdhnoni, zotni famullitar? pyeti e zonja e pijetores, gjithë tue marrë përmbi oxhak nji nga shandanat bakri që ishin rendue aty me qirit e tyne të mëdhej; — a doni me pi ndonji send? Pak likser me rrush frengu, nji gotë venë?

Frati e falënderoi me njerzi. Kishte ardhë me kërkue çadrën që kishte harrue para pak kohe në kuvend t'Ernemontit, dhe, mbasi i qe lutë zonjës Lëfransua me ia çue në banesë kah mbramja, doli dhe shkoi në kishë ku binte kumbona për *Falemimërin*.

Kur nuk ndëgjoi më në rrugë zhurmën e këpucëvet të tij, farmacisti bani vërejtje tue thanë se frati pak përpara s'kishte tregue sjellje të mirë. Mospranimi i pijes nga ana e tij iu duk si nji nga hipokrizit më neveritse; priftat, pijshin gjithçka, kur nuk i shifte kush dhe kërkojshin me e kthye kohën e të dhetavet.

Zoja e pijetores mori nën mbrojtje famullitarin esaj.

— Më në fund, ai do të përkulte për gjûj të tij katër vetë si ti. Vjetin e kaluem u ka ndihmue njerëzve tanë me e shtî kashtën; ai bajti deri në gjashtë duaj përnjiherë, kaq âsht i fortë!

— I lumtë! tha farmacisti. — Çonjani pra vajzat tueja për rrëfim trimave të tillë! Unë, po t'isha në vend të qeveris, do t'urdhnojsha që priftave t'u nxirret gjak nji herë për çdo muej. Po, zonja Lëfransua, për çdo muej, nji flebotomi, për dobi të sigurimit publik dhe moralit!

— Heshtni pra, zotni Ome, ju s'paskeni zot! Ju s'paskeni fe!

Farmacisti përgjegji:

— Po kam fe, fen time dhe e kam më tepër se ata të gjithë, me Ceremonit e tyne qesharake dhe paliaçollëqet e tyne! Përkundrazi, unë e adhuroj zotin! Unë besoj në qenjen supreme, në nji krijues, cilido qoftë, krejt njisoj për mue, që na ka qitë në këtë botë që të kryejmë detyrat tona si qytetarë dhe si prindë; por nuk kam nevojë me shkue në kishë që t'i puthi pjatat e argjenta dhe me mâjë me të hollat e xhepit tim nji mori paliaçosh që ushqehen më lirë se na! Sepse zoti mund të nderohet edhe në nji pyll, në nji arë, ose tue soditë kupën qiellore, sikurse bâjshin të vjetrit. Zoti im âsht ai Zoti i Sokratit, i Franklinit, i Volterit dhe i Berangerit! Unë jam për *fen e vikarit savojas* dhe për parimet e pavdekshme të vjetit 1789! Prandej nuk e pranoj të birin e Zotit që me shkop në dorë shetit në bahçen e tij, që i vendos miqt e vet në bark të balenavet, vdes tue nxjerrë nji klithmë dhe ngjallet mbas tri ditësh: gjama që s'kanë asnji kuptim në vetëvehte dhe që janë krejt në kundërshtim, më në fund, me të gjitha ligjet e fizikës; dhe kjo vërteton se priftat gjithmonë janë qelbë në padijenin e turpshme, ku përpiqen me përbî bashkë me vehten e tyne gjithë popujt.

Ai heshti, tue kërkue me sy, rreth vehtes, ndëgjuesa, sepse, n'entuziazmin e tij, farmacisti, për nji

çast, kishte kujtue se ishte mû në mes të këshillit bashkiak. Por zonja nuk e ndëgjonte mâ: ajo përgjonte nji zhurmë të largët. U dallue zhurma e nji karroce përzie me krizëm të patkojvet të shkoqun që i mëshojshin tokës, dhe *Dallandyshja* mâ në fund u ndal para portës.

Ai ishte nji sandyk i verdhë i mbajtun nga dy, nrota të mëdha që ngjiteshin deri te karrocerija, pengojshin udhtarët që ta shofin rrugën dhe ua stërpikshin shpatullat me baltë. Xhamat e vogla të dritareve të ngushta dridheshin në zhlebat e tyne kur mbyllej karroca, dhe aty këtu mbajshin njolla balte, mbi shtresën e vjetër të pluhunit që as shinat me stuhi nuk i lajshin dot krejtsisht. Në karrocë ishin ngjitë tre kual, ndër të cilët njani përpara, dhe kur zbritshin shpateve, me pjesën e fundit përplasej për tokë dhe tundej.

Disa Jonvilas arrinë në shesh; të gjithë flitshin përnjiherë, tue pyetë për lajme të reja, tue kërkue sqarime dhe paqeta Iverti nuk dinte se kuj me iu përgjegjë. Ai i kryente zakonisht në qytet porosinat e vendasvet. Shkonte nëpër dyqane, i binte këputarit lëkurë, mallbanit lhekur, nji vozgë me saraga për zonjën e vet, kapuça nga modisteja, flokë nga perrukjeri; rrugës tue u kthye, i shpërndante paqetat, që hidhte përmbi hasherima nepër oborre, në kambë mbi ndejsen e vet, dhe tue bërtitë me sa zâ kishte, ndërsa kualt shkojshin krejt vetëm. Nji rast i papritun e kishte vonue; lamgoni i zonjës Bovari ishte ikë nepër fusha. I kishin fishkllue nji çerek saharti të mirë. Iverti bile ishte kthye nji mile mbrapa, tue mendue se e shifte për çdo minutë; por ishte dashtë që të vazhdohej rruga. Ema kishte qa, ishte zemrue; ajo kishte vû gojë në Karlin për këtë fatkeqsi. Zotni Levë, tregtar shtofash, që gjindej me te në karrocë, ishte përpjekë me e ngushllue me shum shembuj për qêj të thumbun, që i kishin mjoftë të zotët mbas shum vjetësh. Tregojshin për njanin, thonte ai, që ishte kthye prej Stambollit në Pariz. Nji tjetër kishte bâ pesëdhetë mila dhe kalue më not katër lumej; dhe vetë i ati i ttij, kishte pasë nji qen që mbas dymbëdhetë vjetësh mungese, i kishte këcye përnjiherë mbi shpinë, nji mbramje në rrugë, kur shkonte me ngranë darkë në qytet.

II

Ema zbriti e para, mandej Felisiteja, zotni Lerë, nji mandeshë, dhe u detyruen me zgjue nga gjumi Karlin në qoshen që kishte zanë e ku flente si n'ujë porsa kishte ardhë nata.

Omeu u doli para; ia paraqiti nderimet zonjës, u përshëndet me zotnin, i tha se ishte shum i kënaqun që kishte mundsin me u bâ ndonji shërbim dhe shtoi përzemërsisht se kishte guxue me e ftue vetëvehten për darkë, mbasi gruen nuk e kishte aty.

Zoja Bovari, kur hyni në gjelltore, iu afrue oxhakut. Me maje të gishtave e përvoli fustanin deri në gjû, dhe, mbasi e çoi deri në maje, ajo ia ktheu flakës, përmbi kofshë të mishit që sillej në hell, kambën e vet të mbathun me këpucë të zeza. Zjarri ia ndriçonte krejt fytyrën, tue depërtue me dritën e vet t'ashpër tymnin e fustanit të saj, vrimat e njâjta të lëkurës së saj të bardhë dhe madje kapakët e syve që, kohë mbas kohe, kapsitte. Nji dritë e madhe e kuqe kalonte mbi tê, simbas drejtimit që vinte nga porta e çelun përgjysëm. N'anën tjetër t'oxhakut, nji djalosh me flokë të verdhë e shikonte në heshtje.

Mbasi mërzitej shum në Jonvil, ku ishte sekretar i noterit Gijomeut, shpeshherë zotni Leon Dypyi (ai ishte i dyti mysafir i rregullt te Luani prej ari) e shtynte ngranjen e darkës, tue shpresue se do të vinte ndonji udhtar në pijatore, me të cilin mund të kuvendonte në mbramje. Në ditët, kur kishte mbarue punën i duhej, tue mos dijtë se çka me bâ, t'arrijë taman në kohë dhe, prej gjellës së parë deri në të mbramen me ndêjt krye për krye me Bineun. Për këtë arsye e pranoi me gëzim propozimin e zonjës së kafes që të hajë darkë me mysafirët e rij, dhe kështu kaluen në sallën e madhe të ngranjes, në të cilën zonja Lëfransua kishte shtrue sofrën për katër vetë, si t'ishte për ndonji kremtim.

Omeu kërkoi t'i lejohet me mbajtë kapuçin grek, nga friga se mos merrte flamën.

Mandej tue u sjellë nga fqinja e vet:

— Zoja, pa dyshim, âsht lodhë mjaftë? më *Dallandyshen* tonë tundet njeriu tmersisht.

— Asht e vërtetë, përgjegji Ema; por bezdinat më dëfrejnë gjithmonë: më pëlqeu me ndërrue vend.

— Oh! sa gjâ e mërzitshme, fshani sekretari, me jetue i gozhduem për të njâjtat vende!

— Po t'ishin të detyruem, — tha Karli, — me ndejtë pa prâ në kalë...

— Po, tha prap Leoni, tue u kthye nga zoja Bovari, s'ka gjâ mâ të kandshme se kjo, më duket; vetëm kur ka njeriu mundsi, shtoi ai.

— Fundi i fundit, thonte farmacisti, — t'ushtruemit e mjeksis nuk âsht fort i zorshëm në viset tona; sepse gjendja e rrugëve lejon përdorimin e karrocës, dhe, përgjithsisht, njerzit paguejnë mirë, mbasi bujqit janë të pasun. Përsa i përket mjeksis, përveç rasteve të rëndomta të zjarmis së zorrëvet, të bronshitit, të sëmundjes së sarillëkut, etj. Kemi këtu nganjiherë ndonji çfaqje ethesh që fillojnë gjatë korrjeve, po me nji fjallë, pak gjana me mandsi, kurrgjâ të veçantë për t'u shënue, përveç jazesh të shumta e që rrjedhin pa dyshim nga kushtet e mjerueshme higjienike të banesavet të katundarëvet! Oh! do të keni shum paragjykime për të luftue zotni Bovari; do të hasni përditë në shum zakone të rranjosuna që pengojnë përpjekjet tueja shkencore; sepse këtu ende kërkohet ndihmë nga të frymit, nga hajmalit dhe nga prifti, në vend se me shkue, çka do t'ishte e natyrshme, te mjeku ose te farmacisti. Klima, megjithatë, s'âsht, me thanë të vërtetën, aspak e keqe dhe madje na kemi në komune disa pleq nandëdhetëvjeçarë. Termometri (e kam vû re) zbret në dimën deri në katër gradë, dhe në verë hyp deri në njizet e pesë gradë, tridhetë gradë celzius mâ së tepërmi, çka don të thotë maksimum njizet e katër gradë Reomur, ose, simbas të matunit anglez, pesëdhet' e katër Farenhait, e jo mâ tepër! — dhe, me të vërtetë — më nj'anë, pylli i Argëlit na mpron nga ernat e veriut; dhe m'anë tjetër, shpati i Shën Zhanit nga ernat e perëndimit; dhe kjo nxehtsi megjithatê, e cila, për shkak t'avullit t'ujit që del nga lumi dhe të berreve të shumta nepër livadhe, që nxjerrin, sikurse e dini, shum amoniak, dometanë azot, hidrogjen e oksigjen jo, azot e hidrogjen vetëm, dhe që tue thithë humusin nga toka, dhe tue i përzie të gjitha këto avullime të ndryshme dhe tue i bashkue si me thanë më njâ, dhe tue i bashkue vetiu me elektricitetin e përhapun n'ajr, kur ka të tillë, mundet me kohë, si në viset tropikale, me prodhue avullime të pashëndoshta ngjitse; kjo nxehsi, themi, zbutet bash n'at anë prej kah vjen ose mâ mirë me thanë prej kah do të vinte, do me thanë nga ana e jugut, prej ernavet të juglindjes, që mbasi të jenë freskue, vetëm tue ka-

lue mbi Senë, na vijnë nganjiherë pa prítë e pa kujtue si erna të vogla e të freskta nga Rusija.

— A keni së pakti vende të përshtatshme për shetitje ndër rrethina? vazhdonte zonja Bovari, tue iu drejtue djaloshit.

— Oh! fort pak, përgjegji ai. Asht nji vend që quhet Lëdinë, në maje të shpatit, në buzë të pyllit. Nganjiherë, të dielën, shkoj atje dhe rrij me libër në dorë, tue soditë perëndimin e diellit.

— Asgjâ s'më duket mâ e bukur se sa perëndimet e diellit, — vazhdoi ai, — po sidomos në breg të detit.

— Oh! e adhuroj detin, — tha zotni Leoni.

— E mandej, a nuk ju duket, — vazhdoi zonja Bovari, — se mendja fluturon mâ lirisht mbi at hapsinë të pafund, e cila, kur të soditet, ju çon shpirtin peshë dhe ju jep kuptimin e pambarimit, t'idealit?

— Poashtu ndodh edhe me visoret e malevet, — vazhdoi Leoni. Kam nji kushëri që vjetin e kaluem ka udhtue nepër Svicër dhe që më thonte se nuk mund të parafytyrohet poezija e liqêjve, bukurija magjike e ujvarëve, përshtypja vigane e akullnajave. Shifen pisha të nji madhsije të pabesueshme, që ngrihen përmbi prrojet malore, kasolla që mvaren mbi humnera, dhe njimijë hapa nën ju, lugina të tana, kur shpërndahen rêt. Këto pamje duhet t'entuziazmojnë, ta bâjnë njerin të gatshëm për lutje, për rrëmbim shpirtnuer! Prandej edhe nuk çuditem për at muzikantin e lavdishëm, që për ta ndezë edhe mâ mirë imagjinatën e tij, e kishte bâ zakon me shkue e me i ra pianos para ndonji visorje të madhnueshme.

— Ju u bini veglave muzikore? pyeti ajo.

— Jo, po muzikën e due shum, përgjegji ai.

— Oh! mos e ndëgjoni, zonja Bovari, ndërpreu Omeu tue u përkulë mbi pjatën e tij; këtë e thot vetëm nga përvujtnija.

— Qysh, mik i dashtun! Ju, nji ditë, në dhomën tuej këndojshit për mrekulli *Engjullin rojtës*. Ju ndëgjojsha nga laboratori, këndojshit si ndonji kangatar opere.

Leoni, verevërte, banonte te farmacisti, ku kishte nji dhomë të vogël në katin e dytë me fytyrë prej sheshit. Ai u skuq nga lavdimi që i bani ú zoti i shtëpis që tashmâ ishte kthye nga mjeku dhe ia numronte njanin mbas tjetrit banorët mâ në zâ në Jonvil. Tregonte anegdota, jepte njoftime. Nuk e dinte taman

pasunin e noterit dhe mandej shtëpija Tuvashë që nxirrte shum pengesa.

Ema vazhdoi:

— Po cilën muzikë e doni mâ tepër?

— Oh! po, muzikën gjermane, atê që të ban me andrrue.

— A i njifni ju operat italiane?

— Ende jo; por do t'i shoh vjetin që vjen, kur të shkoj me banue në Pariz, për ta krye drejtsín.

— Pra sikur kisha ndenin, — tha farmacisti, — me i kumtue zotni bashkëshortit tuej, kur qe fjala për at Janodin e mjerë që ka ikë, në saje të marrive që ky njeri ka bâ, do të merrni njanën nga shtëpijat mâ të rahatshme të Jonvilit. Gjâja mâ e randsishme për nji mjek në tê, âsht porta përballë shetitores, nepër të cilën hyhet e delet pa u pá prej kuj. Mâ në fund ajo âsht pajisë me gjithçka âsht e kandshme për nji shtëpi: vend për të la, gjelltore me qiler, sallon, podrum për fryte, etj. Janoda ishte nji burrë që s'dinte për koprraci! Kishte shti me ndërtue në fund të bahçes, pranë ujit nji tendë, pikërisht që të pijë verës birrë, dhe nëqoftëse zoja e don kopshtarín, ajo do të mundet...

— Grueja ime s'merret me këto punë aq fort, tha Karli; — ndonse ia porosisin lëvizjen, ajo don mâ tepër me ndêjt gjithmonë në dhomë të vet e me lexue.

— Edhe unë ashtu, përgjegji Leoni; — dhe, përnjimend, a ka gjâ mâ të bukur se me ndêjt në mbramje pranë zjarrit me ndonji libër në dorë, ndërsa era rreh xhamat, ndërsa llampa ndizet!...

— Athue? — tha ajo, tue ia ngulë syt e saj të zez e të mëdhej, krejt të shkyem.

— Njeriu as që mendon për ndonji gjâ, vazhdonte ai, orët kalojnë. Njeriu shetit i palëvizun nepër vende që beson se shef, dhe mendimi tue u gërshetue me imagjinatën, tret në hollsina ose ndjek tregimin e ngjarjeve. Ai përzihet me vehtjet; — Ju bâhet se nën petkat e tyne po ju rreh zemra.

— Asht e vërtetë! Asht e vërtetë! — tha ajo.

— A ju ka ndodhë, ndonjiherë, vazhdoi Leoni, — që në ndonji libër të hasni në ndonji mendim të pacaktuem që ju ka ra në mend, në ndonji figurë t'errsueme që kthehet prej së largu dhe si çfaqje e tanë e ndjenjavet tueja mâ të holla?

— Po, më ka ndodhë kjo, — përgjegji ajo.

— Mû sidomos për at arsye, tha ai, i due poetët.

Më bâhet se vargjet janë mâ të njoma se proza, dhe se i ndiellin mâ tepër lott.

— Po veç, ato të lodhin me kohë — vazhdoi Ema, dhe tash, përkundrazi, i adhuroj romanet që njeriu i ndjek pa pushue, me frigë. Unë mëniej herojt e rëndomtë dhe ndjenjat e matuna, sikurse gjinden në natyrë.

— Përnjimend, vërejti sekretari, këto vepra, mbasi nuk e trazojnë zemrën, largohen, më duket, nga qëllimi i vërtetë i artit. Në dëshprimet e jetës âsht gjâ e ambël kur mundemi me anë të mendimeve m'u kapë për karaktere fisnike, për ndjenja të pastërta dashunije dhe tabela lumtunije. Për mue, që jetoj këtu, larg botës, ky âsht i vetmi dëfrim; po Jonvili paraqet kaq pak raste!

— Si në Totë, pa dyshim, vazhdoi Ema; prandej isha parapagues gjithmonë në libra të bibliotekës.

— Nëqoftëse zonja don me më ndërue tue e përdorë timen, tha farmacisti, që porsa kishte ndëgjue këto fjalët e fundit, po ia vêj në dispozicion bibliotekën time që ka nga autorët mâ të mirë; Volter, Ruso, Delilë, Valter Skot, Jehonën e nënfletave etj; dhe përveç kësaj, fletore të ndryshme periodike, ndër të cilat *Kandilin e Ruanit*, që del për çdo ditë, tue e pasë për ndërë me qenë korrespodent i tij për rrethet Byshi, Forzhë, Nëfshatel, Jonvil dhe rrethe.

Ishin ulë në tryezë ç'prej dy orësh e gjysëm, sepse sherbtorja Artemisë që tërhiqte ngathtas mbi rrasa papuçat e përdorueme prej bezi, binte pjatat nji nga nji, harronte gjithçka, s'ndiente mirë kurrgjâ dhe pa prâ e lente derën e sallës së bilardos të çelun pak që përplasej për mur me skaj të rezës së vet.

Në bisedim, Leoni pa e pasë mendjen aty, kishte vû kambën në njanën nga shkallzat e karrikës ku zonja Bovari ishte ulë. Ajo mbante në qafë nji shami të kaltërt mëndafshi që mbante drejt si nji dredhëz nji jakë me pëlhurë lini të rrudhun; dhe simbas lëvizjeve të kres, ana e poshtme e fytyrës së saj humbte në këtë jakë ose dilte soje lehtas. Kështuqë, njani pranë tjetrit, ndërsa Karli dhe farmacisti flitshin për gjana të fshehta, ia filluen njifarë bisedimi të pacaktuem ku rasti i fjalevët këthen gjithnji po n'at qendër të simpatís së përbashkët. Çfaqje të Parizit, tituj romanesh, kërcnime të reja dhe bota që nuk e njifshin. Toti ku ajo kishte jetue, Jonvili ku ishin, ata shqyrtuen gjithçka, folën për gjithçka deri në mbarim të mbramjes.

Mbasi u dha kafen, Felisiteja shkoi me ua ndreqë dhomën në shtëpi të re dhe mysafirët mbas pak kohësh u ngritën. Zonja Lëfransua flente pranë hinit, ndërsa shërbtori i kualvet me fenerë në dorë pritte zotnin dhe zonjën Bovari që t'i përcillte deri në shtëpi. Flokët e tij të kuq ishin përzie me fije kashte, dhe ai çalonte në kambën e majtë. Mbasi e pat marrë me dorën tjetër çadrën e zotni famullitarit, ia nisën me hecë.

Katundi flente. Shtyllat e piacës hidhshin hije të mëdha. Toka ishte fare e përhimtë, si në nji natë vere.

Por, mbasi shtëpija e mjekut gjindej pesëdhetë hapa larg nga pijetorja, u desht të thuesh menjiherë që t'ia urojnë njani tjetrit natën e mirë dhe shoqnija u shpërnda.

Ema, qysh në hajat ndieu të ftoftit e murevet, sikur t'i binte mbi supat ndonji rubë e lagësht. Muret ishin të reja, dhe shkallët e drûjta kërsitën. Në dhomë, në katin e parë, kalonte nji dritë e verdhë nepër dritaret pa perde. Majet e drûjvet mermzi dalloheshin dhe, pak mâ larg, livadhi i mbytun përgjysëm në mjegull që nxirrte avull në dritë të hanës, simbas rrjedhës së lumit. Në mes të dhomës, shtriheshin përziemas sirtarë, shishe, shkopij t'artë perdesh, dyshekë në karrika dhe legena për t'u la në dysheme, — mbasi hamajt që kishin prû mobilet, i kishin lanë të gjitha ashtu si i kishin prû.

Kjo ishte e katërta herë që Ema e çonte natën në nji vend të panjoftun. E para kishte qenë ditën kur hyni në kuvend, e dyta kur arriu në Totë, e treta, në Vobisar, e katërta ishte kjo këtu; e secila herë ishte në jetën e tij si inaugurimi i nji faze së re. Ajo nuk besonte që gjanat të mundeshin m'u dukë të njâjta në vende të ndryshme, dhe mbasi ajo jetë që kishte kalue kishte qenë e keqe, pa dyshim, ajo pjesë jete që mbette për t'u jetue, do t'ishte mâ e mirë.

III

Të nesërmen, kur u zgjue nga gjumi, vuni re sekretarin mbi shesh. Mbante fustanin e lehtë të mëngjesit. Ai çoi kryet dhe e përshëndeti. Ajo përkuli kryet me të shpejtë dhe mbylli prap dritaren.

Leoni priti gjithë ditën t'arrinte ora gjashtë e mbramjes: por, tue hy në pijetore, gjeti vetëm zotni Bineun, në tavolinë.

Ajo natë e mbramshme ishte për të nji ngjarje e madhe; ai s'kishte bisedue, kurr deri atëherë, me nji zojë, për dy orë rresht. Qysh kishte mundun pra, dhe me nji gjuhë aq të rrjedhshme, me ia parashtrue asaj aq shum gjana që nuk do t'i kishte thanë aq bukur përpara? Ishte zakonisht i marrshëm, dhe i përmbajtun, gjâ që tregonte njiheri se kishte në vetëvehte edhe turp edhe të shtirun. Në Jonvil flitej për të se i kishte sjelljet si duhet. Ai i ndëgjonte me vërejtje arsyetimet e njerrëzve të pjekun, dhe nuk merrte aspak zjarr në punë politike, gjâ që rrallë vihet re tek nji i ri. Mandej, kishte talent, pikturonte me akuarelë, dinte me lexue notat dhe me gjithë zemër i kushtohej letërsis mbas darke, kur nuk luente letrash. Zotni Omeu e çmonte për dijen që kishte; zonja Ome e donte për sjelljet e njerzishme, sepse shpeshherë ia çonte fëmijt në bahçe, fëmij që zhlyheshin gjithnji me baltë, fort të llastuem dhe ngapak limfatikë, si e ama. Kishin për kujdesim përveç sherbtores, Justinin, nxanës në farmaci, njifarë kusherini të largët të zotni Omeut që kishin marrë në shtëpi për mëshirë, dhe që njiheri bante punën e shërbtorit. Farmacisti u tregue mâ i mirë ndër fqinjët. Ai e udhzoi zonjën Bovari mbi furnizuesat, e pruni apostafat tregtarin e venës së mollave, e shijoi vetë pijen, dhe u kujdes që në podrum të vendoset fuçija si duhet; përveç kësaj i kallxoi se si mund të gjindet yndyra e derrit me çmim të lirë dhe bani marrëveshje me Letibudua, rojtarin e kishës që, përveç punëve të kishës dhe të vorrimit të kujdesohej edhe për bahçet kryesore të Jonvilit, i goditun me orë ose me vjet, simbas dëshirës së secilit.

S'ishte vetëm nevoja me u shërbye të tjerëvet që e shtynte farmacistin në gjithë at përzemërsi të teprueme; aty mshifej nji plan.

Ai kishte shkelë ligjin e 19 ventosit të vjetit XI, nenin e I, që i ndalon ushtrimin e mjeksis së secilit njeri që s'ka dipllomën përkatse; kështuqë, në mbështetje

padinash t'errta ishte thirrë në Ruan për t'iu paraqitë zotni prokurorit të mbretit, në kabinetin sekret. Zyrtari e kishte pritë, në kambë, i mveshun me togë, me hermelinë në supa dhe me kapuçin e gjygjtarit mbi krye. Ishte mëngjes, gjygji ende s'kishte fillue. Në koridor ndëgjoheshin çizmet e mëdha të gjandarmëvet, dhe si nji zhurmë e largët e bravave të mëdha që mbylleshin. Farmacistit aq i ushtojshin veshët sa i dukej se po i binte pika; iu dukën para sysh burgjet nën tokë, familja e tij e përlotun, farmacija e shitun, të gjithë poçat të shpërndamë; dhe u detyrue me hy në kafe për ta pi nji gotë rrum me ujë Selci, që ta marrë vehten.

Pak nga pak kujtimi i këtij qortimi u dobsue, dhe ai vazhdonte si herët tjera, këshillat mjeksore të pafajshme, në dhomën e tij mbrapa dyqanit. Por kryetari i bashkis e kishte maraz dhe shokët e zanatit smirë, prandej i duhej m'u frigue për gjithçka; tue u lidhë me zotni Bovarin me anë sjelljesh të njerzishme, donte me meritue mirënjohjen e tij dhe me pengue që të flitte mâ vonë, po të vente re ndonji gjâ. Prandej, për çdo mëngjes, Omeu ia binte gazetën, dhe shpeshherë, mbasdite, e dente për nji çast farmacin që të shkonte te ai për kuvendim.

Karli ishte në hall: klientë nuk i vijshin. Rrinte orë të tana, pa folë, shkonte me flejtë në kabinetin e vet, ose e shikonte gruen që qepte. Për t'u hutue, punoi në shtëpi si argat, dhe bile sprovoi me bojatisë hambarin me bojën e teprueme që kishin lanë bojaxhit. Por vërshtirsija e të hollave e shtinte në hall. Kishte prishë aq shum për meremetimet në Totë; për tustanat e Zonjës dhe për shpërngulje, sa që për dy vjet kishte shkue krejt mirazi, mâ tepër se tri mijë talira. Dhe me këtë rast, sa sende janë damtue ose prishë gjatë bartjes nga Toti në Jonvil, tue mos e llogaritë famullitarin prej gipsi, që nga tundja e madhe, kishte ra nga qerrja dhe ishte bâ cop'e grimë për kalldërm të Kenkampuas.

Nji hall mâ i mirë erdh dhe e hutoi, mbetja shtatzanë e grues së vet. Sa mâ fort që afrohej koha e lindjes aq mâ tepër e donte. Kjo ishte nji tjetër lidhje gjaku dhe si nji ndjenjë e vazhdueshme e nji bashkimi mâ të ndërlikuem. Kur shikonte për së largu ecjen e saj të ngathtë dhe shtatin e saj që me plogshti sillej mbi ijët pa rryp shtrëngues, kur, përballë njani tjetrit e soditte krejt ngaeshëm dhe kur, e ulun ajo lë-

shohej mbi kolltuk e lodhun, atëherë lumtunija e tij s'kishte masë; ngrihej, e përqafonte, ia donte duert në fytyrë, e quente nanë të vogël, donte me e bâ me kërcye, dhe gjysëm me gaz, gjysëm me vaj, bante gjithfarë mahinash përkëdhelse që i vijshin në mend. Mendimi se do t'u bante prind e knaqte shum. Kumrgjâ nuk i mungonte tashti. Dinte se ç'kishte jeta e njeriut, dhe ishte ulë me gjithmend në tryezën e saj.

Ema, mâ së pari, ndieu çudi të madhe, mandej memzi pritte që të çlirohej nga shtatzanja, për të dijtë se ç'donte të thotë m'u bâ nanë. Por, tue mos mundun me ua dalë shpenzimevet që dëshironte me bâ, me ble djep në trajtë anije me perde mëndafshi ngjyrë pembe dhe kapuça të qëndisun, ajo, në nji çast zemrimi, hoqi dorë nga përgatitja e pajës së vet dhe i porositi të gjitha te nji rrobaqepse katundi pa zgjidhë dhe pa bâ pazar. Ajo nuk u gëzue pra në këto përgatitje ku dashunija amnore merr shfrim, dhe ndjenjat e dashtunis për fëmin qysh në fillim, ndoshta u dobsuen disi.

Megjithatê, mbasi Karli për çdo ngranje flitte për fëmin, ajo mbas pak kohe filloi me mendue mâ tepër për të.

Dëshironte t'i lindte djalë; t'ishte i fort dhe i murrmë; dhe të quhej Gjergj; dhe mendimi me pasë fëmi mashkull ishte për të si njifarë shpërblimi për të gjitha dëshprimet e përparshme. Mashkulli, së pakti, âsht i lirë; mundet me i kënaqë ndjenjat e veta, me pa botën, me kapërcye pengesat, m'u kapë për lumtunin mâ të madhe. Kurse grues gjithmonë diçka ia zen rrugën. E ngathtë dhe e ndëgjueshme njiheri, ajo ka kundra vehtes dobsin trupore dhe nënshtrimin kundrejt ligjit. Vullneti i saj, si veli i kapelës së saj që mbahet nga nji kordele, dridhet në çdo erë, gjithmonë e tërheq ndonji dëshirë, gjithmonë e përmban ndonji drojë.

Lindi nji të diele rreth orës gjashtë n'agim të diellit.

— Vajzë qenka! tha Karli.

Ema këtheu kryet dhe i ra të fikët.

Të thuesh menjiherë ngau zonja Ome dhe e përqafoi, si dhe zonja Lëfransua nga pijetorja e *Luanit prej ari*. Farmacisti, si njeri i përmbajtun, e uroj vetëm me disa fjalë, nepër derën e çelun përgjysëm. U lut që t'ia tregojnë fëmin dhe iu duk i zhvilluem si duhet

Gjatë shërimit mendoi shum se çfarë emni donte me i vû vajzës. Mâ parë solli në mend të gjithë emnat që kishin mbaresa italjane, siç kurse janë Klara, Luiza, Amanda, Atala; mjaft e donte emnin Galsuinda, po

dhe më tepër Izolda ose Leokadija. Karli dëshironte që e bija të quhej si e ama; Ema kundërshtonte, e shfletojshin kalendarin prej njanit skaj në tjetrin, dhe u këshilluen me të huejt.

— Zotni Leoni, thonte farmacisti, me të cilin flitsha për këtë punë, nji ditë, po çuditet që nuk po zgjedhni emnin Madelena, që tashti âsht fort në modë.

Por nana e Bovariut ishte kryekëput kundër këtij emni mëkatnorje. Sa për zotni Omeun, ai i donte të gjithë ata emna që sjellshin në mend ndonjë njeri të përmendun, ndonji punë të lavdishme ose ndonji kuptim fisnik, dhe pikërisht mbas këtij rregulli kishte pagzue të katër fëmijt e tij. Kështu Napoleoni përfaqsonte lavdin dhe Franklini lirin; Irma, ndoshta ishte nji koncesion kudrejt romantizmit; por Atalija, nji nderim për kryeveprën më të përjetshme të sqenës franceze. Sepse bindjet filozofike nuk pengojshin admirimet e tija artistike, mendimtari në vepër nuk i mbytte ndjenjat e njeriut; ai ka mundun me bâ ndryshimin, dhe me dallue imagjinatën nga fanatizmi. Në këtë tragjedi, për shembull, ai sulmonte mendimet, por admironte stilin; mallkonte konceptimin, por lavdonte të gjitha hollsinat, dhe urrente vehtjet, gjithë tue u gazmue për fjalimet e tyne. Kur i lexonte pjesët e përmenduna, zemra i çohej peshë, por kur mendonte se priftat s'andejmi kishin përfitim për dyqanin e tyne, dëshprohej dhe në këtë pështjellim ndjenjash ku ngatrrohej, do të kishte dashtë bash përnjiheri të mundte me e kunorzue Rosinin me dy duert dhe me u hangër me të nja nji çerek ore të mirë.

Më në fund, Ema u kujtue se, në kështjellin Vobisar, kishte ndëgjue markizën që thirrte Bertë nji grue të re; qysh atëherë u zgojdh ai emën, dhe, mbasi plaku Ruo nuk mundte me ardhë, iu lutën zotni Omeut me u bâ kumbar. Ky dha si dhurata gjithfarë prodhimesh të dyqanit të vet, si: gjashtë kutija mjedrre, tanë nji gastare me kakako, tri kutija me bombona, dhe, përveç kësaj, gjashtë shkopij sheqeri të kristalizuem që kishin gjetë në nji dollap muri. Në mbramjen e pagzimit, u shtrue nji darkë e madhe; famullitari ishte aty; të gjithë morën zjarr. Para se me i çue gotat e pijes, zotni Omeu ia nisi kangës „Zoti i njerëzve, të mirë". Zotni Leoni këndoi nji barkarolë, dhe plaka zoja Bovari, që ishte kumbaresha, nji romancë nga koha e Perandoris; më në fund, plaku zotni Bovari kërkoi që ta zbresin fëmin, dhe nisi me e pagzue me

nji gotë shampanjë që ia derdhte për së nalti mbi krye. Kjo tallje me sakramentin mâ me randsi e zemroi fratin Burnizê; plaku Bovari përgjegjji me nji citat të „Luftës së perëndive", famullitari deshti m'u nisë: Zojat iu lutën shum që të rrinte; Omeu ndërhyni, dhe ia dolën me e ulë fratin, që qetsisht mori në duer pjatën e vogël me filxhan të kafes të pime përgjysëm.

Plaku Bovari ndejti edhe nji muej në Jonvil, banorët etë cilit i la pa mend me nji kaçketë të shkëlqyeshme polici me shirita t'argjentë, që mbante në mëngjes, kur shkonte në shesh për të pi duhan me llullë. Mbasi gjithashtu e kishte për zakon me pi shum raki, shpesh e çonte shërbetoren në pijetoren *„Luani prej ari"* për t'ia ble nji shishe, që shkrunhej në llogarii të të birit, dhe përdori për t'u shtî erë shamive të mëndafshta, të gjithë ujin e kolonjës së nuses.

Nusja ishte shum e kënaqun që ishte në shoqni me tê. Ai ishte endë nepër tanë botën: flitte për Berlin, për Vjenë, për Shtrazburg, për kohën kur ishte oficer, për jaraneshat e veta, për darkat e mëdha ku kishte qenë përveç kësaj tregohej i njerzishëm, dhe nganjiherë bile, qoftë në shkallë ose në kopsht e kapte për beli dhe britte:

— Karl, rueju!

Atëherë plaka Bovari u frigue shum për lumtunin e të birit, dhe, tue u trembë që burri i saj, me kohë, të mos ushtrojë ndonji ndikim të pamoralshëm në mendimet e grues së re, shpejtoi nisjen. Ndoshta frigohej për ndonji gjâ edhe mâ të keqe. Zotni Bovari ishte njeri që nuk kishte nderim për kurrgjâ.

Nji ditë, Ema përnjiherë e ndieu nevojën me pa të bijën që i ishte dorzue për dhanje gji grues së marangozit, dhe pa këqyrë në kalendar nëse të gjashtë javët e Shën Marís zgjatshin ende, u nis kah banesa e Roletit, që gjindet në skaj të katundit, në rranzë të shpatit, në mes të rrugës së madhe dhe livadhit.

Ishte mesditë; shtëpitë i kishin kapakët të mbyllun dhe kulmet me rrasa që shkëlqejshin në dritën e ashpër të qiellit të kaltërt, dukeshin se në maje të tyne bâjshin që të kërcasin xhixhat. Frynte nji erë e randë. Ema në të hecun e ndiente vehten të dobët; gurët e vegjël të kambësores e plagosshin; filloi me mendue: a m'u kthye në shtëpi a m'u kthye ndokund që të pushojë pak.

Në këtë çast, doli nga nji derë e afërme zotni Leoni me nji deng letrash nën krah. U afrue për ta për-

shëndetë dhe qëndroi në hije para dyqanit të Lerës, nën mbulesën e përhimtë bezi që shtrihej përpara.

Zoja Bovari tha se do të shkonte me pa fëmin e vet, por që kishte fillue me e ndie të lodhtin.

— Nëqoftëse;..., vazhdoi Leoni, tue mos guxue me vazhdue.

— A Keni punë ndokund? pyeti ajo.

Dhe kur sekretari tha se s'ka ajo e luti që ta shoqnojë. Qysh në mbramje kjo punë u muer vesh në Jonvil, dhe zonja Tyvashë, e shoqja e kryetarit të bashkis, shpalli para shërbtores se *zonja Bovari komprometohej.*

Për të mërri te mandesha, duhej, mbas rrugicës me u kthye në të majtë, në drejtim të vorrezavet, dhe me vazhdue, në mes të shtëpizave dhe oborreve, nji shteg gjatë anëve të të cilit ishin mbjellë jasemina. Këto kishin lulzue e poashtu edhe veronikat, drandofillet e egra, hithat, morrizat dhe manaferrët e vegjël që hidheshin nga shkurret. Nepër vrima të gardheve, shifej në kasolla ndonji derk mbi pleh ose lopë të lidhuna, tue fërkue brinat e tyne për trung të lisavet. Të dytë, përkrah njani tjetrit, hecshin kadalëdalë, ajo pështetej për tê, dhe ai tue e përmbajtë hapin e tij që e matte mbas të sajëvet; para tyne fluturonte nji luzmë mizash që zukatshin n'ajrin e nxehtë.

E njofitën shtëpin, simbas nji arre të vjetër që e hijesonte. E ulët dhe e mbulueme me tjegulla të murrme, ajo kishte përjashta nji kunorë qepësh që varej nën dritar të tavanit. Dujë thuprash, të ngrituna në kambë pranë gardhit me therra, rrethojshin nji leh marulash, disa hapa lavandash dhe çiçërra në lule të hypuna mbi hûj. Ujë i flliqët rridhte tue u shpërnda mbi bar, dhe kishte gjith rreth e përqark disa sukullina, çonapa të thuruna, nji këmishë të shkurtë me pëlhurë të kuqe dhe nji çarshaf të madh pëlhure të trashë, shtrî për së gjati mbi gardh. Në krizmën e derës, u duk mandesha, tue mbajtë në krah nji fëmi që pinte gji. Ajo ngrihte me dorën tjetër nji fëmi të mjerë, të hajthëm, me fytyrë të puçërrueme, djalin e nji kapeltari nga Ruani, të cilin, prindët e zanun shum me zanatin e tyne, e kishin lanë në katund.

— Hyni, tha ajo; qe voglusha juej tue flejtë.

Dhoma në katin përdhes, e vetmja në banesë, kishte, në fund, mbështetë për mur, nji shtrat të gjanë pa perde ndërsa magja zente anën e dritares, nji xham i së cilës ishte arnue me letër të kaltërt të tejdukshme.

Në qoshe, mbrapa portës, shifeshin do këpucë të gjana me gozhda të ndritshme, pranë nji shishje plot me voj në qafë të së cilës ishte nji pendël; nji kalendar i *Matije Lensbergut* shtrîhej mbi oxhakun e pluhnuem, në mes të saçmeve, copave të qimijve dhe copave t'eshkës. Mâ në fund, lluksi i mbramë ishte nji Lavdi me buri në gojë, figurë e preme pa dyshim prej ndonji shpallije parfumerije dhe e ngjitun për muri me gjashtë kûja.

Fëmija i Emës flinte për tokë, në nji djep druni të shelgjes. Ajo e mori bashkë me mbulesën që e mbështjellte, dhe nisi me i këndue kadalëdalë tue e luhatë.

Leoni shetitte nepër dhomë; i dukej gjâ e jashtzakonshme me e pa këtë zonjë në fustan Nankini në mes të gjithë atij mjerimi. Zonja Bovari u skuq; ai këtheu kryet tue mendue se mos shikimi i tij ndoshta e kishte randue. Mandej e vuni prap në djep voglushën që kishte vjellë para pak kohe tue bâ jok jakzën. Mandesha erdhi menjiherë për t'ia fshi, tue sigurue se njolla nuk do dukej.

— Voglusha më ban edhe shum të tjera, thonte ajo, dhe gjithnji rrij tue e fshi! Do t'ju lutsha pra me pasë mirsin me e porositë bakallin Kamus që t'më japë pak sapun, kur t'më duhet. Kjo do t'ishte edhe mâ mirë për ju që të mos ju trazoj.

— Mirë e ke, mirë e ke, tha Ema. Lamtumirë, zonja Rolet!

Dhe doli tue fshi kambët për prag.

Grueja e mirë e përcolli deri në fund t'oborrit, gjithë tue i folë se si e kishte zor me u çue natën.

—Kaq e ndiej vehten të molisun nga kjo punë nganjiherë, sa më zen gjumi mbi karrikë; prandej, do të duhej që, së pakti, të më jepshit nji gjysëm kilo kafe të blueme që do të më bante nji muej e që do ta pijsha me qumsht në mëngjes.

Mbasi u falënderue prej saj, zonja Bovari shkoi; dhe posa ishte largue pak në rrugicë, ndëgjohej nji zhurmë këpucësh druni, dhe këtheu kryet: ishte mandesha.

— Ç'âsht?

Atëherë katundarja, tue e tërheqë në nji anë, mbas nji vidhi, nisi me i folë për burrin e saj, që, me mjeshtrin e tij dhe me ata të gjashtë frangat në vjet, aq sa kapiteni...

— Mbaroni mâ shpejt, tha Ema.

— Po, ja! vazhdoi mandesha, tue fshâ mbas çdo fjale, — frigohem se mos i vjen randë, kur t'më shofi se po pij kafe krejt vetëm; ju e dini, njerzit...

— Do të ju jap prap edhe për atê — përsëritte Ema. Po më mërzitni!

— Mjerisht! Zonja ime e dashtun, ai ka, për shkak të plagëvet, gërçe të tmershme në krahnuer. Thot bile se vena e mollave i ban dam.

—Por, shpejtoni, nana Rolet!

—Pra, vazhdoi kjo, tue u përulë, ndoshta s'do t'ishte tepër me kërkue..., ajo përshendeti prap — po të kishit mirsín, — edhe me shikim lutej — nji shtambë të vogël me raki, tha ajo tek e mbramja dhe me të do t'ia fërkojsha voglushës suej kambët, që i ka të njoma si gjuhën.

Mbasi hoqi qafet mandeshën, Ema prap ia shtini krahun zotni Leonit. Për disa kohë heci me të shpejtë; mandej ngadalsoi hapin, dhe shikimi që endte para vehtes, hasi supin e djaloshit, i cili e kishte pallton me jakë kadifje të zezë Flokët e tij ngjyrë gështenje derdheshin mbi të, të lëmuem dhe të krehun. Ajo u vunë re thojvet të tij që ishin mâ të gjatë se ata që njerzit kishin në Jonvil. Sekretari i këqyrte fort me kujdes; dhe mbante, për këtë punë nji brisk krejt të veçantë në kutín e tij të lapcave.

U kthyen në Jonvil tue ndjekë bregun e ujit. Në stinën e nxehtë, bregu ishte mâ i gjanë dhe kështu muret e kopshtijeve shifeshin deri në themele që kishin nji shkallë me disa parmaqe që zbritte në lumin e vogël. Ai rridhte pa zhurmë, i shpejtë dhe i ftoftë; bari i hollë dhe i gjatë përkulej mbi të, simbas rrymës që e shtynte, dhe si flokë të blertë e të lëshuem shtrihej në qartsín e tij. Ngandonjiherë, në maje të kallamave, ose në fletë të lotosit hecte ose ngitej ndonji insekt me kambë të holla. Dielli përshkonte me rreze mëshikzat e kaltërta të valëvet që delshin njana mbas tjetrës dhe pëlsitshin; Lëvorja e përhimtë e shelgjeve të vjetra pa degë pasqyrohej n'ujë; përtej lumit, gjithkah rreth e rrotull, livadhet dukeshin të shprazta. Ishte koha e drekës nepër fermat dhe grueja e re dhe shoku i saj ndëgjojshin vetëm rrapllimën e hapave të tyne mbi dheun e shtegut, fjalët që i thojshin njani tjetrit dhe fërkimin e fustanit t'Emës që shushuritte rreth e rrotull saj. Muret e kopshteve, që kishin në maje copa xhamash të shisheve, ishin të nxehtë si bahçet me xhama. Mbi tullat kishin mbî shebojat, dhe

me skajin e çadrës së diellit, zonja Bovari gjithë tue kalue, kapej për lule të tyne të veshkuna që ktheheshin në pluhun të verdhë; ose kapej për ndonji degë të bartelit ose lerthit që mvareshin jashtë, mbeteshin në mëndafsh, mbasi u ngjitshin për thekët e çadrës së diellit.

Alta flitshin për shoqni vallëtarësh spanjolë që priteshin të vijnë në teatrin e Ruanit.

— A doni me shkue me i pa? — pyeti ajo.

— Po të mundem, — përgjegji ai.

A thue s'kishin gjâ tjetër me i thanë njani tjetrit? Nga syt e tyne, megjithatê, shpërthejshin fjalë mâ serioze; dhe ndërsa rropateshin tue kërkue fraza banale, të dytë ndiejshin se po i pushtonte nji mall i njâjtë dashunije; si nji pështërnitje e shpirtit, e thellë, e pamêjshme, zotnonte mbi atê të zaneve. Papritmas të çuditun për andje shpirtnore të re, as që mendojshin me ia thanë njani tjetrit ate që ndiejshin, ose me zbulue shkakun e saj. Lumnít e ardhshme, si brigjet e visevet tropike, shtrijnë mbi hapsinë, që u delte para, ambëlsinë e tyne të lindun, nji puhizë me erë të mirë dhe u lëshuen në këtë kënaqsi hutuese, pa u shqetsue madje për horizontin që nuk shifet.

Toka, në nji shenjë vendi, dukej e shembun nga kambët e gjasë së gjallë; u desht me hecë mbi gurë të mëdhêj e të blertë, të vumë në baltë njisoj larg njani tjetrit. Shpesh, u ndalte për nji çast për të shikue se ku me shkelë dhe, tue u luhatë mbi gurët e vegjël që i luejshin nën kambë, me duer të çueme, me shtat të përkulun, me shiqim të pavendosun, ajo qeshte atëhere tue u trembë se mos binte në bllaçuka t'ujit.

Kur mërrinë para kopshtit të saj, zonja Bovari shtyni deriçkën, ngau nepër shkallë dhe u zhduk.

Leoni u kthye në zyrën e tij. Noteri nuk ishte aty; ai u hodhi nji shikim akteve, mandej mprefi nji pendë, mori mâ në fund kapelën dhe shkoi.

Shkoi në „Ledinë" në maje të shpatit t'Argëlit, në hymje të pyllit; u shtrî për tokë nën pisha dhe e shikoi qiellin nepër gishtat e tij.

— Sa po mërzitem! — thonte me vehte — sa po mërzitem!

I bâhej se ishte për t'i qa hallin që jetonte n'at katund, tue pasë Omeun për mik dhe zotni Gijomin për zotni. Ky i mbrami, gjithmonë i zanun me punë, me syza t'arta, me zylylë të kuq, që i bijshin mbi kravatë të bardhë, s'merrte erë nga punët e holla të me-

ndjes, megjithse dëshironte me paraqitë sjelljen e vrazhdë të nji ânglezi, çka në kohët e para ia kishte marrë mendët sekretarit.

Sa për gruen e farmacistit, ajo ishte bashkëshortja mâ e mirë e Normandisë, e butë si nji delme, i donte fëmijt e vet, babën, nanën, kusherijt, qamte për vuejtjet e të tjerëvet, lente krejt punët e shtëpis mbas dore, dhe mëninte brezat shtrëngues; — por ishte kaq e ngathët, kaq e mërzicme për t'u ndëgjue, me nji pamje aq të zakonshme dhe aq e kufizueme në bisedim sa Leoni kurr s'e kishte mendue, — ndonse ajo kishte tridhetë vjet dhe ai njizet, dhe ndonse flejshin me dhoma përballë njani tjetrit, dhe që i flitte për çdo ditë — se ajo vyente për ndonji burr dhe që as nga seksi i saj mund të kishte gjâ tjetër përveç fustanit.

Po kush mandej ishte n'at vend? Bineu, disa tregtarë, dy a tre kafexhij, famullitari dhe mâ në fund zotni Tyvashi, kryetari i bashkis me dy të bijtë, njerzë të pasun, të pagëdhendun, budallêj, që vetë e lëvrojshin tokën, hajshin e pijshin ndër veti, të devoçëm fundi i fundit, dhe të padurueshëm fare në shoqni.

Por mbi sipërfaqen e përgjithshme të gjithë këtyne fytyrave njerzore, dallohej fytyra e Emës, po e vetmueme dhe mâ e largueme, sepse ndiente në mes të saj dhe vehtes si njifarë humnere të pacaktueme.

Në fillim, kishte shkue te ajo shum herë bashkë me farmacistin. Karli nuk e pritte fare me kënaqsi, dhe Leoni nuk dinte se si me ia bâ, i kapun edhe nga friga se mos dukej i bezdisshëm edhe nga dëshira për miqsi mâ të ngushtë që, të thuesh, mendonte si të pamundshme.

IV

Porsa filluen m'u ftofë ditët, Ema kaloi prej dhomës së vet në sallë, që ishte nji dhomë e gjatë me tavan t'ultë. Mbi axhaik ishte nji polip me fletë tufë. E ulun në kolltuk, pranë dritares, ajo rrinte e shikonte kah kalojshin gjindja e katundit mbi kambësore.

Leoni, shkonte dy herë në ditë, nga zyra në pijetoren *„Luani prej ari"*. Ema e ndëgjonte për së largu, kur vinte; ajo përkulej dhe e ndëgjonte; dhe djaloshi rreshqitte mbrapa perdes, gjithnji mveshun njilloj dhe tue mos e kthye kryet. Por, në muzg, mbasi, tue mbështetë mjekrrën mbi dorën e majtë, kishte lanë mbi gjûj qendisjen e fillueme, shpesh dridhej, kur dukej

hija e tij që kalonte përnjiherë. Ajo ngrihej dhe urdhnonte që të shtrohej sofra.

Zotni Omeu arrinte në kohë të darkës. Me kapelen greke në dorë, hynte fort kadalë që të mos bezdiste kurnkend dhe gjithnji përsëritte të njâjtën frazë: „mirë mbrama të gjithëve!" mandej, ulej në vend të vet, në tryezë, në mes të Emës dhe Karlit, pyette mjekun për të smundët e tij dhe ky këshillohej me të për shpërblimin që mundte me marrë. Mandej, flitshin për lajmet e *gazetës*. Omeu n'at kohë i dinte, të thuesh, përmendsh; dhe ia kumtonte gjanësisht përmbajtjen e tyne, me komentet e gazetarit dhe me gjithë rastet e fatkeqsivet të njerëzvet që ndodheshin në Francë ose përjashta. Por, mbasi objekti i bisedimit mbaronte, s'vononte e bante ndonji vërejtje për gjellët që shifte. Nganjiherë madje ngrihej nga karrika, ia kallxonte njerzisht zonjës se cila ishte copa mâ e mirë e mishit, ose tue u këthye nga sherbtorja, i jepte këshilla për ndreqjen e jahnisë dhe se si qiten bylmesat; flitte për erë të mirë, për esktrat të mishit, për langje dhe paçë, me ta habitë mendjen e kresë: M'anë tjetër me krye të mbushun mâ tepër me recepta se sa çishte farmacija e tij me poça, Omeut s'ia delte kush në përgatitjen e shum reçelnavet, t'uthullavet dhe likereve t'ambël dhe i njifte gjithashtu të gjitha çpikjet e reja të shporetave ekonomikë, si dhe mjeshtrin me i ruejtë djathnat dhe me u kujdesë për venat e dobta.

N'orën tetë, Justini vinte me e kënkue për ta mbyllë farmacin. Atëherë zotni Omeu e shikonte dhelpnisht sidomos po t'ishte Felisiteja aty, sepse kishte vû re se ndihmsi i tij e donte shtëpin e mjekut.

— Ky rrugaçi im, — thonte ai, — po mendon për gjithçka, dhe besoj, dreqi më marrtë! se ka zanë marak në shërbtoren tuej!

Por e meta mâ e madhe e tij, të cilën ia qortonte, ishte se ndëgjonte gjithnji se çka flitej. Të dielën, për shembull, nuk ishte e mundun me e shkoqë prej salloni, ku zonja Omeu e kishte thirrë për t'i marrë fëmijt që kishte zanë gjumi nepër kolltuqe, tue i ndrydhë me shpinat e tyne këllëfat tepër të gjanë.

Në këto ndeja të mbramjes te Farmacisti nuk vijshin shum njerëz, mbasi fjalët e këqija dhe mendimet e tija politike kishin mënjanue nga ai nji nga nji njerzit e ndryshëm me randsi. Sekretari përgjith ishte aty. Porsa e ndëgjonte zilen, i dilte para zonjës Bovari, ia merrte shallin dhe ia vente anash, nën tez-

gën e farmacis, ruente kaloshet e mëdha kashte që ajo mbante mbi këpucë kur kishte borë.

Mâ së pari luejshin disa partina të lojës me letra *tridhet' e njish;* mandej zotni Omeu luente, lojën *ekartê* me Emën; Leoni printe mbrapa saj dhe e ndihmonte. Rrinte në kambë dhe me duer mbi mbështetsen e karrikës së saj, shikonte se si dhambët e krahnit i hyjshin në flokët e lidhun katullaçë mbi qafë. Në çdo lëvizje që bante, kur i qitte letrat, fustani i saj ngrihej n'anën e djathtë. Nga flokët e saj të përvjelun zbritte një ngjyrë e murrme mbi shpinën e saj dhe tue u zverdhë shkallë-shkallë, pak nga pak humbte në hije. Fustani i saj lëshohej në të dy anët e karrikës, si i frymë, plot rrudha, dhe shtrîhej deri në tokë. Kur, Leoni, nganjiherë, ndiente se me thember shkelte mbi të, ai e largonte kambën menjiherë, sikur të kishte shkelë mbi ndokend.

Kur mbaronte partija e letrave, farmacisti dhe mjeku luejshin domino, dhe Ema tue ndërrue vendin, mbështetej me brryla mbi tavolinë për të shfletue *Ilustracionin.*

Ajo kishte marrë me vehte gazetën e modave. Leoni i shkonte pranë; i shikojshin bashkë fotografit dhe ndaleshin në fund të faqeve. Shpesh ajo i lutej që t'i citonte vargje; Leoni i deklamonte me zâ të zgjatun, të cilin e përshuente me kujdes në vendet ku flitej për dashuni. Por krisma e dominavet e pengonte. Zotni Omeu ishte mjeshtër në këtë lojë dhe e mundte Karlin edhe me gjashtëshet e dyfishtë. Mandej, mbasi luejshin deri në treqind pika, zgjateshin të dytë para votrës dhe nuk vononte dhe i zente gjumi. Zjarri përshuhej në hî; ibriku i çajit ishte i zbraztë; Leoni lexonte ende, Ema e ndëgjonte, tue luejtë, pa pasë mendjen aty, me kapelen e llampës, mbi këllefin e hollë të të cilit dshin vizatue paliaço në kanroca dhe këcimtare mbi litar, me shkopij në dorë për të mbajtë drejtpeshimin. Leoni ndalej tue i tregue me gisht ndëgjuesat që i kishte marrë gjumi; atëherë, flitshin me zâ t'ulët, dhe bisedimi që bâjshin u dukej mâ i ambël, mbasi nuk ndëgjohej.

Kështu u vendos në mes të tyne njifarë shoqnimi, njifarë lidhje e pakëputshme nepërmjet librash dhe romancash: zotni Bovariu, mbasi s'kishte fort zili as që çuditej për këtë punë.

Atij i erdh për ditën e emnit një krye i bukur frenologjik, krejt i shënuem me numra deri në toraks.

Ky ishte shenj i kujdesit të Leonit për të. Ky i bani edhe ndërma tjera, bile i kreu në Ruâ Karlit edhe porosina; dhe mbasi libri i nji romancijeri kishte shtî në modë marrín për kaktuesa, Leoni e bleu për zojën dhe e pruni në *„Dallandyshe"* tue e mbajtë në prehën dhe tue therrë gishtat në gjembat e tyne t'ashpër.

Ajo ndreqi para dritares nji drrasëz me parmaqe për saksijat e luleve. Edhe sekretari kishte kopshtin e vet të varun; shifeshin ndër veti kur delshin m'u kujdesue për lulet në dritaren e tyne.

Ndër dritaret e katundit, njana ishte mâ së shpeshti e zanun: sepse, të djelën prej mëngjesit deri në mbramje, dhe çdo mbasdite, po t'ishte koha e bukur, shifej, në dritarën e tavanit, nji fytyrë e thatë që rrinte përkulun. Ishte fytyra e zotni Bineut, gërrhatja monotone e të cilit ndëgjohej deri te Luani prej ari.

Nji mbramje, kah po kthente në shtëpi, Leoni gjet në dhomën e vet nji qilim kadife dhe leshi me fletë të qendisuna mbi to kë të verdhë; ai thirrte zotni Omeun, Justinin, fëmijt, gjellëbamsen, i foli për të zotnis së tij; të gjithë dëshiruem me e pa këtë qilim. A thue pse grueja e doktorit i jepte dhurata sekretarit? Kjo të gjithë i çuditte, dhe së fundi ia lidhën kryet tue thanë se ajo duhej t'ishte për të *mikeshë e mirë*.

Ai jepte shkak vetë që bota të besonte kështu, sepse gjithnji flitte për hijeshin tënheqse, për mendët e holla të saj, kështuqë njiherë Bineu i përgjegji fort me t'ashpër:

— Çka më duhet mue, mbasi unë nuk jam në shoqnin e saj!

Leoni e vritte mendjen se në ç'menyrë me ia *shpallë dashunin*; dhe tue ngurrue gjithnji ndërmjet frigës se nuk do t'i pëlqente dhe turpit që ndodhte aq i marrshëm, qante nga dëshprimi dhe malli për të. Mandej, merrte vendime energjike; shkruente letra dhe i shkyente, e shtynte shpalljen për mâ vonë e gjithnji kështu. Shpesh nisej për te ajo, me qëllim që t'ia thonte të gjitha me guxim; mirëpo kjo vendosmeni e braktiste shum shpejt në prani t'Emës dhe kur Karli, që vinte pa pritmas, e fitonte me hypë në karrocën e tij, për të shkue me vizitue ndonji të sëmundë në mrethina, ai pranonte menjiherë, përshëndette dhe shkonte. A thue s'e kishte burrin nji pjesë të saj?

Sa për Emën, ajo nuk e pyette vehten aspak për të dijtë a thue e donte Karlin. Ajo besonte se dashunija duhej t'arrinte përnjiherësh me stuhi dhe vetëtima, si shtërgatë qiellore që bie me stuhi dhe vetëtima, si shtërgarë qiellore që bie mbi jetën, e përmbys, e shkul vullnetin si gjethet dhe e çon tanë zemrën në humnerë. Ajo nuk e dinte se mbi terrasat e shtëpijave shiu sajon liqêj kur olluqet zehen, dhe mbette më këtë mënyrë e qetë, kur befas vuni re një birë në mur.

V

Ishte një ditë e diele frori, një mbasdite kur binte borë.

Ishin shkue të gjithë: Zotni dhe zonja Bovari, Omeu dhe zotni Leoni për të pa, nja një gjysëm mile larg Jonvilit, në një luginë një fabrikë tjerrse lini që po ngrihej. Farmacisti kishte marrë me vehte Napolonin dhe Atalinë që të marrin pak ajr dhe të shetisin, dhe Justini i shoqnonte tue i mbajtë çadrat e tyne mbi krah.

Por kurrgjâ nuk e interesonte mâ pak njeriun se ato që kishin shkue me pa. Një hapsinë e madhe terreni djerr, ku gjindeshin, pështjellshëm, në mes të grumbujvet të zallit dhe gurëve të vegjël, disa rrota tashmâ të ndryshkuna, rrethonte një ndërtesë të gjatë katërkandshe me shum dritare të vogla. Nuk ishte krye së ndërtuemi dhe prandej shihej ajo nepërmjet trenvet të pullazit. Për trâ të baxhës lidhej një dorëz kashte përzie me kallîj, kordelet tringjyrshe të së cilës valojshin n'erë.

Omeu flitte, dhe u shpjegonte shokëve randsin e ardhshme të kësaj fabrike, llogaritte fuqin e dyshemeve, trashsin e murevet, dhe i vinte shum keq që s'kishte metër, sikurse që e kishte zotni Bineu për nevojat e tija të veçanta.

Ema që ia kishte shti krahun, pështetej pak mbi supin e tij dhe shikonte rrotullën e diellit që derdhte në largsi, nepër mjegull verdhsin e vet mahnitse; për një çast e ktheu kryet: Karli ishte aty, me kaçketë të rrasun mbi vetulla dhe me buzët që i dridheshin, çka i jepte fytyrës së tij një pamje budallai; ta çonte vnerin kur t'ia shifshe shpinën dhe palltoja që mbante pasqyronte në syt e saj të tanë pagëdhendsin e tij.

Ndërsa e shikonte, tue shijue kështu në ngacmimin e saj njifarë qejfi të poshtër, Leoni iu afrue nji hap mâ afër. Të ftoftit që e vzerdhonte dukej se i jepte fytyrës së tij nji përmallim të heshtun, ndërmjet kravatës dhe qafës, jaka e këmishës, pak e lëshueme, lente që t'i dukej lëkura; nji skaj veshi kapërcente nën nji blê flokësh, dhe syni i madh dhe i kaltërt, i ngritun kah ret iu duk Emës mâ e qartë dhe mâ i bukur se ata liqêj të maleve, në të cilët pasqyrohet qielli.

— I mjeri ti! — bërtiti menjiherë farmacisti.

Dhe ngau te djali i tij, që n'at çast ishte hedhë në nji grumbull gëlqerje për t'i lye këpucët me të bardhë. Nga breshni i qortimeve që mori, Napoloni filloi t'ulurojë, ndërsa Justini ia fshinte këpucët me kashtë. Por u desht nji thikë; Karli e dha të vetën.

— Oh! tha ajo, po mbajka thikë në xhep, si malok!

Filloi me ra shtrezi dhe ata u kthyen në Jonvil.

Zoja Bovari, në mbramje, nuk shkoi te fqinjët, dhe mbasi qe nisë Karli, tue ndie në vehte se ishte vetëm, ajo prap filloi me bâ krahasime ndërmjet qartsis së përshtypjeve të freskta dhe të përspektivës së zgjatun që kujtimi u jep gjanavet. Tue shikue nga shtrati i saj zjarrin e qartë që ndizej, ajo shifte edhe njiherë si atje, Leonin në kambë tue përkulë me nji dorë shkopin e tij dhe tue mbajtë me tjetrën Atalinë, që lëpinte qetsisht nji copë akull. I dukej i mrekullueshëm, nuk mundte m'u shkëputë prej tij; i ranë në mend qëndrimet e tija të ditëve tjera, fjalët që i kishte thanë, tingulli i zanit të tij, tanë personi i tij; dhe ajo përsëritte tue i zgjatë buzët si për ndonji puthje:

— Po, i mrekullueshëm! i mrekullueshëm! ... A mos dashunon a thue? — tha me vehte, — Kê pra? ... Asnji tjetër përveç meje!

Të gjitha provat përmjiherë i duelën para, dhe zemra i këceu me hov. Flaka e oxhakut dridhte dritën e vet të gëzueshme; ajo u kthye mbi shpinë dhe shtrîu krahët.

Atëherë filloi ankimin e saj të përhershëm Oh! po të donte fati! Pse mos të bâhet kjo? kush e pengonte pra? ...

Kur u kthye Karli, në mesnatë, u shtir sikurse po ngrihej atëherë, ajo u ankue se po i dhimbte kry-

et; mandej si pagajle e pyeti se si e kishin çue ndêjën e mbramjes.

—Zotni Leoni, — tha ai, — ka shkue heret.

Ajo padashtë buzëqeshi, dhe flejti, tue pasë shpirtin mbushë me nji kënaqsi të re.

Të nesërmen, rreth mbramjes, ajo priti në vizitë zotni Lërën, tregtarin e gjanavet të modës. Ishte njeri i zoti, iky tregtari! I lindun gaskonas dhe i bamë normandas, ai kishte bashkue gojtarín e vet të jugut me dinakrín e Koshuas. Fytyra e tij e majme, e butë dhe pa mjekërr dukej si me qenë e lyeme me glicerinë dhe flokët e thimë ia bâjshin edhe mâ të gjallë shkëlqimin e ashpër të syvet të tij të zez. S'dinte kush se ç'kishte qenë përparandej; shitës cikrrimesh, thojshin njana palë, bankjer në Ruto, të tjerët. Nji gjâ ishte e sigurtë se ai bante përmendsh llogarina të ndërlikueme që e tmerojshin Bineun vetë. I sjellshëm deri sa m'u poshtnue, ai rrinte gjithmonë i përkulun në pozitën e njeriut që përshëndet ose fton ndokend.

Mbasi la para portës kapelen, të pajisun me vel pëlhure vuni mbi tavolinë nji kuti kartoni të blertë dhe filloi me i u ankue zonjës me njerëzi të teprueme se kishte mbetë deri at ditë pa fitue besimin e saj. Vërtet se nji dyqan kaq dorëhollë si ai i tijë s'ishte në gjendje me tërheqë nji zojë të randë e të bukur; ai i theksoi fjalët. Po, megjithatê, vetëm ajo t'urdhnonte, dhe ai do ta merrte përsipër ta furnizonte me gjithçka të donte, në gjana cikrrime, në daç ndërresa, kapela, pëlhura, shtofa mode, sepse ai shkonte rregullisht në qytet katër herë në muej. Ishte lidhë me firmat mâ të mëdha. Mund të flitej për tê te *„Tre Vllaznit"*, te *„Mjekrra ari"* ose te *„I Egri i madh"*; të gjithë këta zotnij e njifshin si xhepat e tyne! Sot, pra, vinte me i tregue zonjës kalimthi disa sende që rastsisht i kishin ra në dorë, si fort pa hiri. Dhe nxori nga kutija nji gjysëm dyzine jakash të qëndisuna.

Zoja Bovari i shikoi.

— S'kam nevojë për kurngjâ, — tha ajo.

Atëherë zotni Lërë qiti para me butsi tre breza algjerianë, mjaft paqeta të vogla gjylpanash angleze, nji palë papuça kashte, dhe, mâ në fund, katër filxhana druni kokosi për qumsht, që kishin punue të dënuemit me punë të randa. Mandej, me dy duert mbi tavolinë, me qafë të shtrime, me shtat të përkulun, me gojë të hapun, ndiqte shkimin e Emës që endej i pavendosun prej njanës gjâ në tjetrën. Nga-

njiherë, si me dashtë me ua shkundë pluhnin, u binte me thue brezavet të mëndafshtë që ishin shpalue; dhe ata shushuritshin lehtas, ndërsa në dritën gjelbroshe të muzgut, qitshin shkëndija, si yj të vegjël, stinglat e arta të thuruna mbi tymin e pëlhurës.

— Sa kushtojnë ata?

— Kurgjâ hiç, — përgjegji ai, —kurgjâ hiç; po, për të holla, mund të presë; kur t'i keni; na s'jemi çifutë!

Ajo mendoi për pak kohë dhe së fundi e falënderoi zotnii Lërën që përgjegji pa u turbullue:

— S'ka gjâ! Do të merremi vesh mâ vonë; me zojat jam ra gjithmonë n'ujdi, veçse me timen, jo.

Ema buzëqeshi.

— Me këtê, dojsha me ju thanë, — vazhdoi ai — me pamjen e nji njeri të patëkeq mbas mahis së tij — që nuk e kam fort për të holla... Madje do t'ju jepsha, po t'ishte nevoja.

Ema e shikoi, e çuditun.

— Oh! — tha ai me zâ të gjallë e t'ultë, — nuk do të më duhej me shkue larg për t'i gjetë; lemani mue!

Dhe filloi me pyetë për mixhën Telije, të zotin e *Kafehanes frenge,* që n'at kohë mjekonte zotni Bovariu.

— Çka, përnjimend, mixha Telije?... Kollitet sa m'u dridhë gjithë shtëpija; frigohen se mos do t'i duhet mbas pak kohe me mbajtë pallto prej druni të çamit se sa fanelë leshi! Ja ka luejtë fenë qefit kur ka qenë i ri! Këta njerzë, zonjë nuk kanë pasë kurrfarë rregulli! Ai e ka djegë vehten fare me raki! Por âsht për t'ardhë keq, megjithatê, kur shef se len jetën nji njeri që kemi njoftë.

Dhe ndërsa e mbyllte kutin, thonte herë këtê, herë atê, për klientët e mjekut.

— Asht koha, pa dyshim, — tha ai tue shikue xhamat pa qef, që i shkaakton këto sëmundje. Unë gjithashtu, nuk e ndiej vehten bash si duhet; do t'më nevojitet me ardhë madje ndonji ditë m'u këshillue me zotnin, për nji dhimbje që kam në shpinë. Lamtumirë, pra, zonja Bovari, më keni gjithmonë gati; sherbtori juej shum i përvûjtë!

Dhe e msheli derën prap kadalë.

Ema urdhnoi që t'i bihet buka në tabakë, në dhomën e vet, pranë zjarrit. U vonue bukur fort tue hangër, gjithçka iu duk e mirë.

— Sa e mençme kam qenë! — tha me vehte, — tue mendue për brezat.

Ajo ndëgjoi hapa në shkallë: ishte Leoni. Ajo u ngrit, dhe mori mbi komodinë nga grumbulli i leckave nji kërpë për t'ia qepë skajet. Dukej fort e zanun me punë kur erdhi ai.

Besedimi s'pat kurrfarë gjallnije, sepse zoja Bovari e braktiste për çdo çast, ndërsa ai vetë dukej fare i penguem. Ndêjun në nji karrikë t'ulun, pranë oxhakut, ai sillte nepër gishta kutizën e fildishtë, të gjylpanave. Ajo shtynte gjylpanën ose, nganjiherë, me thonin e saj, rrudhte palët e pëlhurës. Ajo nuk flitte; ai nuk nxirrte zâ, i kapërthyem nga heshtja e saj, sikurse do ta humbte mendjen edhe nga fjalët e saj.

— Djalosh i mjerë! — mendonte ajo.

— Ku nuk po i pëlqej? — pyette ai vehten.

Megjithatê, Leoni i tha, mâ në fund, se njanën ndër ato ditë, iu deshte me shkue në Ruâ për nji punë të zyrës së tij.

Parapagimi juej i notave të muzikës ka mbarue; a duhet ta përsëris.

— Jo, — përgjegji ajo.

— Pse?

— Sepse...

Dhe, tue kafshue buzët, tërhoqi fijen e gjatë të penit të përhimtë.

Ajo punë e zemronte Leonin. Gishtat e Emës dukeshin se ishin gërvishtë në maje; i erdh në mend nji fjali përkëdhelse, po nuk guxoi me e thanë.

— A mos po e leni? — vazhdoi ai.

— Çka? — tha ajo gjallnisht. — Muzikën? Oh! po, për zotin! Apo s'e kam shtëpin për ta mbajtë, burrin për ta këqyrë, njimijë punë tjera e detyra, mâ në fund, që janë mâ të ngutshme:

Ajo shikoi sahatin. Karli vonohej. Atëherë ajo u tregue e shqetsueme. Dy a tri herë përsëriti:

— Sa i mirë âsht!

Sekretari e donte zotni Bavorin, po kjo ndjenjë dashunije e saj disi e çuditi dhe nuk i pëlqeu; me gjithatê, edhe ai vazhdoi ta lavdojë, gjâ që bante, simbas tij, për secilin, dhe sidomos për farmacistin.

— Oh! po, njeri i ndershëm âsht, — vazhdoi Ema.

— Përnjimend, — tha sekretari.

Dhe filloi me folë për zonjën Ome, të mveshunit e së cilës e bante me qeshë gjithnji.

— Çdo me thanë kjo? ndërpreu Ema. Nji nanë e mirë familjeje s'kujdeset për tualet.

Mandej ra përsëri në qetsi.

Kështu ngjau edhe ditët tjera; fjalët e saja, sjellja e saj, gjithçka ndënroi. U shifte se iu kishte vû punëvet të shtëpis, se shkonte rregullisht në kishë dhe se e mbante shërbtoren edhe mâ me rreptsi.

Ajo tërhoqi Bertën nga mandesha. Felisiteja e merrte me vehte, kur ndokush vinte në vizitë, dhe zoja Bovari e çvishte për të tregue se sa trup të bukur kishte. Shpallte se i adhuronte fëmijt; ata ishin ngushllimi, gëzimi, pasjoni i saj; dhe i shoqnonte fjallët përkëdhelse me vërshime dashunije që të tjerëve, përveç Jonvilasve, do t'u sjellshin në mend Sashetën e kishës së *Shën — Maris në Pariz.*

Kur kthehej Karli në shtëpi, gjente papuçat që nxeheshin pranë oxhakut. Jelekat e tij nuk ishin mâ pa astar, as këmishat pa pulla dhe madje të kishte anda me i pa në dollap shum kapuça pambuku të natës të renduem në stiva të njâjta. Asaj nuk i vinte mâ maraz me shetitë nepër bahçe; pranonte gjithçka propozonte ai, ndose nuk i kuptonte dëshirat e tija, të cilavet u nënshtrohej pa pëshpëritje; — dhe kur Leoni e shifte pranë zjarrit, mbas darke, me duer mbi bank, me kambë mbi saxhajaka, me faqe të skuquna prej tretjes s'ushqimit, me sy të lagët nga lumtunija, me fëmin që tërhiqej rrëshqanthi nepër qilim dhe pranë grues me bel të hollë, që përkulej mbi mbështetse të kolltukut dhe e puthte në ball:

— Sa marri! — thonte me vehte, — po si âsht e mundun me shtî në dorë?

Ajo iu duk aq e ndershme, dhe e padorzueshme, sa e humbi edhe shpresën mâ të vogël.

Po bash pse i duhej me heqë dorë nga shpresa, ajo vinte e bâhej për të nji qenje e jashtëzakonshme. Në syt e tij ajo humbte të gjitha cilsit trupore, nga të cilat s'mundte me shpresue kurgjâ; dhe në zemrën e tij erdh e t'u ngrit sa mâ tepër, tue u shkëputë prej tij në mënyrë madhshtore si ndonji apoteozë, që zhduket para syvet. Kjo ishte nji nga ato ndjenja të pastërta që nuk e pengojnë rrjedhën e jetës, që lavrojmë, sepse janë të rralla, dhe humbja e të cilavet do të na pikllonte mâ tepër se sa do të na gëzonte të qenët e tyne.

Ema u ligshtue, faqet iu zverdhuen, fytyra iu zgjat. Me flokët e zij të ndamë, me syt e zij të më-

dhêj, me hundën e drejtë, me ecjen e lehtë dhe gjithmonë e heshtun tashti a thue nuk dukej se përshkonte jetën tue e prekë memzi, dhe se mbante në ball vrragën e pacaktueme të ndonji fati epruer? Ishte aq e pikllueshme, dhe aq e qetë, aq e dashtun dhe njiheri aq e tërhequn në nj'anë, sa njeriu pranë saj e ndiente vetën të pushtueme nga nji knaqsi akulli, sikurse që dridhesh në kisha nga era e mirë e luleve, përzie me të ftofltin e mermerëvet. As të tjerët s'mundshin me i shpëtue nga kjo ndjenjë kënaqsije. Farmacisti thonte:

— Kjo âsht nji grue e mrekullueshme dhe që me nder do ta zente vendin në nji nënprefekturë.

Vendëset çuditeshin për kursimin e saj, klientët për sjelljet e saja të njerzishme, të vorfunit për bamirsin e saj.

Por ajo e kishte shpirtin plot lakmi, tërbim, dhe urrejtje. Në at fustan me pala të drejta mshifej nji zemër e çueme peshë dhe ato buzë aq të marrshme nuk flitshin për vuejtjet që i shkaktonte ai. Ishte dashunue në Leonin dhe kërkonte vetmin që të mundte sa mâ me qetsi me u gazmue me fytyrën e tij. Pamja e trupit të tij ia turbullonte kënaqsin e këtij të kujtuemi. Ema dridhej në rrapllimën e hapavet të tij; mandej, në prani të tij, mallëngjimi i shafitej, dhe i mbetej mandej vetëm nji çuditje e pamasë që shndërrohej mâ në fund në nji pikllim.

Leoni nuk dinte, kur delte prej saj, i dëshpruem, se ajo ngrihej mbas tij, për ta pa në rrugë. Ajo shqetsohej për çdo sjellje të tij; vinte re çdo ndryshim të fytyrës së tij; trilloi nji tregim për të gjetë shkak me ia vizitue dhomën. I bâhej se grueja e farmacistit ishte fort e lumtun që flente nën të njâjtin kulm; dhe mendimet e saja bijshin vazhdimisht mbi këtë shtëpi, si pullumbat e pijetores *„Luani prej ari"* që vijshin me la aty, në olluqet, kambët e tyne të kuqe dhe krahët e tyne të bardhë. Por, sa mâ fort që Ema e ndiente dashunin, kjo aq mâ tepër e shtynte, që të zbulohej, dhe të dobsohej; do të kishte dashtë, megjithatê, që Leoni ta vente re atê; dhe ajo trillonte raste, katastrofa që do ta kishin lehtsue këtë punë. Atê e përmbante, pa dyshim, pavendosmenija ose friga, dhe marrja gjithashtu. Ajo mendonte se qysh e kishte largue atê për së tepëri nga vetëvehtja se si tashti ishte tepër vonë, se si gjithqka kishte mbarue. Mandej kremja, gëzimi që mundte me thanë: „unë jam nji grue e ndershme", dhe me e shique vehten në pas-

qyrë si grue që i shtrohej fatit, kjo gjâ e ngushllonte deri diku për flijimin që mendonte me bâ.

Atëherë, epshet trupore, lakmija për të holla dhe pikëllimet e pasjonit, të gjitha këto u shkrinë në të njâjtën vuejtje; — dhe në vend se me e shkoqë prej saj, ajo u ngjit dhe mâ fort për tê, tue e cytë këtë vuejtje dhe tue kërkue gjithkund raste për tê. Merrte pezmatim po t'i shërbejshin gjellë të keqe, po t'ishte porta pak e hapun, fshante për kadifen që s'e kishte, për lumtunin që i mungonte, për andrrat e saja tepër të nalta dhe për shkak të shtëpis së ngushtë.

Ajo që e dëshpronte shum ishte se Karlit nuk i shkonte nepër mend me dyshue në vuejtjet e saja. Besimi i tij se e bante atê të lumtun, i dukej asaj nji fyemje e marrë, dhe qetsija e tij në këtë pikëpamje i dukej poashtu pamirënjohje. Për kê pra ishte ajo e ndershme? A nuk ishte ai pengesa për çdo lumtuni të saj, shkaku i çdo mjerimi, dhe si komça me maje e atij rrypi të ndërlikuem që e mbërthente në të gjitha anët?

Pra ajo e hodhi vetëm mbi atê të gjithë urrejtjen që rridhte nga mjerimet e saja dhe çdo përpjekje për ta zvoglue, shërbente vetëm për ta smadhue; sepse ky mundim i kotë u shtohej shkaqeve tjera të dëshprimit dhe i ndihmonte largimit të saj nga ai. E cytte atê dhe vetë butsija e saj. Gjendja dorëhollë e shtëpis e shtynte në fantazina luksi, dhe dashunija bashkëshortore në dëshira për shkelje kunore. Do të kishte dashtë që Karli ta rrifte, që të kishte arsye mâ tepër për ta urrejtë, për t'ia shpague. Nganjiherë, çuditej për mendimet e tmershme që i vijshin në krye; por i duhej prap me buzëqeshë dhe me ndëgjue vazhdimisht të përsëritej se si ishte e lumtun, tue u shtirë se gjoja ashtu ishte dhe me bâ që edhe të tjerët të besojnë po njashtu!

Megjithatê, kishte marrë neveri nga kjo dyftyrsi. I vinte me ikë me Leonin, ndokund, shum larg, për ta provue nji fat të ri, porse në jetën e saj mbas pak kohësh hapej nji humnerë e pacaktueme plot errsi.

Fundi i fundit, ai nuk më don mâ, — mendonte ajo; ç'do të më ngjasi. Çfarë ndihme me pritë, çfarë ngushllimi, çfarë të mire?

Ajo ishte, e shtypun, e trazueme, e palëvizshme, dëneste me zâ t'ulët dhe me lot që i pikojshin.

— Pse mos me ta kallxue këtë zotnís? — e pyeti sherbtorja, kur hynte në dhomë të saj gjatë këtyne krizave.

— Këto janë nervat, — përgjegjej Ema; mos i fol se do ta pikëllojshe.

— Oh, po, — vazhdonte Felisiteja, — po ashtu si Gerina, bija e mixha Gerenit, peshkatarit nga Poleti, që kam njoftë në Diepë para se me ardhë te ju. Ajo ishte aq e trishtueshme, aq e trishtueshme, sa po ta shifshe kur rrinte në kambë në prag të shtëpis se vet, ajo të bante përshtypjen e nji qefini shtrî para portës. Vuente, duket si nga ndonji mjegull në krye, prandej as mjekët as famullitari s'mundshin me i ndihmue gjâ. Kur e kapshin nervat fort, shkonte krejt vetëm në breg deti; dhe doganjeri që kontrollonte aty pari, shpesh e gjente të shtrime në bark mbi zall tue qajtë. Mandej, mbas martesës së saj, kjo i kishte kalue, — thonë.

Por mue, — vazhdonte Ema, — kjo më ka ardhë mû mbas martesës.

VI

Nji mbramje, kur pranë dritares së çelun rrinte dhe shiqonte rojtarin e kishës Letibuduan ,që krasitte bushin, ajo ndëgjoi menjiherë që binte kumbona e *Falemimëris*.

Ishte fillimi i prillit, kur lulzojnë lulet e para të pranverës; nji erë e vokët frynte mbi hullit e mbjelluna rishtas, dhe kopshtet si grat sikur t'ishin stolisë për kremtime verore. Nepër parmaqet e vendit të hijesuem shifej lumi i vogël që vizatonte mbi livadh në bar dredhime endacake. Mjegulla e mbramjes kalonte nepër plepa pa gjethe tue ua mbulue rrethet me ngjyrë vjollce, mâ të verdhë dhe mâ të tejdukshme se veli mâ i hollë që ndalej në degzat e tyne. Larg kalojshin gjâja e gjallë; nuk ndëgjoheshin as hapat, as të pallunit e tyne; dhe kumbona tue ra gjithnji, mbushte ajrin me tingllimin e vet të qetë e të dhimbshëm.

Në këtë tingëllim të njüllojtë, mendja e grues së re i tretej në kujtime të vjetra të rinis dhe jetës në kuvendin e vajzave. Ajo solli në mend shamdanat e mëdhêj që ngriheshin n'altar përmbi saksijat me lule dhe kubzën me shtylla të vogla. Ajo do të kishte dashtë, si dikur, me tretë në vargun e gjatë të velavet

të bardhë, që nxihej aty këtu me kapele të motrave murgesha të krusuna mbi leximin e lutjeve zotit; të dielën, në meshë, kur çonte kryet, ajo shifte fytyrën e ambël të virgjineshës Shën Mari, të mbështjellun në rêt kaltëroshe të kemit që ngrihej nalt. Altëherë u thek në shpirt; e ndieu vehten të pafuqishme dhe krejt të braktisun, si ndonji pendël zogu që përdridhet në stuhi; dhe pa vetëdije u nis kah kisha, e gatshme për çdo përkushtim, vetëm që t'ia dorzonte shpirtin dhe që e gjithë jeta e saj të zhdukej në të.

Në shesh takoi Letibuduan që kthehej nga kisha; sepse, për të mos humbë ditën, donte mâ fort me e ndërpre punën, dhe mandej me ia hy asaj përsëri, kështuqë i binte kumbonës për lutjen e *Falemimëris,* kur t'i levërdiste. Përveç kësaj, po të binte kumbona mâ heret, i lajmonte fëmijt se ishte ora e katekizmit.

Tashmâ disa prej tyne që kishin mërrî aty, luejshin me gogla mbi rrasat e vorrezës; të tjerët që ishin ngjitë për mur tue hypë njani mbi tjetrin, luejshin kambët e tyne, tue kositë me këpucët e drunit hithat që kishin bî në mes të murit t'ulët dhe vorrevet të fundme. Ky ishte i vetmi shesh i blertë; gjithë pjesa tjetër ishte vetëm gurë, dhe vazhdimisht e mbulueme me pluhun të hollë, ndonse sherbtori i kishës e pastronte me fshisë.

Fëmijt me këpucët e thuruna e të rrafshta ngitshin aty, sikurse mbi nji parket të bamë për ta, dhe zanet e tyne ndëgjoheshin edhepse kumbona ushtonte. Kjo ushtimë vinte e dobsohej sa mâ pak që luhatej lëtari i trashë që mvarej për kumbonare dhe nga skaji tjetër shtrîhej për tokë. Dallandyshet kalojshin tue cingrue, çajshin ajrin me fluturimin e tyne të shpejtë dhe këtheheshin sa ora në çerdhet e tyne të verdha, nën tjegullat e strehës. Në fund të kishës ndizej nji llampë; domethanë nji kandil me fitil në nji gotë të varun. Drita e tij, për së largu, dukej si nji pikë bardhoshe që dridhej mbi voj. Nji rreze e gjatë dielli përshkonte mbi tanë barkën dhe i bante edhe mâ t'errta këthinat tjera të dorës së dytë dhe qoshet.

— Ku âsht prifti? — pyeti zonja Bovari nji kalamâ që dëfrehej tue lëkundë, në të hymë të kishës, kryqin lëvizës të mbërthyem në birën e tij të shlirë që shërben si portë e vogël.

Tash do të vijë — përgjegji ai.

Dhe përnjimend, porta e presbiterit kërsiti dhe patri Burnasie doli, fëmijt në pështjellim të madh ikën në kishë.

— Oh! këta kulima, — përshpëriti fetari, — janë të pandreqshëm.

Dhe tue marrë përdhe nji libër katekizmi të shkyem copa-copa që kishte hasë me kambë, tha:

— Kurrgjâ ata nuk ndërojnë!

Por, porsa e pa zojën Bovari:

— Më falni, — tha ai, — nuk ju njofta përnjiherë.

E shtini katekizmin në xhepa dhe u ndal, tue luhatë ndërmjet dy gishtave çelsin e randë të sakristis.

Drita e diellit perëndues, që i binte drejt në fytyrë, ndriçonte xhyben që shkëlqente në bnryla dhe ishte shprishë ndër skâje. Njolla yndyre dhe duhani mbulojshin krahnorin e gjanë të tij, gjatë pullave të vogla, që vijshin tue u shtue sa mâ tepër që largoheshin nga jaka, mbi të cilën mbështetshin shum pala të lëkurës së tij të kuqe; kjo lëkurë ishte plot me leqe të verdha që humbshin në qimet e ashpra të mjekrrës së tij të përhimtë. Sa kishte hangër darkë dhe merrte frymë me zhurmë.

— Si jeni me shëndet? — shtoi ai.

— Keq, — përgjegji Ema; po vuej.

— Edhe unë po ashtu! — vazhdoi prifti. Kjo nxehtsija e parë jashtzakonisht e molis njeriun, apo jo? Po ma në fund, ç'me bâ! Kemi lé për të vuejtë, sikurse thot Shën Pali. Por zotni Bovariu ç'mendon për këtë?

— Ai? — bani ajo me nji gjest mënije.

— Oka! përgjegji famullitari shpirtmirë, krejt i çuditun, a nuk po ju porosit ndonji bar?

— Oh! — tha Ema, nuk janë ilaçet e tokës për të cilat do të kisha nevojë.

Por famullitari nganjiherë shikonte në kishë, ku të gjithë fëmijt të gjujzuem shtyjshin njani tejtrin me krahë dhe rrëzoheshin si ushtarët prej kartoni.

— Do të dojsha me dijtë..., vazhdoi ajo.

— Prit, prit, Ribude, briti prifti me zâ të zemruem, — do t'i shkuli veshët, bre kalama haram!

Mandej tue u kthye kah Ema:

— Ky âsht i biri i drûpresit Budeu; prindët i ka të pasun dhe e lanë me bâ si t'ia dojë qefi. Megjithatë do të nxente shpejt, po të donte, sepse âsht shum

i zgjuet. Dhe unë nganjiherë, për mahi, e thërras pra Ribude (sikurse quhet shpati, nepër të cilin shkohet në Maromë) dhe bile i them: Ribudeni im. Oh! oh! *Mali — Ribude!* Një ditë, ia kallxova krejt këtë mahi ipeshkvit, i cili qeshi fort lezëçëm... ka pasë mirsin me qeshë. — Dhe zotni Bovariu si âsht me shëndet?

Ajo dukej se nuk ndëgjonte. Ai vazhdoi:

— Pa dyshim, âsht fort i zanun me punë, a? Sepse na të dy, ai e unë, jemi mâ së shumti njerëz të zanun me punë. Por ai, âsht mjeku i trupavet, — shtoi ai me një të qeshun të madh, dhe unë, jam ai i shpirtnavet!

Ajo ia hodhi priftit një shikim plot lutje:

— Po... — tha ajo, ju i shafitni të gjitha mjerimet.

— Oh! — mos më flitni për to, zonja Bovari! Sot në mëngjes madje m'âsht dashtë të shkoj në Ba-Diovilë për një lopë që ishte atje, mendojshin se kishte shkelë në të bame. Të gjitha këto lopët e tyne, nuk i dij se si... Po më falni Longmarë dhe Bude! bre dreqën! a doni me mbarue mâ!

Dhe me një të kërcyem, u turr në kishë.

Kalamajt atëherë rraseshin rreth pultit të madh, kacavareshin në ndêjsen e kangatarit të kishës dhe hapshin librin e meshës; dhe të tjerët shkuen vjedhtas mbas palk kohe deri në rrëfyetore. Por, famullitari, befas ua shpërndau një breshën shuplakash. Tue i kapë për jake të xhaketës, i çonte prej toke dhe i vente në dy gjûjt mbi pllloçat para altarit, si të kishte dashtë me i gozhdue për dysheme.

— Aman o zot, — tha ai, kur qe kthye pranë Emës, dhe tue e shpalue shamin e vet të gjanë e të larmë, njanin skaj te së cilës e vuni në dhambë bujqit janë me të vërtetë për t'u vajtue!

— Ka edhe të tjerë, — përgjegji ajo.

— Sigurisht, puntorët e qytetevet, për shembull.

— Nuk e kam fjalën për ta...

— Më falni! Kam nojftë ndër to nana të mjera familjesh, gra të ndershme, ju siguroj, të shenjta të vërteta, që s'kishin as bukë.

— Por ato, — vazhdoi Ema (dhe qoshet e gojës i shtangoheshin tue folë) ato, zotni prift, që kanë bukë dhe nuk kanë...

— Zjarr në dimën, — tha prifti.

— Oh! Sa pare ban?

— Qysh! Sa pare ban? Më duket, mue, se kur ka njeriu të nxehtë mjaft, ushqim ... sepse së fundi ...

— O zot! O zot! — fshante Ema.

— A mos keni gjâ të keq? — tha ai dhe iu afrue asaj, i shqetsuem; pa dyshim, ju vjen nga patretja mirë e ushqimit. Duhet të ktheheni në shtëpi, zonja Bovari, për të pi pak çaj; kjo do t'ju forcojë; ose nji gotë ujë të freskët me sheqer.

— Pse?

Dhe ajo dukej si ndokush që zgjohet nga andrra.

— Po mbasi e çojshit dorën mbi ballë, kujtojsha se mos ju binte të fikët.

Mandej tue u kujtue:

— Po ju më pyetshit diçka? Ç'ishte pra? nuk po më kujtohet.

— Unë? Kurrgjâ ... kurrgjâ ..., përsënitte Ema.

Dhe shikimi që endte rreth saj, u ul ngadalë mbi plakun e mveshun në zhgun. Shikoheshin të dytë fytyrë për fytyrë, pa folë.

— Atëherë, zonja Bovari, — tha ai së fundi, — më falmi; por e dini, detyra para së gjithash; duhet t'i përcjelli batakçit e mij; Ja, kungimet e para që do të vijnë mbas pak kohe. Kam frigë se do të na gjejnë të papërgatitun! Prandej qysh nga koha e të Shelbuemit, i mbaj në frê çdo të mërkuere nga nji orë ma tepër. Fëmij të mjerë! Nuk do të mundte njeniu tepër heret me i shtî në rrugë të zotit, sikurse, mâ në fund, na e ka porositë ai vetë nepërmjet të birit të tij hyjnuer... Ju uroj shëndet të mirë, zonjë; nderimet e mija zotni burrit tand!

Dhe ai hyni në kishë, tue përkulë gjûjt qysh në portë.

Ema e këqyri tue u zhdukë nepërmjet rendit të dyfishtë të bankave, tue ecë me hapa të randë, me krye pak të përkulun mbi sup dhe me dy duert të çeluna përgjysëm, që i mbante para vehtes.

Mandej ajo u kthye mbi thembrat e saj, e shtangueme, sikurse ndonji shtatore rreth boshtit të vet dhe u nis kah shtëpija e vet. Por zani i trashë i famullitarit, zani i qartë i kalamajvet i arrijshin ende në vesh dhe vazhdojshin mbrapa saj.

— A jeni ju i krishtenë?

— Po, jam i krishtenë.

— Ç'âsht nji i krishtenë?

— Asht ai që tue u pagzue ..., pagzue ..., pagzue.

Ajo hypi nepër shkelcat e shkallëvet tue u mbajt për trapazan dhe, kur ajo arriu në dhomë të saj, u lëshue mbi nji kolltuk.

Drita bardhoshe që përshkonte nga xhamat, u zhduk kadalëdalë tue u dridhë. Mobilet në dhomë dukeshin se ishin bâ mâ të paluejtshme dhe se humbshin në hije si në nji oqean t'errët. Oxhaku ishte fikë, sahati rrihte gjithnji dhe Ema, pavetëdijshëm çuditej për këto qeti gjanash ndërsa kishte në vetëvehte kaq tronditje shpirtnore. Por, ndërmjet, dritares dhe tavolinës së punës, ishte Berta e vogël që luhatej mbi këpucët e vogla të thuruna dhe përpiqej t'i afrohej nanës, t'u kapi kordelet e përparcës së saj.

— Më le! — tha Ema dhe e shtyni me dorë.

Vajza e vogël mbas pak kohe i erdhi përsëri afër gjûjvet dhe tue u mbështetë mbi ta me duer, ngrëti nga ajo synin e saj të madh e të kaltërt, ndërsa nji curril pshtyme të pastër dikonte nga buza e saj mbi mëndafshin e përparcës.

— Më le! — përsëriti grueja e re, e pezmatueme tejet.

Fytyra e saj e tmeroi fëmin që filloi me piskatë.

— Më le, pra! — tha tue e shty atê me brryl.

Berta na pranë komodinës dhe u përplas për kërllokllën e bakërt të saj, në të cilën preu faqen, që i kulloi gjak. Zonja Bovari u turr për ta ngritë e këputi fijen e ziles, thirri shërbtoren me sa fuqi pat, dhe po fillonte me mallkue vehten, kur ja hyni Karli. Ishte koha e darkës, ai kthehej .

— Shiko, pra, miku im i dashtun, — i tha Ema me nji zâ të qetë: ja voglusha që âsht vra për tokë, tue luejtë.

Karli e qetsoi, mbasi lëndimi nuk ishte i randë dhe shkoi me kërkue mehlem.

Zonja Bovari nuk zbriti në sallën e ngranjes; ajo desht me ndejtë vetëm dhe me e ruejtë fëmin e vet. Atëherë, tue e soditë kah flente, friga dhe shqetsimi i kaluen pak nga pak krejt, dhe i dukej vehtja e marrë dhe qesharake që ishte trembë pak përpara për nji gjâ kaq të vogël. Berta, përnjimend, nuk dëneste mâ. Tashti tue marrë frymë e çonte, pa u vû re, mbulesën e pambuktë. Lotët e mëdhej iu ndalshin në skaj të kapakëvet të syve të mbyllun përgjysëm kështuqë nepërmjet të qerpikëvet shifeshin dy beba

sysh, të verdha, të thella; mushemaja e ngjütun për faqe, e mbledhte përkitazi lëkurën e shtrime.

— Kjo âsht nji gjâ e çuditshme, — mendonte Ema, se sa âsht i shëmtuem ky fëmi!

— Kur Karli, n'orën njimbëdhetë të natës, u kthye nga farmacija (ku kishte qenë, mbas danke, për të dorzue mehlemin që kishte teprue), gjeti gruen e tij që po rrinte pranë djepit.

— Por kur të them se nuk do t'i ndodhi kurrgjâ, — tha ai dhe e puthi në ball; — mos u ban marak, moj e dashuna e mjerë, se do të sëmundesh!

Kishte ndêjtë gjatë te farmacisti. Ndonse nuk u mallëngjye aq fort për këtë punë, zotni Omeu, së pakti, ishte përpjekë me e qetsue, *me i dhanë zemër.* Atëherë e kishin marrë fjalën për rreziqet e ndryshme që u kërcnohen fëmijvet dhe për pakujdesin e shërbtorëvet. Zonja Ome e dinte këtë nga përvoja, sepse ende mbante në krahnuer gjurmat e zharavës që nji gjellëbamse, këtyne heresh, ia kishte qitë mbi fustanin e vogël. Prandej prindët e saj të mirë ishin ruejtë shum. Thikat kurr nuk prefeshin dhe dhomat lyheshin. Kishte nepër dritare fije hekuri, dhe rreth oxhakut shufra të trasha. Fëmijt e Omeut, me gjithë lirin që kishin nuk mundshin me e luejtë kambën pa kujdestaren; për mâ të voglën flamë, baba i tyne, na mbushte fytin me barna të ndryshme dhe deri në vjetin e pestë të tyne, mbajshin të gjithë me forcë kapuça të bamë për t'i mprojtë nga të rrëzuemit. Kjo ishte, me të vërtetë, nji nga marrít e zonjës Ome. Burri i saj i kundërshtonte në shpirt, tue pasë frigë se mos kjo shtypje të kishte rrjedhime të danishme mbi organet intelektuale, dhe nga njiherë i pshtonte goja dhe i thonte:

— Ti po mendon me i bâ Karaiba ose Botokudosa?

Karli, megjithatë, ishte përpjekë shum herë me e ndërpre bisedimin .

— Do të kisha dicka për të ju folë, — i kishte përshpëritë në vesh sekretarit që nisi me zbritë para tij nepër shkallë.

— A mos i kishte ra n'erë ndonji send? — pyette vehten Leoni. Ky kishte të rrahuna zemre dhe humbte në mendime.

Së mbrami Karli, tue mshelë derën iu lut të shikojë vetë në Ruan se sa mundshin me qenë çmimet e nji fotografije së bukur; donte me e përkëdhelë shpirtnisht e befas të shoqen, me u tregue i kujdesshëm

kundrejt saj, tue ia dhurue portretin e tij në frrak të zi. Por donte me dijtë përpara se si me iu drejtue; të tilla porosina, sigurisht, nuk do ta pengojshin zotni Leonin, mbasi shkonte në qytet, të thuesh, për çdo javë.

Për çfarë qëllimi? Omeu dyshonte se mos mshifej nën këto udhtime ndonji aventurë djaloshare, ndonji dashuni e msheftë. Por ai rrehej; Leoni s'bante asnji aventurë dashunije. Ishte mâ tepër se kurr i trishtuem, dhe zoja Lëfransua e kuptonte këtë nga sasija e gjellës që i tepronte në pjatë. Për të marrë vesh mâ hollë e mâ tepër, ajo pyeti tagrambledhsin; por Bineu i përgjegji me fjalë t'ashpra se s'ishte i paguem nga policija.

Shkaku i tij, megjithatê, i dukej fort i çuditshëm; sepse shpeshherë Leoni binte mbraptas mbi karrikën e tij tue i shtrî duert, dhe tue u ankue përgjithsisht për jetën.

— Kjo vjen nga se nuk defrehemi sa duhet, thonte tagrambledhsi.

— Me çka m'u dëfrye?

— Po t'isha në vend tandin, do ta gjejsha nji maqinë zdrukthtarije.

— Po unë s'mundem me sdrukthue, — përgjegji sekretari.

— Ah, âsht e vërtetë, — thonte Bineu tue fshi mjekrrën, me nji pamje urrejtjeje përzie me kënaqsi.

Leoni ishte lodhë së dashunuemi pa përfundim; mandej filloi me e ndie at randim që shkakton përsëritja e të njajtës jetë, të cilën nuk e udhëheq asnji interes dhe nuk e mban gjallë asnji shpresë. Iishte mërzitë aq fort nga Jonvili dhe Jonvillasit sa kur i shifte disa njerëz dhe disa shtëpija pezmatohej sa s'ka; dhe farmacisti sadoqë ishte njeri shpirtmirë, i bâhej krejt i padurueshëm. Ndërkaq, perspektiva e nji situate të re e tmeronte aq sa e tërhiqte.

Ky shqetsim u shndërrue shpejt në padurim, dhe Parizi, atëherë, për së largu u binte për të muzikave të ballove të maskuerne dhe të qeshunit e grizetave i vinte deri në veshë. Mbasi i duhej me i krye studimet në drejtsi atje, pse nuk shkonte? Kush e pengonte? Dhe filloi m'u përgatitë shpirtnisht; e shestoi mâ së pari rregullimin e kohës. E pajisi me mobilje, në mendje të vet, nji banesë. Do të çonte aty nji jetë artisti! Do të nxente me i ra gitares! Do të kishte nji pizhamë, nji beret bask, papuça kadifje të kaltërt! Madje edhe

i admironte tashmâ mbi oxhakun e tij dy shpata të kryqzueme, me nji krye të vdekuni dhe gitaren përsipri tyne.

Ishte vështirë vetëm me marrë pëlqimin e s'amës; kurrgjâ, megjithatê nuk dukej mâ e arsyeshme. Kryetari i zyrës së tij vetë e porositi me shkue në nji tjetër zyrë advokatore, ku do të mundte me u zhvillue mâ mirë. Mbasi u vendos për nji rrugë të mesme, Leoni kërkoi nji vend sekretari në Ruan dhe nuk e gjeti; mâ në fund i shkroi s'amës nji letër të gjatë e me hollsina, në të cilën ia parashtronte arsyenat për të shkue në Pariz përnjiherë. Nana e pranoi.

Ai nuk u nxitue fort. Tanë nji muej, për ditë, i çonte për të Iventi prej Jonvili në Ruan, prej Ruani në Jonvillë, sandyqet, strajcat, paqetat; dhe kur Leoni e kurdisi gardërobën, dhe shtini me mbushë të tri karrikat e tij, bleu mjaft shamija xhepi, u bâ gati, me nji fjalë, mâ tepër se për nji udhtim rreth botës, e shtyni nisjen prej nji jave në tjetrën, derisa nuk mori nga e ama letrën e dytë, me të cilën ajo e shtrëngonte, mbasi ai dëshironte, me iu shtrue provimit para pushimeve shkollore.

Kur erdh çasti i ndamjes, zonja Ome qau; Justini dëneste; Omeu si njeri zemërgur, e mshefi trazimin e tij shpirtnuer; donte vetë me ia çue palltën e mikut të vet deri te grila e noterit i cili e përcillte Leonin në Ruan me karrocë të vetën. Këtij memzi i mbet kohë sa me i thanë lamtumirë zotni Bovariut.

Kur u ngjit në maje të shkallëvet, u ndal, mbasi i merrej fryma shum. Porsa hyni, zonja Bovari u ngrit me gjallni.

— Ja, unë edhe nji herë! — tha Leoni.

— Isha e sigurtë për këtê!

Ajo hangri buzët në dhambë, dhe nji valë gjaku ia përshkoi trupin nën lekurë, dhe mori ngjyrë të kuqe krejt, ç'prej nranjës së flokëvet deri në skaj të jakës së saj. Qëndroi në kambë, tue u pështetë me shpatulla për mur të mveshun me kuadër të drûjtë.

— A nuk qenka zotnija aty, pra? — vazhdoi ai.

— Jo, nuk âsht.

Ajo përsëriti:

— Jo, nuk âsht.

Atëherë heshtën. Shikuen njani tjetrin; dhe mendimet e tyne, të shkrimuna në të njajtën vuejtje, përqafoheshin me shtrëngim, si dy krahnorë të çuem peshë.

— Do të dojsha me e puthë edhe njiherë Bertën, — tha Leoni.

Ema zbriti disa shkallë dhe thirri Felisiten.

Ai hodhi shpejt rreth tij nji shiqim të gjanë që u shtrî mbi mure, rafte, oxhak, si me dashtë me depërtue gjithçka, dhe me marrë me vehte gjithçka.

Por ajo u kthye dhe shërbtorja e pruni Bertën, që tundte në maje të nji fije nji mullî me erë me krye teposhtë.

Leoni e puthi mbi qafë disa herë.

— Lamtumirë, fëmi i dashtun! Lamtumirë, e dashtuna voglushë, lamtumirë!

Dhe ia dorzoi s'amës.

— Çojeni, — tha Ema.

Ata mbetën vetëm.

Zoja Bovari, kishte kthye shpinën dhe kishte vû fytyrën për nji xham; Leoni e mbante kaçketën e tij në dorë dhe me të u binte kofshave ngadalë.

— Do të bjerë shi, — tha Ema.

— Kam nji pallto, — përgjegji ai.

— Oh!

Ajo u kthye, me mjekërr t'ulun dhe ballë të zgjatun përpara. Drita i rrëshqiti në të si në nji mermer, deri në vijën e përkulun të vetllave, dhe nuk mund të dihej se çka shikonte Ema në horizont as se çka mendonte në shpirt.

— Tashti, lamtumirë! — fshani ai.

Ajo e ngriti kryet menjiherë:

— Po, lamtumirë... shikoni!

Ata iu afruen njani tjetrit: ai shtrini dorën, ajo ngurroi.

— Si e qokin Anglezët, pra, — tha ajo, — tue e lëshue të vetën, dhe tue u mundue të qeshi.

Leoni e ndieu ndërmjet gishtave të tij dhe iu bâ se edhe vetë thelbi i tanë qenjes së tij zbritte në këtë shuplakë të lagësht.

Mandej hapi dorën; syt e tyne u ndeshën edhe njiherë dhe ai shkoi.

Kur arriu në pjacë, u ndal dhe u mshef mbrapa nji shtylle për ta shikue për herën e fundit at shtëpi të bardhë me katër kapakët e saj të blertë. Besoi se pá nji hije mbrapa dritares, në dhomë, por perdja tue u shkoqë vetë nga kuji, lëvizi ngadalë palat e veta të gjata, që përnjiherë u shtrinë të gjitha dhe perdja ndejtë drejt, mâ e palëvizun se nji mur gurësh. Leoni nisi me nga.

Ai pá për së largu mbi xhade karrocën e kryetarit të tij dhe, përbri nji njeri me përparce që mbante kalin. Omeu dhe zotni Gijomi flitshin së bashku. E pritshin Leonin.

— Më përqafoni, — tha farmacisti me lot në sy.

— Ja palltoja jote, mik i dashtun; ruhuni të mos ftofeni! Rueni vehten! Kurseni vehten!

— Hypni, Leon! — tha noteri.

Omeu u përkul mbi ndejsen dhe me zâ të ndërprerë nga dënesët, i lëshoi këto dy fjalë të pikëllueshme:

— Udha e mbarë!

— Natën e mirë, — përgjegji zotni Gijomi. — Ngrahi!

Ata shkuen dhe Omeu u kthye në shtëpi të vet.

*

Zoja Bovari kishte hapë dritaren e saj të kthyeme kah kopshti, dhe shikonte rêtë.

Ato grumbulloheshin në perëndim, nga ana e Ruanit, dhe rrokullisshin tallazet e tyne të zeza, mbrapa të cilavet depërtojshin rrezet e gjata si shigjeta t'arta në ndonji trofe të varun, ndërsa pjesa tjetër e qiellit të pastër kishte bardhsin e porcelanit. Ndërkaq nji vërsulje ere bani që plepat të përkulen dhe menjiherë filloi me ra shiu, i cili bani që fletët të shushuritshin. Mandej doli dielli përsëri, kokorisën pulat, trumcakët nrahën krahët për shkunret e lagështa dhe pellgjet e ujit nepër zall tue kullue merrshin me vehte gjethet kuqaloshe të nji bagremi.

— Oh! tashmâ sa duhet t'jetë larg! — mendoi ajo.

Zotni Omeu, si zakonisht, erdhi n'ora gjashtë e gjysëm, gjatë kohës së darkës.

— Ja pra; — tha ai, — e përcollëm para pak kohe mikun tonë të ri!

— Kam ndëgjue, — përgjegji mjeku.

Mandej tue u sjellë mbi karrikën e tij:

— Po ç'ka të re te ju?

— Kunrgjâ me randsi. Vetëm grueja ime âsht mallëngjye pak këtë mbasdite. Ju e dini, grat, për kurrgjâ, tronditen! Sidomos ajo e imja! Dhe do t'ishte gabim me u vû faj për at punë, mbasi nervat e tyne janë shum mâ të ndieshme se tonat.

— I mjeri Leon! — thonte Karli, qysh do të jetojë në Pariz!... A do të mundet me u mësue me jetue në të?

Zonja Bovari fshani.

— Hajde, de, tha farmacisti dhe kërsiti gjuhën; banketet aristokratike nepër restaurante! ballot e ma-

skueme! Shampanja! nepër të gjitha do të kalojë, ju siguroj.

— Nuk besoj se do të prishet, — vërejti Bovariu.

— As unë! — vazhdoi gjallnisht zotni Omeu, — ndonse do t'i duhet me bâ si të tjerët, nëqoftëse nuk don që ta manrin për jezuit. Dhe nuk dini se çfarë jete bâjnë ata çapkëna në lagjen Latine me aktoret e teatrit! Fundi i fundit, studentët në Pariz shikohen fort me sy të mirë. Vetëm pak me dijtë m'u tregue të dashtun e të sjellshëm, se i pranojnë edhe në shoqnin mâ të naltë, madje ka edhe zonja të parallagjes Shën Zhermê që dashunohen në ta, çka u jep dorë, mâ vonë, me gjetë raste për të bâ martesa shum të mira.

— Por, — tha mjeku, — frigohem se ai mos ... atje ...

— Keni të drejtë, — e ndërpreu farmacisti, — kjo âsht fytyra e kundërt e medalit! Atje njeriu detyrohet vazhdimisht me e mbajtë dorën mbi oese. Kështu, bie fjala, jeni tue shetitë në nji kopsht publik; ju paraqitet njifarë njeri i mveshun mirë i dekoruem bile, për të cilin do të thojshit se âsht ndonjifarë diplomati; ju afrohet; ju ia nisni bisedimit me të; jua fiton besimin, ju jep burnot, ose ju ngreh kapelen nga toka; mandej bâheni miq mâ të ngushtë; ju çon në kafe, ju fton me shkue në shtëpin e tij në katund, ju paraqet, gjatë pijes, me gjithfarë njerzish; dhe, mâ të shumtën i ban të gjitha këto ose për të ju vjedhë qesen për të ju shtî në punë të rrezikshme.

— Kjo âsht e vërtetë, — përgjegji Karli, — po unë kam mendue sidomos për sëmundjet, për ethet e tifos, për shembullt, nga të cilat sëmuhen mâ të shumtën studentët që vijnë nga krahinat.

Ema u dridh.

— Nga shkaku i ndërrimit të mënyrës së jetesës, — vazhdoi farmacisti dhe çrregullimi që mrjedh s'andejmi në të gjithë organizmin. Dhe mandej, uji i Parizit, sikurse e dini, dhe gjellët nepër restaurante të ndryshëm dhe të gjitha me bylmesë, mâ në fund ia ndezin gjakun njeriut, dhe nuk e vlejnë asnji gjellë të shtëpis, le të thotë secili çka të dojë. Sa për mue, gjithmonë i kam dashtë mâ fort gjellat e shtëpis: këto janë mâ të shëndosha! Prandej kur e studjojsha farmacin në Ruâ, isha goditë për fjetje dhe ushqim në nji pancion, dhe hajsha me profesora.

— Dhe përnjimed, — tha ai, — a dini se çka të re? pamjet e tija të përgjithshme dhe prirjet e tija veh-

tiake deri sa erdhi Justini me e kërkue për njifarë bari që duhej të përgatitej.

— Asnji fije pushim, — briti ai, — gjithmonë në zinxhirë! Asnji çast s'mundem me dalë! Duhet gjithmonë si nji kalë lavre me u mundue dhe djersë! Çfarë jete e mjerueshme!

Mandej kur bani me dalë:

— Dhe përnjimend, — tha ai, — a dini se çka të re?

— Çka?

— Ka shum gjasë, — vazhdoi Omeu, tue i ngritë vetullat dhe tue u vrâ për së tepërmi, se do të mbahet kuvendi i bujqvet të Senit t'ulët këtë vjet në Jonvil — l'Abej. Së pakti kështu flitet. Në mëngjes edhe gazeta lajmonte diçka mbi këtë. Kjo do t'ishte për rrethin tonë shum me randsi! Por, për këtë do të flasim mâ vonë. Po e shof rrugën, faleminderës; Justini e ka fenerin.

VII

Dita e nesërme qe shum e trishtueshme për Emën. Iu duk se gjithçka rreth saj u mbështuell në nji atmosferë t'errët që rrinte pezull pshtjellueshëm mbi gjanat, dhe pikllimi i kishte hy thellë në shpirt me ulurime të heshtuna, sikurse ban era e dimnit në kështjella të braktisuna. E pushtoi ai andrrimi në të cilin bie njeriu kur humb atê që s'do të kthehet mâ kurr, ajo lodhja që na kapë mbas secilës punë të kryeme; shkurt ajo që na sjell ndërpremja e çdo lëvizje që e kemi bâ zakon dhe pushimi i përnjihershëm i nji dridhjeje së zgjatueme.

Sikurse në kthim nga Vobisari, kur i përdridheshin kadrilet në krye, kishte nji trishtim të zymtë, nji dëshprim të shtanguem. Leoni i dukej mâ i madh, mâ i pashëm, mâ tërheqës, mâ i dashtun; ndonse ishte larg prej saj, ai nuk e kishte lanë, ai ishte aty, dhe muret e shtëpis dukeshin se e ruejshin hijen e tij. Ajo s'mundte me i shkoqë syt nga qilimat ku kishte shkelë, nga mobiljet e shprazta ku ishte ulë.

Lumi rrjedhte pa pushim dhe kadalëdalë shtynte valët e veta të vogla gjatë bregut rrëshqitës. Aty ishin endë shum herë në të njâjtin gurgullim të valëvet, mbi gurët e vegjël të mbuluem me myshk.

Sa bukur kishin kalue bashkë në dielli! Sa mbasdita të bukura kishin pasë, vetëm, në hije, në fund të kopshtit. Ai lexonte me zâ të naltë, krye-shtruem,

ulun mbi nji shkam druni të thatë; era e freskët e livadhit i dridhte faqet e librit dhe fletët në hijesinë. Ah! ishte zhdukë e vetmja kënaqsi e jetës së saj, e vetmja shpresë e mundshme e nji lumtunije! Qysh nuk e kishte rrokë ajo at lumtuni, kur e kishte në dorë! Pse s'e kishte mbajtë me dy duert, me dy gjûjt, kur donte me ikë! Dhe ajo e mallkoi vehten që nuk e kishte dashtë Leonin; ajo kishte etje për buzët e tija. I erdhi me nga e me e zanë, me iu hedhë ndër krahë dhe me i thanë: „Ja unë, jam e jotja". Por përpara i ndiente të gjitha vështirsit e nji ndërmarrje së tillë, dhe dëshirat e saj që smadhoheshin nga pendimi për këtë humbje, bâheshin edhe mâ të gjalla.

Qysh atëherë kujtimi i Leonit u bâ votra e mërzis së saj. Ai ndriçonte kadalë aty mâ fort se zjarri që udhtarët ndezin dhe mâ vonë braktisin në ndonji stepe me borë. Ajo turrej kah kujtimi i tij, strukej në të, ajo përpushte me kujdes këtë votër që të mos shqimte, kënkonte rreth vehtes gjithçka mundet me e përtri mâ tepër; kujtimet mâ të largta si dhe rastet mâ të reja, ato që ndiente dhe ato që trillonte, përmallimet që shpërndaheshin, planet e saj të lumtunis që kërsitshin n'ajr si shkopij të thatë, vërtyti i saj shterpë, shpresat e shembuna, shtrati shtëpijak, të gjitha këto i mblidhte, të gjitha i merrte, dhe i shtinte në punë për ta nxe trishtimin e vet.

Megjithate flaka filloi m'u shue, sepse drûjt filluen vetëm m'u sosë ose, sepse qenë për së tepërmi. Dashunija u shtim pak nga pak, mbasi Leoni ishte larg, pikëllimi u mbyt nga shprehija; dhe ajo dritë zjarri që skuqte qiellin e saj të verdhë mbulohej kadalëdalë me hije dhe shlyhej shkallëshkallë. Në pështjellimin e vetëdijes së saj, ajo madje mbushej urrejtje kundër burrit për dëshirim të dashnorit, merrte djegëjen e mënis për nxemje të ndjenjave të dashunis; por, mbasi stuhija frynte gjithnji, dhe mbasi pasioni u ndez e u bâ hî mbasi s'erdhi asnji ndihmë dhe s'u duk asnji diell, u bâ natë, krejt natë e nga të gjitha anët, dhe Ema mbet e humbun në të ftoftin e tmershëm që i depërtonte në zemër.

Atëherë, ditët e këqija të Totit filluen edhe njiherë. Ajo mendonte tash se ishte shum mâ fatkeqe, sepse tashmâ e dinte se ç'ishte vuejtja dhe ishte e sigurtë se ajo nuk do të mbaronte.

Nji grue që i kishte tatue vehtes kaq flijime të mëdha, me të drejtë mundte me i kënaqë edhe disa

rrebe. Ajo bleu nji ndêjse gotike për t'i u lutë zotit, shpenzoi gjatë nji mueji katërmbëdhetë franga limona për t'i pastrue thojt; porositi në Ruâ nji fustan kashmiri të kaltërt; zgjodhi te Lërë brezin mâ të bukur, e vente në shtat përmbi fustanin e shtëpis; dhe e mveshun kështu, mbasi mshilte kapakët e dritarevet, me libër në dorë, rrinte e shtrime në kanape.

Shpeshherë e ndërronte ndreqjen e flokëvet: krehej si kinezët, bante kaçurrela, i lëshonte flokët e gërshetuem në bistekë; i ndau flokët rrén n'anën e kresë dhe i paloi përposhtë, si nji burr.

Deshti me nxanë italisht: bleu fjalorë, nji gramatikë dhe mjaft letër të bardhë. U përpoq me lexue vepra serioze, histori dhe filozofii. Natën, nganjiherë, Karli çohej papritmas nga gjumi, tue mendue se mos e thirrshin për ndonji të sëmundë.

— Ja mërrina, — belbëzonte ai.

Kurse ajo ishte zhurma e shkrepcës që Ema fërkonte për ta ndezë llampën. Por me leximin e saj ndodhte po ajo punë si me qëndisjet e saja, që vetëm sa i niste, se mandej, pështjellojshin dollapin; ajo i fillonte, i lente, kalonte në të tjera.

Nganjiherë ishte aq në qef, sa njeriu mundte me e shty kollaj për të bâ çdo marri. Nji herë vuni me kusht me të shoqin se do ta pinte nji gjysëm gote të madhe rakije, dhe, kur Karli bani marrin me thanë se ajo s'ishte e zonja me e bâ at punë, ajo e shpiku gotën e rakis deri në fund.

Ndonse ishte mendjelehtë (sikurse thojshin për të gratë e Jonvilit), Ema, megjithatê, nuk dukej e gëzueshme, dhe, zakonisht, në qoshet e gojës kishte ato pala të palëvizuna që vehen re në fytyrën e vajzave plaka ,dhe n'atê t'ambiciozëvet të ,dëshpruem. Ishte krejt e verdhë, e bardhë si paftë; lëkura në hundë i ishte mbledhë rreth biravet të hundës, dhe syt e saj shikojshin turbullt. Nga se kishte vu re tri qime të thime në tamthat e saj, ajo filloi me folë për pleqni.

Shpeshherë i binte të pakët. Nji ditë madje pshtyni gjak dhe, mbasi Karli nxitohej, tue mos e mshefë shqetsimin e vet:

— Eh! përgjegji ajo, — ça don me thanë kjo?

Karli shkoi e u rras në dhomën e vet të punës; dhe qau, me dy brrylat e mbështetun mbi tavolinë, ulun në kolltukun e zyrës, nën kokën frenologjike.

Atëherë, i shkroi nanës së vet letër dhe iu lut me ardhë dhe biseduen ndër veti gjat' e gjanë për punën e Emës.

Çka me vendosë! Çka me bâ, mbasi ajo nuk pranonte asnji mjekim.

— A din ti se për çka do të kishte nevojë grueja jote? vazhdonte plaka zonja Bovari. Për punë të detyrueshme, për punë dore! Po t'ishte, si shum të tjera, e detyrueme me fitue bukën e gojës, ajo s'do t'i kishte ato huje që i vijnë prej gjithfarë mendimesh me të cilat e mbush kryet dhe prej papunsis në të cilën jeton.

— Por ajo âsht e zanun, — thonte Karli.

— Po, âsht e zanun! me çka pra! me lexim romanesh, të libnave të këqija, të veprave që janë kundër fes, në të cilat tallen priftnat me fjalë të marruna nga Volteri. Po të gjitha këto çojnë larg, more biri im i dashtun, dhe ai që s'ka fe mâ së fundi mbaron keq.

Kështu pra u vendos që ta ndalojshin Emën me lexue romane. Kjo ndërmarrje s'ishte aspak e lehtë. Plaka e mirë e mori këtë punë përsipër; ajo duhej, kur do të kalonte nepër Ruâ, me shkue vetë te libërshitsi për t'i kallxue se Ema e prente parapagimin. A nuk do të kishte me lajmue policin, nëqoftëse libërshitsi mbas gjithë kësaj ngulmonte në zanatin e vet helmues?

Vjehrra dhe nusja u ndanë ftoftas nga njana tjetra. Për tri javë që kishin drejtë bashkë, s'kishin ndërrue as katër fjalë ndër veti, përveç pyetjeve dhe përshëndetjeve të shkurta, kur takoheshin në tryezë të bukës, dhe në mbramje para se me ra me fjetë.

Plaka zonja Bovari u nis nji të mërkure, kur ishte ditë pazari në Jonvil.

Piaca, qysh në mëngjes heret ishte mbushë sa mos me pasë nga me luejtë prej nji mori qerresh që me pjesët e tyne të fundit të shkoqunë dhe me biga të ngritruna, shtriheshin prej kishës deri në kafehane. N'anën tjetër, ngriheshin baraka të mbulueme me bez ku shiteshin pëlhura të pambukta, mbulesa dhe çarapa leshi, me kopresha për kual dhe paqeta kordelesh të kaltërta, skajet e të cilavet valaviteshin n'erë. Enë të mëdha të shpërndame nepër tokë në mes të piramidave prej vezësh dhe kosha të vegjël me djathna, prej kah delshin kashtëza ngjitse, pranë maqinave fshise të grunit, pula që kokorisshin në kafaza t'ulët nxirrshin qafat e tyne nepërmjet të shufiravet. Grumbulli i gjindvet që ngrumbullohej në të njâjtin vend, dhe tue mos dashtë me luejtë nga vendi, për pak që s'e thej-

shin xhamllëkun e farmacis. Farmacija ishte plot me njerëz të mërkuren që shtyheshin në të, jo aq për të ble barna se sa për të kërkue këshilla — kaq i kishte dalë zani zotni Omeut nepër katundet rreth e rrotull. Aftsija e tij e sigurtë i kishte çuditë katundarët. Në syt e tyne ishte mâ i madhi ndër gjithë mjekët.

Ema ishte pështetë me brryla mbi dritare (sepse dritarja në provinca zavendson teatrat dhe shetitoren): dhe kënaqej tue këqyrë grumbullin e madh të katundarëvet, kur vuni re nji zotni të mveshun me pallto kadifje të blertë. Mbante në duer dorza të verdha, ndonse kishte mbathë kallçoj të mëdhej, dhe ai drejtohej kah shtëpija e mjekut dhe me të ishte nji katundar që eote kryeulun dhe me fytyrë të shqetsueme.

— A mundem me e pa zotnin? — pyeti ai Justinin që flitte në prag me Felisiten.

Dhe tue mendue se ai âsht shërbtori i shtëpis:

— Thoni mjekut se po e kërkon zotni Rudolf Bulanzhee de la Yshet.

Ardhsi i ri nuk e kishte shtue pjesëzën „ de la Yshet" për t'u lavdue se nga âsht, porse për t'u dallue se kush âsht. Ysheti ishte, përnjimend, nji pronë afër Jonvilit, kështjellin e të cilit e kishte ble para pak kohe me dy ferma që vetë e mbiillte, pa u lodhë fort. Jetonte si beqar dhe thojshin se kishte së pakti *pesëmbëdhetë mijë livra t'ardhuna në vjet.*

Karli hyni në sallë. Zotni Bulanzhe ia paraqiti shoqnuesin e tij që donte t'i nxinrej gjak, sepse ndiente *nepër trup miza trolli.*

— Kjo do t'ma pastrojë gjakun, — përgjegji ai në të gjitha vërejtjet.

Bovariu urdhnoi t'ia bijnë nji mbështjellse dhe nji legen dhe iu lut Justinit që t'ia mbajë. Mandej tue u drejtue kah katundari që tashmâ ishte zverdhë:

— Mos u frigoni, o trim.

— Jo, jo, — përgjegji tjetri — bani tuejen si gjithmonë!

Dhe me lavdim ia shtrini krahun e tij të madh: Kur ia shpuen dorën, gjaku shpërtheu dhe stërpiku pasqyrën.

— Afroje pjatën! — briti Karli.

— Dreqi e martë! — tha katundari, — po kullon si krue! Sa e paskam gjakun e kuq! Duhet t'jetë shenj i mirë, apo jo?

Nganjiherë, — ia ktheu mjeku, — njeriu kurrgjâ s'ndien në fillim dhe mandej çfaqet të fikët, dhe veçanisht te njerzit e shëndoshë, sikurse âsht ky.

Në këto fjalë, katundari e lëshoi kutin që e sillte nepër gishta. Ngritja me hov e krahëvet bani që të kërsasi mbështetsija e karrikës së tij. I ra kapela.

— E parandiejsha këtë, — tha Bovariu, tue ia shtërngue dellin me gisht.

Legeni filloi m'u dridhë në duert e Justinit; gjûjt nisën me iu marrë, dhe u zverdhë.

— O grue! grue! — thirri Karli.

Ajo zbriti flututrim nepër shkallë.

— Uthull! — briti ai. — Oh! o zot, të dytë po më nji kohë.

Dhe mbas tronditjes që e pushtoi, memzi ia vuni kompresën.

— S'âsht kurrgjâ, — thonte fare me qetsi zotni Bulanzhe, tue e ngritë Justinin ndër krahët e vet.

Dhe e uli mbi tavolinë, tue ia pështetë shpinën për mur.

Zoja Bovari filloi me ia heqë kravatën. Në tojat e këmishës kishte nji ny; dhe kaloi disa minuta tue luejtë gishtat e saj të lehtë nepër qafë të djaloshit; mandej derdhi uthull mbi shaminë prej batiste; ajo ia lagte pak nga pak tamthat dhe fryente mbi ta me t'butë.

Katundari erdhi në vehte. Por të fikët e Justinit vazhdonte ende, dhe bebet e syvet i zhdukeshin në të bardhët e zverdhë, sikurse lule të kaltërta në qumsht.

— Do të duhej me ia mshefë këtë, — tha Karli.

Zoja Bovari e kapi legenin. Ajo u ul dhe e vuni në tavolinë; dhe tue bâ at lëvizje fustani i saj (ky ishte nji fustan vere me katër volana, ngjyrë-verdhë, i gjatë, me fund të gjanë), shtrihej rreth saj mbi pllocat e dyshemes; dhe mbasi Ema, e përkulun, luhatej tue i largue pak krahët, pëlhura e fryme e fustanit të saj pëlsitte vende-vende simbas përkuljes së trupit të saj. Mandej shkoi me marrë nji poç me ujë; dhe shkrinte në të copa sheqeri kur arriu farmacisti. Shërbtorja n'at trazim kishte shkue me kënkue; kur e pa ndihmësin e vet me sy-çelë, nisi e mori frymë. Mandej, tue i u sjellë rreth e rrotull, e shikoi prej së nalti deri poshtë.

— I marrë! — tha ai, — me të vërtet i marrë! i marrë sa s'bâhet! Asht gjâ e tmershme ky lëshimi i gjakut! dhe ky âsht nji djalë që kurrgjâ nuk e tremb! âsht si nji lloj kitre që hyp në naltsin mahnitse për të

shkundë arra! Oh! po, fol, lavdou! ja cilsina të mira për t'ushtrue mâ vonë mjeshtrin e farmacistit; sepse në raste me randsi mundesh m'u thirrë në gjygj, për t'i sqarue gjykatsat; dhe do të duhet me ruejtë gjakftoftsin, me arsytue dhe m'u tregue burr, ose kanë me të marrë për budalla.

Justini nuk përgjegjej. Farmacisti vazhdonte:

— Kush t'u ka lutë me ardhë? Ti i mërzit gjithnji zotnin dhe zonjën. Fundi i fundit, të mërkureve, më duhesh mâ së forti. Tashti gjinden njizet vetë në dyqan. Të gjitha i kam lanë për shkak tandin. Shko tash! Nga! Pritmë mue aty dhe kij kujdes për poçat dhe shishet.

Kur Justini, që mvishej përsëri, u nis, folën pak mbi të fikëtë. Zonjës nuk i kishte ra kurr.

— Kjo për gruen me të vërtetë âsht nji gjâ e jashtzakonshme! tha zotni Bulanzhe. Së fundi ka njerëz që janë shum të ndieshëm. Kështu kam pa me rastin e nji dyluftimi nji dëshmitar të cilit i ra të fikët vetëm sa ndieu zhurmën kur i mbushshin pishtolet.

Sa për mue, — tha farmacisti, — aspak nuk trazohem, kur e shof gjakun e të tjerëvet; por vetëm kur mendoj se po kullon gjaku im do të mjaftonte me bâ që të më bjerë të fikët, nëqoftëse per të do të mendojsha për së tepri.

Ndërkaq zotni Bulanzhe i tha shërbtorit të shkojë, tue e porositë që të qetsohet, sepse tashti rrebet e tija ishin kënaqë.

Në saje të tij jam njoftë me ju, — shtoi ai.

Dhe ndërsa i thonte këto fjalë, shikonte Emën.

Mandej i lëshoi tre franga në qoshe të tavolinës, përshëndeti pa kujdes dhe iku.

Mbas pak kohësh ia dha anës tjetër të lumit (andej zakonisht kthehej në la Yshet); dhe Ema e vërejti në livadh që po hecte nën plepa, tue i ngadalsue nganjiherë hapat, si njeriu, kur mendon për diçka.

— Shum e bukur qenka! — thonte me vehte, — shum e bukur qenka, kjo grueja e mjekut! Paska dhambë të hijshëm; sy të zez, kambë nazike dhe sjelljet si nji pariziane. Ç'e ka qitë këtu, o zot? — Ku e ka gjetë, iky barkanjoz?

Zotni Rudolfi tridhet' e katër vjeç, kishte natyrë të vrazhdë dhe mandej depërtuese, dhe mbasi kishte ndejë shum me gra, i njifte si duhet. Ajo iu duk e bukur; prandej mendja i rrinte te ajo dhe te i shoqi.

— Besoj se âsht shum i trashë nga mendja. Pa dyshim se asaj i âsht mërzitë. Thojt i ka të ndytë dhe nga tri dit nuk rruhet. Dhe ndërsa ai endet prej nji të sëmundi te tjetri, ajo rrin në shtëpi për t'arnue qarapa, grueja kështu mërzitet! Ajo do të donte me banue në qytet dhe me vallzue polka tri herë në javë. E mjera grue voglushë! Ajo âsht e etshme për dashuni si krrapi pa ujë në tryezë të gjelltores. Vetëm disa fjalë t'ambla me ia thanë dalin boll për me ju adhurue, jam i sigurtë! Do t'ishte kjo nji punë ç'ke me të! për mrekulli!... Po, veç qysh me e heqë qafet mbasandej?

Por pengesat e kësaj kënaqsije, që mâ i parashifte, ia sjellshin në mend jaraneshën e vet.

Ajo ishte njifarë aktore teatri nga Ruani, të cilën e mbante me shpenzime të veta; dhe kur u ndal në fytyrën e saj, e cila edhe kur e kujtonte i delte boll:

—Oh, Zonja Bovari, — mendonte ai, — âsht shum mâ e bukur se ajo, sidomos mâ e njomë. Virgjinija, përnjimend, po fillon m'u trashë për së tepërmi. Asht bâ kaq e mërzitçme me dashunin e saj. Dhe, së fundi, çfarë huji ka për gaforre!

Fusha ishte mbetë shkretë dhe Rudolfi ndëgjonte mneth vehtes vetëm krismën e mregullshme të barit që rrihte me këpucë si t'ishin kamxhik, dhe britmën e burkthavet të mshefun larg në grunaje. Emën e kishte para sysh, të mveshun ashtu si e kishte pa në sallë, dhe ai e xhvishte, në mendjen e vet.

— Oh! po, do ta shtjerë në dorë! — bërtiti ai, — dhe me shkop theu para vehtes nji bûcë dheu.

Dhe, menjiherë, kaloi në shqyrtimin e anës politike të ndërmarrjes së vet. Pyette vehtën:

— Ku me u takue? Si me e rregullue punën? Vazhdimisht do ta ketë fëmin nepër kambë, dhe mandej shërbtorja, fqinjët, burri i saj dhe shum telashe tjera, të mëdha. Oh! s'del gjâ hajr, tha ai, ejeniu vetëm që humb kohë.

Mandej filloi përsëri:

— Por ajo i ka do sy që ju shpojnë zemrën si me turjelë. Dhe at ngjyrën e fytyrës, të verdhë!... E unë i adhuroj grat fytyrë-verdha!

Në maje të shpatit t'Argëlit, mâ e dau mendjen.

— Mbetej tashti vetëm me ia gjetë volinë. Po, do të shkoj me i pa ndonjiherë, do t'u dërgoj pre gjuetije dhe pula; do të shkoj me nxjerrë gjak, po t'jetë nevoja; do të bâhemi miq, do t'i ftoj në shtëpi time... ja, e gjeta! — shtoi ai, — mbas pak kohe do të mbahet

kuvendi i bujqvet; ajo do të jetë aty, dhe unë do ta shof. Do t'ia fillojmë, dhe me guxim, sepse kështu puna del me siguri.

VIII

Dhe, përnjimend, arriu dita e këtij kuvendi të famshëm! Ditën e kremtuimit, heret, të gjithë banorët, në portat e tyne bisedojshin për përgatitjet; pjesën e sipërme të portës së bashksis e stolisshin kunora lerthi; mbi një livadh ngrihej një tendë për banket, dhe, në mes të sheshit përpara kishës ishte vû një lloj topi që duhej të lajmonte arritjen e zotni prefektit dhe të përshëndesi emnat e bujqvet të shpërblyem. Kishte ardhë edhe roja kombtare nga Byshi (s'kishte në Jonvil një të tillë) për t'i u shtue çetës së zjarfiksavet, që komandonte Bineu. Ky at ditë kishte një jakë mâ të gjatë se herët tjera dhe, mbasi e shtërngonte uniforma, pjesa e naltë e trupit të tij ishte aq e shtangueme dhe e palëvizun, sa dukej se shpirti i tij mbahej vetëm në kambë, që ngriheshin me një lëvizje simbas taktit në hapat e tij të matun. Mbasi tagrambledhsi dhe koloneli ishin rivalë ndër veti, që të tregojshin aftsin e tyne, edhe njani edhe tjetri, veçmas i manevrojshin njerzit e tyne. Epoletat e kuqe dhe jelekat e zez shifeshin që endeshin andej e këndej me rend e njani mbas tjetrit. Kjo sa mbaronte një herë, ia fillonte prap! Asnjiherë s'ishte pa në Jonvil një shkëlqim i tillë! Shum vendas, qysh në vigjiljen e kësaj dite, i kishin la shtëpit e tyne; flamuj tringjyrësh mvareshin në dritare të hapuna përgjysëm, të gjitha pijetoret ishin plot, dhe mbasi koha ishte e bukur, kapuçat e ngrimë të grave, kryqat e artë dhe sallat ngjyrash të ndryshme dukeshin mâ të bardhë se bora, ndriçojshin në shkëlqimin e diellit dhe me laralarsin e tyne të shpërndame bâjshin në sy të binte monotonija e errët e palltove dhe e bluzave të kalterta. Katundarët e rrethevet, tue zbritë nga kali, hiqshin gjylpanën e tyne të madhe që u shtërngonte rreth trupit fustanin e përvjelun nga friga se mos ndyhej; dhe burrat, përkundrazi, për t'i ruejtë kapelet e tyne, mbajshin për mbi to shamina xhepi, një skaj të të cilavet e mbajshin ndër dhambët e tyne.

Njerzit arrijshin në rrugën kryesore nga të dyja skajet e katundit. Ata shpërthejshin nga rrugët e vogla, nga vargjet e lisavet, nga shtëpit dhe ndëgjohej

nganjiherë e ramja e hallkës së portavet, mbrapa shtëpijavet, me dorëza të qindisuna me pê që delshin për të pa kremtimin. Ajo që tërhiqte admirimin mbi të gjitha ishin trekamëshat e gjatë me kandila të mëdhaj, të vendosun njani në njanën anë dhe tjetri n'anën tjetër të tribunës që ishte ngritë për përfaqsuesat e qeveris; dhe, përveç kësaj, pranë katër shtyllave të ndërtesës së bashkis ishin vû katër shetën, dhe secili kishte nga nji flamurth prej pëlhure gjebroshe me mbishkrime shkronjash t'arta. Mbi njanin lexohej: „Tregtis"; mbi tjetrin: „Bujqsis": mbi të tretin: „Industris" dhe, mbi të katërtin: „Arteve të bukura".

Porse gëzimi që pasqyrohet në të gjitha fytyrat, dukej se e pikllonte zojën Lëfransua, të zojës e mejhanes. Tue ndejtë në shkallë të gjelltores së vet, pështëritte ndër dhamb' e me vehte:

— Çfarë marrzije! Çfarë marrzije me ato barakat e tyne prej bezi! A thue mendojnë se prefekti do të kënaqet, kur të hajë aty në shator, si ndonji paliaço? Dhe këto marrzina i quejnë punë për të mirën e vendit. S'ka qenë nevoja atëherë me prû gjellbamës të veçantë nga Nëfshateli! Për kê? për loparët! për kambë-zbathunit!...

Në këto fjalë, kaloi farmacisti. Kishte frak, pantallone prej shtofit të Nankinit, këpucë prej lëkurës së kastorit dhe, diçka të jashtzakonshme, kapele — dhe bile kapele t'ulët.

— Shërbtuer! — tha ai, më falni, jam përngut.

Dhe mbasi vejusha e trashë e pyette se ku po shkonte:

—Kjo po ju duket për të qeshë, apo jo? Unë që jam mâ i kufizuem në laboratorin tim si miu i Lafontenit në djath.

— Në çfarë djathi? — ia ktheu pijeshitsja.

— Kurrgjâ! Kurrgjâ! — vazhdoi Omeu. — Dojsha me iu çfaqë vetëm, zonja Lëfransua, se unë zakonisht banoj krejt i mbyllun në shtëpin time. Sot, megjithatê, në nji kësi rasti, âsht e nevojshme që...

— Oh, ju po shkoni aty tha ajo, me shprehje urrejtjeje.

— Po, po shkoj, — përgjegji farmacisti i çuditun; — A nuk jam antar i komisionit konsultativ?

Zoja Lëfransua e shikoi për disa minuta dhe mâ në fund përgjegji tue buzëqeshë:

— Kjo âsht nji gjâ tjetër! Por çka ju intereson bujqsija? A thue se merrni vesh gjâ në të?

— Po sigurisht që marr vesh, mbasi jam farmacist; do me thanë kimist. Dhe mbasi kimija, zonja Lëfransua, ka për objekt njohjen e veprimit reciprok dhe molekular të të gjithë trupave të natyrës, s'andejmi del se bujqsija përfshihet në fushën e saj! Dhe, përnjimend, përbamja e plehnavet fermentimi i langjeve, analiza e gaznavet dhe ndikimi i avullimeve të ndryshme? A nuk janë të gjitha këto, po ju pyes, vetëm kimi e pastër dhe e thjeshtë.

Pijeshitsja nuk përgjegji kurgjâ. Omeu vazhdoi:

— A mendoni ju se duhet, për të qenë agronom, me pasë lëvrue vetë tokën dhe mâjë pulat? Pra, mâ së pani duhet njoftë përbamjen e gjanavet për të cilat flitet, shtresat gjeologjike, ndikimet atmosferike, cilsin e tokës, të mineraleve, t'ujnavet, dendsin e trupave të ndryshëm dhe kapilaritetin e tyne! Dhe ku ta dij unë! Dhe duhet dijtë nepër gishta të gjitha parimet e higjenës që të mundesh me drejtue dhe me dhanë këshilla për ndërtimin e ndërtesave, rritjen e gjâs së gjallë, ushqimin e shërbtorëvet! Duhet gjithashtu, zoja Lëfransua, me dijtë edhe botanikën, që të mundesh me i dallue bimët. A po kuptoni? Cilat prej tyne janë bimë të shëndosha dhe cilat të sëmunda; cilat janë të padobishme dhe cilat janë ushqyese, nëse âsht mâ mirë me i shkulë këtu dhe me i mbjellë së nish atje, me i shumzue njanën palë dhe me i shkatrrue të tjerat; shkurt me thanë, duhet gjithnji me e ndjekë shkencën tue lexue libra dhe fletore, me qenë gjithmonë i gatshëm për të dhanë udhzime me qëllim përmirsimesh...

Pijeshitsja nuk i shkoqte syt aspak nga porta e *Kafes Françeze* dhe farmacisti vazhdonte:

Dhashtë zoti që bujqit tanë të jenë kimista, ose që të ndëgjojnë mâ tepër këshillat e shkencës! Kështu, pra, unë kam shkrue fill rishtaz nji broshurë me randsi, nji diskutim që ka nja shtatëdhetë e dy faqe me titull: „Vena e mollavet, prodhimi dhe veprimi i saj, me disa mendime të reja mbi këtë çashtje", të cilën ia kam dërgue Shoqnis s'agronomëve në Ruâ; dhe kam pasë ndërin me u pranue si antar i saj, në degën e bujqsis, në seksionin e pemtaris; ja! nëqoftëse vepra ime botohet...

Por farmacisti heshti, sepse zoja Lëfransua dukej e pushtueme prej mendimesh tjera.

— Shifi pra ata njiherë! — thonte ajo, — kjo âsht gjâ që s'ta merr mendja! Në nji t'atillë qebaphane!

Dhe tue i çue krahët, që ia ngrihshin në krahmuer gojëzat e flanellës së leshtë, tregonte me dy duert pijetoren e rivalit të vet, nga e cila ndëgjoheshin atëherë kangë.

— Fundi i fundit, atij nuk do t'i zgjasi shum, — shtonte ajo, — mbrenda dhetë ditësh mâ së shumti do të mbarojë puna e tij.

Omeu u zmbrap i shtanguem. Ajo u zbrit tri shkallëvet dhe, tue folë në vesh:

— Ai! nuk e dijtkuit këtë gjâ? Këtë javë do t'ia shkruejnë plaçkat. Lërë ka kërkue shitjen e tyne. E ka mbytë me kambiale.

— Sa katastrofë e tmershme! — briti farmacisti, i cili për çdo rast që mund të paraqitej gjente gjithmonë shprehje të përshtatshme.

E zonja e pijetores filloi, pra, me ia tregue këtë punë që e kishte mësue nga Teodori, shërbtori i zotni Gijomit dhe, ndonse urrente Telijen, nisi me e dënue Lërën, si dinak dhe faqezi.

— Oh! ja, — tha ajo, ku âsht në pjacë po përshëndet zojën Bovari, e cila po mbajka kapele të blertë; dhe, bile, ia paska shtî krahun zotni Bulanzhes.

— Zoja Bovari, — tha Omeu. Po nxitoj me e përshëndetë. Ndoshta do të ketë dëshirë me zanë vend në rrethin e caktuem, në tribunë.

Dhe, tue mos e ndëgjue plakën Lëfransua që e thirrte për t'ia tregue të gjitha edhe mâ gjatë, farmacisti u largue me hap të shpejtë e të shkathtë, buzëqeshun, tue shpërnda djathtas e majtas shum përshëndetje dhe tue zanë mjaft hapsinë me kindat e gjatë të frakut të tij, që valaviteshin n'erë, mbrapa tij.

Kur e hetoi për së largu, Rudolfi shpejtoi hapin; por zonja Bovari u mbush frymë, prandej ngadalësoi hapin dhe i tha asaj tue buzëqeshë me zâ t'ashpër.

— Dojsha t'i shmangemi atij barkanjozi, e dini, farmacistit.

Ajo i ra me lorryl.

— Ç'don të thotë kjo? — pyeti ai vetëvehten.

Dhe e shikoi me bisht të synit, ndërsa ecshin mâ andej.

Fytyra e saj ishte aq e qetë, sa që në të kurrgja s'mund të diktohej. Ajo dallohej në dritë të plotë nën kapelen në trajtë veje, me kordele të verdha që u përngjajshin gjethëvet të kallamit. Syt e saj me qerpikë të gjatë të përulun shikojshin para saj dhe, ndonse shum të çelun, dukeshin pak të frenuem nga mollzat

e faqeve, për shkak të gjakut që ambëlsisht i vëlonte nën lëkurën e saj të njomë. Nji ngjyrë e kuqe ia përshkonte pervazën e hundës së saj. Ajo e përkulte kryet mbi sup dhe ndër buzët e saja shifej maja e sedeftë e dhambëvet të saj të bardhë.

— A mos tallet me mue? — mendonte Rudolfi.

Ky gjest i Emës megjithatê, ishte vetëm nji lajmim; sepse zotni Lërë shkonte mbas tyne, dhe u flitte kohë mbas kohe, si me dashtë me marrë pjesë në bisedim.

— Ja, sa dit' e mrekullueshme! Gjithë bota kanë dalë! Era âsht kah lindja.

As zoja Bovari, as Rudolfi nuk i përgjegjën kurgjâ, por në lëvizjen mâ të vogël të tyne, ai u afrohej tue thanë: „Ju lutem?" dhe e çonte dorën në kapelen e tij.

Kur u ndodhën para shtëpis së nalbanit, në vend se me e ndjekë rrugën deri në skaj të qytezës, Rudolfi, befas, shkoi nëpër nji shteg dhe e tërhoqi zojën Bovari; mandej briti:

— Natën e mirë, zotni Lërë! Lamtumirë!

— Sa mirë e keni përzanë, se! — tha ajo tue qeshë.

— Pse, — vazhdoi ai, me i lanë të tjerët me na pengue dhe mbasi sot e kam fatin e mirë me qenë me ju...

Ema u skuq. Ai nuk e mbaroi frazën. Atëherë, foli për kohën e bukur dhe për kënaqsin që ndien njeri kur ecë mbi bar. Disa margarita kishin lulzue mâ.

— Ja, margarita të bukura, — tha ai, — dhe ka prej tyne që janë shum orakuj për të gjitha vashat e dashunueme të rrethinës.

Ai shtoi:

— Po ta mblidhsha ndonji sosh? Ç'mendoni ju?

— A mos jeni dashunue ju? — tha ajo, — tue u kollitë pak.

— Ee, kush e din? përgjegji Rudolfi.

Në divadh filluen me u mbledhë njerzit dhe në çdo hap haseshin gra shtëpijake me çadra të mëdha, me shporta të vogla dhe fëmijt e tyne. Shpesh duhej m'u largue nga vargu i katundarëvet, shërbtoreve me çorapa të kaltërta, me këpucë të rrafshta, me unaza t'arta, dhe që qitshin erë qumshti kur kalohej pranë tyne. Ato ecshin tue u mbajtë për dore dhe përhapeshin kështu për së gjati gjithë divadhit, nga rendi i plepavet deri te tenda e banketit. Por ishte çasti i çmimevet dhe bujqit vijshin njani mbas tjetrit si në ndonjë hipodrom që sajonte nji litar i gjatë i shtrimë mbi shkopij.

Shtâzët ishin aty, me krye të kthyem kah fija e konopit, me vithe jo të njillojta.

Thijt e fjetun rrasshin në tokë turîjt e tyne; viçat pallshin; berret blegrojshin; lopët me nji kambë të lakueme, shtriheshin për bar dhe tue u përtypë ngadalë-dalë, kapsitshin kapakët e randë të syvet, tue u mbrojtë nga mushkajat që zukatshin rreth tyne. Qerrtarët, me krahë të shpaluem, mbajshin për kopreshi hamshorët kryengrehun që hingllojshin me fuqi në drejtim të pelavet. Këto mrijshin të qeta, me krye të shtrimë dhe jelet u vareshin ndërsa mâzat preheshin në hijen e tyne, ose shkojshin me ua pi gjitë nganjiherë; dhe, mbi sipërfaqen tallaze-tallaze të të gjithë këtyne trupave të tubuem, shifej se ngrihej n'erë, si nji valë uji, ndonji jele e bardhë, ose dilshin në pah brina me maje dhe krena njerzish që ngitshin. Anash, jasht vendit të caktuem, njiqind hapa mâ larg ishte nji taroç i madh i zi me shportë në turî, me hallkë të hekurt në gavra të hundës dhe që s'luente mâ tepër si t'ishte nji shtâzë prej bronzi. Nji fëmi zhelan e mbante për litari.

Ndënkaq, në mes të dy vargjeve të shtazëvet shkojshin me hapa të kadalshëm zotnij, tue shikue çdo shtazë, mandej këshilloheshin ndër veti me zâ t'ulët. Njani prej tyne që dukej mâ me randsi shënonte gjithë tue ecë, diçka në nji farë libri. Ai ishte kryetari i zhyris, zotni Derozre dë la Panvîl. Porsa e njofti Rudolfin, iu afrue gjallnisht, dhe i tha tue buzëqeshë njerzishëm:

— Qysh, zotni Bulanzhe, po na braktisni?

Rudolfi u ndal ta bindi se mû atëherë donte me ardhë. Por kur kryetari qe çdukë:

— Për besë, jo, — vazhdoi ai, — nuk do të shkoj: shoqnija juej më pëlqen mâ fort se ajo e tija.

Dhe, gjith tue përqeshë kuvendin, Rudolfi, për të qarkullue mâ lirisht ia tregonte xhandarit lejen e tij të kaltërt, që të mundte me kalue mâ lehtë, madje dhe ndalej nganjiherë aty këtu para ndonji gabzherri të bukur, që zonja Bovari nuk e admironte aspak. Ai e vuni re këtë gjâ dhe fiilloi me i përqeshë grat e Jonvilit për shkalk të petkave të tyne; mandej lypi të falun vetë nga se as të vetat nuk i kishte si duhet. Ato tregojshin at mospëlqimin në mes të gjanavet të zakonshme dhe atyne fisnike në të cilat, populli i vogël, rendom parashef çfaqjen e nji jete të padrejtpeshueme, ndjenja të stuhishme, tirani arti dhe gjithmonë njifarë mënije kundër dokevet shoqnore, çka njeriun e thjeshtë ose e ngashnjen ose e dëshpron. Kështu këmisha e

tij prej pëlhure batiste me mangë të rrudhuna, i fryhej në krahnuer, simbas erës, kur i hapej jeleku prej shtofit të përhimtë, dhe pantallonat e tij me vija të gjana zbulojshin në fund të kambëzavet këpucët prej lëkure së Nankinit, me fytyra rrypi të lustruem. Këto ishin shkëlqye aq fort sa edhe bari pasqyrohej në to. Ai shkelte me to mbi bagla kualsh, me njanën dorë në xhepin e palltos dhe kapelën e kashtës të shtrembnueme mbi sy.

— Fundi i fundit, — shtoi ai, — kur njeriu jeton në katund...

— Nuk e vyen barra me u mundue, — tha Ema.

— Kjo âsht e vërtetë! ia ktheu Rudolfi. Kur mendon njeriu se asnji nga këta gjind t'urtë e të ndershëm nuk âsht i aftë me kuptue madje qepjen e nji palë petkavet!

Ata mandej folën për jetën e ulët në krahinë, që e mbyt njeriun dhe ia zhduk çdo andrrim të bukur.

— Prandej, — tha Rudolfi, zhytem në trishtim...

— Ju! — tha ajo me çudi. Unë besojsha se ju jeni shend e verë!

— Oh! po, së jashtmi, sepse para botës, dij me vû mbi fytyrë time maskë mahitse; dhe, megjithatê, sa herë, kur shifsha nji vorrezë, në dritë të hanës, kam pyetë vehten a mos do të bâjsha mâ mirë me shkue me u bashkue me ata që pushojnë...

— Oh! po për miqt e tu! — tha ajo, — a nuk mendoni?

— Për miqt! për cilët pra? A kam të tillë? Kush shqetsohet për mue?

Dhe i shoqnoi këto fjalë e fundit me njifarë fishkllimi ndër dhambë.

Por u detyruen me u largue njani nga tjetri, për shkak se nji njeri mbrapa tyne çonte mbi shpinë si nji kullë të madhe karrikash. Ishte ngarkue aq shum me to, sa memzi i shifej qepi i këpucëvet të drûjta, me majën e krahëvet të shtrimë përpara. Ky ishte Letibudua, vorrtari, që çonte përmes grumbullit të njerëzvet karrikat e kishës. I binte menjiherë fitimit n'erë dhe prandej e kishte gjetë mënyrën me përfitue nga kuvendi; dhe mendimi i tij kishte dalë me leverdi, sepse nuk dinte mâ se kend me kënaqë mâ para. Katundarët, që kishin të nxehtë, u rrokshin për këto karrika, kashta e të cillëvet nxinnte erë kemi, dhe mbështeteshin me njifarë përkushtimi për shpinat e tyne të trasha, të ndraguna nga dylli i qirijvet.

Zoja Bovari ia shtini prap krahun Rudolfit; ai vazhdoi si me folë me vetëvehte.

— Po, kaq gjana më kanë mungue! Gjithmonë i vetëm! Oh! po të kisha pasë në jetë ndonji qëllim, po të kisha ndeshë në ndonji dashuni, po të kisha gjetë ndokend... Po, se sa do ta kisha shpenzue gjithë energjin që ndryj në vetëvehte, do t'i kisha kapërcye të gjitha, do t'i kisha thye të gjitha.

— Më duket, megjithatë, — tha Ema, — se nuk ka njeriu përse të ju qajë hallin.

— Oh! — ashtu po mendoni, — bani Rudolfi.

— Sepse mâ në fund... vazhdoi ajo, — ju jeni i lirë.

Ajo ngurroi:

— I pasun.

— Mos u tallni me mue, — përgjegji ai.

Ajo betohej se nuk tallej, kur përnjiherë ushtoi topi; saora, të gjithë fluturuen, pështjellueshëm, kah katundi.

Ai ishte nji kushtrim i rrêjshëm. Zotni prefekti nuk arrinte; dhe antarët e zhyris ishin në pikë të hallit, tue mos dijtë a me e çelë mbledhjen ose me pritë edhe mâ.

Tek e mbramja, në fund të sheshit, u duk nji karrocë e madhe që jepej me qira e që tërhiqej prej dy kualsh të thatë, të cilëvet u mëshonte sa mundte me kamxhik nji karrocier me kapelë të bardhë. Bineu pat kohë vetëm sa me bërtitë: „Për nder armët!" dhe koloneli bani po si ai. Njerzit u turrën kah armët e vueme në piramida. Disa harruen madje jakat. Por njerzit e karrocës së prefektit si me ia qëllue këtij pështjellimi dhe dy kualt e vjetër të marrun fryme, tue u tundë në bigat e tyne, erdhën me trok të kadalshëm para peristilit të ndërtesës së bashkësis mû në çastin kur roja kombtare dhe zjarrfiksat u rreshtuen me hap ushtarak simbas ramjes së trompetës.

— Eja në radhë! — thirri Bineu.

— Ndal! — briti koloneli — majtas — në front!

Dhe mbas nderimit me armë, gjatë të cilit kërsitshin qarqet në pushkët si ndonji tenxhere bakri që rrokulliset shkallëvet, të gjitha pushkët ranë prap. Atëherë u pa se po zbritte nga karroca nji zotni me pallto të shkurtë me qindisje t'argjentë, me ballë të paflokë, me pak qime në zverk, me fytyrë t'errët e të verdhë dhe me dukje të nji shpirtmiri. Dy syt e tij, fort të mëdhej dhe me kapakë të shpeshtë, mshi-

leshin përgjysëm për ta shikue mâ mirë gjinden dhe po n'at kohë ngrihte hundën e tij me maje dhe buzëqeshte me gojën e tij të varun. Ai njofti kryetarin e bashkis simbas brezit dhe i kumtoi se zotni prefekti s'kishte mundun me ardhë. Ai, vetë, ishte nji këshilltar i prefekturës; mandej shtoi disa kërkime të falunash. Tyvashi iu përgjegj me fjalë të njerzishme, tjetri pranoi se ishte mallëngjye nga nji pritje e tillë; dhe rrijshin kështu, ballë, për ballë, dhe të thuesh puqeshin fytyrë për fytyrë, me antarët e zhyris, me këshilltarët e bashkis, me parín e vendit, me rojen kombtare dhe turmën e njerëzvet. Tue e pështetë për krahnuer kapelën e vet të zezë tribrijshe, zotni këshilltari përsëritte përshëndetjet e veta, ndërsa Tyvashi, i përkulun si ndonji hark, buzëqeshte gjithashtu, belbëzonte, zgjidhte fjalët tue vû në dukje besnikin e tij për monarqin dhe nderin që i bâhej Jonvillit.

Erdhi Hipoliti, shërbtori i pijetores dhe i mori për freni kualt e karrocjerit dhe gjith tue çalue me kambën e vet të shtangueme, i çoi në hajat të „Luanit prej ari", ku ishte mbledhë turma e katundarëvet, për ta pa karrocën. Lodra ra, topi ushtoi, dhe zotnijt, njani mbas tjetrit, hypën dhe i zunë vendet e tyne në tribunë, në kolltuqe prej cohe së kuqe kadifje, që kishte marrë hua zonja Tyvash.

Të gjithë ata njerëz i përngjajshin njani tjetrit. Fytyrat e tyne të verdha e të pagjallni, pak të djeguna nga dielli, kishin ngjyrën e venës s'ambël të mollavet dhe zylyfët u delshin nga qaforet e gjata dhe të grime, të cilat mbaheshin prej kravatash me nêje që bijshin në sy. Të gjithë jelekët ishin prej kadifje, të premë në trajtë shalli, të gjithë sahatat kishin në fund shirita të gjatë me nga nji vulë vezore prej guri të çmueshëm të kuq, dhe i mbështetshin duert për kofshat e veta, tue i ruejtë me kujdes pantallonat, coha e lëmueme e të cilavet shkëlqente mâ fort se lëkura e çizmevet të tyne të mëdha.

Zojat e mëdha rrijshin përmbrapa, në hajat, në mes të shtyllavet, ndërsa gjindja e dorës s'ulët ishte përballë, në kambë ose t'ulun mbi karrike. Dhe, përnjimend, Letibua kishte prû aty të gjitha karrikat që i kishte marrë nga livadhi, dhe madje për çdo çast shkonte në kishë për të marrë të tjera dhe shkaktonte me tregtin e tij nji pështjellim t'atillë saqë njerzit memzi arrijshin deri në shkallët e vogla që çojnë në tribunë.

— Unë mendoj, — tha zotni Lërë (tue iu drejtue farmacistit, që kalonte pranë tij për të zanë vend), — se do të duhej me ngulë këtu dy shtylla veneciane; dicka e stolisun seriozisht dhe në mënyrë të pasun, do të dukesh shum e bukur për t'u pa.

— Sigurisht, përgjegji Omeu. Por, ç'me bâ! Kryetari të gjitha i ka marrë përsipër. Ky i shkreti Tyvash s'ka shum shije dhe, madje, âsht krejtsisht i xhveshun nga ajo që quhet talent për art.

Ndërkaq, Rudolfi, bashkë me zonjën Bovari, kishin hypë në katin e parë të bashkis, në sallën e mbledhjeve dhe, mbasi ajo ishte e shprazët, kishte shpallë se prej asaj mundeshin mâ mirë e mâ lehtë me e soditë kremtimin. Mori tre shkalla nreth tavolinës në trajtë veje, nën truporen e monarkut dhe, mbasi i afroi pranë njanës dritare, u ulën afër njani tjetrit.

Në tribunë u bâ nji zhurmë, përshpëritje të gjata, parabisedime. Tek e mbrama, zotni këshilltari u ngrit. Tashti e dijshin se quhej Liëvë dhe emnin e tij e përsëritshin gojë më gojë, në turmë. Mbasi i krahasoi disa fije letrash ndër veti, u hodhi nji sy për të pa mâ mirë dhe ia filloi:

„Zotnij,

Më lejoni para së gjithash (para se me ju bisedue për qëllimin e kësaj mbledhje të soçme, dhe për këtë, jam i sigurtë se mendoni të gjithë si unë) më lejoni, para së gjithash, them, t'ia kushtoj mirënjohjen administratës eprore, qeveris, monarkut, zotnij, sovranit tonë, këtij mbreti shum të dashtun, të cilit asnji degë e mirëqenjes së përgjithshme ose të veçantë nuk i shpëton nga syni, dhe që me dorë, njüheri, aq të fortë dhe aq t'urtë drejton anijen e shtetit përmes rreziqesh të pandërpreme të nji deti të stuhishëm, tue dijtë, fundi i fundit, me bâ që të nderohet si paqa ashtu dhe lufta, industrija, tregtija, bujqsija dhe artet e bukura."

— Do të duhet që të mënjanohem; — tha Rudolfi.

— Pse? tha Ema.

Por në këtë çast, zani i këshilltarit u ngrit me ushtimë të jashtzakonshme. Ai deklamonte:

„S'âsht mâ ajo kohë, zotnij, kur mosmarrëveshtja e qytetarëvet përgjakte sheshet tona publike, kur pronari, tregtari, puntori vetë, në gjumin mâ t'ambël të

natës, dridheshin se mos zgjuheshin menjiherë në tingullin e kumbonëve që lajmojnë djegëje, kur parimet mâ subverzive shembshin me guxim themelet..."

— Sepse, do të mundshin me më vû re së poshtmi, — vazhdoi Rudolfi dhe mandej do të duhej me kërkue të faluna dhe tue marrë parasysh se më ka dalë zani i keq...

— Oh! ju po da shpifni vetëvehtes, — tha Ema.

— Jo, jo, ju betohem se për mue flasin keq sa s'ka.

„Por, zotnij, vazhdonte këshilltari, — nëqoftëse tue i largue nga kujtimi im këto parafytyrime t'errta, i kthej syt kah gjendja e soçme e atdheut tonë të bukur; gjithkund rrugë të reja komunikacioni, sikurse artere të reja në trup të shtetit, vendosin marrëdhanje të reja; qendrat tona të mëdha të manifaturës kanë fillue përsëri veprimtarin e tyne; feja âsht forcue mâ tepër se përpara, i nxen të gjitha zemrat; limanet tona plot, besimi përsëri lind, dhe, mâ në fund, Franca prap merr frymë!..."

— Fundi i fundit, shtoi Rudolfi, — ndoshta njerzit nga pikëpamja e tyne kanë të drejtë.

— Qysh kjo? pyeti Ema.

— Po çka, — tha ai, a nuk e dini se ka shpirtna gjithnji të shqetsuem? Atyne u duhet me rend edhe andrrimi edhe veprimi, pasionet mâ të pastërta, dhe qefet mâ të tërbueme, dhe kështu jepet njeriu mbas gjithfarë fantazinash, marrëzinash.

Atëherë, ajo e shikoi sikurse njeriu që sodit udhtarin i cili ka kalue nepër vende të jashtzakonshme, dhe tha:

— Na të mjerat gra nuk i kemi as këto argëtime!

— Argëtim i trishtuem, sepse në tê njeriu nuk e gjen lumtunin.

— Po a gjindet ajo ndonjiherë? — pyeti ajo.

— Po, e gjejmë nji ditë, — përgjegji ai.

„Dhe këtê e keni kuptue, thonte këshilltari. Ju, bujq dhe puntorë të fushavet, ju, pionerët e qetë të çdo vepre qytetnimi! ju, njerëz të përparimit dhe moralitetit! Ju keni kuptue, them, që stuhit politike janë edhe mâ të tmershme se çrregullimet atmosferike..."

— Gjindet nji ditë megjithatê përsëriti Rudolfi, nji ditë, pa pritë e pa kujtue, kur dëshprohej se nuk

do ta gjente. Atëherë hapet horizonti, ky âsht si nji zâ që thërret: „Ja ajo!" Dhe ju e ndieni nevojën me ia çfaqë besimin e jetës suej kësaj qenje, me i dhanë gjithçka, me i bâ flî gjithçka! Ju nuk shpjegoheni, ju ua qëlloni mendimet njani tjetrit. Ju jeni pa njani me tjetrin n'andrrat tueja (Dhe ai e shikonte). Mâ në fund, ai thesar që për kaq kohë e keni kërkue âsht, këtu âsht, këtu para jush; ai shkëlqen, ai qet shkëndija. Megjithatê, ju ende dyshoni, nuk guxoni me besue; rrini si të marrun menç, sikurse të delshit nga errsina në dritë.

Dhe Rudolfi gjith tue folë e gjith tue bâ lëvizje. E vuni dorën mbi fytyrë, si nji njeri i hutuem dhe mandej e lëshoi atê t'Emës. Ajo e tërhoqi të vetën. Por kështilltari lexonte gjithnji pa prâ:

„Dhe kush do të çuditej për këtê, zotnij? Vetëm ai që do t'ishte aq i verbët, aq i zhytun (unë nuk kam frigë ta them këtê), mjaft i zhytun në paragjykimet e kohëvet të perënduemes sa me mohue ende frymën e njerëzvet të bujqsis. E me të vërtetë ku gjindet mâ tepër atdhedashuni se në katund, mâ tepër kushtim për kauzën e përgjithshme, mâ tepër inteligjencë, me nji fjalë? Dhe unë nuk mendoj, zotnij, për at inteligjencën e sipërfaqshme, stolisjen e kotë të mendjeve të papuna, po mâ tepër për at inteligjencën e thellë dhe të matun, që përpiqet me të gjitha për t'ua arrijtë qëllimevet të dobishme, tue ndihmue kështu për të mirën e secilit, për përparimin e përbashkët dhe përkrahjen Shtetit, inteligjencën që âsht fryt i nderimit të ligjeve dhe i krymjes së detyrave..."

— Ah! ende — tha Rudolfi, — gjithmonë detyrat, ma kanë hangër shpirtin me këto fjalë. Ka nji grumbull të marrësh me jelekë fanelle dhe besimtare mendjeshkurta me vegla nxehse dhe rruzare që vazhdimisht na kërdojnë në veshë: „detyra! detyra!" Detyra âsht, djalli ta marrë, kur ta ndiejsh atê që âsht e naltë, kur ta duesh atê që âsht e bukur dhe jo me i pranue të gjitha doket shoqnore, me sjellje e turpshme që ajo na imponon.

— Megjithatê, megjithatê... vërejti zonja Bavori.

— Jo, jo! pse m'u ngritë kundra pasionevet? A nuk janë ato gjâja mâ e bukur që gjindet në botë, burimi i heroizmit, i entuziazmit, i poezis, i muzikës, i artevet, i gjithçkafes tek e mbrama?

— Por — tha Ema, — duhet megjithatê me marrë pak parasysh se çka mendojnë bota, dhe me iu bindë moralit të tyne.

— Ah! por ka dy lloje moralesh, — përgjegji ai. Njani âsht dikrrimtar, i sipërfaqshëm, morali i njerëzvet, ai që ndërron gjithnji dhe që ulurit aq fort, grindet, tërhiqet për tokë, sikurse ky grumbulli i budallêjvet që po shifni. Por tjetri, i përjetshmi, ai âsht rreth e rrotull nesh dhe mbi ne si visorja që na rrethon dhe qielli i kaltërt që na ndriçon.

Zotni Liëveni mbasi fshini gojën me shamin e xhepit, vazhdoi:

„A thue do t'ishte e nevojshme, zotnij, që të ju vërtetoj këtu dobin e bujqsis? Kush i plotson nevojat tona? Kush na e siguron jetesën? Kush tjetër përveç bujkut? Po, bujku, zotnij, që me dorën e vet të vlefshme mbjell nepër hulli të plleshme të tokëve, ban të bijë gruni, i cili me maqina artificiale bluhet e kthehet në pluhun dhe si miell çohet në qytete dhe aty i dorzohet menjiherë furntarit, që prej tij ban ushqimin edhe për të vorfunin edhe për të pasunin. A thue nuk âsht bujku ai që nepër kullosa rrit tufët e shumta të bemevet, të cilat na japin leshin për petkat tona? Sepse qysh do të mvisheshim, qysh do t'ushqeheshim po mos t'ishte bukjku? A âsht madje e nevojshme, zotnij, me kërkue aq larg shembuj? Kush nuk ka mendue shpeshherë për gjithë randsin që ka ajo shtazë e përvujtë, stoli e oborreve tona, që njiheri na jep edhe jastëkun e butë për dyshekë tanë dhe mishin e lezeçëm dhe vezë për sofrat tona? Por kurr s'do të mbarojsha së foluni, sikur të detyrohesha me numrue me rend prodhimet e ndryshme që toka e punueme mirë si nanë bujare u fal me bollëk fëmijvet të vet. Këtu ivneshta, në nji vend tjetër mollat për venë; atje rrepi; mâ andej djathnat; dhe lini, zotnij, mos ta harrojmë linin! që ka marrë këto vjetët e fundit aq hov të madh mbi të cilin dëshiroj nergut me jua tërheqë vemendjen."

S'ishte nevoja me ua tërheqë vemendjen, sepse pothuejse të gjithë ndëgjojshin me gojë hapët, si me dashtë me i përbi fjalët e tija. Tyvashi që i rrinte pranë, e ndëgjonte me sy të zgurdulluem; zotni Derozre nganjiherë i mbyllte syt ngadalë; dhe mâ tutje, farmacisti, me të birin Napolonin nepër kambë vente

shuplakën e dorës në vesh që të mos i kalonte asnji rrokje. Antarët tjerë të zhyris lëkundshin ngadalë mjekrrën e tyne nepër jelek në shenj miratimi. Zjarrfiksat, në rranzë të tribunës, pushojshin, të mbështetun mbi bajonetat e tyne; dhe Bineu qëndronte i palëvizun me brryl përjashta, me maje të shpatës malt n'ajr. Ndoshta ndëgjonte, por vështirë se shifte gjâ, për shkak të strehës së helmetës që i binte mbi hundë. Togeri i tij, djali i vogël i zotni Tyvashit, e kishte helmetin e vet edhe mâ të madh që i luhatej mbi krye, nën të cilin i mvarej nji skaj i shallit të larmë. Ai buzëqeshte nën të me nji ambëlsi krejt fëminore dhe në fytyrën e imtë e të verdhë, nga e cila i kullonte djersa, çfaqej gëzimi, lodhja dhe gjumi.

Sheshi deri te shtëpit ishte përplot me njerëz. Aty shifeshin gjind të pështetun me brryla nepër të gjitha dritaret, të tjerë në kambë nepër porta, dhe Justini, para xhamllekut të farmacis dukej se ishte thellue me gjithë shpirt n'ato që shikonte. Ndonse mbretnonte qetsija, zani i Liëvenit humbte n'ajr. Ai arrinte te veshët në copa frazash, që aty këtu, ndërprehej nga lëvizja e karrikavet të turmës; mandej ndëgjohej menjiherë nji të pallun i zgjatun qesh ose blegrimet e qingjave që i përgjegjshin njani tjetrit në qoshe të rrugës. E përnjimend, loparët dhe barijt i kishin shty deri aty gjanë e gjallë të tyne dhe ato pallshin nganjiherë gjith tue shkulë me gjuhë ndonji fije gjethësh që u mvarej mbi turîj.

Rudolfi i ishte afrue, dhe i thonte me zâ t'ulët, tue folë shpejt:

— A nuk revoltoheni vallë kundër këtij kompllo-ti të shoqnis? A ka edhe ndonji ndjenjë të vetme që të mos të denojë ajo? Instinktet mâ fisnike, simpatit mâ të pastërta persekutohen dhe shifen dhe, nëqoftëse mâ në fund takohen dy shpirtën, të gjitha kurdisën që të mos munden me u bashkue. Ata, megjithatê, do të përpiqen, do t'i rrahin krahët, do të thrrasin njani tjetrin. Oh! krejt nja, herët a vonë, mbas gjashtë muejsh, mbas dhetë vjetësh, ata do të bashkohen, do të duhen, sepse këtê e don fati dhe sepse kanë lindë njani për tjetrin.

Ai i kishte kryqzue duert mbi gjûj dhe tue çue syt nga Ema, e shikonte për s'afërmi, ngultas. Ajo vente re në syt e tij rreze të vogla ari që i derdheshin rreth bebevet të zeza të synit, mandej dhe ndiente erën e mirë të pomadës, nga e cila i shkëlqejshin flo-

kët. Njifarë ngathtësije e kandshme ia pushtoi trupin, iu kujtue ai vikonti që e kishte bâ me valsue në Vobisar dhe nga mjekrra e të cilit, sikurse nga këta flokë, shpërthente nji erë si ajo e vanilit dhe e limonit; dhe pa dashtë mbylli përgjysëm syt për ta thithë mâ mirë. Por, në lëvizjen që e bani m'u pështetë për karrike, ajo pá për së largu, krejt në fund të horizontit, karrocën e vjetër postare „Dallandyshen" që ngadalë zbritte shpatit të Lës tue lanë mbas vehtës nji rê të gjatë pluhni. Ishte pikërisht ajo karroca e verdhë me të cilën Leoni kaq shpesh kishte ardhë te ajo, dhe po nepër at rrugë ishte shkue përgjithmonë! Asaj iu duk se e shifte m'anë tjetër të rrugës, në drítare; mandej gjithçka u përzie, rê kaluen, i u duk se sillej ende tue luejtë vals nën ndriçimet e puljeravet, në krah të vikontit, dhe se Leoni nuk ishte larg, se do të kthente shpejt... dhe, ndërkaq, ndiente vazhdimisht se e kishte kryet e Rudolfit pranë saj. Ambëlsija e kësaj ndjenje ia përtrinte dëshirat e dikurshme dhe, si kokrra rane kur fryn era, ato përdridheshin në tallazin e kandshëm të parfumit që përhapej në shpirtin e saj. Ajo i çeli lakmueshëm e shum herë birat e hundës për ta thithë freskin e lerthavet nreth shtyllavet. Nxori dorzat dhe i fshini duert, mandej me shami pahiti fytyrën, ndërsa nepër rrahje të tamthave të saj ndëgjonte zhurmën e turmës dhe zanin e këshilltarit që lexonte monotonisht fjalit e veta. Ai thonte:

„Vazhdoni! Qëndroni gjithnji në këtë rrugë! mos ndëgjoni as sygjerimet e shprehis, as këshillat tepër të ngutshme të nji empirizmi guximtar! T'i përvisheni sidomos përmbsimit të tokës, plehnimevet të mira zhvillimit të racës së kualvet, të qeve, të berreve dhe derrave! Këto kuvende le të bâhen për ju sikurse arena paqsore ku ngadhnjyesi, tue dalë, do t'ia shtriejë dorën të mundunit dhe do të vllaznohet me të, me shpresë të nji jete mâ të mirë! Dhe ju, sherbtorë të ndershëm! Shërbtorë të përvûjtë, mundin e randë të të cilëvet asnji qeveri deri tash s'e kishte marrë parasysh; ejani e merrni shpërblimin e vërtyteve tueja të heshtuna, dhe të jeni të bindun që Shteti, mbas tashit, i ka ngulë syt mbi ju, se ju jep zemër, se ju mpron, se do t'i kënaqi kërkesat tueja të drejta dhe se do të ju lehtsojë, sa t'i vijë për dorësh, barrën e këtyne fli-jimeve të randa!"

Zotni Liëveni mandej u ul. Zotni Derozreu u çue dhe ia nisi nji fjalimi tjetër. Fjalimi i tij nuk ishte ndoshta aq i zbukuruem si ai i kështilltarit, por dallohej për tipare stili mâ të vërtetë, do me thanë për dije mâ të thellueme të çashtjeve dhe për mendime mâ të nalta. Kështu lavdatat për qeverim zejshin mâ pak vend në këtë fjalim, feja dhe bujqsija zejshin mâ tepër. Prej këtij fjalimi mund të shiheshin marrëdhanjet e njanës e të tjetrës dhe se qysh kishin ndihmue në zhvillimin e qytetnimit. Rudolfi me zonjën Bovari kuvendojshin për andrra, parandjenja, magnetizëm. Tue u nisë nga djepi i shoqnis, oratori na i përshkruente ato kohna kur njerzit jetojshin tue pasë për ushqim lende, nepër pyje të shpeshta. Mandej e kishin heqë nga vehtja lëkurën e shtazëvet, kishin mveshë tesha, thellue hullina, mbjellë bimë. A ishte kjo punë e mirë a mos kishte pasë në këtë zbulim mâ tepër dam se dobi? Zotni Derozreu e ngrihte këtë pyetje. Rudolfi nga magnetizmi kishte kalue pak nga pak në ngjajshmënin e shpirtnavet, dhe, ndërsa zotni kryetari kujtonte Cincinatin që lavronte me pllug, Diokleciamin që mbillte lakna, dhe perandorët kinezë që me kremtim çelshin vjetin e ri tue hedhë farën, ky burri i shpjegonte asaj grues së re se shkakun e fuqis tërheqse, së cilës s'mund t'i qëndronte, duhej kërkue në ndonji jetë të mâparshme.

— Ja, për shembull, na, — thonte ai; — pse jemi njoftë njani me tjetrin? Çfarë rasti e ka dashtë që kështu të ndodhi? Kjo ngjan pikërisht nga se me gjith largsin që na ndan, sikurse dy lumej që nrjedhin për t'u bashkue, prirjet tona të veçanta na kishin shty njani kah tjetri.

Dhe ai ia kapi dorën; ajo nuk e tërhoqi.

„Shpërblim për të gjitha mbjelljet e mira!", bërtiti kryetari.

— Pak përpara, për shembull, kur kam ardhë te ju....

„Zotni Bizetit nga Kenkâpua."

— A e dijsha që do të ju shoqnojsha?

„Gjashtëdhet' e dy franga!"

— Njiqind herë madje kam dashtë me shkue, po prap kam ardhë mbas jush, kam ndêjtë.

„Për plehna."

— Sikurse do të rrij, sonte, nesër, ditët, gjithë jetën time!

„Zotni Karonit nga Argëji nji medalje ari!"

— Sepse asnji shoqni tjetër s'ma ka tërheqë shpirtin aq fort sa kjo e jotja.

„Zotni Benit nga Zhiri-Sen-Martë!"

— Gjithashtu edhe unë do të ju kujtoj gjithmonë.

„Për nji dash merinos!..."

— Por ju do t'më harroni, do të jem për ju nji hije që ka kalue.

„Zotni Belotit nga Notrë-Damë..."

— Oh! jo, apo jo, do të zâ nji vend në mendimet tueja, në jetën tuej?

„Për racën e derrave, çmim ex aequo... zotnijve Leheriseut dhe Kulamburit, gjashtëdhetë franga!"

Rudolfi ia shtrëngonte dorën, që e kishte të nxehtë dhe që i dridhej si nji turtulleshë e zanun rob që don me fluturue përsëri; por provoi me e shkoqë dorën ose me iu përgjegjë atij shtrëngimi, ajo lëvizi gishtat, dhe ai bërtiti:

— Oh! falemnderës! që po më pranoni! Sa jeni e mirë! Ju po kuptoni se jam i jueji me trup e me shpirt! Më lejoni që t'ju shikoj, që t'ju admiroj!

Nji fërfllazë ere që arriu nga dritaret rrudhi cohën e tavolinës, dhe, mbi shesh, përposhtë, të gjithë kapuçat e mëdhej të katundarevet u ngritën përpjetë, sikurse krahët e flutrave të bardha që vallaviten.

„Për përdorim t'ushqimit me farna voji" — vazhdoi kryetari. Mandej nxitoi:

„Për plehnim mbas mënyrës flamande, — për mbjellje lini,... për thamje kënetash, për marrje me qira me afat të gjatë të tokës, — për shërbim besnik."

Rudolfi nuk flitte mâ. Shikojshin njani tjetrin.

Nji dëshirë shum e madhe i bante m'u dridhë buzët e etshme; dhe gishtat e tyne, kadalëdalë, vetiu u gërshetuen.

„Katerina-Nikezë-Elizabet Lëru nga Sasëto la Gerrijerë për pesëdhetë e katër vjet shërbim në të njâjtën fermë, nji medale argjenti — me vlerë njizet e pesë franga!"

„Ku âsht ajo Katerina Lëru?" — përsëriti këshilltari.

Ajo nuk paraqitej, dhe ndëgjoheshin zane që pëshpëritshin:

— Shko!

— Jo.

— Majtas!

— Mos u frigo!

— Sa e marrë!

— Por a âsht aty? — briti Tyvashi.

— Po!... ja!

— Le t'afrohet, de!

Atëherë u pa se po i afrohej tribunës nji plakë e vogël që frigohej e që dukej se ishte zvoglue në petkat e veta zhele-zhele. Në kambë kishte mbathë këpucë të mëdha druni dhe rreth brezit kishte lidhë nji përparce të gjatë të kaltërt. Fytyra e saj e thatë, rrethue me kapuç të parreth kishte mâ shum rrudha se në mollën e larme të vyshkun, dhe nga mangët e këmishës së saj të zezë shtriheshin dy duer të gjata, me nyje të gungta. Pluhni i hambarëvet, fija e lamjes së teshave, pështima, djersa e yndyrshme e leshit të berrevet kishte vû kaq kore të madhe mbi to, i kishte bâ me zharra dhe forcue, sa dukeshin të ndyta ndonse i lante me ujë të pastër; dhe, nga shërbimi i gjatë, ato rrijshin përgjysëm të hapuna si me dashtë me paraqitë vetiu dëshmin e përvûjtë të vuejtjeve të pësueme. Si nji hije e randë murgeshe ia vente në dukje edhe mâ fort pamjen e fytyrës së saj. Asnji trishtim, asnji mallëngjim nuk e zbutte shikimin e saj të verdhë. Mbasi rrinte gjithnji me shtazë shtëpijake, ishte bâ e heshtun dhe e qetë sikurse ato. Tashti për herën e parë në jetën e vet gjindej në mes të nji shoqnije kaq të shumtë; dhe krejt e trembun nga flamujt, trompetat, zotnijt e mveshun, në frak dhe nga kryqi i nderit të këshilltarit, ajo rrinte, krejt, e palëvizun, tue mos dijtë nëse duhej me shkue përpara ose me ikë, as përse turma e shtynte dhe përse zotnijt e komisionit të çmimevet i buzëqeshëshin. Kështu qëndronte para këtyne qytetarëvet të gëzuem kjo grue e cila kishte vuejtë nji gjysëm shekulli robnimi.

— Afrohuni, e nderuemja Katerina-Nikezë-Elizabetë Lëru! — tha zotni këshilltari që kishte marrë nga kryetari listën e njerëzve të shpërblyem. Dhe tue shikue, me rend, mâ së pari fletën e letrës, dhe mandej gruen plakë, ai përsëritte me zâ atnuer:

— Afrohuni, afrohuni!

— A mos jeni e shurdhët! tha Tyvashi, tue hofë mbi kolltukun e vet.

Dhe filloi me i bërtitë në vesh.

„Për pesëdhetë e katër vjet shërbimi në punë!

Medalje t'argjentë! Njizet e pesë franga! Kjo âsht e jueja."

Mandej, kur ia dhanë medaljen, e mori dhe e shikoi. Atëherë nji buzëqeshje lumtunije ndriçoi fytyrën e saj dhe u ndëgjue që pëshpëritte tue shkue:

— Do t'ia japë fraitit tonë që t'm'i thotë disa mesha.

— Çfarë fanatizmi! briti farmacisti, tue u përkulë kah noteri.

Mbledhja kishte mbarue; njerzit u shpërndanë; dhe tashti, mbasi fjalimet ishin lexue, secili zente prap vendin e vet, dhe të gjitha shkojshin si përpara: zotnijt u bërtitshin shërbtorëvet dhe këta i rrihshin shtâzët, këto ngadhnjyese të ngathta që ktheheshin në vathët e tyne, me kunore lulesh të blerta ndër brina.

Ndërkaq, rojet kombtare kishin hypë në katin e parë të bashkis me pasta të nguluna mbi bajonetat e tyne, edhe kasneci i bataljonit që mbante nji sepet plot me shishe. Zoja Bovari ia shtini krahun Rudolfit: ky e përcolli në shtëpi të saj; u ndanë para portës së saj; mbasandej ai shetiti vetëm nepër livadh, tue pritë kohën e banketit.

Banketi zgjati shum: me zhurmë dhe shërbim të keq; rrijshin aq shtërngueshëm sa memzi mundshin me i luejtë brrylat dhe drrasat e ngushta që shërbejshin në vend të bankavet desh u thyen nga pesha e mysafirëvet të ftuem. Të gjithë hajshin shum; secili dëfrente mjaft simbas asaj që kishte dhanë. Të gjithëve u kullonte djersa nga balli; dhe avull ngjyrë bardhoshe, si mjegulla që ngrihet nga ndonji lum në ndonji mëngjes vjeshte, rrinte pezull mbi tryezë, në mes të llampavet të varuna. Rudolfi, me shpinë për bez të shatorres, mendonte kaq shum për Emën, sa s'ndëgjonte kurrgjâ. Mbrapa tij, në bar, shërbtorët rendojshin njanën mbi tjetrën pjatat e palame; fqinjët e tij flitshin, ai nuk u përgjegj; ia mbushshin gotën, por në mendimet e tija mbretnonte qetsija; megjithse zhurma vinte tue u shtue. Ai andrronte për ato që ajo kishte thanë, dhe për trajtën e buzëvet të saj; fytyra e saj, sikur në nji pasqyrë magjike, shkëlqente në pllocën e tarogzës së saj; palat e fustanit të saj lëshoheshin gjatë murevet dhe ditë dashunije thureshin pa mbarim për t'ardhmen e afërme.

Ai e pa përsëri në mbramje, gjatë hedhjes së fëshekzarevet; por ajo ishte me të shoqin, zonjën Ome dhe farmacistin, i cili shqetsohej shum nga rreziku i rraketave të humbuna; dhe për çdo çast e lente shoq-

nin dhe shkonte te Bineu për ta porositë që të ruhej sa më shum.

Raketat e dërgueme n'emën të zotni Tyvashit, ishin mbyllë me shum kujdes në izbën e tij; prandej baruti i lagun nuk mund të ndizej kurrqysh, dhe figura kryesore që duhej të paraqitte nji drangue tue kafshue bishtin e vet, dështoi fare. Kohë mbas kohe, fluturonte ndonji raketë e mjerueshme me yj; atëherë turma gojë hapun nxirrte klithma me të cilat përzihesin bërtimat e grave të cilavet ua gixilojshin burrat shtatin gjatë errsinës. Ema, e heshtun, strukej ambëlsisht nën krahun e Karlit; mandej, me fytyrë të ngritun përpjetë, ndiqte me sy në qiellin e zi gjurmën e ndritun të raketavet. Rudolfi e soditte me admirim në dritën e fenerëvet, që ndriçojshin aty këtu. Ata u shqimen ngadallësë. Yjt u ndezën. Dhe atëherë ranë disa pika shiu. Ajo e lidhi shamin në kryet e saj të zbuluem.

Në këtë çast karroca e këshilltarit doli nga oborri i drekës. Karrocjeri i tij ishte i dejun, menjiherë u kot, dhe shifej për së largu, nepër mbulesën e karrocës, ndërmjet dy kandilavet, trupi i tij i madh që lëkundej djathtas e majtas, simbas lëvizjeve të karrocës.

— Me të vërtetë, — tha farmacisti, — do të duhej me i marrë masat më të rrepta kundër të dëjunit! Do të propozojsha që të shkruheshin për çdo javë në portat e ndërtesës së bashkis, mbi nji tabelë ad hoc emnat e të gjithë atyne që gjatë javës janë helmue nga alkooli. Përveç kësaj, edhe për çashtje të statistikës, do të kishim kështu shënime të sakta që do të lexoheshin në rast nevoje... Por më falni.

Dhe ngau prap te kapiteni. Ky kthehej në shtëpi të vet. Shkonte me pa tezgën e tij të zdrukthimit.

— Ndoshta nuk do të bâjshit keq, — i tha Omeu, — sikur të dërgojshi nji njeri tuejin, ose të shkojshit ju vet...

— Më leni pra të qetë, — përgjegji tagrambledhsi, mbasi s'ka kurrgjâ!

— Rrini krejt të qetë, — tha farmacisti, kur u kthye te miqt e vet, — zotni Bineu ma ka vërtetue se ishin marrë të gjitha masat. Asnji shkëndi nuk do të bjerë. Pompat e zjarrfiksavet janë plot. Të shkojmë e të flejmë.

— Për zotin! kam gjumë, — tha zoja Ome, që hapte gojën fort; — por s'do t'thotë gjâ, kemi pasë me të vërtetë ditë të bukur për festën tonë.

Rudolfi përsëriti me zâ t'ulët dhe shikim t'ambël:
— Oh! po, shum të bukur.

Dhe, mbasi u përshëndetën, ia kthyen secili shpinën njani tjetrit.

Mbas dy ditësh doli në „Fenerin e Ruamit" nji artikull i madh mbi kuvendin. Omeu e kishte shkrue me entuziazëm menjiherë të nesërmen.

„Përse këto kunora, këto lule, ky blerim? Për ku turrej kjo turmë njerzish, si valët e ndonji deti të tërbuem, nën rrezet zharritse të nji dielli tropikal që shtrinte nxehtsin e tij mbi arat tona?"

Ai flitte mandej për kushtet e katundarëvet. Sigurisht qeverija bante shum për ta, por jo mjaft! „Guxim! u bëntitte; njimijë reforma janë të domosdoshme, t'i bajmë." Mandej, tue folë për ardhjen e këshilltarit, nuk e harronte aspak „pamjen e ushtris sonë kombtare", as „katundaret e bukura shum të gjalla", as pleqt tullaca, si me thanë gjyshat që ishin të pranishëm dhe që disa sish, mbetunina të falangjeve tona të pavdekshme, ndiejshin ende se u rrihte zemra në tingujt luftarakë të trompetave". Kumtonte emnat e komisionit të çmimeve tue e shitë vehten ndër të parët, dhe madje theksonte në nji vend që zotni Omeu, farmacist, i kishte dërgue shoqatës së bujqvet nji disertacion mbi venën e mollavet. Kur arrinte në shpërndamjen e shpërblimeve, ai përshkruente gëzimin e të shpërblyemvet me fjalë shum entuziasmuese. „Baba përqafonte birin, vllau të vllan, burri gruen, shum tregojshin me krenari me medaljen e përvûjtë dhe secili tue u kthye në shtëpi të vet, këtë medalje, pa dyshim, me lot në sy, e ka mvarë në muret e shprazta të kasolles së vet të vorfun.

„Rreth orës gjashtë u shtrue nji banket në livadhin e zotni Liézhardit iku u mblodhën të pranishmit kryesorë të festës. Gjatë banketit ka mbretnue përzemërsija mâ e madhe. U ngritën dollina të ndryshme: zotni Liëveni ngriti dollina për shëndetin e monarkut! G. Tyvashi për atê të prefektit! Zotni Dorzre për mbarëvajtjen e bujqsis! Zotni Omeu për atê t'industris dhe t'arteve të bukura, të këtyne dy motrave! Zotni Lëpliche e ngriti për përparimin! Në mbramje, fyshekzare të shkëlqyeshme ndriçuen menjiherë qiellin. Njeriu do të thonte se ka para vehtes nji kaleidoskop të vërtetë, nji dekor të vërtetë opere dhe, për nji çast, vendit tonë të vogël i âsht dukë se ishte çue në mes të nji andrre të *Njimijë e nji Netve*.

„Të vejmë re se asnji ngjarje e papëlqyeshme nuk e ka turbullue këtë kremtim familiar." Dhe ai shtonte: „Vetëm âsht vû re mosmarrja pjesë e klerit. Safkristina, pa dyshim, e kupton përparimin ndryshe. Bani si të doni, zotnij të Lojelës!"

IX

Kaluen gjashtë javë. Rudolfi nuk erdh. Nji mbramje, mâ në fund, ia mrrini.

— Mos të shkojmë aty kaq shpejt, kjo do t'ishte gabim, — kishte thanë me vehte, të mesërmen e kremtimit.

Dhe, në fund të javës, ishte nisë për gjueti. Mbas gjuetis kishte mendue se ishte tepër vonë me shkue te ajo, dhe mandej kishte arsyetue kështu:

Po, nëqoftëse qysh ditën e parë më ka dashtë, ajo, nga padurimi për t'më pa prap, duhet të më dojë tashti edhe mâ tepër. Të vazhdojmë, pra, kështu!

Dhe kuptoi se e kishte bâ llogarin mirë, kur, tue hy në sallon, vuni re se Ema u zverdhte.

Ajo ishte vetëm. Dita po mbaronte. Perdet e vogla nga muslini nepër dritare e bajshin muzgun mâ të dendun, dhe, prarimi në barometër, mbi të cilin mëshonte nji rreze dielli, hidhte shkëlqimin e vet në pasqyrë në mes të gjethëvet të bimës mbi oxhak.

Rudolfi qëndroi në kambë; Ema memzi i përgjegji në përshëndetjen e parë.

— Kam pasë shum punë, — tha ai; — dhe kam qenë sëmundë.

— Randë! — bërtiti ajo.

— Po! — tha Rudolfi tue u ulë pranë saj mbi nji ndêjse, jo!... po sepse s'kam dashtë me ardhë.

— Pse?

— A nuk po ia qëlloni?

— E shikoi edhe nji herë, por kaq fort sa ajo u skuq dhe uli kryet. Mandej vazhdoi:

— Ema...

— Zotni, — tha ajo tue u largue pak.

— Ah! ja, po shifni, — përgjegji ai me zâ të trishtuem, se unë kam pasë arsye që s'kam dashtë me ardhë; sepse këtë emën, këtë emën që ma mbushi shpirtin dhe që më shpëtoi nga goja, ju po më ndaloni ta përmendi! Zoja Bovari!... po, kështu ju thrret gjithë

bota!... Ky s'âsht emni juej, fundi i fundit ky âsht emni i nji tjetri!

Ai përsëriti:

— I nji tjetri!

Dhe e mshefi fytyrën me duer.

— Po, unë mendoj gjithnji për ju!... Kujtimi juej po më dëshpron! Ah! më falni!... Po shkoj... Lamtumirë!... Do të shkoj larg... aq larg, sa ju nuk do të ndëgjoni mâ kurrgjâ për mue!... E megjithatê... sot..., nuk dij çfarë fuqije edhe nji herë më ka shty kah ju! Sepse nuk luftohet kundra qiellit, nuk mund t'i qendrohet buzëqeshjes së engjujvet! Njeriu len që të tërhiqet nga ajo gjâ që âsht e bukur, e mrekullueshme, e denjë për t'u admirue!

Ishte hera e parë në jetën e saj që Ema ndëgjonte dike t'i thonte gjana të tilla dhe kërenija e saj, si njeriu që çlodhet në banjë të nxehtë, u shkri krejt në nxehtsin e këtyne fjalëve.

— Por, nëqoftëse s'kam ardhë, — vazhdoi ai, — nëqoftëse nuk kam mundun me ju pa, ah! të paktën, shpeshherë, kam kundrue atê që ju rrethon. Natën; për çdo natë, u ngrihesha nga gjumi, vijsha deri këtu, shikojsha shtëpin tuej, pullazin e saj që shkëlqente në dritë të hanës, lisat e kopshtit që luhateshin në dritaren tuej, dhe nji llampë të vogël, nji dritë, që ndriçonte nepër xhama, n'errsinë. Oh! ju nuk e dijshit se kishte aty poshtë, aq afër dhe aq larg nji njeri të mjeruem...

Ajo u kthye nga ai dhe dënesi.

— Oh! Sa i mirë jeni! — tha ajo.

— Jo, unë ju due, kjo âsht gjithë puna! Ju nuk dyshoni në këtë! Të ma thoni; nji fjalë! nji fjalë të vetme!

Dhe Rudolfi, pa u vû re, rrëshqiti nga shkami në tokë; por u ndëgjue nji zhurmë këpucësh druni në gjellitore dhe atij i ra në mend se porta e sallës nuk ishte mbyllë.

— Sa do t'ishit zemërmirë, — vazhdoi ai tue u ngritë, po t'ma plotsojshit nji dëshirë!

Kjo ishte që ta shifte shtëpin e saj; donte me e njoftë; dhe mbasi zonja Bovari nuk shifte në këtë punë kurrgjâ të keqe, ata u ngritën që të dy, kur hyni Karli.

— Mirë mbrama, doktor, — i tha Rudolfi.

Mjeku i përkëdhelun nga ky titull i papritun, u tregue i dashtun dhe i sjellshëm pa masë. Rudolfi përfitoi nga kjo për ta marrë vehten pak.

— Zoja më bisedonte, — tha ai mandej, — për shëndetin e saj...

Karli ia preu fjalën: ai ishte me të vërtetë, i shqetsuem sa s'ka; grueja prap memzi merrte frymë. Atëherë Rudolfi pyeti a thue mos i bante mirë të hypunit në kalë.

— Po si jo, kjo âsht pun' e mirë, për mrekulli!... S'ka si bâhet mendim mâ i mirë! Ti duhet ta pëlqejsh.

Dhe, mbasi bani me dijtë se s'kishte kalë, zotni Rudolfi tha se po ia jepte nji nga të vetët; ajo nuk e pranoi; ai nuk nguli kambë; mandej; që ta arsyetonte vizitën e tij, tregoi se si karrocjerit të tij, të cilit i kishin nxjerrë gjak, i binte gjithnji të fikët.

— Do të vij aty, — tha Bovariu.

— Jo, jo, unë do t'jua dërgoj; do të vijmë së bashku, do të jetë mâ lehtë për ju.

— Oh! Shum mirë. Falemindershë.

Dhe porsa mbetën vetëm:

— Përse nuk po e pranon propozimin e zotni Bulanzherit, që bani me aq njerzi?

Ajo u mrrol, trilloi njimijë mënyra për ta lâ vehten dhe së fundi shpalli se ndoshta *ajo punë do të dukej e çudiçme.*

Oh! S'e çaj kryet për atë — tha Karli tue u sjellë me thembra. Shëndetin para së gjithash! Ban gabim!

— Po si don që t'i hypi kalit, kur s'i kam petkat përkatse?

— Duhet me t'i porositë! — përgjegji ai.

Petkat ia mbushën mendjen.

Kur u banë gati petkat, Karli i shkroi zotni Bulanzherit se ia lente gruen e tij në dorë dhe se pështetej në njerëzillëkun e tij.

Të nesërmen, në mesditë, Rudolfi mbërrijti para portës së Karlit me dy kual mos me i pasë kush. Njani kishte tufa kuqaloshe në veshë dhe nji shalë grueje me lëkurë dreni.

Rudolfi kishte mbathë çizme të gjata e të buta, tue thanë me vehte se ajo sigurisht s'kishte pa ndonjiherë të tilla; dhe përnjimend Emës i pëlqeu pa masë, kur, ashtu i mveshun, u duk në shkallë me pallton e tij kadifje dhe pantallonat; e bardha të thurruna.

Ajo ishte e gatshme dhe e pritte.

Justini la farmacin dhe shkoi për ta pa, dhe farmacisti doli poashtu. Ky e porositte zotni Bulanzhen.

— Fatkeqsija ngjan sakaqë! Kini mendjen. Kualt tuej ndoshta janë azgana!

Ajo ndëgjoi nji zhurmë mbi kryet e saj: ishte Felisiteja që i mëshonte dritareve tue dëfrye Bertën e vogël. Fëmija i çoi për së largu nji të puthun; e ama i bani shenj me dorzë të kamxhikut të saj.

— Shetin e mirë! — briti zotni Omeu. — Hapni syt! Hapni syt mirë!

Ai luejti gazetën tue i shikue kah largoheshin.

Porsa ndieu se shkelte tokën me thundra, kali i Emës mori vrapin. Rudolfi shkonte trok përbri saj. Ata ndërrojshin nganjiherë ndonji fjalë. Me fytyrë t'ulun palk, me dorë të majtë të ngritun dhe me të djathtën të shtrime, ajo i lëshohej lëvizjes së matun që e përkundte mbi shalë.

Në rranzë të shpatit Karli ia lëshoi kalit frenat; shkojshin së bashku, me nji vrull; mandej, kur arrini nalt, menjiherë, kualt u ndalën kështuqë Emës i ra për shpinë veli i gjatë dhe i kaltërt.

Ishin ditët e para të tetorit. Fushat mbuloheshin nga mjegulla. Avulli shtrihej në horizont, ndërmjet brigjeve; dhe vende vende shpërndahej, hypte, hu mbiste. Nganjiherë, kur largoheshin rët, shifeshin për së largu, nën rrezet e diellit, kulmet e Jonvillit, me bahçet buzë ujit, oborret, muret dhe kumbonarja e kishës. Ema i mbyllte syt përgjysëm, që ta njifte shtëpin e saj, dhe kurr ndonjiherë ky katund i mjerë ku ajo jetonte nuk i ishte dukë mâ i vogël. Nga naltsija ku ishin, e gjithë lugina dante si ndonji liqê i madh dhe i verdhë, që avullohej n'ajr. Grumbujt e shpeshtë të drûjvet aty këtu shtriheshin si shkambij të zez; dhe vargjet e nalta të plepave, që kapërcejshin mjegullën dukeshin si brigje me manë që era ven në lëvizje.

Anësh, mbi livadh, ndërmjet pishash, nji dritë e murrme rrinte pezull n'atmosferën e vokët. Toka e kuqrremtë, si pluhuni i duhanit, mbytte krizmën e hapavet; dhe, kualt tue ecë, me maje të patkojvet shtyjshin para tyne boçat e ramë të pishës.

Rudolfi dhe Ema shkuen për skaj pyllit. Ema, kohë mbas kohe, kthente kryet, që t'i shmangej shikimit të tij, dhe, atëherë, ajo shifte vetëm trupat e pishavet të vargueme, vazhdimi i papremë i të cilavet

ia merrte mendët nga pak. Kualt dihatshin. Lëkura e shalavet kërsitte.

Në çastin, kur hynë në pyll, doli dielli.

— Në dorë të zotit! — tha Rudolfi.

— Mendoni? — bani ajo.

— Përpara! Përpara! — vazhdoi ai.

Kërsiti gjuhën. Kualt ngitshin.

Fieri i naltë që ishte rritë buzë rrugës kapej për zengji t'Emës. Rudolfi tue ecë përkulej dhe ia hiqte. Nganjiherë, prap, për t'ia largue degët, ai kalonte pranë saj, dhe Ema ndiente se gjuni i tij ia fërkonte kofshën. Qielli ishte bâ i kaltërt. Gjethet nuk luejshin. Kishte sipërfaqe të mëdha plot me mreça që kishin lulue dhe sipërfaqe të tana me vjollca rendoheshin njana mbas tjetrës me prozhme drûjsh, të përhimtë, të murrmë ose të praruem, simbas ngjyrës së ndryshme të fletëvet të tyne. Nën shkurret, shpesh ndëgjohej ndonji të rrahun i lehtë krahësh, ose krrokatja e marrun dhe e qetë e korbavet, që fluturojshin ndërmjet lisavet.

Zbritën. Rudolfi i lidhi kualt. Ajo shkonte përpara, mbi myshk, ndërmjet gjurmave të qerrevet. Por atê e pengonte në ecje fustani i saj tepër i gjatë, ndonse e mbante të përvjelun nga bishti, dhe Rudolfi tue ecë mbrapa saj, kundronte ndërmjet kësaj pëlhure të zezë dhe këpucës së zezë bukurin e çorapës së saj të bardhë që i dukej diçka nga cullaku i saj.

Ajo u ndal.

— Jam lodhë, — tha ajo.

— Provoni edhe pak! — ia ktheu ai. — Guxim!

Mandej, nja njiqind hapa larg, ajo u ndal prap; dhe nepërmjet të velit, që i binte asaj nga kapelja e mashkujvet përkitazi në ûje, i dallohej fytyra në tejdukje kaltëroshe, sikur të kishte notue nën tallaze kaltërije.

— Ku po shkojmë pra?

Ai nuk përgjegji kurrgjâ. Ajo merrte frymë me ndërpremje. Rudolfi hidhte syt rreth tij dhe kafshonte musteqet me dhambë.

Mbërrinë në nji vend mâ të gjanë, ku shtriheshin drûj të premë. U ulën mbi nji trup druni të përmbysun, dhe Rudolfi nisi me i folë për dashunin e tij. Ai nuk e tmeroi mâ së pari me fjalë lajkash. Ishte i qetë, serioz, melankolik.

Ema e ndëgjonte me krye t'ulun dhe tue shty me maje të kambës bujashkat që ndeheshin për tokë.

Por, kur tha ai:

— Athue vallë fati ynë s'âsht i përbashkët tashti?

— Jo, aspak! — përgjegji ajo. Ju e dini mirë këtë gjâ. Kjo âsht e pamundun.

Ajo u çue me shkue. Ai e rroku për dore. Ajo u ndal. Dhe atëherë, mbasi e kundroi për disa minuta me sy të dashunuem dhe të lagët, tha me gjallni:

— Oh! shifni, mos të flasim për këtë gjâ... Ku janë kualt? Të kthejmë në shtëpi!

Ai bani nji lëvizje zemrimi dhe pakënaqsije. Ajo përsëriti:

— Ku janë kualt? Ku janë kualt?

Tue buzëqeshë idhtas dhe me sy të ngulun, me dhambë të shtërnguem, ai ndërkaq shkoi përpara me krahë të hapun. Ajo u zmbrap tue u dridhë dhe belbëzoi:

— Oh! ju po ma shtini frigën! Po më lëndoni! Të nisemi së këndejmi.

— Mbasi po ngulni kambë kaq fort, — vazhdoi ai, tue ndërrue fytyrën.

Dhe u bâ përnjiherë prap i nderueshëm, përkëdhelës, dhe i marrshëm. Ajo ia dha krahun dhe u kthyen. Ai thonte:

— Çkishit pra ashtu? Përse? Unë nuk ju kam kuptue. Më keni kuptue gabim, pa dyshim. Ju jeni në shpirtin tim si nji shtatore e zojës së bekueme mbi nji piedestal, më nji vend të ngritun, të sigurtë dhe të papërlyem. Por unë pa ju s'mund të jetoj! Kam nevojë për syt tuej, për zanin tuej, për mendimin tuej. Bahuni mikesha ime, motra ime, engjëllusha ime!

Dhe ai shtrinte krahun dhe e pushtonte për bel. Ajo përpiqej të shkoqej me të butë. Ai e mbante kështu tue ecë.

Atëherë ndëgjuen dy kualt që zgrapcojshin gjethet.

— Oh! edhe pak, — tha Rudolfi. — Të mos shkojmë! Rrini!

Ai e tërhoqi mâ larg, rreth nji hurdhe të vogël peshqish sipërfaqja e së cilës mbulohej me bimë të blenta uji. Drandofilet e veshkuna të kënetave qëndrojshin pa lëvizë ndërmjet kallamavet. Në rrapllimën e hapave të tyne, nepër bar, bretkocat kërcejshin për t'u mshefë.

— S'më ka hije, s'më ka hije, — thonte ajo. Jam e marrë që ju ndëgjoj.

— Përse?... Emë! Emë!

— Oh! Rudolf! — tha ngadalë grueja e re tue u pështetë mbi krah të tij.

Pëlhura e fustanit të saj ngjitej për cohën kadife të palltos së tij, ajo pështeti qafën e saj të bardhë, që u fry nga nji fshamje dhe, e molisun, tanë lot, me nji dridhje të gjatë dhe tue mshefë fytyrën me duer, iu dorzue.

Hijet e mbramjes zbritshin; dielli që horizontalisht depërtonte ndërmjet degëvet ia merrte syt. Atykëtu kudo rreth saj, nepër fletë ose për tokë, dridheshin pika ndriçuese sikurse zogjt e mizave që shpërndajnë në filuturim pendlat e tyne. Qetsija mbretnonte kudo; si nji aht i ambël dukej se shpërthente nga drûjt; ajo ndiente se si zemra kishte fillue me i rrahë prap dhe se si gjaku i vlonte nepër trup si ndonji lum qumshti. Atëherë, ajo ndëgjoi larg e larg, përtej pyllit, mbi kodrat tjera nji klithmë të pacaktueme dhe të zgjatun, nji zâ të shtrimë dhe e ndëgjonte qetsisht që përzihej si ndonji muzikë me dridhjet e mbrame të nervavet të saja të ngacmueme. Rudolfi me puro në gojë ndreqte njanin nga frêjt e këputun.

U kthyen në Jonvil nepër të njâjtën rrugë. Shifshin në baltë gjurma të kualvet të tyne, njanën mbas tjetrës dhe të njâjtat kaçuba, të njâjtët gurë të vegjël në bar. Kurrgjâ rreth tyne s'kishte ndryshue; po për atë kishte ngja diçka mâ me randsi se sa të kishin luejtë malet nga vendi. Rudolfi përkulej nganjiherë, ia merrte dorën dhe ia puthte.

Sa tërheqse dukej mbi kallë! E drejtë si pipë, me bel të hollë, gjunin e lakuem mbi jela të kalit të vet dhe me fytyrë pak të skuqun nga ajri i freskët, në të kuqt e mbramjes.

Kur hynë në Jonvil, kali i saj filloi me kërcye nepër kalldram.

Vendasit e shiqojshin nga dritaret.

Mbas darke i tha burri se dukej mirë; dhe kur e pyeti se si e kishin çue në shetitje, bani kinse nuk e ndëgjonte; dhe rrinte pështetë mbi brryla në skaj të pjatës së vet, ndërmjet të dy qirijvet të ndezun.

— Emma! — tha ai.

— Çka?

— A din çka, sot mbas dreke kam qenë te zotni Aleksandri; ai ka nji pelë të vjetër që âsht ende fort e hieshme, vetëm pak e plagueme në gjû; dhe do ta merrshim, jam i sigurtë, për nja njiqind talira...

Ai shtoi:

— Tue mendue, madje, se me këtê do ta bâjsha qefin, ia kam dhanë kaparin..., e kam ble... A kam bâ mirë? Më thuej pra.

Ajo luejti kryet në shenj miratimi; mandej, mbas nji çerek ore:

— A po del sonte, — pyeti ajo.

— Po. Pse?

— Oh, kurrgjâ, kurrgjâ, i dashtun, vetëm po pyes.

Dhe, porsa e hoqi qafet Karlin, shkoi e t'u ndry në dhomë të vet.

Mâ së pari e kapi si nji trullim; shifte lisa, rrugë, hendeqe, Rudolfin dhe e ndiente gjithnji përqafimin e tij, ndërsa gjethet shushuritshin dhe kallamat fishkëllojshin n'erë.

Por, kur e këqyri vehten në pasqyrë, u çudit nga fytyra e saj. Kurrnjiherë s'i kishte pasë syt aq të mëdhêj, aq të zez, dhe aq të thellë. Nji hijeshi tërheqse derdhej në tanë trupin e saj që ndërronte trajtën.

Ajo përsëritte me vehte: „Kam nji dashnor, nji dashnor!" tue u kënaqë në këtë mendim, sikur t'ishte kthye edhe nji herë në moshën e pubertetit. Dhe kështu ajo, pra, do t'i kishte ato gëzime të dashunis, ato ethe të lumtunis, në të cilën s'kishte pasë asnji shpresë. Para saj hapej njifarë bote magjike ku gjithçka do t'ishte pasion, dalldisje, jermi; e rrethonte si nji pamatsi me ngjyrë në të kaltërt në mendimet e saj majet mâ të nalta të ndjenjes qitshin shkëndija, dhe jetesa e përditshme çfaqej vetëm për së largu, krejt në fund, në hije, ndërmjet këtyne majeve.

Atëherë iu kujtuen protagonistet e romanevet që kishte lexue dhe legjioni lirik i këtyne grave kunorëshkelse filloi me i këndue në mendimet e saja me zâ motrash që e mrekullojshin. Ajo vinte e bâhej vetë si ndonji pjesë e vërtetë e këtyne trillimevet fantaziste dhe realizonte andrrimin e gjatë të moshës minore tue e kundrue vehten n'at tipin e dashnores që kishte lakmue aq fort. Tek e mbrama, Ema ndiente edhe si njifarë kënaqsije shpagimi. A thue s'kishte vuejtë mjaftë! Por tashti ajo ngadhnjente dhe dashunija, që kishte qenë aq kohë të gjatë e pengueme, shpërthente e tana me shkumbime gëzimesh. Ajo e shijonte pa i brejtë ndërgjegja, pa shqetsime, pa u turbullue.

Dita e nesërme kaloi në nji kënaqsi të re. U betuen dhe u besatuen ndër veti. Ajo ia tregoi hallet e saja. Rudolfi e ndërprente me të puthuna; dhe ajo iu lutte, tue e shikue me sy të mshelun përgjysëm, që ta

thërritte me emnin e vet dhe të thonte prap se e donte. Kjo ndodhte në pyll, sikurse ditën e kalueme, në nji kasollë këpuctarësh. Muret e saj ishin prej kashte dhe kulmi zbritte aq poshtë, sa duhej me shkue me krye ulët. Ata rrijshin përballë njani tjetrit, mbi nji shtrat gjethesh të thata.

Qysh at ditë i shkruen njani tjetrit rregullisht për çdo mbramje. Ema e çonte letrën e saj në fund të bahçes, afër lumit të vogël, në nji gavër mbi terrasë. Rudolfi vinte dhe e merrte tue lanë të veten aty, për të cilën Ema e qortonte, sepse i dukej tepër e shkurtë.

Nji mëngjes, kur kishte dalë Karli qysh para agimit, atê e kapi xekthi me e pa Rudolfin po n'at çast. Ajo mundet me mbërri shpejt në La Yshet, me ndêjtë atje nji orë dhe me u kthye në Jonvil, ende kur gjithë bota flente. Ky mendim e bani me dihatë nga lakmija; ajo menjiherë arriu në mes të livadhit, ku ecte me hapa të shpejtë, pa kqyrë mbrapa saj.

Dita fillonte me ague. Ema, për së largu, e njofti shtëpin e dashnorit të saj, dy erëtreguesat e të cilës me bisht dallëndyshje nxiheshin në muzgun e verdhë.

Mbas oborrit të fermës gjindej nji tufë banesash që duhet t'ishin kështjellë. Ajo hyni në të, sikur muret n'afrimin e saj të hapeshin vetiu. Do shkallë të mëdha të drejta ngjiteshin kah nji korridor. Ema ia hoqi rezen nji porte, dhe menjiherë, në fund të dhomës vuni re nji njeri që flente. Ai ishte Rudolfi. Ajo nxori nji klithmë.

— Ti qenke! Ti qenke! — përsëriti ai. Si ia ke dalë me ardhë?... Oh! fustani t'u paska lagë!

— Unë të due! — përgjegjë ajo, tue ia hedhë krahët në qafë.

Mbasi ky guxim i parë i doli me fitim, Ema tashti, sa herë që Karli delte heret, mvishej shpejt dhe zbritte tinës nga perroni i jashtëm që çonte në breg të lumit të vogël.

Por, kur drrasa nepër të cilën kalojshin gjaja e gjallë ishte ngritë, duhej të shkonte rreth murevet që shtriheshin gjatë lumit; bregu ishte rrëshqitës; ajo mbahej me dorë, për të mos ra, në tufa shebojash të veshkuna. Mandej binte nepër ara të lavrueme, ku i rraseshin këpucët, zente në thue dhe memzi delte me to nga balta. Shamija me të cilën kishte lidhë kryet, i valavitej n'erë nepër barishte; kishte frigë nga qét, prandej fillonte me nga; mbërrinte pa frymë, dhe nga krejt qenja e saj delte nji erë e freskët jete, blerimi

dhe ajri të fushës. Rudolfi n'at kohë flente ende, dhe kur hynte ajo, dukej se hynte mëngjesi pranveruer në dhomën e tij.

Nepër perdet e verdha në dritare depërtonte ngadalëdalë nji dritë e randë dhe verdhoshe. Ema prekte me duer rreth vehtes tue i kapsitë syt, ndërsa pikat e vesës që i shkëlqejshin në flokë, dukeshin si ndonji kunorë e ndritshme gurësh të çmueshëm rreth fytyrës së saj. Rudolfi tue qeshë e tërhiqte nga vehtja dhe e shtërngonte në krahnorin e tij.

Ajo, mandej, shikonte dhomën, çelte sirtarët, krihej me krahnin e tij dhe shikohej në pasqyrën e rrojës. Shpeshherë madje e vente në gojë nji llullë të madhe që ishte mbi tavolinën e natës mjedis limojsh dhe copash sheqeri pranë nji shisheje me ujë.

U duhej rrafsh nji çerek ore deri t'i thojshin njani tjetrit lamtumirë. Atëherë, Ema qante; do të kishte dashtë mos me u nda kurr nga Rudolfi. Diçka mâ e fortë se vehtja e saj e shtynte kah ai, aq shum sa njiditë, kur ajo erdhi befas, Rudolfi u vrâ në fytyrë, si mos me i ardhë mirë.

— Ç'ke pra? — tha ajo. — A mos je sëmundë? Më thuej!

Mâ në fund ai shpalli, me seriozitet, se vizitat i bante pa i matë dhe mendue e se ajo kishte nisë me ra në sy për të keq.

X

Pak nga pak frigsimi i Rudolfit e kapi edhe atê. Në fillim e kishte dejë dashunija, nuk mendonte kurrgjâ përveç saj. Por, tashti që për jetën e saj ishte bâ kryekëput e domosdoshme, nisi m'u trembë se mos humbte ndonji gjâ nga ajo, ose madje se mos e turbullonte ndonji ngjarje. Tue u kthye nga ai, shikonte gjith rreth e rrotull me syt e saj të shqetsuem, vërente çdo send që kalonte në horizonte dhe çdo baxhë në katund nga e cila mund ta shifte kush. U vente veshin hapavet, bërtimavet, zhurmës së pllugjeve dhe ndalej mâ e zverdhueme e mâ e dridhshme se gjethet e plepavet që luhateshin mbi kryet e saj.

Nji mëngjes, kur kthehej kështu, iu bâ menjiherë se dalloi tytën e gjatë të nji pushke që dukej se kishte marrë në shenj. Ajo shtrihej përkitazi nga njí voz i vogël, e mshefun përgjysëm ndër barishta, në buzë të nji hendeku. Ema, së cilës për pak që s'i ra të

pakët nga tmeri, megjithatë shkoi përpara, dhe me nji njeri doli nga vozga e vogël sikurse ata djajt me sustë që ngrihen nga fundi i kutijavet. Ai kishte mbathë kallçij të mbërthyem deri në gjûj, kapuçin e kishte rrasë deri në sy, buzët i dridheshin dhe hundën e kishte të kuqe. Ky ishte kapiteni Bineu, në pritë të rosavet t'egra.

— Duhej të britshit për së largu! — briti ai. Kur njeriu shef pushkë, duhet të lajmojë gjithmonë.

Tagnambledhsi, me këtê, përpiqej me mshefë frigën që vetë kishte pësue; sepse, mbasi me nji urdhnesë të prefekturës gjuetija e rosave lejohej vetëm mbi barka, zotni Bineu, ndonse i nderonte ligjet, denohej për kundravajtje. Prandej i dukej për çdo çast se ndëgjonte hapat e rojës së fushës. Por kjo frigë e ngacmonte kënaqsin e tij, dhe, tue ndejt krejt vetëm në vozgën e vogël, qeflenisej në lumtunin dhe në dinakrín e tij.

Kur e pa Emën, iu duk si m'u lehtsue nga nji barrë e randë në zemër, dhe menjiherë ia nisi kuvendit:

— Sot nuk po ban nxehtë. Kemi diell me dhambë!

Ema nuk përgjegji kurrgjâ. Ai vazhdoi:

— E ku keni qenë kaq heret?

— Po, — tha ajo tue belbëzue; kam qenë te mandesha, te e cila kam fëmin tim.

— Oh! shum mirë shum mirë! Dhe unë, qe ashtu qysh po më shifni, po rrij këtu qysh para agimit; por koha âsht aq me mjegull, sa vetëm në më fluturoftë rosa para tytës...

— Mirë mbrama, zotni Bine, — ia preu fjalën, — dhe ia ktheu shpinën.

— Shërbtori juej, zonjë, — ia ktheu ftoftas.

Dhe prap hyni në vozgë.

Ema u pendue që e la kaq papritmas tagrambledhsin. Pa dyshim, do të kujtonte sende të pamira për të. Trillimi rreth mandeshës ishte çfajsimi mâ i pavend, mbasi të gjithë në Jonvil e dijshin mirë se voglusha Bovari kishte kthye te prindët e saj. Përveç kësaj ndër rrethe askush nuk banonte: ajo rrugë çonte vetëm në La Yshet; Bineu, pra, ia kishte qëllue se ku kishte qenë dhe s'do të heshte, do të vërtllonte gjithçka, kjo ishte e siguртë! Ndejti gjithë ditën e lume tue e mundue mendjen tue trillue lloj-lloj rrenash të mundshme dhe tue pasë parasysh giithnji at të marrë me strajcën e gjuetis krahaqafë.

Karli, mbas danke, tue e pa të brengosun, e çoi te farmacisti për ta dëfrye; njeriu i parë që pa në farmaci ishte prap ai, tagrambledhsi. Qëndronte në kambë pranë tezgës, i ndriçuem nga drita e kotrovës së kuqe prej qelqi, dhe thonte:

— Më jepni, ju lutem, nji gjysëm unce acid sulfurik.

— Justin, — briti farmacisti, — bjernani *acidum sulfuricum*.

Mandej i tha Emës që donte me hypë në dhomën e zojës Ome:

— Jo rrini, mos u mundoni, tashti do të zbresi. Ngrofuni pak deri sa të vijë. Më falni... Ditën e mirë, doktor (sepse farmacistit i pëlqente shum me shqiptue fjalën doktor, sikurse, tue ia thanë tjetërkuj, t'i jepte edhe vehtes diçka nga denjësija që ajo përmbante)... Por rueju se i përmbys havanat; shko, mâ mirë, e bjeri karrikat e sallës së vogël; ti e din mirë se kolltuqet e sallonit nuk mund të ngrihen.

Dhe Omeu kërceu jashtë tezgës që të vêjë në vend kolltukun e vet, kur Bineu i kërkoi nji gjysëm unce acid sheqeri.

— Acid sheqeri? tha farmacisti me urrejtje. Nuk kam ndëgjue për këtê, nuk e dij se ç'âsht kjo! Ndoshta doni acid oksaliik? Oksaliik, a po jo?

Bineu sqaroi se kishte nevojë për diçka që kafshon me të cilën të përbâjë vetë nji ujë bakri, për të heqë ndryshkun nga sendet e ndryshme të veglaris së tij të gjuetis. Ema u dridh. Farmacisti tha:

— Dhe përnjimend, koha nuk âsht e volitshme, për shkak të. . .

— E megjithatê, — vazhdoi tagrambledhsi dhelpnisht, — ka njerëz që ajo nuk i pengon.

Emës i zihej fryma.

— Më jepni ende...

— Ky, pra, s'do të shkojë kurr! — mendonte ajo.

— Nji gjysëm unce kolofon dhe terpentinë; katër unce dyllë të verdhë dhe tri gjysma unce vjamë të zi për pastrim të lëkurës së lyeme me vernik tâ pajimit tim.

Farmacisti kishte fillue me pre dyllin, kur zonja Ome erdh me Irmën në krahë, Napolonin përbrî dhe Atalinë që i shkonte mbrapa. Ajo shkoi e u ul mbi bankën e mbulueme me kadife pranë dritares e u krrus mbi nji shkam, ndërsa motra e madhe e tij endej rreth kutis me bonbone, afër tatës së vet. Ky mbu-

shte hinka dhe mbyllte shishe, ngjitte etiketa, bante paketa. Rreth tij të gjithë heshtshin; dhe vetëm nganjiherë ndëgjohej tringllimi i peshave në terezina me disa fjalë me zâ t'ulët të farmacistit që i jepte udhzime ndihmësit të vet.

— Si e keni vajzën e vogël? — pyeti menjiherë zoja Ome.

— Qetsi! — bërtiti burri i saj, që shkruente numra në fletoren e përditshme.

— Përse nuk i keni prû me vehte? — vazhdoi ajo me gjysëm zani.

— Pës! Pës! — tha Ema tue e tregue me gisht farmacistin.

Por Bineu, krejt i zhytun në leximin e numrave, me gjasë se nuk kishte ndëgjue kurrgjâ. Tek e mbramja, ai doli. Atëherë, Ema, e çpengueme, nxori nji fshamje të madhe.

— Sa fort po merrni frymë! — tha zoja Ome.

— Oh! Pikrisht nga se ban nxehtë, — përgjegji ajo.

Dashnorët u muerën vesh pra, të nesërmen, që t'i rregullojshin sa mâ me mend pikëpjeket e tyne. Ema donte me e thye shërbtoren e vet me ndonji dhanti; por mâ mirë do t'ishte me gjetë ndokund në Jonvil ndonji shtëpi të msheftë. Rudolfi u zotue se do ta kërkonte.

Gjatë gjithë dimnit, vinte ai në kopshtin e saj, tri katër herë në javë, nepër natë t'errët. Ema me qellim e kishte nxjerrë çelsin nga dera e bahçes, për të cilin Karli mendonte se e kishte humbë.

Për ta lajmue se kishte mërrî, Rudolfi i hidhte nji grusht ranë në kapakët e dritarevet. Ajo ngrihej pa prût, e pa kujtue; por nganjiherë i duhej me pritë, sepse Karlit iu kishte dhanë me folë si çakallë mullini përbrî zjarrit, dhe s'din me mbarue kurr.

Ajo donte me plasë krejt nga padurimi; po t'i vinte për doresh, do ta hidhte me sy nepër dritare. Mâ në fund, niste me u ndreqë për natën; mandej merrte nji libër dhe niste krejt në qetsi me e lexue në shtrat, thuese leximi do ta angtonte. Por Karli, që tashmâ ishte në shtrat, e thirrte me ra.

— Eja pra, Ema, — thonte ai, — ka ardhë ma koha.

— Po, po vij, — përgjegjej ajo.

Po mbasi drita e qirijvet ia merrte syt, Karli kthente shpinën kah muri dhe ia thonte gjumit. Ajo

tërhiqej atëherë nga dhoma, pa marrë frymë, e buzëqeshun, e tue u dridhë, në pizhama.

Rudolfi kishte nji pallto të madhe; me të e mbulonte krejt Emën, dhe, tue ia shtri krahun rreth belit, e tërhiqte pa folë deri në fund të kopshtit.

E çonte në hijesinë, po n'at bankë, në të cilën dikur Leoni e shikonte aq dashnisht, gjatë netvet verore. Asaj tashti as që i binte në mend për të.

Yjt shkëlqejshin nepër degët e jaseminit të pagjethe. Ata ndëgjojshin mbrapa tyne lumin e vogël që rridhte dhe, nganjiherë, kërsimën e kallamave të thatë në bregun rrëshqitës. Tufa hijesh, aty këtu, qitshin bark, n'errsinë, dhe nganjiherë, luhateshin të gjitha përnjiherë, ngrihesin dhe përkuleshin si valë të pamatuna e të zeza që turreshin për t'i mbulue. Të ftoftit e natës i bante me shtrëngue edhe mâ tepër njana tjetrën; fshamjet e buzëvet të tyne iu dukshin mâ të forta; syt e tyne, që memzi dallojshin, iu dukshin mâ të mëdhej dhe, në mes të qetsis, pëshpëritshin ndër veti fjalë që u bijshin në shpirt me kumbime kristalore dhe jehojshin në te me dridhje të panumërta.

Kur ishte nata me shi, shkojshin e strehoheshin në dhomën e punës së Karlit në mes të jerevis dhe shtallës.

Ajo ndizte nji kandil të gjelltores që kishte mshefë mbrapa libravet. Rudolfi aty e ndiente vehten si në shtëpi të vet. Biblioteka, tavolina e shkrimit, krejt dhoma tek e mbramja ia ngacmojshin gëzimin dhe nuk mundte me mbajtë vehten pa bâ shpotina gjithfarësh në shpinë të Karlit, të cilat e vejshin në pozitë të keqe Emën. Do të kishte dasht që ai t'ishte mâ serioz, sa mâ dramatik në nji rast këso dore, sikurse atëherë, kur iu bâ se ndëgjonte, në vargun e lisave, nji zhurmë hapash që afroheshin.

— Po vjen dikush! — tha ajo.

Ai fiku dritën.

— A ke pishtole me vehte?

— Përse?

— Po... për t'u mprojtë, — vazhdoi Ema.

— Prej burrit tand, a? Oh! ai i shkreti!

Rudolfi e mbaroi fjalín me nji lëvizje që donte të thonte: „Do ta shtypsha si pleshtin."

Ajo çuditej për trimnin e tij, ndonse ndiente njifarë ultsije shpirtnore dhe trashamanije të padjallzueme që s'ia kishte anda fare.

Puna e pishtolevet e shtini Rudolfin me mendue bukur shum. Po të kishte folë me gjithë mend, kjo ishte nga ana e saj, mbas mendjes së tij, fort qeshtarake, madje punë për t'u urrejtë, sepse ai s'kishte asnji arsye për ta marrë mëni at Karlin shpirtmirë, mbasi s'ishte bâ, si thonë, pre e xhelozis; — dhe, me këtë rast, Ema i ishte betue këtij solemnisht për besníki, çka gjithashtu nuk i pëlqeu aspak.

Përveç kësaj, ajo ishte bâ shum sentimentale. Duhej të ndërrojshin ndër veti fotografitina, i kishin pre njani tjetrit blej flokësh dhe kërkonte tashti nji unazë, nji unazë të vërtetë martese, në shenj të dashunis së përjetshme. Shpeshherë ajo i flitte për kumbonë të mbramjes ose për zane të natyrës; mandej flitte me të për nanën e tij dhe të vetën, Rudolfit i kishte vdekë e ama para njizet vjetësh, dhe Ema, së pakti, e ngushllonte me fjalë t'ambla, sikurse do të bante njeriu për nji fëmi jetim, dhe madje i flitte menjiherë, tue shikue hanën:

— Jam e sigurtë se atje nalt, ato së bashku e pëlqejnë dashunín tonë.

Por ajo ishte aq e bukur, dhe të rralla si ajo i kishte pasë kaq të padjallzueme. Kjo dashtuni e shfrenueme ishte diçka e re për të, dhe ajo, tue e shkëputë nga shprehit e tija mendjelehte, i përkdhelte njiheri krenín dhe dëshirat epshore të tija. Entuziazmi i Emës, të cilin arsyeja e shëndoshë e tij borgjeze e urrente, i dukej, në thellsi të shpirtit plot hijeshi tërheqse, sepse i drejtohej atij. Dhe, atëherë, i bindun se ajo e donte, nuk u shtir mâ, dhe sjellja e tij pak nga pak ndërroi.

Ai nuk përdorte, si dikur, ato fjalët e ambla, që ia shkaktonte lott, as ato përkëdheljet dashunore, që e kishin bâ m'u marrosë, aq sa dashunija e tyne e madhe, në të cilën ajo ishte zhytë e tana, u duk se nën te filloi m'u zvoglue gjithnji, si uji i ndonji lumi që do të shterrej në shtratin e vet, dhe ajo e pa baltën. Ema s' donte me e besue këtë, ajo u bâ dyfish mâ e dashtun; ndërsa Rudolfi gjithnji mâ pak e mshifte mospërfilljen e tij.

Ajo vetë nuk dinte nëse pendohej se ishte dhanë mbas dashunis për të, ose, përkundrazi, nëse nuk dëshironte me e dashtë mâ. Poshtnimi se e ndiente vehten të dobët kthehej në nji urrejtje që zbutshin andejt epshore. Kjo s'ishte mâ dashuni, po si ndonji

ngashnjim i pandërprerë. Ai e kishte vû nën zgjedhë. Ia kishte shtí frigën, të thuesh.

Asgjamangu të gjitha këto, në të pamë, dukeshin mâ të qeta se kurr, mbasi Rudolfi ia kishte dalë me e drejtue kunorëshkelsen simbas trillit të vet; dhe, mbas gjasht muejsh, kur mbërrijti, pranvera, ata silleshin njani me tjetrin si burri me gruen që e ruejnë qetsisht flakën e votrës shtëpijake.

Ishte koha, kur mixha Ruo çonte miskën për kujtim të kambës së vet të qitun në vend. Dhanttija arrinte gjithmonë bashkë me nji letër. Ema e preu tojën që e mbante të lidhun për kosh dhe lexoi këto radhë:

„Të dashtun fëmij,

Shpresoj se kjo letër do t'ju gjejë shëndosh, e mirë dhe se kjo miskë nuk do t'jetë mâ e dobët se të tjerat, sepse më duket mâ e butë, dhe, po të guxoj me thanë, mâ e randë. Por, herën tjetër, do t'ju dërgoj për ndërrim nji gjel, veç mos dashi peshk, dhe kthemani, ju lutem, shportën, si dhe dy të tjerat që jua kam çue përparandej. Jerevija m' âsht damtue, kulmi i së cilës, nji natë, kur frynte erë fort, fluturonte nepër lisa. Edhe të korrunat nuk kanë qenë ashtu si duhet. Mâ në fund nuk dij se kur do të vijë me ju pa. E dashtuna Ema, e kam shum vështirë me e lanë tashti shtëpín, qyshse jam vetëm!"

Dhe këtu kishte nji largsi ndërmjet rreshtavet sikur mixha ta kishte lëshue pendën që të mendojë disa kohë.

„Sa për mue, jam mirë me shëndet, përpos nji rrufe që më ka zanë nji ditë në panair t'Ivtos, kur kisha shkue me goditë nji çoban, mbasi të vjetrin e kam lëshue për shkak të gojës së tij tepër fisnike. Mos paç punë me ata cuba! Fundi i fundit ai ishte edhe i pandershëm.

„Kam marrë vesh prej nji hamalli që, tue udhtue në dimën nepër vendin tuej, ka heqë nji dhamb, se Bovariu po punon sa po mundet. Nuk çuditem për këtê, dhe ma ka dëftue dhambin e nxjerrun; kemi pi kafe bashkë. E kam pyetë a të kishte pa, dhe më ka thanë se jo, por tha se kishte pa në shtallën tuej dy kuaj, çka më bani me përfundue se puna po ju shkon

mbarë. Po më vjen shumë mirë, o fëmijt e mij të dashtun, dhe Zoti ju baftë sa më të lumtun.

„Po më vjen shumë keq që nuk po e njof mbesën time të dashtun Bertën Bovari. Kam mbjellë për të në bahçe, nën dhomën tande, një kumbull që i ban kokrrat heret, nuk lâ me ia prekë kush, kështu që t'i bâjë më vonë kompot që do ta ruej për të në dollap, kur do të vijë.

„Rrini me shëndet, fëmijt e mij të dashun. Të përqafoj, bija time, dhe ju, o dhandërr, dhe mbesën time ju puthi në faqe.

„Mbetem dhe ju falem me shumë shëndet
Baba juej i dashtun
Teodor Ruo"

Ajo ndejti disa minuta tue e mbajtë ndër gishta at farë letre. Gabimet e drejtshkrimit njanii mbas tjetrit përsëriteshin në të, dhe Ema e ndiqte përmbajtjen e saj që kokorisej si pula e mshefun përgjysëm në një gardh me therra. Shkrimi i letrës ishte tha me hî të votrës, sepse pak pluhun i përhimtë rrëshqiti prej letrës mbi fustanin e saj, dhe iu duk të thuesh se i ati po përkulej mbi votër për të kapë mashën. Sa kohë kishte që s'ishte mâ pranë tij, mbi shkam, para oxhakut, kur ndizte majën e ndonji shkopi të vogël në flakën e madhe të kallamavet të dëttit, që kërsitshin gëzueshëm!... I ranë në mend mbasditet verore, plot me diell. Mazat hingllojshin kur u kalojshin njerëzvet përbrî, ngitshin! Nën dritaren e saj qëndronte kosherja dhe bletët nganjiherë, tue u sjellë në dritë, përplaseshin për xhama, dhe kërcejshin prej tyne si topa llastiku të florijtë. Sa e lumtun ishte ajo kohë! Çfarë limje! Çfarë andrrimesh plot shpresa! Dhe tashti kurrgjâ s'kishte mbetë mâ. Të gjitha i kishte shpenzue në tanë arratit e shpirtit të saj, në të gjitha rastet me rend, në moshën e vajznis, në kohën e bashkëshortnis dhe në dashuni; — tue i humbë kështu vazhdimisht gjatë jetës së saj, si kurse një udhtar që len diçka nga pasunija në çdo drekore të xhades.

Por çishte ajo që e bante aq fatkeqe? Cila fatkeqsi e jashtëzakonshme kishte shkaktue në të një ndërrim të tillë? Dhe ajo ngriti kryet tue shikue rreth saj, si me dashtë me kërkue shkakun e vuejtjevet të saja.

Rreze prilli shkëlqejshin me porcelanin e enëvet në policë: zjarri ndizej; ajo e ndiente nën papuçat but-

sin e qylymit; dita ishte e bukur, ajri i vokët, dhe ajo e ndëgjoi fëmin e saj që qeshte me zâ.

Dhe bani keshe se s'po i vente re fshamjet e saja nëpër bar, nepër barin e thatë që kositej. Ishte ndê barkas në majen e nji mullari. Shërbtorja e mbante për fustani. Letibudua mblidhte me grabujë barin e matë pranë saj, dhe sa herë që afrohej, ajo përkulej tue i lëvizë krahët n'ajr.

— Bjermani mue! — tha e ama, tue u turrë për ta përqafue. Sa të due, o fëmija im i mjerë! Sa të due.

Mandej, tue vû re se i ishin ndye pak veshët, i ra ziles shpejt, kërkoi ujë të nxehtë dhe e pastroi, ia ndërroi të lintat, çorapat, këpucët, e mbyti tue e pyetë për shëndetin e saj sikur t'ishte kthye nga rruga dhe tek e mbramja tue e puthë edhe njiherë e me lot në faqe, ia dorzoi shërbtores që shtangohej për këto dashuni të teprueme.

Rudolfit, kur e takoi, iu duk mâ serioze se herët tjera.

— Asht nji huj; dhe do t'i kapërcejë — mendoi ai.

Dhe nuk shkoi tri herë me rend në pikëpjekje. Kur erdhi, ajo u tregue e ftoftë dhe gati përbuzëse.

— Oh, vetëm po humb kohë, e dashtuna time...

Dhe, përnjimend, vajza e vogël shkrryhej atëherë melankolike, as shamin që ajo nxirrte.

Atëherë pikërisht Ema u pendue!

Ajo pyeti vehten madje se përse pra ajo mënjente Karlin dhe a mos ishte punë mâ e mirë po të mundte me e dashtë. Por Karli nuk i jepte shum shkak asaj për nji ndërrim të tillë ndjenjash, kështuqë edhe mâ tutje mjaft e hutueme në dëshirën e saj për filijim kur erdhi farmacisti, si me qenë i porositun me i dhanë asaj nji rast për këtë punë.

XI

Para pak kohe ai e pat lexue lavdatën për mënyrën e re të mjekimit të kambëve të përkyeme, e meqenëse ishte aderues i çdo përparimi, lindi te ai nji mendim atdhetarije se edhe në Jonvil, për *me qenë në naltsin e duhun,* duhet të bâhen operacione strefopodike.

— Sepse, — i thonte ai Emës, — çka rrezikon njeriu në të vërtetë? Vetëm merrni me mend (dhe ai filloi me rendue në gishta epërsít e nji ndërmarrjeje

të tillë): suksesi âsht gati i sigurtë, të sëmundit i lehtsohet dhe bân mâ mirë, e operatorit së shpejti i del fama. Pse, bje fjala, burri juej nuk do ta shpëtonte prej fatkeqsis at Ipolitin e *Luanit t'artë*? Merrni parasysh se kishte me u folë të gjithë udhtarëve për shërimin e vet, e përpos kësaj (Omeu e lëshoi zanin dhe shiqoi përrreth), kush kishte me më ndalue që t'ia çojsha gazetës nji artikull të vogël për këtê? E, për zotin, artikulli shkon dorë më dorë... njerzit flasin për tê... dhe mâ në fund fama rritet gjithnji e mâ tepër si lamshi i borës. Mandej kush e din se çka mund të pjellë prej të gjitha këtyne? Kush e din?

Bovariu përnjimend mundte me pasë sukses. Ema nuk kishte kurrfarë arsyeje me dyshue n'aftsín e tij dhe sa do t'ishte gëzim i madh për tê sikur t'ia mbushte mendjen me ndërmarë nji hap, i cili do të ndihmonte me u rritë edhe fama edhe pasunija e tij. E vetmja dëshirë e saj ishte me u mbështetë në diçka mâ të fortë se sa âsht dashunija.

Edhe Karli i saj pranoi fjalët e barnatorit. Ai solli prej Ruanit librin e doktor Dyvalit dhe për çdo mbramje, tue mbajtë kryet midis dy duerve, thellohej në lexim.

Derisa ai studjonte ekuinuset, varuset dhe valguset,[1]) don me thanë strefokatopodin, strefendopodin dhe strefeksopodín (ose mâ mirë me thanë shtrembnimet e ndryshme të thembrave, qoftë teposhtë, qoftë për së mbrendshmi apo për së jashtmi) me streflipopodín dhe strefenopodín (me fjalë tjera, kthimi i thembrave teposhtë dhe drejtimi përpjetë), zotni Omeu mundohej me ia mbushë mendjen me gjithëfarë arsyetimesh shërbtorit të bujtinës, që të lejonte me u bâ operacion.

— Ndoshta edhe memzi do të ndiejsh ndonji dhimbje të vogël; kjo âsht nji therje mâ e thjeshtë, si me të lëshue pak gjak, mâ pak se me ta nxjerrë ndonji lyth.

Tue u mendue, Ipoliti rrotullonte syt si torollak.

— Tek e mbramja, — vazhdoi prap barnatori, — mue as që m'interesón kjo! Po flas për të mirën tande, vetëm nga dashunija njerzore! Due që të shpëtojsh prej këtij çalimi të shëmtuet dhe kësaj luhatjeje shpa-

---

[1]) ekuinus = themra e kallit; varus = themra leshatuke ose e krrusun: vargus = themra e kthyeme „platfus" (shënim i përkth.)

tullash, e cila, megjithse ti po e mohon, me siguri të pengon shum në punën tande.

Omeu i spjegonte mandej se sa të këthjelltë e energjik do ta ndiente vehten, i tha madje se edhe grave do t'u pëlqente mâ fort, e në këto fjalë rrogtari filloi me qeshë si i çmendun. Atëherë barnatori iu lëshue tue nxitë krenín e tij.

— Dreqi ta marrë, a je burrë apo çka je? Çka do të bâhej sikur të detyrohesh me shkue ushtar, ose në luftë? E more Ipoliti im!

Omeu u largue mandej tue thanë se nuk e kuptonte këtë kryeneçsi, këtë verbni që dikush nuk i shfrytzon të mirat e shkencës.

Fatziu mâ në fund pranoi, sepse ky ishte njifarë komploti kundër tij. Bineu, i cili nuk përzihej kurr në punët e hueja, zonja Lëfransua, Artemiza, fqijt, madje edhe vetë kryetari i komunes, zotni Tyvashi, të gjithë ia mbushnin mendjen, e qortojshin dhe e turpnojshin, por ai, tekemramja, vendosi vetëm pse *„kjo nuk do t'i kushtonte kurrgjâ"*. Bovariu muer përsipër madje vetë me blé veglën për operacion. Ideja për këtë vepër bujare kishte ardhë prej Emës, e Karli kishte pranue këtë tue thanë në thellsín e shpirtit të tij se shoqja âsht engjull i vërtetë.

Simbas këshillave të barnatorit, mbas tri ndërmarrjeve të pasuksesshme, zdrukthtari me ndihmën e mekanikut, e ndërtoi simbas këshillave të mjekut e me porosín e Karlit njilloj kutije, e cila peshonte nja tetë funta dhe për të cilën nuk u kursye aspak hekuri, druni, llamarina, vidat dhe amzat e tyne.

Mirëpo, për me e dijtë se cilin deli duhet me ia pre Ipolitit, mâ parë duhej me vërtetue se ç'lloj shtrembnimi të kambës kishte iky.

Ai kishte shputën që ishte në vijë të rrafshtë me kambën, e përveç kësaj ajo ishte e shtrembnueme për së mbrendshmi, kështuqë ajo ishte ekuinus me nji përziemje të vogël varusi, ose nji varus i vogël me përziemje mâ të madhe ekuinusi. Por, me këtë ekuinus, i cili ishte përnjimend i gjanë si kamba e kalit, me lëkurë të vrazhdë, muskuj të thamë, gishta të trashë, në të cilët thojt e zez dukeshin si thumbat në patkue, ky strefopod vraponte poshtë e përpjetë si kaprolli prej mëngjesit deri në mbramje. Njeriu mund ta shifte pada në shesh tue këcye si qerrja, tue hedhë përpara kambën e tij të çalë. Për mâ tepër kjo kambë i dukej mâ e fortë se ajo e shëndosha. Me mundin shum-

vjeçar ajo kishte fitue dofarë cilsish morale të durimit dhe qëndrueshmënis dhe kur bante ndonji punë të randë, mâ tepër i pëlqente me u mbështetë në të.

Kështu, meqenëse ky ishte ekuinus, duhej me pre dellin e Alkilit, e mâ vonë, nëse do t'ishte e nevojshme, me kalue në muskulën e përparme të kërçikut, që të çlirohej prej varusit; sepse mjeku nuk guxonte me bâ në të njajtën kohë dy operacione, dhe ai, për mâ tepër, dridhej nga friga se mos po lëndonte ndonji vend me randsi, që nuk e njifte.

As Ambrua Pareut, kur pesëmbëdhetë shekuj mbas Celsit bani për herë të parë lidhjen e drejtpërdrejtë t'arteriit, as Dypuitrenit, kur ka dashtë me bâ operacion të thatin nëpër shtresën e trashë të trunit, as Gjensulilit, kur ka bâ resekcionin e nofullës s'epërme, me siguri nuk do t'i ketë rrahë zemra aq fort, nuk do t'i jetë dridhë ashtu dora, nuk do t'i jetë përqendrue mendja ashtu si zotni Bovariut kur iu afrue Ipolitit me *tenotom*[1]) midis gishtave. Edhe këtu, si nëpër spitale, në nji tavolinë ishin grumbullue plot sharpe, pej me dyll, peca, nji piramidë e tanë me peca, gati të gjitha pecat që kishte barnatori. Zotni Omeu i kishte përgatitë të gjitha këto qysh në mëngjes sa për me habitë botën aq edhe për me mashtrue vetëvehten. Karli preu lëkurën; u ndie njifarë kërcitje e thatë. Dellii u këput, operacioni muer fund. Ipoliti nuk mundte me ardhë në vedi prej habis; ai krrusej kah duert e Bovariut për me ia puthë.

— Hajt, hajt, qetsou, — i tha barnatori. — Mâ vonë do ta falënderojsh bamirsin tand!

Barnatori zbriti për me u tregue për suksesin disa kurreshtarëve që pritshin n'oborr, tue mendue se Ipoliti do të dilte menjiherë i shëndoshë dhe do t'ecte drejt si qiriu. Mbasi e forcoi të sëmundin e vet me nji vegël mekanike, Karli u kthye mandej në shtëpi, ku e pritte Ema në derë — tanë tue u dridhë. Ajo iu hodh në qafë, e mandej të dy u ulën buzë tavolinës; Karli hante shum, madje mbas ngranjes dëshiroi me pi nji kafe — ky ishte nji luks që i lejonte vedit vetëm të dieleve kur kishin mysafirë.

Mbramja qe shum e bukur, plot biseda e andrrime të përbashkta. Flitshin për pasunín që i pritte, për jetën mâ të mirë në shtëpi. Ai shifte qysh tash se si

---

[1]) Thikë e vogël speciale për premjen e dellit (Shënim i përkth).

po i rritej nami si mjek, se si po i rritej mirëqenja dhe se si grueja po e dashunonte gjithnji; e ajo e quente vehten të lumtun që po freskohej në njifarë ndjenje të re, më fisnike dhe më të mirë dhe që më në fund po ndiente njifarë njomsije ndaj këtij njeriu të mjerë, që e dashunonte aq butsisht. Mendimi për Rudolfin i kaloi shpejt nëpër mend, por syt e saj e shiquen prap Karlin, dhe ajo vu re me habi se dhambët nuk i kishte aspak të shëmtuet.

Ata ishin tashmâ në shtrat kur zotni Omeu, megjithse gjellëbasja ia kishte tërheqë vërejtjen për këtë, u rras befas në dhomë me nji fletë letre porsa të shkrueme në dorë. Ky ishte artikulli i tij reklamues për *Fanal de Rouen;* ua kishte pru me e lexue.

— Lexoni vetë, — tha Bovari.

Barnatori filloi me lexue:

— „Përkundër të gjitha paragjykimeve që, si ndonji rrjetë e dendun po mbulojnë ende nji pjesë t'Europës, drita, megjithatê, po fillon me depërtue edhe në viset tona. Kështu, të martën e kalueme, vendi i vogël Jovnil qe dëshmitar i nji ndërmarrjeje kirurgjike, e cila âsht njiherit edhe vepër e dashunis së madhe ndaj njeriut. Zotni Bovari, njani prej mjekëve tanë më të shkëlqyeshëm..."

— Ah! Kjo âsht tepër, kjo âsht tepër! — brohoriti Karli tue iu zanë fryma prej ngazllimit.

— Por jo, kurrsesi! Çfarë tepër! — „... bani operacion kambën e çalë... ndoshta gjithkush nuk do të mundet me e kuptue; duhet që bota..."

— Pajtohem, — pohoi Bovari. — Vetëm vazhdoni!

— Ndëgjoni mâ tutje, — tha barnatori.

„... Zotni Bovari, njani prej mjekëve mâ të shkëlqyshëm, bani operacion kambën e çalë t'Ipolit Totenit, i cili tash njizet e pesë vjet shërben si punitues shtalle në bujtinën *Luani i artë,* të cilën e mban vejusha Lëfransua, në Sheshin e armëve. Kjo ndërmarrje e re dhe interesimi për të sëmundin tërhoqën aq fort vemendjen e botës, saqë para bujtinës u bâ tollovi e vërtetë. Ndërkaq, operacioni u bâ me njifarë lehtsije magjistare dhe memzi u panë në kambë disa pika gjaku si shêj se delli kryeneç mâ në fund u ishte dorzue përpjekjeve të mjeshtris. Për çudi (këtë e dëshmojmë si njerëz që e kemi pá vetë) i sëmundi nuk amkohet për kurrfarë dhimbjesh. Gjendja e tij âsht deri tash sa s'ban mâ mirë. Të gjitha gjasat janë se do të shërohet shpejt, dhe kush e din, ndoshta në fes-

tën e ardhshme të katundit do ta shofim Ipolitin tonë të dashtun si po dallohet në vallzimet midis djelmoshave të gëzuem, që me hovin e vet dhe këcimin e gëzueshëm t'u tregojë të gjithëve se âsht shërue krejtsisht? Prandej lavdi e nderë të gjithë shkenctarëve fisnikë! Lavdi e nderë të gjithë atyne mendtarëve që i kushtojnë nett e tyne përparimit dhe lehtsimit të jetës së t'afërmve të vet. Lavdí, tri herë lavdi! A nuk âsht ky rast i përshtatshëm që të brolhorisim se të verbtit do të shofin, të shurdhtit do të ndëgjojnë dhe të çalët do t'ecin! Por atê, që fanatizmi dikur u premtonte të zgjedhunave të vet, shkenca po e senderton sot për të gjithë njerzit! Na do t'i njoftojmë lexuesat tanë rregullisht për zhvillimin e mâtejshëm të këtij mjekimi me randsi."

Por, përkundër të gjithave, pesë dit mbas kësaj, plaka Lëfransua, e frigueme fort, vrapoi tue bërtitë:

— Ndihmë! Ai po vdes!... Çka të bâj!

Karli vrapoi në *Luanin e artë*, e barnatori që e vu re se si po vraponte kryeshtruem sheshit, e la barnatoren e vet. Ai u duk gjithashtu i mbushun frymë, i skuqun në fytyrë dhe i tronditun tue pyetë të gjithë ata që ngjiteshin shkallëve:

— Çka kështu strefopodi ynë interesant?

Strefopodi përdridhej prej ngërtheve të tmershme, kështuqë ajo vegla mekanike, në të cilën ishte ngujue kamba e tij, i binte murit thuese donte me e shue.

Me kujdesin mâ të madh, që të mos prishej pozita e kambës, ia hoqën veglën, dhe atëherë panë nji gjâ të tmershme. Format e shputës humbshin krejt n'asi t'ajuni që dukej se do të plaste tanë lëkura; shputa ishte plot njolla t'irnueme që kishte shkaktue vegla e famshme. Ipoliti ishte ankue edhe përpara se ajo po e vritte, por askush nuk ia vente veshin kësaj; tash duhet ta pranojshin se ai nuk e kishte pasë keq, dhe ata e lanë ashtu të qetë disa orë. Por, veçsa u ul pak t'ajunit, të dy shkenctarët vendosën me ia shti prap kambën n'at veglën dhe me ia shtrëngue madje edhe mâ fort, që ta shpejtsojshin punën. Mbas tri ditsh, kur Ipoliti nuk mund të qëndronte mâ në të, ata ia hoqën at veglën edhe njiherë dhe u habitën shum me rezultatin që panë. T'ajunit e irnuem kishte kaplue tanë kambën, e aty këtu shifeshin edhe mëshikzat e vogla prej të cilave rridhte njifarë langu i zi. Gjendja ishte tashmâ serioze. Ipoliti filloi me u mërzitë dhe zoja Lëfransua e vendosi në dhomën e vogël

të bukës afër kuzhinës, që të kishte së paku me u angtue me diçka.

Por tagnambledhsi, që hante përditë aty filloi me u ankue fort për nji fqi asisoji dhe Ipolitin e transferuen tash më sallën e bilardos.

Atje rrinte i shtrimë nën mbulesat e veta të trasha tue gjëmue ashtu i zbetë, me mjekërr të rritun e sy të ramë në gropa dhe tue kthye herë mbas here kryet e tij të djersitun në jastekun e ndytë, në të cilin bijshin mizat. Zonja Bovari e vizitonte. I sillte lecka për peca, e ngushllonte dhe i jepte zemër. Në të vërtetë, ai nuk ishte pa shoqni, sidomos ditve të panairit, kur katundarët luejshin afër tij bilardo, zeheshin me steka bilardoje si me shpata, pijshin, këndojshin, bërtitshin.

— Si je? — i thojshin ata tue ia rrahë krahun. — Ah, po duket se nuk je aq mirë! Por vetë e ke fajin. Asht dashtë me bâ kështu, me bâ ashtu.

Dhe ata i tregojshin për njerzit që ishin shërue krejtsisht me barna tjera e jo si ato që merrte ai; mandej, si për me e ngushllue, shtojshin:

— Nuk je mirë sepse po ruhesh tepër! Çou, bre burrë, nji herë! Po shkrryhesh si ndonji mbret! Ah, s'âsht gjâ kjo, ore mahitar i vjetër! Por nuk po të vjen aq era e mirë!

Përnjimend, gangrena hapej gjithnji e mâ tepër. Bovari edhe vetë e ndiente vehten keq për këtë shkak. Vinte orë e ças. Ipoliti e shiqonte me syt që ishin plot tmer, dhe tue gjëmue, belbzonte:

— Kur do të shërohem njiherë?... Ah shpëtomëni!... Sa fatkeq që jam! Sa fatkeq!

E mjeku shkonte tue e porositë gjithnji që të mbante dijetën.

— Mos e ndëgjo, or djaloshi im, — i thonte plaka Lëfransua. — Mjaft të kanë mundue edhe deri tash! Do të dobsohesh edhe mâ tepër . Na, ha!

Dhe ajo i jepte ndonji supë të mirë, ndonji copë të kofshës së deles, ndonji copë lardh, e ndonjiherë edhe ndonji gotë raki, të cilën ai gati që nuk guxonte me e afrue te goja.

Kur muer vesh abat Burnizieni se po vinte tue iu keqsue gjendja gjithnji e mâ tepër, dëshiroi me e pá. Në fillim ai nisi me shprehë keqardhjen për shkak të sëmundjes së tij, e mandej tha se deridiku duhet edhe me u gëzue që e kishte gjetë kjo e ligë, sepse kjo âsht

dëshira e zotit dhe se duhet me shfrytzue shpejt rastin që të pajtohet me zotin.

— Sepse, — i tha famullitari me zâ atnuer, — ti i ke lanë pak mbas dore detyrat e tua; rrallë ndonjiherë të ka pa kush në meshë, e sa vjet kanë kalue që nuk ke ardhë në kungimin e shêjtë? Unë e kuptoj se punët e tua, se vorbulla e botës ka mundë me të nda prej kujdesit për shpëtimin e shpirtit tand. Por tash ka ardhë çasti me mendue për tê. Mirëpo, mos u dëshpro!. Unë kam njoftë mëkatarë të mëdhej, të cilët i janë përbetue zotit për mëshirë, mu përpara se me ardhë para gjyqit të tij (ti je ende larg prej kësaj, unë e dij këtê), dhe të cilët përnjimend kanë vdekë krejt të lumtun dhe të kënaqun. Të shpresojmë se edhe ti, njisoj sikurse ata, do të na japish shembull të mirë! Qe, për shembull, për çdo rast, kush po ta ndalon që në çdo mëngjes e në çdo mbramje ta këndojsh nga nji „Falemiměri" „Qofsh bekue Zonjë" dhe nga nji „Ati ynë". Hajt, vepro kështu, për hatrin tim, që të më detyrojsh! Çka të kushton kjo?... A po ma jep fjalën?

I mjeri premtoi. Famullitari vinte edhe ditve tjera. Bisedonte me bujtinaren dhe i tregonte madje edhe prralla të ndryshme të përshkrueme me mahi të vogla e fjalë me dy kuptime, të cilat Ipoliti nuk i kuptonte. Mandej, porsa i jepej rasti, kthente bisedën në punë të fes, tue mrrolë fytyrën menjiherë në këso rastesh.

Duket se përpiknija e tij dha fryt, sepse strefopodi deklaroi për sê shpejti se ka ndër mend me shkue në Bon Sekur për me u rrëfye nëse shërohet. Zotni Burnizieni u përgjegj në këto fjalë se nuk po shifte këtu kurgjâ të keqe, sepse kujdesi i dyfishtë âshtë mâ i mirë se vetëm nji, e mandej *nuk rrezikohet kurrgjâ.*

Barnatori zemrohej për këto *mjeshtrinat e priftit,* si i quente ai, ngulte kambë se ato janë të damshme për shërimin e Ipolitit dhe për këtë arsye i thonte zojës Lëfransua:

— Leni! Leni! Ju po ia humbni moralin me at misticizmin tuej!

Por grueja e mirë nuk donte me e ndëgjue mâ. Ai ishte *fajtuer për të gjitha.* Meqenëse e kishte për natyrë me kundërshtue gjithmonë, ajo madje vari përmbi shtratin e të sëmundit nji enë plot me ujë të bekuem dhe me nji rremb bushi.

Mirëpo, u pa se as feja as kirurgjija nuk i ndihmuen gjâ dhe gangrena e tmershme hapej gjithnji e mâ tepër prej gjymtyrëve kah barku. Kot i jepshin gjithfarë barnash dhe ia ndënrojshin pecat, muskujt i dobsoheshin për çdo ditë mâ tepër, dhe mâ në fund Karli luejti kryet kur plaka Lëfransua e pyeti a mundej me çue dikê e me thirrë zotni Kaniveun e Nëfshatelit, i cili ishte mjek i famshëm.

Ky koleg i Karlit, doktor medicine, burrë pesëdhetë vjeç, në pozitë shum të mirë dhe plot besim në vetvehten, nuk ngurroi aspak me buzëqeshë me përbuzje, kur pa at kambë që ishte kalbë deri në gjû. E mandej, mbasi deklaroi shkurt se duhej me e pre, shkoi te barnatori me sha ata gomarë që e kishin sjellë në këtë gjendje këtë njeri fatkeq. Tue e tundë zotni Omeun për pullë të pallltës, ai bërtitte nëpër barnatore:

— Këto janë ato çpikjet e Parisit! Këto janë, qe, merri me mend ata zotnijt e metropolës! Kështu ndodh edhe me operacionet e tyne të syve vangosh me përdorimin e kloroformit dhe me operacionet e gurit të tamthit. Të gjitha këto janë gjana të tmershme të cilat qeverija duhej t'i ndalonte! Por ata duen me u tregue të mençëm, e juve ju ngopin me barna pa marrë parasysh pasojat. Na, mjekët e provincës, na jemi njisoj t'aftë sikurse ata; na nuk jemi shkenctarë, gizdelinë dhe trima salonesh, na jemi njerëz praktikë, na mjekojmë njerzit dhe neve nuk na shkon mendja me bâ operacion nji njeri, i cili âsht krejt i shëndoshë! Me drejtue kambën e shtrembët! A mund të drejtohet kamba e shtrembët? Kjo âsht njisoj sikur të kishit dashtë për shembull, gungaçit me ia drejtue shpinën!

Omeu nuk e ndiente vehten mirë kur ndëgjonte këto fjalë, por pakënaqsín e tij e mëshifte me nji buzëqeshje nënshtruese, sepse nuk donte me ia prishë qejfin zotni Kaniveut, receptet e të cilit mbërrijshin nganjiherë edhe në Jonvil. Prandej edhe nuk dashti me mbrojtë Bovariun, mandje as që vërejti gjâ dhe tue heqë dorë prej parimeve të veta, ai filjoi dinjitetin e vet për hir t'intersavet seroze të tregtis së vet.

Ky amputim i kambës, që kishte me bâ doktor Kaniveu, ishte ngjarje me randsi për tanë vendin. At ditë të gjithë banorët u çuen mâ heret dhe rruga kryesore, megjithse ishte plot me njerëz, dukej disi e vrantë, thuese pritej ekzekutimi i ndonji denimi me vdekje. Te tregtari me kopra të gjithë diskutojshin për sëmundjen e Ipolitit; nëpër dugajë nuk blehej kurr-

gjâ, e e shoqja e kryetarit, zonja Tyvash, nuk largohej prej dritares nga dëshira e padurueshme për me pá ardhjen e kirurgut.

Ai erdh në karrocën e tij njipendshe, së cilës i grahte vetë. Por meqenëse penda n'anën e djathtë të karrocës u çlirue dikur prej peshës së trashsis së tij, karroca u randue në nji anë kështuqë në ndejsen tjetër skaj tij shifej nji kuti e madhe e mbulueme me lëkurë të kuqe, në të cilën ndriçojshin për çudi tri brava të vogla bakri.

Kur hyni si era n'oborr të *Luanit t'artë*, doktori bërtiti me zâ shum të naltë e dha urdhën që t'ia zgjidhin kalin, e mandej shkoi n'ahër me pa a i kishin qitë përnjimend tagji; sepse sa herë që vinte te të sëmundët, ai kujtdesej mâ parë për pelën dhe për karrocën e vet, madje njerzit flitshin në lidhje me këtê: „Ah zotni Kaniveu âsht njeni i çuditshëm!" dhe ata për shkak të kësaj gjakftoftsije të patundshme e çmojshin edhe mâ tepër. Tanë bota mund të shkatrrohej deri te njeriu i fundit, para se ai të hiqte dorë qoftë edhe prej shprehis së tij mâ të vogël.

Erdh Omeu.

— Unë mbështetem në ju, — tha doktori. — A jemi gati? Pra, përpara!

Por barnatori, tue u skuqë, pranoi se ishte tepër i ndieshëm për me marrë pjesë në nji operacion asisoji.

— Kur njeriu âsht vështrues i thjeshtë, — tha ai, — imagjinata, e dini, tronditet rëndom. E mandej, nervat e mija janë ashtu...

— Ah, gjepura! — ia preu fjalën Kaniveu, — Përkundrazi, mue më duket se ju jeni në rrezik me ju ra pika. Por, në të vërtetë, kjo as që më çudit, sepse ju, zotni barnatorët, ju jeni gjithmonë të mbyllun në „kuzhinën" tuej, dhe kjo tekembramja ju damton patjetër shëndetin. Por shiqomëni mue: çdo ditë çohem n'ora katër, rruhem me ujë të ftoftë (unë nuk narth, kurr), dhe nuk veshi ndërresa të leshta, nuk ftofem kurr dhe jam i shëndoshë si çeliku. Jetoj tash kështu tash ashtu, si filozof, ha çka gjêj. Prandej edhe nuk jam aq i ndieshëm sikur ju, dhe për mue âsht krejt njisoj, a pres ndonji njeri të pagzuem apo pulën e parë që hasi. Ju do të thueni për këte: kjo âsht shprehi... kjo âsht shprehi!

Kështu, tue mos ia vu veshin aspak Ipolitit, i cili djersitej prej frige nën mbulesë, këta zotnij ia filluen bisedës, në të cilën barnatori krahasoi gjakftoftsin e kirurgut me gjakftoftsin e ndonji gjenerali; e ky krahasim i pëlqeu aq fort Kaniveut sa filloi me diskutue gjanë e gjatë për kërkesat e degës së tij. Ai e quente këtë si diçka të shêjtë, megjithse shum mjekë e shajnë. Tekembramja, tue u kthye prap te i sëmundi, ai i shiqoi pecat që i pat pru Omeu, ato peca që kishin mbetë ende mbas operacionit të parë, dhe kërkoi dike, që do t'ia mbante kambën. Çuen me thirë Letibuduan, dhe zotni Kaniveu, mbasi përvol mangët, kaloi në sallën e bilardos, ndërsa barnatori mbet me Artemizën dhe bujtinaren, të cilat, mâ të zbeta se përparset e tyne, përgjojshin në derë.

Bovari nuk guxonte në këtë kohë me luejtë kambën prej shtëpis. Kryeulun, duerkryq, me shiqim të shtangun, rrinte ulun poshtë në dhomën e bukës, skaj koftorit të pandezun. „Çfarë fatkeqsije!" — mendonte me vehte. — "Çfarë dëshprimi!" Po ai megjithatê i ka pasë ndërmarë të gjitha masat e mundshme për mos me ndodhë gjâ e papritun! Fati i keq âsht përzie këtu. Por, tash ka mbarue kjo punë! Nëqoftëse Ipoliti sot apo nesër vdes, do të thonë se ai e ka mbytë. E mandej, çka me ju thanë të sëmundëve të vet kur ta pyesin? Ndoshta megjithatê âsht mashtrue në ndonji gjâ? Mendonte shum gjatë për këtê, por nuk mundi me vërtetue kurrgjâ. Po edhe kirurgët mâ të famshëm shpeshherë janë mashtrue. Por askush nuk do t'ia besojë këtê kurr! Përkundrazi, do ta përqeshin, do ta marrin nëpër gojë! Kjo do të marrë dhén deri në Forg, deri në Nëfshatel, deri në Ruan, gjithkund! Kush e din, ndoshta edhe shokët e tij do të shkruejnë kundër tij? Do të fillojë polemika, do të detyrohet me u përgjegjë në gazeta. Mandej edhe vetë Ipoliti mund ta padisi në gjyq. Karli e shifte vehten të trupnuem, të shkatrruem, të humbun! Edhe fantazija e tij, e kaplueme prej parashiqimeve të shumta, hidhej andej e këndej midis tyne si fuçi e zbrazët, të cilën e ka marrë deti, dhe e cila rrokulliset në valë.

Ema rrinte përballë tij dhe e shiqonte. Ajo nuk ndiente përuljen e tij, ajo ndiente diçka tjetër, çuditej që kishte mendue se nji njeri i këtillë mundej me vjeftë gjâ, thuese nuk ishte bindë tashmâ disa herë për paaftsín e tij.

Karli shetitte nëpër dhomë poshtë e naltë; çizmet i zhapllojshin në parket.

— Ulu! — i tha ajo, — po m'i shqetson nervat! Ai u ul.

Si âsht e mundun që ajo (ajo që ishte aq e mençme!) u mashtrue edhe njiherë? Në të vërtetë, çfarë manije e mjerë âsht kjo që po e shkatrron kështu jetën tue bâ flijime të njimbasnjishme? Asaj iu kujtuen dëshirat e saja të pasendersueme për jetë luksoze, iu kujtuen të gjitha vuejtjet e saja shpirtnore, të gjitha poshtërsit e jetës bashkëshortore dhe familjare, të gjitha andrrimet e saja, që nanë në baltë si dallëndyshet e plagosuna, iu kujtuen të gjitha ato që kishte dëshirue, të gjitha ato që ia kishte mohue vetvehtes, të gjitha që kishte mundë me pasë? E pse? Pse?

Në mes të heshtjes, e cila mbretnonte në vend, u ndëgjue nëpër ajr nji klithmë e dhimbshme. Bovari u zbe dhe për pak s'i ra të fikët. Ema mblodhi vetullat me nervozitet dhe prap ra në mendime. E të gjitha këto kishin ndodhë për shkak të tij, për shkak të kësaj krijese, për shkak t'atij njeriu i cili nuk kupton kurrgjâ, i cili nuk ndien kurrgjâ; Sepse, qe, ai po rrinte këtu, krejtsisht i qetë, as që i shkonte mendja se emni i tij, të cilin njerzit do ta thonë me përqeshje, do ta njollosi tash e mbas edhe këtë sikurse atë. E ajo ka qenë mundue me e dashunue dhe ka pasë qa e ka pasë qenë pendue që i ishte, dorzue nji tjetri!

— Po, ndoshta ai ka qenë valgus? — bërtiti befas Bovari, i cili mendonte për këtë.

Nga grushti i papritun i këtyne fjalëve, të cilat ranë në mendimet e saj si rruzulli i plumbtë në pjatë t'angjentë, Ema, tue u dridhë, e çoi kryet, për me zbërthye atë që donte me thanë ai. Ata e shiquen njani tjetrin heshtazi, gati të tmeruem që po e shifshin njani tjetrin — aq fort ishin largue njani prej tjetrit në vetëdijen e tyne. Karli e shiqonte në mënyrë të turbullt njeriu të dejun, tue ndëgjue i palëvizshëm klithmat e fundit të t'amputuemit, të cilat ndëgjoheshin njana mbas tjetrës me kalime të gjata, të ndërpreme me thirrje t'ashpra si ulurimë e largët e ndonji kafshe që e therin. Ema kafshonte buzët e veta të zbeta dhe, tue sjellë ndër gishta nji rremb që kishte këputë prej kaçubës korale n'oxhak, si dy shigjeta të zjarrta, të cilat janë të gatshme me fluturue. Çdo gjâ në të e ngacmonte tash: fytyra e tij, rrobet e tija, heshtja e tij, tanë figura e tij, dhe mâ në fund edhe kjo

që po jetonte. Pendohej si me pasë bâ ndonji krim, për shkak të virtytit të saj të dikurshëm, dhe çdo gjâ që kishte mbetë ende prej saj, rrëxohej nën të ramet e tërbueme të krenis së saj të fyeme. Ajo kënaqej n'ironín zemërkeqe të trathtis seksuale ngadhnjyese. Kujtimi në dashnorin i kthehej në mënyrë magjepse; ajo iu dorzue me tanë shpirtin, e kaplueme prej kësaj pamje me entuziazëm të ri; edhe Karli iu duk aq i ndamë prej jetës së saj, aq i larguem përgjithmonë, aq i pamundshëm dhe i shkatrruem, thuese përsëshpejti do të vdiste, dhe thuese para syve të saj po luftonte me vdekjen.

Në kalldrem u ndëgjuen hapat e dikujt. Karli shiqoi; nëpër kapakët e lëshuem vu re skaj tregut në diell zotni Kaniveun, i cili fshinte ballin me shami të mëndafshtë. Omeu bante mbas tij në dorë kutín e madhe të kuqe dhe të dy shkojshin kah barnatorja.

I kapluem prej njifarë njomsije dhe shpirtvogëlsije të papritun, Karli u kthye atëherë kah grueja e tij dhe i tha:

— Hajt, më puth, zemra ime!

— Lëshomë! — i tha ajo krejt e skuqun prej tërbimit.

— Çíke? Çíke? — përsëritte ai i habitun. — Qetsou! Mblidh vehten! Ti e din se unë të dashunoj!... Eja!

— Mjaft! — bërtiti ajo me zâ të tmershëm.

Tue ikë prej dhomës së bukës, Ema e rraptoi derën aq fort saqë barometri këceu prej murit dhe u thye në tokë.

Karli, krejt i tronditun, ra në kollitukun e tij, tue pytë vetvehten, athue ç'e gjet, tue medue se ishte e sëmundë prej nervash; tue qa dhe tue ndie në mënyrë të paqartë se si po fluturonte rreth tij diçka e kobshme dhe e pakuptueshme.

Kur erdh Rudolfi në mbramje në kopsht, e gjet dashnoren e vet tue e pritë rranzë shkallëve të jashtme, në shkallën e parë. Ata u përqafuen dhe tanë zemrimi i tyne u shkri si bora në zjarmin e puthjes së tyne.

XII

Ata filluen me u dashunue përsëri. Ema madje shpeshherë i shkruente papritmas edhe në mes të ditës. Atëherë i jepte shêj nëpër dritare Justinit, i cili e hiqte shpejt përparsen e vet dhe vraponte në La Yshet. Rudolfi vinte, ajo e thirrte vetëm që t'i thonte se si mërzitej, se si neveritej prej burrit, e jeta i dukej e tmershme.

— Por çka mundem me të bâ unë? — gërthiti ai nji ditë me padurim.

— Ah, vetëm sikur të dojshe!...

Ajo ishte ulë në tokë midis gjujve të tij, me flokë të shprishun e sy të shtangun.

— E çka? — tha ai.

Ajo fshani.

— Kishim mundë me shkue me jetue në nji vend tjetër... dîku...

— Ti je përnjimend e marrë! — ia priti ai tue qeshë. — Vallë, a âsht e mundun kjo?

Ajo u kthye prap n'ato fjalë, por ai u shti se nuk po kuptonte dhe ktheu bisedën në diçka tjetër.

Ai nuk mundte me kuptue kurrsesi tanë këtë shqetsim për nji gjâ kaq të thjeshtë sikurse âsht dashunija. Ajo kishte nji arsye, nji nxitje dhe, si me thanë, njifarë alleati në dashunín e vet.

Kjo dashuni ndaj dashnorit rritej përnjimend për çdo ditë mâ tepër, krahas me neverín ndaj burrit. Sa mâ shum që i dorzohej të parit, aq mâ tepër e urrente të dytin. Karli nuk i ishte dukë kurr aq i pakandshëm, gishtat e tij aq të vrazhdë, mendja e tij aq e kufizueme, sjellja e tij aq e trashë, sikur atëherë kur takohej me të mbas takimeve me Rudolfin. Atëherë, tue u shti prap si bashkëshonte e mirë dhe grue e virtytshme, digjej kur mendonte përkryet e tij, në të cilin flokët e zez dridheshin në ballin e djegun prej diellit, për at shtat, në të njajtën kohë aq të fuqishëm dhe aq fisnik, shikurt, për at njeri, i cili ishte aq gojtar me përvojë dhe aq i pasionuem në dëshirat e veta! Për të ajo i rregullonte thojt e saj me kujdesin e ndonji gëdhendsi profesional, për të nuk mjaftonte kurr *koldkremi* në lëkurën e saj, as era e fortë në faculetat e saja. Vente në dorë bylyzykë, unaza e zinxhirë. Kur kishte me ardhë ai, mbushte me drandofile dy vaznet e veta të mëdha prej qelqi të kuq dhe e rregullonte banesën e vet e vehten si ndonji kurtizanë, e cila pret princin

e vet. Shërbtorja detyrohej me la e hekurosë vazhdimisht ndënresat dhe Felisiteja nuk largohej gjithë ditën prej kuzhinës, ku e shiqonte tue punue Justini i vogël, i cili shpeshherë i bante shoqni.

Mbështetë në drrasën e gjatë, në të cilën ajo hekuroste, ai vështronte me etje të gjitha ato gjana të femnave, të cilat ishin të shtrueme rreth tij: zhyponat prej pelhure, faculetat, jakat dhe brekët e gjata prej rrexesh, të cilat ishin të gjana në kofsha e poshtë ngushtoheshim.

— Çka duhen këto? — pyette djaloshi tue prekë me dorë krinolinin apo pullat.

— Ti thuese nuk ke pa kurr kurrgjâ, — përgjigjej Felisiteja tue qeshë, — thuese se zonja jote, zonja Omé nuk ban këso gjanash.

— Ah, përnjimend, zonja Omé!

Dhe ai shtoi ndër mendime:

— Mos âsht ajo ndonji damë si zonja juej?

Por Felisités iu mërzit që ai po sillej ashtu rreth saj. Ajo ishte gjashtë vjet mâ e vjetër se ai dhe Teodori, shërbtori i zotni Gijomit, kishte fillue me i bâ lajka.

— Më le rahat! — i thonte ajo tue ia ndërrue vendin enës me koll. — Shko mâ mirë e thue bajame, gjithnji po sillesh rreth fustaneve të grave. Nuk janë fustanet për ty ende. Prit të dalë mâ parë leshi i fytyrës, more kopuk!

— Hajt, hajt, mos u zemroni; po ju pastroj *këpucët e saj.*

Dhe ai muer menjiherë prej raftit këpucët e Emës, që ishin ndy krejt me baltë — baltë prej takimeve dashunore — e cila i derdhej e i bâhej pluhun në gishta, dhe të cilën e shifte se si ngrihej ngadalë në rrezen e diellit, që depërtonte në kuzhinë.

— Sa po ke frigë, mos po i damton! — i thonte gjellbasja, e cila nuk kujdesej aq fort kur i pastronte vetë, sepse zonja ia lente asaj, porsa nuk ishin mâ krejt të reja.

Ema kishte këpucë në dollap dhe ajo i shkatrronte, pa kurrfarë kujdesi, e Karli nuk guxonte kurr me ia thanë edhe fjalën mâ të vogël.

Kështu kishte pague edhe treqind franga për kambën e drunit, të cilën, simbas mendimit të saj, duhet me ia falë Ipolitit. Kjo kambë artificiale kishte tapë në maje, e nyjet i kishte në pendla; ky ishte nji mekanizëm i ndërlikuem, i mbuluem me kambëz të zezë,

e cila mbaronte me këpucë të fellë. Por meqenëse Ipoliti nuk guxonte me përdorë për çdo ditë kambën aq të bukur, ai iu lut me përulje zonjës Bovari që t'ia blente nji tjetër, mâ të thjeshtë. Mjeku, natyrisht, i pagoi të hollat edhe për këtë kambë.

Kështu, pak nga pak, puntori i shtallës u kthye përsëri në punën e tij. Mund ta shifshit prap tue këcye në vend si përpara, e kur Karli ndëgjonte prej së largu të ramet e çjerruna të kambës së tij prej druni, shpejt e shpejt e ndërronte rrugën.

Zotni Lëre, tregtar, e muer mbi veti këtë porosi të kambës së drunit, e kjo gjâ i dha rastin me e vizitue mâ shpesh Emën. Ai bisedonte me të për gjanat e reja të modës së Parisit, për gjithfarë gjanash interesante të femnave, tregohej shum i sjellshëm dhe nuk kërkonte kurr të holla. Ema e çfrytzoi këtë kujdes me kënaqë të gjitha piret e veta. Kështu, për shembull, ajo dëshiroi me ia falë Rudolfit nji kamxhik shum të bukur, i cili gjindej në Ruan, në nji tregtore çadrash. Javën tjetër zotni Lëre ia shtroi në tavolinë.

Por, të nesërmen, ai erdh te ajo me llogari dyqind e shtatëmbëdhetë frangash, tue mos llogaritë qindarkat. Ema u gjet në situatë shum të vështirë: të gjitha syzat e tavolinës së shkrimit ishin të zbrasta; i kishte mbetë borxh Lestibuduas mëditjet për mâ shum se pesëmbëdhetë dit, shërbtoren e paguejshin për gjashtë muej dhe për shum gjana tjera, kështu që Bovari pritte me padurim të hollat e dërgueme të zotni Derozerasit, i cili i paguente rendom krye çdo vjeti ditën e shën Pjetrit.

Emës i erdh në fillim për dore me përcjellë disi Lëreun, por ai mâ në fund humbi durimin dhe u ankue se edhe atê po e ndiqshin, se i kishte shpërnda të gjitha të hollat e veta dhe se do të detyrohej me ia marrë tanë mallin që ia kishte shitë, nëse nuk do t'ia epte të hollat.

— Merrni, punë e madhe! — tha Ema.

— Ah, vetëm u mahita pak! — ia priti ai. — Vetëm kamxhiku po më dhimbet përnjimend. Për zotin, do t'i lutem zotni doktorit që të ma këthejë.

— Jo, jo! — bërtiti ajo.

— Aha! Tash të kam shti në grusht! — mendoi Lëre.

Dhe, i siguntë në zbulimin e vet, ai duel tue përsëritë me gjysëm zani dhe me fishkllimën e tij të rëndomtë të ngadalshme:

— Po mirë! Do të shofim, do të shofim!

Ema mendonte si me shpëtue prej kësaj fatkeqsije, kur hyni gjellëbasja dhe vu m'oxhak nji rrotull të vogël letre të kaltërt. *„Prej zotni Derozereut"*.

Ema këceu në të dhe e çeli. Aty ishin pesëmbëdhetë napolona, mu njikaq ishte llogarija e Lëre-ut. Ajo e ndëgjoi Karlin në shkallë, i hodhi florijt në kasetën e vet dhe muer të hollat.

Mbas tri ditsh, Lëreu erdh prap.

— Kam me ju propozue nji kontratë, — tha ai. — Nërastse, në vend të shumës, të cilën ma keni borxh, pranoni me...

— Qe ku e keni, — tha ajo dhe ia shtrini në dorë katërmbëdhetë napolona.

Tregtari u habit. Për me mëshefë hutimin e vet filloi me folë gjanë e gjatë dhe me propozue shërbime të ndryshme të cilat Ema i refuzoi. Mandej ajo ndejti disa çaste tue kontrollue nëpër xhepa të përparses së saj dy copë njiqind suash, që ia kishte, kthye ai. Ajo i premtoi vetëvehtes se do të kursente për me kthye mâ vonë...

— Ah! gjepura! — mendoi ajo, — ai edhe do ta harrojë këtë.

Përveç kamxhikut me dorzë argjenti të praruem Rudolfi pat marrë edhe nji vulë me mbishkrim: *Amor nel cor*, mandej nji pelhurë mëndafshi për shall dhe mâ në fund nji kuti të cigareve krejt të ngjajshme me atë të vikontit, të cilën Karli e kishte gjetë dikur në rrugë, e të cilën e kishte ruejtë Ema. Mirëpo, Rudolfit i vinte keq me marrë ato dhurata. Ai kishte kthye shum prej tyne, por ajo ngulte kambë, dhe ai tekembramja lëshoi pê, tue pa se ajo ishte dhunuese dhe tepër vardisse.

Mandej i bijshin në mend mendime të çuditshme:

— Kur të bâhet mesnatë, — i thonte ajo, — mendo për mue!

Nëqoftëse ai ditën tjetër pranonte se kishte harrue këtë, ajo e qortonte fort, këto qortime gjithmonë merrshin fund me at pyetjen e përhershme:

— A më dashunon?

— Ta merr mendja, të dashunoj, — i përgjigjej ai.

— Shum?

— Po, ta merr mendja.

— A nuk ke dashunue edhe të tjera?

— A medon se më ke marrë virgjin? — bërtitte, ai tue qeshë.

Ema qante, e ai mundohej me e ngushllue, tue krypë fjalët e veta me mahinа.

— Oh, unë po qaj pse të due! — përsëritte ajo; — Të due aq fort sa nuk mundem me jetue pa ty, a e din ti këtë? Nganjiherë më pushton aso dëshire e fuqishme për me të pa, saqë xhelozija ma copton zemrën. Atëherë pyes vetvehten: „Ku âsht ai? Ndoshta flet me gra tjera? Ato i buzëqeshin, dhe ai u afrohet..." Oh, jo! A âsht e vërtetë se asnjana nuk të pëlqen? Ka shum mâ të bukura se unë, por asnjana nuk din me dashunue ashtu sikurse unë! Unë jam skllavja dhe kujdestarja jote! Ti je mbreti im, idhulli im! Ti je aq i mirë, aq i bukur! Ti je aq i mençëm, aq i fuqishëm!

Ai kishte ndëgjue aq herë këto fjalë saqë ato tash nuk paraqitshin kurrgjâ të re për të. Ema ishte e ngjajshme me të gjitha dashnoret tjera dhe magjepsja e dashunis së re, e cilla binte pak nga pak si ndonji fustan, zbuloi monotonín e përjetshme t'epshit, i cili tregohet gjithmonë në forma të njajta dhe me të njajtat fjalë. Ky njeri, aq i pajisun me përvoja, nuk dinte se me shprehje të ngjajshme mund të tregohen ndjenja të ndryshme. Meqenëse buzët e grave të çfrenueme ose të bleme i pështpëritshin fraza të ngjajshme, ai besonte shum pak në sinqeritetin e fjalëve të saj; prej këtyne duhet me rrëxue fjalët e tepërta, me të cilat mvishen ndjenjat mesatare, mendonte ai, thuese pasunija e shpirtit ndonjiherë nuk derdhet me metaforat mâ të derdhshme, sepse askush nuk mundet kurr me caktue me fjalë përpiknisht masën e nevojave dhe mendimeve të veta, as mendimeve dhe dhimbjeve të veta, sepse fjala e njerìut âsht si ndonji enë e çame, në të cilën luejmë melodit të cilat memzi kishin mundë me shti me luejtë harushat, e na do të dojshim me prekë edhe yjt.

Por, me at mbifuqín e kritikut, e cila âsht cilsi e njeriut, i cili në çdo rast din me ruejtë matunin e vet, Rudolfi zbuloi në këtë dashuni mundsín e kënaqsive tjera. Çdo turpnim ai e quente të tepërt; sillej me Emën pa kurrfarë kujdesi e mëshire dhe e bani atë krijesë të ndëgjueshme, të nënshtrueme dhe të prishun. Kjo ishte njifarë besnikije e çmendun, plot admirim ndaj tij, plot kënaqsi lakmuese për të, njifarë lumtunije që e tërhiqte. Shpirti i saj zhytej n'at dehje, ngërthitej dhe shkrihej në të si princi de Clarans në fuçin e malvazís.

Nën ndikimin e shprehive të veta dashunore zoja Bovari ndërroi edhe sjelljen e vet. Shiqimet iu banë mâ të guximshme, të folunit mâ i lirë, aq mâ tepër, ishte aq e pasjellshme saqë me zotni Rudolfin shetitte me cigare në gojë, *thuese me këtë donte me tregue se sa e përbuzte botën;* dhe mâ në fund, ata që ende dyshojshin, pushuen së dyshuemi, kur një ditë e panë tue zbritë prej „Dallëndyshes", e shtrëngueme në jelek të ngushtë si ndonji mashkull, e zonja Bovari-nana, e cila, mbas një grindjeje të tmershme me të shoqin kishte ikë te i biri, nuk u habit mâ pak se vendaset tjera. Asaj nuk i pëlqejshin shum gjana: në radhë të parë, nuk i pëlqente që Karli nuk i pat ndëgjue këshillat e saja, që t'ia ndalonte grues leximin e romaneve, e mandej nuk i pëlqente mënyra e drejtimit të punëve të shtëpis. Ajo muer guximin me bâ një vërejtje dhe kështu u shkaktue grindja, sidomos më një rast për shkak të Felisites.

Tue kalue një natë mâ parë nëpër koridor, zoja Bovari-nana, e gjeti me një njeri, i cili kishte një shall ngjyrë gështenje dhe ishte nja katërdhetë vjeç dhe i cili, kur ndëgjoi hapat e saj, iku shpejt nëpër kuzhinë. Ema filloi me qeshë n'at çast, por grueja e ndershme u nxe tue deklarue se njeriu duhet me pasë kujdes për sjelljen e shërbtorëve, përveç nërastse aspak nuk qan krye për këtë gjâ.

— Cilës botë i takoni ju? — tha reja dhe e shiqoi aq paturpsisht saqë zoja Bovari e pyeti, mos po mbronte kund vetvehten.

— Jashtë! — brohoriti grueja e re dhe këceu prej vendit.

— Emë!... nanë!... — bërtiti Karli për me i pajtue.

Por ato, të zemrueme, që të dyja patën ikë prej dhomës. Ema i binte tokës me kambë tue përsëritë:

— Ah, çfarë sjelljeje! Çfarë katundarje!

Ai vrapoi te e ama, e ajo, e dalun menç prej tërbimit, belbzonte:

— E paturpshmja! Mendjelehtja! Ndoshta edhe diçka mâ keq!

Edhe ajo deshti me shkue menjiherë, nëqoftëse nusja nuk do të vinte me kërkue ndjesë. Karli u kthye mandej te e shoqja dhe filloi me e përbetue në gjuj që të lëshonte pê; ajo mâ në fund u përgjegj:

— Mirë, po shkoj!

Ajo me të vërtetë i zgjati dorën vjehrrës së vet me dinjitetin e ndonjë markize dhe i tha:

— Më falni, zonjë!

Mandej u kthye naltë në dhomën e saj, u hodh barkas në shtrat, e mbuloi kryet në jastëk dhe ia filloi vajit si fëmija.

Ajo ishte marrë vesh me Rudolfin se në rast të ndonjë ngjarjeje të jashtëzakonshme do të vente në kapak të dritares një copë letër të bardhë, në mënyrë që ai, nëqoftëse rastësisht gjindej në Jonvil, të vraponte në rrugicën mbas shtëpisë. Erna vuni at shêj. Ajo pritte tash katërdhetë e pesë minuta kur befas e pa Rudolfin në një kand të tregut. Asaj i shkoj mendja me e çellë dritaren dhe me e thirrë, por ai u zhduk atëherë, dhe ajo filloi prap me vajtue.

Ndërkaq, përsëshpejti iu duk se dikush po ecte trotuarit. Ky âsht padyshim ai. Ajo zbriti shkallëve dhe kaloi oborrin. Rudolfi ishte jashtë. Ajo iu hodh në krahë.

— Kij kujdes pak, megjithatê! — tha ai.

— Ah, vetëm të kishe me dijtë! — u përgjegj ajo.

Dhe filloi me ia tregue të gjitha, shpejt e shpejt, pa lidhje, tue e teprue dhe tue trillue shum fakte, dhe me aq fjali ndërmjetsore saqë ai nuk kuptoi kurrgja prej të gjitha këtyne.

— Hajt, hajt, ençjulli im i mjerë, banu e fortë, ngushlloju, duro!

— Por qe tash katër vjet që po pres dhe po duroj!... Dashunija, sikurse âsht kjo e jona, duhet të pranohet para zotit! Ata po më mundojnë pada. Unë, nuk mund ta duroj mâ këtê! Shpëtomë!

Ajo ngjitej për Rudolfin. Syt e saj plot me lot, shkëlqejshin si flaka nën ujë; krahnori i laftarisej shpejt e shpejt; ai nuk e kishte dashunue kurr kaq shum, kështuqë mâ në fund iu muerën mendët dhe e pyeti:

— Çka duhet të bâj! Çka po don?

Më ço prej këtu! — bërtiti ajo. — Me rrëmbe!... Oh, po të përbej!

Dhe ajo e puthi befas në gojë thuese donte me rrëmbye prej buzëve të tija pranimin e papritun që kishte vdekë në puthjen.

— Por... — tha Rudolfi.

— Çka por?

— E vajza jote?

Ajo mendoi disa çaste, e mandej u përgjegj:

— Çka kemi me bâ, po e marrim edhe atë!

— Çfarë grueje! — tha ai me vedi, tue shique mbrapa saj, sepse ajo porsa kishte ikë në kopsht. E thirrën.

Ditve t'ardhshme nana Bovari ishte shum e habitun me ndërrimin e plotë të nuses së vet. Ema tregohej përnjimend shum mâ e njerzishme dhe në burtsín e vet shkoi aq largë saqë e luti vjehrrën që t'i thonte se si shtihen turshi trangujt.

A bante kështu që t'i mashtronte mâ lehtë që të dy, ose ndoshta për shkak të ndonji stoicizmi imoral donte me ndie sa mâ fort idhtsín e faktit që do t'i lente. Por, përkundrazi, ajo nuk mendonte për ata; ajo jetonte si e hutueme tue u kënaqë qysh përpara për lumtunín e vet t'afërme. Ky ishte objekt i përhershëm i bisedave të saja me Rudolfin; ajo i mbështetej në krah dhe i pëshpëritte:

— Oh, sa bukur do të jetë, kur të hyjmë në karrocën e postës!... Vetëm menre me mend! A âsht e mundun kjo? Mue po më duket se në çastin, kur të ndiej se karroca po shpejton, do të kujtoj se po ngjitemi në qiell me balon, thuese po filuturojmë ndër re. A e din se po i numroj ditt?... E ti?

Zoja Bovari nuk kishte qenë kurr aq e bukur si n'at kohë; e hijeshonte ajo bukuni e çuditshme, e cila del prej gëzimit, prej ngazllimit, prej suksesit, dhe e cila âsht vetëm pajtim i natyrës së njeriut me kushtet në të cilat jeton. Etjet e saja, dhimbjet e saja, përvoja në kënaqsit dashunore dhe iluzionet e saj gjithmonë minore e zhvillluen shkallë shkallë, sikur plehu, shiu, era dhe dielli që zhvillojnë lulet, dhe ajo mâ në fund lulzoi në tanë plotnín e natyrës së vet. Vetullat e saja thuese ishin krijue vetëm e vetëm për shiqimet e gjata dashunore, në të cilat bebza humbte e fryma epshore ia hapte birat e njoma të hundës dhe ia dallonte kandet e plota të buzëve, të cilave do qime pak të zeza u bajshin pak hije në dritë. Njeriu do të mendonte se ndonji artist, mjeshtër për moshtrim, ia kishte thurë më qafë bistekët; ata ishin mbledhë çkujdesshëm në nji tansi të randë, e cila shprishej çdo herë ashtu sikurse i dorzohej puthjes. Zani i saj ishte tash mâ i butë dhe mâ i rrjedhshëm, shtati i saj gjithashtu; diçka shum e bukur, diçka që pushtonte njeriun, gufonte madje edhe prej palëve të fustanit të saj dhe lakimit të kambës së saj. Karli, si në ditt e para të

martesës së tij, thonte se ishte e mrekullueshme dhe e pakundërshtueshme.

Kur vinte në mesnatë në shtëpi, ai nuk guxonte me e zgjue. Llampa porcelani e natës rrethonte në komodinë dritën e dridhshme, e perdet e lëshueme në dijepin e vogël bâjshin nji kupë si nji kasollë të bardhë, e cila shquhej në gjyserrsinë skaj shtratit bashkëshortuer. Karli shiqonte. I dukej se ndëgjonte dihamën e lehtë të vajzës së tij të vogël. Ajo do të rritet tash; në çdo stinë të vjetit do të përparojë shpejt. Tashmâ e shifte se si në mbarim të ditës po kthehej prej shkolile, gjithnji tue qeshë në nji fustan të vogël të ndytë me ngjyrë dhe me shportë në dorë; mandej do të detyrohen me e çue në pansion, e kjo do të kushtojë shtrejt; si do të munden me bâ këtê? Atëherë mendonte: si do t'ishte me marrë me qëna ndonji fermë të vogël diku në rreth, për të cilën do të kujdesej, vetë për çdo mëngjes kur të shkonte te të sëmundët e vet. T'ardhunat e pasunis do t'i kursente, do t'i shtinte në bankën e kursimit e mandej do të blente ndonji copë tokë kudo; përveç kësaj edhe numri i të sëmundëve do të rritej, ai e llogaritte këtê, sepse donte që Berta t' edukohej mirë, të merrte nji kulturë të mirë dhe të mësonte me i ra pianos. Oh, sa e bukur do të bâhet mâ vonë, në moshën pesëmbëdhetëvjeçare, kur t'i përngjajë s'amës, të bâjë si ajo kapelë të mëdha kashte! Njerzit do të mendojnë prej së largu se janë motra. Ai e merrte me mend se si punon natën skaj tyne në dritën e llampës, ajo do t'ia thuri pantollat, do t'i ndihmojë në punët e shtëpis dhe do ta mbushi tanë shtëpín me bukurin dhe gëzimin e saj. Tekembramja do të kujdeset edhe për martesën e saj: do t'ia gjej ndonji djalosh të ndershëm me pozitë të mirë, i cili, sigurisht, do ta bâjë të lumtun përgjithmonë.

Ema nuk flente; ajo shtihej se flente dhe derisa ai kotej rreth saj ajo, e zgjueme, u dorzohej andrrimeve tjera.

Katër kuaj në trok e bájshin tash tetë dit në drejtim të nji vendi të ri, prej të cilit ata nuk do të ktheheshin mâ kurr. Ajo e Rudolfi udhtojshin gjithnji largë e mâ largë, të përqafuem dhe pa folë kurrgjâ. Shpeshherë, prej majes së ndonji shpati, shifshin ndonji qytet të mrekullueshëm me kybe, ura, anije, pyje limonash dhe katedralash mermeri të bardhë, ku, në kumbonaret, e thik përpjetë, lejlekat kishin bâ strofujt e vet. Kuajt shkojshin tue mbajtë hapin për shkak

të rrasave të mëdha guri me të cilat ishte shtruar xhadja, e buzë xhades ishin në tokë tufat e luleve, që u ofrojshin grat në jeleka të zez. Ndëgjojshin se si bijshin kumonët, si hinglojshin mushkat n'ushtimën e gitares dhe gurgullimën e fontanës, prej së cilës çohej pluhuri i ujit, i cili freskonte grumbujt e pemëve të renduame në formë piramide rranzë statujave të panumërta, të cilat buzëqeshin nën kataraktë. Kështu, nji natë mbërrijtën në nji katund peshkatarësh, ku rrjetat e murrme thaheshin n'erë buzë bregdetit të thepisun dhe kasollave. Aty do të ndaleshin ata me jetue: do të banojnë në nji shtëpi t'ultë me kulm të rrafshët, nën hijen e ndonji palme, në fund të ndonji gjiri në bregdet. Do të shetisin me gondolë, do të përkunden në luhatse dhe jeta e tyne do të jetë e lehtë dhe e kandshme si rrobet e tyne të mëndafshta, plot ngrohtsi e yj, si dhe net të qeta, të cilat do t'i shiqojnë. E në këtë ardhmëni të pamatshme, për të cilën ajo andrronte, nuk dukej kurrgjâ e posaçme: ditt, të gjitha shum të bukura i ngjajshin njana tjetrës si valët; dhe të gjitha këto valojshin në horizontin e pafund, harmonik, të kuqremtë dhe të lamë në diell... Ndënkaq, fëmija fillonte me u kollitë në djep, ose Bovari me krratë mâ fort dhe Emën e zente gjumi vetëm në mëngjes kur agimi zbardhte dritaret dhe kur Justini i vogël në shesh tashma i hapte kapakët e barnatores.

Ajo pat çue me thirrë zotni Lëreun, të cilit i tha:

— Kam nevojë për nji pelerinë, pelerinë të gjanë, me jakë të madhe.

— Mos po bâheni gati me shkue kund për rrugë? — e pyeti ai.

— Jo, por... njisoj, unë mbështetem në ju, apo jo? Mandje sa mâ parë!

Ai u përul.

— Përveç kësaj, — vazhdoi ajo, — më duhet edhe nji valixhe... jo fort e randë... por e përshtatshme.

— Po, po, si urdhnoni, afërsisht nandëdhetë e dy centimetra të gjatë dhe pesëdhetë të gjanë, ashtu si po bâhen sot.

— Edhe nji çantë udhtimi.

— Sigurisht qenkanë zanë, — mendoi Lëre.

— Pritni, — tha zonja Bovari, tue nxjerrë prej brezit orën e vet; — merrni këtë dhe me të i paguenii këto.

Por, tregtari filloi me u mbrojtë se ajo e kuptoi keq; po ata njëfen mirë. Vallë, a dyshon ai më té? Çfarë marrinash! Ndërkaq, ajo nguli kambë që ai të merrte së paku vargonin. Lëre e pat shti tashmâ në xhep dhe qe nis kah dera, kur ajo e thirri mbrapa.

— Mbami të gjitha këto gjana te ju! Sa i përket peleriinës — dhe ajo thuese mendonte — as atê mos ma bini këtu, vetëm ma jepni adresën e nrobaqepsit dhe çoni fjalë që ta bâjë gati derisa të kem nevojë për të.

Simbas marrëveshjes duhet t'ikshin në muejin tjetër. Ajo do të shkonte prej Jonvilit me pretekst se po shkonte me ble disa gjana në Ruan. Ndërkaq, Rudolfii do t'i rezervonte vendet, do t'i merrte biletat dhe do të shkruente në Paris që ta përgatitshin nergut për ta nji kamrocë poste deri në Marsej, ku do ta blejshin mandej nji kamrocë, e prej aty, pa u ndalë, do të vazhdojshin nrugën për në Grenobël. Ajo do të kujdesej me ia dërgue Lëreut bagazhin e vet, të cilin do ta çojshin menjiherë në *Dallëndyshe* kështuqë askush nuk do të dyshonte gjâ. Gjatë të gjitha këtyne përgatitjeve nuk u fol kurrgjâ për fëmin e saj. Rudolfii i shmangej bisedës për këtë, e ajo ndoshta as që mendonte për të.

Rudolfi donte me pritë edhe dy javë, me krye disa punë të veta; e mandej, mbas tetë ditëve, kërkoj edhe katërmbëdhetë dit tjera, e dikur tha se ishte i sëmundë dhe mbas kësaj shkoi për nrugë. Kaloi kështu edhe gushti, dhe mbas të gjitha këtyne shtymjeve, ata vendosën me ikë patjetër me katër shtatuer, të hanën.

Mâ në fund erdh e shtundja, dy dit para ikjes. Rudolfii erdh në mbramje mâ heret se rëndom.

— A janë gati të gjitha? — pyeti ajo.

— Po.

Mandej shetitën nreth nji lehe dhe u ulën afër teracës, në skaj të murit.

— Ti qenke disi i mërziçëm, — mtoi Ema.

— Jo, pse?

Por megjithatê e shiqonte në mënyrë disi të çuditshme, të butë.

— Ndoshta që po shkon? — vazhdoi ajo. — Që po i len të gjitha, që don këtu — mënyrën e deritashme të jetës? Ah! Po të kuptoj... E unë, unë nuk kam kurrgjâ në këtë botë! Ty të kam gjithqka! Prandej edhe unë do të jem gjithqka për ty: do të jem

prindi yt, do të jem atdheu yt, unë do të kujdesem për ty, do të të dashunoj.

— Sa e bukur që je! — tha ai dhe e pushtoi.

— Njimend? — pyeti ajo me buzëqeshje të pasionueme. — A më dashunon? Hajt, betou!

— A të dashunoj! A të dashunoj! Po unë t'adhuroj, dashunija ime!

Hana, krejt e mrumbullakët dhe farfulluese, çohej mu përmbi tokën në fund të livadhit. Ajo ngjitej shpejt midis degëve të plepave, të cilat aty këtu e mbulojshin si ndonji perde e zezë e zhbirueme. Miandej, e shkëlqyeshme me bardhsin e vet, u çfaq në qiellin e pastër që ndriçonte; dhe atëherë, tue u ngjitë mâ ngadalë, e ndriti lumin me nji shokë të gjatë, e cila krijonte yje të panumërt; e ajo dritë e argjentë thuese lakohej n'ujë si ndonji gjarpën pa krye me lëvozhga të shkëlqyeshme sedefi. Kjo i përngjante edhe ndonji shandani shum të madh, prej të cilit pikojshin bulza diamanti të shkrimë. Nata e qetë shtrihej rreth tyne; hijet e shpeshta mbulojshin gjethet më druj. Ema me sy gjysë të mbyllun thithte thellë erën e freskët që frynte. Ata nuk flitshin kurrgjâ, sepse ishin zhytë tepër n'andrrimet e veta. Dashunija e ditve të kalueme, e gufueme e memece si lumi që kalonte qetsisht, gjithnji e kandshme dhe e ambël si era e jorgovanit, u mbushte përsëri zemrat tue shti në kujtimet e tyne hije shum mâ të mëdha dhe mâ të prekshme se sa janë hijet e shelgjeve të palëvizshme që shtriheshin në bár. Ndonji kafshë e natës, vjedull ose bukël, tue shkue me gjuejtë, luente shpeshherë gjethet, ose herë mbas here ndëgjohej ndonji pjeshkë e pjekun që pikte vetvetiu prej trungut.

— Ah, sa natë e bukur! — tha Rudolfi.

— Do të kemi net edhe mâ të bukura! — u përgjegj Ema.

Dhe, si të flitte vetë me vehten, vazhdoi:

— Përnjimend, do të jetë bukur me udhtue... por megjithatë, pse jam kaq e pikëlueme, mos âsht kjo nga friga prej ardhmënis së panjoftun që na pret, ose pse po ndahem prej asaj me çka jam mësue, ... ose ndoshta?... Jo, por kjo âsht prej lumtunis tepër të madhe! Sa shpirtvogël që jam, apo jo? Më fal!

— Ke kohë ende! — brohoriti ai. — Mendou, ndoshta do të pendohesh për këtë që po ban.

— Kurr! — u përgjegj ajo e pasionueme.

Dhe, mbasi iu afrue, shtoi:

— Çfarë fatkeqsije mundet me më ndodhë? S'ka shkretinë, s'ka greminë apo oqean, që nuk do të kalojsha me ty. Sa më shum të jetojmë bashkë, aq më tepër do të ndiejmë vehten si në përqafimin që për çdo ditë bâhet më i fortë, më i plotë. Kurrgjâ nuk do të na shqetsojë, kurrfarë brengash, kurrfarë pengesash nuk do të kemi! Do të jemi vetëm, krejtsisht të njani tjetrit, përgjithmonë... Thuej më diçka, m'u përgjigj!

Rudolfi përgjigjej me distanca të njajta: „Po!... Po!..." Ajo ia pat shtii duert në flokë dhe përsëritte me zâ fëmije ndërsa pika të mëdha lotsh që i rrjedhshin prej sysh:

— Rudolf! Rudolf! Ah! Rudolf, i dashtun Rudolfi im!

Ra ora e mesnatës.

— Mesnatë! — tha ajo. — Pra, nesër, vetëm edhe nji ditë!

Ai u çue me u nisë, dhe, si me pasë qenë ajo lëvizje e tij shêj për ikjen e tyne, Ema u gëzue befas dhe pyeti:

— A i ke biletat?

— Po.

— Nuk ke harrue kurrgja?

— Jo!

— A e din me siguri?

— Natyrisht.

— Më prit në hotelin *Provansë*, apo jo?... Në drekë?

Ai luejti kryet.

— Atëherë, mirë u pafshim nesër! — tha Ema dhe e puthi për të mbramën herë.

Edhe ajo shiqonte mbas tij.

Ai nuk kthente kryet kah ajo. Ajo vrapoi mbas tij dhe, tue u kërrusë mbi bregun e lumit, nëpër kaçubë bërtiti:

— Mirë u pafshim nesër!

Ai ishte n'anën tjtër të lumit dhe ecte ngutshëm livadhit.

Mbas disa çastesh Rudolfi u ndal; dhe kur e pa se si po zhdukej delëngadalë n'errsinë me fëstanin e saj të bardhë si ndonji fantazmë, zemra filloi me i rrahë aq fort sa u detyrue me u mbështetë në nji dru që të mos rrëxohej.

— Çfarë tarallaku jam unë! — tha ai me vedi dhe filloi me mallkue tmersisht. — Por, megjithatë, duhet me pranue se kjo ka qenë dashnore e mrekullueshme!

Dhe në të njajtën kohë i duel para sysh bukurija e Emës dhe të gjithë ambëlsit e dashunis së tyne. Në fillim ai u zbut, por menjiherë mandej u zemrue me të.

— Tekembramja, — bërtiti ai tue bâ me duer — nuk mundem me e lanë unë shtëpín time dhe me marrë mandej përsipër edhe kujdesin për fëmin!

I flitte kështu vetvehtes për me forcue edhe mâ tepër vendimin e vet.

— Përveç kësaj, vështirsit tjera, shpenzimet... Ah! Jo, jo, nji mijë herë jo! Kjo do t'ishte punë tepër e marrë!

XIII

Porsa erdh në shtëpi, Rudolfi u ul menjiherë buzë tavolinës së shkrimit nën kryet e kaprollit që zbukuronte murin si trofej. Por, kur e mbante pendën midis gishtave, nuk mundte me gjetë kurrsesi fjalë të vërtetë, dhe kështu, i mbështetun në brryla, filloi me mendue. I dukej se Ema ishte zhytë në të kaluemen e largët dhe thuese vendimi, që kishte marrë, kishte hapë papritmas ndërmjet tyne nji greminë të pamasë.

Që t'i afrohej disi përsëri asaj, ai kërkoi në dollap, mbi përkresën e shtratit të vet, nji kuti të vjetër, në të cilën kishte qenë dikur peksimeti i Remit, dhe në të cilën ruente rëndom letrat që merrte prej femnave; prej saj rrymoi era e pluhnit të lagshtë dhe drandofilleve të vyshkuna. Ai pá mâ parë nji shami xhepi, të stërpikun me pika të zbehuna. Kjo ishte shamija e saj, të cilin ajo e përdori, njiherë tue shetitë kur i qiti hunda gjak. Atij nuk i kujtohej mâ kjo. Skaj shamis ishte nji fotografi në miniaturë me kande të kthyeme, të cilën ia pat falë Ema; fustani i saj iu duk jomodest, e përshtypja që lente shiqimi i saj tërheqës, ishte shum e mjerë. E mandej, tue shique at pikturë dhe tue marrë me mend modelin e saj, vizat e Emës u përzien dalëngadalë në menxjen e tij, thuese fytyra e gjallë dhe ajo e pikturueme, tue u fërkue njana për tjetrën, ishin fshi ndër vedi. Mâ në fund muer e lexoi disa letra të saja. Ato ishin plot spjegime për udhtimin e tyne, të shkurta, reale dhe urgjente si korespodenca zyrtare. Ai dëshiroi me lexue përsëri edhe ato letrat e gjata, të dikurshme. Për me i gjetë në fund të kutis, Rudolfi i përmbysi të gjitha tjerat dhe mekanikisht filloi me kërkue nëpër këtë grumbull letrash dhe gjanash tjera, dhe në këtë tollovi gjetë tufa lulesh, nji lidhse, nji za-

mbak të zi, toka të ndryshme të flokëve — po, flokëve të zez, bardhoshë; disa qime madje ishin kapë për rreth të kutis dhe këputeshin kur hapej.

Tue u sjellë kështu midis kujtimeve, ai shiqoi dorëshkrimet dhe stilin e letrave të ndryshme, që dalloheshin njana prej tjetrës sikurse dorëshkrimi i tyne. Letrat ishin të buta ose të gëzueshme, mahitare ose melankolike; disa kërkojshin dashuni, e tjerat kërkojshin të holla. Në disa fjalë i kujtohej fytyra, lëvizjet, ngjyra e zanit, e ndonjiherë nuk i kujtohej kurrgjâ.

Përnjimend, këto gra, që i ranë në mend befas, e pengojshin njana tjetrën dhe ndërroheshin thuese kishin ra në të njajtin kujtim dashunije, e cila i barazonte. Mbasi muer nji grusht plot me letra të përzieme, ai fillloi me u hutue disa çaste tue i lëshue me i ra prej dorës së djathtë në të majtën si prej kataraktit. Kjo iu mërzit mâ në fund dhe kur e muer gjumi, Rudolfi e ktheu prap kutin në dollap tue murmuritë me vedi:

— Çfarë marrinash!...

Me këtê e tha shkurtimisht mendimin e vet; sepse kënaqsit kanë pasë shkelë aq shum zemrën e tij, si nxansat nëpër oborrin e shkollës, saqë në të nuk rritej mâ kurrfiarë bime; e ajo që kalonte nëpër të, mâ e llastueme se fëmijt, nuk kishte lanë si ato as emnin e vet të skalitun në mur.

— Eja të fillojmë! — i tha ai vetvehtes.

Dhe filloi me shkrue:

„Bahuni e fortë, Ema! Bahuni e fortë! Unë nuk due me shkatrrue jetën tuej..."

— Tek e mbramja, kjo âsht e vërtetë, — mendoi Rudolfi, — unë po veproj për të mirën e saj, unë jam i ndershëm.

„A e keni mendue mirë vendimin tuej? A e dini se në çfarë gremine ju kam tërheqë, ore engjull i mjerë? Nuk e dini, apo jo? E bindun dhe marrzisht ju keni ardhë mbas meje tue i besue lumtunis, ardhmënis. — Ah, sa fatkëqij që jemi! Sa të pamend!"

Rudolfi u ndal për me gjetë për këtê ndonji pretekst të mirë.

— Si do t'ishte me i thanë se kam humbë krejt pasunín time?... Ah, jo! E përveç kësaj, kjo nuk do të ndihmonte gjâ. Do të duhej me ia nisë mâ vonë prej fillimit. Ku mund të mbushen mend grat e tilla?

„Unë nuk do t'ju harroj kurr, të jini të bindun, dhe gjithmonë do të ndiej ndaj jush nji respekt të

thellë; por nji ditë, mâ heret ose mâ vonë, dashunija jonë (ky âsht fati i të gjitha gjanave njerzore) do të paksohej padyshim. Do t'i mërziteshim njani tjetrit, dhe, aq mâ tepër, ndoshta do të vuejsha tmersisht, po të bâhesha dëshmitar i bremjes së ndërgjegjes suej edhe sikur vetë ta ndajsha atë me ju, sepse unë do t'isha shkaktar i saj. Edhe vetë mendimi për ato vuejtje, që ju presin, po më mundon, Ema! Harroëni! Harroëni! Pse ju njofta! Pse keni qenë aq e mrekullueshme? Vallë, a jam unë fajtuer për këtë? O zot, jo, jo!... Lenja fajin për këtê vetëm fatit!"

— Kjo fjalë nuk mbetet kurr pa rezultat! — tha ai me vehte.

„Ah! Sikur të kishit qenë nji prej atyne grave të lehta, që gjinden pothuej gjithkund, unë, përnjimend, do të kisha mundë nga egoizma me bâ nji ndërmarrje të tillë, e cila në këtë rast nuk do t'ishte e rrezikshme për ju. Por, ajo magjepsje e mrekullueshme, e cila âsht njiherit bunim edhe i bukuris edhe i vuejtjes suej, u ka bâ juve, oj grue e adhurueme, të pamundshme me kuptue se sa e kotë do t'ishte pozita jonë e ardhshme. As unë në fillim nuk mendojsha për këtê, por kënaqesha në hijen e asaj lumtunije ideale, si në hijen e drunit të mancalit[1]) tue mos parapa pasojat."

— Ndoshta ajo do të mendojë se po heq dorë prej qëllimit tim nga kopërracija... Ah! Njisoj! Punë e madhe! Duhet me i dhanë fund kësaj!

„Bota âsht e egër, Ema. Kudo që të shkojshim, ajo do të na ndiqte. Do të detyroheshit me durue pyetjet e pamëshirshme, shpifjet, përbuzjen, ndoshta edhe fyemjet — fyemje kundër jush! Oh!... Kundër jush, të cilën me gjithë qejf do ta vejsha në piedestalin mbretnuer, të cilën e mbaj në zemër si ndonji hajmali! Prandej edhe po e dënoj vehten me dëbim për të gjitha të këqijat që ju kam bâ. Unë po shkoj. Ku? Nuk e dij as vetë! Unë jam i marrë! Lamtumirë! Bâhuni gjithmonë e mirë, mueni kujtimin e fatkeqit që ju ka humbë! Mësoni fëmin tuej me shqiptue emnin tim, dhe le ta përmendi në lutjet e veta!"

---

[1]) Mancenillier (prej spanjolishtes manzanilla), drû që rritet në Antile dhe n'Amerikën ekuatoriale, i quejtun „druni i vdekjes" dhe „druni i helmuem", i cili lëshon lang helmues dhe erë të keqe; frytin e ka t'ambël dhe të shijshëm; dikurë mendohej se hija e tij âsht e rrezikshme (Shënim i përkth.)

Flaka e dy qirijve në tavolinë dridhej. Rudolfi u çue dhe shkoi me mbyllë dritaren, e kur u ul përsëri tha:

— Po më duket se i kam thanë të gjitha. Ah! Edhe këte, mos të vijë me më shqetsue përsëri.

„Unë do të jem largë, kur do t'i lexoni këta rreshta të dhimbshëm, sepse kam dashtë me ikë sa mâ parë, me iu shmangë rrezikut të takimit të ri me ju. Bahuni e fortë! Unë do të kthehem; dhe ndoshta mâ vonë do të flasim shum ftoftas për dashunín tonë të dikurshme! Lamtumirë!"

Atëherë shtoi edhe lamtumirën e fundit, të shkrueme në dy fjalë: „Lamtumirë, lamtumirë!", çka quente si gjâ shum bujare.

— Si të nënshkruhem tash — tha ai me vedi; — I jueji shum besnik, jo, miku juej? ... Po, kështu âsht mâ së miri.

„Miku juej"

Ai lexoi letrën e vet. Iu duk e mirë.

— E mjera grue! — mendoi ai i prekun. — Do të mendojë se kam zemrën mâ të fortë se shkambi; do të duhej me derdhë edhe disa pika lot në letër; por unë nuk mundem me qa; nuk jam fajtuer për këtë.

Atëherë, tue qitë pak ujë në gotë, Rudolfi e shtini gishtin në të dhe pikoi prej së nalti nji bulëz të madhe, e cila bani nji njollë të zbetë në ngjyrë; mandej, tue kërkue, me çka me mbyllë letrën, rastsisht ia kapi dora vulën me mbishkrim: *Amor nel cor.*

— Kjo nuk âsht aspak për kët rast ... Ah! Marrina! Njisoj!

Mandej piu tri llulla duhan dhe shkoi me fjetë.

Të nesërmen, kur u çue, (afërsisht kah ora dy mbas dite, sepse vonë e zu gjumi) Rudolfi urdhnoi që t'ia mblidhshin nji shportë të vogël kajsija. Ai vuni letrën në fund të shportës nën fletë të hardhis dhe urdhnoi shërbtorin e vet, Gjerardin, me ia çue me kujdes shportën zojës Bovari. Rudolfi përdorte rendomë këto mjet për me i çue letra, tue i dërgue pemë ose shpezë t'egra, simbas stinës së motit.

— Nëqoftëse të pyet për mue — tha ai, — thueji se kam shkue për rrugë. Shportën duhet t'ia dorzojsh në dorë asaj personalisht ... Shko dhe kij kujdes!

Gjerardi veshi xhaketën e re, lidhi shamin, e xhepit rreth kajsijave, dhe me hapa të gjatë e të randë,

me këpucët e veta të mëdha e me thumba, shkoi xhades së Jonvilit.

Kur erdh te ajo, zonja Bovari ishte tue rregullue me Felisiten nji grumbull ndërresash në tavolinën e kuzhinës.

— Qe, — tha shërbtori, — këto po ju çon zotnija ynë.

Atë e pushtoi njifarë parandjenje, dhe, tue kërkue nëpër xhepa ndonji monedhë t'imë, e frigsueme, e shiqonte katundarin, i cili edhe vetë e shiqonte atë i habitun tue mos kuptue se nji dhuratë kësisoji mundet me troditë dike aq fort. Mâ në fund, ai shkoi. Feliseta mbet. Ema nuk mundi me durue mâ; vrapoi në dhomën e bukës, thuese donte me i çue atje kajsijat, e ktheu shportën, nxuer gjethet, e gjet letrën, e hapi dhe, si me pasë plasë mbas saj ndonji zjarm i tmershëm, vrapoi kah dhoma e vet krejt e tmerueme.

Karli ishte në shtëpi; ajo e pá; ai i tha diçka, por ajo nuk ndëgjoi kurrgjâ, por prap ngjitej shpejt shkallëve, krejt e mbushun frymë dhe si e dalun menç, tue mbajtë gjithnji në dorë at fletë të tmershme letre, e cila i rrahte midis gishtave si ndonji rrasë llamarine. Në katin e dytë ajo u ndal para derës së tavanit, që ishte e mbyllun.

Atëherë u përpoq me u qetsue, por i ra në mend letra.

Duhej me e lexue deri në fund, por nuk guxonte. Mandej, ku me e lexue? Si? Do ta shifte dikush.

— Ah, jo! — mendoi ajo, — këtu nuk do të më pengojë askush.

Ema e çeli derën dhe hyni.

Prej pllakave të pullazit përhapej nji nxehtsi e padurueshme, e cila ia shtypte tamthat dhe ia zente frymën; ajo u rras deri te dritarja e mbyllun e tavanit, prej të cilës largoi perden dhe drita e shkëlqyeshme u rras befas mbrenda.

Para saj, përmbi pullaze, shtrihej fusha e hapët deri në pafundsi. Poshtë, nën të, sheshi i qytetit ishte i shkuntë; gurtë e kalldremit shkëlqejshin, e erë rrëfyesat nëpër shtëpija rrijshin të palëvizshëm; në kandet e rrugëve, prej nji kati mâ t'ulët mbërrinte njifarë zhurme me tinguj të trrebtë. Kjo ishte karroca e Bineut.

Ajo u mbështet në dritare të tavanit dhe lexoi përsëri letrën me buzëqeshje tërbuese dhe përqeshse. Por, sa mâ fort që ia vente veshin kësaj, aq mâ tepër

mendimet i ngatrroheshin. Ajo e pá përsëri para vehtes, ajo e ndëgjonte, e përqafonte me duert e veta, e të rrahunat e zemrës, që i bijshin krahnorit si të ramet e randa të veglës për rrënimin e murevë, u shpeshtuen njana mbas tjetrës me distansa jo të njajta. Ajo shiqonte gjithkah rreth vehtes me dëshirë, që toka të shembej. Pse mos t'u jepte fund të gjitha këtyne? Kush po ia ndalonte këtë? Ajo âsht e lirë. Dhe ajo u krrus përpara, shiqoi poshtë në kalldrem dhe i tha vetvehtes:

— Hajt, këce! Hajt, këce!

Rrezja e ndritshme, e cila ngjitej drejt prej së poshti, e tërhiqte në greminë peshën e trupit të saj. I dukej se sheshi po luhatej dhe po ngjitej mureve dhe se tavani nën kambët e saja po luente, si anija që tue u tundë ngritet e çohet në valë. Ajo rrinte mu në skaj të dritares, gati e varun dhe e rrethuem me hapsinë të zbrazët. Kaltërsija e qiellit ia merrte syt, rrezja rrymonte nëpër kryet e saj të hutuem, dhe duhej vetëm të lëshonte pê dhe të dorzohej. E zhurma e rrotëve ndëgjohej pada si ndonji zâ i tërbuem, që e thirrte.

— Grue! Grue! — bërtiti Karli.

Ajo u ndal.

— Ku je mâ? Eja!

Në mendimin se porsa i iku vdekjes, asaj për pak nuk i ra të fikët nga friga; ajo mbylli syt, mandej u drodh kur ndjeu dorën e dikujt në mangën e vet: kjo ishte Felisitea.

— Zotnija po ju pret, zonjë; supa asht në tavolinë. Dhe duhej të zbritte, duhej t'ulej buzë tavolines.

Ajo u mundue me u ulë, por kafshatat ia zejshin frymën. Hapi peshqirin, thuese donte me shique arrnat e tij, dhe dashti përnjimend me iu dhanë kësaj pune, me numrue fijet në pëlhurë. Befas iu kujtue prap letra. Mos e kishte harrue kumâ? Ku me e gjetë? Por, e ndiente vehten aq të lodhun shpirtnisht, saqë nuk mundte kurrsesi me trillue ndonji pretekst për me u çue prej tavolinës. Mandej u bâ frigacake; kishte frigë prej Karlit. Ai i ka marrë vesh të gjitha — kjo âsht mâ se e sigurtë! Dhe përnjimend, ai i tha disi çuditshëm këto fjalë:

— Duket se nuk do ta shofim tash shpejt zotni Rudolfin.

— Kush të tha? — pyeti ajo tue u ngutë.

— Kush më tha? — u përgjegj ai pak i habitun me këtë zâ zemrak; — më tha Gjerardi, të cilin e ta-

kova pak mâ parë para *Kafes franceze*. Rudolfi paska shkue, ose tash menjiherë po shkueka.

Ajo uluroi.

— Çka po habitesh kështu? Ai shkon kohë mbas kohe, me u argtue pak, e besa unë edhe i jap të drejtë për këtë. Kur njeriu ka të holla dhe përveç kësaj kur âsht i pamartuem!... Në të vërtetë, miku ynë dëfrehet për bukuri! Ky âsht fakin i madh. Zotni Langlua më ka thanë...

Ai heshti për shkak të shërbtores, e cila porsa po hynte.

Felisitea i mblodhi kajsijat në shportë, kajsijat që ishin derdhë në policë. Karli, i cili nuk e vu re kuqrrimin e grues urdhnoi me ia pru, muer nji dhe e kafshoi.

— Oh! Sa të mira qenkan! — tha ai. — Na, provoje!

Dhe ia ofroi shportën, të cilën ajo e ktheu me të të lehtë.

— Vetëm merrju erë! Çfarë ere! — tha ai tue ia shti shum herë shportën te hunda.

— Po më zihet fryma — bërtiti, Ema dhe këceu prej karrikës.

Por, tue mbledhë tanë fuqín, e mbajti vehten.

— S'âsht gjâ! — tha — s'âsht gjâ! Nervat! Vetëm ulu e ha!

Sepse kishte frigë se mos fillonte ai me e marrë tash në pyetje, me i bâ muhabet dhe me ndejtë afër saj.

Për me e bâ qejfli, Karli u ul përsëri dhe pështyni në dorë farët e kajsijave të cilat i qitte maandej në pjatë.

Befas, nji karrocë e kaltërt kaloi në trok të shpejtë nëpër shesh. Ema uluroi dhe ra si e vdekun në tokë.

Përnjimend, Rudolfi, mbas shum mendimesh kishte vendosë me shkue në Ruan. E meqënëse prej La Usheut deri n'Yshi nuk ka rrugë tjetër, përpos nëpër Jonvil, u detyrue me kalue nëpër këtë vend dhe Ema e njofti prej dritave të llampave që prejshin errsinën si vetima.

Prej zhurmës që u bâ në shtëpi vrapoi barnatori. Tavolina me të gjitha pjatat ishte përmbysë, bylmeti, mishi, thikat, kryporja për krypë e vaj, të gjitha këto kishin ra të shpërndame nëpër dhomë. Karli, kërkonte ndihmë, Berta e frigsueme bërtitte, e Felisitea, së cilës i dridheshin duert, i shpërthekonte teshat e zonjës, së cilës i ngërthitej tanë trupi.

— Po shkoj shpejt në laboratori për me marrë pak okt me erë, — tha barnatori.

E kur ia vunë mandej nji shishe të vogël nën hundë dhe ajo çeli syt:

— E kam dijtë unë, — tha Omeu, — kjo do ta zgjonte edhe të vdekunin.

— Na thuej diçka! — tha Karli. — Na thuej! Këthjellou! Unë jam, Karli yt, i cili të dashunon! A po më njef? Shif, këtu asht edhe vajza jote e vogël, hajt, puthe!

Fëmija zgjatte duert kah e ama, për me i varë për qafe. Por Ema e ktheu kryet e tha me zâ të këputun:

— Jo, jo!... askend!

Dhe i ra prap të fikët. E çuen në shtratin e saj.

Rrinte e shtrime, gojë hapun, sy mbyllun, duer lëshueme, e palëvizshme dhe e bardhë si figurë prej dylli.

Prej syve i gufojshin dy prroje lot, të cilët rridhshin ngadalë në jastëk.

Karli rrinte në fund te fjetores, e barnatori afër tij mendonte diçka hutueshëm, sikurse ka hije në raste serioze të jetës.

— Qetsohuni! — tha ai tue e shty me bnryl, — mendoj se mreziku ka kalue.

— Po, tash po pushon pak! — u përgjegj Karli, i cili e shiqonte kah flente. — E mjera grue!... E mjera grue... Qe, prap u sëmu!

Atëherë Omeu pyeti si kishte ndodhë ajo fatkeqsi. Karli i tha se u sëmu befas, derisa ishte tue hangër kajsija.

— Çudi!... — vazhdoi barnatori. — Por edhe kajsijat mund të jenë shkaktare! Ka njerëz me natyrë të ndiejshme ndaj ernave të randa. Edhe kjo do t'ishte sigurisht çashtje interesante për studim, edhe në pikëpamje patologjike edhe në pikëpamje psikologjike Priftnit e njofin randsín e erës, sepse ata kanë përdorë gjithmonë ernat në meshat e tyne. Ernat tërheqin arsyen dhe shkaktojnë magjepsjen, gjâ që, në të vërtetë, âsht shum lehtë me e realizue te seksi mâ i dotë, i cili âsht mâ i ndiejshëm se seksi jonë. Ka gra, të cilave u bje të fikët, kur e ndiejnë erën e brinit të djegun ose erën e bukës porsa të pjekun...

— Shifni, mos po e zgjoni, — tha Bovari.

— Dhe jo vetëm njerzit, — vazhdoi barnatori, — po edhe kafshët u ekspozohen anomalive të këtilla. Kështu me siguri e dini se çfarë ndikimi të çuditshëm

ka *nepeta catarija,* ose meta e macës, si e quejnë rëndom në tanë fisin e macave; e n'anën tjetër, po ju përmendi nji shembull, për të cilin garantoj se âsht i vërtetë: Bridu (shoku im i shkollës dikur, e tash pronar i tregtores në Ruan, në rrugën Malpal) ka nji qen, të cilin e kapin ngërthet porsa t'ia tregojë dikush kutin e burnotit. Madje, Bridu ban shpeshherë me të eksperimente para miqve në vilën e vet në Pyllin e Gijomit. Kush kishte mundë me e marrë me mend se nji gjâ aq e thjeshtë për teshje do të mundte me shkaktue aso turbullimesh n'organizmin e nji katërkambshi? Shum interesant, apo jo?

— Po, — tha Karli, i cili nuk ia vente veshin.

— Ky âsht vërtetimi mâ i mirë, — vazhdoi Omeu tue qeshë me shprehje mendjemadhsije shpirtmirë në fytyrë, — për shmregullimet e panumërta të sistemit nervuer. Sa i përket zonjës, ajo, e pranoi, m'âsht dukë gjithmonë tepër e ndijshme. Prandej nuk do t'u rekomandojsha kurr, mik i dashtun, nji prej atyne t'ashtuquejtunve barna që me pretekst se pengojnë sëmundjet, në të vërtetë i bâjnë dam shëndetit. Jo, mos caktoni barna të padobishme! Para së gjithash dietë! Gjana për qetsim, për zbutje, për ulje. E mandej, a nuk mendoni ju se ndoshta do të duhej me ndikue në fantazín e saj?

— Qysh? Në ç'mënyrë? — pyeti Bovari.

— Ah, bash këtu âsht puna. Këtu âsht fjala. *That is the question!* si lexova para do kohe në gazetë.

Por Ema, mbasi u zgjue, bërtiti:

— Po letra? Po letra?

Ata menduen se ajo po flitte jerm; mbas mesnate ajo përnjimend flitte jerm: muer pezmatim truni.

Katërdhetë e tri dit Karli nuk u largue prej shtratit të saj. Ai i la mbas dore të sëmundët e vet tanë kohën as që ra me fjetë; gjithnji ia prekte pulsin dhe ia ndërronte pecat me ardall dhe ujë të ftoftë. E dërgoi Justinin me marrë akull deri në Nëfshatel; akulli shkrihej rrugës, e ai e çonte përsëri. Karli e thirri zotni Kaniveun, që të këshillohej me të; çoi me e thirrë në Ruan doktor Larivierin, ish profesorin e vet; ishte krejt i dëshpruem. Mâ tepër e frigsonte ligshtija e Emës, sepse ajo nuk flitte, nuk ndëgjonte aspak dhe, aq mâ tepër, dukej se as dhimbjet nuk i ndiente — thuese edhe shpirti edhe trupi i pushojshin së bashku prej tronditjeve të fuqishme.

Kah mesi i tetorit ajo mundte me ndejtë drejtë në shtrat me jastëk mbas shpine. Karli qau prej gëzimit kur e pa, kah thante copën e parë të bukës së lyeme me marmeladë. Fuqija i kthehej, për çdo mbasdite çohej nga disa orë, e nji ditë, kur e ndiente vehten mâ mirë, ai provoi me shetitë me tê tue e mbajtë për krahu nëpër oborr. Zalli në shtigje zhdukej nën gjethet e vyshkuna; Ema ecte ngadalë, tue tërheqë nëpër tokë pantoflat e veta dhe tue u mbështetë në krahun e Karlit, buzëqeshte vazhdimisht.

Ecshin kështu deri në fund të kopshtit afër teracës. Atje ajo drejtohej ngadalë dhe hijesonte me dorë syt që të shifte mâ mirë; shiqoi në largsi, shum largë; por në horizont shifeshin vetëm zjarmet e mëdha të barit, që tymojshin nëpër brigje.

— Do të lodhesh, e dashtun, — tha Bovari.

Dhe tue e shty lehtas për me e shti nën hije, tha:

— Qe, ulu në këtë bankë: do të jetë mâ mirë.

— Oh, jo! Jo aty, jo aty! — tha ajo me zâ të lodhun.

Asaj i na të fikët, dhe sëmundja iu kthye po at natë, natyrisht me rrjedhim mâ të pacaktueshëm dhe me cilsi mâ të ndërlikueme se herën e parë. Herëndiente dhimbjet në zemër, herë në krahmuer, në krye, në gjymtyrë; filloi edhe me vjellë, e Karlit iu duk se këtu pa shêjat e parë të kancerit.

Përveç kësaj, njeriu i shkretë kishte edhe hallin e të hollave.

XIV

Në fillim nuk dinte se si me i dalë borxhit zotni Omeut për barnat që merrte te ai; megjithse si mjek mundte mos me i pague,skuqej nga pak kur mendonte për at detyrim. Mandej shpenzimet e shtëpis ishin rritë jashtëzakonish shum prejse ishte bâ zojë shtëpije gjellëbâsja; llogarít vetëm bijshin si shiu në shtëpi; tregtarët murmuritshin; sidomos zotni Lëreu e shqetsonte shum. Përnjimend, në sëmundjen mâ të madhe t'Emës, tue çfrytzue këtë rast me rritë sa mâ shum llogarín e vet, ai që ngutë me pru peleringën, çantën e udhtimit, dy valixhe në vend të njanës dhe shum gjana tjera. Kot thonte Karli se nuk kishte nevojë për to, tregtari përgjigjej me pafytyrsí se të gjitha këto gjana i kishin porosit dhe se ai nuk do t'i kthente mbrapa, e përveç kësaj se kjo vetëm mund

të ndikonte keq në shërimin e zonjës, zotni doktori le të mendonte mirë; me nji fjalë, Lëreu vendosi mâ mirë me e paditë në gjyq, se sa me heqë dorë prej të drejtave të veta dhe me i marrë sendet e prume: mbas kësaj Karli urdhnoi që t'ia çojshin mbrapa në dugajë, po Felisitea harroi me bâ këtê, e Karli kishte dhe halle tjera, dhe kështu as që mendoi mâ për këtê. Zotni Lëreu sulmoi përsëri dhe herë tue u kërcnue herë tue u ankue e mashtroi aq mjeshtrisht saqë Bovari mâ në fund da nënshkroi kambialin, të pagueshme për gjashtë muej. Por, sa e nënshkroi at kambial, i ra në mend nji mendim i guximshëm: më të vërtetë që të merrte uha prej zotni Lëreut nji mijë franga. Ai, pra, e pyeti habitshëm se a mund t'ia jepte, tue shtue se do t'ia kthente mbrenda nji vjeti dhe se pranonte me i pague interesin që do të kërkonte ai. Lëreu vrapoi në dugajën e vet, solli florijt dhe diktoi nji kambial tjetër me të cilin Bovariu detyrohej që me kërkesën e tij do t'i paguente me nji shtatuer të vjetit t'ardhshëm nji mijë e shtatëdhetë franga, që bashkë me ata nji qind e tetëdhetë frangat e shenuem mâ parë, bâjshin rrumbullak nji mijë e dyqind e pesëdhetë franga. Kështu, tue marrë të hollat uha me gjashtë për qind interes, tue i shtue kësaj nji të katërtën dhe fitimin në teshat e bleme, që përfshinte së paku nji të tretën e vleftës së saj, Lëreu fitoi për dymbëdhetë muej njiqind e tridhetë franga. Por ai, shpresonte se kjo punë nuk do të mbetej me kaq, dhe se Karli nuk do të mundet me pague kambialet, se do të detyrohej me i përsëritë dhe se të hollat e tija të mjera, mbasi të përmirsoheshin te doktori si në ndonji spital, nji ditë do të ktheheshin te ai shum mâ të shëndosha dhe mâ të trasha, kështuqë portofoli do t'i plaste prej tyne.

Në të vërtetë, atij çdo gjâ i vinte për dore; ishte i besuemi për blemjen e langut të mollave për spitalin e Nëfshatelit; zotni Gijomi i premtoi pjesë në xeheroret e Grumesnilit dhe Lëreu andronte me mëkambë shërbimin e ri midis Arkut dhe Ruanit, i cili padyshim për së shpejti do të nxirte prej përdorimit karrocën e vjetër të *Luanit t'artë*. Karroca e tij do t'ecte mâ shpejt, do t'ishte mâ e lirë dhe do të bante mâ shum bagazh, kështuqë tanë tregtija në Jonvil do të kalonte në duert e tija.

Karli pyette shpeshherë vetvehten: si do t'i kthente vjetin tjetër gjithë ato të holla; kërkonte dhe mendonte për ndonji rrugëdalje, si për shembull që t'i drejto-

hej babës apo të shitte diçka. Por i ati as që do të ndëgjonte për këtê, e ai vetë nuk kishte se çka me shitë. Atëherë para tij paraqiteshin aso vështirsish saqë për së shpejti hoqi prej vetvehtes mendimet e tilla të pakandshme. E qortonte vetvehten që për këtë shkalk e harronte Emën, thuese kjo që nuk mendonte gjithnji për tê, do të thonte me i rrëmbye diçka, meqenëse të gjitha mendimet e tij i takojshin asaj grueje.

Dimni ishte i ashpër. Zonja përmirsohej shum ngadalë. Kur ishte moti i mirë e bijshin me kolltuk deri te dritarja, madje te ajo që shiqonte në shesh, sepse tash kopshti i dukej i neveritshëm, dhe kapakët n'at anë ishin gjithmonë të mbyllun. Ajo kërkoi që ta shitshin kalin; atê që e donte dikur tash e urrente. Të gjitha mendimet e saj thuese ishin kufizue për kujdesin rreth personalitetit të saj. E shtrime në shtrat ajo hante nga pak, orë e ças i binte ziles, e thirrte sherbtoren dhe e pyette çka u bâ me çajat e saj, ose bisedonte me tê. Ndërkaq, bora prej kulmit të tregtores hedhte në dhomë shkëlqimet e veta të bardha e të palëvizshme, e mandej binte shi. Ema pritte për çdo ditë me njifarë dridhjeje përsëritjen e pashmangshme të njarjeve krejt të paradsishme, të cilat nuk e interesojshin aspak. Ngjarja mâ e randsishme ishte në mbramje, kur vinte *Dallëndyshja*. Bujtinarja bërtitte atëherë, e të tjerët i përgjigjeshin, ndërsa llampa, me të cilën Ipoliti kërkonte arkat nëpër kulmin e karocës, dukej n'errsinë si ndonji yll. Në mesditë kthehej Karli, e mandej shkonte prap; ajo hante atëherë supën e vet, e kah ora pesë e mbramjes, fëmijt, që kthehesin prej shkolle, tue u ngrehë zhag në këpucët e tyne të drujta nëpër kalldrem, u bijshin me rend thuprave të kapakëve.

N'at kohë rëndom vinte te ajo me e pa zotni Burnizieni. Pyette për shëndetin e saj, i binte të rejat dhe i jepte zemër me biseda të kandshme, të cilat i pëlqejshin. Edhe vetë të shiquemit e rrobeve të tija priftnore, e ngushllonte.

Nji ditë, kur në çastin mâ të vështirë të sëmundjes së vet mendoi se po i afrohej fundi kërkoi me u kungue; dhe derisa në dhomën e saj bâheshin përgatitjet për këtë akt të shêjtë, derisa komodinën që ishte e mbulueme me shurupa të ndryshëm, e rregullojshin në vend t'oltarit, e Felisitea hidhte nëpër dysheme gjeorgjina, Ema ndjeu se si diçka e fuqishme po kalonte nëpër tê, diçka që po e çlironte prej të gjitha dhimb-

jeve, prej çdo vërejtjeje dhe çdo ndjimi. Trupi i saj i ringjallun nuk kërkonte mâ kurrgja; fillonte jeta tjetër; i dukej se krijesa e saj, tue u ngritë te zoti, do të shpërndahej në këto dashuni si këmi i ndezun, i cili zhduket si tymi. Shtratin ia lagën me ujt e bekuem; prifti nxuer mantën e bardhë prej lëkurës së shêjtë; gati krejt e hutueme prej kënaqsis ajo zgjati buzët për me pranue trupin e shpëtimtarit, i cili i afrohej. Perdet në dhomën e saj fryheshin ngadalë rreth saj si rê, e rrezet e qirijve, që digjeshin në komodinë, iu dukën si oreola të shkëlqyeshëm. Atëherë ajo uli kryet, sepse iu duk se po ndëgjonte në gjithsi tingujt e harfave engjullore dhe se në qiellin e kaltërt, në një piedestal të florijtë, e rrethueme me shêjtën me rremba të blertë palme në dorë, po shifte Atin e Shejtë në tanë shkëlqimin e tij, i cili me shêj dore dërgonte në tokë engjujt me krahë të flakët, për me e marrë në duert e tyne.

Ky vizion i shkëlqyeshëm i mbet në kujtim si diçka mâ e bukur, për të cilën mund t'androhet, kështuqë edhe tash mundohej me ndie të njajtën gjâ që ndërkaq zgjatte ende, megjithse jo ashtu ekskluzivisht, por ende gjithnji aq i kandshëm dhe i thellë si përpara. Shpirti i saj, i lodhun prej egërsis, pushonte mâ në fund në përuljen kristiane, dhe tue u kënaqë në dobsín e vet, Ema vështronte në vetvehte rrënimin e vullnetit të vet, çka i hapte medoemos derën më shirës hyjnore. Përveç lumtunis, ekzistojshin pra edhe kënaqsít mâ të mëdha, nji dashuni tjetër, e cila ua kalonte të gjitha dashunive tjera, dashuni e qëndrueshme dhe e pafund, e cila rritet gjithmonë! Ndër mashtrimet e shpresës së vet ajo gjet nji mbretni pastërtije, e cila fluturon përmbi tokë, e cila bashkohet me qiellin, dhe të cilën ajo e dëshironte me tanë flakën e dashunis së saj. Ajo bleu tespihët dhe filloi me bajtë hajmalina. Dëshiroi që në dhomën e vet, mbi përkresën e shtratit, të ketë ndonji relikte të rrethueme me gurë të çmueshëm, që ta puthte për çdo mbramje.

Famullitari habitej me këtë kënaqsi të saj, megjithse devotshmënija e Emës, simbas mendimit të tij, mund të kalonte prej flakës së teprueme, në besim të mbrapsht, e madje edhe në mëkat. Por, meqenëse nuk i njifte aq fort këto gjana, porsa ato kalojshin njifarë mase, ai i shkroi nji letër zotni Bolardit, librarit t'arqipeshkvit, që t'i dërgonte *diçka të veçantë për nji person seksi të dobët, i cili shpirtnisht âsht shum përparimtar.*

Me indiferencë të njajtë si me u çue enë Zezakëve, librari muer dhe i bani paqetë me radhë të gjitha ato që shiteshin atëherë në shitoren e librave fetare. Aty kishte doracakë të vegjël të shkruem në formë pyetjesh e përgjigjesh, pamfletesh të vrazhda në stilin e zotni Maistrit dhe dofarë romanesh me kapakë të kuq dhe stil të lehtë, të cilët i kishin shkrue shpejt e shpejt klerikët trubadurë ose shkrimtaret e rrejshme penduese. Këto ishin libra sikur: *Mendoni mirë! Njeriu prej shoqnis së naltë para kambëve të Marijes, prej zotni de, * * *, i cili ishte dekorue me shum medale; Prrallat e Volterit për të rij etj.*

Zoja Bovari ende nuk kishte pushue mjaft shpirtnisht për me mundë me iu kushtue megjithmend diçkafit; përveç kësaj, ajo kishte fillue tepër shpejt me lexue këto gjana dhe zemrohej me rregullat fetare, e toni i guximshëm i artikujve polemikë nuk i pëlqente për shkak të sulmeve të rrebta kundër njerëzve, të cilët nuk i njifte, kurse tregimet publike, të përshkrueme me elemente fetare, i dukeshin të shkrueme me aso panjohunije të jetës, saqë pak nga pak e largojshin prej së vërtetës, për të cilën kërkonte argumente. Përkundër të gjitha këtyne ajo lexonte prap, e kur libri i binte prej duerve, i dukej se e kaplonte melankolija mâ e butë katolike, të cilën shpirti i naltë mundet me e ndie.

Kujtimin në Rudolfin e pat qitë krejtsisht në fundin e zemrës së vet, dhe atje ai mbet mâ solemn dhe mâ i palluejtshëm se ndonji mumi mbretnore në ndonji sallë nëntoksore. Prej kësaj dashunije të madhe të balsamueme ngritej si ndonji avull, i cili, tue u futë në gjithqka, mbushte me erë njomsije ajrin e pastër, në të cilin Ema donte me jetue. Kur binte në gjûj në pragun e vet gotik, ajo i drejtohej zotit me të njajtat fjalë të buta, të cilat dikur ia pështëritte dashnorit të vet në çfrymjen e dashunis. Me këtë donte me thirrë fén; por kurrfarë ambëlsije nuk zbritte prej qiellit, dhe ajo çohej me gjymtyrë të lodhuna me njifarë ndjenje mashtrimi të tmershëm. Kjo thirrje e fes ishte, simbas mendimit të saj, vetëm nji meritë mâ tepër dhe, krenare për devotshmënín e vet, Ema e krahasonte vehten me ato zonjat e randa të kohëve të kalueme, për lavdín e të cilave kishte andrrue dikur para piktures së zonjushës de la Valier, të cilat, tue ngrehë mbas

vehtes me aq krenari fundin e qepun me tentene të fustanave të vet të gjatë tërhiqeshin në vetmi që atje, para kambëve të Krishtit, të derdhshin të gjithë lott e zemrës, që kishte plague jeta.

Atëherë Ema u dha mbas veprave të teprueme të mëshirës. Qepte tesha për të vorfun, u dërgonte dru lehonave, dhe nji ditë Karli, kur erdh në shtëpi, gjet në kuzhinë tre endacakë, të cilët rrijshin buzë tavolinës dhe hajshin bukë. Ajo kërkoi që t'ia kthejshin në shtëpi vajzën të cilën i shoqi e kishte pasë dërgue te mandesha në kohën kur ajo kishte qenë e sëmundë. Donte me e mësue me lexue, megjithse Berta qante. Ema nuk zemrohej mâ. Ajo vendosi me kambëngulje me qenë e durueshme dhe me pasë mëshirë për gjithkend. Të folunit e saj në çdo rast ishte plot fjalë mâ të bukura. Ajo i thonte fëmis së vet:

— A po të dhemb ende barku, engjulli im?

Zoja Bovari-nanë nuk gjente kurrgjâ për çka mund ta qortonte përveç ndoshta për pasionin e Emës me u qepë tesha bonjakëve të huej, në vend që t'arrnonte leokat e veta nëpër shtëpi. Por, meqenëse ishte e lodhun prej grindjeve të shtëpis, zonjës së mirë i pëlqente me ndejtë n'at shtëpi të qetë dhe madje ndejti në të edhe mbas Pashkëve për me iu shmangë vërejtjeve zemërkëqija të Bovariut plak, i cili, për të premte të madhe, porositte për vedi suxhuk.

Përveç vjehrrës, e cila deri diku e çelnikoste me gjykimin e saj të shëndoshë dhe me seriozitetin e saj, Ema gati për çdo ditë kishte edhe shoqni tjetër. E vizitojshin zoja Langlua, zoja Karon, zoja Dybrej, zoja Tyvash dhe rregullisht prej orës dy deri n'orën pesë zoja e mrekullueshme Ome, e cila nuk donte me besue kurr në kurrfarë shpifjesh që përhapeshin ndër fqijt e saj. Fëmijt e Omeut vijshin gjithashtu me e vizitue, e i përcillte Justini. Ai vinte me ta nalt në dhomë dhe tanë kohën rrinte në kambë te dera, pa luejtë prej vendit dhe pa fjalë. Zonja Bovari, pa ia vu veshin atij, shpeshherë merrte me u rregullue para tij. Ajo nxirrte mâ parë krahnin prej tlokëve dhe shkundte kryet. Kur i pá për herë të parë gjithë ata flokë të bujshëm, të cilët, tue i shprishë bistekët e vet të zez, bijshin deri në gjû, këtij djaloshi të mjerë iu duk si me pasë hy në nji botë të re magjistare, e cila e frigsoi me shkëlqimin e vet.

Ema sigurisht nuk e vente re flakën e tij të qetë dhe hutimin e tij. Asaj as që i shkonte mendja se da-

shunija që ishte zhdukë prej jetës së saj dridhej aty n'afërsín e saj, nën at këmishë të thjeshtë pelhure, n'at zemër fëminore, e cila çilej para magjis së bukuris së saj. Në të vërtetë. ajo ishte tash aq indiferente ndaj çdo gjâje, fjalët i kishte aq të përzemërta e shiqimet aq krenarë, sillej në mënyrë aq të shumllojshme saqë njeriu nuk mund të dallonte mâ te ajo egoizmin prej mëshirës, as poshtërsin prej virtytit. Kështu, për shembull, nji natë u zemrue në sherbtoren, e cila iu lut me dalë prej shtëpis, dhe belbzonte tue kërkue ndonji shkas, e mandej tha befas:

— Po e don, pra?

Tue mos pritë që t'i përgjûgjej Felisitea, e cila u skuq, ajo shtoi dhimbshëm:

— Hajt, shko te ai, dëfreu!

Në fillim të pranverës dha urdhën me mihë kopshtinë skaj më skaj, megjithse Bovariu ishte kundër kësaj; mirëpo ai ishte i lumtun që ajo mâ në fund tregonte dëshirën e saj për diçka. Këtë dëshirë ajo e çfaqte gjithnji e mâ tepër sa mâ fort që përmirsohej. Në fillim gjet mënyrën me përzanë prej shtëpis mandeshën Role, e cila, në kohën e mjekimit të saj, ishte mësue me ardhë tepër shpesh në kuzhinë me dy fëmijt e saj në gji dhe me nji fëmi, që e kishte marrë me e rritë e me e ushqye dhe që ishte mâ i pangopshëm se ndonji kanibal. Mandej u çlirue prej familjes s'Omeut, i ktheu me nadhë të gjûtha vizitat tjera dhe nuk shkonte tashmâ aq me zell as në kishë, gjâ që mjeku e aprovonte me të madhe, kështuqë më nji rast i tha miqsisht:

— Për pak ju keni qenë tue u bâ murgeshë e vërtetë.

Zotni Burnizeni, si edhe përpara, vinte për çdo ditë mbas orës së mësimit të fes. Atij i pëlqente mâ fort me ndejtë në kopsht, me thithë ajr të pastër *në mes të pyllit*, si e quente hijen. Karli kthehej n'at kohë në shtëpi. Ishte nxehtë; u bijshin lang t'ambël mollash dhe ata së bashku pijshin për shërimin e plotë të zonjës.

Aty gjindej edhe Bineu, në të vërtetë pak mâ poshtë, buzë murit të teracës ku gjuente gaforre. Bovariu e thirrte me u freskue pak, e Bineu ishte mjeshtër i vërtetë për me çelë shishet.

— Shishen duhet me e mbajtë kështu, pingul në tavolinë, — spjegonte ai, tue shique i kënaqun rreth vetes deri në kufijt e fundit, — dhe porsa ta pritni

hidhsen, shtyni qepin nga pak, krejt ngadalë, ngadalë, sikurse bâjnë në të vërtetë edhe nëpër bujtina me ujin e Seleerit.

Ndërkaq, derisa ai tregonte këtë, langu i mollës i stërpikte disa herë drejt në fytyrë dhe mandej prifti me buzëqeshje të padukshme hidhte çdo herë të njajtën mahi:

— Mirësija e saj këcen në fytyrë!

Famullitari ishte përnjimend njeri i ndershëm; madje nji ditë nuk u tmerue aspak për barnatorin i cili e këshillontе Karlin me e que zonjën në teatrin e Ruanit, me ndëgjue tenorin e famshëm Lagardin, dhe me e dëfrye kështu pak. Omeu, i cili u habit për këto heshtje, donte me ndëgju mendimin e tij, e prifti deklaroi se âsht i mendimit se muzika âsht mâ pak e rrezikshme për moralin se sa letërsija.

Por barnatori filloi me mbrojtë letërsín. Teatri, thonte ai, shërben për luftë kundër panagjyrkimeve dhe, nën maskën e angtimit, predikon virtytin.

— *Castigat ridendo mores*[1]), zotni Bor Burnizien! Shiqoni, për shembull, shumicën e tragjedive të Volterit; ato janë të thuruna mjeshtrisht me mendime filozofike, kështuqë për popull janë shkollë e vërtetë e moralit dhe urtsis jetsore.

— Unë kam pa njiherë„ — tha Bineu, — nji dramë, e cila quhet *Le gamin de Paris*, në të cilën shquhet karakteri i nji gjenerali të vjetër, i cili âsht përnjimend i mrekullueshëm! Ai e shan nji djalosh pnej nji familje mâ të mirë, i cili e ka mashtrue nji puntore, e cila mâ në fund...

— Ta merr mendja! — vazhdoi Omeu, — ka letërsi të keqe, sikurse ka barnatore të këqija; por me gjykue përgjithsisht këte që âsht ma e randsishmja prej të gjitha arteve, simbas mendimit tim, âsht marri, mendim mesjetar, i denjë për ato kohnat e tmershme kur mbyllshin nji Galilej.

— Unë e dij mirë, — mtoi famullitari — se ka vepra të mira dhe shkrimtarë të mirë, por ata personat e gjinive të ndryshme, të mbledhuna në ndonji dhomë magjistare, të zbukuruem me shkëlqim botnuer, mandej ato ndërrimet e ndyta, ajo shminka, ajo drita, ato zanet përkdhelse, të gjitha këto, tekembramja,

---

[1]) Përmirson shprehit tue i përqeshë (devizë e komedis). (Shënim i përkth.).

patjetër shkaktojnë njëfarë çfrenimi të shpirtit dhe e çojnë njeriun në mendime të gabueshme dhe sprovime seksuale. Kështu të paktën mendojnë të gjithë krenët e kishës dhe tekembramja, — shtoi ai befas me një tingull të mëshefтë në zâ, tue rrotullue midis gishtit të madh dhe gishttreguesit një grimë burnot, — nëse kisha i ka gjykue çfaqjet teatrale, don me thanë se ka pasë arsye për këtê; na duhet t'u nënshtrohemi vendimeve të saja.

— Pse ajo i përjashton artistat, kur ata kanë marrë pjesë nganjiherë haptazi në meshat e fes. Po, janë çfaqë para oltarit dofarë lakërdish, të cilat i quejshin mistere dhe në të cilat shkeleshin ligjet e sjelljes së mirë.

Prifti vetëm fshani mbas këtyne fjalëve e barnatori vazhdoi:

— Kështu âsht edhe në Bible; aty ka... sikurse e dini... disa vende... gjana të paturpshme... përnjimend... tepër të lira!

Dhe në një lëvizje të zemrueme të zotni Burnizienit ai u përgjegj:

— Ah! Do të pranoi se iky nuk âsht libër për vajza të reja; edhe mue nuk do të më vinte aspak mirë sikur Atalja ime...

— Por Biblen e rekomandojnë protestantët e jo na! — klithi me padurim famullitari.

— Njisoj! — tha Omeu, — po çuditem që sot në shekullin e arsimit të ketë njerëz, të cilët janë ende gjithnji kaq kryefortë sa hedhin poshtë dëfrimin shpirtnuer, i cili âsht i padamshëm, moral, ndonjiherë madje edhe i dobishëm për shëndet, apo jo, doktor?

— Padyshim, — u përgjegj doktori çkujdesshëm, qoftë edhe për shkak se mendonte njisoj sikurse ai dhe nuk donte me fye askend, ose pse nuk mendonte aspak kurrgjâ.

Biseda thuese kishte marrë fund, kur barnatori mendoi se sa mirë do t'ishte sikur t'i jepte edhe grushtin e fundit.

— Unë njof disa priftën, të cilët janë veshë në rrobe të qytetarëve dhe kanë shkue me pá vallzueset se si hidhen.

— Leni, ju lutem! — bërtiti famullitari.

— Oh, por unë i njof.

Dhe, tue theksue secilën rrokje të fjalës, Omeu përsëriti:

— Unë — i — njof.

— Nëqoftëse âsht ashtu, ata kanë gabue, — tha Burnizieni, tue mos u tërheqë për me ndëgjue të gjitha.

— Dreqi ta marrë! Ata bâjnë edhe gjana mâ të këqija! — thirri barnatori.

— Zotni!... — u përgjegj prifti dhe e shiqoi me asi tërbimi saqë barnatori u tremb.

— Vetëm po due me thanë se — ia ktheu ai me zâ mâ pak të vrazhdë, — se durueshmënija âsht mjeti mâ i siguntë që njerzit t'i afrohen fes.

— Kjo âsht e vërtetë, kjo âsht e vërtetë! — lëshoj pê famullitari i urtë dhe u ul përsëri në karrikën e vet.

Por ai ndejti aty vetëm edhe dy minuta, e porsa shkoi, zotni Omeu i tha mjekut:

— Qe, kjo quhet polemikë! A patë se si e ngatrrova?... Pra, ndëgjoni këshillën time, çoni zonjën në teatër, nëmos për kurrgjâ tjetër, së palku që vetëm njiherë në jetën tuej ta zemroni njanin prej këtyne korbave, dreqi i marrët! Me mund me më zevendsue dikush kisha ardhë edhe unë me ju. Por duhet të nguteni! Lagardi paraqitet vetëm njiherë, sepse e kanë thirrë n'Angli me nrogë shum mâ të madhe. Po thonë se âsht i mrekullueshëm! Noton në floni! Me vedi paska tri dashnore dhe nji gjellbasë personal! Të gjithë këta artistat e mëdhej i shpenzojnë pa kursim të hollat e veta dhe shëndetin e vet. Ata duen jetë të çfrenueme, e cila e nxit pak fantazín. Por ata mâ në fund vdesin në ndonji strehë vorfnore, sepse sa kanë qenë të rij nuk kanë qenë aq të mençëm me kursye ndonji pare. Por koha âsht me shkue! Mirë u pafshim nesër.

Këtë mendim për teatër Bovariu nuk mundte me e heqë kurrsesi prej mendjes; ai ia tha menjiherë së shoqes, e cila në fillim nuk pranoi tue thanë se ishte e lodhun dhe e shqetsueme dhe se do të shpenzojshin shum, por, për çudi, Karli nuk lëshoi pê sepse ishte i bindun se iky dëfrim do t'i sillte shum dobi. Ai nuk shifte kurfarë pengese në këtë punë. E ama u kishte pasë çue treqind franga, të cilët ai nuk i dlogaritte mâ fare; borxhet e ditës nuk ishin aspak të tepruema, e dita kur duhet t'ia paguente kambialet zotni Lëreut, ishte ende aq largë sa as që duhej me mendue për këtë. Përveç kësaj, tue mendue se ajo po refuzonte këtë për kujdesin ndaj tij, Karli nguli kambë edhe mâ tepër ashtuqë ajo, ma në fund, pranoi mbas kërkesës së tij të madhe. Të nesërmen kah ora tetë ata shkuen në *Dallëndyshe*.

Barnatori, të cilin nuk e ndalonte kurrgjâ në Jonvil, por i cili mendonte se nuk guxonte me u largue prej tij, fshani kur i pa se si po shkojshin.

— Hajt udha e mbarë! — u tha ai, — ju të dumtunve!

Mandej iu drejtue Emës, e cila kishte veshë nji fëstan të kuqrremtë me tri palë:

— Ju jeni e bukur si Amori! Do të habitni të gjithë në Ruan.

Kamroca e postës u ndal para hotelit *Kryqi i kuq*, në sheshin Bovuazen. Kjo ishte nji prej atyne bujtinave, çfarë ka nëpër të gjitha periferít e provincës, me ahra të mëdhej e fjetore të vogla, ku në mes t'oborrit shifni pulat tue kërkue kokrrat e tërshanës nën rrotat e përlloquna të kerreve t'ushtarëve tregtarë, nji prej atyne bujtinave të mira të vjetra me ballkue të vjetër druni, që kërcasin n'erë netve të dimnit, në të cilat ka gjithmonë shum popull, zhurmë dhe gjithfarë gjellnash, ku tavolinat e zeza janë të ngjitshme prej kafes dhe konjakut të derdhun, dritaret e trasha të verrdhueme prej mizave, peshqirat e lagët e të ndyemë me venë të zezë, bujtina të cilave gjithmonë u vjen era katund, sikur djelmoshave të katundit në rrobe qytetare, dhe që kanë kah rruga pijetoren e përmbrapa, kah fusha, nji kopsht të vogël. Karli vrapoi menjiherë me ble biletat. Ai përzjeu karrikat e para me galerit, panterin me dozhat, kërkoi spjegime por nuk i kuptoi, arktari e drejtoi te drejtori, u kthye në hotel, shkoi prap n'arkë dhe kështu disa herë me radhë kaloi tue u ngutë anembanë qytetin, prej teatrit deri te bulevardi.

Zoja bleu nji kapelë, nji palë dorza dhe nji tufë me lule. Zotnija ishte frigue shum se mos po vonoheshin në çfaqje dhe kështu tue mos pasë kohë as me përbi supën, ata mbërrijtën para derës së teatrit, e cila ishte ende e mbyllun.

XV

Populli rrinte mbështetë për muri, i renduem në mënyrë simetrike midis balustradeve. Në kandin e rrugëve t'afërme afishet e mëdha shpallshin me germa të mëdha baroku: „*Lucia dë Lamermur*... Lagardi... Opera etj". Koha ishte e bukur dhe e ngrohët, djersa rridhte flokëve teposhtë. Të gjithë nxirshin mindilat dhe fshijshin fytyrat e nxeme, e nji erë e lehtë, që

fryente prej lumit, luente nganjiherë peshat e strehëve të pelhurës së lëshueme mbi dyert e pijetoreve. Ndërkaq, pak më poshtë, i freskonte rryma e ajrit të ftohtë, të cilit i vinte era vjam, lëkurë dhe voj. Ky ishte avullimi prej rrugës Sharet, plot me magazina t' errta, ku rrokulliseshin fuçit.

Nga friga se mos do të dukej qesharake, Ema dëshiroi që para se të hyjshin në teatër, të shetitshin pak nëpër limâ, e Bovariu nga friga i mbajti biletat në dorë, në xhepin e pantallonave të veta, të cilin e shtërngonte për barku.

Porsa hynë në koridor, Emës i rrahu zemra. Ajo edhe padashtas buzëqeshi prej krenis kur pa se bota kishte mësye në të djathtë nëpër koridorin tjetër, ndërsa ajo ngjitej shkallëve që çojshin në lozhat e katit të parë. U gëzue si fëmija kur shtyni me gisht derën e gjanë të xhveshun; **thithte me tanë mushkrit erën e** pluhnueme të koridorit, e kur u ul në lozhën e vet, qiti krahnorin përpara në mënyrë krejt të natyrshme si ndonji konteshë.

Salla filloi me u mbushë, perdet çoheshin, e pajtimtarët, tue pa prej së largu njani tjetrin, përshëndeteshin ndër vedi. Ata vijshin në teatër për me gjetë n'artin e bukur pushim prej brengave të veta tregtare; por meqenëse kursesi nuk mundeshin me harrue *punët*, ata flitshin gjithnji për pambukun, alkoolin ose indigon. Aty shifshit krenat e pashprehje dhe paqëdashse të pleqve, të cilat me flokët e veta të bardhë dhe ngjyrën e fytyrës u ngjajshin medaljeve t'argjenta të nxime prej avullit të plumbit. Bukuroshat e rij krenoheshin në *parter* tue theksue në të çamet e jelekave të tyne kravatat e blerta të zbeta, e zonja Bovari habitej tue i pá se si me shuplakat e tyne, të shtërngueme në dorzat e verdha, mbështetshin në shtagat me dorza të florijta.

Mirëpo qirijt n'orkestër u ndezën; shandani i madh u lëshue prej tavanit dhe me shkëlqimin e kristaleve të veta të shpueme derdhi nëpër tanë sallën gëzimin e papritun; mandej hynë muzikantët njani mbas tjetrit dhe filloi më parë ushtima e gjatë dhe joharmonike e kontrabaseve, kërcitja e violinave, gërthitja e pistoneve, ramja e flautave dhe klarinetave. N'at çast në sqenë u ndëgjuen tri të rame dhe trumpetat n'orkestër ranë, instrumentet prej llamarine gjëmuen, e perdja u çue dhe u paraqit nji pejsazh.

Ai paraqitte nji udhëkryq në ndonji pyll, me krue n'anën e majtë nën hijen e nji lisi. Katundarët dhe fisnikët, me mburoja skotlandeze krahëve, këndojshin të gjithë së bashku nji kangë gjahtarësh; mandej erdh nji komandant i rojes që thirrte shpirtin e keq tue çue duert kah qielli; u çfaq edhe nji dhe ata shkuen së bashku, e gjahtarët vazhduen kangën.

Në mendime Ema u gjet prap midis librave që kishte lexue sa kishte qenë e re, në botën e Valter Skotit. Iu duk se po ndëgjonte nëpër mjegull se si po ushtojshin gajdet e Skotlandezëve nëpër fushat me bár. E meqenëse kujtimi për romanin ia lehtsonte kuptimin e libretos, ajo përcillte thurjen e ngjarjes fjali mbas fjalis, ndërsa mendimet e pacaktueme, që i vijshin në mend, shpërndaheshin menjiherë nën stuhín e muzikës. Ajo iu lëshue përkundjes së melodis, tue ndie se si edhe vetë po dridhej me tanë qenjen e vet, thuese harqet e violinave kalojshin nervave të saj. Nuk mundet me u ngopë tue këqyrë kostumet, sqenarion, artistat, drujt e vizatuem që dridheshin, kur ka lonte dikush nëpër sqenë, mandej kapelat e kadifta, pelerinat dhe të gjitha ato gjana fantastike, të cilat lëvizshin në mënyrë harmonike para saj si para ndonji bote tjetër. Ndërkaq, nji grue e re u paraqit përpara dhe ia hodhi nji qese me flori nji shqyrtari të ri. Ajo mbet vetëm, dhe atëherë u ndëgjue flauta, tingujt e së cilës ishin si gurgullima e burimit ose si cicrima e zogjve. Lucija ia tha me dinjitet kangës së vet në Ge-dur, në të cilën ankohej për dashunín e vet fatkeqe dhe dëshironte me pasë krahë dhe me fluturue diku. Ema gjithashtu do t'ikte me gjithë qejf prej jetës së sotshme dhe do të fluturonte në krahët e ndonji dashnori. Befas u çfaq në sqenë Edgar Lagardi.

Fytyra e tij tregonte at zbehjen e mrekullueshme, e cila burrave të flakët të jugut u jep njifarë madhshtije t'idhujve të menmertë. Shtati i tij i fuqishëm ishte shtërngue në jelek ngjyre të murrme; thika e vogël e ndërtueme shum bukur i binte kofshës së majtë dhe ai hidhte rreth vehtes shiqime andruese tue tregue dhambët e vet të bardhë. Flitej se nji princeshë poloneze, kur e kishte ndëgjue nji natë tue këndue në breg të Biaricit, ku meremetonte anijen, ishte dashunue në të. Për shkak të tij ajo e shkatrroi vehten, e ai e la për shkak të grave tjera, dhe kjo aventurë e famshme dashunije vetëm e rriti famën e tij si artist. Ky artist dinak madje kujdesej që gjithmonë të qitte në

shpallje të vogla të gazetës dhe n'afishe ndonji fjalë poetike për tërheqshmënín e figurës së tij dhe ndjeshmënín e shpirtit të tij. Zani i bukur, vetëbesimi i patundun, mâ tepër pasion se sa arsye dhe mâ shum patos se sa lirizëm, të gjitha këto mâ në fund e çuen nalt këtë natyrë të mrekullueshme sharlatane, në të cilën kishte diçka prej berberëve dhe toreadorëve.

Qysh në pamjen e parë i entuziazmoi shiquesat. E shtërngonte Lucijen në krahët e tij, e lente, kthehej te ajo, shtihej se ishte i dëshpruem, e kapte tërbimi, mandej ndëgjoheshin të fshamet e dhimbshme të njomsis së pafundme, e tingujt zhvilloheshin prej fytit të tij të pastër plot me dridhje e rrënkim. Ema krrusej përpara, për me e pá mâ mirë, tue gërvishtë me thoj skajin e kadiftë të lozhës. E mbushte zemrën me ato melodi melankolike të prekshme, të cilat kumbojshin gjatë të përcjelluna prej kontrabasit si thirrje t'anithyemve n'ulurimën e stuhis. Ajo njofti në to të gjitha ato magjepse dhe vuetje dashunije, për shkak të të cilave përpak s'e mbyti vehten. Zani i primadonës iu duk vetëm si jehonë e ndërgjegjes së vet, e ky iluzion i teatrit, i cili e magjepste, si diçka e jetës së saj të vërtetë. Por askush në jetë nuk e kishte dashunue me aso dashunije. Rudolfi i saj nuk qante si Edgari, at mbramjen e fundit në hanë, kur i flitshin njani tjetrit: „Mirë u pafshim nesër; mirë u pafshim nesër!..."

Salla ushtonte prej brohoritjeve dhe duertrokitjeve; u detyruen me këndue përsëri tanë melodín e fundit: dashnorët flitshin për qirijt në vorrin e vet, për betimet e veta, për ndjekjen, për fatin dhe shpresat, e kur këndueu lamtumirën e fundit, Emës i shpëtoi nji klithmë e ashpër, e cila humbi në dridhjen e akordeve të fundit.

— Po pse po e ndjek ai zotni? — pyeti Bovariu.

— Por ai nuk po e ndjek — u përgjegj ajo, — ky âsht i dashtuni i saj.

— Por ai megjithatê po betohet se do të marrë hak prej familjes së saj, ndërsa ai tjetri, i cili qe pak mâ parë, tha: „Unë e due Lucijen dhe besoj se edhe ajo më don mue" përveç kësaj, ai shkoi me t'atin krah për krah. Sepse ky ishte me siguri i ati, apo jo, ai njeriu i shkurtë i shëmtuet me pupël gjeli në kapelë.

Megjithse Ema ia spjegoi të gjitha, tue fillue prej kangës së parë, në të cilën Gjilberti i tregon zotnis së vet Astonit ngatrresat e veta të neveritshme, Karli tue

pa unazën e rrejshme të fejesës, e cila duhet ta mashtronte Lucijen, mendonte se iky âsht kujtim dashunije, të cilin ia ka çue Edgari. Në të vërtetë, ai pranonte se nuk e kuptonte përmbajtjen e operës për shkak të muzikës, e cila pengonte shum fjalët.

— Ani çka? —tha Ema — Hesht!

— Ti e din se mue më pëlqen me dijtë se çka âsht fjala, — vazhdoi tue u mbështetë në krahun e saj.

— Hesht! Hesht mâ njiherë! — tha ajo me padurim.

Lucija duel përpara tue u mbështetë përgjys në mikeshat e saja, me kunorë lulesh portokalli në flokë dhe mâ e zbetë se fëstani i saj i bardhë i mëndafshtë. Emës i kujtohej dita e saj e martesës dhe ajo e pâ vehten përsëri atje, në mes të fushave me drith, në shteg të ngushtë, kur shkojshin në kishë. Po pse edhe ajo, si kjo artistja, nuk kundërshtoi dhe nuk u betue! Përkundrazi, ajo ka qenë at ditë e gëzueme dhe nuk e vente re greminën ku hidhej. Ah! Sikur ajo, derisa ende ishte e re dhe e bukur, para se të ndryhej në kunorë dhe të dëshprohej në shkeljen e kunorës, të kishte mund me mbështetë jetën e vet në ndonji zemër bujare mashkullí, atëherë virtytet, dashunija, ambëlsit dhe detyra do t'ishin bashkue në nji dhe ajo nuk do të kishte ra kurr prej majes së lumtunis së këtillë. Por, kjo lumtuni këtu në sqenë padyshim ishte rrenë, e trilluemë me mbytë çdo dëshirë. Ajo e njifte tash mirë tanë ultësin e pasionit, të cilin arti e rritë aq fort. Tue u mundue, pra, me kthye mendimet prej kësaj në diçka tjetër, Ema donte që në këtë përtrimjen e dhimbjeve të veta të shifte vetëm edhe fantazin pitoreske, të kandshme për synin, prandej buzëqeshte vetë me vehten madje me ngushllim përbuzës, kur në fund të sqenës, nën perden kadife, u çfaq nji njeri me pelerinë të zezë.

Kapela e madhe spanjolle, kur u kthye njiherë befas, i ra prej kres, dhe po n'at çast instrumentet dhe kangtarët filluen sekstetin. Edgari tue u coptue prej tërbimit ua kalonte të gjithë të tjerëve me zanin e tij të qartë. Astoni i kërcnohej me ton serioz se do ta vritte, Lucija shprehte pikllimin e saj të thellë, e Arturi lëshonte mb'anash tone të mesme, kurse basi i thellë i shërbtorit ushtonte si orget, ndërsa zanet e grave pranojshin dhe përsëritshin zanet e fjalët e tij në kor të mrekullueshëm. Të gjithë rrijshin në nji rresht dhe bâjshin me dorë, e prej gojës së tyne gjysë të çelun shpreheshin në të njajtën kohë tërbimi, hakmarrja, xhelo-

zija, friga, ngushllimi dhe habija. Dashnori i fyem vringllonte shpatën e vet lakuriqe, jaka prej rrexje i çohej herë mbas here simbas lëvizjeve të krahnorit, dhe ai shkonte djathtas e majtas me hapa të gjatë tue tinqllue nëpër drrasa me mamuzat e prarueme në çizmet e veta të buta, të cilat hapeshin në gjuj. Dashunija e tij, mendonte Ema, duhet të jetë e pashtershme, kur po e shpreh kaq bukur para botës. Tanë dëshira e saj për me e nënçmue, u zhduk para bukuris poetike të rolit, i cili e pushtonte, dhe, tue u magjepsë me njeriun për shkak të figurës që interpretonte ajo provoi me parafytyrue jetën e tij, at jetë të bujshme, të çuditshme e të shkëlqyeshme, të cilën me siguri edhe ajo ka mundë me bâ, sikur të kishte dashtë fati me u bâ kështu. Ata do t'ishin njoftë, do t'ishin dashunue! Do t'udhtonte me të nëpër të gjitha mbretnit e Europës, prej kryeqytetit, në kryeqytet do të ndante me të mundimet dhe lavdin, do të mblidhte lulet me të cilat do ta mbulojshin, edhe vetë do të qëndiste teshat e tija; mandej për çdo mbramje, në fund të ndonji lozhe, mbas grilave të prarueme, do të ndëgjonte me admirim çfirymjet e këtij shpirti, i cili do të këndonte vetëm për të. Tue luejt ai do ta shiqonte vazhdimisht prej sqenës. Atëherë e kaploi befas nji mendim i marrë; ai po e shiqon, kjo âsht e sigurtë! E kaploi dëshira me fluturue në krahët e tij, me kërkue strehë në fuqín e tij si mishnim të vetë dashunis dhe me i thanë, me brohonitë: „Me rrëmbe, më ço, t'ikim! Ty, ty të takon tanë dashunija ime dhe të gjitha andrrimet e mija."

U lëshue perdja.

Era e flurorit përzihej me dihamën e shiquesave: ajri bâhej edhe mâ i randë prej luhatjes së pahitseve. Ema deshti me dalë, por populli kishte zanë koridoret dhe ajo u lëshue pnap në kolltukun e saj me të rrahuna të mëdha zemre dhe gati tue iu zanë fryma. Karli u frigue se mos po i binte të fikët dhe vrapoi në byfe me ia pru nji gotë qumsht bademi.

Ai u mundue bukur fort për me u kthye në vendin e vet, sepse për shkak të gotës që mbante me të dy duert, ia shtyjshin brrylat në çdo hap; madje ai derdhi tri të katërtat e pijes në shpinë të nji Ruanasje me mangë të shkurta, e cila, kur e ndjeu se si po i rridhte langu i fortë kërdhokllave, filloi me bërtitë si pallua, si me qenë tue ia zanë frymën dikush. I shoqi, i cili ishte pronar i tjerrtores, u tërbue në Karlin e pashka-

thtë dhe derisa ajo fshinte me shami njollat në fëstanin e saj prej tafti të kuqrremtë, ai murmuritte me zemrim për damshpërblimin, për shpenzimet, për pagimin. Mâ në fund, Karli erdh te e shoqja dhe, tanë i mbushun frymë, i tha:

— Për besë, mendova se edhe do të mbetsha atje! Gjithë ata njerëz!... Gjithë ai populi!...

Dhe shtoi:

— Qëlloja: ke takova atje nalt? Zotni Leonin!

— Leonin?

— Atë vetë. Edhe ndonji çast ai vjen me të përshëndetë.

Dhe porsa i tha këto fjalë, shkruesi i dikurshëm i Jonvilit hyni në lozhë.

Ai zgjati dorën me sjellje bujari, e zonja Bovari zgjati mekanikisht dorën e saj, tue iu nënshtrue sigurisht fuqis tërheqse të ndonji vullneti mâ të fuqishëm. Ema nuk e kishte ndie këtë dorë qysh prej asaj nate pranvere kur shiu binte në gjethet e blerta dhe kur, tue ndejtë në kambë te dritarja, faleshin. Por, për së shpejti i ra në mend se duhej me qenë e sjellshme në këso rastesh, ajo u tërhoq me mundim prej kësaj letargjije të kujtimeve të veta dhe filloi me belbzue fjali të shpejta:

— Ah! Mirëmbrama... Si! Ju qenkeni këtu?

— Qetsi! — bërtiti nji zâ prej parterit sepse fillonte akti i tretë.

— Ju qenkeni, pra në Ruan.

— Po.

— E qysh kur?

— Jashtë! Jashtë!

Të gjithë këthejshin kryet kah ata; ata heshtën.

Por prej këtij çasti Ema nuk ndëgjonte mâ; dhe kori i krushqve, pamja midis Astonit dhe pazhit të tij, kanga e madhe e çiftit në De-dur, të gjitha këto kaluen për të në largsi, thuese instrumentet kishin humbë tingullin e tyne e fytyrat ishin largue shum mâ largë. Asaj i kujtohej loja me letra te barnatori dhe shetitja te mandesha, leximi në hije, dhe koha kur ata të dy rrijshin vetëm skaj zjarmit, tanë ajo dashuni e mjerë, aq e qetë dhe aq e gjatë, aq e msheftë, aq e butë, të cilën ajo, ndërkaq, e kishte harrue. Po pse u kthye ai tash prap? Çfarë rasti e solli prap në jetën e saj? Ai rrinte mbas saj, i mbështetun në murin e lozhës dhe çast mbas çastit ndiente se si po i shkojshin trupit

mornicat e ftofta prej frymës së ngrohtë të verave të hundës së tij, që frynte në flokët e saj.

— A po ju intereson kjo? — pyeti Leoni, tue u krrusë aq afër saj saqë me majen e mustaqeve të veta ia preku fytyrën.

Ajo u përgjegj me indiferencë:

— Oh, me ju thanë të drejten, jo. Jo aq fort!

Atëherë ai u propozoi që të dilshin prej teatrit dhe të shkojshin diku me hangër akullore.

— Ah, mos të shkojmë ende! Të rrijmë! — tha Bovariu. — Lucija ka flokët e shprishun, si duket çashtja po don me marrë rrjedhim tragjik.

Por, pamja e çmendjes nuk e interesonte Emën aspak, mandej edhe interpretimi i primadonës iu duk i panatyrshëm.

— Ajo po pisket tepër — tha Ema dhe u kthye kah Karli, i cili ndëgjonte me kujdes.

— Po... ndoshta... pak, — ia ktheu ai tue u luhatë, midis sinqeritetit se po i pëlqente pjesa dhe kujdesit që kishte ndaj mendimit të së shoqes.

Leoni tha mandej tue fsha:

— Këtu qenka nxehtë...

— Nuk po durohet me të vërtetë!

— Mos po e ndien vehten keq? — pyeti Bovariu.

— Po, po më zihet fryma, të shkojmë prej këtu!

Zotni Leoni e mbuloi butsisht me shallin e saj të tententë dhe që të tre shkuen në limâ e u ulën jashtë para nji pijetorje.

Në fillim bisedojshin për sëmundjen e saj, megjithse Ema herë mbas here i përzihej Karlit në fjalë, tue u frigue, si tha, se mos po mërzitej zotni Leoni. E ai u tregoi se si kishte ardhë në Ruan me kalue dy vjet në ndonji zyre të njoftun advokati, për me u udhzue mirë në punët që në Normandi megjithatë ndryshojnë prej atyne në Paris. Mandej pyeti për Bertën, për familjen e Omeut, për zonjën Lëfransua dhe meqenëse në pranín e burrit nuk kishin se çka me i thanë mâ njani tjetrit, biseda për së shpejti mëjti.

Disa njerëz, që dilshin prej teatrit, kalojshin kalldremit tue këndue me zâ t'ultë ose tue bërtit me zâ të naltë *„O Lucija e dashtun, engjulli im i bukur!"*. Atëherë Leoni, për me tregue se si i njihte artet filloi me folë për muzikë. Ai kishte ndëgjue Tamburinin, Rubinin, Persianin, Grisin, e në krahasim me këta, Lagardi nuk vlente kurrgjâ megjithë famën e vet.

— Megjithatë, — ndërhyni Karli, i cili pinte nga pak nji pije të ftohtë me rum — thonë se n'aktin e fundit âsht përnjimend i shkëlqyeshëm; më vjen keq që shkuem para se me marrë fund, sepse kjo filloi me m'interesue.

— Sidoqoftë — tha shkruesi, — ai do të japi së shpejti edhe nji çfaqje.

Por Karli u përgjegj se qysh nesër do të kthehesh in në shtëpi.

— Përveç, nëse ti, macëz, nuk dëshiron me ndejtë vetëm, — shtoi ai tue iu kthye së shoqes.

Dhe, tue ndërrue taktikën para këtij rasti të papritun, që i ofrohej, djali i ri filloi me lavdue Lagardin në pamjen e fundit. Kjo âsht me të vërtetë diçka e mrekullueshme, madhshtore! Atëherë Karli nguli kambë:

— Kthehesh të dielën! Hajt, vendos! Ti gabon nëqofëse sado pak e ndien se ajo do të pëlqente.

Në ndërkohë tavolinat për rreth filluen me u zbrazë; nji kamerier u afrue me kujdes dhe u ndal afër tyne. Karli e kuptoi dhe nxuer portofolin, por Leoni ia kapi dorën dhe pagoi tue mos harrue madje që si bakshish të hidhte në tavolinë dy monedha argjenti, të cilat tinglluen në rrasën e mermentë.

— Po më vjen keq, përnjimend, për të hollat që... — murmuriti Bovariu.

Leoni bâni me dorë çkujdesshëm e shum përzemërsisht, dhe, tue marrë kapelën e vet, tha:

— Pra, si thamë, apo jo? Nesër n'orën gjashtë!

Karli theksoi edhe njiherë se nuk mund të rrinte mâ gjatë jashtë Jonvilit, por se Emën nuk e pengonte kurgjâ...

— Por, në të vërtetë... — belbzoi ajo me buzëqeshje të çuditshme, — unë vetë nuk e dij...

— S'ka gjâ! Ti ke kohë me mendue ende për këtë, do të shofim nesër; nata sjell këshilla...

Mandej iu drejtue Leonit, i cili i përcillte:

— Tash, që paskeni ardhë prap në viset tona, shpresoj se do të na vini ndonjiherë për drekë.

Shkruesi u përgjegj se përnjimend do të vinte, sepse edhe kështu do të detyrohej me ardhë në Jonvil për nji punë advokature. Dhe ata u ndanë para hymjes së Sen-Herblandit në çastin kur në Kishën e qytetit binte ora njimbëdhetë e gjysëm.

PJES' E TRETË

I

Gjatë studimeve të veta të drejtsis zotni Leoni vizitonte bukur shpesh lokalin e Parisit *Shomier*, ku kishte suksese shum të bukura të grizetat, të cilat thojshin se ka *qëndrim fisnik*. Ky ishte nji prej studentave mâ të pëlqyeshëm: nuk mbante flokët as tepër të gjatë as tepër të shkurtë, nuk i shpenzonte qysh me nji të mujit të hollat me të cilat duhej të mbahej tanë tremuejorin, e jetonte në marrëdhanje të mira me profesorat e vet. Gjithmonë ruhej prej jetës së ofrenueme, sa prej frigës aq edhe prej kujdesit të hollë.

Shpeshherë kur lexonte në dhomën e vet ose në mbramje kur rrinte nën plepa në kopshtin Luksemburg, Ligji i hinte në tokë, e mendimet e tij ktheheshin te Ema. Por ky kujtim pak nga pak u dobsue dhe etjet tjera u grumbulluen në të, megjithse nuk mundën me u shue krejt; sepse Leoni nuk e pat humbë çdo shpresë dhe njifarë premtimi i caktuem fluturonte para tij n'ardhmënin e afërme si ndonji fryt i artë, i cili varet në ndonji rremb fantastik.

Edhe tash, kur e pá përsëri mbas tri vjetsh, u zgjue në të dashunija e vjetër. Duhet të vendoste mâ në fund, mendonte, nëse donte me e pasë. Përveç kësaj, friga e tij me kohë ishte zhdukë në kontakt me shoqni mendjelehtë, dhe ai u kthye në provincë tue përbuzë gjithçka që nuk shkelte me këpucë të telatinta nëpër asfaltin e bulevardit. Para ndonji Parisjanje me fëstan rrexesh në sallonin e ndonji mjeku të famshëm, ndonji personaliteti fisnik me medalone dhe karrocë të vet, shkruesi i mjerë dridhej, padyshim, si ndonji fëmi; por këtu në Ruan, në limâ, para

grues së këtij mjeku të vogël katundi, ai e ndiente vehten mirë, i bindun qysh përpara se do ta magjepste. Panaqitja e sigurtë mvaret prej mesit në të cilin gjindej; në katin e mesëm nuk flitet sikurse në katin e katërtë, e grueja e pasun thuese kishte rreth vehtes, për me ruejtë këthiellitsín e vet, të gjitha banknotat e veta n'astarin e brezit të vet si ndonji mburojë.

Kur u nda mbramë prej zotnis dhe zonjës Bovari, Leoni shkoi prej së largu mbas tyne, e kur pá se u ndalën te *Kryqi i kuq*, ai u kthye dhe tanë natën e kaloi tue mendue bazën e vet.

Të nesërmen, pra, kah ora pesë, ai hyni në kuzhinën e asaj bujtine, fytshtrënguem, fytyrëzbetë dhe me at vendosmënín e frigacakëve, e cila nuk njef kurrfarë pengesash.

— Zotnija nuk âsht këtu, — u përgjegj nji shërbtor.

Ky iu duk shêj i mirë. Ai u ngjit nalt.

Emën nuk e hutoi ardhja e tij; përkundrazi ajo filloi me i kërkue ndjesë që kishte harrue me i tregue se ku kishin ra në konak.

O! Unë ia kam qëllue kësaj, — u përgjegj Leoni.

— Si?

Ai tha se instinkti vetvetiu e ka çue te ajo. Ajo filloi me qeshë në këto fjalë, e Leoni, menjiherë, për me ndreqë marrín e vet, i tregoi se prej mëngjezit e kishte kërkue nëpër të gjitha hotelet e qytetit me radhë.

— Ju, pra, paskeni vendosë me ndejtë! — shtoi ai.

— Po, — tha ajo, — dhe nuk bana mirë. Nuk guxojmë me u mësue me dëfrime, të cilat janë largë mundsive tona, kur kemi rreth nesh nji mijë detyrime tjera.

— Oh! Mundem me e marrë me mend.

— Ju nuk mundeni me e marrë me mend këtë, sepse ju nuk jeni grue.

Por ai u përgjegj se edhe mashkujt kanë brengat e veta, dhe bisedа filloi kështu me disa mendime filozofike. Ema flitte gjanë e gjatë për mizerjen e dashunive të kësaj jete dhe për vetmín e përjetshme, në të cilën âsht dënue zemra e njeriut.

Për me u bâ interesant ose ndoshta edhe për arsye se kishte ra edhe vetë në të njajtën melankoli sikurse ajo, djali i ri deklaroi se gjatë tanë kohës së studimeve të veta ishte mërzitë tmersisht. Shkenca e drejtsis i ishte mërzitë, pozitat tjera e tërhiqshin e

nana, gjithnji, në secilën letër i tërhiqte vërejtjen. Meqenëse ata gjatë tanë bisedës paraqitshin gjithnji e më tepër shkaqet e trishtimit të vet, të dy hutoheshin nga pak në këtë rrëfim të ngadalshëm. Por nganjiherë ngurrojshin me tregue plotsisht mendimet e veta dhe atëherë zgjedhshin fjalín e cila megjithatë mund t'i shprehte. Ema nuk pranoi se kishte dashunue nji tjetër; ai nuk tha se e kishte harrue.

Ndoshta as që i kujtoheshin mbramjet mbas vallzimit me arushat, e ajo sigurisht nuk i përmendi takimet e dikurshme, kur për çdo mëngjes vraponte nëpër bar te pallati i dashnorit të vet. Zhurma e qytetit memzi mbërrinte deri te ata, e dhoma dukej e vogël, krejt si e krijueme që edhe më tepër ta ngritte vetmín e tyne. Ema e veshun në fustan të pambuktë mëngjesi, mbështetej me xhufkë në mbështetsen e kolltukut të vjetër; tapetat e verdha të murit ishin si ndonji mbrapavi e florijtë mbas saj, e kryet e saj lakuriq pasqyrohej në qelqin me të ndame të bardhë në mes dhe me skajet që dilshin prej flokëve.

— Por, më falni, — tha ajo, — unë nuk jam tue bâ mirë; unë po ju mërzis me ankimin tim të përjetshëm.

— Jo, aspak! Përkundrazi!

— Vetëm sikur ta dijshit, — vazhdoi ajo tue çue syt e saj të mrekullueshëm kah tavani, syt në të cilët shkëlqente loti, — se për çka kam andrrue dikur!

— E unë! Oh! Unë kam durue shum! Shpeshherë kam dalë, kam shetit poshtë e përpjetë; jam sjellë buzë brigjeve të Senës tue u mundue që në zhurmën e qytetit t'i harroj të gjitha, por nuk kam mundë me shpëtue prej mendimeve të randa që më ndiqshin. E dini, atje në qëndrën e qytetit âsht varë te nji tregtar italian nji figurë bakri që paraqitte nji muzë. Ajo shiqon hanën me tunikë krahëve, e me kunorë në flokët e lëshuem. Diçka më tërhiqte panda te ajo; atje rrijsha orë të tana.

Mandej me zâ të dridhshëm shtoi:

— Ju përngjante pak juve.

Zoja Bovari ktheu kryet që ai mos ta shifte buzëqeshjen e pakundërshtueshme që luejti në buzët e saja.

— Shpeshherë — vazhdoi ai, — ju kam shkrue letra, të cilat mandej i shkyejsha.

Ajo nuk përgjigjej. Leoni vazhdoi:

— Nganjëherë mendojsha se ndonji rast do të ju sjellë te unë. Shum herë më dukej se ju kam njoftë në kandin e ndonji rruge dhe vrapojsha mbas të gjitha karrocave në të cilat valonte nëpër derë ndonji shall, ndonji vel i përmgjajshëm me velin tuej.

Ajo si me pasë vendosë mos me ia ndërpre fjalën kurrsesi. Duer kryq e kryeullun vështronte drandofillzën në pantoflat e veta të mëndashta, dhe kohë mbas kohe lëvizte gishtat e vet të kambës nën mëndafshin e tyne.

Ndërkaq, ajo fshani.

— Gjâja mâ e dhimbshme âsht, ajo apo jo, me kalue nji jetë kaq të padobishme sikurse âsht e imja? Sikur vuejtjet tona të kishin mundë me i ndihmue dikujt, do të na kishte ngushllue mendimi se jemi flijue.

Ai filloi me lavdue vërtytin, detyrat dhe flijimet e qeta, sepse edhe vetë po ndiente nevojën e pabesueshme me u flijue, e nuk mundte me e plotsue këtë dëshirë.

— Mâ tepër kisha dëshirue me qenë motër murgeshë në ndonji spital, — tha Ema.

— Fatkeqsisht! — ia priti Leoni. — Për mashkujt nuk ka detyra ashtu të shêjta, dhe unë nuk shof kurrkund kurrfarë detyre... përveç ndoshta detyrës së mjekut...

Ema ia preu fjalën me të rrudhun të lehtë krahësh dhe filloi me u ankue për sëmundjen e vet, prej të cilës për pak nuk kishte vdekë. Ç'dam! Tashmâ nuk do të kishte vuejtë. Leoni u entuziazmue menjiherë për *paqën e vorrit* dhe tha se si nji natë madje e kishte shkrue edhe testamentin tue porositë që ta vorrojshin n'at mbulesën e mrekullueshme me shoka kadifje, të cilën ajo ia kishte dhurue. Dhe, përnjimend, ata do të kishin dëshirue me pasë ndodhë ashtu; të dy kishin nji ideal, simbas të cilit tash e rregullojshin jetën e tyne të kalueme. Në të vërtetë, të folunit âsht nji lloj maqine për rrafshim, e cila gjithmonë i shpërndanë ndjenjat.

Por, kur e përmendi at prrallën për mbulesën, ajo pyeti:

— E pse?

— Pse?

Ai ngurroi.

— Sepse ju kam dashunue shum.

Dhe, tue i urue vehtes që kaloi këtë vështirsi, Leoni po hetonte mësheftazi fytyrën e saj.

Fytyra e saj ishte si qielli kur era largon prej tij rêt. Grumbulli i mendimeve të dhimbshme që hijojshin syt e saj të kaltërt thuese u zhduk befas prej tyne dhe tanë fytyra i shkëlqeu.

Ai pritte. Ajo mâ në fund u përgjegj:

— Mue ma ka ndie zemra këtë gjithmonë...

Mandej i rrëfyen njanit tjetrit ngjarjet e parandsishme prej asaj jetës së moçme të kalueme, gëzimet dhe pikllimet e së cilës i treguen pak mâ parë me nji fjalë të vetme. Atij i kujtohej hija e hardhis s'egër, fëstanat që bante, gjanat në dhomën ose dhe në tanë shtëpin e saj.

— Po kaktusat tonë të mjerë, ç'u bâ me ta?

— Të ftofitit i shkatrroi dimnit.

— Ah, të kishit me e dijtë se sa herë kam mendue për to. Shpeshherë i shiqojsha para vehtes si atëherë kur verës dielli u binte në mëngjes kapakëve dhe kur i shiqojsha duent tueja lakuriqe se si lëvizshin midis luleve.

— I shkreti miku im! — tha ajo, tue ia zgjatë dorën.

Leoni i mbështeti shpejt në të buzët e veta. E mandej, kur fshani thellë, tha:

— Ju keni qenë n'at kohë njifarë fuqije e pambërrijtshme, e cila pat sundue jetën time. Njiherë, për shembull, erdha te ju; por juve sigurisht nuk ju kujtohet kjo?

— Më kujtohet, — tha ajo. — Vetëm vazhdoni!

— Ju keni qenë poshtë, në koridor, të gatshëm me dalë. Me nji kambë në shkallën e fundit. Madje në krye kini pasë kapelën me lule t'ima e të kaltërta; dhe pa kurrfarë thirrjeje prej anës suej unë vijsha mbas jush kundër dëshirës sime. Mirëpo, mbas çdo çasti e kisha gjithnji mâ të qartë se bâjsha marri, por megjithatë prap ecsha afër jush, tue mos guxue me ju përcjellë drejtpërdrejti dhe njiheri tue mos mundë megjithatë me ju lanë. Kur hytë në nji dugajë unë ndejta në rrugë dhe ju shiqojsha nëpër vitrinë se si po hiqshit dorzat dhe po numrojshit të hollat. Mandej i ratë ziles te zonja Tyvash, ju çelën derën e unë mbeta si ndonji tarallak para derës së madhe e të randë që u. mbyll mbas jush.

Zoja Bovari e ndëgjonte tue u habitë që tashmâ ishte aq e vjetër. Të gjitha këto gjana, të cilat paraqiteshin përsëri para saj, thuese e zgjanojshin qarkun e jetës së saj, tue shkaktue në të si ndonji pafundsi

ndjenjash, të cilave ajo u dorzohej kohë mbas kohe dhe ai pohonte me zâ të lehtë dhe me sy gjysëm të mbyllun:

— Po, âsht e vërtetë! Asht e vërtetë!... Asht e vërtetë!

Ata ndëgjuen se si ra ora tetë në kumbonare të ndryshme të lagjes së Bovuazenit, e cila âsht plot me institute, kisha dhe pallate të mëdha të lanuna shkret. Nuk bisedojshin mâ, por, tue shique njani tjetrin, e ndiejshin në krye njifarë ushtime, thuese diçka e tingllueshme gufonte bashkarisht prej bebzave të tyne të paluejtshme. Duert u ngatnruen për së shpejti; e kaluemja dhe e ardhmja, kujtimet dhe andrrimet, të gjitha këto u shkrinë befas n'ambëlsín e kësaj magjepsjeje të madhe. Errsina e natës i mbulonte gjithnji e mâ dendun muret, në të cilat memzi shkëlqejshin nëpër muzg vetëm edhe ngjyrat e forta të katër pikturave, të cilat paraqitshin katër pamje prej dramës *Tour de Nesle*[1]), me spjegimet nën to në spanjolisht dhe në frengjisht. Nëpër dritaren pak të çelun shifej midis pullazeve të thepisuna nji copëz e qiellit t'errët.

Ajo u çue me ndezë dy qirij në komodinë, e mandej u ul përsëri.

— Pra?... — tha Leoni.

— Pra?... — përsëriti ajo.

Dhe ai mendonte se si me vazhdue bisedën e ndërpreme kur ajo i tha:

— Si âsht e mundun që askush deri tash nuk më ka shprehë këso ndjenjash?

Leoni klithi tue thanë se si âsht (vështirë me kuptue natyrën ideale. Ai e ka pasë dashunue atë qysh me të pamë të parë dhe i ka ardhë randë me mendue për lumtunín që do ta gëzojshin sikur me ndonji rast fatlum t'ushin njoftë mâ heret dhe t'ishin lidhë pashkëputmënisht njani për tjetrin.

— Unë kam mendue nganjiherë për këtë — pranoi ajo.

— Çfarë andrre e mrekullueshme! — murmuriti ai.

Dhe, tue marrë butsisht peshin e brezit të saj të bardhë e të gjatë, shtoi:

— Kush na ndalon me ia nisë prej fillimit?

---

[1]) Dramë në pesë akte, të cilën e kanë shkrue në vitin 1832 A. Dyma dhe Gajari simbas pallatit me këtë emën në Paris. (Shënim i përkth.).

— Jo, mik i dashtun, — u përgjegj ajo. — Unë jam tepër plakë... Ju jeni tepër i ri... Më harroni! Grat tjera do të ju dashunojnë ... edhe ju do t'i dashunoni ato.

— Jo sikruse juve! — bërtiti ai.

— Ju jeni si fëmija! Hajt, të flasim me mend! Unë due kështu!

Ajo i spjegoi se dashunija e tyne ishte e pamunun dhe se duhej të mbeteshin si dikur në marrëdhanje modeste të miqsis vllaznore.

A flitte ajo megjithmend? Sigurisht Ema as vetë nuk e dinte këtë, sepse e kishte kaplue të tanën magjepsja e mashtrimit dhe nevoja për me u mbrojtë prej saj; dhe tue vështrue djalin e ri me shiqim të njomë, ajo kthente me të butë duert e tija të dridhshme, të cilat provojshin me e ledhatue me frigë.

— Ah, më falni! — tha ai tue u tërheqë.

Emën e kaploi njifarë frige e çuditshme prej këtij frigsimi, i cili ishte për të mâ i rrezikshëm se guximi i Rudolfit, kur i afrohej me duer të hapuna. Asnji njeri nuk i ishte dukë kurr aq i bukur.

Njifarë sinqeriteti i mrekullueshëm buronte prej tanë qëndrimit të tij. Ai lëshonte shpeshherë qerpikët e vet të gjatë e të bukur, të cilët çoheshin pak përpjetë. Fytyra e tij e butë kuqej — mendonte ajo — prej etjes për të, dhe Ema ndiente dëshirën e pakundërshtueshme me e puthë. Atëherë, tue u krrusë kah ora e murit thuese shiqonte se sa ishte ora, tha:

— O zot, sa vonë qenka! Sa jemi hutue tue bisedue!

Ai e kuptoi se çka donte me thanë ajo me këto fjalë dhe kërkoi kapelën e vet.

— Madje paskam harrue edhe me shkue në teatër! E i mjeri Bovari më ka lanë këtu vetëm për kët arsye! Zotni Lormo prej rrugës Grand-Pon ka pasë me më çue atje me të shoqen.

Dhe kështu kaloi iky rast, sepse ajo do të shkonte menjiherë të nesërmen.

— Njimend? — pyeti Leoni.

— Po!

— Por duhet të ju shof përsëri, — vazhdoi ai; — kisha dashtë me ju thanë...

— Çka?

— Digka me randsi... serioze! Ah jo, në të vërtetë, ju nuk do të shkoni, kjo âsht e pamundun! Sikur

ta dijshit... ndëgjomë!... Ju, pra, nuk më paskeni kuptue? Ju, pra, nuk ia paskeni qëllue?...

— Ju po flitni krejt qartë, — tha Ema.

— Ah! Ju po mahiteni ende! Mjaft! Mjaft! Leni të ju shof, pash zotin, përsëri... njiherë... vetëm njiherë!

— Po! Mirë...

Ajo u ndal, mandej, thuese u mendue:

— Ah! Jo këtu!

— Ku të doni!

— A doni...

Ajo thuese mendonte, e mandej tha me të premë:

— Nesër n'ora njimbëdhetë në katedralë.

— Do të jem atje! klithi ai dhe e kapi për duersh, të cilat ajo menjiherë i tërhoq kah vehtja.

E meqenëse që të dy ishin në kambë, Ema kryeulun e ai mbrapa shpinës së saj, ai u kthrus mbi qafën e saj dhe e puthi në shin të qafës me pasion.

— Ju qenkeni i marrë! Ah, ju qenkeni përnjimend i marrë! — përsëritte ajo me nji të qeshun të tingllueshëm e të ndërpremë, ndërsa puthjet rendoheshin njana mbas tjetrës. Atëherë ai zgjati kryet mbi krahët e saj thuese kërkonte pranimin në syt e saj. Ata e shiqojshin plot me njifarë dinjiteti t'akullt.

Leoni u tërhoq tre hapa për me dalë, por u ndal në prag. Mandej pëshpëriti me zâ të dridhshëm:

— Mirë u pafshim nesër.

Ajo u përgjegj ttue luejtë kryet dhe si ndonji shpend u zhduk në dhomën fqi.

Në mbramje Ema fi shkroi Leonit nji letër të gjatë në të cilën hiqte dorë prej takimit me tê. Tash, pra, ka marrë fund, mendoi ajo, dhe ata, për shkak të lumtunis së vet, nuk guxojnë me u takue mâ. Mirëpo, kur e mbylli letrën, u gjet në situatë shum të vështirë, sepse nuk dinte adresën e Leonit.

— Po ia dorzoj vetë, — tha me vedi, — ai do të vijë me siguri.

Të nesërmen, Leoni, në dritare të çelun, tue këndue ngadalë në ballkon, lyente dhe lustronte këpucët e veta të shkurta, madje disa herë. Mandej, në mbramje, i hekurosi pantollonat e bardha dhe çarapat mâ të bukura, veshi setrën e blertë, qiti në shami tanë parfemin që kishte, e mandej, mbasi lagi flokët, i shprishi përsëri për me u dukë sa mâ të bukur dhe sa mâ të natyrshëm.

— Ende âsht tepër heret, — mendoi ai tue shiqe orën kukuvajkë të frizerit, që tregonte se ishte ora nandë.

Ai çfletoi nji zhurnal të vjetër të modës, mandej duel, pini nji cigare, kaloi tri rrugë dhe meqenëse iu duk se tashmâ kishte ardhë koha, u nis ngadalë kah sheshi para kishës së Zojës së bekueme.

Kjo ndodhi nji ditë të bukur vere. Stolit e argjendta shkëlqejshin nëpër vitrinat e argjentarëve, e drita e diellit që binte shtrembët në katedralë, dridhej në kthesat e mureve të murrme; nji tufë shpendësh qarkullonte në qiellin e kaltërt rreth pyrgut me vrima në formë trifletshi. Sheshit, që ushtonte prej të thirrmeve, i vinte era lule me të cilat ishte mbulue, me trandafille, jasemin, karanfil, narcis dhe tuberoza, ndër të cilat aty-këtu rritej blerimi i lagësht, bari i macës dhe i zogut e në mes të sheshit zhaurritte katarakti, kurse nën çadrat e gjana, midis piramidave të pjepnave, pemëshitset e kryeshtrueme mbështillshin në letër tufa vjollcash.

Djali i ri muer nji tufë. Kjo ishte hera e parë në jetën e tij që blente lule për nji grue; dhe krahnori i tij, kur thithi at erë, u fry prej krenaris thuese me këto dhuratë, e cila i ishte dedikue nji personi tjetër, po nderonte vetvehten.

Mirëpo, ai kishte frigë mos po e shifte kush dhe hyni vendosmënisht në kishë.

Rojtari i kishës n'at çast rrinte në prag në mes të hymjes së majtë nën pikturën *Marjana vallzon* me xhufkë në përkrenare, me shpatë n'idhe me shkop në dorë, mâ kryenaltë se ndonji kardinal dhe krejt i shkëlqyeshëm si ndonji kalezh i shêjtë.

Ai iu afrue Leonit dhe me at buzëqeshje t'ambël dhe shpirtmirë, që âsht cilsi e priftënve kur u drejtohen fëmijve, pyeti:

— Zotnija sigurisht nuk qenka prej këtu? Zotnija ndoshta dëshiron me pá monumentet e kishës sonë?

— Jo, — tha Leoni.

Ai vizitoi mâ parë kybet e afërme, e mandej erdh deri te dera dhe këqyri sheshin. Ema nuk vinte ende. Ai u kthye mbrapa deri te kori.

Kybja pasqyrohej n'enët me ujë të bekuem me skajet e harqeve të veta gotike dhe me disa pjesë të dritareve. Por, pasqyrimi i pikturave, që bridhej në skajin e mermertë të gurit të rrasës me ujë të bekuem, farfullonte përsëri në dyshemen prej guri si

ndonji qylym. Drita e ditës depërtonte në kishë me dy rreze të mëdha nëpër tri dyer të çeluna. Kohë mbas kohe kalonte nëpër fund të kishës rojtari, i cili para altarit kryesuer rrugës binte pak në gjuj si besimtarët, të cilët nguten. Shandanat e kristaltë rrijshin varun e të palëvizshëm. Para altarit kryesuer bante dritë nji llampë argjenti, e prej kapelzave për amash, prej pjesëve t'ernta të kishës, mbërrijshin nganjiherë si dofarë të fshamesh të thella me gjamën e ndonji grile, që lëshohej tue jehue nën kupolat e nalta.

Leoni ecte me hapa madhshtorë buzë mureve. Jeta nuk i ishte dukë kurr aq e bukur. Ema do të vijë për ndonji çast, e mrekullueshme, e ngazllyeme, tue shique anëve me pá mos po e shiqon kush mbrapa, në fëstan me rrudha, me lornjon të praruem, me këpucë të veta të vogla, me gjithfarë imtsinash fisnike, të cilat atê nuk e kishin kënaqë kurr deri tash, dhe me sharm të pashembullt virtyti që megjithatê lëshon pê. Qe, tanë kisha, si ndonji salon i madh intim, âsht përgatitë me e pritë. Kybet krruseshin me pranue n'errsinë rrëfimin e dashunis së saj, dritaret e llarme shkëlqejshin me ndriçue fytyrën e saj, e kemtarët porsa ndizeshin që ajo të çfaqej si ndonji engjull në rêt erëkandshme.

Mirëpo, ajo nuk vinte ende. Ai u ul në kanrikë dhe syt iu ndalën në nji dritare të kaltërt me piktura, në të cilën shifeshin marinarët tue bajtë koshat. Ai e shiqoi gjatë e me kujdes dhe numronte halat e peshqve dhe vrimzat për pulla ine jelekë, ndërsa mendimet i silleshin tue kërkue Emën.

Rojtari i kishës zemrohej vetë me vehte n'at njeri, i cili kishte guxue me admirue vetë kishën e qytetit. I dukej se ai njeri po sillej disi në vedi, thuese po e vidhte dhe gati po bante nji cënim të kishës së shêjtë.

Ndërkaq, nëpër rrasat e gurit shushuriti mëndafshi, u pa maja e nji kapele, nji pelerinë e zezë... Kjo ishte ajo! Leoni u çue dhe u ngut me i dalë përpara.

Ema ishte e zbetë. Ecte me hapa të shpejtë.

— Lexoni! — tha ajo, tue ia dhanë nji letër... — Ah, jo!

Dhe e tërhoq përnjiherë dorën e hyni në kapellzën e Zojës së bekueme, ku ra në gjuj buzë nji rafti dhe filloi me iu lutë zotit.

Djali i ri u zemrue njiherë me këto marrina të lutjes fetare; e mandej megjithatë ndjeu njifarë kënaqsije tue e pá se si në mes të takimit dashunuer ishte thellue më lutje si ndonji markizë andaluziane; por për së shpejti iu mërzit edhe kjo, sepse ajo ende lutej.

Ema lutej, ose mâ mirë me thanë mundohej me u lutë, tue shpresue se prej qiellit do t'i vinte ndonji zgjidhje e papritun dhe, për me fitue ndihmën e zotin, mbushi syt e vet me shkëlqimin e vendit të shêjtë, tue thithë erën e shebojit që kishte lulzue n'enët e mëdha dhe përgjue heshtjen e kishës, e cila vetëm rritte stuhín në zemrën e saj.

Mâ në fund ajo u çue dhe porsa deshti me shkue, kur rojtari i kishës u afrue befas dhe i tha:

— Zonja sigurisht nuk qenka prej këtu? Ndoshta zonja dëshiron me pa monumentet e kishës sonë?

— Ah, jo, — klithi Leoni.

— Pse jo? — kundërshtoi ajo.

Ema në të vërtetë në kthjellitsin e saj të luhatun kapej dëshpruesh për Zojën e bekueme, për idhuj, për vorre dhe për gjithçka që i ofrohej.

Atëherë rojtari, për me *ruejtë rendin,* i çoi mu te hymja në shesh ku u tregoi me shkop rrethin e madh prej rrasash të zeza pa mbishkrim dhe pa zbukurime.

— Ky âsht — tha ai me dinjitet, — rrethi i kumbonës shum të bukur t'Ambuas. Ajo ka qenë e randë katërdhetë mijë funta dhe nuk ka pasë shoqe në tanë Europën. Punitori që e ka shkri, ka vdekë prej gëzimit...

— Të shkojmë! — tha Leoni.

Rojtari u nis pnap përpara, e kur erdh para kapellzës së Zonjës së bekueme, shtrini duert thuese me nji lëvizje të gjanë dëshironte me pushtue të gjitha dhe mâ me krenari se ndonji pronar kaltundi që tregon pemët e veta, tha:

— Kjo rrasë e thjeshtë mbulon Pjer dë Brezeun, zotnin e Varenit dhe Brisakut, marshalin e madh prej Puatout dhe regjentin e Normandis, i cili u vra në betejën e Monlerys, më 15 korrik 1465.

Leoni kafshonte buzët dhe rraptonte me kambë prej mosdurimit..

— E në të djathtë, ai fisniku në mburojë hekuri në kalin që po ngjitet përpjetë, ai âsht mipi i tij Luigj dë Breze, zotnija i Brevalit dhe Monshoveut, kont i

Molevrierit, baron i Moniut, dhamtar, i mbretit, kalorës i Urdhnit të kryqit të shêjtë dhe gjithashtu regjent i Normandis, ka vdekë me 23 korrik 1534, nji të dielje, si thotë mbishkrimi; ai njeri, pak mâ poshtë, që porsa po përgatitet me hy në vorr paraqet në të vërtetë të njajtin fisnik. Nuk âsht e mundun me marrë me mend nji pamje mâ të përsosun t'asgjas, apo jo?

Zoja Bovari muer lornjonin e vet. Leoni e shiqonte palëvizshëm, tue mos u mundue me thanë mâ asnji fjalë, me bâ asnji lëvizje, aq fort e ndiente vehten të dekurajuem para kësaj gatshmënije të dyfishtë për murmuritje dhe indiferencë.

Rojtari i palodhshëm flitte prap:

— Kjo grue skaj tij, që ka ra në gjuj' dhe po qan, kjo âsht e shoqja Diana dë Puatie, kontesha dë Breze, princesha dë Valentinua, e lindun me 1449, vdekë me 1566, e në të majtë, ajo që po mban fëmin ngryk, ajo âsht Zoja e bekueme Marija. Tash kthehuni në kët anë: këto janë vorret e Ambuave. Të dy kanë qenë kardinala dhe arqipeshkva të Ruanit. Ai atje ka qenë ministër i mbretit Ludevitit të XII. Ai ka bâ shum të mira për kët kishë të qytetit dhe në testamentin e vet u ka lanë të vorfunve tridhetë mij talira të florijtë.

Dhe, tue mos u ndalë, tue folë pada, ai i çoi në nji kapellëz plot me rrethoja, i largoi disa prej tyne dhe zbuloi njifarë shkambi, i cili ndoshta ka qenë dikur ndonji idhull i punuem keq.

— Ky idhull ka zbukurue dikur — tha ai me të fshame të thellë — vorrin e Riçard Zemërluanit mbretit t'Anglis dhe princit të Normandis. Kalvinistët, zotni e kanë pru n'aso situate. Ata, nga mënija e pashoqe, e kanë shti në dhé, nën fronin e hirsis së tij kryeipeshkvit. Qe, kjo âsht dera, nëpër të cilën hirsija e tij shkon në banesën e vet. E tash po shkojmë me pa dritaret me pikturat e Garguiut.

Ndërkaq, Leoni nxuer shpejt prej xhepit nji monedhë argjenti dhe e kapi Emën për dore. Rojtari u tmerue krejt dhe tue mos mundë me kuptue kurrsesi kët dhuratë të hershme, kur të huejit i kishin mbetë aq shum gjana me pa. Prandej e thirri mbrapa:

— Hej, zotni! E pyrgun! E pyrgun!

— Falemnderës, — tha Leoni.

— Zotnija po gabon! Ai âsht afër 440 pëllambë i naltë, vetëm nandë pëllambë mâ i ultë se piramida

e madhe e Egjyptit. Krejt âsht prej hekurit të shkrimë, ai...

Leoni ikte sepse i dukej se dashunija e tij, e cila tash gati dy orë rrinte në kishë e palëvizshme dhe memece si guri do të zhdukej tash si tym nëpër gypin e shpuem, nëpër at kafaz të gjatë, at tymtar të shpuem, i cili ishte çue në mënyrë aq groteske mbi katedralën si hir i çuditshëm i ndonji shkrijatori me fantazi të bujshme.

— E ku po shkojmë? — pyeti ajo.

Tue mos u përgjegjë, ai shkonte përsëri me hapa të shpejtë; dhe zoja Bovari e shtini gishtin n'ujt e bekuem, kur ndëgjuen mbas vedi dihamën e randë të ndërpreme me këcimin harmonik të shtagës. Leoni u kthye.

— Zotni!

— Ç'âsht?

Dhe ai pa rojtarin e kishës se si po bante nën sjetull nja njizet fletore të trasha të qepuna, të cilat i mbështette për barku që të mos i bijshin. Këto ishin veprat *që kishin qenë shkrue për katedralën.*

— Tamallak! — murmuriti Leoni dhe duel vrap prej kishës.

Në sheshin para kishës luente nji fëmi.

— Shko e mâ gjej nji karrocë!

Fëmija fluturoi si shigjeta rrugës Katrë-vê; atërherë ata mbetën disa çaste vetëm njani përballë tjetrit, pak të hutuem.

— Ah, Leon! Përnjimend... unë nuk dij... a guxoj!...

Ajo ngurronte e mandej tha megjithmend:

— A e dini se kjo nuk âsht punë aspak e hijshme?

— Pse? — u përgjegj shkruesi. — Në Paris të gjithë bâjnë kështu!

Këto fjalë, si ndonji shkak i pakundërshtueshëm e bindën.

Mirëpo, karroca nuk vinte. Leoni kishte frigë se mos po kthehej Ema në kishë. Mâ në fund karroca erdhi.

— Dilni së paku nëpër portalin e veriut! — bërtiti rojtari i kishës, i cili pat mbetë në prag, — që të mundeni me pa *Ringjalljen, Gjyqin e fundit, Parajsin, mbretin David dhe Mëkatarët* në zjarmin e ferrit.

— Ku dëshironte me shkue zotnija? — pyeti karrocieri.

— Ku të dëshironi! — tha Leoni tue shtye Emën në karrocë.

Dhe karroca e randë u nis. Ajo u lëshue rrugës Gran-Pon, kaloi sheshin dez Ar dhe bregut Keji Napoleon, nëpër urën Pon-Nef dhe u ndal befas para statujes së Pjerr Kornejt.

— Grahni mâ tutje! — bërtiti zani që mbërrinte prej karrocës.

Karroca u nis përsëri dhe, tue u lëshue tashmâ udhëkryqit La Fajet rrugëve të pjerrta, hyni vrap në hapsinën e rrethueme para stacionit.

— Jo, grahni drejt! — bërtiti i njajti zâ.

Karroca duel prej rrethojës dhe për së shpejti, mbasi mbërrini në shetitore, u nis me trok të lehtë, ndërmjet vidhave të mëdhej. Karrocjeri fshiu ballin, vuni kapelën prej lëkure ndërmjet gjujve dhe i grahu karrocës jashtë rendit të drujve, në breg të lumit buzë pendës.

Tash shkonte buzë lumit, rrugës së dundërtarëve që ishte shtrue me ranë të terun, mandej nji kohë të gjatë në drejtim t'Ojselit n'anën tjetër t'ishujve.

Por, befas ajo fluturoi nëpër Katërmar, Sotvil, Grand-Shosé, rrugës Elbef dhe u ndal për të tretën herë para Kopshtit botanik.

— Grahni mâ tutje, bre burrë! — bërtiti me zâ edhe mâ të tërbuem.

Dhe, tue vazhdue menjiherë udhtimin, karroca kaloi nëpër Sen-Sever, Kej dë Kyrandie dhe Kej o Mel, mandej edhe nji herë nëpër urë dhe sheshin Shamp dë Mar dhe mbas kopshteve të spitalit, ku pleqt në xhaketa të zeza shetitshin në diell, buzë nji terace, e cila ishte krejt e gjelbërt prej lerthit. Mandej i ra bulevardit Byvrej, kaloi bulevardit Koshuaz, mandej nëpër tanë Mon Ribudin deri te shpati Devil.

Atëherë u kthye, e mandej, pa qëllim e drejtim, filloi me u sjellë andej e këndej. E panë në Sen Pol, në Leskyr, në Mon-Gargan, në Ruzh-Miary dhe në sheshin Galarbua, mandej edhe në rrugën Maladreri, në rrugën Dinanderi, para Sen-Romenit, Sen-Vivienit, Sen-Makluit, Sen-Nikezit, para doganës, te Bas-Viej-Turi, te Trua-Pipi dhe te vorrezet Simetie-Monumental. Kohë mbas kohe, karrocieri, prej ndejses së vet hidhte shiqime të dëshprueme në pijetore. Ai nuk mudte me kuptue se çfarë marrije për shetitje e shtynte këtë çift të çuditshëm që nuk donte kurrsesi me u ndalë. Mudohej me u ndalë disa herë, por ndiente menjiherë mbas vehtes ato thirrjet e tërbueme. Atëherë u grahte edhe mâ fort dy kuajve të vet, që lahe-

shin në djersë, pa ia vu fort veshin që karroca këcente, tue zanë më thue aty, dhe tue mos qa krye për kurrgjâ, tanë i mbrolun dhe gati tue qa nga etja, nga lodhja e trishtimi.

E në limâ, ndërmjet qenreve të transportit e fuqive dhe nëpër rrugë, nëpër qoshe, qytetarët, me sy zgurdullue shiqojshin këtë pamje aq të pazakonshme në provincë, karrocën me perde të lëshueme, e cila çfaqej vazhdimisht, e mbyllun mâ tepër se ndonji vorreze dhe tue u tundë si ndonji anije.

Befas, në midis të ditës, në mes të fushës, kur dielli hidhte mâ neptsisht rrezet në llampat e vjetra të prarueme n'argjent, nji dorë lakuriqe duel prej perdeve të verdha pëlhure dhe hodhi disa copa të letrës që i muer era dhe tanë pak mâ tutje si flutura të bardha në fushën e tërfojës së kuqe në lulzimin mâ të madh.

E mandej, kah ora gjashtë, karroca u ndal në nji rrugicë, në lagjen e Bovuazenit, dhe prej saj duel nji grue me vel të lëshuem, e cila ecte tue mos kthye kryet.

II

Kur erdhën në bujtinë, zoja Bovari u habit që nuk po shifte karrocën e postës. Iveri, i cili e kishte pritë pesëdhetë e tri minuta, mâ në fund kishte shkue.

Në të vërtetë kurrgjâ nuk e detyronte me shkue, por ajo i kishte dhanë fjalën se do të kthehej po at mbramje. Përveç kësaj Karli e pritte dhe ajo tashmâ e ndiente at nënshtrimin e frigshëm, i cili për shum gra âsht si dënim dhe në të njajtën kohë edhe si pagim për shkeljen e kunorës.

Ajo e përgatiti arkën e vet tue u ngutë, pagoi llogarín, muer me qera n'oborr nji karrocë të vogël dhe, tue e ngutë karrocierin, tue i dhanë zemër, tue pyetë orë e çast sa âsht ora dhe sa kilometra kanë kalue, mâ në fund mbërriti *Dallëndyshen* te dyert e shtëpijat e para në Kimkapua.

Porsa u ul në nji skâj, ajo mbylli syt dhe i çeli vetëm atëherë kur ishin rranzë mallit ku njofti prej së largu Felisiten e cila e pritte para shtëpis së mbathtarit. Iveri ndali kuajt e gjellëbamsja, mbasi u çue në maje të gishtave deri te dritarzja, tha në mënyrë të mëshefte:

— Zonjë, duhet të shkoni menjiherë te zotni Omeu. Fjala âsht për nji punë shum të ngutshme.

Vendi ishte i qetë si rëndom. Në qoshe të rrugëve shifeshin grumbujt e kominave të kuqremta, që avullojshin n'ajr, sepse tash ishte koha e ziemjes së pemëve, dhe të gjithë në Jonvil përgatitshin rezervat e veta të njajtën ditë. Ndërkaq, para barnatores binte në sy nji ngutje e madhe, e cila ua kalonte të gjitha tjerave me epërsin që duhet të ketë patjetër nji laborator mbi furrat e qytetarëve të thjeshtë, nevoja e përgjithshme mbi kërkesat e individëve.

Ema hyni mbrenda. Kollbtuku i madh ishte përmbys, madje edhe *Fanal dë Ruani* ishte shtri në dysheme midis dy havanave. Ajo shtyni derën dhe në mes të kuzhinës, ndërmjet qypave të murrmë, që ishin plot me serez të pastruem, sheqer t'imë dhe sheqer kokërr, ndër vagat në tavolinë dhe pjatat në zjarm, vû re të gjithë njerzit e shtëpis s'Omeut, të mëdhej e të vegjël me përparse që u mbërrijshin deri nën mjekërr, dhe me piruj në dorë. Justini, krye-ulum, rrinte në kambë para barnatorit, i cili bërtitte:

— Kush të ka thanë me shkue me e marrë në kaparnaum?[1])

— Hej, çka u bâ? Çka ka ndodhë?

— Çka ka ndodhë? — u përgjegj barnatori. — Mermi me mend, po ziejmë pekmez; ai po vlon, por meqenëse gati ka gufue sepse ka vlue tepër fort, unë kërkova me pru nji enë tjetër mâ të madhe. Në këto fjalë, ky këtu nga pakujdesija, nga përtacija, ka shkue dhe prej farkës në laboratorin tim ka marrë çelsin e kaparnaumit.

Barnatori e quente kështu nji dhomëz, në mansardë, e cila ishte plot me enë dhe me tesha të ndryshme të degës së vet. Shpeshherë, me orë rrinte në të tue ngjitë copa letrash, tue derdhë enët dhe tue mbushë paqetat; ai nuk e quente këtë dhomëz si magazinë të thjeshtë, por si vend të shêjtë me të vërtetë, prej të cilit dilshin mandej, të punueme me duert e tij, gjithfarë hapash të vogla ose mâ të mëdha, çajnash, langjesh për mjekim dhe barnash që do t'i qesin namin nëpër tanë at rrethinë. Askush i gjallë nuk ka hy n'at dhomë; ai e respektonte aq fort, sa që vetë e

[1]) Vend ku mbahen gjana të ndryshme të hedhuna pa rend. Kjo fjalë rrjedh prej qytetit të Galieut, Kafarnaumit. (Shënim i përkth.).

fshinte. Me nji fjalë, nëqofëse barnatorja ishte vend ku mundte me hy gjithkush dhe *ku ai rritej në mendje, kafarnaumi* ishte strehim ku Omeu tërhiqej në mënyrë egoiste për me u kënaqë në punët e veta mâ të dashtuna. Prandej kjo pakujdesi e Justinit edhe i dukej si mosrespektim i tmershëm, dhe mâ i kuq se serezi, përsëritte:

— Po, çelsin e kafarnaumit! Çelsin, me të cilin mbylli thantinat bashkë me langjet e rralla! Dhe merrni me mend, ka shkue dhe e ka marrë të vetmen enë, të cilën e kam pasë përgatitë për rezervë! Enë me kapak, të cilën ndoshta unë nuk do ta përdori kurr! Çdo gjâ ka vlefitën e vet në punët e rrezikshme të degës sonë! Por, dreqi ta marrë! Duhet me bâ ndryshime dhe mos me përdorë për punë të thjeshta të shtëpis ato që janë të caktueme për punë të barnatores! Kjo âsht njisoj sikur dikush me e pre pulën me thikë anatomike, ose sikur ndonji gjykatës...

— Qetsou, bre burrë! — tha zonja Ome.

E Atali, tue e tërheqë për setre, tha:

— Babë, babë!

— Jo, lemni! — thonte mandej barnatori. — Lemni! Dreqi ta marrë! Mâ mirë ta çeli tregtoren me gjana ushqimore, për fjalë të nderit! Vetëm vazhdo kështu! Mos respekto kurrgjâ! T-he! Copto! Lësho pijanecat! Digj mullagat! Shtjer turshi tranguit në bokalle! Shkyej pecat!

— Por ju mâ keni pasë... — tha Ema.

— Mënjiherë! — A e din hiç se në çfarë rreziku ke qenë. A nuk ke pá kurrgjâ atje në të majtë, në qoshe, në rafitin e tretë? Fol, përgjigju, thuej mâ njiherë diçka!

— Jo, nuk dij, — belbëzoi djali.

— Aha, nuk din! Eh, mirë, por unë e dij! E ke pá nji shishe prej qelqi të kaltërt, të vulosun me dyll të kuq, në të cilën gjindet nji pluhun i bardhë dhe në të cilën madje kam pasë shënue: „RREZIK"! A e din se çka ka në të? Arsenik! E ti shkon me prekë aty! Dhe merr enën që rrin afër saj!

— Afër saj!... — klithi zonja Ome tue lidhë duert. — Arsenik? Po ti ke mundë me ma helmue ne të gjithëve!

Fëmijt filluen me bërtitë thuese qysh tash ndijshin dhimbje të tmershme në bark.

— Ose së paku me helmue ndonji të sëmundë! — vazhdoi barnatori. — Don me thanë paske dashtë me

më çue në bankën e t'akuzuemit para gjyqit të porotës? Me pá se si po çojnë me m'ekzekutue? A nuk e din se sa kujdes kam unë kur kam të bâj me barnat, megjithse kam përvojë shum të madhe në këtë punë. Shpeshherë frigohem edhe vetë kur mendoj për përgjegjsín time! Sepse qeverija na ndjek, e ligjet e marra, të cilave u nënshtrohemi, rrijnë varun mbi krenat tona si shpata e vërtetë e Damokliut.

Ema as që mendonte me pyetë mâ se çka kishin dashtë prej saj, e barnatori, i mbushun frymë, vazhdonte me folë:

— Kështu, pra, po më falënderon për të gjitha të mirat që po të bâjmë! Kështu po më del borxhit për tanë kujdesin atnuer që po tregoj ndaj teje! Sepse, ku do t'ishe ti sikur mos të më kishe mue? Çka kishe ba? Kush po të jep bukë, kush po të rrit, po të veshë dhe po të jep gjithçka që nji ditë të hyjsh me nderë në radhët e shoqnis! Por, për me ia mbërrijtë kësaj, duhet me kapë fort rremin në dorë dhe me fitue, si thonë, kalkuja në dorë. *Fabricando fit faber, age quod agis*[1]).

Ai citonte latinisht, aq ishte zemrue. Do të kishte citue edhe kinezisht, edhe grenlandisht, sikur t'i njifte ato dy gjuhë, sepse ishte në njanën prej atyne krizave kur shpirti pa nrdyshim zbulon gjithçka që mëshifet në të si oqeani që në kohën e stuhive hapet prej barit të detit në bregun e vet e deri te zalli në thellsít.

Edhe ai vazhdoi:

— Po filloj me u pendue tmersisht që të kam marrë në shpinën time! Me të vërtetë do të kisha bâ mâ mirë kisur të kisha qenë atëherë në mjerim dhe në baltën, në të cilën ke lindë! Ti nuk do të bâhesh kurr për diçka tjetër, vetëm për me ruejtë bagtin. Ti nuk ke kurrfarë prurje për shkollë, memzi din me shkrue nji copë letër! E po jeton këtu te unë si ndonji gjakue, si veshka në vjam dhe po kënaqesh si gavan!

Ndërkaq Ema iu kthye zonjës Ome dhe i tha:

— Më thanë që të vij...

— Ah, zot! — iu përzie në fjalë zonja shpirtmirë me fytyrë të mjerueme, — si të ju them?... Ka ngjá nji fatkeqsi!...

[1]) Puno me temel punën tande sepse vetëm me punë bâhesh mjeshtër. (Shënim i përkth.).

Ajo nuk i dha fund fjalës, e barnatori murmuronte:

— Zbraze! Laje! Çoje mbrapa! Hajt, ngutu! — dhe tue kapë Justinin për jakë të xhaketës filloi me e tundë ashtu që prej xhepit i ra nji libër.

Djali u përul, por Omeu qe më i shpejtë dhe e kapi librin e filloi me e shique syzgurdulluem e gojëhapun.

— *Dashunija... bashkëshortore!* — tha ai tue ndá ngadalë këto dy fjalë. — Ah! Shum mirë! Shum mirë! Mrekullí! Ani edhe me fotografina!... Eh, megjithatë kjo âsht tepër!

Zoja Ome u afrue.

— Jo, mos e nguc atê!

Fëmijt deshtën me pá fotografít.

— Jasht! — tha ai me zâ urdhnues.

Ata duelën.

Ome ecte më parë me hapa të gjatë nëpër kuzhinë tue mbajtë librin e çelun ndërmjet gishtave, tue rrotullue syt krejt i tërbuem, i mëllefun, i mbushun frymë thuese tash do t'i binte pika. Mandej shkoi drejt kah çiraku i vet dhe u ndal para tij me duer kryq:

— Po ti paske të gjitha të metat e mundshme, more fatkeq! Rueju se ti do të rrëxohesh shpejt!... Mos ke mendue se ai libër i paturp mundet me ra në dorë të fëmijve të mij, me ngjallë te ata mendime jo të pastra, me ndye virgjinitetin e Atalit dhe me prishë Napoleonin! Ai âsht gati i rritun! A je të paktën i sigurtë se ata nuk e kanë lexue? A mundesh me më bindë?...

— Por ju lutem, zotni, — tha Ema, — ju paskeni dashtë me më thanë diçka.

— Po âsht e vërtetë, zonjë... Vjehrri juej ka vdekë!

Zotni Bovariu — ati pat vdekë përnjimend befas natën e kalueme, kur ishte çue prej tavolinës, dhe, nga kujdesi i tepruem ndaj ndijshmënis s'Emës, Karli i ishte lutë zotni Omeut me ia thanë me kujdes at lajm të tmershëm.

Omeu i pat mendue qysh përpara fjalët që do t'ia thonte, mandej i rrumbullakoi, i lëmoi dhe i peshoi ritmikisht; kjo ishte kryevepër paraqitjeje së tërthortë, shprehjesh të zgjedhuna e të buta dhe kujdesi; por pezmatimi pat mbizotnue tanë aftsín oratorike.

Ema, tue mos pyetë për kurrfarë imtsinash, u largue prej barnatores, sepse zotni Omeu ia pat fillue përsëri qortimeve të veta. Ndërkaq, ai u qetsue pak dhe tashmâ murmuronte me zâ atnuer, tue u ftofë me këtë rast me kapelen e vet greke.

— Kjo nuk don me thanë se unë nuk e lejoj aspak at vepër! Auktori ka qenë mjek. Ka ayt disa gjana, të cilat janë paraqitë mjeshtrisht dhe të cilat nuk âsht keq me i njoftë njeriu, madje kisha guxue me thanë, të cilat njeriu duhet me i njoftë. Por, mâ vonë, mâ vonë! Prit të paktën, derisa të piqesh dhe derisa edhe vetë të bâhesh njeri!

Kur Ema i ra rezës së derës së vet, Karli, i cili e prittte, i duel përpara krah-hapun dhe i tha me lot në sy:

— Ah, e dashtuna ime...

Dhe ai u krrus butsisht me e puthë. Por kur e prekën buzët e tij, asaj iu kujtue menjiherë Leoni dhe, tue u dridhë fshini fytyrën me dorë.

Mirëpo, megjithatë u përgjegj:

— Po, e dij... e dij!

Ai ia tregoi letrën, në të cilën e ama tregonte ngjarjen pa kurrfarë zbukurimesh sentimentale. Asaj i vinte keq vetëm që i shoqi nuk kishte pasë kurrfarë ngushllimi fetar, sepse kishte vdekë në rrugë, në prag të nji kafje në Dudvil, mbas nji mbramje patriotike me ish-oficerat.

Ema ia ktheu letrën; mandej, tue hangër dankë, për me u tregue e sjellshme, shtihej se aspak nuk po i hahej. Por, meqenëse Karli ngulite kambë, ajo filloi me hangër mirë, ndërsa Karli, i palëvizshëm dhe krejt i mërzitun, rrinte përballë saj.

Kohë mbas kohe ai çonte kryet dhe kqyrte Emën me shiqim të gjatë dhe të frigsuem. Në nji çast ai fshani:

— Kisha dëshirue me e pasë pá edhe njiherë!

Ajo heshtte. Mâ në fund, kur pá se duhet të thonte diçka, pyeti:

— Sa vjeç ka qenë yt at?

— Pësëdhetë e tetë!

— Ah!

Dhe me kaq mbaroi biseda.

Nji çerek ore mbas kësaj ai shtoi:

— E mjera nana ime!... Çka do të bâhet tash me të?

Ajo rrudhi krahët.

Tue shique se si po heshte, Karli mendonte se edhe ajo ishte e pikllueme, prandej e mbante vehten mos me thanë diçka, mos me rritë at dhimbjen, e cila e kishte trondite. Ndërkaq, u çlirue prej dhimbjes së vet dhe pyeti:

— A u dëfreve dje mirë?

— Po.

Kur u hoq çarshafi, Bovariu nuk u çue, as Ema; por sa mâ fort që e shiqonte ajo, aq mâ tepër monotonija e kësaj e largonte pak nga pak çdo ndjenjë dhimbjeje. Ai iu duk i mjerë, i pafuqishëm, i pavlefshëm, ahkurt, i mjerë në çdo pikëpamje. Vetëm si me shpëtue prej tij? Çfarë mbramje e pafundshme! Ajo ndiente njifarë ligshtije si me pasë qenë e hutueme prej erës s'afionit.

Ndëgjuen në koridor të ramet e mbyllta të shtagës në dyshemen e drunit.

Ky ishte Ipoliti që po binte valixhet e zonjës. Për me e lëshue ai bani me mundim nji të katërt rrethi me kambën e tij prej druni.

— Ai as që mendon mâ për kambën e tij! — tha Ema me vedi tue shique djaloshin e mjerë, të cilit i shkonte djersa prej flokëve të shpeshtë të kuq.

Bovariu kërkonte në fund të portofolit, të vet ndonji pare t'imtë; dhe tue mos kuptue, si duket, se çfarë përulje ishte për të edhe vetë prezenca e atij njeriu, i cili rrinte para tij si qortim i gjallë i paaftsis së tij të pamasë, ai iu drejtue grues së vet:

— Shif, shif, çfarë tufe të bukur lulesh paske! — tha kur pá n'oxhak vjollcat e Leonit.

— Po, — u përgjegj ajo me indiferencë; — ato lule i bleva pak mâ parë... prej nji lypsje.

Karli kapi vjollcat dhe tue freskue me to syt e vet, të kuq prej lotve, filloi me u marrë erë me delikatesë. Ajo ia rrëmbeu shpejt prej dorës dhe i shtini në nji gotë t'ujit.

Të mesërmen erdh zoja Bovari-plaka. Nanë e bir qajtën gjatë. Ema i la vetëm me pretekst se kishte me dhanë disa urdhna për punët e shtëpis.

Ditën tjetër duhet të mirreshin vesh bashkë për robet e zeza. Me kutija për qepje shkuen në breg të lumit dhe u ulën nën hije.

Karli mendonte për t'jatin dhe habitej që po ndiente gjithë at dashuni ndaj atij njeriu, për të cilin kishte mendue deri atëherë se e donte shum pak. Zoja Bovari-plaka mendonte gjithashtu për të shoqin. Edhe

ditt mâ të këqija të së kaluemes i dukeshin të dêja për me ndie tash dhimbje për to. Të gjitha ishin zhdukë në dhimbjen instinktive për jetë, me të cilën ishte mësue vjet me radhë dhe, kohë mbas kohe, derisa shtinte gjylpanën, ndonji pikë e madhe loti i rrokullisej hundës, ku ndalej për nji çast e varun.

Ema mendonte prap se si kishin kalue gjithsejt vetëm katërdhetë e tetë orë që ata dy kishin qenë bashkë, larg botës, të dejun me dashuni dhe se si nuk kishin mundë me u kënaqë mjaft tue shiqueë njani tjetrin. Mundohej me kujtue edhe imtsinat mâ parandsi t'asaj dite të kalueme, por e pengonte pranija e vjehrrës dhe burrit. Mâ tepër do të dëshironte sikur mos të shifte dhe mos të ndëgjonte kurrgjâ, në mënyrë që mos ta turbullonte kujtimin e aventurës së saj dashunore, i cili, përkundër të gjitha përpjekjeve të saj, humbte ngadalë nën përshtypjet e jashtme.

Ema shqepte astarin e nji fustani të vjetër, mbeturinat e së cilës bijshin rreth saj; nana Bovari, tue mos çue syt prej punës së vet, prente diçka me gërrshanë, të cilat ikërcitshin; e Karli në pantoflat e veta të lëshueme dhe në setrën e tij të vjetër të murrme, e cila i shërbente si rrobe shtëpije, rrinte me duer në xhepa dhe gjithashtu heshtte; Berta me përparsen e saj të bardhë grithte me lopatëz zallin në shtigje diku afër tyne.

Befas vunë re se si po hynte në derë zotni Lëreu, tregtari i pëlhurave.

Ai vinte me ofrue shërbimet e veta, me rastin e *fatkeqsis* që u kishte ndodhë. Ema u përgjegj se ajo mendonte se edhe vetë do të mundshin disi me i dalë në krye, por tregtari nuk mund të kthehej aq lehtë.

— Njimijë herë ju lutem, më falni — tha ai; — dëshiroj me bisedue me ju në katër sy.

E mandej shtoi ngadalë:

— Në lidhje me at gjan... Ju e dini?

Karli u skuq deri te veshët.

— Ah! Po... njimend...

Dhe, i hutuem krejt, ai u kthye kah e shoqja:

— A kishe mundë ti... Emë e dashtun?...

Dukej se ajo e kuptoi, sepse menjiherë u çue dhe Karli i tha s'amës:

— S'âsht gjâ me randsi! Sigurisht ndonji imtsi, e cila ka të bâjë me punët e shtëpis.

Karli nuk donte kurrsesi që e ama të merrte vesh punën e atij kambialli, tue u frigue prej vërejtjeve të saj.

Porsa mbetën vetëm, zotni Lëreu filloi me i urue mjaft haptazi trashëgimin, mandej filloi me folë për gjanat pa randsi, për pemishten, për të lashtat dhe për shëndetin e vet, i cili âsht ende gjithnji disi *as mirë as keq*. Përveç kësaj ai përnjimend po këputet tue punue, megjithse nuk po fiton as aq sa me mundë me fitue për vendi pak tëlyen e bukë, e le të thotë bota çka të dojë.

Ema e la me folë. Por ajo mërzitej tmersisht dy ditëve të fundit!

— E ju pra paskeni bâ krejt mâ mirë? — vazhdoi ai. — Për zotin, vetëm të kishit pa burrin tuej të shkretë sa ka qenë frigue! ky âsht burrë i mrekullueshëm, megjithse kemi pasë me tê dofarë mosmarrveshjesh.

Ajo pyeti se për çka, meqenëse Karli nuk i pat tregue gjâ në lidhje me pranimin e teshave të porosituna.

— Ju e dini mirë këte! — tha Lëreu. — Për shkak t'atyne dëshirave tueja të vogla, për ato kutijat e udhtimit.

Lëreu e pat lëshue kapelen deri te syt dhe i pat vu duert në shpinë dhe tue qeshë tue u zgërdhi e këqyrte paturpsisht Emën drejt në fytyrë. Ndoshta i kishte ra n'erë pak? Ajo kishte frigë të madhe. Mâ në fund ai megjithate vazhdoi:

— Por na jemi pajtue, dhe unë kam ardhë me i propozue prap nji goditje.

Në të vërtetë mendonte me përtri kambialin, të cilin Bovariu e kishte nënshkrue. — Zotnija, në të vërtetë, mundet me bâ si të dojë, por nuk duhet të shqetsohej për këte, sidomos tash kur po e presin gjithë ato gjana të papëlqyeshme.

— Madje, mâ mirë do t'ishte sikur këto borxhe t'i kalonte në dike tjetër, për shembull, në ju, e me nji autorizim kjo do t'ishte punë e thjeshtë, dhe mandej na dy do t'i kryejshim së bashku punët tona të vogla.

Ema nuk e kuptonte. Ai heshti. Mandej, tue kalue në punët e veta tregtare, ai deklaroi se zonja duhet të blente pa tjetër diçka prej tij. Ai do t'ia dërgoj dymbëdhetë metra stof të zi të leshtë me të cilin mundet me pre tesha për vedi.

— Ky, që keni veshë, âsht i mirë për shtëpi. Por për vizita duhet të kini nji tjetër. Kjo më ka ra në sy menjiherë, posa hyna. Unë kam sy të mprehtë.

Ai nuk e dërgoi pellhurën, por e pru vetë. Mandej erdh për me marrë masën, e erdh gjithashtu edhe me pretekste tjera të gjithfarshme tue u mundue me u tregue çdo herë i sjellshëm, i gatshëm për çdo shërbim, tue bâ si kishte me thanë Omeu dhe gjithmonë tërthorazi i pëshpëritte Emës ndonji këshillë në lidhje me autorizimin. Për kambialin nuk foli kurr. Ema as që mendonte për të. Karli, në të vërtetë në fillim, kur nisi me bâ mâ mirë, i pat thanë diçka për të, por aq ngjarje të tronditshme patën kalue mbi krye të saj, saqë as nuk i kujtohej ma kjo. Në të vërtetë, ajo i shmangej çdo bisede në lidhje me të hollat; nana Bovari habitej për këtë dhe këto ndryshime në sjelljen e nuses së vet e vente në lidhje me ndjenjat fetare, të cilat ishin zgjue te Ema në kohën e sëmundjes.

Mirëpo, porsa shkoi vjehrra, Ema e admiroi për së shpejti Bovariun me gjykimet e saj të shëndosha dhe praktike. Duhet me hetue, me kontrollue në libra dhe me pá a ka arsye për licitacion apo shitje publike.

Ajo përmendte pa lidhje shprehjet e ndryshme juridike, përmendte fjalë të mëdha: ardhmënija, matunija, rendi, dhe rrinte pandá vështirsit në lidhje me trashëgimin, kështuqë njiditë ia tregoi letrën e autorizimit të përgjithshëm në bazë të të cilit mundte me udhëheqë dhe me bâ punët e tij, me kontraktue uhana, me nënshkrue dhe me marrë përsipër të gjitha kambialet, me pague të gjitha shumat, e tjera. Ajo i pat shfrytzue mirë këshillat e Lëreut.

Karli e pyeti pa të keq kush ia ka dhanë at letër.

— Zotni Gijomi!

Dhe shtoi me gjakftoftsín mâ të madhe:

— Por unë nuk mbështetem shum në te. Noterëvet publikë u ka dalë zani aq keq! Ndoshta do të duhej me e pyet ndokend për këshillë... Na njofim vetëm... Ah, kërkend!...

— Përveç nëse Leoni...— u përgjegj Karli, i cili mendonte.

Por ishte vështirë me u marrë vesh me korespondencë. Atëherë ajo u ofrue me shkue në Ruan; ai e refuzoi këte tue iu falënderue, por ajo nguli kambë. Këto ishin garë të vërteta mirësjelljeje. Mâ në fund, ajo brohoriti me kambëngulje:

— Jo, të lutem, lëshomë të shkoj!

— Sa e mirë që je — tha ai dhe e puthi në ballë. Qysh të nesërmen ajo u ul në *Dallëndyshen* dhe shkoi në Ruan për me u këshillue me zotni Leoniin; dhe ndejti atje tri dit.

III

Këto qenë tri dit të plota, të mrekullueshme, të shkelqyeshme, muej i vërtetë mjalti. U vendosën në *hotelin Bullonjë*, në limâ. Jetojshin aty mbrapa kapakëve të lëshuem dhe derës së mbyllun, në mes të luleve të derdhuna nëpër dysheme, tue pi pije të ftofta, të cilat u bijshin qysh në mëngjez.

Kah mbramja merrshin me qëra ndonji barkë të mbulueme dhe shkojshin me hangër darkë në ndonji ishull. Kjo ishte ora kur, tue kalue pranë kantierës ndëgjohet tue ushtue gjama e drujtë e punturëve që meremetojnë anijet. Tymi i pezhkves depërtontę ngadalë ndërmjet drûjve e në lum shifeshin tue notue njollat e mëdha t'yndyrta, të cilat valzoheshin në mënyrë të barabartë nën ngjyrën e kuqrremtë të diellit si me qenë tue notue rrasat e bronzit të Florentines.

Ata lundrojshin në mes të barkave të lidhuna, litarët e të cilave të gjatë e të ngrehun dobët prekshin kuventën e barkës së tyne.

Pak nga pak lejshin mbas vehtes zhurmën e qytetit, rrokllisjen e qerreve, shushurimën e zaneve, lehjen e qejve në kuvertat e anijeve. Erna e hoq kapelen dhe ata ndaleshin n'ishullin e tyne.

Vendoseshin në lokalin e ulët të nji pijetorje, në derë të së cilës ishin varë rrjetat e zeza. Hajshin peshq të fërguem, njifarë kremi dhe qershija. Shtriheshin në bar, përqafoheshin në të vetëm, nën plepa, edhe mâ tepër u pëlqente me qenë si dy Robinzona, me jetue përgjithmonë n'at vend të vogël, i cili, në kënaqsin e tyne të madhe u dukej vendi mâ i bukur në botë. Kjo nuk ishte hera e parë që po shiqojshin drujt, qiellin e kaltërt, barin, që po ndëgjojshin se si po rridhte uji, dhe se si era po frynte nëpër gjethe; por me siguri kurr nuk i kishin admirue të gjitha këto thuese natyra mâ parë as që kishte ekzistue, ose thuese ishte bâ e bukur ,vetëm prej atëherë kur ata po kënaqshin epshin e tyne dashunuer.

Kthehesin natën. Barka lundronte buzë bregut t'ishullit. Ata rrijshin heshtazi në timon, të dy të më-

shefun nën hije. Remat katërkandsha kërsitshin midis grremçave të thekurt; ky tingull jehonte në heshtje si trokitja e ndonji matsi taktesh, e uji stërpikte pandá përmbrapa rreth timonit.

Befas u çfaq hana, dhe ata nuk e lanë këtë rast me u kalue pa i thanë njani tjetrit se si ky yll âsht melankolik dhe plot poezi; ajo madje filloi me këndue:

Nji mbramje, a t'kujtohet? Lundrojshim, etj.

Zani i saj i ambël dhe i dobët humbte në valët e lumit, e era merrte me vedi dridhjet e kangës, të cilat Leoni i ndëgjonte si po kalojshin brî tij si fëshkllima e krahëve.

Ajo ishte ulë përballë tij e mbështetun në kabinën e barkës, në të cilën drita e hanës depërtonte nëpër njanën prej dritareve të vogla të çeluna. Fustani i saj i zi, palët e të cilit hapeshin në formë palhitse, e bante mâ të gjatë dhe mâ të hjedhun. E çoi kryet, lidhi duert, e syt i nguli në qiell. Nganjiherë, hija e shelgjeve e mëshifte krejtsisht, e mandej befas çfaqej përsëri si ndonji fantazmë në dritën e hanës.

Leoni, i cili rrinte afër saj në dysheme, preku nën dorë nji lidhse të mëdafshtë ngjyre të kuqe të thekshme.

Lundërtari e vû re dhe mâ në fund tha:

— Ah! Kjo âsht sigurisht e nji shoqnije që e kam bajtë para pak kohe. Ky ka qenë nji grup njerzish të gëzueshëm zotnijsh dhe zonjash me ambëlsina, me shampanjë, me kornet-pistone dhe me timtsina tjera! Ndër ta dallohej sidomos nji burrë i gjatë i bukur, me mustaqe të holla, i cili ishte shum argtues dhe të cilit të gjithë i drejtoheshin me fjalët: „Hajt, na trego diçka... Adolf... Dodolf... kështu disi!„

Ema u dridh.

— Ti nuk po e ndien vedin mirë? — e pyeti Leoni dhe iu afrue.

— Ah, s'âsht gjâ! Nata âsht disi e ftoftë.

— Edhe ate e duen me siguri grat, — shtoi ngadalë marinari plak, tue mendue se me këte po i bante lajka të huejit.

Mandej pshtyni duert dhe kapi prap rremat.

Ndërkaq, duhej të ndaheshin! Ndamja qe e dhimbshme. U muerën vesh se do t'i çonte letra n'adresë

të tezës Role dhe ajo i dha udhzime të përpikta në lidhje me mbështjellsen e dyfishtë saqë ai me të vërtetë u habit me dhelpnín e saj në punët e dashunis.

— Pra, ti po më bind se çdo gjâ âsht në rregull? — tha ajo dhe e puthi për herë të fundit.

— Po, me siguri! — Por pse po lodhet kjo kaq fort për këtë autorizim, mendoi ai mandej kur kthehej vetëm rrugëve.

IV

Për së shpejti Leoni filloi me shique shokët e vet disi prej së naltí; tue u shmangë prej shoqnis me ta dhe e la krejt mbas dore punën e vet.

Pritte letrat e saj; i lexonte nga disa herë. I shkruente rregullisht. E thirrte në mendime me të tanë fuqín e etjes dhe të kujtimeve të veta. Kjo dëshirë për me e pá përsëri, në vend që në mungesën e saj të dobsohej, u rrit edhe mâ tepër, kështuqë nji të shtune në mëngjes iku prej zyrës së vet.

Kur prej majes së shpatit shiqoi në luginë kumbonaren e kuqe me flamur llamarine, i cili sillej n'erë e kaploi ai gëzimi i përziem me kotsi krenare, dhe prekje egoiste, të cilën e ndiejnë me siguri milionarët kur kthehen me pá katundin e tyne të lindjes.

Ai filloi me i ra për rreth shtëpis s'Emës. Në kuzhinë ishte ndezë drita. Vërente hijen e saj mbas perdes por nuk u çfaq kurrgja.

Kur e pa plaka Lëfransua filloi me brohoritë me gëzim prej habis dhe tha se „qenka rritë dhe bâ mâ i hjedhun" ndërsa Artemizës përkundrazi i dukej se „âsht forcue dhe nxi".

Hangri darkë në dhomën e vogël të bukës si dikur, por vetëm, pa tagrambledhsin, sepse Bineu, i cili u mërzit tue pritë *Dallandyshen,* pat vendosë me hangër dark nji orë mâ herët dhe tash ihante pikrisht n'orën pesë, e megjithate, flitte shpeshherë *„teneqja plakë po vonohet".*

Leoni mâ në fund vendosi dhe shkoi me trokitë në derë të mjekut. Zonja ishte në dhomën e vet, prej së cilës duel vetëm nji çerek ore mâ vonë. Zotnija thuese ishte entuziazmue që po e shifte, por tanë mbramjen nuk u largue prej shtëpis, madje edhe tanë ditën tjetër.

Leoni u gjet vetëm me të në mbramje shum vonë, në rrugicë mbas dere, — n'at rrugicën ku Ema takohej dikur me Rudolfin! Ishte moti i lig dhe ata bisedojshin nën çadër, në shkëlqimin e vetimave.

Ata nuk mundshin me u ndá kurrsesi.

— Mâ mirë të vdes! — thonte Ema.

Dhe përdridhej për të tue qa.

— Lamtumirë!... Lamtumirë! Kur do të shof përsëri?

Ata u kthyen prap, me u puthë edhe ndonjiherë; dhe atëherë ajo i premtoi se në çfarëdo mënyrë do të gjente nji shkas të përhershëm me u takue lirisht me të, së paku njiherë në javë. Ema nuk dyshonte në këte. Në të vërtetë, ajo ishte plot shpresë, sepse për së shpejti mendonte se do të fitonte të hollat.

Prandej edhe bleu për dhomën e vet dy perde të verdha me shoka të gjana, të cilat zotni Lëreu ia lavdoi si shum të lira. Ajo dëshiroi me ble edhe nji orë dhe Lëreu i premtoi njerzisht se do t'ia sillte, tue e bindë se kjo ishte gjâ e vogël. Ema nuk mundte me qëndrue mâ pa shërbimet e tij. Njizet herë n'orë çonte me e thirrë dhe ai menjiherë lente të gjitha punët e veta pa asnji fjalë kundërshtimi. Gjithashtu askush nuk mundte me kuptue se pse zoja Role hante mëngjez për çdo ditë te ajo dhe madje vinte edhe ditve tjera për vizitë.

N'at kohë, don me thanë në fillim të dimnit, thuese e kishte kaplue dëshira e flakët për muzikë.

Nji mbramje, kur Karli po e ndëgjonte, ajo filloi katër herë rresht të njajtën gja, tue u zemrue për çdo herë, ndërsa ai, tue mos vû re kurrfarë ndryshimi, brohoritte:

— Bravo!... Shum mirë!... Nuk ke të drejtë që po zemrohesh! Vetëm bjeri mâ tutje!

— Ah, jo! Kjo âsht e tmershme! Gishtat janë çmësue!

Të nesërmen ai iu lut që t'i *binte prap diçka.*

— Ami, po ta bâj qejfin!

Karli pranoi se përmjimend nuk kishte mâ at aftsín e përparshme. Ajo u binte gabim notave, habitej, dhe befas u ndal e tha:

— Ah, nuk po shkon se nuk po shkon! Duhet të merrsha mësim, por...

Ajo kafshoi buzën e shtoi:

— Njizet franga për orë âsht tepër shtrejtë!

— Po, përnjimend... Mjaft shtrejtë... — Tha Karli tue qeshë marrzisht. — Kujtoj se megjithate kishte mundë edhe má lirë, sepse ka artista të panjoftun, të cilët shpeshherë vlejnë mâ tepër se ata të famshmit.

— Gjeji, — tha Ema.

Të nesërmen, kur Karli u kthye në shtëpi, fillòi me e shique dhelpnisht dhe mâ në fund, tue mos mundë me qëndrue mâ i tha:

— Sa kryefortë je ti nganjiherë! Sot kam qenë në Barfysher. Merre me mend zoja Liezhar më tha atje se tri bijat e saj, të cilat gjinden n'Institutin „Mizerikord" po paguejkan pesëdhetë sua për orë, madje te nji mësuese e shkëlqyeshme.

Ema rrudhi knahët dhe prej atëherë nuk e çeli mâ pianon.

Mirëpo, sa herë që kalonte afër tij, nëse Bovariu ishte aty, ajo fshante:

— Ah, e mjera pianoja ime!

E kur vinte dikush me e vizitue, ajo përmendte gjithnji se si e kishte lanë muzikën dhe se si tash nuk mundte me iu kushtue për arsyena të ndryshme. Të gjithëve u dhimbej atëherë. Sa dam i madh! Ajo ka aq shum prirje! I flitshin për këte edhe Bovariut. Ia shifshin për të madhe, sidomos barnatori.

— Ju gaboni! Nuk guxojmë me lejue që të lehen mbas dore aftsit natyrore; përveç kësaj, mendoni njiherë, mik i dashtun, se nëqoftëse ia mbushni mendjen zojës me mësue, do të kurseni mâ vonë kur do të duhet me i dhanë mësim në muzikë fëmis suej. Sa më përket mue, unë mendoj se nanat do të duhej me i mësue vetë fëmijt e tyne. Ky âsht mendimi i Rusoit; ky âsht ndoshta tash për tash ende mendim i ri, por mâ së mbrami ai do të ngadhnjejë, jam i bindun, sikurse ka ngadhnjye mendimi se nanat duhet t'u japin vetë gji fëmijve të vet, sikurse ka ngadhnjye mendimi për shartimin e lijes.

Karli u kthye atëherë përsëri në çashtjen e pianos. Ema u përgjegj me zemrim se mâ mirë âsht me e shitë. Por me u ndá tash prej kësaj pianoje të mjerë, e cila kishte kënaqë aq herë krenarín e saj — kjo ishte për Bovariun nji lloj vetëvrasjeje e paspjegueshme e nji pjese t'asaj vetë.

— Po të kishe dashtë, — i tha ai, — me marrë ndonji orë mësim kohë mbas kohe, kjo, tekembramja, nuk do të na shkatrronte krejt.

— Por mësimi — u përgjegj ajo, — shërben vetëm atëherë nëqoftëse âsht i rregullt.

Kështu ajo, qe, mundi me marrë leje prej të shoqit me shkue nji herë në javë në qytet dhe me u takue atje me dashnorin e vet. Mbas nji mueji, madje të gjithë pohojshin se kishte përparue mjaft.

V

Ishte e ejte. Ajo u çue dhe vishej ngadalë, mos me e zgjue Karlin, i cili sigurisht do t'i bante vërejtje që bâhej gati aq heret. Mandej ecte andej e këndej nëpër dhomë, ndalej para dritares dhe shiqonte sheshin. Drita e mëngjezit përbihej midis shtyllave të pjacës, e në shtëpín e barnatorit, në të cilën ishin lëshue kapakët, dallloheshin në dritën e zbetë t'agimit të hershëm germat e mëdha të firmës së tij.

Kur ra ora shtatë e nji çerek n'orën e madhe të murit, ajo shkoi te *„Luani i artë"*, ku ia çeli derën Artemiza tue hapë gojën, e mandej hapi prushin që ishte mbulue me hi, që të ngrohej zonja. Ema mbet vetëm në kuzhinë. Kohë mbas kohe ajo dilte n'oborr. Iveri ngjitte ngadalë kuajt, tue ndëgjue me kët rast zojën Lëfransua, e cila, tue qitë kryet me kapuç nate në nji dritare të vogël, e porositte aq gjana dhe aq shum ia spjegonte këto sa çdo tjetër në vend t'Iverit do t'ishte hutue. Ema i binte kalldremit me kambë prej padurimit.

Mâ në fund, mbasi hangri supën, qiti kaparanin, ndezi llullën dhe muer kamxhikun, ai hypi qetsisht në vendin e vet.

Dallëndyshja u nis me trok të ngadalshëm dhe në tre çerekët e parë të milës u ndal në shum vende me marrë udhtarë, të cilët e pritshin në rrugë para dyrve t'oborrit. Ata që kishin sigurue vendet nji ditë përpara, duhej me i pritë; disa madje ende ishin ratë në shtrat në shtëpijat e tyne; Iveri thirrte, bërtitte, mallkonte, mandej zbritte prej vendit të vet dhe me tanë fuqin rraptonte në derë. Era frynte nëpër dritarzat e thyeme të karrocës.

Mirëpo, katër banka u plotsuen e karroca rrokullisej tue kalue përskaj mollave që rreshtoheshin njana mbas tjetrës, e xhadja midis dy lugjeve të gjata, plot me ujë të vërdhë, shtrihej si e pafund, tue u ngushtue kah horizonti.

Ema e njifte prej fillimit deri në mbarim. Ajo e dinte se mbas kullosës vjen një rrugërrëfyes, mandej një vidh, mandej thatësinë apo kasollja e rojës së xhades. Nganjiherë madje mbyllte syt, për me u habitë. Por kurr nuk humbte kuptimin e qartë për largsín, të cilën e kishin kalue.

Mâ në fund afroheshin gjithnji e mâ tepër shtëpijat me tjegulla, toka ushtonte nën rrotë. *Dallëndyshja* vraponte midis kopshteve, në të cilat, nëpër pahit shifeshin statujat, vorret me shtigje, permendoret e skalituna dhe ndonji luhatse. Mandej filloi befas me u dukë qyteti.

Tue u lëshue në gjysëmrrethi dhe zhytë në mjegull, ai përhapej në mënyrë të pabarabartë matanë urave. Fushat e pafundme çoheshin mandej në mënyrë monotone deri sa në largsi nuk ngjiteshin me vizën e paqartë të qiellit të zbetë. Tue e shique kështu prej së naliti, tanë kjo anë dukej e palëvizshme si ndonji pikturë; në një kand ishin rrasë anijet me spiranca të lëshueme; lumi përshkruente një hark të madh rranzës së shpatijeve të gjelbërta, e ishujt e gjatë dukeshin n'ujë si peshq të mëdhéj të zez, që ishin ndalë. Prej tymtarëve të fabrikave gufojshin rêt e mëdha të tymit të zi, skaji i të cilave humbte naltë në qiell. Ndëgjohej ushtima e shkrijatoreve dhe kumbimi i qantë i kumbonave të kishave, të cilat ngriheshin prej mjegullës. Drujt e xhveshun në bulevarde dukeshin ndërmjet shtëpijave si kaçuba të kaltërta, e pullazet që shkëlqejshin prej shiut, shkëlqejshin me ngjyra të ndryshme simbas naltsis së shtëpijave në secilën lagje. Ndonjiherë frynte era dhe u grahte reve kah maja e Sen-Katarinës si valëve t'ajrit, që theheshin pa zâ për shpatije.

Dicka si tue dashtë me thye qafën dilte prej atyne krijesave të grumbullueme njerzore, dhe zemra e saj fryhej, thuese ato njiqind e njizet mijë frymë që dridheshin atje të gjitha menjiherë i fryjnë në të epshet e veta, të cilat ajo i mendonte te ato. Dashunija e saj rritej para kësaj hapsine të pamasë dhe ngazllehéj para ushtimës së paqartë që mbërrinte prej qytetit. Ajo e derdhte në sheshe, në shetitore, në rrugë, dhe ky qytet i vjetër i Normandis shtrihej para syve të saj si ndonji kryeqytet i madh, si ndonji Babilon, në të cilin po hynte. Mbështetë me të dy duert, ajo krrusej nëpër dritarzën e karrocës dhe thithte ajrin e freskët. Tre kuaj vrapojshin, gurët kërcitshin në baltë,

karroca e postës luhatej, e Iveri u bërtitte për së largu karrocierëve tjerë që t'ia lëshojnë rrugën, ndësa qytetarët që kishin kalue natën në pyllin e Gjomit, zbritshin qetsisht prej malit në karrocat e tyne të vogla familjare.

U ndalën para bashkis së qytetit; Ema shpërtheu kaloshet, veshi dorzat tjera, ndreqi shallin e vet dhe duel njizet hapa mâ larg prej *Dallëndyshes.*

Qyteti n'at kohë zgjohej. Ndihmsat e tregtarëve me kapele greke fshijshin vitrinat e dyqaneve, e grat me shporta në dorë thirrshin tue ofrue maillin e vet nëpër kandet e rrugëve. Ema ecte syulun, mu përskaj shtëpijave dhe buzëqeshte prej gëzimit nën velin e zi të lëshuem.

Nga friga se mos po e njifte kush, ajo rendom nuk shkonte rrugës mâ të shkurtë, por hynte edhe nëpër rrugët e errta dhe, e djersitun krejt, mbërrinte në fund të rrugës popullore, afër kronit, që gjindet aty. Kjo âsht lagjëja e teatrit, plot me kafehane të vogla e vajza mantenuta. Shpeshherë kalonte afër saj ndonji karrocë me kulisa të teatrit që tundej. Kamerierët me përparse stërpikshin me zall kalldremin midis kaçubave të blerta. Ndihej era e rakis s'idhët, cigareve dhe guackave.

Ajo kthente befas në nji rrugë dhe njifte Leonin simbas flokëve të tij kaçurrel, që i dilshin prej kapeles.

Leoni ecet prap kalldremit, e ajo mbas tij, deri te hoteli; ai shkoi naltë, çeli derën dhe hyni...Çfarë përqafimi!

E mandej, mbas puthjeve, shpërthente rrëkeja e fjalëve. I tregojshin njani tjetrit vuejtjet që kishin përjetue gjatë javës, dyshimet dhe shqetsimet e veta të shkaktueme prej letrave. Por atëherë të gjitha harroheshin, dhe ata e shiqojshin njani tjetrin fytyrë më fytyrë, tue buzëqeshë shfrenueshëm dhe tue u thirrë njomsisht.

Shtrati ishte nji shtrat i madh prej mahagonit në formë barke. Perdet e mëndafshta të kuqe që lëshoheshin prej tavanit, bijshin tepër poshtë kështuqë fryheshin mbi përkresin e gjanë.

Kurrgjâ në botë s'kishte mâ të bukur se flokët e saj të zez dhe trupi i saj i bardhë, që shquheshin në ngjyrën e kuqrremtë të perdes, kur ajo çonte turpshëm duert lakuriqe dhe mbulonte me to fytyrën.

Dhoma e ngrohtë me qylym të butë, me zbukuri-

met e veta të dalldisshme dhe me dritë të vogël thuese ishte krijue nergut për shfrymje të mëshefta t'epshit të dashunis. Thuprat e perdeve me skaje në formë shigjetash, varset e bakrit dhe rruzujt e mëdhej në votër shkëlqejshin menjiherë kur hynte dielli. Në kamin midis shandanëve ishin dy guaca të kuqrremta, në të cilat ndëgjohej ushtima e detit kur i vejshin në vesh. Sa e dojshin at dhomë të kandshme, e cila ishte aq e gëzueshme, megjithse shkëlqimi i saj ishte zbehë pak; teshat e shtëpis i gjejshin përherë në të njajtin vend, e nganjiherë edhe tokat e flokëve, të cilat ajo i kishte harrue t'ejten e kalueme nën xhamin e orës së murit. Hajshin mëngjez buzë tavolinës së vogël pranë zjarmit. Tavolina ishte e mbulueme me cohë të kuqe. Ema prente dhe vente në piatë copat e bukës, tue bâ lajka në të gjitha mënyrat e mundshme dhe tue qeshë me zâ të shfrenuem, kur shkumba e shampanjës i derdhej prej gotës së hollë n'unaza të gishtit. Aq fort ishin hutue me pushtimin e njani tjetrit saqë e ndiejshin vehten si në shtëpi të vet, në të cilën do të jetojnë derisa të vdesin si dy bashkëshortë gjithmonë të rij. Flitshin „Dhoma jonë, qylymi ynë, kolltukët tanë", madje, ajo thonte „pantoflet e mija" për dhuratën që kishte marrë prej Leonit e që ai i kishte ble për me kënaqë hirin e saj. Këto ishin pantofille prej mëndafshi të kuqrremtë të rrethueme me pupla të mjellmes. Kur i ulej në prehën, kamba i mbette atëherë tepër e shkurtë, varej n'ajr, e pandofla e lezeçme, e cila nuk kishte themra, i mbahej vetëm në gishtat e kambës lakuriqe.

Ai kënaqej tash për herë të parë në jetën e vet në kënaqsin e pashembullt të fisnikis dhe bukuris femnore. Kurrnjiherë përpara nuk kishte hasë në nji ambëlsi të tillë në të folun, n'aso modestije në të veshun dhe n'asi qëndrimi të pëllumbeshës së fjetun. Ai admironte magjepsjen e shpirtit të saj dhe tentenet e fustanit të saj. Në të vërtetë, a nuk ishte kjo *grue e shoqnis fisnike,* madje grue e martueme, shkurt, dashnore në kuptimin e plotë të fjalës?

Sa natyrë të kthyeshme ka pasë, herë ishte e mëshefitë, herë e gëzueshme; llafazane ose e heshtun, e ngazllyeme ose indiferente ajo shkatonte pandá te ai nji mijë etje të lakmueshme dhe ngjallte epshet e kujtimet. Ajo ishte dashnorja e të gjithë romaneve, protagonistja e të gjitha dramave, *ajo* e pacaktuemja prej të gjitha përmbledhjeve të vjershave. Atij i du-

kej se krahët e saj kishin ngjyrë qelibari, *t'odallëkëve në banjë;* ajo kishte për të bel të gjatë të fisnikeve feudale, i përngjante edhe *Barceloneshës së zbetë*, por, mbi të gjitha, ishte engjëllushe e vërtetë!

Shpeshherë, kur e shiqonte, i dukej se shpirti i tij, tue rrjedhë kah ajo, derdhej si valë mbi kryet e saj dhe lëshohej i magjepsun në bardhsín e gjive të saj.

Ai ulej në dysheme para saj dhe, i mbështetun me bryla në gjûjt e saj, vështronte me buzëqeshje dhe ballëhapët.

Ajo krrusej kah ai dhe, thuese i zehej fryma prej magjepsjes, i pëshpëritte:

— Ah, mos luej! Mos fol! Shiqomë! Prej syve të tu po gufon diçka aq e njomë, që po më pëlqen aq fort!

Ajo e quente „bir":

— Biri im, a më dashunon?

Por ajo as që pritte përgjegjen e tij, vetëm e puthte me pasion në gojë.

Mbi orën e murit rrinte nji Kupido i vogël bronxi, i cili lakonte duert ambëlsisht nën kunorën e prarueme të luleve. Shpeshherë qeshnin me të, por kur detyroheshin me u nda, të gjitha u dukeshin serioze.

Tue ndejtë palëvizshëm njani përballë tjetrit, ata përsëritshin:

— Mirë u pafshim t'ejten!... Mirë u pafshim t'ejten!...

Befas ajo ia kapte kryet me të dy duert, e puthte shpejt në ballë klithte „lamtumirë" dhe vraponte shkallëve teposhtë.

Shkonte rrugës së teatrit te nji floktar, që t'ia rregullonte flokët. Bahêj natë; në floktore ndizshin llampat flurore.

Ndëgjoi zilen e teatrit, që thirrte artistat në çfaqje, dhe pá matanë rrugës si po kalojshin mashkujt dhe grat e zbeta në rrobe të shtjerruna dhe po hyjshin në derën mbas sqenës.

N'at lokal të vogël shum t'ulët ishte nxehtë. Bumbullonte koftori në mes të perukave dhe pomadave. Era e bigodinave dhe atyne duerve t'yndyrshme që ia rrallojshin flokët, e hutojshin shpejt dhe ajo kotej nën çarshafin e floktarit. Ndihmsi, që e krihte, i ofronte shpeshherë biletat për maskenball.

Mandej shkonte! Shkonte rrugëve të njajta dhe kthehej në bujtinën *Kryqi i kuq;* aty mbathte prap kaloshat që mëshifte nën nji bankë dhe rrasej në

vendin e vet ndër udhtarët e padurueshëm. Disa prej tyne zbritshin rranzë shpatit dhe ajo mbette atëherë vetëm në karrocë.

Në çdo të kthyem shifeshin gjithnji e mâ tepér dritat e qytetit, të cilat bâjshin nji rreth të madh e të ndritshëm përmbi shtëpijat e denduna. Ema binte në gjûj në jastekë dhe shiqonte andej e këndej nëpër at det drite. Tue qa ajo thirrte Leonin dhe i drejtonte fjalë të buta e puthje, të cilat i merrte era.

Aty, rranzë malit, sillej rendomë rreth karrocës nji lypës me shkop. Shum zhele ia mbulojshin shpinën, e kapelja e vjetër lëkure kastori, pa fund dhe e rrumbullakët si piatë, ia mbulonte fytyrën; e kur e hiqte, në vend të vetullave, shifeshin dy gropa të hapuna dhe të përgjakuna të syve. Mishi në to qërohej në lecka të kuqe, e prej tyne rridhte njifarë langu që trashej në dregza të blerta mû deri te hunda, flegrat e së cilës tërfllojshin ngërthitshëm. Kur donte me i thanë dikujt diçka, ai çonte kryet dhe qeshte si i marrë, atëherë bebzat e kaltërta, tue lëvizë panda, i bijshin skajit të plagës së gjallë në tamtha.

Ai shkonte mbas karrocës dhe këndonte kangën:

Shpesh dit'e ngrohët e për bukuri
Te vajza ndjell andrrën për dash'ni.

E vargjet tjera flitshin për zogjt, diellin dhe blerimin.

Ndonjiherë ai çfaqej befas kryeshtruem mbas shpinës s'Emës. Ajo bërtitt edhe tërhiqej. Iveri mahitej atëherë me tê. E këshillonte me marrë me qëra nji barakë në panair të Sen-Romenit dhe me u paraqitë para njerëzve për të holla, ose e pyette tue qeshë për shëndetin e dashnores së tij.

Shpeshherë, në mes t'udhtimit shifej se si kapelja e tij futej befas në karrocë nëpër dritarzën e vogël, ndërsa ai, me dorën tjetër, mbahej me gjithë fuqín për shtegun e kambsorëve ku e sterpikte balta e rrotave. Zani i tij, në fillim i dobët dhe fështkllues, bâhej i rreptë dhe jehonte natën si rrënkim i paqartë i njeriut në hall të madh; e nëpër cingrimën e cingareve, shushurimën e drûjve dhe rraptimën e karrocës së zbrazët, dukej se po vinte prej largsis së madhe që e tronditi Emën. Ai i hynte në thellsín e shpirtit si stuhija në ndonji grykë dhe e çonte në hapsinat e pikllimit të pamasë. Por, Iveri ndiente se dikush po

varej në karrocë dhe fillonte me gjuejtë pa mëshirë me kamxhik kah i verbti. Me skajin e kamxhikut i binte atëherë në plagë dhe i verbti, tue rrënkue, binte në baltë.

Udhtarët në *Dallëndyshe* flejshin mâ në fund njani mbas tjetrit, disa me gojë të hapun, tjerët kryeulun, tue u mbështetë në krah të fqiut të vet ose tue shti dorën nëpër nryp, tue u përkundë me takt simbas këcimit të karrocës, e shkëlqimi i dritës, që luhatej jashtë përmbi vithet e kuajve depërtonte mbrenda nëpër perde të pëlhurës së murrme të mbyllët dhe hidhte hije të kuqe si gjaku në të gjithë këta njerëz të palëvizshëm. Ema plot pikllim dridhej nën robet e saj dhe ndiente ftoftsi gjithnji mâ të madhe në kambë dhe dhimbje të tmershme në shpirt.

Karli e pritte në shtëpi; *Dallëndyshja* gjithnji vonohej t'ejteve. Zoja mâ në fund mbërrinte! Voglushen memzi që e puthte. Nëqoftëse darka nuk ishte gati, nuk lodhej fort! Ajo e arsyetonte gjellëbamsen. Tash ajo vajzë kishte të drejtë me bâ gjithçka. Kur shifte se dukej e zbetë, burri e pyette shpeshherë a mos âsht kund e sëmundë.

— Jo, — përgjigjej Ema.

— Por po dukesh aq çuditshëm sonte! — tha ai.

— Ah, s'âsht gjâ! S'âsht gjâ kjo!

Natyrisht kishte ditë kur menjiherë mbas ardhjes shkonte nalt në dhomën e vet. Justini, i cili gjoja gjindej rastsisht atje, sillej në maje të gishtave rreth saj, tue i shërbye mâ mjeshtrisht se ndonji shërbtore mâ e zonja. Ai ia përgatitte shkrepsat, shandanin dhe librin, ia rregullonte fustanin e fjetjes dhe shtratin.

— Hajt, — thonte ajo — mirë âsht, tash mundesh me shkue.

Sepse ai rrinte prap me duer të lëshueme e sy të hapun, thuese ishte ngatrrue në fije të panumërta të ndonji andrrimi momental.

Dita e nesërme qe e tmershme, e tjerat qenë edhe mâ të padurueshme, sepse Ema digjej prej mosdurimit për me përjetue përsëri lumtunín e vet. Kjo ishte dëshirë e pasionueme, të cilën e kishin ndezë përjetimet tashmâ të njofituna dhe e cila të shtatën ditë plasi me tanë flakën e vet në përqafimin e Leonit. Dashunija e tij e pasionueme, ndërkaq, mëshifej në shfrymjen e admirimit dhe falënderimit. Ema kënaqej me këtë dashuni me kujdes dhe e dhanun, e përkrahte me

gjithë mjeshtrin e njomsis së vet dhe frigohej nga paku se mos po shuhej nji ditë.

Shpeshherë i flitte me zâ t'ambël e të dhimbshëm:

— Ah, ti do të më lejsh!... Do të martohesh... Do të jesh si gjithë të tjerët...

Ai e pyette:

— Cilët të tjerët?

— Mashkujt, pra, ta merr mendja, — përgjegjej ajo.

Mandej, tue e kthye prej vehtes me nji lëvizje të shtangun, shtonte:

— Të gjithë ju jeni të poshtër!

Nji ditë, kur bisedojshin urtsisht për dëshprimet toksore ajo i tha befas (për me provue xhelozín e tij, ose tue ndie ndoshta nevojën e pakundërshtueshme që t'i tregojë gjithçka) se dikur, para tij, ka dashtë dikend tjetër „jo ashtu sikurse ty", shtoi ajo shpejt, tue u betue me jetën e vajzës së vet se *nuk kanë pasë kurrgjâ njani me tjetrin.*

Djali i ri besoi, por mbi të gjitha, nga kurreshtja e pyeti kush ka qenë ai njeri.

— Ka qenë kapiten i anijes luftarake, i dashtun.

Athue nuk e tha këte vetëm që të ndalonte çdo hetim tjetër dhe që në të njajtën kohë ta ngritte vehten se gjoja e ka përvehtsue nji njeri që duhet të ketë pasë natyrë luftarake dhe që ka qenë i mësuem me pasë sukses te grat?

Shkruesi e ndjeu atëherë tanë mjerimin e pozitës së vet dhe dëshiroi me pasë epoleta mendalje dhe tituj. Të gjitha këto sigurisht do t'i pëlqejshin asaj; ai përfundonte kështu në bazë të shprehive të saj luksoze.

Ema, ndënkaq, heshtte për shum dëshira të veta të teprueme, si për shembull për dëshirën që për me shkue në Ruan të ketë „tilbyri" të kaltërt, të cilin do ta tërhiqte kalin anglez, e të cilit do t'i gnahte „gromi" në çizme të kthyeme. Justini ia pat shti në mend këtë gjâ, atëherë kur i ishte lutë që ta merrte për shërbtor dhe megjithse në çdo takim dashunije mungesa e këtij „tilbyriu" nuk ia zvoglonte gëzimin e ardhjes, ajo me siguri mitte idhtín e kthimit.

Shpeshherë, kur bisedojshin për Parsin, ajo mâ në fund pëshpëritte:

— Ah, sa bukur do të jetojshim atje!

— Vallë, a nuk qenkemi të lumtun? — përgjegjej butsisht djali i ri, tue ia ledhatue flokët.

— Po, âsht e vërtetë, — përgjegjej ajo, — marri âsht kjo që po flas, më puth!

Ajo ishte tash mâ e sjellshme se kurrnjiherë përpara ndaj të shoqit. I bante gjithfarë kremash e ambëlsinash dhe i binte pianos mbas darke. Ai e ndiente vehten mâ të lumtun në botë, e Ema jetonte çkujdesshëm, derisa nji natë nuk e pyeti ai befas:

— Ty po të jep mësim në pijano zojusha Lëmpere apo jo?

— Po.

— Interesant! Pak mâ parë e pashë, — vazhdoi, Karli, — te zoja Liezhar. I fola për ty. Ajo nuk po të njifte.

Kjo u duk si rrufeja në qiell në të këthjellët. Por ajo, megjithate, u përgjegj me zâ krejt indiferent:

— Ah, sigurisht ka harrue emnin tim!

— Ose ndoshta në Ruan, — tha mjeku — ka mâ shum zonjusha Lëmpere që janë mësuese të pianos.

— Kjo âsht e mundun!

Mandej shtoi gjallnisht:

— Unë megjithate kam vërtetimet e saj, qe, shifi!

Dhe ajo shkoi te tavolina e shkrimit, kontrolloi në të gjitha syzat, përzjeu të gjitha letrat dhe mâ në fund humbi kryet ashtu që Karli iu lut megjithmend që të mos mundohet aq fort rreth atyne vërtetimeve të pavlefshme.

— Oh, unë do t'i gjej patjetër, — tha ajo.

Dhe përnjimend, të premten tjetër, derisa po vishte çizmet në dhomën e errtë, në të cilën rregullojshin rrobet e tij, Karli ndjeu njifarë letre midis ndërmjet lëkurës dhe çarapës së vet; ai e nxuer dhe e lexoi.

„Mora shumën prej gjashtëdhetë e pesë frangash për mësimin tremuejuer si dhe për nevoja të ndryshme muzike — Felis Lëmpere, profesoreshë e muzikës".

— Dreqi ta marrtë, si paska ardhë kjo letër, në çizme të mija?

— Sigurisht — u përgjegj ajo, — ka ra prej kutís së vjetër të llogarive, e cila rri në skaj të raftit.

Prej atij çasti jeta e saj ka qenë vetëm thurje rrenash, në të cilat mbështillte dashunín e vet si në vela për me e mëshefë.

Rrena u bâ për të nevojë, epsh, kënaqsi, madje aq shum saqë keni mundë me qenë të sigurtë se ka

kalue anës së majtë të ndonji rruge nëse ju ka thanë dje se ka kalue anës së djathtë.

Nji mëngjez, kur simbas zakonit u nis për rrugë, e veshun mjaft lehtë, filloi befas me ra borë. Meqenëse Karli shiqonte nëpër dritare se çfarë moti ishte, pa zotni Burnizienin në karrocën e zotni Tyvashit, i cili e çonte në Ruan. Ai zbriti shpejt poshtë dhe ia dha prifitit nji shall të ngrohtë, për me ia çue zojës, porsa të mbërrijë në *Kryq të kuq*. Kur erdh në bujtinë Burnizieni pyeti menjiherë ku âsht grueja e mjekut të Jonvilit. Bujtinarja iu përgjegj se zonja vjen shum rrallë në bujtinën e saj. Kur e njofti në mbramje zojën Bovari në *Dallëndyshen*, prifti i tregoi rastin e vet tue mos i tregue, në të vërtetë, se po i jepte randsi kësaj, sepse menjiherë filloi me lavdue nji predikues, i cili mbante n'at kohë predikime të mrekullueshme në kishën e qytetit, ku kishin mësye të gjitha grat me e ndëgjue.

Por, s'don me thanë gjâ, nëqoftëse famullitari nuk ka kërkue kurrfarë spjegimesh; të tjerët mund të paraqiteshin në raste tjera mâ pak të kujdesshëm. Prandej e quente të nevojshme që çdo herë të binte në konak te *Kryqi i kuq*, kështuqë bashkëqytetarët e saj të ndershëm të cilët e shifshin në shkallët nuk dyshojshin kurrgjâ.

Mirëpo, nji ditë e takoi zotni Lëreu tue dalë me Leonin krah për krahu prej hotelit *Bulonjë;* ajo u tremb se ai do të tregonte. Lëreu nuk ishte aq i marrë.

Por, mbas tri ditsh, ai erdhi në dhomën e saj, e mbylli derën dhe tha:

— Kam nevojë për të holla.

Ajo deklaroi se nuk mundte me i dhanë të holla. Lëreu filloi me u ankue dhe me ia kujtue të gjitha shërbimet që ia kishte bâ deritash.

Përnjimend, prej dy kambialeve që i ka pasë nënshkrue Karli, Ema i kishte pague vetëm nji. Sa i përket kambialit tjetër, mbas lutjes së saj, tregtari kishte pranue me e zêvendsue me dy kambiale të reja, të cilat u përtrinë përsëri me nji afat shum të gjatë pagimi. Ai nxuer mandej prej xhepit listën e mallit të papaguem, sa vijon: perdet, qylymi, pelhura për kollitukë, disa fustane dhe veglat e ndryshme për tualet, me nji vlerë prej nja dy mijë frangash.

Ajo uli kryet, e ai vazhdoi:

— Por, nëqoftëse nuk keni të holla, keni *pasuni*.

Dhe ai ia përmendi nji shtëpi të vjetrueme në Barnvil, afër Omalit, e cila nuk siillte kush e din se çfarë t'ardhunash. Ajo i takonte dikur nji ferme të vogël, që e ka pasë shitë zotni Bovariu plaku, sepse Lëreu dinte gjithçka, madje edhe sa hektarë tokë kishte dhe si quheshin fqijt.

— Me qenë në vendin tuej, — thonte ai, — unë kisha likuidue të gjitha borxhet dhe më kishin mbetë edhe pak të holla.

Ajo vû re se ishte vështirë me gjetë blemsin. Ai i dha me shpresue se ai vetë do ta gjente. Atëherë ajo pyeti, çka duhet të bante për të mundë me e shitë shtëpin.

— Nuk keni autorizim? — u përgjegj ai.

Këto fjalë i erdhën si nji puhi e erës së freskët.

— Ma leni llogarin, — tha Ema.

— Oh, nuk âsht kjo aq e domosdoshme, — u përgjegj Lëreu.

Javën tjetër ai erdh përsëri dhe u lavdue se, mbas kërkesës së gjatë dhe të mundimshme, e ka gjetë njifarë Langluan, i cili ka kohë që ia kishte vu synin asaj pasunije tue mos tregue se sa kishte me dhanë për të.

— Çmimi nuk ka randsi, — brohoriti ajo.

— Përkundrazi, duhet me pritë dhe me prekë at dhelpnak. Për ate kishte vleftë me shkue deri atje, por meqenëse ajo nuk mundte me marrë gjith at rrugë, Lëreu u ofrue se do të shkonte vetë atje dhe do të bisedonte me Langluan. Kur u kthye prej rrugës, ai deklaroi se blemsi ofronte katër mijë franga.

Ema u gëzue për këtë lajm.

— Me ju thanë sinqerisht, — shtoi Lëreu, — këto janë pare të mira.

Ajo muer menjiherë gjysmën e të hollave, e kur deshti me ia pague llogarin, tregtari i tha:

— Për fjalë të nderit, me të vërtetë po më vjen keq, kur po shof se menjiherë po hiqni dorë prej nji shume kaq të madhe.

Atëherë ajo këqyri banknotat dhe tue mendue për numrin e pakufishëm të takimeve dashunije që ato dy mijë franga paraqitshin, belbzoi:

— Si! Si!

— Oh! — vazhdoi ai tue qeshë me të mirë, — në llogari mund të veni çka të doni. A nuk e dij unë se si veprohet në punët e shtëpis?

Edhe ai e shiqonte drejt në sy, tue mbajtë vazhdimisht në dorë dy letra të gjata, të cilat i rrotullonte midis gishtave. Mâ në fund ai e çeli portofolin dhe hapi në tavolinë katër kambiale, prej të cilave secila vlente nji mijë franga.

— Nënshkrueni, këte! — tha ai, — dhe mbani të gjitha.

Ajo kundërshtoi shum e zemrueme.

— Por, nëqoftëse ju jap kusurin, — u përgjegj zotni Lëreu paturpsisht, — a nuk ju bâj në kët mënyrë nji shërbim?

Ai muer pendën e shenoi nën llogari:

„Mora prej zojës Bovari katër mijë franga".

— Sa po ju shqetson kur mbrenda gjashtë muejve do të merrni borxhin e papaguem prej kasolles suej dhe kur unë po ju ap afat që të mundeni me pague kambialin e fundit mbas kësaj pagese.

Ema u ngatrrue pak në këto llogari, e veshët i ushtojshin thuese florijt, tue shpërthye qesen, cingrojshin gjithkah rreth saj nëpër dysheme. Mâ në fund Lëreu ia spjegoi se si kishte në Ruan nji mik bankier të quejtun Vinsar, i cili do t'i blente ato katër kambiale me zbritjen e interesit, e mandej ai, Lëreu, do t'ia dorzonte personalisht zojës ate që mbetet prej borxhit të vërtetë. Mandej, Lëreu, gjoja me indiferencë, kërkoi dëftesën.

— Ju po më kuptoni... në tregti nganjiherë... dhe ju lutem veni datën, ju lutem, datën

Para Emës u hap atëherë nji det i tanë dëshirash të realizueshme. Ajo ishte mjaft e mençme sa me përgatitë njimijë talira me të cilët i pagoi tri kambialet e para, (porsa erdhën), por i katërti erdh në shtëpi rastsisht pikrisht nji t'ejte; Karli, krejt i hutuem, priti me durim kthimin e grues së vet për me marrë prej saj spjegime. Ajo i tha se nuk e ka pasë njoftue në lidhje me kët kambial vetëm që ta kursente prej vështirsive të shtëpis; iu ul në prehën, e përkdheli, i pëshpëriti fjalë t'ambla dhe ia numroi nji seri gjanash tepër të nevojshme, që kishte marrë veresije.

— Tekembramja duhet ta pranojsh se tue marrë parasysh sasin kjo nuk âsht tepër shtrejt.

Tue mos dijtë se kah me ia fillue mâ, Karli iu kthye medoemos Lëreut të pashmangshëm, i cili u betue se do ta rregullonte punën, nëqoftëse zotnija ia nënshkruen dy kambiale, prej të cilave njani vlen shtatëqind frangë që duhet të paguhen mbrenda tre

muejve. Që të mundte me bâ këte, ai i shkroi nanës nji letër të prekshme. Në vend që të dërgonte përgjegjen, ajo erdh vetë, e kur Ema pyeti Karlin a ka nxjerrë diçka prej saj, ai u përgjegj:

— Po, por ajo po kërkon me pa llogarín.

Të nesërmen, pa zbardhë drita, Ema vrapoi te zotni Lëreu, me iu lutë që t'i jepte nji llogarí tjetër, e cila nuk do t'i kalonte nji mijë frangë, sepse, po t'ia tregonte at llogarín prej atyne katër mijëve, do të duhej me thanë medoemos se i ka pague dy të tretat e saj, e më kët mënyrë me pranue se e ka shit shtëpín; kët punë e bani tregtari aq i përgatitun saqë për të u muer vesh përnjiimend vetëm má vonë.

Megjithëse çmimi i çdo gjâje të bleme ishte shum i ulët, zoja Bovari-plaka vërejti se shpenzimet janë tepër të mëdha.

— A nuk keni mundë me kalue edhe pa qylym? Pse keni qenë të shtrënguem me ndërrue kolltukët? Në kohën time çdo shtëpi ka pasë vetëm nji kolltuk për pleqt — të paktën kështu ka qenë te nana ime, e cila, mundem me ju thanë, ka qenë grue e ndershme. Gjithkush nuk mundet me qenë i pasun! Kurrfarë pasunije nuk mund të ruhet kur shpenzohet pa mend! Mue do të më vinte turp, sikur të këqyrsha me ia bâ qejfin vehtes sikur ju! E unë jam megjithate plakë dhe kam nevojë për kujdes... E këtu, shifni, vetëm për zbukurime e shkapërderdhje! Si! Mëndafsh për astar nga dy frangë!... Pse kur mundet me u gjetë pëlhura e pambukët nga dhetë sua, madje edhe nga tetë, që mundet me shërbye për mrekulli për të njajtin qëllim!

Ema, e shtrime në sofën e vet, përgjigjej sa të mundte má e qetë:

— Ah, zojë, mjaft! Mjaft!...

Vjehrra e qortonte përsëri tue parashique se do të mbarojshin në kuvend. Në të vërtetë, për të gjitha këto ishte fajtuer Bovariu. Për fat, i ka pasë dhanë fjalën se do ta shkyente at autorizim...

— Si?

— Po, po, ai m'âsht betue se do ta bâjë këte, — vazhdoi zoja e mirë.

Ema hapi dritaren, thirri Karlin dhe i mjeri njeri u detyrue me pranue se e ama ia kishte marrë premtimin.

Ema duel befas, mandej u kthye shpejt dhe i zgjati me dinjitet nji fletë bukur të madhe letre.

— Ju falem nderës, — tha plaka dhe e hodhi autorizimin në zjarm.

Ema ia krisi nji të qeshuni t'ashpër, depërtues dhe të pandërprerë gjatë; e lëshuen nervat.

— Ah, o zot! — klithi Karli. — Edhe ti nuk e ke mirë! Po vjen këtu vetëm për me e sulmue!...

E ama, tue rrudhë krahët, mundohej me ia mbushë mendjen se të gjitha *këto ishin vetëm shtimje.*

Por Karli për herë të parë kundërshtoi dhe filloi me mbrojtë të shoqen, kështuqë zoja Bovari-plaka deshti me shkue menjiherë. Ajo u nis qysh të nesërmen dhe në prag, kur ai po i lutej që të rrinte, u përgjegj:

— Jo, Jo! Ti e don ate mâ fort se mue, dhe ke të drejtë, ashtu edhe duhet të jetë. Në të vërtetë as që kërkoj, ke me pa mâ vonë!... Lamtumirë... sepse unë nuk do të kthehem aq shpejt për me e, si po thue ti, sulmue.

Përkundër të gjitha këtyne Karli mbet shum i hutuem para Emës, sepse ajo nuk mëshifte aspak urrejtjen që ushqente ndaj tij për ate që nuk kishte pasë besim në të; u detyrue me e lutë shum para se të pranonte me e marrë përsëri autorizimin; ai madje e përcolli vetë te zotni Gijomi, që t'ia jepte nji tjetër krejt të njajtë.

— Unë ju kuptoj plotsisht, — tha notëri. — Njeriu i shkencës nuk mundet me u marrë me imtsinat e jetës së përditshme.

Edhe Karlit iu duk mâ lehtë kur ndëgjoi këto vërejtje lavduese, e cila e zbukuronte dobsín e tij, tue e paraqitë si ndonji angazhim me gjana mâ të nalta.

Çfarë shfrenimi t'ejten tjetër në dhomën e hotelit! Ajo qeshte, qante, këndonte, luente, porositte pije të ftofta, kërkonte me pi cigare, dhe atij i dukej se e tepronte shum, por ishte e mrekullueshme dhe vlente me e adhurue.

Ai nuk dinte me ia spjegue vehtes se çfarë ndryshimi i papritun në tanë qenjen e saj e shtynte Emën me iu dorzue me aq pasion këndaqsis së jetës. Ajo ishte bâ ngazllyese, e pangopshme në kënaqsit trupore dhe e çfrenueme; shetitte me të nëpër rrugë me krye përpjetë tue mos u frigue, si thonte, se mos po i dilte zani i keq. Nganjiherë, ajo megjithate dridhej kur i shkonte mendja befas se mund të takohej me Rudolfin, sepse, edhpse ishin nda përgjithmonë, asaj i dukej se nuk ishte çlirue krejtsisht prej mvarsis së tij.

Nji mbramje ajo nuk u kthye në Jonvil. Karli qe tue dalë menç për këtë shkak, e Berta e vogël, e cila nuk donte me ra pa nanën, dëneste si me iu pasë coptue krahnori. Justini pat shkue ashtu kot në xhaden kryesore, e zotni Omeu, për këtë shkak e la barnatoren.

Mâ në fund, n'orën njimbëdhetë, tue mos mundë me durue mâ, Karli e ngjiti *bocin* e vet, këceu në të i grahu kalit dhe kah ora dy mbërrijti në *Kryq të kuq*. Aty nuk ishte. Ai mendoi se ndoshta e ka pa Leoni. Por ku banonte ai? Karlit iu kujtue për fat adresa e punëdhansit të tij dhe vrapoi te ai.

Filloi me ague. Ai e lexoi pllakzën në derë të noterit publik dhe trokiti. Dikush, pa e çelë derën, tue bërtitë iu përgjegj pyetjes dhe me këtë rast shau me gjithfarë fjalësh ata që i shqetsojshin njerzit natën.

Shtëpija, ku banonte Leoni, nuk kishte as zile, as rezë, as portir. Karli filloi me trokitë fort në derë. N'at çast nji polic kaloi rrugës; Karli u frigue dhe shkoi.

— Sa i marrë që jam, — thonte ai me vedi, — sigurisht e kanë ndalë për darkë te zotni Lormoi.

Por Lormot nuk jetojshin mâ në Ruan.

— Ndoshta ka ndejtë me shërbye zojën Dybrej. Por çka po flas, zoja Dybrej ka vdekë qysh para dhet muejsh!... Atëherë, pra, ku mundet me qenë?

Befas i shkoi mendja me kërkue në nji kafe *Kalendarin* dhe lypi emnin e zonjushës Lëmpere, e cila banonte në rrugën Renel-de-Maroken numër 73.

Mû atëherë kur hynte n'at rrugë Ema u çfaq në skajin tjetër. Ai mâ tepër u hodh në të se sa e përqafoi dhe bërtiti:

— Kush të ndali dje?

— Isha e sëmundë.

— Çka pate?... Ku?... Si?...

Ajo fërkoi ballin me dorë dhe u përgjegj:

— Te zonjusha Lëmpere.

— Ashtu mendova edhe unë!

— Oh! S'âsht mâ e nevojshme, — tha Ema. — Ajo porsa duel pak mâ parë; por, tjetër herë mos u mërzit. Unë nuk e ndiej vehten të lirë, a po më kupton. nëqoftëse e dij se edhe vonesa ime mâ e vogël të shqetson kaq.

Në këtë mënyrë ajo nxuer për vedi njifarë leje që të mundte me qenë krejtsisht e lirë n'aventurat e veta. Prandej edhe e shfrytzonte këte sa mâ shum që mundte. Kur e kaplonte dëshira me u pa me Leonin,

me çfarëdo shkasi ajo udhtonte, e meqenëse ai nuk e pritte at ditë, e kërkonte në zyrën e tij.

Në fillim ky qe fat i madh, por përsëshpejti u detyrue me ia thanë të vërtetën se shefi i tij po zemrohej për këto vizita, të cilat e pengojshin punën në zyre.

— Vetëm ti eja! Ah, marrina! — thonte ajo.

Dhe ai ikte.

Ema donte që ai të vishte vetëm rrobe të zeza dhe që të lëshonte nji mjekërr të vogël që t'i përngjante Luigjit të XIII. Ajo dëshiroi me pa edhe banesën e tij dhe tha se ishte shum modeste; Leoni u skuq, por ajo as që ia vu veshin kësaj; mandje e porositi që të blente perde, si ato të sajat, e kur ai tha se ato do të kushtojshin shum, ajo tha tue qeshë:

— Ah, ah! Po ruen me xhelozi florijt e tu!

Leoni detyrohej me i tregue çdo herë të gjitha ato që bante prej takimit të fundit. Kërkonte prej tij që të shkruente vargje për të, ndonji vjershë dashunije të kushtueme asaj; por ai nuk mundte kurrsesi me gjetë rimën për vargun e dytë dhe mâ në fund e kopjoi nji sonet prej nji albumi.

Nuk e bani këte aq fort prej krenarije sa prej dëshirës që t'ia bante qejfin. Ai nuk kundërshtonte kurr shprehít e saj; për çdo gjâ udhzohej prej shijes së saj; ai ishte mâ tepër dashnorja e saj se sa ajo dashnorja e tij. Fjalët e saj të buta dhe puthjet e saj ia magjepsshin shpirtin. Vallë, ku âsht mësue ajo me qenë kaq e prishun! Prishja e saj ishte gati e pabesueshme sa ishte e thellë dhe e mëshefun.

VI

Kur vinte në Jonvil me e vizitue, Leoni hante shpeshherë te barnatori, prandej mendonte se edhe ai duhet ta thirrte njiherë në Ruan.

— Me gjithë qejf, — u përgjegj zotni Omeu; — në të vërtetë, koha âsht që të freskohem pak, se këtu do të matufosem krejt. Do të shkojmë në teatër, do të bâjmë qejf gjithë natën!

— Ah, i dashtuni im! — murmuroi butsisht zoja Ome, e frigsueme prej rreziqeve shum të mëdha që po mendonte me u hy Aristidi i saj.

— Shife ti ate! Mos po mendon se nuk po e shkatrroj mjaft shëndetin tim tue jetue këtu gjithnji n'avullimin e barnave në barnatore! Qe, në të vërtetë

se çfarë janë grat: janë xheloze nëse njeriu i kushtohet shkencës, e prap kundërshtojnë nëse dëshironi me plot arsye me u argtue pak. Njisoj, ju llogaritni në mue. Nji ditë veç kur të më shifni në Ruan, e do t'i dercthim sëbashku *frangat tanë*.

Barnatori ruhej mirë përpara me përdorë nji shprehje kësisoji; por në kohën më të re i pëlqente me imitue Parisienin e llastuem tue mendue se kjo âsht sjellje shum fisnike, prandej edhe ai, sikurse fqinja, zoja Bovari, e pyette shkruesin për jetën e zakonet në kryeqytetet dhe, madje flitte në zhargonin e Parisit, për me habitë... qytetarët, për shembull: *turne, bazar, chicard, chicandard, Breda-street*[1]) dhe „po iki" në vend „po shkoj".

Kështu nji të t'ejte Ema u habit kur në kuzhinën e *Luanit t'artë* takoi zotni Omeun me rrobe udhtimi, në të vërtetë me nji pelerinë të vjetër, me të cilën askush nuk e kishte pa deri atëherë, mandej me nji valixhe të vogël në nji dorë dhe me nxemsen e barnatores së vet në dorën tjetër. Ai nuk ia besoi askujt qëllimin e vet tue u frigue se mos po shqetsonte vendasit me mungesën e tij.

Mendimi se do ta shifte përsëri vendin ku kishte kalue rinin e vet, shifej se e gëzonte, sepse gjatë tanë rrugës flitte panda, e porsa mbërrijtën në Ruan, ai këceu gjallnisht prej karrocës dhe vrapoi me gjetë Leonin. Shkruesi kundërshtonte kot, zotni Omeu e çoi me detyrim në kafen e madhe *Normandi*, në të cilën hyni me krenari me kapele në krye, tue mendue se do të dukej tepër provincial me e heqë kapelen në nji vend publik.

Ema priti Leonin katërdhetë e pesë minuta. Më në fund vrapoi në zyren e tij dhe, e kaplume prej gjithfarë parandjenjash, tue e paditë se âsht indiferent ndaj saj dhe tue gjykue vehten për dobsi, kaloi tanë mbasditen me ballë të mbështetun në dritare.

N'orën dy mbasdite, që të dy rrijshin ende buzë tavolinës njani përballë tjetrit. Salla e madhe zbrazej; qyngu i koftorit në formë palme përhapte nëpër tavanin e bardhë degët e veta të prarueme mbas derës së qelqit, e afër derës, në diell, kataraktí i vogël gurgullonte në pellgun e mermertë, në të cilin në mes të sallatës dhe

[1]) Këto janë fjalë argoti që nuk mund të përkthehen sepse në vjetin 1857 kanë pasë tjetër kuptim. (Shenim i përkth.)

shpargave ishin shtri tri gërthija mû përskaj shkurtzave, që rrijshin grumbull njana mbi tjetrën.

Omeu kënaqej. Megjithse luksi e magjepste mâ tepër se ushqimi i mirë, vena e pomardit, prapseprap i kishte hy pak në krye, dhe kur iu prunë në tavolinë omletin me rum, ai filloi me paraqitë teorít imorale për grat. Ate e magjeps mâ tepër eleganca. Ai adhuron fustanin elegant në ndonji banesë të rregullueme bukur, e sa u përket cilsive trupore, ai don *grat e trasha.*

Leoni shiqonte me dëshprim orën e murit. Barnatori pinte, hante dhe flitte.

— Sigurisht jeni shum i vetmuem në Ruan, — tha ai befas. — Në të vërtetë, dashunija juej nuk âsht larg.

E meqenëse Leoni u skuq, barnatori vazhdoi:

— Hajde, bahuni i sinqertë! Mos po e mohoni se në Jonvil...?

Djaloshi belbzoi diçka.

— A nuk po i bani lajka dikujt te zoja Bovari?...

— E kujt?

— Shërbtores!

Omeu nuk mahitej, por meqenëse krenarija e Leonit ishte mâ e fortë se çdo matuni, ai edhe paidashtas filloi me u mbrojtë. Në të vërtetë, ai donte vetëm grat zeshkane.

— Pajtohem me ju, — tha barnatori, — ato janë mâ të flakta.

Dhe, tue u krrusë te veshi i mikut, ia tregoi shêjat me të cilët mund të njifet se sa âsht e flakët nji grue. Ai, madje, filloi me spjegue edhe ndryshimet etnografike: Gjermanja âsht histerike, Francezja e lirë, Italianja e pasionueme.

— E zeshkanet? — pyeti shkruesi.

— Kjo âsht shije artistike, — tha Omeu, — kamerier! Dy kafe!

— A të shkojmë? — propozoi mâ në fund Leoni tashmâ i padurueshëm.

— *Yes.*

Por, para se me u nisë, barnatori thirri pronarin e kafes dhe shprehu kënaqsín e vet për shërbimin e mirë.

Për me shpëtue prej tij, djaloshi tha se kishte punë.

— Oh, po vij edhe unë me ju! — tha Omeu.

Dhe, derisa po shkojshin rrugëve, ai flitte për gruen për fëmijt, për ardhmënín e tyne dhe për barnatoren; tregonte se si ajo dikur kishte qenë tue u shkatrrue por ai e kishte çue në kambë të veta.

Kur erdhën para hotelit *Bulonjë*, Leoni e la befas dhe vrapoi shkallëve dhe e gjet dashnoren e tij të trondituri shum.

Kur ndëgjoi se kishte qenë me barnatorin, ajo u nxe. Por Leoni i paraqiti shum shkaqe t'arsyeshme; ai nuk âsht fajtuer, a nuk e njef ajo zotni Omeun? Si mund të mendojë se i pëlqen mâ tepër me u shoqnue me Omeun se me të? Por ajo deshti me shkue; ai e ndali dhe tue ra në gjûj e kapi me pasion rreth belit me nji lëvizje plot etje dhe përbetim

Ajo rrinte në kambë; syt e saj të mëdhej të flakët e shiqojshin seriozisht, gati tmersisht. Mandej, edhe lotët shkëlqyen, vetullat e drandafillta iu varën, ajo ia lëshoi duert dhe Leoni i afroi te goja, kur hyni nji shërbtor dhe e lajmroi se dikush po e thirrte.

— Ti do të kthehesh? — pyeti ajo.

— Po...

— Por kur?

— Menjiherë.

— Ky ishte trik, — tha barnatori kur e pá Leonin. — Deshta me ndërpre këtë vizitë e cila, si m'u duk, nuk ju pëlqente. Të shkojmë në Bridu, të pijmë nga nji gotë garus.[1])

Leoni betohej se duhet të kthehej patjetër në zyrë. Në këto fjalë barnatori filloi me u tallë në llogari të shkresave të zyrës dhe të detyrës së juristave.

— Dreqi ta marrë, leni mâ nji herë Cijasin dhe Bartolin![2]) Kush ju ndalon! Bâhuni burrë! Të shkojmë te Bridu! Keni me pa qenin e tij. Ajo âsht kafshë shum interesante!

E meqenëse shkruesi kundërshtonte prap, ai shtoi:

— Mirë, po vij edhe unë atje me ju; po lexoj ndonji gazetë tue ju pritë juve, ose po shfletoj ndonji ligj.

I hutuem prej pezmatimit t'Emës, llomotitjes së zotni Omeut e ndoshta edhe prej drekës tepër të randë, Leoni ishte prap i pavendosun dhe si i magjepsun prej barnatorit, i cili përsëritte:

— Të shkojmë te Bridu! Këtu âsht afër, në rrugën Malpalu.

---

[1]) Garus (latinisht) âsht emën peshku, lokardi; prej barkut të saj Romakët e vjetër bâjshin garun, don me thanë njilloj pije për me ndihmue tretjen; ka shum lloje ndër të cilat edhe garuni mjekues. Këtu mendohet për njilloj aperitivi, e tjera të përngjajshme. (Shënim i përkth.)

[2]) Zhak dë Kyzhâ (1522—1590), jurist i famshëm francez dhe Bartollo de Sasoferato (1314—1357), jurist italjan, njoftës veçanisht i mirë i drejtsis romake. (Shënim i përkth.)

Atëherë, pak prej frigës, pak prej marris, pak prej asaj ndjenjës së paspjegueshme, që na shtie nganjiherë edhe në veprimet mâ të pakandshme, Leoni lejoj me e çue te Bridu. Ate e gjetën n'oborrin e tij të vogël tue këqyrë tre shërbtorë që, mezi tue marrë frymë, silkshin rrotën në maqinën për bamjen e ujit të Selzelit. Omeu u dha disa këshilla; u puth me Bridun dhe pin nga nji gotë *garus*. Mâ tepër se njizet herë Leoni u çue me shkue, por Omeu e ndali tue i thanë :

— Menjiherë, menjiherë! Po vij edhe unë! Do t'i vizitojmë ata zotnijt në redaksín e gazetës *Fanal de Rouen*. Do të ju prezantoj te Tomasi.

Leoni megjithate shpëtoi disi prej tij dhe fluturoi si shigjeta në hotel. Ema nuk ishte mâ aty.

Ajo, shum e pezmatueme, kishte shkue. Tash e urrente. Kjo që nuk kishte ardhë në takim, megjithse e kishte dhanë fjalën, i dukej fyemje, dhe ajo kërkonte edhe arsyena tjera për me qërue hesapet me te: po ai nuk âsht i aftë për vepra heroike, âsht i dobët, banal, mâ i butë se ndonji grue, e përveç kësaj koprrac dhe frigacak.

Mandej, kur u qetsue, e pa se pa dyshim e kishte shpifë. Por, zezimi i atyne që dashunojmë gjithmonë na largon pak prej tyne. Nuk guxojmë me prekë n'idhuj: prarimi i tyne na mbetet në duer.

Ata flitshin tash mâ shpesh për gjanat që nuk kishin të bâjnë me dashunín e tyne, edhe në letrat që i dërgonte Ema, flitej për lule, për vargje, për hanën dhe për yjt, për këto mjete të pafajshme ndihmse t'epshit të dobsuem, të cilin mundohej me e ngjallë me të gjitha veglat ndihmse të jashtme. Ajo kishte shpresë prej çdo takimi për njifarë lumtunije të pamasë, e mandej ia pranonte vetë vehtes se nuk ndiente kurrgjâ të jashtzakonshme. Ky dëshprim u dogj shpejt në zjarmin e shpresës së re dhe Ema kthehej te Leoni mâ e pasionueme dhe mâ e etshme se kurr. Ajo xhvishej lakmueshëm, këputte lidhsen e hollë në miderin e saj, i cili shushuritte kofshëve si ndonji gjarpën që rrëshqet. Atëherë shkonte kambë zdathun në maje të gishtave me pa edhe nji herë a âsht dera e mbyllun, e mandej me nji lëvizje të vetme i hidhte prej trupit të gjitha teshat e veta dhe, e zbetë, pa fjalë, serioze, hidhej në krahnorin e tij, tue iu dridhë tanë trupi.

Por në këtë ballë të mbuluem me pika djerse të ftofitë, n'ato buzë që ledhatojshin, n'ata sy lakmues, në përqafimin e atyne duerve kishte diçka të teprueme,

diçka të pacaktueme dhe ndjellkeqe, që i dukej Leonit se po futej pa u vû re midis tyne, thuese donte me i nda.

Ai nuk guxonte me i bâ pyetje, por, tue giykue mbas përvojës së saj, flitte me vedi se duhet të ketë kalue nëpër të gjitha sprovat, dhimbjet dhe kënaqsit. Ajo që dikur e kishte magjepsë, tash e frigsonte nga pak. Përveç kësaj, ai çohej kundër nënshtrimit të personalitetit të tij, i cili për çdo ditë ishte mâ i madh. Zemrohej me Emën për shkak të këtij ngadhnjimi të vazhdueshëm. Madje, ai u mundue mos me e dashunue, por sa i ndëgjonte thapat e saj të lehtë, e ndiente vehten të dobët, si pijanecat kur shofin pijet e forta.

Njimend, ajo çfaqte të gjitha kujdesjet e mundshme, zgjedhte për tê gjellnat mâ të mira, vishte fustanet mâ të bukura dhe e shiqonte me sy lakmues. Prej Jonvilit i binte drandofille me të cilat i zbukuronte krahnorin dhe të cilat ia hidhte në fytyrë; kujdesej për shëndetin e tij, e kështillonte si me u sjellë, dhe, për me e mbajtë sa mâ gjatë lidhun për vedi — tue shpresue se në këtë punë do ta ndihmonte ndoshta edhe qielli — ia vari rreth qafe medalonin e Zojës së bekueme. Ajo, si nanë e kujdesshme, pyette për shokët e tij dhe i flitte:

— Mos u shoqno me ta, mos dil prej shtëpis, mendo vetëm për ne, më dashuno!

Mâ tepër do t'i pëlqente me përcjellë çdo hap të tij dhe i shkoi mendja me gjetë dikë që do ta përcillte mësheftas nëpër rrugë. Kah hoteli sillej gjithnji njifarë endacaku, i cili u afrohej udhtarëve dhe i cili nuk do të kundërshtonte... por krenarija nuk e lejoi me bâ nji gjâ të këtillë.

— E, po mirë! Le të më mashtrojë, punë e madhe! A mos çaj unë krye për këte?

Nji ditë, kur u ndanë heret, dhe ajo kthehej vetëm bulevardit, Ema vû re muret e kuvendit të vet, ajo u ul mandej në nji bankë në hijen e vidhave. Sa e qetë jetonte n'at kohë! Sa e merrte malli për ndjenjat e pamasë dashunije që mundohej me i marrë me mend simbas librave që lexonte.

Muejt e parë të mantesës së saj, shetitjet e saj në kalë nëpër pyll, loja e valseve me vikontin dhe kanga e Lagardit, të gjitha këto i duelën përsëri para sysh... dhe Leoni iu duk menjiherë i largët njisoj sikurse të tjerët.

— Por unë megjithatë e dashunoj! — thonte me vedi.

Përkundër të gjitha këtyne, ajo nuk ishte e lumtun as që kishte qenë ndonjiherë e lumtun. Prej kah kjo zbraztsi në jetën e saj, ky shkatrrim i shpejtë i të gjithave në të cilat mbështetej ajo? ... Por, nëse ekziston diku ndonji krijesë e fuqishme dhe e bukur, me natyrë guximtare, plot flakë dhe mirsi në të njajtën kohë, shpirt poeti me fytyrë engjulli, lyrë me tela të mjaltit, prej së cilës ndëgjohen deri në qiell kangët e dhimbshme të darsmës pse mos ta gjejë ajo rastsisht këte? Oh, çfarë pamundsije! Në të vërtetë, as që vlen me kërkue gjâ! Të gjitha këto janë rrena! Çdo buzëqeshje mëshef hapjen e gojës prej mërzis, çdo gëzim ndonji mallkim, çdo kënaqsi nevenitjen e vet, e puthjet mâ t'ambla lanë në buzë vetëm dëshirën e parealizueshme për kënaqsit mâ të mëdha.

Nji tingull metali u përhap n'ajr, e në kumbonën e kishës u ndëgjuen katër të rame. Ora katër! E Emës i dukej se po rrinte aty, n'at bankë, tanë jetën! Por, epshe të panumërta munden me u përmbledhë në nji minutë të vetme, sikurse nji grumbull njerzish që munden me ndejtë në nji hapsinë të vogël.

Ema jetonte e kaplueme krejtsisht prej epsheve të saj dhe nuk kujdesej mâ për të holla si ndonji konteshë.

Nji ditë, ndërkaq, erdh te ajo nji njeri me pamje të mjerë, i skuqun në fytyrë e tullac dhe tha se e kishte dërgue zotni Vinsari prej Ruanit. Ai nxuer gjylpanat me të cilat ishte i qepun xhepi në pallton e tij të gjatë të blertë, i nguli në mangë dhe njerzisht ofroi nji letër.

Ky ishte kambiali për shtatëqind franga, të cilin ajo e kishte nënshkrue dhe të cilin Lëreu, përkundër të gjitha premtimeve të veta, e kishte bartë në Vinsarin.

Ajo e çoi shërbtoren e vet te ai. Lëreu nuk mundte me ardhë.

Atëherë i panjoftuni, i cili prap rrinte në kambë, tue këqyrë me kurreshtje rreth e përqark, me syt që mëshifshin vetullat e tij të trasha të kuqe, pyeti sinqerisht:

— Çfarë përgjegje t'i çoj zotni Vinsarit?

— Thueni — u përgjegj Ema — se nuk i kam ato të holla ... Ia paguej javën tjetër ... Le të presi ... Po, javën tjetër.

Dhe njeriu i mirë shkoi pa thanë asnji fjalë.

Por, të nesërmen në drekë ajo muer letërthirrjen prej gjygjit, dhe ajo letër e shëjueme, në të cilën në shum vende ishte shkrue edhe me germa të mëdha „Harengu, përmbaruesi kryesuer i gjygit në Byshi", aq

e frigsoi, sa që vrapoi me ngutsin mâ të madhe te tregtari i pëlhurave.

E gjet në dyqanin e tij tue lidhë nji paketë.

— Shërbtor i përvûjtë, — tha ai, — jam në dispozicion.

Ndërkaq, Lëreu, kryente prap punën e vet, në të cilën i ndihmonte nji vajzë afërsisht trembëdhetë vjeçe, e cila ishte pak gungaqe, dhe e cila i shërbente në të njajtën kohë edhe si ndihmse edhe si gjellëbamse.

Mandej, tue rraptue me nallënet e veta të drujta nëpër dyshemen e dyqanit, u ngjit në katin e parë para zojës dhe e shtini në nji dhomë të vogël e të ngushtë, në të cilën, në tavolinën e madhe të shkrimit prej bredhit, ishin disa libra tregtare, të cilat i mbronte nji shul i hekurt me dry. Mbështetë për muri, e mbulueme pjesësisht me copa pëlhure, shifej arka, por aq e madhe saqë në të duhet të ketë pasë patjetër edhe gjana tjera e jo vetëm kambiale e të holla. Zotni Lëreu me të vërtetë jepte të holla uha me peng dhe n'at arkë e kishte shtie edhe zinxhirin e florijtë të zojës Bovari dhe vathët e mixhokut të mjerë Tilerit, i cili, i detyruem mâ në fund me ia shitë, bleu në Kinkampua nji tregtore të mjerë me mall kolonial, në të cilën vdiste prej flamës në mes të luleve të veta, të cilat ishin mâ pak të verdha se fytyra e tij.

Lëreu u ul në kolltukun e gjanë prej kashte dhe tha:

— Çka ka të re?

— Qe, shifni!

Ajo ia tregoi letrën.

— Po mirë, çka mundem me bâ unë këtu?

Atëherë ajo u nxe, tue ia kujtue fjalën që ia kishte dhanë se nuk do të bante tregti me kambialet e saj; Lëreu e pranoi këte.

— Por unë kam qenë i detyruem me bâ kështu sepse e kam pasë thikën në fyt.

— E çka do të bâhet tash? — vazhdoi ajo.

— Oh, puna âsht krejt e thjeshtë: vendimi i gjyqit e mandej konfiskimi i... këtu s'ka shpëtim!

Ema e ndali vehten mos me i ra. Mandej e pyeti me të butë a thue do t'ishte e mundun me zbutë disi zotni Vinsarin.

— Bash ia keni qëllue! Me e zbutë Vinsarin? Ju nuk e njifni; ai âsht mâ i keq se çdo fajdexhi.

Megjithate u desht që zotni Lëreu të përzihet në këtë punë.

— Ndëgjoni! Mue më duket se deritash kam qenë mjaft i mirë me ju.

Dhe, mbasi çeli njanin prej librave të veta të punës tha:

— Shiqoni!

E mandej, tue kalue me gisht nëpër nji faqe:

— Të shofim... Qe... Me datë 23 gusht dy qind franga... me 17 qershuer nji qind e pesëdhetë... Me 23 mars katërdhetë e gjashtë... Në prill...

Befas ai u ndal thuese u frigue se mos po thonte ndonji marri.

— E as mos të flas për kambialet, të cilat i ka nënshkrue zotnija, nji për shtatëqind franga e tjetrën për treqind! Sa u përket pagesave tueja të vogla, interesave të papagueme, ato nuk kanë fund, dhe njeriu kishte me u hutue këtu. Nuk due me u përzie mâ në këto punë!

Ajo qante, e thirrte madje „zotni Lëreu i mirë", por ai tërhiqej vazhdimisht me ate „Vinsar qeni". Përveç kësaj, ai as nuk ka të holla, askush nuk po i paguen mâ, e kanë rjepë krejt; nji tregtar i vorfun sikurse âsht ai nuk mundet me dhanë të holla uha.

Ema heshtte, e zotni Lëreun, i cili po kafshonte pendlën e patës, sigurisht e shqetsoi heshtja e saj, sepse vazhdoi:

— Të kisha pasë me marrë të paktën këto dit pak të holla, kisha mundë...

— Sidoqoftë, — tha ajo, — porsa ta marr kusurin e borxhit për shtëpin në Barnvil...

— Si?

Kur ndëgjoi se Langlua nuk kishte pague tanë borxhin, u shti se gjoja âsht habitë tepër. Mandej tha me zâ t'ambël:

— Atëherë si ta rregullojmë këtë punë, thueni?...

— Oh, si të doni!

Ai atëherë i mbylli syt që të mendonte pak, shënoi disa shifra dhe tue deklarue se ka me u mundue shum për këtë punë, se puna âsht e rrezikshme dhe se ai po flijohej, shkroi katër kambiale për nga dyqind e pesëdhetë franga secilën, që duhet të paguheshin krye çdo mueji secili.

— Vetëm nëqoftëse Vinsari pranon! Në të vërtetë, puna âsht rregullue, te unë s'ka jo kështu jo ashtu, unë jam i sinqertë, ate që them edhe e bâj.

Mandej, si tërthorazi, i tregoi disa gjana të reja, por prej të cilave asnjana nuk âsht e dejë për zojën.

— Vetëm merrni me mend, ajo pelhurë për fustan kushton shtatë sua metra, e thonë se nuk i del ngjyra kurr! Dhe njerzit i besojnë kësaj! Kuptohet se nuk u thohet se çfarë malli âsht ky — shtoi ai tue dashtë me e bindë me pranimin për mashtrimin e të tjerëve se âsht krejt i ndershëm.

Mandej e thirri me i tregue tre kut rrexe brokati të cilën e kishte ble para do kohe në një „licitacion".

— A nuk janë të bukura ? ... — tha Lëreu; — tash i përdorin shum për kellëf të kolltuqeve. Kjo âsht sod në modë.

Dhe, mâ shpejt se ndonji magjistar, ia mbështolli rrexet në letër të kuqrremtë dhe ia shtini Emës në dorë.

— Të paktën sikur të kisha dijtë ...

— Oh, bisedojmë mâ vonë për këte, — u përgjegj tregtari, tue ia kthye shpinën.

Po at mbramje ajo nguli kambë te Bovariu që t'i shkruente s'amës me u dërgue sa mâ parë kusurin e të hollave prej pasunis. Vjehrra u përgjegj se nuk kishte mâ kurrgjâ; llogarija e fundit ishte bâ dhe përveç Barnvilit u kishin mbetë edhe gjashtëqind franga t'ardhuna në vjet, të cilat ajo do t'u paguente pikë për pikë.

Ema mandej u çoi llogarít disa të sëmundëve të Karlit dhe për së shpejti filloi me përdorë me të madhe këtë mjet, i cili i shkonte për dore. Ajo kujdesej gjithnji me shtue në postskriptum: „Mos i flitni për këte tim shoqi; ju e dini se sa krenar âsht ai ... na falni ... e jueja besnike ..." U banë edhe disa ankesa në lidhje me këte, por ajo i ndali.

Për me bâ të holla ajo filloi me shitë dorzat e vjetra, kapelet e bajtuna dhe hekur të vjetër. Bante tregti lakmueshëm; gjaku i saj katundar e shtynte me ngá mbas fitimit. Mandej, në kohën e shetivet të saj në qytet, blente prej antikvarëve imtsina të ndryshme për të cilat mendonte se zotni Lëreu, për mungesë të gjanave tjera, përnjimend do t'i merrte. Blente pendla strukthi, porcelan kinez dhe syza; merrte të holla uha prej Felisites, prej zojës Omé, prej bujtinares së *Kryqit të kuq*, shkurt, prej gjithkujt ku mundte. Me të hollat që muer mâ në fund për Barnvil, pagoi dy kambiale, e një mijë e pesëqind franga që i mbetën, i shkuen për kurrgjâ. Ajo hyni prap në borxh dhe kjo nuk merrte fund kurr.

Nganjiherë, njimend mundohej me llogaritë, por përfundimet që nxierrte ishin aq të tmershme sa që as vetë nuk mundte me besue. Atëherë fillonte përsëri, por

hutohej shpejt, lente të gjitha dhe nuk mendonte mâ për to.

Në shtëpi ishte tash pikllim i madh. Shifej se si dilshin prej saj furnizuesat me fytyrë të tërbueme. Facoletat e xhepit silleshin nëpër koftora, e Berta e vogël bante çarapë të shkyeme, gjâ që e tmeroi krejt zojën Omé. Nëse Karli merrte guxim me bâ ndonjâ vërejtje, Ema përgjegjej me të keq se ky nuk ishte faji i saj!

Kah erdh tash gjithëky pezmatim! Ai ia mveshte të gjitha këto sëmundjes së saj të dikurshme të nervave dhe tue ia pá të madhe vehtes që e quente të metë sëmundjen e saj, e akuzonte vetë vehten për egoizëm dhe e kapte dëshira me vrapue te ajo dhe me e puthë.

— Oh, jo! — thonte me vedi ,— do t'isha i mërzitçëm.

Dhe nuk shkonte.

Mbas dreke shetitte vetëm në kopsht; merrte Bertën e vogël në prehën dhe, tue hapë revistën mjeksore, mundohej me e mësue me lexue. Fëmija, që nuk kishte mësue kurr, shiqonte me syt e saj të habitun dhe të piklluem dhe për së shpejti ia kriste vajit. Ai e ngushllonte atëherë; i sillte ujë në kofën për stërpikjen e luleve që të bante lumej të vegjël në zall, ose thente rrembat e shelgjes që të mbillte pemë nëpër lehë, gjâ që nuk prishte aspak dukjen e kopshtit, i cili edhe kështu ishte mbushë me bár të madh. Po ata i kishin borxh gjith ato mëditje Letibuduas! Fëmija mandej mërdhinte dhe kërkonte t'amën.

— Thirre Felistén, — thonte Karli. — Ti e din, vajza ime, se nana nuk don me e shqetsue.

Vjeshta fillonte dhe gjethet tashmâ kishin fillue me ra — sikur para dy vjetësh, kur ajo ishte e sëmundë! Kur do të marrin fund mâ të gjitha këto?... Dhe ai ecte prap me duer në shpinë.

Zoja ishte në dhomën e saj. Askush nuk hynte te ajo. Ajo rrinte në tê gjithë ditën, pa luejtë prej vendit, e veshun përgjysëm, tue ndezë kohë mbas kohe kokrra me erë haremi, që i kishte ble në Ruan, në dyqanin e nji Algjeriani. Për mos me pasë natën afër vedit at njeri, i cili vetëm shtrihej dhe flente, ajo e përcolli mâ në fund me lutjen e saj në katin e dytë; kurse ajo vetë lexonte deri në mëngjez libra tepër tronditse, në të cilat kishte përshkrime të shfrenueme dhe sqena të tmershme. Shpeshherë, kur e kapte friga, ajo klithte dhe Karli vraponte.

— Ah, shko! — thonte ajo.

Në ndonji rast tjetër prap, e ndezun mâ fort me at flakën e mbrendshme, që shkelja e kunorës nxitte, e mbushun frymë, e ngazllyeme, tue u djegë nga lakmija, hapte dritaren, thithte ajrin e ftoftë, shprishte n'erë flokët e saj të dendun dhe, tue shique yjt, fshante për dashunín e ndonji princi. Mendonte për ate, për Leonin. Ajo do të jepte atëherë gjithçka në botë për nji prej atyne takimeve që kënaqshin epshet e saj.

Këto ishin ditt solemne të saj. Ajo donte me qenë sa mâ të shkëlqyeshme dhe kur ai nuk mundte me pague vetë shpenzimet, e kjo gjâ ndodhte gati çdo herë, ajo shtonte dorëshkrë të hollat e veta. Ai mundohej me i spjegue se po aq mirë do të kalojshin edhe në ndonji vend tjetër, në ndonji hotel mâ modest, por ajo gjithnji gjente ndonji pretekst.

Nji ditë nxori prej çantës së vet gjashtë lugë të vogla argjenti të praruem (këto ishin dhuratë për martesë që u kishte dhanë mixha Ruo), dhe iu lut Leonit që t'i çonte menjiherë në dyqan me i lanë peng n'emën të saj dhe ai e ndëgjoi megjithse kjo nuk i pëlqente, sepse kishte frigë se mos turpnohej.

Mandej, kur mendoi për këte, e kuptoi se dashnorja e saj në kohë të fundit kishte fillue me u sjellë në mënyrë shum të çuditshme dhe se ndoshta e kishin fajin ata që po dojshin me e largue prej saj.

Dhe përnjimend, dikush i kishte çue nanës së tij nji letër të gjatë të panënshkrueme për me e njoftue se i *biri po shkatrrohet me nji grue të martueme* dhe zoja e mirë, tue pá në shpirt frigën e përjetshme të familjes, don me thanë krijesën e panjoftun të rrezikshme, sirenën, fantazmën, e cila jeton në thellsít fantastike të dashunis, i shkroi menjiherë nji letër shefit të tij, zotni Dybokazhit, i cili u suell shum mirë në këtë punë. Ai e ndali djaloshin tue bisedue tre çerekë ore, sepse donte me ia çelë syt, me ia tërhqë vërejtjen për greminën e hapun para së cilës gjindej. Puthjet e këtilla të mëshefta të tij do ta damtojshin mâ vonë në punën e tij. Ai e përbetonte me i pre marrëdhanjet me të dhe në mos dashtë me bâ këtë flijim për shkak të vetë vehtes, le ta bâj këte të paktën për hir të tij, Dybokazhit.

Leoni u betue mâ në fund se nuk do të takohej mâ me Emën; dhe tash e qortonte vetëvehten që nuk e kishte mbajtë fjalën e vet, tue mendue për të gjitha ato vështirsit dhe thash e thanjet, që mund t'ia shkaktonte ende ajo grue, dhe tue mos llogaritë mahít thumbuese të shokëve të vet që bâheshin në llogari të

tij për çdo mëngjez rreth koftorit. Përveç kësaj, për së shpejti ai do të bâhej shkrues i parë, pra, tashma ishte koha që të bâhej serioz. Prandej hoq dorë prej flautës, ndjenjave dhe fantazive të teprueme — sepse çdo njeri, në flakën e rinis së vet, ka mendue, së paku për nji ditë, së paku për nji moment, se âsht i aftë për epshe të mëdha, për vepra të mëdha. Edhe lapërdhari mâ i thjeshtë ka andrrue nji natë për sulltanijat, e çdo noter publik ka në vedi dicka poetike.

Ai tash mërzitej kur Ema fillonte befas me i dënesë në krahnuer; dhe zemra e tij — si dhe te njerzit që munden me ndëgjue muzikë vetëm deri në njifarë kufini të caktuem — mbette krejt indiferente në thirrjet e dashunis, njomsín e së cilës nuk e ndiente mâ.

Ata njifeshin tepër për të mundë me ndie edhe mâ tutje at magjepsje në marrëdhanje dashunije, që e qindfishojnë kënaqsín e saj. Ai iu mërzit po aq asaj sa iu pat mërzit ajo atij. Ema gjente edhe në shkeljen e kunores të gjitha ndysit e martesës.

Por si të çlirohej prej kësaj? Sepse edhepse e ndiente se sa e përulte ultsija e lumtunis së tillë, ajo, nga shprehija apo prishja, ishte ngjitë megjithatê për tê dhe për çdo ditë i dorzohej gjithnji e mâ me epsh, tue i prishë vehtes çdo kënaqsi nga dëshira që ajo të jetë sa mâ e madhe. Ia lente fajin Leonit që i kishin shkue huq shpresat, thuese ai e kishte mashtrue, thuese ai ishte shkaktar, dhe dëshironte madje që të ndodhte ndonji fatkeqsi, e cila do t'i ndante, sepse nuk kishte guxim me vendosë vetë për këte.

Mbi të gjitha këto ajo i shkruente prap letra dashunije, tue u mbajtë mbas atij mendimi se grueja duhet me i shkrue gjithmonë dashnorit të vet.

Por derisa i shkruente letrat, ajo shifte para vehtes nji njeri tjetër, nji figurë që kishin krijue kujtimet e saj mâ të flakta, librat mâ të mira që kishte lexue, dëshirat e saj mâ të flakta dhe kjo figurë u bâ mâ në fund aq reale dhe e afrueshme saqë e admironte tue u dridhë, megjithse nuk mund ta merrte qartë parasysh, aq shum humbte si ndonji zot në morín e cilsive. Ai jetonte në nji krahinë të kaltërt, ku shkallët e mëndafshta luhaten në ballkone, n'erën e luleve dhe në shkëlqimin e dritës së hanës. Ajo e ndiente afër vehtes, ai do të vinte për së shpejti dhe do ta çonte me nji të puthun. Mandej kthehej prap në realitetin, krejt e thyeme dhe e dërmueme sepse këto shprehje të dashunis

së mjegullt e lodhshin mâ tepër se shfrymja mâ e madhe e epsheve.

Ajo e ndiente tash njifarë dobsimi të vazhdueshëm dhe të përgjithshëm. Shpeshherë mernte thirrje të gjyqit dhe letra të vulosuna, të cilat memzi i shiqonte me sy. Mâ tepër do të donte mos me jetue mâ ose me fjetë përgjithmonë.

Ditën e polakorizmit[1]) ajo nuk u kthye në Jonvil, por shkoi në mbramje në maskenball. Në pantallona kadifje e çorapë të kuqe, me perukë dhe me kapele të vjetër tri majesh ajo vallzoi gjithë natën e përcjellun prej muzikës së tërbueme të burijave. Njerzit mblidheshin rreth saj, e në mëngjez u gjet në koridor të teatrit ndërmjet pesë a gjashtë njerëzve të maskuem, shokëve të Leonit që ishin veshë si zhgarkuesa dhe marinarë dhe ishin marrë vesh me shkue diku për mëngjez.

Kafet e afërme ishin plot me njerëz. Në limâ gjetën nji bujtinë mâ mesatare dhe pronari hapi nji dhomë të vogël në katin e katërt.

Mashkujt bisedojshin në nji qoshe tue bisedue sigurisht për shpenzimet. Ishin katër: nji shkrues, dy studenta të medicinës dhe nji ndihmës tregtari; shoqni e bukur për tê! Sa u përket grave, Ema e kuptoi menjiherë se ato rridhshin prej shtresave mâ t'ulta. Ajo atëherë u frigue, e largoi karrikën e vet dhe rrëxoi syt për dhe.

Të tjerët filluen me hangër. Ema nuk hante. Balli i digjej flakë, në vetulla ndiente therje, e lëkura ù ishte ftofë si akulli. Kryet i ushtonte prej sallës së vallzimit, e cila jehonte ende gjithnji nën të ramet ritmike të mija kambëve, që vallzojshin. Mandej e tërhoqi era e punçit dhe tymi i cigares. Asaj i ra të fikët; e çuen te dritarja.

Filloi me ague dhe shoka e madhe e ngjyrës grimize përhapej në qiellin e zbetë në drejtim të Sen-Katerinës. Sipërfaqja e murrme e zbetë e lumit farfullonte n'erë; n'ara nuk kishte njeri të gjallë; llampat e rrugëve fikeshin.

Mirëpo Ema erdh në vedi dhe iu kujtue Berta, e cila flente atje në shtëpi në dhomën e shërbtores së saj. Por, n'at çast bumbulloi aty pari nji karrocë transporti plot me thupra hekuri dhe ù tundën muret e shtëpis me tingllimë shurdhuese metalli.

[1]) La mi — carême âsht e ejtja e javës së tretë korizmene, në Francë kjo âsht dita e dëfrimit. (Shënim i përkth.)

Ema iku shpejt prej kësaj shoqnije, hoqi prej vehtes kostumin e maskuem, i tha Leonit se duhet të kthehej patjetër dhe mâ në fund mbet vetëm në hotelin *Bulonjë*. Nuk mund t'i duronte të gjitha madje as vetë vehten. Mâ tepër do t'i pelqente sikur të mundte me fluturue si shpendi e me u bâ e re diku larg, larg, në hapsinat e pandyme.

Ajo duel, kaloi bulevardin, sheshin Koshua dhe periferín e erdh deri te nji rrugë e çelun, e cila shkonte buzë kopshteve. Shkonte shpejt, ajri i freskët e qetsonte; dhe pak nga pak të gjithë ata persona, ato fytyra të botës, maskat, katërshat, lusterët, darka, ato gra, të gjitha zhdukeshin si mjegulla, të cilën e shpërndan era. Mandej, kur u kthye në bujtinën *Kryqi i kuq*, u hodh në shtrat, në dhomën e vet në katin e dytë, në të cilën ishin varë pikturat nga drama *Tour de Nesle*. N'orën katër mbas dite, Iveni e zgjoi.

Kur erdh në shtëpi, Felisitea ia tregoi mbas orës së murit nji letër të murrme. Ajo filloi me lexue:

„Në bazë të kopjes s' aktgjykimit përmbarues..."

Çfarë aktgjykimi? Nji ditë përpara ia kishin prû përnjimend nji letër tjetër, për të cilën ajo nuk dinte; prandej u habit tue lexue këto fjalë:

„N'emën të mbretit, ligjit dhe drejtsis urdhnohet zoja Bovari..."

Tue kalue atëherë disa rreshta, ajo vû re:

„që mbrenda njizet e katër orëve medoemos..."

— Çka ashtu? — „ta paguej shumën prej tetë mijë frangash". — e pak mâ poshtë shkruente edhe kështu:

„Do të jetë e detyrueme me bâ këte me të gjitha mjetet ligjore, në radhë të parë me konfiskimin e teshave të saj të shtëpis dhe të gjanave tjera të tundshme."

Çka me bâ?... Mbrenda njizet e katër orëve! Kjo don me thanë nesër! Lëreu, mendoi, ajo, don me siguri me e frigsue përsëri; ajo i kupton menjiherë të gjitha manevrat e tij, qëllimin e shërbimeve të tij. E ngushllonte vetëm nji gjâ: shuma tepër e madhe.

Mirëpo, tue ble vazhdimisht, e tue mos pague, tue marrë uha, tue nënshkrue kambialet, mandej tue përtri ato kambiale, të cilat mbas çdo afati të ri rriteshin gjithnji e mâ tepër, ajo mâ në fund i kishte bâ gati zotni Lëreut nji kapital, të cilin ai e pritte padurim për spekulimet e veta.

Ajo erdh te ai tue e shique lirisht.

— Ju e dini se çka më ka ndodhë? Kjo âsht padyshim ndonji mahi!

— Jo.

— Si âsht e mundun ?

Ai u kthye ngadalë dhe, mbasi kryqoi duert, i tha:

— Mos keni mendue ju, e dashtuna zoja ime, se unë do të jem gjithmonë furnizuesi dhe bankieri juej nga dashunija ndaj Zotit? Nëse flasim drejt, tashmâ edhe ka ardhë koha që t'i marrë të hollat e mija !

Ajo kundërshtoi për naltsín e borxhit.

— Ah, më vjen keq! Gjyqi e ka pranue! Asht aktgjykimi! Ju kanë paraqitë! Përveç kësaj, unë nuk ju kam paditë, por Vinsari.

— A nuk kishit mundë... ?

— Oh! Nuk mundem me bâ kurrgjâ.

— Por... megjithate... mendoni!

Ajo filloi me folë gjithfarë marrinash se nuk dinte kurrgjâ për këte, se kjo kishte ardhë kaq pa pritë... e pa kujtue...

— E kush e ka fajin për këte ? — tha Lëreu dhe iu përul në mënyrë përqeshse. — Derisa unë mundohem si skllav, ju kaloni kohën tue u argtue.

— Ah, më kurseni prej këtyne mësimeve morale!

—Ato nuk bâjnë kurr dam, — u përgjegj ai.

Ema u përul, filloi me e përbetue; madje mbështeti edhe dorën e saj të bukur, të gjatë e të bardhë në gjunin e tregtarit.

— Paj, hiqmuni qafet! Kishte mundë me mendue dikush se po don me më mashtrue !

— Ju jeni i poshtër! — klithi ajo.

— Ho! Ho! Çfarë shprehjesh po përdorni ju kështu! — u përgjegj ai tue qeshë.

— Unë do të ju demaskoj menjiherë! Do t'i them burrit tim...

— Mirë, edhe unë do t'i tregoj dicka burrit tuej!

Dhe Lëreu nxuer prej arkës dëftesën për njimijë e tetëqind franga, të cilën ajo ia kishte dhanë, kur Vinsari i bleu kambialin.

— Mos mendoni — shtoi ai — se ai njeri i mjerë e i dashtun nuk do ta zbulojë vjedhjen tuej të vogël ?

Ema u ligshtue, e dërmueme mâ tepër se do t'ishte dërmue me i pasë ra dikush me majth në krye. Lëreu shetitte prej dritares deri te tavolina e shkrimit tue përsëritë vazhdimisht :

— Ah, unë do t'i tregoj përnjimend... unë do t'i tregoj përnjimend...

Mandej iu afrue dhe i tha me zâ t'ambël :

— Kjo nuk âsht gjâ aq e pëlqyeshme, unë e dij

këte; në të vërtetë, askush nuk ka vdekë ende prej kësaj, e meqenëse âsht i vetmi mjet që ju ka mbetë me m'i kthye të hollat...

— Por ku ti gjej? — tha Ema tue thye gishtat.

— Kjo âsht punë e vogël, kur njeriu ka miq sikurse ju!

Ai e shiqoi aq rreptsish dhe aq tmersisht saqë ate e kapluen mornica të ftofta tanë trupit.

— Po ju premtoj — tha ajo — po e nënshkruej...

— Më kanë dalë mjaft nënshkrimet tueja!

— Po shes prap diçka...

— Ikni ju lutem! — tha ai tue rrudhë krahët, — po ju as që keni mâ diçka.

Ai thirri nëpër vrimën e vogël në dysheme, nëpër të cilën shiqonte poshtë në dyqan:

— Anetë, mos harro ata tre kupona të mallit numër katërmbëdhetë!

Shërbtorja u çfaq; Ema e kuptoi dhe pyeti „sa të holla do të nevojiteshin për me u ndalë çdo veprim i mâtejshëm i gjyqit".

— Tash âsht tepër vonë!

— Por nëqoftëse ju sjelli disa mija franga, nji të katërtën e borxhit, nji të tretën, gati krejt?

— Ah, jo, pa dobi.

Ai e shtynte me t'ambël kah shkallët.

— Unë po ju përbetoj, zotni Lëre, pritmëni vetëm edhe disa dit!

Ajo dëneste.

— Shife tash, edhe lot!

— Ju po më bani me u dëshprue!

— Punë e madhe, çaj krye unë shum për këtê — tha ai tue mbyllë derën mbas saj.

VII

Të nesërmen, kur erdh përmbaruesi i gjyqit Harengu me dy dëshmitarë për me bâ procesverbalin për konfiskim, Ema rrinte krejt e qetë.

Ata filluen me dhomën e punës së Bovariut; kryet frenologjik nuk e shënuen, sepse e quejshin se *kishte nevojë për te për me ushtrue profesionin e vet.* Por, në kuzhinë shenuen të gjitha pjatat, enët, karrikat dhe shandanat, e në dhomën e fjetjes të gjitha stolit në raft. Shiquen fustanet e saj, ndërresat, dhomën për veshje! dhe tanë jeta e saj, deri n'imtsín mâ të vogël,

ishte si ndonji kufomë, të cilën e prejshin, ekspozue krejtsish para syve të këtyne tre njerëzve.

Zotni Harengu, në frak të ngushtë të mbërthyem, me kravatë të bardhë dhe me pantalona shum të shtërngueme, të cilat ishin lidhë me rryp për thembra, përsëritte kohë mbas kohe :

— Me leje, zojë ? Me leje ?

Shpeshherë thirrte :

— Mrekulli ! Me të vërtetë bukur !

Mandej prap vazhdonte me shkrue tue ngjye pendën në shishen, që mbante në dorën e majtë.

Kur kryen punë me dhomat, ata hypën në tavan.

Ema ruente aty nji pult, në të cilin ishin të mbyllu-na letrat e Rudolfit. Duhet ta çelte.

— Ah, letrat tueja! — tha zotni Harengu me buzëqeshje të përmbajtun. — Por, më lejoni! Unë duhet të bindem se nuk ka në pult diçka tjetër.

Dhe ai çoi e ktheu butsisht letrat, thuese donte me shkundë prej tyne florijt. Ajo u tërbue kur pá se si ajo dorë e trashë me gishta të kuq e të lagshtë si kaçamilla po prekshin ato letra, mbi të cilat zemra e saj dikur rrihte.

Mâ në fund ata shkuen. Felisitea hyni. Ema e pat dërgue me shique Bovarin dhe me e ndalë nëqoftëse do të vinte; dhe ato e çuen shpejt e shpejt në tavan rojtarin e gjanave të regjistrueme, i cili dha fjalën se nuk do të luente prej aty kërkund.

Karli iu duk tanë at mbramje i mërzitun. Ema e vështronte vjedhtazi, me shiqim plot frigë, sepse i dukej se në secilën rrudhë të fytyrës së tij po shifte akuza. E kur ktheu syt kah paravanat e zbukuruem me qëndisje kineze, që rrijshin para oxhakut në perdet e pasuna, në kolltuqet, shkurt në të gjitha ato gjana, të cilat ia zbutshin idhtsín e jetës, ate filloi me e bre ndërgjegja ose mâ mirë me thanë trishtimi i madh, i cili ndezte epshet, në vend që t'i shuente. Karli përpushte qetsisht zjarmin tue mbajtë kambët në gurë të votrës.

Befas, rojtari që siguriſht mërzitej në vendin e vet të mësheftë, rraptoi pak:

— Kush po ec kështu nëpër tavanë? — pyeti Karli.

— Askush! — u përgjegj ajo, — siguriſht era po luen me dritarzën e pullazit që ka mbetë çelë.

Të nesërmen, të dielen, Ema shkoi në Ruan, për me vizitue të gjithë bankierët që njifte me emën. Ata ishin ose në verim ose në rrugë. Por ajo nuk u bâ shpirtvo-

gël; iu lut atyne që mundi me gjetë, tue i bindë se kishte nevojë për të holla dhe se do t'u kthente.

N'orën dy vrapoi te Leoni dhe trokiti në derë të tij. Askush nuk ia çeli.

Mâ në fund ai u çfaq:

— Kah erdhe ti këtu?

— Ndoshta po të pengoj?

— Jo... Por...

Ai pranoi se të zotit të shtëpis nuk i pëlqente me pranue „gra" në shtëpi të tij.

— Duhet të flas me ty patjetër, — vazhdoi ajo.

Atëherë ai deshti me mbyllë derën, por ajo e ndali.

— Oh, jo këtu, atje, te na.

Dhe ata shkuen në dhomën e tyne në hotelin *Bulonjë*.

Kur erdhën atje, ajo piu nji gotë të madhe ujë. Ishte krejt e zbetë.

Ajo i tha:

— Leon, duhet të më bâjsh patjetër nji shërbim.

Tue ia tundë dorën, që e shtërngonte me tanë fuqín, ajo shtoi:

— Ndëgjo, kam nevojë për tetë mijë franga!

— Ti qenke çmendë!

— Jo ende!

Dhe i tregoi menjiherë të gjitha në lidhje me konfiskimin dhe ia paraqiti pozitën e vet të vështirë e pa kurrfarë shprese, sepse Karli nuk dinte kurrgjâ për këte, vjehrra po e urrente, e mixha Ruo edhe vetë âsht i vorfun; por ai, Leoni, ai do të bâjë gjithçka për me gjetë ato të holla aq të nevojshme.

— Por si do t'i gjej unë?...

— Çfarë frigacaku je ti! — klitha ajo.

Atëherë ai tha marrzisht:

— Ti po e tepron. Ndoshta ai borxhdhansi yt do të kënaqej me nja nji mijë talira.

Ky âsht edhe nji shkak mâ tepër që të provonte me bâ diçka; nuk âsht e mundun që të mos munden me u gjetë tri mijë franga! Në të vërtetë, Leoni mund të hynte garant në vend të saj.

— Shko, provo! Duhet me i gjetë! Vrap!... Oh, hajt, përpiqu! Unë do të dashunoj aq fort!

Ai shkoi dhe u kthye mbas nji ore e tha me fytyrë serioze:

— Isha te tre vetë... Kot!

Mandej ndejtën ulun njani përballë tjetrit, secili n'anën e vet, skaj oxhakut, të palëvizshëm, tue mos

folë kurrgjâ. Ema rrudhte krahët, tue rraptue vazhdimisht me kambë. Ai e ndjeu tue murmuritë:

— Me qenë unë në vendin tand, i kisha gjetë deri tash.

— E ku?

— Në zyren tande!

Dhe e shiqoi.

Njifarë guximi i tmershëm flakronte prej atyne syve të zjarrtë, e vetullat mblidheshin lakmueshëm dhe ngacmueshëm ashtu që djali i ri e ndjeu se si po lëshonte pê para vullnetit memec t'asaj grueje, e cila ia mbushte mendjen me bâ krim. Atëherë e kapi friga, dhe, për me iu shmangë çdo spjegimi, i ra shuplakë ballit dhe klithi:

— Sonte do të kthehet Moreli! Ai nuk më kthen, shpresoj (kv ishte nji mik i tij, bir i nji tregtari shum të pasun) dhe unë nesër do t'i bie të hollat, — shtoi ai.

Ema thuese nuk gëzohej fort për këtë shpresë, sa mendonte ai. Vallë, a mos mendonte se po e rrente? Ai vazhdoi tue u skuqë:

— Mirëpo, nëqoftëse nuk kthehem deri n'orën tre, mos më prit mâ, e dashtun. E tash duhet të shkoj, më fal. Lamtumirë!

Ai ia shtërngoi dorën, por ndjeu se ishte krejt e plogët. Ema nuk kishte mâ fuqi për kurrfarë ndjenje.

Ra ora katër dhe ajo u çue me u kthye në Jonvil, tue iu nënshtrue fuqis së shprehis si ndonji automat.

Moti ishte i bukur; kjo ishte nji prej atyne ditve të këthiellta dhe t'ashpra të marsit kur dielli shkëlqen në qiellin e pastër si kristali. Ruanasit në robe solemne të së dielës shetitshin fytyrëgëzuem. Ajo mbërrijti në shesh para katedralës. Populli dilte prej meshës tue u derdhë prej tri portaleve si lumi prej tre syve të ndonji ure, e në mes, mâ i paluejshëm se shkambi, rrinte rojtari i kishës.

Asaj iu kujtue atëherë ajo dita kur krejt e frigueme dhe plot shpresa pat hy n'at barkë të madhe kishe që shtrihej para saj mâ pak e thellë se dashunija e saj; dhe shkoi mâ tutje tue qa nën velin e vet, krejt e hutueme, tue iu marrë kambët dhe gati me i ra të fikët.

— Kij kujdes! — bërtiti nji zâ prej grumbulli që hapej. Ema u ndal me lëshue nji vranç, i cili luente në bigën e „tilbyriut" të cilit i grahte nji zotni fisnik me gëzof samuri. Kush ishte ky? Ajo e njifte... Karroca vrapoi dhe u zhduk.

Po, ky qe ai, vikonti! Ajo u kthye; rruga ishte e shkretë. Ajo ndjeu aso ligshtije, asi trishtimi sa që u mbështet në mur, që të mos rrëzohej.

Mandej mendoj se mos kishte gabue. Në të vërtetë, ajo nuk dinte kurrgjâ me siguri. Çdo gjâ e lente edhe n'ate vetë edhe rreth saj. E ndiente se ishte e humbun dhe se po hidhej pa dijtë në humnerë të pamasë. Prandej, kur erdh në bujtinën *Kryqi i kuq*, gati u gëzue që pa Omeun shpirtmirë, i cili shiqonte se si po ngarkojshin në *Dallëndyshe* nji kuti të madhe me mallë të barnatores. Në dorë mbante nji facoletë të mëndafshtë dhe gjashtë *kuleq të payndyrshëm* në të për të shoqen.

Zojës Omé i pëlqejshin shum ata kuleç të vegjël të fortë në formë çallme, të cilët, në ditët e të kreshmeve të Pashkëve, hahen me tëlyen të krypun — kjo ishte mbeturina e fundit e ushqimit të Mesjetës, i cili rrjedh ndoshta qysh prej kohës së luftave të kryqzatave, dhe me të cilin Normanët e fuqishëm dikur ngopeshin. tue mendue se po shifshin në tavolinë, në dritën e pishave të verdha, ndër kotrovat e hipokrasit[1]) dhe copave gjigante të mishit të thamë të derrit, krena saraceni, që duhet t'i çfarojshin. E shoqja e barnatorit i hante lakmueshëm sikurse ata, trimnisht, megjithse kishte dhambë shum të këqij. Prandej zotni Omeu, çdoherë që shkonte në qytet, kujdesej me i prû, tue i ble gjithnji te furrtari mâ i mirë në rrugën Masakër.

— Gëzohem shum që po ju shof! — tha ai, tue ia shtri dorën Emës që t'i ndihmonte me hypë në *Dallëndyshen*.

Mandej e vari facoletën me kuleç në krypin e rrjetës dhe u ul në vendin e vet kryeshtruetë, duerkryq tue u mbajtë në mendime edhe si Napoleoni.

E kur rranzë malit u çfaq si rëndom ai i verbti, ai thirri:

— Nuk po e kuptoj se si autoritetet po lejojnë ende gjithnji profesione aq të dënueshme! Do të duhet me i mbyllë këta fatkëqij dhe me i detyrue me bâ ndonji punë! Për fjalë të nderit, përparimi përnjimend tërhiqet zvarë si breshka! Na ende gjithnji vendnumrojmë n'egërsín e plotë.

I verbti shtrinte kapelen e tij, e cila luente mbi skajin e derës së karocës si xhepi që âsht shkëputë prej astarit.

---

[1]) Hypocras âsht pije e fortë prej vene, mjalti dhe koprash të ndryshme. (Shënim i përkth.)

— Qe nji rast mâ i randë gungash! — tha barnatori.

Megjithse e njifte at të mjerë, ai u shti thuese po e shifte për herë të parë dhe murmuroi këto fjalë: *brinakja, brinakja jotejpamse, sklerotike, facies.* Mandej e pyeti atnisht:

— A ke, bre mik, moti at sëmundje të tmershme? Në vend që të pijshe nëpër kafe, mâ mirë do të bâjshe sikur të mjekoheshe.

Mandej i propozoi që të pinte venë të mirë, birrë të mirë, dhe që të hante mish të mirë të pjekun. I verbti këndonte përsëri kangën e vet; ai, në të vërtet, dukej gati si idiot. Mâ në fund zotni Omeu nxori portofolin e vet:

— Qe, mere nji su, m'i kthe dy pare, dhe mos harro çka të kam porositë, kjo do të vlejë shum.

Iveri muer guxim me shprehë me zâ dyshimin për ndikimin e këshillave të barnatorit. Por barnatori filloi me tregue se ai do ta shëronte me nji mehlem antiflogistik, që e kishte zbulue vetë, dhe ia dha adresën e vet.

— Zotni Omé, afër pjacës, mjaft i njoftun.

— E tash na trego se *çka din*, në vend të shpërblimit! — i tha Iveri.

I verbti u ul dhe, me krye përpjetë tue rrotullue syt e larëm dhe tue qitë gjuhën, filloi me fërkue me të dy duert barkun, tue ulurue me këtë rast si ndonji qen i untuem. Ema u tmerue dhe ia hodhi nji pesë frangësh. Ky ishte pesëfrangshi i fundit që kishte. I dukej se mâ mirë ishte me hedhë të hollat ashtu.

Karroca qe nisë, kur zotni Oméu qiti kryet befas nëpër dritare dhe bërtiti:

— Por kurrfarë gjellash me miell as me qumsht! Me mbajtë tesha të leshta fill në trup e pjesët e sëmunda të trupit me i qitë në tym të boçave të dëllinjës.

Tue shique gjanat e njoftuna që kalojshin para syve të saj, Ema harronte pak nga pak dhimbjen e vet. Nji lodhje e padurueshme e kaploi dhe ajo mbërriti në shtëpi, e çmendun, e mërzitun, gati e fjetun.

— Le të bâhet çka të bâhet! — thonte me vedi.

E mandej, kush e din? Pse nuk kishte mundë orë e çast me ndodhë ndonji ngjarje e papritun. Kishte mundë Lëreu edhe me vdekë.

N'orën nandë në mëngjez Emën e zgjoi nji zhurmë zanesh në shesh. Në pjacë ishin mbledhë shum njerëz, me lexue nji shpallje të madhe të ngjitun në nji prej shtyllave, dhe Ema vû re Justinin që po hypte në nji gur dhe po shkynte at shpallje. Por n'at çast e kapi polici

i katundit për jake. Zotni Omeu duel prej barnatores, e halla Lëfransua thuese mbante ndonji fjalim në mes të turmës.

— Zojë! Zojë! — brohoriti Felisitea tue hy, — kjo âsht e tmershme!

Vajza e mjerë, e tronditun, ia ofroi nji letër të verdhë dhe që kishte shkoqë prej derës. Ema lexoi saora se po i shitej tanë pasunija e luejtshme.

Ato e shiquen atëherë njana tjetrën pa fjalë. midis zojës dhe shërbtores nuk kishte kurrfarë të mësheftash. Mâ në fund Felisitea fshani:

— Me qenë unë në vendin tuej, zojë, kisha shkue te zotni Gijomi.

— Mendon ?

E kjo pyetje donte me thanë:

— Ti që njef shtëpin si shërbtore, ti e din mâ së miri a ka folë zotnija ndonjiherë për mue.

— Po, shkoni te ai, do të bâni mirë.

Ajo veshi fustanin e zi, vû në krye kapucthin e shkurtë, të zbukuruem me kokrra qelibari të zi, e për mos me e pa kush (në shesh kishte gjithmonë shum popull) muer me dalë prej qytetit shtegut që shkonte buzë lumit.

Krej e mbushun frymë mbërrijti para derës së noterit; qielli ishte i vranët dhe kishte fillue me ra nga pak borë.

Në tingullin e ziles u çfaq në shkallë të jashtme Teodori në jelek të kuq. Ai ia çeli derën gati miqsisht si ndonji mikeshe të thirrun dhe e shtini në dhomën e bukës.

Furra e gjanë porcelani bumbullonte nën kaktusin, i cili mbushte thellsín në mur, e në rrathët e kuq të drunit në mure, që ishin të mbuluem me letër ngjyrë lisi, vareshin *Esmaralda* e Stebenit dhe *Putifarka* e Shopenit.

Tavolina e shtrueme, dy nxemse argjenti, rezet e kristalta të rrumbullakta në derë, parketi dhe gjanat tjera të shtëpis, të gjitha këto shkëlqejshin prej pastërtis së njoftun angleze. Vitrinat e dritareve i kishin të gjitha kandet të zbukurueme me qelq të larmë.

— Qe, këso dhome të bukës kisha dashtë me pasë, — mendoi Ema.

Noteri hyni tue shtypë me dorë për trupi pixhamën e zbukurueme me palme, ndërsa me dorën tjetër e hoq dhe mandej e vû shpejt në krye kapelen prej kadifes së murme, të shtrembnueme krenarisht n'anën e djathtë,

nën të cilën dukeshin majet e tre blejve të flokëve të kuq, të cilët, të mbledhun mbas qafe, mbulojshin kryet e tij tullac.

Mbasi i ofroi karrikën, vetë u ul me hangër mëngjez, tue kërkue ndjesë me të madhe për këtë sjellje.

— Zotni, — tha ajo — unë ju kisha lutë...

— Për çka zojë? Po ju ndëgjoj!

Ajo filloi me ia paraqitë pozitën e vet.

Gjomi i dinte të gjitha, sepse kishte qenë i lidhun tinzisht me tregtarin e pëlhurave, te i cili gjente gjithmonë të hollla për uhana hipoteke, për të cilat i drejtoheshin klientët e tij.

Prandej ai dinte (madje mâ mirë se ajo vetë) historín e gjatë t'atyne kambialeve, në fillim krejt të parandsishme, të cilat barteshin n'emna të ndryshëm, jepeshin me afate të gjata dhe përtriheshin panda deri me at ditë kur Lëreu, mbasi kishte mbledhë të gjitha protestet i kishte dhanë urdhën mikut të tij, Vinsarit, me ndërmarrë procesin e nevojshëm gjyqsuer n'emën të vet në mënyrë që qytetarët e tij ta konsiderojshin njeri të pafajshëm.

Ajo përcillte tregimin e vet me akuza kundër Lëreut, në të cilat noteri përgjegjej me ndonji fjalë të parandsishme. Tue hangër kotlet dhe tue pi çaj, ai lëshonte mjekrrën në kravatën e kaltërt si qielli në të cilën ishin ngulë dy gjylpana diamanti të bashkueme me zixhir ari, dhe buzëqeshte me nji buzëqeshje të cuditshme, të butë dhe dyfytyrshe. E kur vu re se kambët i kishte të lagta, ai tha:

— Afrohuni te koftori!... Veni kambët pak mâ tepër... në porcelan!

Ajo kishte frigë se mos po e ndyente. Noteri vazhdoi sjellshëm:

— Gjanat e bukura nuk munden me damtue kurrgjâ.

Atëherë ajo u mundue me e prekë dhe tue u tronditë edhe vetë, i tregoi hallet e veta familjare, vështirsit dhe nevojat e veta. Ai i kuptonte mirë këto: nji grue kaq fisnike dhe e bukur! Dhe, tue mos pushue së hangruni, noteri u kthye krejtsisht kah ajo ashtu që me gju ia prekte këpucën, në të cilën lakohej sholli, tue u avullue skaj koftorit.

Por, kur Ema iu lut për nji mijë talira, ai shtërngoi buzët, e mandej deklaroi se i vinte shum keq që nuk i ishte besue mâ përpara drejtimi i pasunis së saj, sepse ka dijtë nji qind mënyra shum të përshtatshme, madje edhe për nji damë, që të depononte me fitim të hollat

e veta, qoftë në Grumesnil qoftë në ndërtesa në Havr, me hy pothuej pa kurrfarë rreziku në spekulime të shkëlqyeshme; dhe ai e lëshoi me u hangër për së gjalli prej mundimit kur mendonte për shumat fantastike që do të kishte fitue me siguri.

— Si u bâ kështu, — vazhdoi ai — që nuk u drejtuet te unë?

— Nuk e dij as vetë, — tha ajo.

— E pse?... Kaq fort qenkeni frigue prej meje? Përkundrazi, pikërisht unë âsht dashtë t'ankohesha! Na memzi që njifemi! Por megjithate, unë jam shum besnik; shpresoj se ju nuk dyshoni mâ në këte.

Ai zgjati dorën dhe kapi dorën e saj, e puthi me epsh dhe e ndali në gjunin e vet; mandej filloi me luejtë butsisht me gishtat e saj tue i folë me mija fjalë t'ambla.

Zani i tij monoton gurgullonte si ndonji prrue, i cili rrjedh; bebzat i qitshin shkëndija nëpër syza, të cilat ndritshin, e duert e tij futeshin në mangën e Emës dhe ia prekshin dorën. Ajo ndiente në fytyrë erën e dihamës së gulshueme. Ky njeri i dukej tmersisht i padurueshëm.

Ajo këceu befas dhe i tha :

— Zotni, unë po pres.

— Çka ashtu? — pyeti noteri, i cili befas u zbe krejt.

— Të hollat.

— Por...

E mandej tue mos mundë me durue mâ prej gufimit të lakmis së fuqishme t'epshit, ai tha :

— Po mirë, le të bâhet!...

Ai tërhiqej kah ajo në gjûj tue mos ua vû veshin pixhamave të veta.

— Ju përbetoj, rrini! Unë ju dashunoj!

Ai e kapi rreth belit.

Zojën Bovari e mbuloi befas nji valë kuqrrimi. Ajo u tremb dhe bërtiti krejt e tmerueme:

— Ju po e shfrytzoni paturpsisht pozitën time të mjerë, zotni! Unë jam për t'u vajtue, por nuk jam për t'u shitë!

Ajo duel.

Noteri mbet i tmeruem me sy të ngulun në pantoflat e veta të bukura të qëndisuna. Ato ishin dhuratë dashunije. Tue shique ato, ai u ngushllue mâ në fund. Përveç kësaj, mendonte, se nji aventurë kësisoji do ta çonte tepër larg.

— I poshtri! Maloku! Çfarë turpi! — thonte ajo me vedi tue ikë e zemrueme nën plepat që ishin mbjellë në të dy anët e rrugës. Dëshprimi për shkak të mossuksesit rritte pezmatimin e turpit të saj të fyemë; i dukej se Porvidenca ishte çue kundër saj; ky mendim e mbushte me krenari gjithnji më të madhe, ajo ende nuk kishte ndie kurr gjithë at respekt ndaj vetvehtes as gjithë at përbuzje ndaj të tjerëve. E ngacmonte njifarë fryme luftarake. Më tepër do të dëshironte me pasë me rrahë mashkujt, me u pshtye në fytyrë dhe me i zhdukë deri në më të mbramin. Ajo ecte prap shpejt; e zbehtë, tue u dridhë, e tërbueme, tue hetue me sy të përlotun horizontin e shkretë dhe gati tue u kënaqë me urrejtjen që ia zente frymën.

Kur e pa shtëpin e vet, e kapi njifarë ligshtije. Nuk mundte më me shkue më tutje. Mirëpo, çka i kishte mbetë tjetër, e përveç kësaj, ku me ikë?

Felisitea e pritte në derë.

— E, çka u bâ?

— Kurrgjâ! — tha Ema.

Plot nji çerek ore ato numrojshin njerzit e ndryshëm në Jonvil që ndoshta do të pranojshin me i ndihmue. Por, çdo herë, kur Felisitea përmendte ndonji emën, Ema përgjegjej:

— As që mund të flitet për këtë! Jo, ata nuk do ta bâjnë këte!

— E zotnija do të kthehet orë e çast.

— E dij, e dij... më le vetëm!

Ajo kishte provue të gjitha. Tash nuk i kishte mbetë kurrgjâ tjetër, e kur të vijë Karli, ajo do t'i thotë:

— Largou prej aty! Ai qylym nëpër të cilin po ecë nuk âsht mâ i yni. Në shtëpin tande ti nuk ke mâ asnjisend të shtëpis, as nji gjylpanë, as nji fije kashte, e unë të kam shkatrrue, more burrë i mjerë!

Karli atëherë do të vajtojë, me zâ, mandej do të qajë shum e shum dhe mâ në fund, kur habija të kalojë, ai do ta fali.

— Po, — murmuronte ajo tue shtrëngue dhambët, — ai do të më fali, ai, të cilin unë nuk do të kisha mundë me e falë kurr që më ka njoftë, edhe me m'ofrue rrumbullak nji milion... Kur! Kur!

Ky mendim se tash do të detyrohej me u përulë para Bovariut e bante me u çmendë, e përveç kësaj, pranoi ajo ose jo, tash, për ndonji çast ose nesër, ai megjithate do të merrte vesh për fatkeqsín që u kishte

ndodhë; ishte dashtë, pra, me pritë at pamje të tmershme dhe me durue tanë peshën e shpirtmadhsis së Karlit. E kaploi dëshira me shkue përsëri te Lëreu. Por, për çka? Më i shkrue t'jatit, ishte tepër vonë. Ajo ndoshta pendohej tash që nuk i ishte dorzue noterit, kur ndëgjoi gjamën e patkojve të kalit në xhade. Ky ishte ai; po e çelte derën, ishte mâ i zbetë se muri prej allçi. Ema fluturoi shkallëve dhe tue ikë kaloi nëpër shesh; e shoqja e kryetarit, që bisedonte para kishës me Letibuduan, pa se si hyni te tagrambledhsi.

Ajo vrapoi te zoja Karon me i thanë për këte. Të dy zojat hypën në tavan dhe, të mëshefuna me ndërresat që thaheshin në huj, u vendosën ashtu që të mundshin me pa mirë gjithçka ndodhte në banesën e Bineut.

Ai ishte vetëm në dhomën e tij nën pullaz dhe porsa ishte tue bâ prej drunit nji stoli simbas shembullit t'atyne gjanave të çuditshme që bâheshin prej ashtit t'elefandit, që përbâheshin prej gjysëmhanës dhe rruzujve të rrasun njani në tjetrin, dhe të gjitha këto ishin të rrafshta si ndonji obelisk, e nuk shërbejshin në të vërtetë për kurrgjâ; Bineu n'at çast ishte tue zdrukthtue copën e fundit, ishte tue e krye. Në gjysëmerrsinën e puntoris pluhni i verdhë fluturonte prej maqinës së tij si vrushkulli i shkëndijave nën patkojt e kalit në trok; të dy rrotat silleshin, ushtojshin. Bineu buzëqeshte kryeulun, me vera të çeluna të hundës; me nji fjalë, thuese ishte zhytë krejtsisht në nji prej atyne kënaqsive të plota të cilat padyshim janë cilsi vetëm e punëve mesatare, punëve, të cilat argtojnë mendjen me vështirsi të lehta dhe e kënaqin me realizimet përmbi të cilat nuk ka mâ kurrgja që mund të dëshirohej.

— Ah, qe, erdh! — tha zoja Tyvash.

Por, për shkak t'ushtimës së zdrukthit, nuk mund të ndëgjohej se çka po flitte Ema.

Mâ në fund zojave u duk se e kuptuen fjalën „franga" dhe halla Tyvash pështpëriti krejt ngadalë:

— Po i lutet që t'ia shtyjë pagimin e tatimeve.

— Duket se ashtu âsht! — u përgjegj zoja Karon.

E panë tue ecë andej e këndej, tue këqyrë nëpër mure rrathët për peshqira, shandanat, rruzujt për hasherim në të shkallëve, ndërsa Bineu fërkonte me kënaqsi mjekrrën e vet.

— Ndoshta ka ardhë me porositë diçka te ai — tha zoja Tyvash.

— Por ai nuk shet kurrgja! — vërejti fqinja.

Dukej se tagrambledhsi po ndëgjonte syzgurdulluem thuese nuk kuptonte. Ema flitte përsëri tue u lutë butsisht dhe me përulje. Ajo iu afrue. Krahnori i fryhej. Tashmâ nuk bisedojshin.

— Vallë, mos po i ofrohet kështu ajo? — tha zoja Tyvash.

Bineu skuqej deri te veshët. Ajo e kapi për duersh.

— Ah, kjo âsht me të vërtetë e tepërt.

Me siguri i propozonte diçka të tmershme sepse tagrambledhsi, — e ai ishte njeri i guximshëm, paj ka luftue dikur te Boceni, mandej në betejat në Francë, madje *ka qenë edhe i propozuem për dekorim* — ikëceu larg prej saj, thuese kishte pa gjarpnin dhe bërtiti:

— Zojë, si mundeni me mendue?...

— Ishte dasht me i shtrue në dajak grat e tilla! — tha zoja Tyvash.

— Ku humbi? — pyeti zoja Karon.

Ema përnjimend ishte zhdukë derisa ato bisedojshin kështu; e kur e panë mandej se si shkoi rrugës kryesore dhe ktheu në të djathtë thuese po shkonte në vorreze, ato filluen me ia qëllue se kah ka mundë me shkue.

*

— Nanë e dashtun Rolé — tha Ema, kur erdh te mandesha, — po më zehet fryma!... M'i shpërtheni pullat!

Ajo ra në shtrat tue dënesë. Nana Rolé e mbuloi me nji fund të saj dhe ndejti afër saj, por meqenëse Ema nuk përgjegjej në pyetjet e saj, grueja e mirë u largue, muer furkën e vet dhe filloi me thurë li.

— Oh, pushoni! — murmuroi Ema tue mendue se ende gjithnji po ndëgjonte zdrukthin e Bineut.

— Çka i paska ndodhë? — pyette mandesha. — Pse paska ardhë këtu?

Ajo kishte vrapue këtu, e ndjekun prej njifarë frige që e ndiqte prej shtëpis.

Shtri në shpinë, e palëvizshme dhe me sy shtangë, dallonte paqartë gjanat, megjithse kishte ngulë syt në to me njifarë kambëngulje të marrë. Vështronte murin e rjepun, dy gaca që tymojshin njana pranë tjetrës dhe marimangën e madhe që zvarnisej përmbi kryet e saj në vrimën e nji lande. Mâ në fund mblodhi mendt. I kujtohej... Nji ditë me Leonin... Oh, sa moti kishte ndodhë kjo. Dielli shkëlqente në lum, e hardhis s'egër

i vinte era... dhe kështu, e hutueme prej kujtimeve si prej ndonji rrëkeje të tmershme, iu kujtue për së shpejti dita e djeshme.

— Sa âsht ora? — pyeti ajo.

Nana Rolé duel, çoi gishtat e dorës së djathtë kah ana mâ e këthjellët e qiellit, u kthye ngadalë dhe tha:

— Gati tre.

— Oh, faleminderës ! Faleminderës !

Ai do të vijë or'e ças. Kjo âsht e sigurtë! Duhet të ketë gjetë të holla patjetër. Por, ndoshta do ta kërkojë në shtëpi tue mos mendue se ajo mund të jetë këtu; dhe ajo urdhnoi mandeshën që të shkonte në shtëpi të saj dhe ta sillte.

— Ngutuni !

— Po shkoj menjiherë, zojë e dashtun, po shkoj menjiherë!

Ema çuditej tash se si nuk i ishte kujtue menjiherë Leoni; dje ia kishte dhanë fjalën; ai edhe do ta mbajë, dhe ajo qysh tash shifte vehten te Lëreu tue ia qitë në tavolinë shkrimi tri mijë franga, mandej do të duhej me trillue ndonji prrallë, e cila do t'ia spjegonte këto gjana Bovariut. Por çfarë prralle me trillue se?

Mirëpo mandesha nuk kthehej ende. Por, meqenëse në kasollë nuk kishte kurrfarë ore, Ema u frigue se mos po gabonte kund përsa i përket kohës. Kambë kambë, ajo filloi me shetitë nëpër kopsht; ecte shtegut buzë prozhmit dhe befas u kthye mbrapa, tue shpresue se grueja e mirë ishte kthye ndoshta nëpër rrugën tjetër. Mâ në fund, e lodhun nga pritja, e mundueme prej dyshimeve që hidhte poshtë dhe tue mos dijtë mâ se a gjindej këtu tanë jetën apo vetëm prej disa minutash, u ul në nji qoshe, mbylli syt dhe veshtë. Dera kërsiti; ajo këceu dhe para se të flitte, nana Rolé, i tha:

— Nuk ishte kërkush te ju.

— Si?

— Oh, jo, kërkush! E zotnija po qante, po ju thërret, të gjithë po ju thërrasin.

Ema nuk u përgjegj kurrgjâ. Merrte frymë randë, tue rrotullue syt rreth vehtes, ndërsa katundarja e frigsueme prej fytyrës së saj, tërhiqej pavetëdijshëm tue mendue se âsht çmendë. Befas i ra ballit me dorë dhe klithi sepse mendimi në Rudolfin i vetoi si rrëfeja nëpër natën e errët. Ai kishte qenë aq i mirë, aq i butë, aq bujar! E në të vërtetë, nëqoftëse do të ngurrote me ia bâ këtë shërbim, ajo do të dinte mâ se si me e detyrue që ta bante këte tue ia kujtue me nji shêj të vetëm da-

shunín e tyne të dikurshme. Ajo pra u drejtue për në La Yshet pa vû re se po shkonte përballë asaj që pak mâ parë e pezmatoi aq fort dhe pa mendue fare se në këtë mënyrë po shitej për të holla.

VIII

Ema pyette vet vehten rrugës: „Çka t'ü them, si t'ia filloj?" Dhe sa mâ larg që shkonte aq mâ tepër i njifte kaçubat, drujt, kallamat e detit në shpat dhe pallatin para tij. Ndjenjat e dashunis së saj të parë zgjoheshin përsëri në tê dhe zemra e saj e mjerë dhe e mundueme kënaqej e dashunueme në to. Era e lehtë i frynte në fytyrë. Bora shkrihej dhe binte bulëz mbas bulze prej sythave në bar.

Ajo hyni si dikur nëpër derën e volël të kopshtit dhe erdh n'oborrin e madh të rrethuem me nji rresht të dyfishtë të plepave me kunora, të cilat luhateshin tue shushuritë me rrembat e tyne të gjatë. Qejt në katue lehën të gjithë, dhe lehja e tyne u përhap, por askush nuk u çfaq.

Ema u ngjit shkallëve të gjana të rrafshta me pahi druni, që çojshin në koridor të shtruem me rrasëza të pluhnueme, ku rendoheshin disa dhoma njana mbas tjetrës si në kuvende apo në bujtina. Dhoma e Rudolfit ishte në skaj të koridorit krejt në fund, kah e majta. Kur e vû dorën në rezë të derës, menjiherë u ligshtue. Kishte frigë, e në të njajtën kohë gati edhe dëshironte, që të mos e gjente në shtëpi, megjithse kjo ishte shpresa e vetme, shpëtimi i fundit. Ajo u ndal për nji çast që ta mblidhte vehten dhe me guxim të ri, të cilin ia dha nevoja e rastit, hyni.

Rudolfi rrinte te zjarmi me kambë n'oxhak dhe thithte llullën.

— Shif, ju qenkeni a! — tha ai dhe u çue befas.

— Po, unë jam!... Rudolf, deshta me ju lutë për nji këshillë.

Por, përkundër të gjitha përpjekjeve, nuk mundi me thanë asnji fjalë.

— Ju nuk paskeni ndryshue aspak, ende gjithnji qenkeni sharmante si atëherë.

— Oh! — u përgjegj ajo idhët, — i mjerë âsht ky sharm, i dashtumi mik, kur ju e keni përbuzë.

Atëherë ai filloi me ia spjegue sjelljen e vet ndaj saj tue la vehten me shprehje të pacaktueme sepse nuk mundte me trillue kurrgja mâ të mirë.

Ajo lejoi me u mashtrue me fjalët e tij, e aq mâ tepër me zanin dhe pamjen e tij, kështuqë dukej se po besonte ose ndoshta edhe besonte përnjimend në pretekstin me të cilin ai mundohej me arsyetue premjen e marrëdhanjeve me tê: kjo ishte nji e mësheftë prej së cilës mvarej nderi e ndoshta edhe jeta e nji personi të tretë.

— Njisoj! — tha ajo tue e shique dhimbshëm, — unë kam vuejtë shum.

Ai u përgjegj si filozof:

— Kështue e ka jeta.

— A ka qenë e mirë kjo jetë — vazhdoi Ema — së paku për ju qyshse jemi ndá?

— Ah, as e mirë as e keqe!

— Ndoshta kishte me qenë mâ mirë sikur mos t'ishim ndá kurr.

— Po, ndoshta.

— Mendon? — tha ajo tue iu afrue.

Edhe ajo fshani:

— Oh, Rudolf! Të kishe me dijtë? Vetëm!... Unë të kam dashtë fort!

Ajo e muer mandej për dore dhe ata mbetën nji kohë me gishta të përzier — si at ditë në mbledhjen bujqsore! Ai rrinte krenar, tue luftue kundër pikllimit. Por ajo iu hodh më krahnuer dhe i tha:

— Qysh ke dashtë të jetoj pa ty? Njeriu nuk mund të çmësohet prej lumtunis! Kam vuejtë! Kam mendue se do të vdes! Kam me t'i kaxllue të gjitha, ke me pa. E ti... ti ke ikë prej meje!...

Dhe përnjimend, tash tri vjet ai ikte me kujdes nga ajo frigë natyrale që âsht cilsi e seksit të fortë; e Ema edhe mâ tutje kthente kryet ambëlsisht, mâ e dashtun se ndonji macë e dashunueme:

— Ti don gnatë tjera, prano! Oh! Unë i kuptoj përnjimend! Unë i fali; sigurisht i ke mashtrue sikur më ke mashtrue mue. Ti je mashkull! Ti ke gjithçka që âsht e nevojshme për me qenë i dashunuem! Por na do t'ia nisim përsëri prej fillimit apo, jo? Do të dashunohemi! Qe, unë po qeshi, jam e lumtun!... Hajt, thuej diçka!

Ishte mrekulli me e pá me at shiqimin e saj, në të cilin farfullonte nji lot si nji bulëz shiu në guacën e lules së kaltërt.

Ai e tërhoq në prehën dhe filloi me ledhatue me anën e epërme të dorës flokët e saj të lëmuet, në të cilët shkëlqente rrezja e mbrame e diellit në dritën e muzgut si shigjeta e florijtë. Ajo e uli ballin dhe ai mâ

në fund e puthi në vetulla, krejt butsisht, me majën e buzëve të veta.

— Ti paske qa! — tha ai. — Pse? ...

Ajo dënesi. Rudolfi mendoi se kjo ishte shfrymje e dashunis së saj, e meqenëse ajo heshtte, ai e kuptoi këtë heshtje si turpnimin mâ të madh dhe atëherë klithi:

— Ah, më fal, ti je e vetmja që më pëlqen! Unë kam qenë tarallak dhe i padrejtë. Unë të dashunoj dhe unë do të dashunoj gjithmonë! ... Çka? Më thuej!

Ai ra në gjûj.

— Pra, qe se ç'kam ! ... Unë kam mbarue, Rudolf! Ti duhet të më japish uha patjetër tri mijë franga!

— Por ... por, — tha ai tue u çue ngadalë, e fytyra iu mrrol.

— Ti e din, — vazhdoi ajo shpejt, — se burri im ka pasë tanë posunín e vet te nji noter; ai noter ka ikë. Na kemi hy borxh, të sëmundët nuk kanë pague. Në të vërtetë, çashtja e trashëgimit nuk ka marrë fund ende; mâ vonë na do të bâjmë të holla. Por, sot, nëqoftëse nuk i paguejmë tri mijë franga, do të na shesin teshat, madje tash në këtë moment; dhe kështu, tue llogarit në miqsín tande, unë kam ardhë te ti.

— Ah, — mendoi Rudolfi, i cili befas u zbe. — për këtë arsye, pra, paske ardhë!

Mâ në fund ai tha krejt qetsisht:

— Nuk kam, zojë e dashtun.

Ai nuk rrente. Sikur të kishte pasë tri mijë franga, kishte me ia dhanë me siguri, megjithse përgjithsisht nuk âsht aq e pëlqyeshme me bâ aso veprash bujare; sepse kërkimi i të hollave âsht mâ e keqja dhe mâ e rrezikshmja prej të gjitha stuhive që mund t'i ndodhin dashunis.

Ema e shiqoi në fillim pa luejtë vendit nja disa çaste.

— Nuk ke!

Ajo përsëriti shum herë.

— Nuk ke! ... Asht dashtë me e kursye vehten prej këtij turpi të fundit. Ti nuk më ke dashunue kurr! Ti nuk je aspak mâ i mirë se të tjerët!

Ajo trathtohej vetë, ajo humbte vehten.

Rudolfi iu përzie në fjalë tue u mundue me e bindë se edhe vetë ishte në „gjendje të vështirë" për të holla.

— Ah, po më dhimbesh! — tha Ema. — Po, shum po më dhimbesh!

Dhe, tue ndalë syt në nji pushkë të praruame me argjent dhe me flori, e cila shkëlqente në tubën e armëve në mur, ajo tha:

— Por, kur njeriu âsht aq i vorfun, nuk ven argjentin në kondakun e pushkës së vet! Ai nuk blen orë të murit të mbulueme me sedef! — vazhdoi ajo tue tregue orën e Bulit, — as pipat e praruem në flori për kamxhikë — dhe ajo i preku, — as zinxhirët e mrekullueshëm për orën e vet të xhepit! Oh! Ai ka gjithçka! Madje edhe veglat për liker në dhomën e vet! Sepse ti e don vehten, ti jeton për mrekulli, ke pallatin tand, fermat, pyjet, shkon për gjah në kalë, udhton në Paris... Eh, sikur t'ishin vetëm këto! — klithi ajo, tue marrë prej oxhakut pullat e tij të manzhetneve; — madje edhe me mâ të voglën prej këtyne vogëlsinave mund të fitoheshin të hollat!... Oh, unë nuk kam nevojë, mbaj për vedi!

Ajo i hodhi larg vehtes pullat, në të cilat u këput zinxhirthi i florîjtë kur ranë e u përplasën për muri.

— E unë, unë t'i kisha dhanë të gjitha, të gjitha i kisha shitë, me duert e mija kisha punue, kisha kërkue lëmoshë nëpër rrugë për nji buzëqeshje tande, për nji shqim, vetëm me ndëgjue prej teje: „Faleminderës"!, e ti po rri këtu i qetë në kolltuk, thuese nuk më ke shkaktue edhe deritash mjaft dhimbje? Mos me të pasë takue ty, a e din, do të kisha mundë me jetue e lumtun? Ç'të shtyni me më mashtrue? A ka qenë iky ndonji kusht? Ti, megjithate, më ke dashtë, të paktën kështu flitshe... madje edhe pak mâ parë... Ah, mâ mirë do t'ishte sikur të më kishe përzanë! Duert i kam ende të ngrohta prej puthjeve të tua, e qe, këtu, në këtë qylym, më je betue në gjûj për dashuni të përjetshme. Dhe më ke shty me të besue; qe dy vjet më ke mbajtë n'andrrat mâ të bukura dhe mâ t'ambla! A të kujtohen planet tona për udhtim? Oh, letra jote, ajo letra jote ma ka coptue zemrën, e tash, kur kam ardhë përsëri te ajo, te ajo, te ai, te ai që âsht i pasun, i lumtun i lirë, me e lutë për ndihmë, të cilën çdo njeri kishte me e dhanë, tue e përbetue dhe tue ia sjellë prap tanë dashunín time, ai po më kthen, sepse kjo do t'i kushtonte tri mijë franga!

— Nuk kam! — u përgjegj Rudolfi me at qetsín e përsosun, mbrapa së cilës, si mbrapa, ndonji mburoje, mëshifet pezmatimi i frenuem.

Ema duel. Muret luejshin, tavani thuese do ta shtynte; ajo u nis prap midis rendit të plepave tue zanë më thue në grumbuj gjethesh të vyshkuna që merrte era. Mâ në fund, mbërrijti deri te hendeku para derës së hekurt me grila; theu thojt në bravë, aq fort ngutej me

e çelë. Mandej, njiqind hapa mâ larg, e mbushun frymë, memzi tue u mbajtë në kambët e veta, u ndal. Atëherë ktheu kryet e pá edhe njiherë pallatin e heshtun me kopsht, me lehë, me tri oborre dhe me të gjitha dritaret në fund.

Ajo ndejti si e çmendun tue e ndie se ishte gjallë vetëm edhe prej të rrahmeve të pulsit, të cilat iu dukën si ndonji muzikë shurdhuese, e cila dilte prej saj dhe mbushte tanë fushën. Toka nën kambët e saj ishte mâ e butë se uji, e brazat iu dukën si valët e mëdha të zeza, të cilat thehen për bregu. Të gjitha kujtimet, të gjitha mendimet i duelën para sysh si nji mijë shkëndija të fyshekzareve. Ajo pa t'jatin, dhomën e Lëreut, dhomën e tyne në Roan, nji skaj tjetër. E kapi si njifarë marrije, u frigue, mâ në fund, megjithate, mblodhi vehten, njimend vetëm deri diku, sepse kurrsesi nuk mundte me e kujtue pozitën e vet të tmershme, don me thanë fatkeqsín në lidhje me të hollat. Ajo duronte vetëm për shkak të dashunis së vet; dhe kur mendonte për të e ndiente se po ndahej me shpirtin sikur të plagosunit që tue lufitue me vdekjen ndiejnë se si po i len jeta nëpër plagët e cila u rrjedh gjak.

Bâhej natë, korbat fluturojshin.

Emës iu duk befas se rruzujt e vegjël ngjyre të flakët plasshin n'ajr topat e vegjël kërsitës që fryhen dhe tue u sjellë vazhdimisht bijnë midis rrembave të drûjve derisa të fiken mâ në fund. Në secilën prej tyne çfaqej figura e Rudolfit. Ata shumoheshin, afroheshin dhe depërtojshin në të; mandej zhdukeshin të gjitha. Ajo njofti dritat nëpër shtëpija, të cilat prej së largu shkëlqejshin në mjegull.

Atëherë i duel para sysh pozita e saj si ndonji greminë. Krahnori i fryhej tmersisht prej frymëmarrjes së randë. Mandej e kaploi njifarë magjepsje trimnore, e cila e bani gati të gëzueshme, dhe u lëshue vrap shpatit, kaloi ahrin e lopëve, i ra shtegut në mes të plepave, skaj pjacës dhe erdh para barnatores.

Në barnatore nuk ishte askush. Ema deshti me hy, por në cingrimën e ziles mund të vinte dikush; ajo u fut nëpër derë t'oborrit dhe, tue ndalë frymën, tue prekë nëpër mure, erdh deri te pragu i kuzhinës, në të cilën ndizej qiriu në shporet. Justini në këmishë me mangë të përvjeluna porsa po çonte nji pjatë.

— Ah, ata po hangkan darkë. Të presim!

Justini u kthye. Ajo trokiti në dritare. Ai duel.

— Çelsin! Ate të naltin, ku janë . . .

— Si!

Ai e shiqonte i habitun prej fytyrës së zbehtë të saj, që zbardhonte në natën e errët. Ajo iu duk jashtëzakonisht e bukur dhe madhshtore si ndonji fantazmë; nëqoftëse nuk e kuptonte se çka po kërkonte, zemra i ndiente diçka të tmershme.

Por ajo vazhdoi, gjallnisht, me zâ të ulët, me zâ t'ambël, të prekshëm:

— Po më duhet, ma jep!

Meqenëse muri ishte i hollë, në dhomë të bukës ndëgjohej cingrima e pirujve nëpër pjata.

Ajo tha se kishte nevojë me helmue mijt që nuk po e lejshin me fjetë.

— Duhet ta njoftojsha zotnin.

— Jo, rri aty!

E mandej shtoi me pakujdesi:

— Ah, s'âsht nevoja. Do t'i them mandej edhe vetë. Hajt, më ban dritë.

Ajo hyni në koridor, aty ishte dera për në laboratori. Në mur ishte çelsi me shêj: *Cafarnaüm.*

— Justin! — thirri barnatori, i cili e humbi durimin.

— Të shkojmë nalt!

Dhe Justini u nis mbas saj.

Çelsi u suell në bravë dhe Ema shkoi te rafti i tretë, — aq mirë i kujtohej — kapi shishen e kaltërt, ia hoq tapën, shtini dorën në të nxuer nji grusht plot me pluhun të bardhë dhe filloi me e përbi.

— Ndaluni! — klithi ai dhe u hodh në të.

— Hesht! Mundet me ardhë dikush . . .

Në dëshprimin e vet donte me thirrë për ndihmë.

— Mos i fol askujt kurrgjâ, tanë faji do t'i mbette zotnis tand!

Ajo u kthye mandej në shtëpi krejt e qetsueme dhe gati e këthiellët, thuese kishte krye ndonji detyrë.

Kur Karli, i tronditun me lajmin për konfiskim, u kthye në shtëpi, Ema porsa kishte dalë. Ai bërtitte, qante, i ra të fikët, por ajo nuk vinte kurrsesi. Vallë ku kishte mundë me qenë? Ai çoi Felisitén te Omeu, te zotni Tyvashi, te Lëreu, në bujtinën *Luani i artë,* gjithkund; dhe kur ngushtica dobsohej prej çasti në çast, ai shifte në mendime se i kishte humbë prestigji, u ishte shkatrrue pasunija, e ardhmënija e Bertës ishte prishë! E për ç'arsye!... As ide s'kishte për këte! Ai priti deri n'orën gjashtë të mbramjes. Mâ në fund, tue

mos mundë me durue mâ dhe tue marrë me mend se do të ketë shkue në Ruan, duel në rrugën kryesore, kaloi nja nji gjysëm mile, nuk takoi askend, priti edhe pak dhe u kthye në shtëpi.

Ema ishte kthye.

— Ç'ka paska ndodhë kështu?... Pse?... Ma spjego!...

Ajo u ul buzë tavolinës së shkrimit dhe shkroi nji letër, të cilën e vulosi ngadalë, mbasi shtoi datën dhe orën. Mandej tha me zâ solemn:

— E lexon nesër, e deri atëherë, të lutem mos më pyet kurrgjâ!... Jo, kurrgjâ!

— Por...

— Oh, lëshomë!

Ajo ra në shtrat dhe shtrini tanë trupin.

Nji shije e idhët, që ndiente në gojë, e zgjoi. Vërejti Karlin dhe mbylli syt përsëri.

Ema hetonte me kurreshtje vet vehten, me kuptue a mos po ndiente kund dhimbje. Por jo! Ende nuk ndiente kurrgjâ. Ndiente të ramet e orës së murit, kërcitjen e zjarrmit dhe dihatjen e Karlit; ai rrinte skaj shtratit të saj.

Ah! Vdekja me të vërtetë nuk âsht aq e tmershme! — mendoi ajo. — Do të flejë dhe të gjitha do të marrin fund!

Piu nji ngërç ujë dhe u kthye kah muri.

At shijen e tmershme të ziftit e ndiente ende gjithnji.

— Jam eçëm!... Oh, sa eçëm jam! — fshani ajo.

— Ç'ke kështu! — tha Karli, i cili i ofronte gotën

— S'kam gjâ!... Çile dritaren... Po më zehet fryma.

Befas e kapi asi mundi që memzi mundi me mxjerrë edhe facoletën nën jastëk.

— Largoje! — tha ajo gjallnisht. — Hidhe!

Ai e pyeste; ajo nuk përgjigjej, rrinte e palëvizshme, tue u frigue se edhe lëvizja mâ e vogël do ta shtynte me vjellë. Mirëpo, tash ndiente njifarë të ftofti t'akullt që i përhapej ngadalë prej kambëve kah zemra.

— Ah! Qe po fillon! — murmuroi ajo.

— Çka po thue?

Ajo kthente kryet ngadalë herë në nji anë herë në tjetrën, krejt e frigueme, dhe hapte gojën vazhdimisht, thuese kishte në gjuhë diçka shum të randë N'orën tetë filloi me vjellë përsëri.

Karli vu re se në fund t'enës gjindej njifarë zalli i bardhë, i cili ishte kapë n'anët e porcelanit.

— Sa çudi! — murmuroi ai. — Çudi e madhe!

Por ajo tha me zâ të fortë :

— Jo, gabon !

Në këto fjalë ai ia preku butsisht dhe gati tue e ledhatue barkun. Ajo bërtiti. Ai u tërhoq krejt i tmeruem.

Ema filloi mandej me gjëmue, në fillim ngadalë. Të dridhmet e fuqishme ia tudnshin krahët, dhe ajo bahej ma e zbetë se çarshafi, në të cilin rraseshin gishtat e saj të ngërthitun. Pulsi i saj, që nuk rrihte njisoj, tash gati nuk ndihej.

Bulzat e djersës gufojshin në fytyrën e saj t'irnosun, e cila si me u pasë rrudhë n'avullimin e nji avulli metalik. Dhambët i kërcillejshin, syt e zgurdulluem shiqojshin paqartë rreth e rrotull dhe në të gjitha pyetjet përgjigjej vetëm tue luejtë kryet; madje nja dy tri herë edhe buzëqeshi. Pak nga pak gjama e saj u bâ mâ e fortë. Britma e çjerun i shpëtoi prej krahnorit, e mandej ajo tha se po e ndiente vehten mâ mirë dhe se do të çohej menjiherë. Por e kapluen ngërthitjet; ajo bërtiti :

— Ah, zot, kjo qenka e tmershme !

Karli ra në gjûj para shtratit të saj.

— Fol ! Çka ke hangër ? Përgjigju, pash zotin !

Ai e shiqonte me aso butsije, që ajo nuk kishte pa asnjiherë deri tash.

— Qe, ajte ... Atje ! — tha ajo me zâ të dërmuem.

Ai këceu te tavolina e shkrimit, shkeu vullën dhe lexoi me zâ: *Mos e akuzoni askend* ... Ai u ndal, fërkoi syt me dorë dhe lexoi edhe njiherë :

— Çka ! Ndihmë ! Ndihmë !

Ai mundte tash me përsëritë vetëm nji fjalë : „E helmueme! E helmueme!" Felisitea vrapoi te Omeu, i cili e përsëriti këtë fjalë me zâ të naltë në pjacë; zoja Lëfransua e ndëgjoi në *Luanin e artë*, disa vendas u çuen prej shtratit me lajmrue për këte fqijt e vet, dhe gjithë natën vendi qe në kambë.

Krejt si i çmendun, tue murmurue, tue zanë më thue, Karli sillej nëpër dhomë. Përplasej për tesha të shtëpis, shkulte flokët e vet, e barnatori nuk kishte mendue kunr se kishte me pasë rastin me pá nji pamje aq të tmershme.

Ai u kthye në shtëpi për me i shkrue zotni Kaniveut dhe doktor Larivieut. Edhe aj e humbi kryet; u

mundue mâ tepër se pesëmbëdhetë herë me hartue letrat. Ipoliti shkoi në Nëfshatel, e Justini, tue shkue në Ruan, i grahte aq pamëshirshëm kalit të Bovariut saqë të dërmuem dhe gjysëm të ngordhun e la rranzë pyllit të Gijomit.

Karli deshti me shfletue leksikonin e vet mjeksuer, por nuk shifte kurrgjâ, fjalët i luejshin para syve.

— Qetsohuni ! — tha barnatori — duhet me i dhanë vetëm ndonji kundërhelm të fortë. Çfarë helmi ka pi?

Karli ia tregoi letrën. Kishte pi arsenik.

— Por shifni, — vazhdoi barnatori. — Duhet me bâ analizën.

Ai e dinte në të vërtetë se në çdo rast helmimi duhet me bâ analizën, e Karli, i cili nuk kuptonte kurrgjâ, u përgjegj:

— Ah, jepni ! Jepni, shpëtoni ! . . .

Mandej, tue u kthye te ajo ra në qylym dhe tue dënesë mbështeti kryet në skaj të shtratit të saj.

— Mos qaj ! — i tha ajo. — Për së shpejti nuk do të mundoj mâ !

— Pse e bane këtë ! Kush të ka shty me bâ kështu ?

Ajo u përgjegj :

— Kështu ka pasë me u bâ pa tjetër, i dashtuni im !

— A nuk ke qenë e lumtun? Mos jam ndoshta unë fajtuer ? Megjithate unë kam bâ gjithçka kam mund !

— Po . . . Kjo âsht e vërtetë . . . Ti je aq i mirë!

Dhe ajo ia lëmonte ngadalë flokët me dorë. Kjo ndjenjë e ambël e forconte trishtimin e tij dhe ai ndiente se si tanë qenja po i shkatrrohej prej dëshprimit nga mendimi se ndoshta do ta humbte pikërisht tash kur tregonte ndaj tij mâ tepër dashuni se kurr; e ai, ndërkaq, nuk gjente kurrgja me i ndihmue, nuk dinte se çka me bâ, nuk guxonte me bâ kurrgja, sepse nevoja me vendosë diçka e hutoi krejtsisht.

E ajo mendonte se tash kishte ardhë fundi i të gjitha trathtive, të gjitha poshtërsive dhe lakmive të pafundme, që e mundojshin. Tashmâ nuk e urrente askend. Nji errsinë e padepërtueshme mbulonte mendimet e saj dhe prej të gjitha zaneve të botës Ema ndiente dënesjen e ndërpreshme t'asaj zemre të mjerë, dënesjen e qetë dhe të paqartë si jehonë të mbrame të nji simfonije që humb në largsi.

— Ma sillni fëmin ! — tha ajo tue u çue pak.

— Nuk po e ndien vehten mâ keq, apo jo? — pyeti Karli.

— Jo, jo!

Shërbtorja e pru fëmin në këmishë të gjatë të fjetjes, nën të cilën dukeshin kambët e zdathuna; fëmija ishte serioz dhe gati ende i përgjumshëm. Voglusha shiqonte habitshëm dhomën e hallakatun dhe kapsitte syt e lbyrun prej shandanave që ishin ndezë nëpër shtëpi.

Ata ia kujtojshin padyshim mëngjezin e vjetit të ri ose të Kreshmet e Pashkëve kur gjithashtu e zgjonte kaq heret drita e qirijve dhe kur ajo vinte në shtratin e s'amës për me marrë dhuratat, sepse pyeti:

— E ku âsht dhurata, nanë?

Meqenëse të gjithë heshtshin, ajo tha:

— Por nuk po e shof kurrkund këpucëzën time!

Felisitea e krrusi mbi shtrat por ajo shiqonte gjithnji kah oxhaku.

— Mos e ka marrë kund mandesha? — pyeti voglushja.

Në këtë emën që zgjoi te ajo kujtimet për shkeljet e kunorës dhe vështirsit e saj, zoja Bovari ktheu kryet thuese po ndiente në gojë shijen e neveritshme të ndonji helmi tjetër mâ të fortë. Ndërkaq, Berta rrinte përsëri skaj saj në shtrat.

— Oh, nanë, sa t'u paskan rritë syt! Sa qenke zbe! Sa po djersitesh!...

Nana e shiqonte.

— Unë po kam frigë! — tha voglushja tue u largue.

Ema e kapi për dore për me e puthë, por fëmija ikte.

— Mjaft! Çonje! — klithi Karli, i cili dëneste në dhomë të fjetjes.

Mandej shêjat e helmimit pushuen për nji kohë; ajo dukej mâ pak e tronditun; në çdo fjalë të parandsishme, në çdo dihamë pak mâ të qetë të krahnorit të saj shpresa e Karlit ngjallej. Mâ në fund, kur hyni Caniu, ai iu hodh në krahë tue qa.

— Ah, ju qenkeni! Ju falem nderës! Sa i mirë që jeni! Por tash âsht mâ mirë. Qe, shiqonje...

Kolega i tij nuk kishte aspak at mendim, meqenëse te ai nuk ka mahi n'aso rastesh, si thonte ai vetë. Ai shenoi nji mjet për vjellje, që t'i pastrohej krejtsisht barku.

Ajo filloi për së shpejti me vjellë gjak. Buzët iu shtrënguen edhe mâ fort. Gjymtyrët iu shtangën, nëpër trup i duelën njolla të verdha, e pulsi i rrihte nën gishta si peni i ngrehun, si ndonji tel i harfës, që do të këputet në çdo çast.

Ema filloi mandej me bërtitë tmersisht. E mallkonte helmin, e shante, përbetonte që të ngutej dhe me duert e veta të shtanguna refuzonte çdo gjâ që Karli, i cili ishte n'agoni mâ të madhe se ajo, përpiqej me i dhanë me pi. Ai rrinte me facoletë në buzë, tue rrënkue, tue qa, tue u mbytë në dënesje, prej të cilave i dridhej tanë trupi. Felisitea vraponte nëpër dhomë andej e këndej; Omeu, i palëvizshëm, fshante thellë, e zotni Kaniveu, i cili, si gjithmonë, e mbante vehten të vetëbindun, filloi, përkundër të gjitha këtyne, me u shqetsue.

— Dreqi ta marrë!... Megjithate barku i âsht pastrue!... E porsa të pushoj shkaku...

— Duhet të pushojë patjetër edhe pasoja, — tha Omeu, — kjo âsht e qartë.

— Shpëtoni! Shpëtoni! Bërtitte Bovariu.

Tue mos e ndëgjue barnatorin, i cili guxoi me bâ edhe këtë supozim: „Ndoshta kjo âsht kriza shpëtimtare". Kaniveu porsa donte me caktue „teriak"-un[1]) kur u ndëgjue kërcitja e kamxhikut: të gjitha xhamat në dritare u dridhën dhe nji karrocë, të cilën e ngrihshin në trok të shpejtë tre kuaj, të stërpikun me baltë deri te veshët, erdhën vrap mbas qoshes së pjacës. Ky ishte doktor Larivieri.

Paraqitja e ndonji zoti nuk do të shkaktonte nji ngazëllim mâ të madh. Bovariu çoi duert, Kaniveu ndali menjiherë shkrimin e receptit, e Omeu hoqi kapelen e vet greke shum mâ përpara se me hy doktori.

Larivieri ishte aderuesi i shkollës së njoftun të Bikatit, asaj gjenerate të mjekëve praktikë filozofë, të cilët tashmâ nuk ekzistojnë e të cilët e dojshin me pasion dhe e kryejshin me entuziazëm dhe me kuptim detyrën e vet. Në spitalin e tij të gjithë dridheshin kur ai zemrohej, e nxansat e tij e respektojshin aq fort saqë porsa filluen vetë me ushtrue profesionin e tyne, mundoheshin me marrë shembull prej tij sa mâ shum, kështuqë në vendet dhe në qytetet për qark në shumicën e mjekëve shifej pelerina e tij e gjatë me astar lëkure dhe pallta e tij e gjanë e zezë, me mangë që mbërrijshin deri te nejet dhe mbulojshin pak duert e tij të trasha, duert shum të bukura të cilat nuk kishin pa kurr dorza, ndoshta që të mundshin me qenë sa mâ të gatshme për me i ndihmue njeriut në mjerim. Njeri që përbuz medalet, titujt e akademit, mikpritës, mendimlirë e shpirtmadh ndaj të vorfunve, i virtytshëm, me-

[1]) Dikur bar i lavduem kundër çdo helmi (Shënim i përkth.)

gjithëse nuk besonte në virtyt, ai gati mund të quhej i shêjtë, sikur mos të kishin frigë prej mendjeprehtsis së tij si prej ndonji djalli. Shqipmi, mâ i mprehtë se thikat e tij kirurgjike, depërtonte drejt në shpirt dhe zbulonte çdo rrenë përkundër të gjitha shtimjeve dhe turpnimit të rrejshëm. Edhe ai jetonte ashtu plot me njifarë madhshtije modeste, të cilën ia jep njeriut vetëdija për aftsin dhe pasunin e tij të madhe dhe për katërdhetë vjetët e jetës pa kurrfarë të metash.

Ai u mrrol menjiherë qysh në derë, kur pa fytyrën e vdekun t'Emës së mjerë, e cila ishte shtri gojëhapun në shpinë. Mandej, tue u shti se po ndëgjonte Kaniveun, ai krou buzën nën hundë me gishtin tregues tue përsëritë :

— Mirë, mirë !

Por me këtë rast rrudhi lehtas krahët. Bovariu vû re këte dhe ata shiquen njani tjetrin dhe ky njeri, megjithse ishte mësue me pá vuejtjet, nuk mundi me ndalë lotin, i cili i ra në palët e këmishës.

Ai deshti me e çue Kaniveun në dhomën fqî. Karli shkoi mbas tij.

— Ajo âsht shum keq, apo jo? Si do t'ishte me i vû peca prej hardallî? Çkadoqoftë! Mendoni diçka ju që keni shpëtue gjithë ata!

Karli e kapi me të dy duert tue e shique frigshëm dhe tue e përbetue gjysëm i vetëdijshëm në krahnorin e tij.

— Mblidhni vehten, miku i mjerë! Këtu nuk mund të bâhet mâ kurrgjâ !

Dhe doktor Larivieri u kthye.

— Çka, po shkoni ?

— Do të kthehem menjiherë.

Ai duel thuese kishte me i dhanë ndonji urdhën karrocjerit, e bashkë me të edhe zotni Kaniveu, i cili gjithashtu nuk dëshironte aspak me pá se si po i vdiste Ema në duer.

Barnatori mbërrijti në shesh. Ai e kishte për natyrë që nuk mundte me u nda prej njerëzve të famshëm. Prandej edhe i lutej zotni Larivierit që t'ia bânte këtë nderë të madhe me hangër drekë te ai.

Çuen menjiherë në *Luanin e artë* me marrë pllumba, te thertari me marrë të gjitha kotletet që kishin mbetë, te Tyvashi me marrë maje, e te Letibudua me marrë ve, kurse barnatori ndihmonte vetë me përgatitë drekën, ndërsa zoja Omé, tue shtrëngue lidhset në xhaketë, flitte:

— Ju do të na falni, zotni, sepse në këtë vend tonë fatkeq, nëqoftëse nuk lajmoni një ditë përpara . . .

— Gotat prej qelqi ! ! — përshpëriti Omeu.

— Me pasë qenë në qytet kishim mundë me përgatitë kambë të mbushuna të derrit.

— Ti hesht ! . . . Urdhnoni në tavolinë, zotni doktor!

Mbas kafshatave të para, ai e quejti të nevojshme me tregue disa imtsina për katastrofën :

— Më parë u çfaq njifarë ndjenje thatsije në fyt, mandej dhimbjet e padurueshme në pjesën e epërme të barkut, mandej të shkuemit e tmershëm të barkut dhe ligshtimi i përgjithshëm.

— E si âsht helmue ?

— Nuk e dij këte, zotni doktor; madje as nuk e kam ide se ku ka mundë me marrë at acid arseniku.

Justini, i cili n'at çast po binte një grumbull pjatash, menjiherë u dridh.

— Ç'ke ? — pyeti barnatori.

Kësaj pyetje djaloshi lëshoi të gjitha në tokë me një krisëm të madhe.

— More torllak ! — bërtiti Omeu, — more trullan ! Kryekungull ! Gomar i mallkuem !

Por, menjiherë e mblodhi vehten :

— Unë deshta zotni doktor, me provue me bâ analizën dhe prandej *primo-n* e futa më parë me kujdes në një gypth . . .

— Më mirë do t'ishte — tha kirurgu, — sikur t'ia kishit shti në fyt gishtat tuej.

Kolegu i tij heshtte sepse pikërisht pak më parë kishte marrë një qortim të rreptë për shkak të preparatit të tij për vjellje, kështuqë ai Kaniveu i mirë, ashtu trupmadh dhe llafazan mbas operacionit të kambës s'Ipolitit, sillej sot shum i përulun dhe buzëqeshte vazhdimisht tue aprovue.

Omeu shkëlqente prej krenaris në rolin e të zotit të shtëpis, e mendimi i trishtueshëm për Bovariun, të cilin, nga egoizmi e krahasonte me vetëvehten, ia rritte në njifarë mënyre kënaqsin e tij; përveç kësaj, pranija e doktorit të famshëm e hutonte. Rritej në mendje me dijenin e tij, tue përmendë pa bisht pa krye mizat spanjole, helmin e bimëve, mancanilën[1]), barkuqen.

— Madje kam lexue, zotni doktor, se shum njerëz kanë qenë helmue dhe si të vramë reje, sepse kanë hangër suxhukë të cilët janë tha tepër shpejt ! Kështu

[1]) Shif vërejtjen në faqen 235

shkruente të paktën në nji raport shum të bukur që e ka shkrue nji prej përfaqsuesave mâ të shkëlqyeshëm të farmacis, njani prej mësuesave tanë, i njoftuni Kadet dë Gasikuri.

Zoja Omé u çfaq tue bajtë nji prej atyne veglave të luejshme për ziemjen që nxeheshin me shpirto, sepse Omeu donte me zie kafen në tavolinë, meqenëse në të vërtetë edhe vetë e kishte pjekë, vetë e kishte blue dhe vetë e kishte përzie.

— *Sacarum,* zotni doktor, — tha ai tue ofrue sheqerin.

Mandej thirri poshtë gjithë fëmijt e vet, sepse dëshironte me ndëgjue mendimin e kirurgut për shëndetin e tyne.

Mâ në fund, zotni Larivieri porsa përgatitej me shkue, kur 'zoja Omé kërkoi kështillë në lidhje me burrin e vet sepse zakonisht i randohej kryet dhe për këtë arsye çdo mbramje e zente gjumi menjiherë mbas darke.

— O, kryet i pengon shum.

Dhe tue qeshë pak me këtë mahi dykuptimshme, të cilën ajo nuk e kuptonte, doktori çeli derën. Por barnatorja ishte plot me njerëz dhe ai me mundim të madh mundi me shpëtue prej zotni Tyvashit, i cili kishte frigë se mos do të merrte e shoqja pezmatimin e mushknive, sepse e kishte zakon me pshty në hi, mandej prej zotni Bineut, i cili nganjiherë ndiente sulmet e unit të rreptë, dhe prej zojës Karon, të cilën e therte shpeshherë, diçka në gjoks, mandej Lëreut, të cilit i binte shpeshherë të fikët, Letibuduas, i cili vuente prej reumatizmit, zojës Lëfransua, e cila ankohej për ûth. Mâ në fund, ata tre kuajt vrapuen dhe mbet mendimi i përgjithshëm se doktor Larivieri nuk u tregue aspak i kujdesshëm.

Kujdesin e përgjithshëm e tërhoq paraqitja e famullitarit Burnizien, i cili kalonte pranë pjacës me vojin e shêjtë.

Omeu, i dejë në pikëpamjet e veta, i krahasoi priftnit me korbat, të cilët i tërheq era e të vdekunit; vetëm me i shique priftnit nuk i pëlqente, sepse manta e priftit ia kujtonte çarshafin e të vdekunit dhe ai urrente njanën tue u frigue nga pak prej të dytës.

Mbi të gjitha këto, tue mos u zmbrapsë prej atyne që quente *detyrë të vet* ai u kthye te Bovari'u bashkë me Kaniveun, të cilin zotni Larivieri, para se të shkonte, e kishte lutë ngrohtsisht që ta bante këte dhe aq mâ

tepër, Omeu, sikur mos të kishte kundërshtue e shoqja, do të kishte marrë me vedi edhe dy djemt e vet për me i mësue me pá ngjarje tronditse në mënyrë që ky t'ishte nji mësim në jetën e tyne, nji shembull, nji pamje madhshtore, e cila do t'u kujtohej mâ vonë.

Kur hynë, në dhomë mbretnonte nji farë solemniteti i trishtueshëm. Në tavolinzën e punës, të mbulueme me peshqir të bardhë, ishin pésë a gjashtë rruzuj pambuk në nji pjatë të cekët argjenti skaj kryqit të madh, midis dy shandanave të ndezun. Ema, me mjekrrën e lëshueme në krahnuer, i kishte hapë syt në mënyrë të panatyrshme, e duert e mjera memzi i luejshin nëpër mbulesë me ato lëvizje të tmershme e të ngadalshme të njeriut tue dhanë shpirt, i cili, thuese qysh tash donte me u mbulue me çarshaf të vdekuni. I zbetë si statuja dhe me sy të kuq si gacat. Karli, tue mos qa, rrinte përballë saj në fund të shtratit, ndërsa prifti, tue u mbështetë më nji gjû, murmuronte me zâ t'ultë do fjalë.

Ema ktheu kryet ngadalë dhe u duk qartazi se u gëzue, kur pa shtollën ngjyrë vjollce tue gjetë siguri sht në këtë qetsim të çuditshëm ambëlsín e dikurshme të magjepsjeve të veta të para mistike dhe të vegimit të lumnis s'amshueme që po fillonte.

Prifti u çue me manrë kryqin; ajo zgjatë atëherë qafën si dikush që âsht i etshëm, lëshoi buzët në trupin e zotit-njeri dhe me tanë fuqín e vet të ligshtueme e puthi me puthjen mâ të flakët dashunije, që i kishte dhanë ndonjiherë dikujt. Prifti mandej këndoi *Misereatur*-in dhe *Indulgentiam*-in, ngjeu gishtin e madh të djathtë në voj dhe filloi lyemja: mâ parë e syve, të cilët aq shum dëshirojshin shkëlqimin toksuer, mandej e, birave të hundës të cilat thithshin me aq etje puhit e freskta dhe emat e dashunis, mandej gojën që çelej për rrenë, që fshante prej krenaris dhe bërtitte në qejfin epshuer, mandej duert që kënaqeshin në prekjet e ambla, dhe mâ në fund shputat e kambëve, të cilat kishin qenë dikur aq të shpejta kur vraponte me kënaqë epshet e veta, e që tash nuk do t'ecin mâ.

Famullitari fshini gishtat, hodhi në zjarm copat e pambukut t'ulun në voj dhe u ul përsëri afër grues që po vdiste për me i thanë se si duhet të bashkonte tash vuejtjet e veta me vuejtjet e Jezu Krishtit dhe me iu dorzue mëshirës së zotit.

Kur u dha fund ngushllimeve, ai provoi me ia shti në dorë qiriun e bekuem, simbolin e lavdis qiellore, me

të oilën do të jetë për së shpejti e rrethueme. Por Ema, tepër e dobët, nuk mundte me mbledhë gishtat dhe qiriu do të binte në tokë sikur mos të kishte qenë zotni Burnizieni.

Ndërkaq ajo tashmâ nuk ishte aq e zbehtë dhe fytyra i shprehte njifarë këthjelltësije thuese sakramenti e kishte shërue.

Prifti nuk e lëshoi këthough rast mos me përmendë këtë; madje, ai i tha Bovariut se Zoti nganjiherë u zgjat jetën njerëzve kur e shef se kjo âsht e nevojshme për shpëtimin e tyne, dhe Karlit iu kujtue ajo ditë kur gjithashtu kishte qenë në vdekje e sipër dhe kishte pranue kungimin e shejtë.

— Ndoshta nuk âsht dashtë me vajtue, — mendoi ai.

Përnjimend, ajo shiqoi rreth vehtes ngadalë si dikush që zgjohet prej gjumit; mandej me zâ të qartë kërkoi pasqyrën e vet dhe mbet e krrusun mbi të nji kohë derisa i rrodhën disa pika të mëdha lotësh prej sysh. E atëherë hodhi kryet me nji të fshame dhe ra në jastëk.

Krahnori filloi n'at çast me iu fry befas. Gjuha i duel krejt prej gojës, syt i zgurdulloheshin dhe zbeheshin si dy llampa të rrumbullakta, që fiken ashtu që njeriu kishte me mendue se tashmâ ishte e vdekun, sikur mos të kishte qenë ajo ngritje e tmershme dhe ramje e kofshëve që dridheshin prej frymëmarrjes së tërbueme, thuese shpirti luftonte për me u çlirue prej trupit. Felisitea ra në gjûj para kryqit, madje edhe vetë barnatori laikoi pak gjûjt, ndërsa zotni Kaniveu shiqonte pacaktueshëm sheshin, Burnizieni filloi prap me u lutë, tue lëshue fytyrën në skaj të shtratit në mantën e gjatë të zezë, e cila tërhiqej zvarë mbas tij nëpër dhomë. Karli ishte n'anën tjetër në gjûj, me duer të shtrime kah Ema. Ai e pat kapë për duersh të cilat i shtrëngonte dhe në çdo të rrahun të zemrës së saj dridhej si prej tundjes së ndonji gërmadhe, e cila rrëxohet. Sa mâ i fortë bâhej rektimi, aq mâ shpejt prifti rendonte me duer të hapuna lutjet, të cilat përziheshin me dënesjen e çjerrun të Bovariut, dhe nganjiherë dukej se të gjitha humbshin në murmuritjen e çjerrun të fjalëve latine të cilat kumbojshin si tingllima e kumbonës për të vdekun.

Befas në kalldrem u ndëgjue rraptima e këpucëve të randa e trokitja e shkopit dhe nji zâ i çjerrun këndoi :

Shpesh dit' e ngrohët e për bukuri
Te vajza ndjell andrrën për dashuni.

Ema u drejtue si ndonji kufomë e ngjallun artificialisht, me flokë të lëshuem, sy të shtangun, gojë të hapun.

Kallijt e verës me kujdes me i mbledhë,
Po ata kallij që kosa i kosit,
Naneta jonë shtatin përkulë
Kah braza që dhurata na bje.

— I verbti ! — klithi ajo.

Ema filloi me qeshë me nji të qeshun të tmershëm, të marrë dhe dëshprues, sepse iu duk se po shifte fytyrën e tmershme të lypsit, që kishte dalë para saj n'errsinën e përjetshme si ndonji dordolec.

At dit' era fryni shum rreptë
Dhe fundin e shkurtë e çoi lehtë.

Nji ngërth e rrëxoi përsëri në jastëk. Të gjithë iu afruen. Ema nuk ishte mâ.

IX

Mbas vdekjes së dikujt ndodh gjithmonë si njifarë tmerimi, aq randë âsht me kuptue at asgjasi të papritun dhe me u pajtue me të. Mirëpo, kur e pa se ajo nuk po luente mâ, Karli u hodh mbi të tue bërtitë :

— Lamtumirë ! Lamtumirë !

Omeu dhe Caniveu e nxorën prej dhomës.

— Qetsohuni !

— Po, — flitte ai tue u rrëmbye, — do të jem i kuptueshëm, nuk do të bâj kurrfarë të lige. Por lëshomëni! Due me e pá! Ajo âsht grueja ime!

Ai qante.

— Vetëm qani! — i tha barnatori. — Shfryni dhimbjen tuej, do të ju duket mâ lehtë !

Kur u bâ mâ i dobët se ndonji fëmi, Karli la që ta çojshin poshtë në dhomën e bukës, e zotni Omeu u kthye për së shpejti në shtëpi.

Në shesh iu afrue i verbti i cili ishte futë në Jonvil tue shpresue se do t'ia jepshin mehlemin e premtuem „antiflogistik", dhe pyette secilin kalimtar ku banon barnatori.

— Eh, bash ia paske qëllue se kur me ardhë, thuese nuk kam halle tjera! Ah, tash nuk kam kohë, eja njiherë tjetër !

Barnatori hyni mejherë në barnatore.

Kishte me shkrue dy letra, me përgatitë për Bovariun barin që qetson nervat, me trillue ndonji rrenë me të cilën do ta mëshifte helmimin dhe me shkrue për këte një artikull për *Fanal*-in tue mos llogaritë vendasit, të cilët pritshin me ndëgjue imtsinat për ngjarjen e dhimbshme. Mbasi ndëgjuen të gjithë Jonvilasit tregimin e tij për arsenikun, të cilin Ema, tue bâ krem me vanil e ka marrë në vend të sheqerit, Omeu u kthye edhe njiherë te Bovariu.

Ai e gjet vetëm (zotni Kaniveu porsa kishte shkue), tue ndejtë në kolltuk skaj dritares dhe tue shique pa kuptim në dyshemen e dhomës së bukës.

— Tash do të duhej, — tha barnatori, — me caktue se në cilën orë do të bâhet vorrimi.

— Pse ? Çfarë vorrimi ?

Mandej shtoi me zâ të dridhshëm dhe të fniguem:

— Oh, jo ! Shiqo, mos ? Jo, jo, nuk e jap !

Për me mëshefë tronditjen, Omeu muer prej raftit kotrovën me ujë për me ujit gjeranijet.

— Ah, faleminderës ! — tha Karli, — ju jeni aq i mirë!

Fjala i mbet në fyt, sepse i zehej fryma prej gjithë atyne kujtimeve, që kjo lëvizje e barnatorit zgjoi në të.

Mandej, për me e pru në vedi, Omeut iu duk e udhës me i folë pak për kopshtarí; i tha se si bimët kanë nevojë për lagshtinë. Karli uli kryet në shêj aprovimi.

— Në të vërtetë, tash do të fillojnë përsëri ditt e bukura.

— Ah! — fshani Bovariu.

Barnatori, i cili nuk dinte mâ se çka me thanë, filloi me largue ngadalë perdet në dritare.

— Shif, po kalon zotni Tyvashi.

Karli përsëriti pavetëdije :

— Po kalon zotni Tyvashi.

Omeu nuk guxoi mâ me i folë për përgatitjen e vorrimit; priftit mâ në fund i erdh për dore me ia mbushë mendjen për këte.

Karli u mbyll në dhomën e vet të punës, muer pendën dhe, mbasi dënesi një kohë, shkroi :

„Due me e vorrosë me rrobet e saj të martesës, me këpucë të bardha dhe me kunorë në krye. Flokët ia lëshoni krahëve. Bani tri arkivole: një prej bungu, një prej mahagoni dhe një prej plumbi. Askush mos të më flasi kurgjâ, do të kem mjaft fuqi. Mbi të gjitha le

t'i vehet nji copë kadife e madhe e blertë. Unë due kështu. Bani kështu!"

Zotnijt u habitën shum me këto mendime romantike të Bovariut dhe barnatori shkoi menjiherë te ai e i tha:

— Mue më duket se ajo kadifja âsht e tepërt, e përveç kësaj shpenzimet...

— Çka po ju hyn në punë juve kjo? — klithi Karli. — Më leni! Ju nuk e keni dashtë! Shkoni!

Prifti e kapi për dore dhe e çoi në kopsht me shetitë pak. Ai fliste për zbraztsín e gjanave të kësaj bote. Zoti, tha ai, âsht aq i madh, aq i mirë saqë duhet t'u nënshtrohemi pa fjalë vendimeve të tij, madje, duhet t'i jemi edhe mirënjoftës.

Karli filloi me sha zotin:

— Unë e urrej at Zotin tuej!

— Ju jeni ende i pezmatuem, po hutoheni, — fshani prifti.

Bovariu tashmâ ishte larg prej tij. Ecte me hapa të mëdhej buzë murit, skaj pemëve, kërcëllente dhambët dhe kthente syt kah qielli, plot me mallkim: por prej kësaj nuk lujti as gjethi mâ i vogël.

Binte shi i imtë. Karli, i cili kishte shpërthye krahnorin, filloi mâ në fund me u dridhë. Ai u kthye në shtëpi dhe u ul në kuzhinë.

N'orën gjashtë u ndëgjue në shesh rrapllima e rrotave të hekurta: po vinte *Dallëndyshja*. Karli rrinte me ballë mbështetë në xham tue shique se si udhtarët po zbritshin njani mbas tjetrit prej karrocës. Felisitea ia shtroi në salon nji jatak; ai u hodh në të dhe fjeti.

*

Megjithse ishte fillozof, zotni Omeu nderonte të vdekunit. Prandej, tue mos u zemrue me Karlin e mjerë për fyemjen e djeshme, erdh prap në mbramje me ruejtë të vdekunën; pruni me vedi tri libra e nji fletore për me mbajtë në të shenimet e veta.

Aty gjindej edhe zotni Burnizieni; dy qirij të mëdhej ndizeshin te kryet e shtratit, të cilin e kishin nxjerrë prej dhomës së fjetjes.

Barnatori, i cili nuk mund ta duronte heshtjen, ankoi së shpejti fatin e kësaj „grueje të re të pafat", e famullitari u përgjegj se tash nuk kishte mbetë kurrgjâ tjetër vetëm me u lutë për të.

— Mirëpo, — vazhdoi Omeu, — prej dy gjanave vetëm nji gjâ âsht e mundun: ose ka vdekë në gjendjen

e mëshirës së zotit (si thot Kisha), dhe në këtë rast lutjet nuk janë aspak të nevojshme, ose ka vdekë pa pendim (kjo âsht, mendoj, shprehje e Kishës), dhe në këtë rast...

Burnizieni ia preu fjalën dhe iu përgjegj me zemrim, se përkundër të gjitha këtyne duhet me u lutë.

— Por, — vërejti barnatori, — kur zoti i njef të gjitha nevojat tona, atëherë çka na duhet lutja?

— Si? — klithi prifti. — Lutja! Po ju a nuk jeni i krishten?

— Më falni! — tha Omeu. — Unë e admiroi krishtianizmin. Ai, para së gjithash, ai i ka çlirue skllavët, ka shti në shoqni njifarë morali...

— Nuk âsht fjala për të! Bibla...

— Oh, oh! Sa i përket Bibles, hapni historín, âsht gjâ e njoftun se e kanë shtrembnue jezuitët.

Hyni Karli dhe, mbasi iu afrue shtratit, ngrehu perdet ngadalë.

Kryet e Emës ishte mbështetë në krah të djathtë. Kandi i gojës së saj, e cila kishte mbetë e hapun, bânte si njifarë vrime të zezë në fund të fytyrës së saj; gishtat e mëdhej i kishte mbledhë në shuplaka të duerve; njifarë pluhni i bardhë ia mbulonte qerpikët, e syt kishin fillue me i humbë në njifarë zbetsije të langtë, e cila i ngjante cipës së hollë thuese marimangat kishin thurë rrjetën e tyne. Çarshafi kishte fjetë prej krahnorit deri te gjûjt, e mandej ngrihej përpjetë kah majet e gishtave të kambës; dhe Karlit iu duk se mbi te kishte ra ndonji peshë shum e randë, ndonji barrë tepër e madhe.

Në pirgun e kishës ra ora dy. Ndëgjohej gurgullima e qartë e lumit, i cili rridhte n'errsinë rranzë teracës. Zotni Burnizieni teshte kohë mbas kohe me zhurmë të madhe, e penda e Omeut grithte në letër.

— Shkoni, mik i dashtun, — i tha barnatori Karlit, — shkoni prej këtu, kjo pamje ju copton zemrën.

Kur shkoi Karli, barnatori e prifti vazhduen grindjen.

— Lexoni Volterin! — thonte njani; — lexoni Holbakun, lexoni *Enciklopedin!*

— Lexoni *Letrat e disa Ebrejve të Portugalit!* — thonte tjetri; — lexoni *Domethanjen e kristianizmit* prej Nikolasit, gjykatsit të dikurshëm.

Ata u ndezën, u skuqën, flitshin të dy përnjiher, tue mos e ndëgjue njani tjetrin; Burnizieni tmerohej prej gjith kësaj paturpsije, Omeu habitej prej gjith kësaj injorance dhe për pak s'filluen me fye njani tje-

trin, kur befas u çfaq përsëri Karli. E tërhiqte nji fuqi e pakundërshtueshme; ai gjithnji ngjitej e zbritte shkallëve.

Ulej ballë për ballë me të shoqen, për me e pá mâ mirë, dhe aq fort zhytej n'at vështrim sa që nuk ishte mâ i dhimbshëm sa ishte i thellë.

I bijshin në mend tregimet e ndryshme për letargjin, për mrekullinat e magnetizmit dhe flitte me vedi se mbi të gjitha me vullnet të fortë ndoshta do t'i vinte për dore me ia kthye shpirtin. Njiherë madje u krrus mbi të dhe thirri krejt ngadalë: „Ema, Ema!" Prej dihamës së tij të madhe u dridh flaka e qirijve kah muri.

N'agim erdh zoja Bovari-nana. Karli e përqafoi dhe ia nisi prap vajit. Ajo u mundue, ashtu sikurse ishte mundue edhe barnatori, me ia tërheqë vëretjen për shpenzimet tepër të mëdha rreth vorrimit. Ai u zemrue aq fort saqë ajo heshti menjiherë dhe madje dha urdhën me shkue menjiherë në qytet dhe me ble të gjitha gjanat që ishin të nevojshme.

Karli mbet vetëm tanë mbasditen. Bertën e kishin çue te zoja Omé; Felisitea ishte nalt në dhomë me zojën Lëfransua.

Në mbramje i erdhën disa të njoftun. Ai çohej, u zgjatte dorën, pa mundë me thanë asnji fjalë të vetme; mandej ata uleshin afër të tjerëve, të cilët në nji gjysëm rrethi të madh mblidheshin te oxhaku; krye ulun dhe tue luejtë kambën mbi gju, ata fshajshin thellë kohë mbaskohe; të gjithë mërziteshin shum, por megjithate, asnjani nuk donte me u çue i pari.

Kur Omeu u kthye n'orën nandë (tash dy dit vetëm ate mundshit me e pá në shesh) bante me vedi shum kamfor, benzoin dhe barna me erë. Ai pruni edhe nji enë plot me klor për me pastrue ajrin. N'at çast shërbtorja, zoja Lëfransua dhe nana Bovari silleshin rreth Emës dhe porsa ishin tue i dhanë fund veshjes së të ndjerës; atëherë lëshuen mbi të nji vel të gjatë të vrazhdët, i cili e mbuloi të tanën deri te këpucët e saj të mëndafshta.

Felisitea dëneste:

— Ah, e mjera zoja ime! E mjera zoja ime!

— Shiqonje, — thonte bujtinarja tue fsha, — sa e lezeçme âsht ende gjithnji! A nuk kishte me u betue njeriu se tash do të çohet!

Mandej u krrusën me ia vû kunorën në krye.

U detyruen me i ndihmue pak me ia çue kryet dhe n'at çast iu derdh prej gojës nji valë langu të zi, thuese po villte.

— Oh, o zot, fustani, shiqoni — klithi zoja Lëfransua. — Na ndihmoni, bre burrë — i tha ajo barnatorit. — Apo ndoshta po keni frigë?

— Unë me pasë frigë? — u përgjegj ai tue rrudhë krahët. — Ah, ia keni qëllue! Unë që kam pa gjithë ato raste në spital, kur kam studjue farmacín! Na kemi zie punç në sallën për autopsi! Vdekja nuk mundet me frigue filozofin; madje, unë kam ndërmend — e këte edhe e theksoi shpeshherë — me e lanë me testament që trupi im t'u jepet spitaleve që nji ditë t'i shërbejë shkencës.

N'at çast erdh edhe famullitari dhe pyeti si i ka punët zotni Bovariu, e kur iu përgjegj barnatori, ai tha:

— Po, çka me bâ, plaga âsht ende gjithnji shum e freskët.

Në këto fjalë Omeu iu përgjegj se mundet me qenë i lumtun që nuk mundet me i ndodhë, sikurse njerëzve tjerë, me humbë gruen e dashunueme; dhe kështu filloi biseda për celibatin e priftënve.

— Sepse, — thonte barnatori, — nuk âsht e natyrshme që burri të jetë pa grue! Kanë ndodhë edhe krime...

— Por, ju lutem, — klithi prifti, — si mundet, për shembull, njeriu që âsht i martuem me muejtë të mësheftën e rrëfimit?

Omeu filloi me akuzue rrëfimin, Burnizieni filloi me e mprojtë dhe ai, tue paraqitë gjanë e gjatë ndikimin pozitiv të tij, përmendi anegdota të ndryshme për vjedhsat që papritmas janë bâ njerëz të ndershëm, mandej për ushtarët, të cilëve u janë çelë syt kur kanë ardhë te rrëfyesi. Në Friburg paska qenë nji ministër...

Bashkëbiseduesin e tij e kishte pasë zanë gjumi. Meqenëse ia zente nga pak frymën ajri tepër i randë i dhomës, famullitari hapi dritaren dhe barnatorit i duel gjumi.

— Urdhnoni nji hundë burnot! — i tha prifti; — merrni kjo e këthiell njeriun.

Diku larg përhapej të lehunit e pandërprerë i qejve.

— A po ndëgjoni se si po uluron qeni? — tha barnatori.

— Thonë se qejt i ndiejnë të vdekunit, — u përgjegj prifti. — Ashtu edhe bletët: ato ikin prej zgjojeve kur vdes dikush në shtëpi.

Omeu nuk u ngrit kundër këtyne paragjykimeve, sepse e pat zanë gjumi përsëri.

Zotni Burnizieni, i cili ishte më i fuqishëm se ai, luente edhe një kohë krejt ngadalë buzët; e mandej, pak nga pak, uli kryet, lëshoi librin e vet të trashë të zi dhe filloi me knratë.

Rrijshin ulun njani përballë tjetrit me bark të qitun, fytyrë t'ajun, të mrrolun, të pajtuem më në fund mbas gjithë atyne grindjeve në të njajtën dobsi të njeriut dhe ishin të palëvizshëm si dhe kufoma skaj tyne, e cila thuese flente.

Karli hyni dhe nuk i zgjoi. Kjo ishte hera e fundit: erdh me u falë me të.

Barnat me erë tymojshin ende, e rrotullat e tymit të kuqrremtë përziheshin në skaj të dritares me mjegullën që hynte. Në qiell dridheshin disa yj, e nata ishte e ambël.

Dylli pikonte prej qirijve me bulza të mëdha në shtrat. Karli shiqonte si po digjeshin tue lodhë syt në dritën e flakës së tyne të verdhë.

Larat reflektoheshin në fustanin e mëndafshtë, i cili zbardhonte si drita e hanës. Ema zhdukej nën të dhe Karlit i dukej se ajo, tue dalë jashtë vetvehtes, humbte paqartë në gjâsendet rreth vehtes, në heshtje, natën, n'erën që hynte në dhomë, n'ernat e lagshta që përhapeshin jashtë.

Mandej e pa menjiherë befas në kopshtin e Totit, në bankë, në prozhmin hamulluer, ose në Ruan në rrugë, mandej në prag të shtëpis së tyne, dhe n'oborr të Bertoksit. Në veshë i jehonte ende gjithnji qeshja e djelmoshave të gëzueshëm që vallzojshin nën molla; prej flokëve të saj tanë dhomës i vinte era, e fustani i saj i shushuritte në duer, si atëherë kur shkëndijat pëlcasin. E ky ishte po ai fustan, më të cilin ishte shtri edhe tash!

Edhe shum kohë i kujtohej kështu lumtunija e kalueme, sjellja e Emës, lëvizja e saj, tingulli i zanit të saj. Kujtimet e pashpresa rendoheshin kështu njana mbas tjetrës, madje vazhdimisht, pashterrshëm si valët e baticës, e cila derdhet.

Befas e kaploi njifarë kurreshtje e tmershme: e hoq prej saj velin ngadalë, me maje të gishtave, tue iu dridhë tanë trupi. Por ai bërtiti i tmeruem dhe zgjoi famullitarin e barnatorin. Ata e çuen poshtë në dhomë të bukës.

Mandej erdh Felisitea e tha se zotnija po kërkonte një ble flokësh.

— Prenja! — u përgjegj barnatori.

E meqenëse ajo nuk guxonte, u afrue ai vetë, me gërshanë në dorë. Dridhej aq fort saqë në shum vende e gërvishti lëkurën në tamthe. Mâ në fund, tue përballue trondítjen e vet, Omeu preu me fuqi nja dy tri herë ashtu që n'ata flokë të bukur të zez mbetën prej kësaj gjurmat e bardha.

Barnatori dhe famullitari u thelluen përsëri në punën e vet, por kohë mbas kohe i zente gjumi dhe për këtë arsye e akuzojshin njani tjetrin sa herë që zgjoheshin. Atëherë zotni Burnizieni stërpikte dhomën me ujt e bekuem, e Omeu qitte klor nëpër dhomë.

Felisitea pat përgatitë në komodinë nji shishe raki, nji copë bukë dhe nji bukë të madhe. Barnatori, i cili qe dobsue, fshani kah ora katër e mengjezit:

— Për zotin, unë kisha hangër diçka me gjithë qejf!

Prifti nuk la me e lutë fort; ai shkoi me mbajtë meshën e mëngjezit dhe u kthye; mandej hajshin dhe trokitshin gotat tue qeshë nga pak pa dijtë as vetë se pse, të nxitun me at gëzimin e paspjegueshëm që na kaplon mbas nji solemniteti të dhimbshëm; dhe në gotën e fundit, prifti i tha barnatorit, tue ia rrahë krahun:

— Mâ së mbrami na do të pajtohemi!

Poshtë në koridor takuen puntorët që porsa po vijshin. Edhe Karli u detyrue me durue plot dy orë tue ndëgjue të ramet e çekanit që jehojshin në drrasat e forta. Mandej e shtruen Emën n'arkivol bungu, të cilin e vunë në dy arkivola tjerë; por meqenëse arkivoli i jashtëm ishte tepër i gjanë, u detyrue me mbushë zbraztsín me lesh të nji jatakut. Mâ në fund, kur të tre kapakët u mbyllën, u ngujuen dhe u bashkuen, e vunë arkivolin para derës; shtëpin e çelën hapë e krah dhe Jonvilasit filluen me ardhë me shumicë.

N'at çast mbërrijti mixha Ruo dhe i ra të fikët në shesh kur pá arkivolin e zi para derës s'Emës.

X

Ruoi plak e pat marrë letrën e barnatorit vetëm tridhetë e gjashtë orë mbas fatkeqsis; nga kujdesi për ndiejshmënin e tij atnore, zotni Omeu e pat shkrue letrën ashtu që prej saj nuk mund të dihej se çka ka ndodhë në të vërtetë.

Plaku i mirë u rrëxue në fillim si me i pasë ra pika. Mandej kujtoi se e bija nuk ishte e vdekun. Por

megjithate kishte mundë me qenë e vdekun... Mâ në fund e veshi bluzën, e muer kapelen, e forcoi lidhsen e këpucëve dhe u vërsul me vrapin mâ të madh. Gjithë rrugës, mixha Ruo, krejt i mbushun frymë, coptohej prej pikllimit. Njiherë madje qe edhe i detyruem me zbritë prej kalit. Nuk shifte mâ kurrgjâ, ndëgjonte zanet rreth vedit, i dukej se do të çmendej.

Agoi dita. Ai vû re tri pula të zeza, të cilat flejshin në nji pemë dhe, i tmeruem prej këtij parashêji të keq, u dridh. Atëherë i premtoi Zojës së Bekueme tri robe të meshës për kishë dhe vendosi që të shkonte zbathë prej vorreve në Berto deri te kapella e vogël e Vasonvilit.

Ai hyni në Marom, tue thirrë shërbtorët në pijetore, shpërtheu me nji të rame krahu derën, këceu te nji thes me taxhi, e derdhi në grazhd nji shishe lang mollash, dhe i grahu përsëri kalit të vet të vogël, të cilit i dilshin shkëndijat prej patkojve.

Flitte me vedi se do ta shpëtonte Emën pa dyshim. Mjeku do të gjente me siguri ndonji bar. Iu kujtuen shum shërime të çuditshme për të cilat i kanë pasë tregue dikur.

Mandej e parafytyronte prap të vdekun. Aty, para tij, ishte e shtrime në shpinë, në mes të rrugës. Ai i shtrëngonte frenët dhe fantazma zhdukej.

Në Kinkampua piu tri kafe njanën mbas tjetrës që t'ishte mâ i guximshëm.

Njiherë mendoi se ai, që i kishte shkrue, ndoshta e kishte gabue emnin. E kërkoi letrën në xhep, e preku, po nuk guxoi me e hapë.

Mâ në fund filloi me mendue se ndoshta të gjitha këto janë ndonji mahi, hakmarrje e dikuj apo trillim i ndonji mahitari; e përveç kësaj, sikur t'ishte e vdekun, kjo do të dihej. Por jo! Natyra nuk kishte pasë kurrgjâ të pazakonshme: qielli ishte i drejtë, drujt luhateshin, nji tufë dhenësh kalonte. Ai pa katundin. Njerzit e panë se si po vraponte krejt i krrusun në kalin e vet, të cilit i binte pamëshirshëm aq fort saqë prej vitheve i pikonte gjaku.

Kur erdhi në vedi, ai, tue qa, ra në krahët e Bovariut.

— Vajza ime! Ema! Fëmija im! Ma spjegoni!...

E Karli përgjigjej tue dënesë:

— Nuk e dij! Nuk e dij! Ky âsht mallkim!

Barnatori i ndau.

— Këto imtsina të tmershme tash janë të tepërta. Unë do t'ia tregoj të gjitha zotnis. Qe, populli ka fillue me ardhë. Bahuni pak të dejë, dreqi ta marrë! Pak filozofi!

Karli i mjerë deshti me u tregue i fortë dhe përsëriti disa herë:

— Po, duhet me qenë i fortë.

— Po mirë! — klithi plaku i mirë. — Do të jem i fortë, dreqi ta marrë! Do ta përcjelli deri në fund të rrugës së saj.

Zilja ra. Të gjitha ishin gati. Duhej me u nisë.

Në kishë, ulun njani afër tjetrit në karrikat para lterit kryesuer, ata shiqojshin si po kalojshin para tyne panda tre kangtarë të kishës, të cilët këndojshin psalme. Brinari i frynte me të tana mushknít brinës së kthyeme. Zotni Burnizieni në robe solemne të meshës këndonte me zâ fishkllues; ai përulej para lterit tue çue dhe tue hapë duert. Letibudua vraponte nëpër kishë me shtagën e vet prej ashtit të balenës. Arkivolin e kishin vû afër këndojtores midis katër rendeve me qirij. Karlin e shtynte diçka me u çue dhe me i fikë.

Mirëpo, ai përpiqej me u bâ i devotshëm dhe me iu dorzue shpresës në jetën e ardhshme në të cilën do të takohej me të. E merrte me mend se ajo ka shkue për rrugë, rrugë shum të largët, qysh moti. Por, kur i shkonte mendja se ajo ishte n'at arkivol, se çdo gjâ kishte marrë fund, se do ta shtijshin në dhé, e kaplonte njifarë tërbimi i egër i tmershëm dhe dëshprues. Nganjiherë i dukej se tashma nuk po ndiente kurrgjâ dhe ai kënaqej me këtë lehtsim të dhimbjes, e njiherit edhe qortonte vehten se âsht i poshtër.

Në dyshemen e gurit u ndëgjue diçka si nji tingull i ashpër i shtagës së mbathun, që binte me distanca të njajta. Tingulli vinte prej mbrapavijës dhe befas pushoi në nji anije t'afërme. Nji njeri me nji setër të thjeshtë të murrme ra me mundim të madh në gjûj. Ky ishte Ipoliti, shërbtori i *Luanit të artë*, që kishte vû kambën e vet të re.

Njani prej kangtarëve të kishës shkoi rreth anijes me mbledhë dhuratat përshpirtnore dhe monedhat e mëdha bijshin njana mbas tjetrës tue tingllue n'arkzën e argjentë.

— Ngutuni mâ! Unë po vuej — bërtiti Bovariu dhe hodhi me zemrim nji monedhë argjenti pesë frangshe.

Rojtari i kishës iu falënderue me përulje të thellë.

Këndojshin, bijshin në gjuj e çoheshin pa pushim dhe mbarim! Karlit iu kujtue se si njiherë, në ditët e para të martesës, kishin marrë pjesë së bashku në nji meshë dhe kishin ndejtë n'anën tjetër në të djathtë, skaj murit. Kumbona filloi me ra përsëri. Filluen me luejtë karrikat me zhurmë të madhe. Bajtsat shtinë mjeshtrisht tre hujt e vet nën arkivol dhe të gjithë duelën prej kishës.

Në prag të barnatores duel atëherë Justini, por menjiherë iku mbrenda, i zbetë dhe tue u dridhë kambësh.

Vendasit kishin dalë në dritare me pá përcjelljen. Karli ecte përpara; rrinte drejt, shtihej i fortë dhe përshëndette me lëvizje koke ata që dilshin prej rrugicave t'afërme ose oborreve të shtëpis dhe bashkoheshin me funeralin. Gjashtë njerëz, nga tre në secilën anë, ecshin me hapa t'imtë dhe ldihatshin pak. Priftnjit, kangtarët e kishës dhe dy ministranta këndojshin *De profundis,* dhe zanet e tyne përhapeshin nëpër fushë, herë mâ fort herë mâ dobët. Ata humbshin nganjiherë në kthesat e shtegut, por kryqi i madh i argjentë ngrihej gjithnji përmbi drûj.

Mbas tyne shkojshin grat në pelerina të zeza me kacurra të lëshuem dhe bájshin në dorë nga nji qiri të madh të ndezun. Karli e ndiente se prej asaj përsëritje të vazhdueshme të lutjeve dhe tymit të pishave, prej erës së randë të dyllit dhe mantave të priftënve do t'i binte të fikët. Frynte nji erë e lehtë e këthiellët: thekna e rrepa gjelbrojshin, bulzat e vesës dridheshin në prozhmet e therrave skaj rrugës. Gjithfarë tingujsh të gëzueshëm përhapeshin n'ajr skaj rrugës: kërcitja e qerreve që rrokulliseshin larg nëpër shtigjet e qerres, kukurima e gjelave që përsëritej orë mbas ore ose rrapllima e mazit që ikte nën molla. Qielli i këthjellët ishte larue me rêt e kuqrremta. Rrezet në të kaltërta lëshoheshin në pullazet e kasollave, mbi të cilat rriteshin luleshpatat. Tue kalue Karli njifte oborret. Atij i kujtoheshin mëngjezet sikurse âsht ky, kur mbasi vizitonte ndonji të sëmundë dilte prej këtyne oborreve dhe kthehej te ajo.

Pëlhura e zezë e thurun me lot t'argjentë, çohej kohë mbas kohe dhe zbulonte arkivolin. Bajtsat e lodhun e ngadalsojshin hapin dhe arkivoli lëvizte përpara me tundje të vazhdueshme si ndonji barkë që luhatet në tundjen e çdo vale.

Mbërrijtën.

Njerzit shkuen në fund të vorrezeve, deri te nji vend në ledinë ku ishte çelë vorri. Të gjithë u mblodhën rreth tij; dhe derisa prifti flitte, toka e kuqe, e hedhun në skaje të vorrit, shembej në kande, pa zhurmë dhe pandá.

Mandej, kur katër litarë u banë gati, e vunë arkivolin në ta. Karli shiqonte se si po zbritte... Mâ në fund u ndëgjue e ramja në tokë; litarët shushuritën kur i tërhoqën naltë. Atëherë Burnizieni muer lopatën, të cilën ia dha Letibudua, dhe me dorën e majtë hodhi nji lopat plot me dhé në vorr, ndërsa me të djathtën përsëri stërpikte; gurët ranë n'arkivolin e drujtë dhe u ndëgjue ajo bumbullima e tmershme që na duket si jehonë e amshimit.

Prifti ia dha enën me ujë të bekuem fqiut të vet. Ky qe zotni Omeu. Ai e shkundi megjithmend e mandej ia ofroi Karlit, i cili shanroi në tokë deri në gjûj. Ai filloi me e hedhë në vorr me të dy duert tue bërtitë: „Lamtumirë!" I çonte të puthuna tue u tërheqë kah vorri për me e përbi sëbashku me tê.

E tërhoqën dhe përsëshpejti ai u qetsue, tue e ndie ndoshta, si të gjithë të tjerët, njifarë lehtsimi që, tekembramja, të gjitha muerën fund.

Në të kthyem mixha Ruo filloi me pi duhan me llullë, gjâ që Omeut, në thellsín e shpirtit, iu duk pak e pahieshme. Barnatori madje vërejti se zotni Bineu nuk qe në funeral, se Tyvashi „iku" mbas meshës dhe se Teodori, shërbtori i noterit, pat ardhë në rrobe të kuqrremta, „thuese nuk ka mundë me gjetë të zeza mbasi âsht mâ zakoni i këtillë, dreqi ta marrë!" Për me i përgjithsue këto vërejtje të veta, ai shkonte prej nji grumbulli në tjetrin. Të gjithë vajtojshin vdekjen e Emës, e sidomos Lëreu, i cili nuk e kishte lanë pa ardhë në vorrim.

— E mjera zojë e dashtun! Çfarë grushti për të shoqin!

Barnatori u përgjegj:

— E dini, mos me pasë qenë unë, ai sigurisht kishte me provue me bâ vetëvrasjen.

— Sa shpirtmirë! Vetëm kur mendoj se qysh të shtunen e kalueme e kam pa në dyqanin tim.

— Fatkeqsisht nuk kam pasë kohë, — tha Omeu, — me përgatitë ndonji fjalim të shkurtë, të cilin do ta kisha mbajtë në vorrin e saj.

Kur u kthyen në shtëpi, Karli u xhvesh, e mixha Ruo e veshi prap xhaketën e tij të kuqrremtë. Ajo ishte e re, e meqenëse ai shpeshherë në rrugë fshinte syt me mangë të xhaketës, ajo kishte lëshue ngjyrën n'anën e jashtme dhe gjurma e lotve kishte lanë shoka në shtresën e pluhnit që e kishte mbulue.

Zoja Bovari-plaka ishte me ta. Që të tre heshtshin. Mâ në fund fshani mixha Ruo:

— A ju kujtohet, mik i dashtun, se nji herë kam ardhë në Tot mu atëherë kur ju ka pasë vdekë grueja juej e parë. Atëherë ju ngushllojsha! Atëherë gjejsha fjalë, por tash...

Mandej fshani prap me thellsín e shpirtit:

— Ah, ky âsht, a po shifni, fundi im! Më ka vdekë grueja... mandej djali... dhe qe sot edhe vajza!

Deshti me u kthye menjiherë në Berto, tue thanë se nuk do të kishte mundë me fjetë n'at shtëpi. Madje, nuk deshti me e pá as mbesën.

— Jo jo, kjo do të më pikllonte tepër! Por puthnie për mue! Lamtumirë!... Ju jeni njeri i mirë! e këte nuk do ta harroj kurr, — tha ai, tue i ra kofshës së vet. — Mos kini frigë, ju do ta mermi edhe tash e mbas pjesën tuej.

E kur erdh maje shpatit, ktheu kryet, sikur kthehej dikur në xhaden për Sen-Viktor, kur ndahej prej Emës. Dritaret në Jonvil shkëlqejshin nën rrezet e pjerrta të diellit që perëndonte mbas livadhit. Ai vû gishtin përmbi sy dhe vû re në horizont nji hapsinë të rrethueme me mur, në të cilën aty këtu nxijshin grumbujt e drujve midis gurëve të bardhë; mandej vazhdoi rrugën me trok të lehtë, sepse kali i çalonte.

Megjithse ishin të lodhun, Karli dhe e ama ndejtën në mbramje shum vonë tue bisedue. Flitshin për ditt e kalueme, dhe për t'ardhmen. Ajo premtoi se do të vendosej në Jonvil, se do t'ia këqyrte punët e shtëpis dhe se nuk do të ndahej mâ. Báhej e kujdesshme dhe e dashtun tue u gëzue vetë me vehte që do të fitonte përsëri dashunín, pa të cilën kishte mbetë tash sa vjet. U bâ mesnatë. Katundi ishte i qetë si zakonisht, e Karli ishte zgjuet dhe gjithnji mendonte për Emën.

Rudolfi, i cili kishte shetitë gjithë ditën për me u defrye nëpër pyll, flente i qetë në pallatin e vet, e besa edhe Leoni, atje në Ruan, gjithashtu flente.

Por ishte dikush që n'at kohë nuk flente.

Në vorr, midis bredhave, nji djalosh i vogël kishte ra në gjûj dhe qante; krahnori i tij, të cilin e coptojshin

dënesjet, dridhej n'errsinë nën shtypjen e dhimbjes së madhe, mâ të butë se drita e hanës e mâ të thellë se nata. Befas kërsiti dera e hekurit. Ky ishte Letibudua; kishte ardhë me marrë lopatën që kishte harrue. Ai e njofti Justinin kur ky po këcente murin; dhe kështu mâ në fund e kuptoi se kush ishte ai vjedhsi që po ia vidhte patatet.

XI

Të nesërmen Karli çoi me e marrë vajzën që të kthehej në shtëpi. Ajo pyeti menjiherë për nanën. I thanë se mama kishte shkue për rrugë dhe se do t'i sillte lodra. Berta përmendte shpeshherë nanën; mâ në fund e harroi. Bovariut i pikonte zemra gjak kur shifte gëzimin e atij fëmije e detyrohej me durue edhe ngushllimet e padurueshme të barnatorit.

Fatkeqsit në lidhje me të hollat u paraqitën përsëri, sepse zotni Lëreu filloi me ngacmue përsëri mikun e tij Vinsarin dhe Karli u detyrue me u obligue për shuma tepër të nalta, sepse kurrsesi nuk donte me pranue që të shitej qoftë edhe gjâja mâ e vogël që i takonte asaj. Nana e tij zemrohej shum për këto arsye, e ai u pezmatue edhe mâ tepër. Pat ndryshue krejtsisht. Ajo ,u largue prej shtëpis.

Atëherë gjithkush u mundue me nxjerrë ndonji *përfitim*. Zoja Lëmpere kërkoi që t'i paguheshin orët për gjashtë muej, megjithse Ema nuk kishte qenë kurr n'asnji orë mësimi (përkundër asaj llogarije të pagueme që ia pat tregue Bovariut): kjo kishte qenë vetëm marrëveshja midis atyne të dyjave; librari kërkonte pajtimin për tri vjet; mandesha Role kërkonte me i pague pullat e postës për nja njizet letra; e kur Karli kërkoi spjegime, ajo iu përgjegj me kujdes :

— Oh, nuk dij kurrgja! Këto letra kanë qenë për nevojat e saj.

Mbas çdo borxhi që paguente, Karli mendonte se nuk kishte mâ. Por vazhdimisht vijshin borxhet e reja.

Ai u mundue me kërkue mbeturinat e borxheve prej vizitave të dikurshme mjeksore, por ia treguen letrat që i kishte shkrue e shoqja dhe ai u detyrue me kërkue ndjesë.

Felisitea bante tash teshat e fustanet e zojës, jo të gjitha, sepse ai i kishte ndalë disa dhe kohë mbas kohe

mbyllej në dhomën e saj për veshje për me i shique. Felisitea kishte trupin gati sa t'Emës dhe kur e shifte nga mbrapa, Karlit i dukej shpeshherë se po shifte Emën dhe e thirrte :

— Oh, rri ! Rri !

Por në Rrëshaja ajo iku prej Jonvilit me Teodorin, mbasi vodhi të gjitha ato që kishin mbetë ende prej teshave t'Emës.

Disi n'at kohë zoja e vejë Dypyi pat nderin me njoftue Bovariun „për martesën e të birit, zotni Leon Dypyit, noterit n'Ivto, me zojushën Leokarden Lëbef prej Bondevilit". N'urimin e tij Leonit, Karli, përveç tjerash, shkroi edhe këtë fjali:

„Sa do të gëzohej e mjera grueja ime!"

Nji ditë, kur sillej nëpër shtëpi pa ndonji qëllim dhe pat hypë deri në tavan, ai ndjeu nën pantofla nji rruzull letre të hollë: „Bahuni e fortë, Emë! Bahuni e fortë! Unë nuk due me shkatrrue jetën tuej!" Kjo ishte letra e Rudolfit, e cila kishte ra në tokë ndër arka e kishte mbetë aty, dhe era që fryente nëpër dritarzën e tavanit e kishte shty deri te dera. Karli mbet i palëvizshëm, gojëhapun, n'at vend në të cilin dikur Ema, e dëshprueme dhe mâ e zbetë se ai tash, kishte dashtë me vdekë. Mâ në fund ai zbuloi nji „R" të vogël në fund të faqes së dytë. Athue kush kishte qenë ky? Iu kujtuen vizitat e shpeshta të Rudolfit, zhdukja e tij e papritun dhe fytyra e tij e hutueme, që kishte pasë kur ishin takue mbas kësaj dy tri herë me të. Por e mashtroi toni i letrës që ishte plot respekt.

Ndoshta janë dashunue në mënyrë platonike — i tha ai vetvehtes.

Përveç kësaj Karli nuk ishte prej atyne njerëzve, të cilët i hetojnë gjanat me temel; ai tërhiqet para argumenteve dhe xhelozija e tij e pacaktume humbi në trishtimin e pamasë të tij.

Ta merr mendja se duhet ta kenë admirue patjetër, mendoi ai. Gjithë mashkujt padyshim kanë lakmue me e pasë. Për këtë arsye ajo iu duk edhe mâ e bukur dhe në të lindi nji dëshirë e pakuptueshme për të, e cila ndizte dëshprimin e tij dhe nuk kishte kufi, sepse tash ishte e parealizueshme.

Për me i pëlqye — thuese ende ishte gjallë — ai filloi me u drejtue simbas shijes së saj dhe udhzimeve të saj: bleu çizme telatine, filloi me bajtë kravata të bardha dhe me ndreqë mustaqet, e mandej, si ajo, edhe

me nënshkrue kambiale. Ajo e prishte edhe matanë vorrit.

U detyrue me shitë të gjitha gjanat e argjenta, nji nga nji, mandej shiti mobiljet e salonit. Të gjitha dhomat u zbrazën pak nga pak; vetëm dhoma e saj mbeti si përpara. Karli shkonte atje mbas dreke, sillte tavolinën e rrumbullakët para oxhakut dhe afronte kolltukun e saj. Mandej ulej n'anën përballë saj. Nji qiri ndizej në njanin prej shandanave të praruem. Berta i ngjyronte pikturat afër tij.

I mjeri njeri yuente tue pa të bijën të veshun aq keq, me këpucë pa lidhse dhe me fustane të shkyeme deri te kërdhokllat, sepse shërbtorja nuk kujdesej aspak për të. Por Berta ishte aq e ambël, aq e dashtun dhe kryet e saj mënjanohej aq ambëlsisht me ata flokët e saj të bukur të bardhë që i bijshin në faqet e kuqe saqë Karlin e kaplonte njifarë magjepsje e pafundme, njifarë kënaqsije e përzieme me trishtim, si ato venat e bame keq që u vjen era rrëshinë. Ai ia ndreqte lojnat, i bante pata prej kartoni ose qepte barkun e shkyem të kukllave të saj. Nëqoftëse i shkojshin syt në kutín me vegla qepse, në ndonji shirit që tërhiqej *zvarë* nëpër dhomë ose në ndonji tokë që kishte mbetë në të çamen e tavolinës, ai zhytej në mendime dhe dukej aq i piklluem saqë edhe Berta pikllohej sikurse ai.

Tashmâ askush nuk u vinte me i pá. Justini pat ikë në Ruan, ku qe bâ ndihmës në nji tregtore me kopra, e fëmijt e barnatorit vijshin te Berta gjithnji e mâ rrallë, sepse zotni Omeu, tue marrë parasysh ndryshimin e tashëm në pozitën e tyne shoqnore, nuk çante fort kryet që miqsija e dikurshme të ruhej edhe mâ tutje.

I verbti, të cilin nuk mundi me e shërue me mehlemin e tij të famshëm qe kthye rranzë pyllit të Gijomit, ku u flitte udhtarëve për tentativën e kotë të barnatorit, kështu që Omeu, kur shkonte në qytet duhej të mëshifej mbas perdes në *Dallëndushe* që të mos takohej me të. Ai e urrente tash me gjithë shpirt; dhe, meqenëse donte me shpëtue prej tij me çdo kusht, edhe për shkak të prestigjit të vet personal, ai përdori poshtërsisht kundër tij të gjitha mjetet që zbulojshin thellsin e mendjes së tij dhe në të njajtën kohë tanë ultsín e shpirtit të tij. Gjashtë muej me radhë kanë mundë me u lexue në gazetën *Fanal de Rouen* artikujt e këtillë:

„Të gjithë ata që udhtojnë në viset e pleshme të Pikardis, kanë vû re sigurisht rranzë pyllit të Gijomit nji të mjerë me plagë të tmershme në fytyrë. Ai mërzit udhtarët, nuk i len rahat dhe mbledh tatime të vërteta prej tyne. Vallë, a jetojmë ende n'ato kohnat e tmershme të Mesjetës, kur endacakët kanë pasë të drejtë me tregue nëpër vendet tona publike turinin dhe skrofulat e veta, që kanë sjellë prej luftave të kryqzatave?"

Ose:

„Megjithse ekzistojnë ligjet kundër endacakëve, rrugët në të hymë të qyteteve tona të mëdha po i shqetsojnë ende gjithnji turmat e lypsave. Ka edhe asish që shetisin poshtë e përpjetë edhe vetëm, të cilët ndoshta janë edhe mâ të rrezikshëm. Çka mendojnë në të vërtetë kryetarët e bashkive tona?"

Omeu trillonte mandej edhe prrallza të ndryshme: „Dje, rranzë pyllit të Gijomit, nji kalë frigacak..." dhe paraqitej tregimi i nji fatkeqsije që kishte shkaktue i verbti.

Omeu shkoi aq larg sa e burgosën të verbtin. Por e liruen. Ai filloi me i grahë të vetës përsëri, edhe Omeu gjithashtu. U zhvillue nji luftë e vërtetë prej së cilës Omeu duel fitues, sepse kundërshtari i tij u dënue me burgim të përjetshëm në nji strehë vorfnore.

Ky sukses i dha zemër dhe prej asaj kohe në tanë rrethin nuk mbet qen i shkelun, sanë e djegun apo grue e rrahun pa e njoftue për të opinionin publik. Omeu i primë gjithmonë prej dashunis ndaj përparimit dhe urejtjes ndaj priftënve. Ai i krahasonte shkollat laike me ato fetare në dam të këtyne të fundit; e përmendi natën e përgjakshme të Bartolomeut në nji rast kur iu aprovue nji ndihmë prej njiqind frangash kishës së vendit; tërhiqte vërejtjen për keqpërdorime të ndryshme dhe villte anegdota therse. Kjo ishte mënyra mâ e dashtun e shprehjes së tij. Omeu bante intriga; ai bâhej i rrezikshëm.

Mirëpo, ai mbytej në kufijt e ngushtë të gazetaris dhe përsëshpejti ndjeu nevojën me shkrue nji libër, nji vepër! Ai hartoi atëherë: *„Statistikën e përgjithshme të rrethit të Jonvilit me vërejtjet klimatologjike"*, e statistika e shtyni në filozofi. Filloi me u marrë me çashtje të mëdha: me probleme sociale, me edukimin moral të shtresave të vorfuna, me rritjen e peshqve, me kauçuk, me ferrovi etj. Ai madje shkoi aq larg saqë filloi me i ardhë turp që ishte qytetar i thjeshtë. Ia

kishte anda me u shti si *artist i madh*, pinte duhan! Ai bleu dy statueta të vegjël a la Pompadur, për me zbukurue salonin e vet.

Përkundër të gjitha këtyne nuk e la aspak mbas dore as barnatoren; përkundrazi! Përcillte rregullisht zbulimet mâ të reja; përcillte me kujdes lëvizjen e madhe për përdorimin e çokoladës; ai pruni i pari në qark Seine-Inférieure prodhimet e bimëve *Cho-ca* dhe *Revalentia*.. Entuziazmohej për zinxhirët hidroelektrikë të Pulvermakerit; nji e bánte edhe vetë, e në mbramje, kur e hiqte jelekun e tij të faneltë, zoja Omé mbette e habitun para asaj spiralje të florijtë, nën të ciëln i shoqi gati humbte; ajo ndiente se si po rritej dashunija e saj ndaj këtij njeriu, i cili ishte krejt në zinxhirë si ndonji Skit dhe madhshtuer si ndonji mag.

Omeu kishte mendime të shkëlqyeshme sa i përket vorrit t'Emës. Së pari propozoi nji shtyllë të thyeme me perde të mbledhun, mandej nji piramidë, mandej tempullin e Vestës, njilloj ndërtese të rrumbullakët me kupolë... ose „nji grumbull gërmadhash". Por në të gjitha këto projekte Omeu nuk hiqte dorë kurrsesi prej shelgjes së pikllueme të cilën e quente simbol të domosdoshëm të pikllimit.

Karli dhe ai shkuen së bashku në Ruan, me pa monumentet e vorreve te nji skalitës, e i përcillte nji piktor i quejtun Vofrylar, mik i Briduit, i cili tanë kohën rendonte anegdota. Mbasi shiqoi nja njiqind vizatime, kërkoi parallogarín dhe shkoi në Ruan, Karli mâ në fund vendosi me ndërtue nji mauzolej, i cili do të kishte në të dy anët „engjullin me pishë të fikun në dorë."

Sa i përket mbishkrimit, Omeut nuk i dukej kurrgjâ aq e bukur sikur: „*Sta viator*" dhe në këte u ndal; mandej çau kryet shum kohë tue përsëritë vazhdimisht: „*Sta viator*"... Mâ në fund zbuloi: *Amabilem coniugem calcas!*[1]) Dhe kjo u pranue.

Gjâ e çuditshme, Bovariu filloi me harrue Emën, megjithse mendonte gjithnji për të, dhe ai vajtonte tuê ndie se si fytyra e saj po i humbte prej mendjes përkundër të gjitha përpjekjeve me e ruejtë. Përkundër të gjitha këtyne, ai e shifte n'andërr çdo natë; dhe andrra ishte gjithmonë e njajtë: i afrohej, por kur donte me e përqafue, ajo shpartallohej në duert e tij.

[1]) Udhtar, ndalu! Je tue ndejtë në kambë mbi vorrin, në të cilin pushon grueja e dashunueme!

Nji javë e shifshin tue hy çdo natë në kishë. Zotni Burnizieni madje e vizitoi dy tri herë, por mandej e la. Në të vërtetë, ky prift bâhej në kohë të fundit i padurueshëm, fanatik, thonte Omeu; ai çohej kundër frymës së kohës dhe gjithmonë, krye çdo pesëmbëdhetë ditve, flitte në predikatoren e kishës për agonin letargjike të Volterit, i cili, sikurse e din gjithkush, ka vdekë tue përbi flliqtín e vet.

Megjithse jetonte në mënyrë shum të përvûjtë, Bovariu nuk mundte kurrsesi me pague borxhet e veta të vjetra. Lëreu nuk donte me përsënitë mâ asnji kambial. Konfiskimi ishte i pashmangshëm. Karli iu drejtue atëherë nanës, e cila e lejoi me tërheqë nji uha në hipotekë n'emnin e saj, por i dërgoi edhe nji letër plot me akuza kundër Emës. Si kundërshpërblim për flijimin e vet ajo kërkoi nji shall, i cili kishte shpëtue prej plaçkës së Felisites. Karli nuk ia dha dhe ata u përlanë.

Ajo i shtrini dorën e pajtimit mâ së pari dhe i tha se do ta merrte në shtëpi Bertën, e cila do t'i ndihmonte me krye punët e shtëpis. Karli e pranoi këte, por në çastin e shkuemjes, nuk pat mjaft guxim me u nda prej saj. Atëherë ata u ndanë plotsisht dhe për gjithmonë.

Kur humbi çdo përkrahje tjetër, ai kufizohej gjithnji e mâ tepër në dashunín ndaj fëmis së vet. Voglushja, ndërkaq, e bante merak sepse nganjiherë kollitej dhe kishte në faqe njolla të kuqrremta.

Përballë shtëpis së tij jetonte familja e barnatorit, i cili kishte fat në gjithçka. Napoleoni i ndihmonte në laboratori. Atalia ia qëndiste nji kapele të re greke, Irma bante kapakë letre për enë me mermeladë, e Franklini e thonte përmendsh teoremën e Pitagorës. Ai ishte prindi mâ i lumtun dhe njeriu mâ i kënaqun.

Por, megjithate, nuk ishte ashtu! E mundonte njifarë lakmije e mësheftë për nderim: Omeu shkrihej për dekoratë. Ai kishte mjaft merita për këte:

e para: që në kohën e kolerës tregoi vetëmohim të pashoq;

e dyta: që botoi me shpenzime të veta vepra të ndryshme me dobi të përgjithshme sikurse janë... (dhe ai përmendi artikullin e tij: *për langun e mollave, për pordhimin dhe për ndikimin e tij,* mandej *Shqyrtimin për morrin e kallamit,* të cilin ia propozoi Akademis, mandej librin e tij për statistikën, madje edhe disertacionin e tij për barnator, tue mos llogaritë ate që

ishte antar i shum shoqnive shkencore (ishte antar vetëm i nji shoqnije të këtillë).

— Mâ në fund, — klithi ai tue u kthye në thembër, — nëmos për kurrgjâ tjetër, atëherë sëpaku që jam dallue në zjarme!

Atëherë Omeu filloi me iu afrue qeveris. Ai i bani mësheftazi zotni prefektit nji shërbim të madh me rastin e zgjedhjeve. Shkurt, ai u shit, u përul. Madje, ai i bani mbretit nji lutje me të cilën e përbetonte që t'ia pranonte *meritat;* e quente mbreti ynë i dashtun dhe e krahasonte me Henrikun e IV.

Për çdo mëngjes barnatori hidhej në gazeta, athue s'e gjente kund aty dekorimin e vet; por emnimi nuk ishte kurrkund. Mâ në fund, tue mos mundë me durue mâ ai dha urdhën me bâ në kopshtin e tij nji landë të vogël në formë t'yllit të Legjionit të nderit me dy shtigje xigxake prej barit, të cilat niseshin prej majes për me tregue gjurmën. Omeu shetitte duerkryq rreth asaj lande tue mendue për paaftsin e qeveris dhe mosfalënderimin e njerëzve.

Nga respekti apo ndiesija për shkak të së cilës nuk mundte me kontrollue menjiherë teshat e saj, Karli nuk e pat çelë ende syzën e mësheftë të tavolinës së shkrimit, të cilën e përdonte zakonisht Ema. Ma në fund, nji ditë u ul para saj, e shtini çelsin dhe e largoi sustën. Në të ishin të gjitha letrat e Leonit. Kësaj here nuk kishte se çka me dyshue mâ! Ai i lexoi lakmueshëm deri në germën e fundit; kontrolloi të gjitha skutat, të gjitha teshat e shtëpis, të gjitha syzat, shiqoi nëpër mure tue dënesë, tue ulurue krejt i dalun menç, gati i çmendun. Gjet nji kuti dhe ia qiti fundin me nji të rame kambe. Prej nji morije letrash dashunije i këceu drejt në fytyrë fotografija e Rudolfit.

Njerzit habiteshin për mërzin e tij. Nuk dilte mâ, nuk pranonte askend, madje nuk donte me vizitue as të sëmundët. Atëherë filluen me folë se *po mbyllej me pi.*

Nganjiherë, ndonji njeri kurreshtar megjithate kqyrte mbi pahin e kopshtit dhe habitej kur shifte at njeri me mjekërr të gjat në tesha te ndyta, me fytyrë t'egër tue ecë nëpër kopsht dhe tue qa me zâ të naltë.

Mbramjeve të verës ai merrte me vedi vajzën e tij dhe e çonte në vorre, prej kah ktheheshin natën nëpër errësinë, kur në shesh ishte e ndriçueme vetëm edhe dritarzja e tavanit të Bineut.

Mirëpo, ambëlsija e dhimbjes së tij nuk ishte e plotë sepse nuk kishte rreth vehtes askend që do ta ndante me të; dhe ai shkonte te zoja Lëfransua vetëm që të mundte me bisedue *për te*. Por bujtinarja e ndëgjonte vetëm me nji vesh, sepse edhe vetë kishte brengat e veta: zotni Lëreu kishte formue mâ në fund lidhjen e re të komunikacionit midis Jonvilit dhe Ruanit, e Iveri, i cili gëzonte besim të madh për mjeshtrín e tij në lidhje me porosít e ndryshme, kërkonte shtesën e rrogës tue u kërcnue se do të kalonte n'anën e „konkurencës".

Nji ditë, kur Karli pat shkue n'Argej në panair me shitë kalin — gjan e fundit që i kishte mbetë — ai takoi Rudolfin.

Të dy u zbenë kur panë njani tjetrin. Rudolfi, i cili me rastin e vdekjes s'Emës, vetëm kishte çue kartëvizítën e vet, belbzoi mâ parë disa fjalë tue kërkue ndjesë, mandej, për së shpejti muer guxim dhe me paturpsín e tij shkoi aq larg saqë e thirri në pijetore me pi nji shishe birrë. (Ishte tepër nxehtë, gusht).

Tue ndejtë ballë për ballë me té, i mbështetun në brryl, ai kafshonte cigaren dhe vazhdimisht bisedonte, e Karli, i menduem vështronte at fytyrë, të cilën ajo e kishte dashunue. Atij i dukej se po shifte para vehtes diçka prej saj. Ishte habitë. Do të kishte dashtë me qenë vetë në vend të Rudolfit.

Rudolfi përsëri fliste për bujqsín, për bagtín, për plehnimin e tokës, tue plotsue me fjalë triviale në çdo zbraztsi në bisedë, në të cilën kishte mundë me u futë ndonji aluzion. Karli nuk e ndëgjonte. Rudolfi e hetoi këte dhe në ndryshimin e fytyrës së Karlit lexonte kujtimet që zgjoheshin në të. Ajo skuqej pak nga pak, birat e hundës hapeshin shpejt, buzët dridheshin; madje erdh nji moment, kur Karli, plot me njifarë tërbimi t'erët, i nguli syt e vet në Rudolfin. i cili, i përfshimë prej njifarë frige, menjiherë heshti. Por ajo lodhja e dhimbshme për së shpejti u çfaq përsëri në fytyrën e Karlit.

— Nuk jam i zemruem në ju, — tha ai.

Rudolfi heshtte, e Karli, me krye në duer, me zâ të dobët e të qetsuem, i cili shprehte dhimbje të pamasë, vazhdoi:

— Jo, nuk jam mâ i zemruem në ju!

Madje, ai shtoi nji fjalë shum të madhe, të vetme që kishte folë ndonjiherë:

— Fati e ka fajin!

Rudolfit, i cili kishte drejtue at fat, iu duk ky njeri tepër shpirtmirë për pozitën në të cilën gjindej, madje, i dukej edhe qesharak e nga pak i ulët.

Të nesërmen, Karli shkoi nën hije dhe u ul në bankë. Rrezet e diellit depërtojshin nëpër grilat e drujta, fletët e hardhis vizatojshin hijet e veta në zallë, jaseminit i vinte era, qielli ishte i kaltërt, mizat e gjelbërta zukatshin rreth zambakëve të luluem, e Karlit i merrej fryma, si ndonji djaloshi prej shfrymjeve të pacaktueme dashunije, të cilat bymojshin zemrën e tij të pikllueme.

N'orën shtatë, Berta e vogël, e cila nuk e kishte pa gjithë mbasiditën, erdhi me e thirrë për darkë.

Ai rrinte me krye të mbështetun në mur, symbyllë, gojëhapët e me nji blê të gjatë flokësh të zez.

— Babë, eja! — tha ajo.

Dhe, tue mendue se po donte me luejtë me tê, ajo e shtyni lehtë. Ai ra në tokë. Kishte vdekë.

Tridhetë e gjashtë orë mâ vonë erdh vrap me lutjen e barnatorit zotni Caniveu. Ai e hapi dhe nuk gjet kurrgjâ.

Kur u shitën të gjitha, mbetën vetëm dymbëdhetë franga e 75 qindarka, me të cilat u pague rruga e zonjushës Bovari deri te gjyshja e saj. Kjo grue e mirë vdiq po at vjet, e meqenëse mixha Ruo kishte qenë paralizue, Bertën e vogël e muer në shtëpi nji teze. Ajo ishte e vorfun dhe e dërgonte në tjerrtoren e pambukut për me fitue për vedi kafshatën e bukës.

Prej vdekjes së Bovariut, tre mjekë u ndërruen në Jonvil, por asnji nuk mundi me zanë vend, sepse zotni Omeu menjiherë u bante të pamundshme me qëndrue aty. Ai kishte nji grumbull klientash. Autoritetet e kursejshin, e opinioni publik e mbronte.

Para pak kohe fitoi Kryqin e Leginonit të nderit.

AKUZA, MBROJTJA DHE AKTGJYKIMI

NË

PROCESIN NDËSHKIMUER TË NXITUN KUNDËR AUKTORIT

PARA

GJYQIT TË PARISIT PËR KUNDËRVAJTJE

(KËSHILLI 6)

KRYETAR: ZOTNI DYBARLI

(PROCESI KRYESUER U ZHVILLUE ME 31 KALLNUER DHE 7 FRUER 1857.)

PROKURORIJA SHTETNORE

KUNDËR

ZOTNI GYSTAV FLOBERIT

AKUZA E ZOTNI PROKURORIT SHTETNUER
TË PERANDORIT ZOTNI ERNEST PINARIT

Zotnij, tue fillue kët proces, prokurorija shtetnore gjindet para nji vështirsije, të cilën ajo nuk mundet me e kalue. Ajo nuk âsht në vetë natyrën e akuzës: shkelja e moralit publik dhe fes; këto shprehje janë padyshim pak të pacaktueme, pak të ndryshueshme, prandej âsht e nevojshme me i caktue përpiknisht. Por, tekembramja, kur t'u flitet njerëzve të ndershëm dhe me përvojë, âsht lehtë me u pajtue në këtë pikëpamje dhe me kuptue se a shkon akcila faqe në dam të fes apo moralit. Vështirsija nuk âsht n'akuzën tonë, ajo âsht mâ parë, ajo âsht mâ tepër në gjansín e veprës që duhet ta gjykoni. Fjala âsht për nji roman të tanë. Kur të ju paraqitet për gjykim ndonji artikull gazete, ju e shifni menjiherë ku fillon delikti dhe ku merr fund; prokurorija shtetnore e lexon artikullin dhe jua paraqet për çmim. Këtu nuk âsht fjala për artikull gazete, por për nji roman të tanë, i cili ka fillue me dalë në *Revue de Paris* me 1 tetuer 1856 dhe ka mbarue me 15 dhetuer dhe i cili përbâhet prej gjashtë volumesh. Çka me bâ, në këso situata? Cili âsht roli i prokurorís shtetnore? Me lexue tanë romanin? Kjo âsht e pamundun? Nga ana tjetër, me lexue vetëm fragmentet e inkriminueme, don me thanë me iu ekspozue vërejtjes s'arsyeshme. Mund të na thohet: nëqoftëse nuk e paraqitni konfliktin në të gjitha pjesët e veta, nëqoftëse kaloni ato vende t'inkriminueme, që vijnë para këtyne dhe atyne që vijnë mbas vendeve t'inkriminueme në

roman, âsht e qartë se do ta bani të pamundshëm shqyrtimin para gjyqit, tue kufizue objektin e shqyrtimit. Për me iu shmangë kësaj vështirsije të dyfishtë, âsht vetëm nji rrugë, e kjo âsht që të ju tregohet mâ parë tanë romani, tue mos lexue kurrgjâ prej tij, tue mos inkriminue asnji fragment, e mandej të ju lexohet dhe inkriminohet tue citue tekstin, dhe mâ në fund me iu përgjegjë vërejtjevet, të cilat kishin mundë me u bâ kundër vetë akuzës.

Si âsht titulli i romanit? *Madame Bovary*. Ky âsht titulli, i cili vetvetiu nuk tregon kurrgjâ. Asht edhe nji tjetër në kllapa: *Morali i provincës*. Mladje as ky titull nuk spjegon mendimin e auktorit, por len me e marrë me mend. Auktori nuk ka dashtë me u pri prej ndonji sistemi filozofik, të vërtetë apo të rrêjshëm, ai ka dashtë me krijue disa pamje nga jeta e përditshme, dhe do të shifni se çfarë pamjesh janë këto!!! Në të vërtetë, libri fillon me burrin dhe me tê edhe merr fund, por portreti mâ i randsishëm në këtë vepër, ai që ndriçon pamjet tjera, âsht, padyshim, portreti i zojës Bovari.

Unë tash po tregoj, unë nuk po citoj. Burri âsht pranue në gjimnaz, dhe qysh fëmi, duhet të thohet, paralajmon se çfarë bunri do të jetë. Ai âsht jashtëzakonisht i trashë nga mendja dhe frigacak, aq frigacak saqë në gjimnaz, kur e pyesin si quhet, përgjegjet mâ parë *Sharbovari*. Aq âsht i trashë saqë punon e nuk përparon. Ai nuk âsht kurr i pari në klasë, e nuk âsht as i fundit, ky âsht shembull, nëmos i keq, atëherë së paku shembull gjimnazisti qesharak. Mbasi e kryen gjimnazin, vjen në Ruan me studjue medicinën, banon në nji dhomë në katin e katërt, e cila shiqon kah Sena, dhe të cilën e ama e ka marrë me qëra te nji moler, i njoftun i saj. Ai studjon aty medincinën dhe i vjen për doresh me fitue pak nga pak, nëmos titullin e doktorit të medicinës, sëpaku titullin e ndihmës mjekut. Shpeshherë shkon në bujtina, mungon në mësime, por ai, në të vërtetë, as që ka pasion tjetër përveç atij me luejtë domino. Qe se çfarë âsht zotni Bovariu.

Ai don me u marrtue. E ama ia gjen gruen: të vejën e nji përmbaruesi të gjyqit prej Diepit; ajo âsht e ndershme dhe e shëmtuet, ka katërdhetë e pesë vjet dhe nji mij e dy qind livra t'andhuna vjetore. Por, nji ditë

të bukur noteri publik, të cilit i ishte besue me ruejtë kapitalin e rentës së saj, shkoi n'Amerikë, e zojën e re Bovari ky grusht i papritun e qëlloi dhe e tronditi aq fort saqë vdiq prej kësaj. Kur u bâ i vejë, zotni Bovariu mendon me u martue përsëri. Ai studjon kujtimet e veta; nuk ka nevojë me shkue shum larg, menjiherë i bje në mend zonjusha Ema Ruo, e bija e nji qëraxhiu fqî, e cila i dukej shum e dyshimtë zojës Bovari. Qëraxhiu Ruo kishte vetëm nji vajzë, e cila ishte edukue te Urshulinka në Ruan. Ajo kujdesej pak për pasuni; baba dëshironte me e martue. Paraqitet mjeku, ai nuk ka kërkesa të posaçme në lidhje me priken dhe ju do të më kuptoni se n'asi dispozicioni në të dy anët, çashtjet zhvillohen shpejt. Martesa u bâ. Zotni Bovariu âsht në gjûj para grues së tij, ai âsht njeriu mâ i lumtun, mâ i verbti ndër të gjithë burrat; e vetmja brengë e tij âsht me plotsue dëshirat e së shoqes.

Roli i zotni Bovariut humb këtu, roli i zojës Bovari bâhet objekt kryesuer i këtij libri.

Zotnij, a e ka dashunue zoja Bovari të shoqin ose âsht përpjekë me e dashunue? Jo, dhe na qysh në fillim kemi ate që mund ta quejmë sqenë hymje. Prej atij momenti para saj hapet nji horizont tjetër, jeta e re çfaqet para saj. Pronari i pallatit Vobisar organizon nji solemnitet të madh. E thirri mjekun, e thirrën edhe të shoqen, kjo ishte për tê njifarë hymje për të gjitha kënaqsit e shfrenueme seksuale! Atu pá dukën de Laverdier, i cili ka pasë dikur sukses në pallat; luejti nji vals me nji vikont dhe përjetoi nji ngazllim të çuditshëm. Prej atij çasti jetonte me njifarë jete të re; i shoqi dhe të gjitha ato që e rrethojshin i bâhen të padurueshëm. Nji ditë, kur kërkon diçka në dollap, has në nji tel hekuri, i cili ia vret gishtin; ky ishte teli i tubës së saj të luleve të martesës. Për të provue me e shpëtue prej mërzis, që e brente, zotni Bovariu flijoi klijentët e vet dhe u vendos në Jonvil. Aty ndodh pamja e ramjes së parë. Qe ku jemi në librin e dytë. Zoja Bovari vjen në Jonvil, dhe personi i parë që takon aty dhe të cilin e shef, nuk âsht noteri i vendit, por nëpunsi fillestar në punë praktike për avokat te ai noter, Leon Dypyi. Ky âsht djalë shum i ri, i cili studjon drejtsin dhe i cili për së shpejti do të shkojë në kryeqytet. Secili, përveç zotni Bovariut, do të shqetsohej për vizitat e shpeshta t'atij djali të ri, por zotni Bovariu âsht aq i papjekun, saqë beson në ndershmënín e grues së vet. Leoni, i papërvojë ka të njajtin mendim. Ai shkon në Paris; ky rast i duel

doret, por rastet gjinden lehtë. Afër Jonvilit jeton njifarë Rudolf Bulanzheu. (Ju po e shifni se po ju tregoj). Ky âsht burrë nja tridhetë e katër vjeç, gjaknxehtë; ai ka pasë sukses të madh në pushtime të lehta; n'at kohë kishte dashnore nji artiste; atij i ra në sy zoja Bovari, ajo âsht e re, sharmante; ai vendos me e bâ dashnore. Kjo ishte lehtë; i mjaftuen tri raste. Për herë të parë erdh në mbledhjen bujqsore, herën e dytë e vizitoi, e të tretën herë e qiti me shetitë në kalí; e këtë sheti burri e quente të nevojshme për shëndetin e së shoqes; dhe me këtë rast, me rastin e shkuemjes së parë në pyll, ndodh ramja. Takimet dashunore rendohen në pallatin e Rudolfit, e sidomos në kopshtin e mjekut. Dashnorët mbërrijnë në kufijt e fundit të shkeljes së kunorës. Zoja Bovari kërkon që Rudolfi ta rrëmbejë; Rudolfi nuk guxon me kundërshtue; por i shkruen nji letër, në të cilën mundohet me i tregue me shum arsyetime se nuk mundet me e rrëmbye. E qëllueme si prej rrëfeje, mbasi merr këtë letër, zoja Bovari sëmuhet nervash, e mandej i çfaqen ethet e tifos. Ethet e shuejnë dashunin, por e sëmunda ka mbetë. Kjo âsht, qe, pamja e dytë.

Po kaloj në të tretën. Mbas ramjes me Rudolfin ate e kap magjepsja fetare, por ajo nuk zgjat shum. Zoja Bovari do të rrëshqasi për së shpejti përsëri. Burri mendon se teatri do të ndikojë mirë për përmirsimin e saj dhe e çon në Ruan. Në nji lozhë përballë asaj që kanë zanë zotnija dhe zoja Bovari, gjindej Leon Dypyi, ai avokati i ri fillestar te noteri publik, i cili studjoi drejtsín në Paris dhe, i cili prej atje u kthye shum i kulturuem dhe me përvojë të madhe. Ai do ta vizitojë zojën Bovari dhe do t'i propozojë me u takue. Zoja Bovari pranon me u takue me të në katedralë. Tue dalë prej katedralës Leoni i propozon me marrë karrocën. Ajo njiherë kundërshton, por Leoni i thot se në Paris veprohet kështu, dhe se kjo nuk e pengon gjâ. Ramja ndodh në karrocë! Takimet e dashunis rendohen me Leonin si dhe me Rudolfin në shtëpín e mjekut, e mandej në nji dhomë, të cilën e marrin me qëra në Ruan. Mâ në fund edhe kjo dashuni e dytë fillon me iu bâ e merzicme dhe aty fillon mandej pamja e tmerit, pamja e fundit n roman.

Zoja Bovari ka shpenzue pa masë tue mbushë me dhurata Rudolfin dhe Leonin. Ajo ka bâ jetë luksoze, e për me pague të gjitha këto shpenzime, ka nënshkrue shum kambiale. Prej burrit ka marrë autorizim të përgjithshëm me drejtue pasunín e përbashkët. Ajo

ka ra në një fajdexhi, i cili e shtie me nënshkrue kambialet, të cilat nuk mundej me i pague me kohë dhe ato si të këtilla përsëriten n'emnin e një ortaku. Letrat e vulosuna, protestet, aktgjykimet, konfiskimet dhe mâ në fund shpallja për shitjen e pasunis së tundshme të zotni Bovariut, i cili nuk dinte kurrgjâ për të gjitha këto — rendohen njana mbas tjetrës. Kur vjen në një gjendje shum të vështirë, zoja Bovari kërkon të holla prej gjithkujt, por nuk i jep askush. Leoni nuk ka të holla, dhe kur ajo mundohet me ia mbushë mendjen me bâ krim për me gjetë të hollat, ai, i tmeruem, tërhiqet. Mbasi përjeton të gjitha përuljet e mundshme, zoja Bovari shkon te Rudolfi, por pa sukses, sepse Rudolfi nuk ka tri mijë franga. I mbetet vetëm një rrugëdalje. Me u arsyetue te burri! Jo, me u spjegue me të! Por ky burrë do t'ishte aq shpirtmadh saqë do ta falte, e kjo âshtë përulje, me të cilën ajo nuk mund të pajtohet; dhe — ajo helmohet. Mandej vijnë pamjet e dhimbshme. Burri âsht aty skaj trupit të shtangun të së shoqes. Ai urdhnon që ta bijnë fustanin e saj të martesës dhe t'ia veshin, e kufoma e saj të vehet në arkivol të trefishtë.

Një ditë, ai hap tavolinën e shkrimit dhe gjen aty fotografín e Rudolfit, letrat e tij dhe të Leonit. A mendoni se mâ në fund do të shuhet dashunija e tyne mbas të gjitha këtyne? Jo, kurrsesi. Përkundrazi, ajo ndizet edhe mâ, ajo merr flakë ndaj kësaj grueje, të cilën të tjerët e kanë pasë në dorë, për shkak t'atyne kujtimeve t'ambla seksuale, që ia ka lanë; dhe prej atij çasti ai len mbas dore pacientët e vet dhe familjen, shpërndan edhe mbeturinat e fundit të pasunis që ia ka lanë i ati dhe një ditë e gjejnë të vdekun nën hijen e kopshtit të vet, tue mbajtë në dorë blenin e gjatë të flokëve të zez.

Qe, ky âsht romani; ua tregova të tanin pa lanë asnji pamje. Romanin e quejnë *Zoja bovari;* mundeni me i dhanë edhe ndonji titull tjetër dhe me e quejtë me plot të drejtë: *Tregimi i shkeljes së kunorës së një grueje prej province.*

Zotnij, unë e kreva pjesën e parë të detyrës sime; unë ju tregova, tash do të ju citoj; e mandej, mbas citateve, do të bâj inkriminimin, i cili ka të bâjë me dy delikte: me shkeljen e moralit publik dhe me shkeljen e moralit fetar. Shkelja e moralit publik qëndron në pamjet skandaloze, që do të ju paraqes. e shkelja e moralit fetar në pamjet seksuale, me të cilat janë përshkue gjanat fetare. Po kaloj në citate. Do të jem i

shkurtë, sepse ju do ta lexoni tanë romanin. Do të kufizohem në katër ngjarje, ose më mirë me thanë në katër pamje. Pamja e parë, njomsit dashunore dhe ramja me Rudolfin, e dyta gjendja kaluese në kohën midis dy shkeljeve të kunorës, e treta ramja me Leonin, kjo âsht shkelje e dytë e kunorës, dhe më në fund e katërta, të cilën due me paraqitë, âsht vdekja e zojës Bovari.

Para se t'i zbulojmë këto katër kande në pikturë, më lejoni të pyetem, cila âsht ngjyra, cila âsht mënyra e pikturimit të zotni Floberit, sepse, tekembramja, romani i tij âsht nji pikturë, dhe duhet me e dijtë cilës shkollë ai i takon, cilën ngjyrë ai përdor, dhe cila âsht figura e protagonistes së tij.

Ngjyra e përgjithshme e auktorit, më lejoni të ju them këtë, âsht ngjyrë skandaloze, edhe përpara, në kohën, edhe mbas ramjes! Ajo âsht fëmi, dhetë ose dymbëdhetë vjeçe, gjindet në banesën e Urshulinkës. N'ato vjet, kur vajza e re ende nuk âsht e zhvillueme, kur grueja nuk mundet me ndie ato ngazllimet e para, të cilat ia zbulojnë botën e re, ajo rrëfehet.

„Kur shkonte me u rrëfye, (ky citat i parë prej librit të parë gjindet në faqen 30 në numrin e 1 tetorit), „kur shkonte me u rrëfye, trillonte mëkate të parandsi, me qëllim që të rrinte atje sa mâ gjatë, në gjûj, në terr, me duer të bashkueme, fytyrë mbështetë në grila, tue ndëgjue pështpëritjen e priftit.

Krahasimet me të fejuemin, burrin, dashnorin hyjnuer dhe martesën e amshueme, që ndëgjohen shpeshherë nëpër predikime, zgjojshin në thellsin e shpirtit të saj ambëlsi e andje të papritun."

A âsht e natyrishme që nji vajzë e vogël të trillojë mëkate të vogla, kur dihet se fëmija i pranon mâ vështirë mëkatet mâ të vogla? E përveç kësaj, n'ato vjet, kur vajza nuk âsht e zhvillueme, me e paraqitë se si n'errsinë, në pështpëritjen e rrëfyesit, trillon mëkate të vogla, tue i kujqtue ato krahasimet me të fejuemin, burrin, dashnorin e adhuruem dhe martesën e amshueme, që e mbushnin si me njifarë, dridhje t'ambël seksuale, a nuk don me thanë kjo me krijue diçka asisoji që unë e kam quejtë pamje skandaloze?

A doni me pa zojën Bovari në veprimet e saj mâ të vogla, kur âsht e lirë, pa dashnor, pa faj? Po kaloj at fjalën *të nesërmen* dhe at nusen, e cila nuk tregon kurrgjâ që do të jepte rast me parandie diçka; këtu tashmâ kemi mënyrën e shprehjes, e cila âsht mâ se e dy-

kuptimshme, por a doni me dijtë se çfarë ka qenë bashkëshorti?

Ky bashkëshorti i nesërm, „për të cilin mund të mendohej se âsht ajo virgjinesha e mbramshme, dhe ajo nuse, e cila nuk tregoi kurrgjâ që do të jepte rast me parandie diçka. Ky bashkëshort, i cili çohet e shkon me zemrën plot lumtuni të natës, shpirtqetë dhe fizikisht i kënaqun, i cili shkon „tue u kënaqë me lumtunín e vet, si ata, që qysh mbas dreke ambëlsohen me shijen e këpurdhave, që gjejnë".

Po due, zotnij, me ju paraqitë karakteristikat kryesore të veprës letrare të zotni Floberit dhe të mënyrës së përshkrimit të tij. Aty këtu te ai ka edhe viza shum me randsi, por këto viza nuk i kushtojnë kurrgjâ.

Në të vërtetë, a dini se qka tërheq në pallatin e Vobisarit shiqimet e këtsaj grueje të re, çka e habit mâ tepër. Gjithmonë e njajta gjâ, gjithmonë duka dë Laverdier „i cili, thonë, ka qenë dashnor i Marija Antuanetës mbas zotni dë Kuanjiut, e para zotni dë Lozenit", dhe në të cilin „syt e Emës janë kthye gjithnji edhe vetvetiu si në diçka të çuditshme dhe të naltë; po ai ka jetue në pallat dhe ka fjetë në shtratin e mbretneshave".

Mund të thotë dikush se ky âsht vetëm nji shënim i tregimit. Nji shënim i dhimbshëm dhe i tepërt! Tregimi ka mundë me aprovue parashiqimet, por jo edhe të drejtën që ato të shndërrohen në fakte. Tregimi ka folë për rrethin e inxhive në të gjitha romanet, tregimi ka folë për nji mijë gjana, por ato janë vetëm parashiqime, dhe, po e përsëris, nuk dij se ajo ka autorizue dikend me shndërrue këto parashiqime në fakte. E kur Marija Antuaneta ka vdekë e dejë, ashtu si i ka hije nji mbretneshe, dhe e qetë si kristiane, gjaku i saj i derdhun do të kishte mundë me shlye fajet e saj, e sidomos parashiqimet. Punë e madhe, zotni Floberi ka pasë nevojë për ndonji pamje bindse me përshkrue protagonisten e vet dhe ai e ka marrë këte për me shprehë në të njajtën kohë edhe instinktet e mbrapshta edhe mendjemadhsín e zojës Bovari!

Zoja Bovari duhet të luejë shum bukur vals dhe qe ku âsht tue luejtë vals:

„Ata filluen së pari ngadalë, mandej u lëshuen fluturim. Nisën me u sjellë; gjithçka sillej rreth tyne: llampat, mobiljet, muret e parketi si disku mbi bosht. Kur kaluen pranë dyerve, fustani i Emës me pjesën e ulët u ngatrrue rreth pantalonave të tij; kambët hynë njana në tjetrën; ai uli syt kah ajo, ajo i ngriti syt e

saj kah ai; filluen t'i merren mendët dhe u ndal. Atëherë filluen prap, dhe, menji lëvizje mâ të shpejtë, e tërhoqi me vehte dhe u zhduk në fund të galerís, ku ajo, e marrun frymë, për pak që s'ra, dhe për nji çast mbështeti kryet mbi krahnorin e tij. Ai mandej, tue u sjellë gjithnji, por mâ ngadalë e çoi përpara në vendin e saj; ajo u mbështet për mur dhe mbuloi me dorë syt e saj."

Unë e dij se valsi luhet deridiku edhe n'at mënyrë. por me këte tanë kjo çashtje nuk bâhet aspak mâ morale.

Merrni zojën Bovari në veprimet mâ të thjeshta, përshkrimi âsht gjithmonë i njajtë, në të gjitha faqet e romanit. Për këtë arsye, Justini, shërbtori i barnatorit âsht habitë befas kur e ka njoftë të mësheftën e dhomës së saj të vogël për veshje. Ky admirim plot ambëlsi epshore e ka ndjekë ate edhe në kuzhinë.

„I mbështetun në nji drrasë të gjatë, më të cilën ajo (Felisitea, shërbtorja e shtëpis) hekuroste, ai vështronte lakmueshëm të gjitha ato tesha të femnave, që ishin shtrue rreth tij: dikollta pëlhure të pambuktë, faqoleta, jaka dhe brekë të gjata me rrexe, që ishin të gjana kah kofshat, e të ngushta te teposhtë.

„— Çka duhen ato? — pyette djaloshi i vogël tue prekë me dorë krinolinën apo pullat."

„— Ti thuese nuk ke pa kurr kurrgjâ — përgjigjej Felisitea tue qesh."

Gjithashtu edhe burri, kur âsht afër kësaj grueje që i vjen era freskim, pyet a vjen kjo erë prej trupit të saj apo prej këmishës.

„Ai gjente për çdo mbramje zjarmin e ndezun, tavolinën e shtrueme, karrikat komode dhe gruen në nji fustan të bukur, të mrekullueshëm dhe t'erandshëm prej freskis, kështuqë nuk e dinte, kah vinte ajo erë dhe vallë mos po i vinte kështu era këmishës në trupin e saj."

Mjafit me citimin e hollsive! Tash e njifni figurën e zojës Bovari, kur ajo âsht e qetë, kur nuk e ngashnjen askend, kur nuk bân mëkat, kur âsht ende krejt e pafajshme, kur, mbasi të kthehet prej ndonji takimi, ende nuk gjindet pranë burrit, të cilin e urren; tash e njifni ngjyrën e përgjithshme të figurës, vizat kryesore karakteristike të zojës Bovari. Auktori ka përdorë me kujdesin mâ të madh tanë shkathtësín e stilit të tij për me përshkrue këtë grue. A âsht mundue ajo me tregue se çfarë mendësh ka ajo? Kurr. Çfarë zemre ka? As kë-

te jo. Çfarë shpirti ka? Jo. Çfarë bukurije trupore ka? As këte jo. Oh, unë e dij mirë se âsht pamja e zojës Bovari mbas shkeljes së kunorës, e cila âsht nji prej pamjeve mâ të shkëlqyeshme; por ajo pamje âsht para së gjithash e paturp, qëndrimi i saj asht epshuer, e bukurija e zojës Bovari âsht bukuri ngacmuese.

Tash po kaloj n'ato katër citate të parandsishme, po përmendi përnjimend vetëm katër, sepse dëshiroj me qenë mâ i shkurtë. Thash se i pari do të ketë të bâjë me dashunín me Rudolfin, i dyti me gjendjen kaluese të magjepsjes fetare, i treti me dashunín me Leonin dhe i katërti me vdekjen.

Qe i pari. Zoja Bovari âsht e gatshme me ra, me u dorzue.

„Kushtet modeste familjare nxitshin te ajo andrrimet për jetë luksoze, e dashunija bashkëshortore ngjallte te ajo dëshira për shkeljen e kunorës"... „Ajo mallkonte vehten që nuk ishte puthë me Leonin, ajo shkrihej për puthjet e tij."

Çka e magjepsi dhe e përgatiti Rudolfin? Frymja e pëlhurës në fustanin e zonjës Bovari, që ulej aty këtu me rastin e lakimit të trupit të saj! Rudolfi e bie shërbtorin e vet te Bovariu, për me ja lëshue gjakun. Shërbtorit i turbullohet shpejt, zoja Bovari mban enën.

„Kur lëvizte, gjâ që bante tue u lakue, për me e shti enën nën tavolinë, fustani hapej rreth saj nëpër dysheme; e meqenëse Ema, e krrusun pak, luhatej tue hapë me këto rast duert, pëlhura e fryme e fustanit të saj shfryhej aty këtu simbas lakimit të trupit të saj."

Për këto arsye qe se çka mendon Rudolfi:

„Në shpirt ai shifte përsëri Emën e veshun ashtu, sikur e kishte pa në salon, dhe, në mendime, e xhvishte."

Kjo âsht hera e parë që po bisedojshin. „Ata shiqojshin njani tjetrin. Buzët e teruna u dridheshin prej lakmis së fuqishme, dhe butsisht, vetvetiu, gishtat u përzien."

Këto janë parakushtet e ramjes. Duhet me lexue edhe vetë ramjen.

„Kur teshat u banë gati, Karli i shkroi zotni Bulanzheut se të shoqen e kishte në dispozicion dhe se ata shpresójshin në shërbimin e tij."

„Të nesërmën në mesditë Rudolfi mbërrijti para derës së Karlit me dy kuaj mos me i pasë kush. Njani kishte tufa kuqaloshe në vesh dhe nji shalë femne me lëkurë kaprolli."

„Rudolfi kishte mbathë çizme të gjata e të buta, tue thanë me vehte se ajo sigurisht nuk kishte pá ndonjiherë çizme të tilla. Përnjimend, Emës i pëlqeu pa masë dukja e tij e jashtme kur, ashtu i veshun u duk në shkallë me pallltën e tij kadifje dhe pantollonat e tij të bardha të thuruna..."

„Porsa ndjeu se shkelte tokën me thundra, kali i Emës mori vrapin. Rudolfi shkonte trok përbri saj."

Qe ku janë në pyll.

„Ai e çoi mâ larg deri te nji pellg i vogël peshqish, sipërfaqja e të cilit ishte plot bimë të blerta uji"...

„— Kjo s'më ka hije, s'më ka hije! — përësëritte ajo. — Jam e marrë që ju ndëgjoj.

„— Pse?... Ema! Ema!

„— Oh! Rudolf!... — tha ngadalë grueja e re dhe u mbështet në krah të tij.

„Pëlhura e fustanit të saj ngjitej për cohën kadifje të palltës së tij, ajo mbështeti qafën e saj të bardhë që fryhej prej nji fshamje dhe, e molisun, tanë lot, me nji dridhje të gjatë dhe tue mëshefë fytyrën me duer, iu dorzue."

Kur erdh në vedi, kur mbasi u çlirue prej lodhjes nga kënaqja e epsheve, u kthye në shtëpi të vet, ku duhet ta gjente të shoqin, i cili e adhuronte, mbas këtij gabimi të parë, mbas kësaj shkelje të kunorës, mbas kësaj ramje të parë, a ndjeu bremjen e ndërgjegjes, kur e shiqoi burrin e mashtruem, i cili e adhuronte? Jo! U kthye ballëhapët tue kremtue shkeljen e kunorës.

„Por kur e shiqoi vehten në pasqyrë, ajo u habit me fytyrën e saj. Kurnjiherë s'i kishte pasë syt aq të mëdhej, aq të zez dhe aq të thellë. Nji hijeshi tërheqse dhe e freskët derdhej në tanë trupin e saj që vinte tue u ndërrue."

„Ajo përsëritte me vehte: „Unë kam dashnor. Kam dashnor! tue u kënaqë me këtë mendim, sikur t'ishte kthye edhe njiherë në moshën e pubertetit. Ajo, pra, mâ në fund do t'i njofi ato gëzime të dashunis, ato ethe të iumtunis, për të cilat e ka pasë humbë tashmâ shpresën përgjithmonë. Ajo hynte në njifarë bote magjike, ku do të sundojshin përgjithmonë pasioni, magjepsja dhe dalldisja..."

Kështu, tue fillue prej këtij gabimi të parë, prej kësaj ramje të parë, ajo kremton shkeljen e kunorës, këndon kangë lavdije për të, për bukurín e saj poetike, për kënaqsít e saj. Qe, zotnij, kjo âsht për mue shum

mâ e rrezikshme, shum mâ e pamoralshme se edhe vetë ramja!

Zotnij, gjithçka humb para kremtimit të shkeljes së kunorës madje edhe takimet e dashunis natën disa dit mâ vonë.

„Për ta lajmue se kishte mbërrijtë, Rudolfi i hidhte nji grusht ranë në kapakët e dritareve. Ajo ngrihej befas, por nganjiherë i duhej me pritë, sepse Karlit iu kishte dhanë me folë si çakall mullini përbri zjarmit, dhe s'dinte me mbarue kurr. Ajo donte me plasë krejt nga padurimi; po t'i vinte për doresh, do ta hidhte me sy nëpër dritare. Mâ në fund, niste me u ndreqë për natën, mandej merrte nji libër dhe niste krejt në qetsi me e lexue në shtrat, thuese leximi do ta argtonte. Por, Karli, që tashma ishte në shtrat, e thirrte me ra.

„— Eja, Ema, — thonte ai, — âsht vonë.

„— Qe, erdha! — përgjegjej ajo.

„— Mirëpo, meqenëse drita e qirave ia merrte syt, Karli kthente shpinën kah muri dhe ia thonte gjumit. Ajo tërhiqej atëherë nga dhoma, pa marrë frymë, e buzëqeshun, e tue u dridhë dhe gjysëm e veshun.

„Rudolfi kishte nji pallto të madhe; me tê e mbulonte Emën dhe, tue e kapë me dorë rreth belit, e tërhiqte pa folë deri në fund të kopshtit.

„Ata uleshin atëherë nën hije, po n'at bankën prej kashte, në të cilën dikur Leoni e shiqonte me dashuni, në mbramjet e verës. Ema as që mendonte tash për tê.

„Të ftoftit e natës i bante me u rrasë edhe mâ tepër njani për tjetrin; të fshamet e buzëve të tyne u dukeshin mâ të forta; syt e tyne, që memzi dallojshin, u dukeshin mâ të mëdhej dhe në mes të qetsis i pështëritshin njani tjetrit fjalët që u bijshin në shpirt me kumbime të krishtalta dhe jehojshin në tê me farfullime të panumërta."

A ka, zotnij, mënyrë mâ të shprehshme përshkrimi në botë? A keni pa ndonjiherë pamje mâ skandaloze?

Ndëgjoni mâ tutje:

„Zoja Bovari nuk kishte qenë kurr aq e bukur si n'at kohë; e hijeshonte ajo bukuri e çuditshme, e cila del prej gëzimit, prej ngazllimit, prej suksesit dhe e cila âsht vetëm pajtim i natyrës së njeriut me kushtet në të cilat jeton. Etjet e saja, dhimbjet e saja, përvoja në kënaqsít dashunore dhe iluzionet e saj gjithmonë rinore u zhvilluen shkallë shkallë, sikur plehu shiun, era dhe dielli që zhvillojnë lulet, dhe

ajo mâ në fund lulzoi në tanë plotnín e natyrës së vet. Vetullat e saj thuese ishin krijue vetëm e vetëm për shiqimet e gjata dashunore, në të cilat bebza humbte e fryma epshore ia hapte birat e njoma të hundës dhe ia dallonte kandet e plota të buzëve, të cilave do qime pak të zeza u bâjshin pak hije në dritë. Njeriu do të mendonte se ndonji artist, mjeshtër për mashtrim, ia kishte thurë që qafë bistekët; ata ishin mbledhë kujdesshëm në nji tansi të randë, e cila shtrihej çdoher ashtu sikurse i dorzohej puthjes. Zani i saj ishte tashmâ i butë dhe mâ i rrjedhshëm, shtati i saj gjithashtu; diçka shum e bukur, diçka që pushtonte njeriun, gufonte madje edhe prej palve të fustanit dhe lakimit të kambës së saj. Karli, si në ditt e para të martesës së tij, thonte se ishte e mrekullueshme dhe e pakundërshtueshme".

Deritash bukurija e kësaj grueje qëndronte në simpatín e saj, në sjelljen e saj, në veshjen e saj; e tash ajo ju paraqitet pa vel, dhe thoni lirisht, a nuk e ka bâ mâ të bukur shkelja e kunorës:

„— Më merr prej këtu! — klithi ajo. — Më rrëmbe!... O, të përbetoj!

„Dhe ajo e puthi befas në gojë thuese donte me rrëmbye prej buzëve të tij pranimin e papritun, i cili vdiq në puthje."

Qe, çfarë figure mundet me krijue zotni Floberi. Si hapen syt e asaj grueje! Si derdhet në të mbas ramjes së saj diçka magjistare! Vallë, a ka qenë ndonjiherë tjetër bukurija e asaj aq e shkëlqyeshme si të nesërmen dhe ditve tjera mbas ramjes? Ajo që ju paraqet auktori, — kjo âsht poezi e shkeljes së kunorës dhe unë po ju pyes edhe njiherë, vallë a nuk janë këto faqe skandaloze krejtsisht jo morale!!!

Po kaloj tash në pamjen tjetër. Kjo âsht gjendja kaluese e magjepsjes fetare. Zoja Bovari ka qenë tepër e sëmundë, në buzë të vorrit. Ajo ngjallet, përmirsimi i saj âsht i përcjellun me nji magjepsje të shkurtë fetare.

„Zotni Burnizieni (ky âsht famullitari) vinte n'at kohë rendom me e vizitue. Pyette për shëndetin e saj, i sillte lajmet e reja dhe e nxitte me mendue për gjanat e fes, me biseda përkdhelse, të cilat nuk âsht se nuk i pëlqejshin. Edhe vetë shiqimi i mantës së tij priftnore e ngushllonte."

Mâ në fund ajo edhe do të kungohet. Unë përnjimend nuk dëshiroj me gjetë gjana fetare në ndonji roman, por kur flitet për to, nuk do të duhej me i shemtue

me fjalë. A ka kjo shkelse e kunorës, që shkon me u kungue, çkado t'asaj fes që ka Magdalena pendimtare? Jo, nuk ka, kjo âsht përsëri ajo grueja e pasionueme, e cila kërkon mashtrime, dhe e cila i kërkon në gjanat mâ të shêjta dhe mâ të nalta.

„Nji ditë, kur në çastin mâ të vështirë të sëmundjes së vet mendoi se po i afrohej fundi, kërkoi me u kungue; dhe ndërsa në dhomën e saj bâheshin përgatitjet për këtë kungim të shêjtë, ndërsa komodinën, që ishte e mbulueme me shurupa të ndryshëm, e rregullojshin për lter, e Felisitea hidhte nëpër dysheme gjeorgjina, Ema ndjeu se si diçka e fuqishme po kalonte nëpër të, që e çlironte prej dhimbjeve, çdo vërejtje dhe çdo ndijimi. Trupi i saj i ringjallun nuk kërkonte mâ kurrgjâ; fillonte nji jetë tjetër; iu duk se qenja e saj, tue ngritë te zoti, do të shkapërderdhej në këtë dashuni si kremi i ndezun, i cili zhduket si tymi."

Në cilën gjuhë njeriu i lutet Zotit me fjalët që i thohen dashnorit në shfrymjet e dashunis? Njimend do të thotë dikush se kjo âsht ngjyrë lokale dhe do t'arsyetohet tue thanë se nji grue mendjelehtë dhe romantike as në gjanat fetare madje nuk vepron sikur njerzit tjerë. Nuk ka aso ngjyre lokale e cila do ta arsyetonte këtë mospajtim! E prirun për kënaqsi trupore sot, religjioze nesër, asnji grue, madje as në viset tjera, madje as në klimën spanjole apo italiane, nuk i përshpërit Zotit fjalë të buta dashunije, të cilat ia ka thanë dashnorit. Ju, zotnij, do ta thoni mendimin tuej për këtë gjuhë, dhe nuk do t'i arsyetoni ato fjalë imorale, të cilat janë thanë pothuej para lterit të zotit! Kjo âsht, qe, pamja e dytë; po kaloj në të tretën, e cila âsht vetëm nji varg shkeljesh të moralit.

Mbas magjepsjes kaluese fetare, zoja Bovari âsht përsëri e gatshme me gabue. Ajo shkon në teatër në Ruan. Çfaqej *Lucia de Lammermoor*. Emës i kujtohet e kaluemja e vet. „Ah! Sikur ajo, derisa ishte ende e re dhe e bukur, para se të ndyhej me martesë dhe të dëshprohej me shkeljen e kunorës, (ka që kishin me thanë: dëshprimet e martesës dhe ndysit e shkeljes së moralit), të kishte mundë me mbështetë jetën e saj në ndonji zemër fisnike mashkulli, atëherë virtytet, dashunija, kënaqsit dhe detyrat do t'ishin bashkue në nji, dhe ajo kurr nuk do të kishte ra prej kulmit të lumtunis së tillë."

Tue pa Lagardin në sqenë, e kaploi dëshira me fluturue „në krahët e tij, me kërkue strehë në fuqín e

tij si mishnim të vetë dashunis dhe me i thanë, me brohoritë: Më rrëmbe, më ço, t'ikim! Ty, ty të takon tanë dashunija ime dhe të gjitha andrrimet e mija!"

Leoni ishte mbrapa saj.

„Ai rrinte mbas saj, i mbështetun me krah në mur të lozhës; dhe herë mbas here ajo ndiente se si i shkojshin mornica të ftofta nën dihamën e ngrohët të birave të hundës së tij, që i frynte në flokë."

Ndëgjuet pak mâ parë kur u përmend ndysija e martesës, e tash do të shifni shkeljen e kunorës në shkëlqimin e vet, me të gjitha bukurít e saj të patregueme. Thashë se âsht dashtë së paku me ndryshue shprehjet dhe me thanë: dëshprimet e martesës dhe ndysít e shkeljes së moralit. Njerzit shpeshherë, mbasi martohen, në vend të lumtunis së paturbullueme, hasin në flijime e dhimbje. Fjala dëshprim, pra mund t'arsyetohet, fjala ndysi nuk mundet.

Leoni e Ema caktuen takimin në katedralë. Ata e shiqojnë, ose mâ mirë me thanë, nuk e shofin. Ata dalin.

„Në sheshin para kishës luente nji fëmi.

— Shko e më gjej nji karrocë!

Fëmija fluturoi si shigjeta...

— Ah, Leon!... Përnjimend... Unë nuk dij... a guxoj!...

Ajo ngurronte e mandej tha megjithmend:

— A e dini se kjo nuk âsht punë e hijshme?

— Pse? — u përgjegj Leoni. — Në Pariz të gjithë bâjnë kështu!

Këto fjalë, si ndonji shkak i pakundërshtueshëm e bindën."

Na tash e dijmë, zotnij, se ramja nuk ka ndodhë në karrocë. Prej ndërgjegjes së madhe, e cila e nderon, redaktori i *Revistës,* e ka lanë jasht vendin ku flitet për ramjen në karrocë. Mirëpo, nëqoftëse *Revue de Paris* edhe i ka lëshue perdet në karrocë, ajo na shtie në dhomë, në të cilën bâhen takime dashunije.

Ema don me shkue, sepse i ka dhanë fjalën të shoqit se do të kthehet në shtëpi po at natë. Përveç kësaj, Karli e pritte; „dhe ajo tashma e ndiente në shpirt nënshtrimin frigsues, i cili për shum gra âsht njilloj dënimi dhe në të njajtën kohë shpërblim, e mandej shkelje kunore."

„Leoni ecte prap kalldremit, e ajo mbas tij, deri te hoteli; ai shkoi nalt, çeli derën dhe hyni... Çfarë përqafimi!

„E mandej mbas puthjeve shpërthente rrëkeja e fjalëve. I tregojshin njani tjetrit vuejtjet e veta që kishin përjetue gjatë javës, dyshimet dhe shqetsimet e veta, për shkak të letrave. Por atëherë të gjitha harroheshin dhe ata e shiqojshin njani tjetrin fytyrë në fytyrë, tue buzëqeshë shfrenueshëm dhe tue u mbështetë në njomsi.

„Shtrati ishte nji shtrat i madh prej mahagonit në formë barke. Perdet e mëndafshta të kuqe, që lëshoheshin prej tavanit, bijshin tepër poshtë, kështuqë fryheshin mbi përkresën e gjamë.

„Kurrgjâ në botë s'kishte mâ të bukur se flokët e saj të zez dhe trupi i saj i bardhë që shquheshin në ngjyrë grimize të perdeve, ku ajo çonte turpshëm duert lakuriqe dhe mbulonte me to fytyrën.

„Dhoma e ngrohtë me qylym të butë, me zbukurimet e veta të dalldisshme dhe me dritë të vogël thuese ishte krijue nergut për shfrymje të mëshefta t'epshit."

Qe se çka ndodh n'at dhomë. Qe edhe nji vend shum me randsi — si pamje skandaloze!

„Sa e dojshin at dhomë të kandshme, e cila ishte aq e gëzueshme, megjithse shkëlqimi i saj ishte zbe pak! Teshat e shtëpis i gjejshin përherë në të njajtin vend, e nganjiherë edhe tokat e flokëve, të cilat ajo i kishte harrue t'êjten e kalueme nën xhamin e orës së murit. Hajshin mëngjes buzë tavolinës së vogël pranë zjarmit. Tavolina ishte e mbulueme me copë të kuqe. Ema prente dhe vente në pjatë copat e bukës, tue bâ lajka në të gjitha mënyrat e mundshme dhe tue qeshë me zâ të shfrenuem, kur shkuma e shampanjit i derdhej prej gotës së hollë n'unaza të gishtit. Aq font ishin hutue në pushtimin e njani tjetrit saqë e ndiejshin vehten si në shtëpi të vet, në të cilën do të jetojshin derisa të vdisshin si dy bashkëshortë gjithmonë të rij. Flitshin „dhoma jonë, qylymi ynë, kolltuqet tona", madje, ajo thonte „pantoflat e mija" për dhuratën që kishte marrë prej Leonit dhe që ai i kishte ble për me kënaqë hirin e saj. Këto ishin pantofla prej mëndafshi të kuqrremtë, të rrethueme me pupla të mjellmes. Kur i ulej në prehën, kamba i ishte atëherë tepër e shkurtë, varej n'ajr e pantofla e lezeçme ,e cila nuk kishte thembra, i mbahej vetëm në gashtat e kambës lakuriq.

„Ai kënaqej tash për herë të parë në jetën e vet me ambëlsín e pashembëllt të fisnikis dhe bukuris femnore. Kurrnjiherë përpara nuk kishte ndie nji ambëlsi të tillë në të folun, n'aso modestije në të veshun

dhe n'asi qëndrimi të pëllumbeshës së fjetun. Ai admironte magjepsjen e shpirtit të saj dhe rrexet e fustanit të saj. Në të vërtetë, a nuk ishte kjo grue e shoqnis fisnike, madje grue e martueme, shkurt, dashnore në kuptimin e plotë të fjalës?"

Qe, zotnij, nji përshkrim, të cilit, shpresoj, nuk do të jetë nevoja me i shtue diçka nga pikëpamja e padis. Qe nji tjetër, ose mâ mirë me thanë qe vazhdimi i kësaj pamje:

„Fjalët e saj të njoma dhe puthjet e saj ia magjepshin shpirtin. Po ku âsht mësue ajo me këto prishje kësisoj, e cila ishte gati e pabesueshme, aq fort ishte e thellë dhe e mëshefun?"

Oh, unë e kuptoj, zotnij, neverín që i ka shkaktue burri kësaj grueje kur ka dashtë me e puthë kur âsht kthye në shtëpi, e kuptoj shum mirë edhe ate që ajo, natën, mbas takimeve të këtilla, ndien me neveri „skaj trupit të vet at njeri, i cili âsht shtri e flen."

Këto nuk janë të gjitha, në faqen 73 âsht pamja e fundit, të cilën nuk mundem me e lanë pa ju tregue; ajo ka mbërrijtë në shkallën e ngopjes së kënaqsi seksuale.

„Mbas çdo takimi të ri ajo shpresonte për ndonji lumtuni të pamasë, e mandej i pranonte në vetvehte se nuk ndiente kurrgjâ të jashtzakonshme. Ky dëshprim zhdukej shpejt në shpresën e re dhe Ema kthehej te Leoni mâ e pasionueme dhe mâ e etshme se asnjiherë. Ajo xhvishej në mënyrë të lakmueshme, këputte lidhsen e hollë në miderin e vet, i cili shushuritte kofshëve si ndonji gjarpën që rrëshqet. Atëherë kambë zbathun, shkonte në maje të gishtave me pa edhe nji herë a âsht dera e mbyllun, e mandej, me nji lëvizje të vetme hiqte prej trupit të gjitha teshat e veta dhe e zbetë, pa fjalë, serioze, hidhej në krahnorin e tij, tue iu dridhë tanë trupi."

Po theksoj këtu dy gjana, zotnij, përshkrimin shum të bukur sa i përket prirjes, por edhe të ndytë në pikëmaje morale. E pranoj se zotni Floberi din me zbukurue pamjet e veta me të gjitha mjetet artistike, por pa kujdes artistik. Te ai nuk ka vel as hije, ai paraqet natyrën në tanë lakuriqsín e saj, në tanë vrazhdsín e saj.

Edhe nji citat prej faqes 78[1]).

---

[1]) Shif faqen 275

„Ata njifeshin tepër për të mundë me ndie edhe mâ tutje at magjepsje në marrëdhanje dashunije që e qindfishojnë kënaqsin e saj. Ai iu mërzit po aq asaj sa i qe mërzitë ajo atij. Ema gjente edhe në shkeljen e kunorës të gjitha ndysit e martesës".

Ndyesija e martesës, kangë lavdimi e shkeljes së kunorës! Herë ikemi ndysít e martesës, herë prap neverín e saj, por kangë lavdije për shkeljen e kunorës ikemi gjithnji. Qe, zotni çfarë pamjesh i pëlqen me përshkrue zotni Floberi, dhe për fat të keq, i përshkruen edhe tepër mirë.

Ju tregova tri pamje: pamjen me Rudolfin, në të cilën patë ramjen në pyll, kremtimin e shkeljes së kunorës dhe gruen, bukurija e së cilës me këtë kangë lavdije bâhet edhe mâ e madhe. Ju fola për gjendjen kaluese të magjepsjes fetare dhe ju keni pa në të se si këndohet urata me fjalë imorale. Ju fola për ramjen e dytë, ju paraqita pamjet në lidhje me Leonin. Ju paraqita pamjen në karrocë — e cila nuk âsht dhanë në libër — por prandej jua dhashë pamjen e dhomës dhe të shtratit. Tash, kur besoj se ju kam paraqitë mjafta argumente, po kalojmë në pamjen e fundit: në dënimin.

Duket se *Revue de Paris* ka lanë pa botue shum vende të romanit. Qe se me çfarë fjalësh ankohet zotni Floberi kundër kësaj:

„Arsyenat që nuk âsht nevoja t'i studioj, e detyruen *Revue de Paris* mos me botue nji pjesë në numrin e nji kallnorit. Meqenëse dyshimet e saj u përsëritën edhe në këtë numër, ajo e quejti të nevojshme me heqë edhe disa vende. Në lidhje me këte unë deklaroj se nuk jam përgjegjës për rreshtat që vijojnë, prandej i lutem lexuesit që t'i marrë vetëm si fragmente e jo kursesi si tansi."

T'ilam pra këto fragmente dhe të kalojmë në vdekjen. Ema âsht helmue. E pse âsht helmue? „Ah, vdekja âsht gjâ e vogël, — mendoi ajo. Do të flej dhe të gjitha do të marrin fund." E mandej, pa e brejtë ndërgjegjja, pa pranue fajin, pa derdhë asnji lot pendimi për vetëvrasjen e bame dhe shkeljet e deritashme të kunorës, do të pranojë sakramentin e të vdekunve. Ç'i duhej gjithë ai sakrament kur deri pak mâ parë mendonte se po shkonte në asngjâ? Ç'i duhej kjo kur ajo nuk ka asnji lot, asni fshamje të Magdalenës për krimin e saj afetar, për vetëvrasjen dhe shkeljen e kunorës?

Mbas kësaj pamje vjen pamja e lyemjes së fundit. Këto janë fjalë të shêjta e të pakundërshtueshme për gjithkend. Me këto fjalë u kemi mbyllë syt gjyshnave tanë, etënve dhe të t'afërmve tanë. Edhe atyne edhe neve do të na mbyllin nji ditë syt fëmijt tanë. Kur dëshiron dikush me i përsëritë, atëherë duhet me bâ kète me saktsi, sëpaku nuk duhet me i përcjellë me pamje të lakmueshme të jetës së kalueme.

Sikurse e dini, prifti bân lyemjen e shêjtë ballit, syve, gojës dhe kambëve tue folë me këto rast këto fjalë liturgjike: *quidquid per pedes, per aures, per rectus* etj.. mbas të cilave vijnë fjalët e *misericordia-s* ... mëkati nga nji anë e mëshira nga ana tjetër. Këto fjalë të shêjta e të pacenueshme duhet me i përsëritë pikë për pikë; nëqoftëse nuk i përsëritni pikë për pikë, atëherë së paku mos shtini kurrgjâ skandaloze.

„Ema ktheu kryet ngadalë dhe u duk qartazi se u gëzue, kur e pa shtollën ngjyrë vjollce tue gjetë në mes të këtij qetsimi të çuditshëm ambëlsín e dikurshme të magjepsjeve të veta të para mistike dhe të vigimit të lumnis së përjetshme që fillonte.

„Prifti u çue me marrë kryqin; ajo zgjati atëherë qafën si dikush që âsht i etshëm, lëshoi buzët në trupin e zotit-njeri dhe me tanë fuqín e vet të ligshtueme e puthi me puthjen e vet mâ të flakët dashunije, që i kishte dhanë ndonjiherë dikujt. Prifti mandej këndoi *Misereatur*-in dhe *Indulgentiam-in*. ngjeu gishtin e madh të djathë në vaj dhe filloi lyemja: mâ parë e syve, të cilët aq e dëshirojshin shkëlqimin toksuer, mandej e birave të hundës, të cilat thithshin me aq etje lahorat e freskta dhe ernat e dashunis, mandej gojën që çelej për rrenë, që fshante prej krenaris dhe bërtitte në qejfin epshuer, mandej duert që kënaqeshin në prekjet e ambla, dhe mâ në fund shputat e kambëve, të cilat kishin qenë dikur aq të shpejta, kur vraponte me kënaqë epshet e veta, e që tash nuk do t'ecin mâ.

Tash redohen uratat për ata që janë tue dhanë shpirt, të cilat prifti i këndon me zâ fare t'ulët dhe në të cilat në çdo varg gjinden edhe fjalët: „O shpirt i krishtenë, shkò në naltsít e qiellit." Ato fliten me zâ t'ulët në çastin kur prej buzëve t'atij që âsht tue dhanë shpirt ikë e fshamja e fundit. Prifti i thot përmendsh etj.

„Sa mâ i fortë bâhej rektimi, aq mâ shpejt prifti rendonte me duer të hapuna lutjet, të cilat përziheshin me dënesjen e çjerrun të Bovariut, dhe nganjiherë dukej se të gjitha humshin në murmuritjen e çjerrun të

fjalëvet latine, të cilat kumbojshin si tingllima e kumbonës për të vdekun."

Autori e ka quejtë të përshtatshme me përdorë herë mbas here këto fjalë, me u dhanë njifarë përgjegje. Ai sjell në rrugë nji të verbët, i cili këndon njifarë kange, në të cilën fjalët kundër perëndis janë si njifarë përgjegjje në lutjet, që bâhen për ata që vdesin.

„Befas në kalldrem u ndëgjue rraptima e këpucëve të randa e trokitja e shkopit dhe nji zâ i çjerrun këndoi:

„Shpesh dit'e ngrohët e për bukuri
Te vajza ndjell andrrën për dash'ni,
At dit'era fryni shum rreptë,
Dhe fundin e shkurtë e çoi lehtë."

N'at çast zoja Bovari vdiq.

Qe, pra, pamja: nga nji anë prifti, i cili këndon lutjet për të vdekunen, e nga ana tjetër organisti, i cili e ban me qeshë ate që âsht tue vdekë, me „qeshje të tmershme, të marrë, të dëshpruême, sepse iu duk se po shifte fytyrën e tmershme të lypsit, e cila ka dalë para saj n'errsinën e përjetshme si ndonji dordolec... Nji ngërth e rrëxoi përsëri në jastëk. Të gjithë iu afruen. Erna nuk ishte mâ."

E mandej, kur trupi u shtang, mbi të gjitha duhet me nderue të vdekunin, të cilin e ka lëshue shpirti. Kur burri vajton aty në gjûj gruen e vet, kur e hap mbi të binishin e përmortshëm, çdo shkrimtar tjetër do t'ishte ndalë, e zotni Floberi pikërisht n'at çast bân vijën e fundit të brushzës.

„Mbulesa kishte sharrue prej krahnorit deri te gjûjt, e mandej çohej kah majet e gishtave të kambës."

Qe, kjo âsht pamja e vdekjes. Unë e shkurtova, e përmblodha deridiku. Ju e keni fjalën me e gjykue dhe me e çmue a don me thanë kjo përziemje e gjanave të shejta me ato afetare, ose mâ mirë me thanë përziemje e gjanave të shêjta me ato skandaloze.

Unë ju tregova romanin, mandej e inkriminova. e tash më lejoni të ju them se cili âsht stili i zotni Floberit, stili që ai realizon pa marrë parasysh artin. por me të gjitha mjetet artistike, ky âsht stil figurativ, paraqitje realiste. Ndëgjoni se deri ku shkon ai.

Para pak kohe më ka ra në dorë nji numër i revistër *L'Artiste;* nuk âsht puna për me akuzue *L'Artiste* -in, por për me njoftë mënyrën e të shkruemit të zotni Floberit, dhe ju lutem, më lejoni të ju lexoj disa rreshta të nji pjese, që nuk ka kurrfarë lidhje me ve-

prën për të cilën âsht i akuzuem zotni Floberi; prej kësaj kam pa se sa i mrekullueshëm âsht zotni Floberi në përshkrime, atij i pëlqen me paraqitë sprovimet, sidomos rreziqet para të cilave zoja Bovari âsht dorzue. Dhe qe, unë e kam gjetë nji shembull të këtij stili në këta disa rreshta të *„L'Artiste"-it* të muejit kallnuer, të cilët i ka nënshkrue zotni Floberi, e në të cilët flitet për mundimin e shën Antonit. O zot, kjo âsht landë për të cilën mund të thohet shum, por nuk besoj se kësaj pamje mund t'i jepet mâ shum jetë, mâ shum shprehje Apolinari[1]) përshkrimit të shën Antonit: „A âsht kjo shkencë? A âsht kjo famë? A don me freskue syt në jaseminin e lagësht? A don me ndie se si po të zhytet trupi si në ndonji valë në mishin e butë prej epshit të të fikunve?"

Qe, a po e shifni, kjo âsht gjithnji e njajta ngjyrë, e njajta fuqi e brushzës, e njajta gjallni e shprehjes.

Duhet të përsëris shkurtas. Unë e spjegova librin hollsisht, unë e tregova tue mos harrue asnji faqe, mandej kam inkriminue, dhe kjo ka qenë pjesa e dytë e detyrës sime; unë përshkrova saktsisht disa figura; tregova se çfarë âsht zoja Bovari, kur nuk gabon, çfarë âsht ndaj burrit, ndaj atyne që nuk don me i sjellë në rrezik, dhe ju kam bâ të mundshme me njohë ngjyrat skandaloze të këtij portreti! Mandej analizova disa pamje: ramjen me Rudolfin, gjendjen kaluese të magjepsjes fetare, dashunín me Leonin, pamjen e vdekjes dhe në të gjitha kam gjetë fajin e dyfishtë: shkeljen e moralit publik dhe të fes.

Mue më mjaftojnë vetëm dy pamje: vallë nuk shifni shkeljen e moralit në ramjen me Rudolfin? Vallë nuk e shifni në lavdimin e shkeljes së kunorës, vallë nuk e shifni sidomos n'ate që ndodh me Leonin? Mandej shkeljen e moralit fetar e gjej në fragmentin për rrëfimin, në faqen tridhetë të librit të parë, në numrin e tetorit, në gjendjen kaluese të magjepsjes fetare, në faqen 854 dhe 550 të 15 nandorit dhe mâ në fund, në pamjen e fundit të vdekjes.

Zotnij, ju keni para vehtes tre t'akuzuem: zotni Floberin, auktorin e librit, zotni Pishistin, i cili e ka pranue, dhe zotni Pileun, i cili e ka botue. Në këtë gjâ nuk ka dëlikt pa botimin e veprës dhe të gjithë ata që kanë kontribue që vepra të dalë në dritë, duhet të

[1]) N'origjinal Apollinaire, në vend Apollonius prej Thyanesit. (Shënim i auktorit).

dënohen njisoj. Por, duhet të them menjiherë se kryeredaktori i fletores *Revue* dhe shtypshkrojsi janë në rendin e dytë. Akuzuesi kryesuer âsht auktori zotni Flober, sepse kur redaksija i ka tërheqë vërejtjen, zotni Floberi ka protestue që nji fragment i veprës së tij âsht heqë. Mbas tij vjen i dyti me radhë zotni Loren Pishari, prej të cilit do të kërkohet me dhanë llogani jó për at fragment që ka shkurtue, por për ato që âsht dashtë t'i hiqte dhe mâ në fund vjen shtypshkrojsi, i cili âsht si njifarë pararoje kundër skandalit. Zotni Pileti âsht në të vërtetë njeri i ndershëm kundër të cilit nuk kam se çka them kurrgjâ. Kërkoj prej jush vetëm ate që të zbatoni ligjin në lidhje me të. Shtypshkrojsit duhet t'i lexojnë veprat që botojnë; nëse nuk i kanë lexue ose nuk i kanë dhanë me i lexue dikush tjetër, atëherë ata shtypin në përgjegjsín e tyne. Shtypshkrojsit nuk janë maqina; ata kanë njifarë privilegje, ata bâjnë betimin, ata janë në nji pozitë të posaçme, ata janë përgjegjsa. Po përsëris, ata janë, nëqoftëse ma lejoni këtë shprehje, — si njifarë pararoje; nëse e lëshojnë deliktin, kjo âsht njisoj si me lëshue anmikun. Zbutni dënimin e zotni Pileut sa të doni; bahuni të mëshirshëm madje edhe ndaj kryeredaktorit të fletores *Revue;* sa i përket zotni Floberit, fajtorit kryesuer, për të duhet të rueni tanë ashpërsín tuej.

Detyra ime âsht krye, duhet me pritë vërejtjet ose me ua kalue. Do të na thonë si vërejtje kryesore: „Por, mâ në fund, romani âsht n'esencë moral, sepse shkelja e kunorës âsht dënue."

Në lidhje me këtë vërejtje qe dy përgjegje: ta supozojmë se vepra âsht morale; kjo nuk don me thanë se për shkak të përfundimit moral mund të falen imtsinat skandaloze, të cilat mund të gjinden në të. E në të vërtetë, po e përsëris se vepra n'esencë nuk âsht morale.

Po them, zotni, se imtsinat skandaloze nuk mund të mbulohen me përfundimin moral sepse në këtë mënyrë do të kishin mundë me u tregue gjithfarë skandalesh të mundshme, mund të përshkruheshin gjithfarë veprash të turpshme të ndonji grueje imorale dhe të paraqitej se si vdes në shtratin e mjerë në spital. Do t'ishte e lejueshme me studjue dhe me paraqitë të gjitha pozat e saja të paturpshme! Kjo do të thonte me shkue kundër të gjitha rregullave të mendjes së shëndoshë. Kjo do të thonte me lanë helmin afër të gjithave, e barin për me u shërue afër vetëm nji numri të vogël — po të kishte bar për nji gjâ kësisoj! Kush e lexon

romanin e zotni Floberit? A e lexojnë njerzit që merren me ekonomi politike apo shoqnore? Jo! Anët mendjelehta të veprës *Zoja Bovari* mbërrijnë në duert edhe mâ mendjelehta, në duert e vajzave të reja, nganjiherë edhe grave të martueme. Po mirë! Kur fantazija të magjepset, kur kjo magjepsje ta përfshijë zemrën, kur zemra t'u flasi shqisave, a mendoni ju se arsyetimi i ftoftë do të jetë mjaft i fortë kundër kësaj magjepsje të shqisave dhe të ndjenjave! E përveç kësaj njeriu nuk duhet të krenohet tepër me fuqín dhe virtytet e veta: instinktet i vijnë njeriut prej së poshtmi, e mendimet prej së nalti, e te të gjithë virtytet janë vetëm pasoje e përpjekjes, shpeshherë përpjekjes së mundimshme. Pamjet e paturpshme, përgjithsisht ndikojnë mâ tepër se arsyetimet e ftofta. Qe, çka përgjigjem unë n'at teori, qe përgjigja ime e parë, por kam edhe nji.

Unë pohoj se romani *Zoja Bovari*, i vështruem nga pikëpamja filozofike, nuk âsht aspak moral. Njimend, zoja Bovari vdes e helmueme, ajo ka vuejtë shum, kjo âsht e vërtetë; por ajo vdes atëherë kur mendon se ka ra ora e saj dhe ka ardhë dita e saj dhe vdes jo pse âsht shkelse e kunorës por pse ka dashtë ashtu; ajo vdes në magjepsjen e plotë të rinis dhe bukuris së saj; ajo vdes mbasi ka pasë dy dashnorë, tue lanë burrin, i cili e dashunon, i cili e adhuron, i cili do të gjejë fotografín e Rudolfit, i cili do t'i gjejë letrat e tij dhe të Leonit, i cili do t'i lexoj letrat e grues, e cila ka shkelë dy herash kunorën, dhe i cili mbas kësaj do ta dashunojë edhe mâ tepër mbas vdekjes. Kush mundet me gjykue këtë grue në librë? Askush! Përfundimi âsht i këtillë. Në këtë libër nuk âsht asnji figurë që do të mundte me e gjykue. Nëqoftëse gjeni në të qoftë edhe vetëm nji figurë me arsye, nëqoftëse gjeni në tê vetëm nji parim, në bazë të të cilit do të dënohej shkelja e kunorës, atëherë unë nuk kam të drejtë. Pra, nëqoftëse në tanë librin nuk âsht asnji person, i cili do të kishte mundë me e detyrue me ulë kryet, nëqoftëse nuk âsht asnji mendim, asnji rresht, në bazë të të cilit shkelja e kunorës do të dënohej, atëherë unë kam të drejtë, libri âsht imoral!

A do të kishte mundë me u gjykue ky libër n'emën të nderit bashkëshortuer? Por nderin bashkëshortuer e paraqet këtu nji burrë i butë, i cili, mbas vdekjes së grues, kur takon Rudolfin, kërkon në fytyrën e këtij dashnori vizat e grues së dashunueme (fletorja e 15 dhetorit, faqja 289). Po ju pyes a mundeni me e dënue këtë grue n'emën të nderit bashkëshortuer, kur në libër

nuk âsht asnji fjalë e vetme se burri nuk do të përulej para shkeljes së kunorës.

A do të kishte qenë e mundun me bâ këte n'emën t'opinionit publik? Po opinioni publik âsht personifikue në nji krijesë groteske, në barnatorin Omé, i cili âsht i rrethuem me persona qesharakë të cilët i urdhnon kjo grue.

A do ta gjykoni n'emën të ndjenjës fetare? Kjo ndjenjë âsht e personifikueme në famullitarin Burnizien, priftin gati njisoj qesharak, sikurse âsht edhe barnatori, i cili beson vetëm në vuejtjet trupore e jo kurr në vuejtjet morale dhe i cili âsht deridiku materialist.

A do ta gjykoni n'emën të mdërgjegjes s'auktorit? Unë nuk dij se çka mendon ndërgjegja e auktorit; por në kapitullin X, të vetmin kapitull filozofik në këtë vepër, (fletorja e 15 dhetorit), po lexoj këtë fjali:

„Gjithmonë mbas vdekjes së dikujt ndodh si njifarë tmerimi, aq randë âsht me kuptue këtë asgjasi të papritun dhe me u pajtue me të."

Kjo nuk âsht klithje afetarizmi, por së paku âsht thirrje skepticizmi. Padyshim, âsht vështirë me kuptue dhe me besue këte, por tekembramja ç'duhet ky tmerim, i cili çfaqet para vdekjes? Pse? Sepse kjo ngjarje e papritun âsht diçka e mësheftë, sepse âsht vështirë me e kuptue dhe me e gjykue; por duhet me u pajtue me të. Por unë them: nëqoftëse kjo vdekje âsht ardhje e papritun e asgjasis, nëqoftëse ai burrë i butë ndien se dashunija i âsht rritë, mbasi ka marrë vesh për shkeljen e kunorës prej anës së grues, nëqoftëse opinionin publik e përfaqsojnë figurat qesharake, nëqoftëse ndjenjën fetare e përfaqson nji prift qesharak, atëherë vetëm nji person ka të drejtë, vetëm ai sundon dhe qeveris, e iky person âsht Ema Bovari. Mesalina ka të drejtë e jo Juvenali.

Ky âsht, qe, përfundimi filozofik i këtij libri; nuk e ka nxjerrë auktori, por njeriu që mendon dhe studjon gjanat me temel, njeriu i cili ka kërkue në libër figurën që do të mundte me mbisundue at grue. Këso figure nuk ka. E vetmja figurë që sundon në të âsht zoja Bovari. Duhet, pra, me kërkue tjetërkund e jo në libër, duhet me kërkue n'at moralin kristian, i cili âsht temeli i qytetnimeve bashkëkohore. Të gjitha këto spjegohen dhe sqarohen nga pikëpamja e këtij morali.

N'emën të tij shkelja e kunorës âsht e shenjueme dhe e gjykueme jo pse ajo âsht nji moskujdesje, e cila e çon njeriun në dëshprime dhe pendim, por pse ky

âsht krim ndaj familjes. Ju shenjoni dhe gjykoni vetëvrasjen, jo pse âsht marri, — i marri nuk âsht përgjegjës — as edhe pse kjo âsht burracaki — ajo kërkon nganjiherë edhe njifarë guximi fizik — por pse kjo âsht përbuzje e detyrave të jetës, e cila merr fund, dhe klithja e mosbesimit në jetën që fillon.

Ky moral shenjon letërsin realiste jo kur ajo përshkruen epshet: urrejtjen, hakmarrjen, dashunín — në të vërtetë; bota vetëm prej kësaj edhe jeton dhe arti duhet t'i përshkruejë patjetër, — por kur i përshkruen shfrenueshëm dhe pakujdesshëm. Arti pa rregulla nuk âsht mâ art; në këtë rast arti do t'ishte si grueja që do të xhvishej krejtsisht. Me i imponue artit të vetmën rregull të ndershmënis së përgjithshme nuk don me thanë me e shtie nën zgjedhë por me e nderue. Me rregulla njeriu vetëm ngritet. Këto janë, zotnij, parimet që predikojmë na botnisht, kjo âsht doktrina që e mbrojmë vetëdijshëm.

FJALIMI MBROJTËS I AVOKATIT ZOTNI SENARIT

Zotnij, zotni Gystav Floberi âsht akuzue para jush se ka shkrue nji libër të keq, se n'at libër ka shkelë moralin publik dhe fen. Zotni Gystav Floberi âsht qe këtu, pranë meje, ai pohon para jush se ka shkrue nji libër të përshtatshëm, ai pohon para jush se mendimi i librit të tij prej rreshtit të parë deri në rreshtin e fundit âsht mendim moral dhe religjioz, dhe se ai, sikur mos të shtrembnohej (e na pamë para disa çastesh se si nji talent i madh mundet me shtrembnue nji mendim), do t'ishte për ju (e për së shpejti edhe do të bâhet) ai që ka qenë për lexuesat e këtij libri, nji mendim jashtëzakonisht moral dhe religjioz, i cili mund të shprehet me këto fjalë: nxitja për virtyt tue u tmerue prej imoralitetit.

Po ju paraqes këtu deklaratën e zotni Gystav Floberit dhe unë po e krahasoj me plot guxim me akuzën e prokuroris shtetnore, sepse kjo deklaratë âsht me randsi; ajo âsht e këtillë edhe për shkak të personit i cili e ka lëshue; ajo âsht e këtille për shkak të rrethanave që kanë shkaktue gjykimin e këtij libri, rrethanat të cilat tash do të ju paraqes mâ afërsisht.

Deklarata âsht e randsishme edhe për shkak të personit që po e jep, dhe, më lejoni të ju them këte, zotni Gystav Floberi nuk ka qenë për mue ndonji njeri i panjoftun, i cili do të kishte nevojë me kërkue prej meje ndonji rekomandim dhe i cili do të kishte nevojë me më dhanë spjegime, nuk po them për moralizmin e tij, por për dinjitetin e tij. Unë po vij para këtij gjyqi për me krye nji detyrë morale, mbasi e kam lexue

librin, mbasi kam ndie se tue lexue at libër âsht tronditë çdo gjâ që âsht e ndershme dhe thellsisht religjioze tek unë. Por në të njajtën kohë kur po vij me krye detyrën time morale, po vij me krye edhe detyrën time miqsore. Më kujtohet dhe nuk mundem me harrue se i ati ka qenë miku im i vjetër. I ati, me miqsin e të cilit jam nderue për nji kohë të gjatë, nderue deri në ditën e fundit, dhe — më lejoni ta them këte — i ati i tij i famshëm ka qenë shum vjet kirurgu kryesuer në Spitalin e qytetit në Ruan. Ai ka qenë prosektor i Dypyitrenit; mbasi kontribuoi me të madhe shkencën, ai i dhuroi edhe emna të mëdhej; po përmendi vetëm nji, Klokén. Jo vetëm që ka lanë edhe vetë emën të bukur në shkencë, por ka lanë edhe kujtime të lavdishme për shërbimet e paçmueshme që i ka bâ njerzimit. Dhe në të njajtën kohë kur po përmendi lidhjet e mija me të, po due me ju thanë se i biri, i cili âsht nxjerrë para gjyqit për shkak të shkeljes së moralit dhe të fes, i biri âsht miku i fëmijve të mij, sikurse unë që kam qenë miku i t'jatit. Unë i dij mendimet e tij, i dij qëllimet e tij dhe avokati ka të drejtë me u paraqitë në këtë çashtje si garant personal i të mbrojtunit të vet.

Zotnij, emni i madh dhe kujtimet e lavdishme imponojnë detyrime. Fëmijt e zotni Floberit nuk e kanë trathtue. Kanë qenë tre, dy djem dhe nji vajzë, e cila ka vdekë në moshën njizetenjivjeçare. Djalin mâ të vjetër e quejshin të denjë me trashigue t'jatin; dhe ai tash sa vjet po kryen detyrën, të cilën i ati e pat ushtrue plot tridhetë vjet. Djali i dytë, qe ku âsht këtu, para gjyqit tuej. Mbasi u la nji pasuni bukur të madhe dhe emnin e lavdishëm, i ati u la edhe nevojën me u bâ njerëz të kuptueshëm dhe bujarë, njerëz të dobishëm. Vllau i të mbrojtunit tim iu përvesh nji detyre në të cilën për çdo ditë u bân sherbime njerëzve. Ky këtu para jush ia kushtoi jetën e vet shkencës, letërsis dhe vepra kundër së cilës keni nisë tash procesin gjyqsuer, âsht vepra e tij e parë. Kjo vepër e parë, zotnij, e cila nxit epshet — si thot zotni prokurori shtetnuer i perandorit, — âsht rezultat i studimeve dhe mendimeve të gjata. Zotni Gystav Floberi âsht njeri me karakter serioz, i cili përkah natyra e tij âsht i prirun kah gjanat e thella, gjanat e trishtueshme. Ky nuk âsht njeri të cilin prokurorija shtetnore jua paraqet me pesëmbëdhetë deri njizet rreshta, të kapun aty këtu, si mjeshtër të pamjeve skandaloze. Jo! Në natyrën e tij ka — po

përsëris — gjithçka që mund të merret me mend si gjâja mâ serioze, mâ e thellë në botë, por në të njajtën kohë edhe si gjâja mâ e dhimbshme. Libri i tij do të fitojë përsëshpejti në syt tuej përsëri ngjyrën e vet të vërtetë dhe do të ju njoftojë në të njajtën kohë me qëllimet e auktorit, vetëm kur ta zbërtheni ndonji fjalí, kur të veni skaj rreshtave të cituem disa rreshta që vijnë para e mbas tyne. Prej fjalimit tepër mjeshtruer që keni ndëgjue, do të ju mbetet në kujtim vetëm ndjenja e admirimit të thellë ndaj nji njeriu të talentuem, i cili âsht i aftë me adaptue të gjitha.

Ju thashë se zotni Gystav Floberi âsht njeri serioz dhe i thellë. Studimet e tij, të përshtatuna me natyrën e mendjes së tij, kanë qenë serioze dhe të gjana. Ato kanë përfshi jo vetëm të gjitha degët e letërsis, por edhe të drejtsis. Zotni Floberi âsht njeri që nuk âsht kënaqë me të vërejtunit, që ka mundë me i ofrue ambienti, në të cilin ka jetue. Ai ka studjue edhe ambientet tjera.

Qui mores multorum vidit et urbes[1])

Mbas vdekjes së t'jatit dhe mësimeve të gjimnazit ai vizitoi Italín, e prej vjetit 1848 deri me 1852 kaloi vendet e Lindjes: Egjyptin, Palestinën dhe Azín e vogël, në të cilat, njeriu që i viziton mundet padyshim me fitue, nëse ka inteligjencë të madhe, diçka të naltë dhe poetike, ato ngjyrna, at magji stili, të cilat prokurorija e shtetit vuni në dukje pak mâ parë, për me argumentue deliktin që po na ngarkon. Kjo magji stili, këto cilsi letrare do të mbeten dhe do të shkëlqejnë me shkëlqimin e vet në këtë proces, por nuk do të munden kurrsesi me arguementue akuzën.

Prej kthimit të vet në vjetin 1852 zotni Gystev Floberi ka shkrue dhe âsht mundue me dhanë në përpjestime të mëdha rezultatin e studimeve të veta serioze dhe të kujdesshme, rezultatin e asaj që ka mbledhë n'udhtimet e veta.

Cili âsht rrethi që ka zgjedhë, përmbajtja që ka marrë, dhe si e ka përpunue? I mbrojtuni im âsht nji prej atyne që nuk i takojnë asnjanës prej atyne shkollave, për të cilat ndëgjova pak mâ parë n'akuzë. O zot! Ai i takon shkollës realiste aq sa i përmbahet realitetit.

[1]) Latinitsht: I cili ka pa doket dhe qytetet e shum vendeve.

Ai do t'i takonte edhe shkollës psikologjike për aq sa nuk e ndjek materialiteti i gjanave, por ndjenja njerzore, zhvillimi i epsheve n'ambientin në të cilin jeton. Shkollës romantike do t'i takonte ndoshta mâ pak se cilësdo tjetër, sepse nëqoftëse në librin e tij çfaqet romantizmi, sikurse paraqitet realizmi, kjo çfaqet vetëm në disa shprehje përqeshse, të hedhuna atykëtu, të cilat prokurorija shtetnore i ka marrë seriozisht. Zotni Floberi ka dashtë me qëllim që objektin e studimit të vet ta marrë prej jetës reale, që të krijojë, që të skaliti njerzit e vërtetë në shtresën e mesme dhe që të mbërrijë në nji rezultat të dobishëm. Po, në studimin, të cilit i âsht përveshë, të mbrojtunin tim e ka preokupue mâ së shumti ai qëllimi i dobishëm, të cilin e ka pasë për tendencë tue paraqitë dy deri në tre persona të shoqnis bashkëkohore, që jetojnë në kushtet e jetës reale dhe që i tregojnë lexuesit pamjen e vërtetë t'asaj që takohet mâ shpesh në botë.

Mbasi paraqiti shkurtas mendimin e vet për *Zojën Bovari* prokurorija shtetnore theksoi: *„Titulli i dytë i kësaj vepre âsht Historija e shkeljes së kunorës së nji grueje prej province."* Unë çohem vendosmënisht kundër këtij titulli. Ai do të më pohonte vetvetiu — sikur unë mos ta kisha ndie gjatë tanë akuzëz suej — paragjykimin, nën ndikimin e të cilit ju keni qenë vazhdimisht. Jo! Titulli i dytë i kësaj vepre nuk âsht *Historija e shkeljes së kunorës së nji grueje prej province;* nëqoftëse medoemos keni nevoj për titull të dytë, ai duhet të jetë: Historija e edukimit, i cili jepet shpeshherë në provincë, historija e rreziqeve që ai mundet me shkaktue, historija e përbuzjes, mashtrimit, vetëvrasjes, të vështruem si pasojë e fajit të parë, madje fajit të cilin e shkaktojnë ato gabimet e para, të cilat e tërheqin shpeshherë gruen e re, historija e edukimit, historija e nji jete të mjerë, e cila tepër shpesh e ka edukimin hymje. Që, se çka ka dashtë me përshkrue zotni Floberi, e jo shkeljen e kunorës së nji grueje prej province; ju do të bindeni për së shpejti se âsht këtu tue shfletue veprën e inkriminueme.

Tash prokurorija shtetnore shef në të gjitha këto dhe mbi të gjitha këto pamjen skandaloze. Sikur të kisha mundsi me marrë prej librit numrin e rreshtave

që prokurorija shtetnore ka pre, dhe me i krahasue me numrin e rreshtave tjerë, që ka lanë pa citue, do të kishim përpjestimin e plotë nji me pesëqind, dhe ju do të shifshit se ky përpjestim nji me pesëqind nuk paraqet nji ngjyrë skandaloze, e cila nuk gjindet kurrkund; ajo ekziston vetëm me kusht që të priten e të spjegohen veçmas.

Të shofim tash çka ka dashtë me përshkrue zotni Floberi. Së pari edukimin e nji grueje, i cili kalon kufinin e pozitës shoqnore, në të cilën ajo ka lindë, sikurse ndodh te na — duhet me e thanë këte — tepër shpesh; mandej, përziemjen e elementeve të kundërta që në këtë mënyrë krijohet në mendjen e grues; e mandej, kur bâhet martesa, dhe meqenëse martesa nuk rregullohet në përpjestim me edukimin, por në përpjestim me kushtet, në të cilat ka lindë grueja, auktori i ka spjegue të gjitha faktet të cilat shkaktohen në pozitën, në të cilën âsht prû.

Çka tregon tjetër? Ai tregon nji grue, si bje në jetë të shfrenueme imorale për shkak të martesës së pamirë, e prej shkeljes së kunorës në shkallën e fundit të përbuzjes dhe mjerimit. Pak mâ vonë, kur, tue lexue fragmentet e ndryshme, të ju njoftoj me librin në tansi, do të kërkoj prej gjyqit leje me bâ nji pyetje me këto fjalë: „Vallë, a do të mundte me pasë ky libër në duert e grues së re si pasojë që ta entuziazmojë për kënaqsi të lehta seksuale, për shkelje të kunorës, ose, përkundrazi, me i tregue rrezikun qysh në hapin e parë dhe me shkaktue te ajo neveritje?" Në nji pyetje të bame në këtë mënyrë do të përgjigjet ndërgjegjija juej.

Për tash po ju them këte: zotni Floberi ka dashtë me përshkrue gruen, e cila, në vend që të përpiqet me rregullue jetën e vet simbas pozitës shoqnore, të cilën e ka fitue me gjendjen ekonomike dhe lindjen, në vend që të përpiqet me u mësue me jetën, që i takon, mbetet e preokupueme me mija aspirata të panjoftuna, të thithuna prej edukimit, i cili âsht për tê tepër i naltë; në vend që t'u përshtatet detyrave që dalin prej pozitës së saj me u bâ grue e urtë e mjekut të katundit, me të cilin kalon ditt, në vend që të kërkojë lumtunin në shtëpi, në jetën bashkëshortore, ajo e kërkon n'andrrime të pafundme, e mandej, kur takon për së shpejti në rrugën e vet nji djalosh, i cili ia shkel synin, ajo ban me tê të njajtën lojë (O zot, po që të dy ata janë të papërvojë!), ngazllehet si me thanë shkallë shkallë dhe

frigohet kur, tue u kthye në besimin e ditve të rinis, nuk gjen në të fuqi të mjaftueshme; e do të shofim për së shpejti se pse nuk e gjen. Mirëpo, mosdijenija e këtij djaloshi dhe mosdijenija e saj persontle, e ruejnë prej rrezikut të parë. Por, për së shpejti has në të nji prej atyne mashkujve, çfarë ka shum, çfarë ka edhe tepër shum në botë, i cili e shtie në dorë ate, at grue të mjerë, e cila ka marrë nji rrugë të shtrembët dhe e tërheq mbas vehtes. Qe, kjo âsht ajo gjâja kryesore, kjo âsht ajo që âsht dashtë me pa, që përban thellbin e librit.

Prokurorija shtetnore idhnohet, e unë kujtoj se idhnohet pa arsye, nga pikëpamja e ndërgjegjes dhe zemrës njerzore, që në pamjen e parë zoja Bovari gjen njilloj kënaqsije dhe gëzimi që âsht çlirue prej errsinës së vet dhe kthehet në shtëpin e vet tue folë: „Unë kam dashnor!" Ju kujtoni se kjo nuk âsht klithma e parë e zemrës njerzore. Argumenti gjindet midis jush dhe meje. Por do të duhej me shique pak mâ larg dhe do të shifshit se nëse casti i parë, momenti i parë ù kësaj ramje shkakton te kjo grue nji lloj gëzimi ngashnjyes e marrzije, disa rreshta mâ tutje vjen dëshprimi dhe asaj, simbas fjalëve t'auktorit, i duket se âsht poshtnue mu në syt e vet.

Po, në të njajtën kohë e kaploi dëshprimi, dhimbja, brejtja e ndërjegjes. Njeriu të cilit iu besue, iu dorzue, e kishte marrë vetëm për me luejt pak me te. E mundon dhe e copton brejtja e ndërgjegjes. Juve ju ka fye që âsht quejtë ky dëshprim në shkeljen e kunorës: juve do të ju pëlqente mâ tepër fjala *ndysit* te nji shkrimtar, i cili e ka paraqitë këtë grue e cila, tue mos e kuptue martesën, e ka ndie vehten të ndyme në takimin me burrin, e cila, tue kërkue tjetërkund idealin e saj, ka gjetë dëshprimin në shkeljen e kunorës. Kjo fjalë ju ka fye; në vend të *dëshprimit* ju do të dëshirojshit *ndysit e shkeljes së kunorës*. Gjyqi do të vendosi. Sa më përket mue, sikur unë të kisha pasë me përshkrue këtë person, unë kisha me i thanë: „Grue e mjerë, nëqoftëse mendoni se puthjet e burrit tuej janë diçka monotone, e mërzicme, nëse në ta gjeni vetëm ultsi bashkëshortore — kjo âsht fjala që ka qenë e vërejtun dhe e theksueme — nëqoftëse ju duket se kjo lidhje, të cilën nuk e ka udhëheqë dashunija, âsht nji ndysi, ruejuni, andrrimet tueja janë mashtrime, dhe ju nji ditë do ta kuptoni me dhimbje mashtrimin tuej." Ai që bërtet fort, zotnij, ai që përdor fjalën ndysi, për me shprehë ate që na kemi quejtë dëshprim, ai thot nji fjalë të vërtetë por të pacaktueme, e cila arsyes nuk i

thot kurrgjâ. Unë e due mâ fort ate që nuk bërtet shum, ate që nuk e thot fjalën ndysi, por që i tërheq vërejtjen grues për mashtrim e dëshprim dhe i thot: „Atje, ku mendoni me gjetë dashunín, do të gjeni vetëm shfrenim. Atje ku mendoni se do të gjeni lumtunín, do të gjeni vetëm trishtimin. Burri që shkon i qetë mbas punëve të veta, që ju dashunon, që bán kapuqin e pambuktë dhe han me ju supë, âsht burrë prozaik, kundër të cilit ju po çoni krye: ju dëshironi me pasë njeriun i cili do të dashunonte, i cili do të ju adhuronte, fëmi i mjerë! Ai njeri do të jetë nji imoral, i cili do të ju marrë për nji çast, për me luejtë me ju. Do të keni iluzione herën e parë, ndoshta edhe herën e dytë; do të ktheheni në shtëpi e gëzueme, tue i këndue kangën falënderuese shkeljes së kunorës: „Unë kam dashnor!" Të tretën herë nuk do të keni nevojë me ardhë te ai, sepse do të vijë dëshprimi. Ai njeri, për të cilin keni andrrue, do të humbi tanë ambëlsín e vet; në dashuni do të gjeni prap neverín e martesës; dhe do ta gjeni me urrejtje, përbuzje, neveritje dhe brejtje të tmershme të ndërgjegjes."

Qe, zotnij, këtë e ka thanë zotni Floberi, këtë ka përshkrue ai, kjo shifet në çdo rresht të librit të tij, dhe këtu ndryshon vepra e tij prej të gjitha veprave të këtij lloji. Te ai të gjitha të metat e mëdha shoqnore janë paraqitë në secilën faqe, te ai shkelja e kunorës âsht plot neveri e turp. Ai ka nxjerrë prej jetës së përditshme mësimin mâ të rreptë që mund t'i jepet njij grueje të re. Oh, o zot, ato grat tona të reja, të cilat në kryemjen e detyrave të veta amnore nuk gjejnë mbështetje në parimet bujare dhe të nalta, në besimin e rreptë, që nuk gjejnë mbështetje sidomos në nënshtrimin e fatit, në këtë shkencë pa praktikë jetsore, e cila na mëson se duhet me u kënaqë me ate që kemi, por drejtojnë andrrimet e veta jashtë shtëpis së vet, këto gra të reja, mâ të ndershme dhe mâ të pafajshme, të cilat në prozaitetin e jetës së tyne familjare i mundon ajo që ndodh rreth tyne, nji libër sikurse âsht ky — të jini të sigurtë për këte — do t'i detyrojë, madje shum prej tyne, që të mendojnë. Qe, këte ka shkrue zotni Floberi.

Kini shum kujdes për nji gjâ: zotni Floberi nuk âsht njeri që ju përshkruen ndonji shkelje të mrekulleshme kunore, për me lejue mandej që të vijë *Deus ex machina*, jo; ju keni kapërcye tepër shpejt prej faqes që keni lexue në faqen e fundit. Shkelja e kunorës âsht te ai vetëm nji varg vuejtjesh, pendimesh, brejtjesh të ndërgjegjes; e mandej vjen lamja definitive dhe e tmershme e

fajeve. Kjo âsht e teprueme. Nëqoftëse zonti Floberi gabon diku, atëherë, ai gabim qëndron n'ashpërsín e teprueme, e unë do të ju them për së shpejti se prej kujt rrjedh kjo fjalë. Lamja e fajeve bâhet menjiherë; dhe ky libër âsht veçanisht moral dhe i dobishëm pikërisht pse kësaj grueje të re nuk i premton disa vjet të bukura, mbas të cilave do të kishte mundë me thanë: tash mundem me vdekë. Jo! Qysh ditën tjetër fillon trishtimi dhe dëshprimi. Madhnimi i moralit gjindet në secilin rresht të këtij libri.

Ku libër âsht shkrue me fuqi të madhe të vërejtuni, të lit zotni prokurori i perondorit ia pranoi meritat, dhe unë po ju tërheqi vërejtjen pikërisht për këtë gjâ sepse, nëqoftëse akuza âsht e paarsyeshme, duhet me e hedhë poshtë. Ky libër âsht shkrue përnjimend me fuqi jashtzakonisht të madhe për të vërejtunit e imtsinave mâ të vogla. Nji artikull në *L'Artiste*, të cilin e ka nënshkrue Floberi ka shërbye gjithashtu si shkas për akuzë. Le të t'urdhnojë zotni prokurori shtetnuer i perandorit me vërejtë mâ parë se ai artikull nuk ka lidhje me akuzën — le t'urdhnojë mandej me pá se po ai artikull, simbas mendimit tonë, do të duket para gjyqit shum i pafajshëm dhe moral, vetëm nëqoftëse zotni prokurori shtetnuer i perandorit ka at mirsi që ta lexojë në tansi, në vend që ta coptonte atykëtu. Ajo që në librin e zotni Floberit të ngazllen asht puna se disa çmuesa e kanë quejtë besniki të plotë pikturale në reproduktimin e tipave të të gjitha gjanave, në natyrën e vërtetë të mendimeve dhe të zemrës njerzore — e ky reproduktim bâhet edhe mâ ngazllues për shkak të magjis së stilit. Kini parasysh se ai ka përdorë këtë besniki vetëm në përshkrimin e pamjeve të poshtnimit, ju do të kishit mundë me thanë me plot të drejtë se auktori âsht kënaqë me përshkrue poshtnimin me at fuqi përshkrimi, e cila âsht cilsi e tij. Prej faqes së parë deri në faqen e fundit të librit të vet, ai mundohet, pa u ruejtë aspak, me përshkrue të gjitha ngjarjet në jetën e Emës, në fëminín e saj në shtëpín e babës, në kohën e edukimit të saj në kuvend. Ai nuk fal kurrgjâ. Por, ata që kanë lexue librin sikurse unë prej fillimit deri në fund, do të thonë — e kjo âsht gjâ me randsi për të cilën do t'ia dini për nderë, gjâ që jo vetëm do ta lirojë prej akuzës, por që do të zhduki medoemos çdo ndiekje tjetër gjyqsosre — se kur vijnë te pjesët e randa të librit, sidoemos deri te poshtnimi, në vend që të veprojë si disa shkrimtarë tanë klasikë, të cilët prokurorija ionë shtetnore i njef mirë, por të cilët i ka qitë mbas mendësh

kur ka shkrue akuzën, e prej të cilëve unë kam prû disa fragmente, jo për me ju lexue, por për me i shfletue fluturimthi në sallën e këshillimit (do të citoj pak mâ vonë disa rreshta prej tyne) në vend që të vepronte sikur shkrimtarët tanë të mëdhej klasikë, mjeshtrat tanë të mëdhej, të cilët, kur kanë hasë në pamjet e bashkimit shqisuer të mashkullit dhe femnës nuk kanë lanë mbas dore me përshkrue të gjitha, zotni Floberi kënaqet me nji fjalë. Aty zhduket tanë fuqija e tij e përshkrimit, sepse mendimi i tij âsht i pafajshëm, sepse atje ku do të mundte me përshkrue në mënyrën e vet dhe me stilin e vet magjik, ai ndien se ka gjana, të cilat nuk mund të shqyrtohen dhe të përshkruhen. Mirëpo, prokurorija shtetnore konsideron se ka thanë madje tepër. Kur t'i tregoj se ka shkrimtarë të cilët në veprat e mëdha filozofike kanë gjetë kënaqsi në përshkrimin e gjanave të tilla, dhe kur përballë tyne ta vejnë njeriun i cili ka aftsín e përshkrimit në nji shkallë aq të naltë, i cili, në vend që ta përdori këtë aftsi, ndalet dhe mban vehten e nuk ban këso përshkrimesh, unë me të vërtetë do të kem të drejtë me kërkue shkakun për të cilin âsht paraqitë akuza.

Megjithate, zotnij, ashtu sikurse i pëlqen me na përshkrue hijen e kandshme, në të cilën Ema luen qysh në moshën fëminore me gjethet e saj, me lulet e saj të bardha ose të kuqe, të cilat porsa lulojshin, dhe me shtigjet e saj t'erandshme, kur ajo del prej aty e shkon rrugëve tjera, në të cilat do të gjejë baltë, kur i ndyn aty kambët, kur ndyhet edhe mâ keq me baltë, nuk do të duhej me na thanë ai të gjitha këto! Por kjo do të thonte mandej me zhdukë tanë librin, unë po shkoj edhe mâ tutje, kjo do të thonte me zhdukë edhe elementin moral, madje me pretekst se ai po mbrohet, sepse nëqoftëse gabimi nuk guxon me u tregue, nëqoftëse ajo nuk guxon me u shenue, nëqoftëse në nji pamje të jetës së vërtetë, e cila ka për qëllim me tregue me mendime rrezikun, ramjen morale, lamjen e fajeve, nëse dëshironi me pengue që të përshkruhen të gjitha këto, atëherë kjo do të thotë qartazi me i marrë librit kuptimin e tij.

Ky libër nuk ka qenë për të mbrojtunin tim objekt dëfrimi për disa orë; ajo paraqet dy tri vjet studimi të pandërpremë. E tash do të them edhe diçka: do të shifni se prej kah zotni Floberi, mbas gjithë atyne vjetve të punës, mbas gjithë atij studimi, gjith atij udhtimi, gjith atyne shënimeve që ka mbledhë prej veprave t'atyne shkrimtarëve që ka lexue, — do të shifni, o zot!, prej

kah ka nxjerrë, sepse kjo âsht diçka e çuditshme që do ta arsyetojë — do të shifni se si, përkundër të gjitha përshkrimeve skandaloze, âsht i përshkuem krejtsisht me veprat e Bosyetit dhe Masilonit. Do të shifni menjiherë se si, tue studjue këta shkrimtarë, âsht përpjekë, jo me bâ plagiat, por në përshkrimet e veta me reproduktue mendimet dhe ngjyrat që kanë përdorë ata. Kur, mbas të gjitha këtyne, âsht krye gjithë kjo punë me aq dashuni, dhe kur vepra e tij âsht krye, a mendoni se ai, plot vetëbesim dhe përkundër gjithë atij studimi dhe të menduemi ka dashtë me hy menjiherë në luftë! Ai, padyshim, do ta bante këte sikur të kishte qenë i panjoftun në shoqni, sikur emni i tij t'i takonte krejtsisht atij, sikur të kishte mendue se si do të mundte me disponue me tê dhe me e trathtue, kurdo që t'i teket; por — po e përsëris — ai âsht njani prej atyne të cilët dinjiteti i detyron: ai quhet Flober, ai âsht djali i dytë i zotni Floberit, ai ka dashtë me i caktue vedit rrugën në letërsi, tue respektue thellsisht morallin e fen, jo që gjyqi mos ta shqetsonte, ai as që do të mundte me manrë me mend diçka kësi soj, por për shkak të dinjitetit të vet personal nuk do të donte me vû emnin e vet në krye të nji libri nëse ai, disa personave, në të cilët ai ka besim, nuk u duket i dêjë me qenë i botuem. Faqet që nji ditë do të vijshin në shtyp, Zotni Floberi i ka lexue në fragmente e mandej edhe në tansi para disa miqve, të cilët zanë vend të naltë në letërsi, dhe unë pohoj se asnjanin prej tyne nuk e ka fye ajo që tash ka shkaktue aq me fuqi ashpërsín e zotni prokurorit shtetnuer të perandorit. Madje, askujt as që i ka shkue mendja për nji gjâ të tillë. Ata vetëm kanë studjue dhe kanë çmue vleftën letrare të veprës. Sa i përket qëllimit moral, ai âsht aq i dukshëm, ai âsht paraqitë në secilin rresht me shprehje aq të padykuptimshme, saqë as nuk ka qenë nevoja me diskutue për tê. I qetsuem në lidhje me vleftën e librit, i trimnuem në të vërtetë prej njerëzve mâ të shquem të shtypit, zotni Floberi nuk mendon mâ kurrgjâ tjetër veçse me e shtypë dhe me ia dhanë opinionit.

Po e përsëris se të gjithë ua njifshin njizanit vleftën letrare librit, stilit dhe në të njajtën kohë mendimeve të shkëlqyeshme që mbretnojnë në veprën prej rreshtit të parë deri në të mbramin. Kur ndodhi procesi gjyqsuer, nuk u habit dhe nuk u pikllue thellë vetëm ai, por edhe na, më lejoni të ju them këte, nuk e kemi kuptue këtë padi, unë mâ i pari, i cili e kam lexue këtë libër me interesim shum të gjallë, shkallë shkallë ashtu si botohej ai; u habitëm

dhe u pikllluem thellë na, shokët e tij të ngushtë. O zot, janë do cilsina, të cilat ndonjiherë do të kishin mundë me na u shmangë në shprehít tona, por të cilat nuk munden me u shmangë grave me inteligjencë të madhe, pastërti të madhe, virtyte të nalta. Nuk mund të paraqiten emnat në këtë gjykim, por sikur të ju thojsha ate që zotni Floberit dhe mue na kanë thanë vetëm nanat, të cilat e kanë lexue këtë libër, sikur të ju shprehsha admirimin e tyne mbas këtij leximi i cili u ka lanë atyne përshtypje aq të mirë saqë kanë mendue me iu falënderue auktorit, po të ju thojsha se sa janë habitë ato kur kanë marrë vesh se ai libër duhet të mbahet si libër kundër moralit publik, bindjes fetare, besimit të tanë jetës së tyne! O zot! Po edhe në të gjitha këto çmime ka diçka që do të më jepte zemër, nëqoftëse në çastin kur do t'i hedhi poshtë sulmet e prokurozit shtetnuer, do të kem nevojë për me më dhanë dikush zemër.

Mirëpo, ndër të gjitha këto çmime të letërsis bashkëkohore âsht nji, për të cilin dëshiroj me ju folë. Ka ndër to nji të cilin e nderojmë jo vetëm për shkak të karakterit të naltë dhe të mrekullueshëm, të cilin e ka dhanë, e i cili jeton në vuejtje e mjerim, kundër të cilit lufton trimnisht për çdo ditë, të madh jo vetëm për shkak të veprave të shumta, të cilat këtu s'âsht nevoja me i theksue, por të madh edhe për shkak të veprave letrare, të cilat duhet me i kujtue, sepse pikërisht ai e ban kompetent, sidomos këtu, e të madh sidomos për shkak të pastërtis që përmban secila vepër e tij, për shkak të moralitetit të të gjitha veprave letrare të tij, e ky âsht Lamartini.

Lamartini nuk e ka njoftë të mbrojtunin tim, nuk e ka dijtë as se ekziston. Lamartini në katund, në shtëpi, ka lexue në çdo numër të fletores *Revue de Paris* veprën *Zoja Bovari* dhe ajo i ka bâ aso përshtypjeje Lamartinit çfarë do të ju bâjë edhe juve çdo herë që të jua lexoj.

Para disa ditsh Lamartini âsht kthye në Paris dhe qysh të nesërmen ka pyetë për banesën e zotni Gystav Floberit. I âsht drejtue fletores *Revue* për me marrë vesh ku banon njifarë zotni Gystav Floberi, i cili ka botue nji varg artikujsh me titull *Zoja Bovari*. I ka dhanë urdhën sekretarit të vet me shkue te zotni Floberi dhe me i bâ të fala e me i shprehë gëzimin që ka ndie tue lexue veprën e tij dhe me e bindë se dëshiron me e pá auktorin e ri, i cili âsht zbulue me nji ndërmarrje të tillë.

I mbrojtuni im ka shkue te Lamartini dhe ka gjetë te ai jo vetëm njeriun që i ka dhanë zemër, por edhe njeriun i cili i ka thanë: „Keni bâ veprën mâ të mirë që kam lexue në njizet vjetët e fundit." Me nji fjalë, ato kanë qenë aso lavdimesh që i mbrojtuni im, në modestin e tij, memzi ka guxue me m'i përsëritë. Lamartini i ka tregue se ka lexue romanin e tij në vazhdime dhe ia ka përmendë në mënyrën mâ të njerzishme faqet e tana të librit. Lamartini vevtëm ka shtue: „E kam lexue librin tuej deri në faqen e fundit pa kurrfarë kufizimi, por faqet e fundit i kam sha. Më keni shkaktue nji dhimbje, shkurt, më keni hedhë në mundime! Lamja e fajeve nuk âsht në përpjestim me krimin; keni krijue nji vdekje të tmershme, rrënqethse. Natyrisht, grueja që ndyn shtratin e burrit, duhet të presi me la mëkatet, duhet të presi dënimin, por kjo âsht e tmershme, ky denim âsht i tmershëm, ky âsht asi dënimi, të cilin askush nuk e ka përshkrue asnjiherë. Keni shkue tepër larg, më keni lëndue nervat; ajo fuqi përshkrimi që ka dalë në shesh në çastet e fundit të vdekjes, më ka lanë në shpirt dhimbje të pamasë!" E kur zotni Floberi e ka pyetë: „Atëherë a mundeni me e kuptue, zotni Lamartin, se kundër meje âsht ngritë padija para gjyqit për faje për shkeljen e moralit publik dhe të fes?" Lamartini i âsht përgjegjë: „Kujtoj se në tanë jetën time kam qenë njeri, i cili në punimet e veta letrare, si dhe në veprat tjera të mija, e kam kuptue mâ së mirni se çka âsht morali publik e fetar; fëmi i im i dashtun ,nuk âsht e mundun që në Francë t'ekzistojë nji gjyq që do të ju dënonte. Asht për t'u vajtue edhe kjo që e kanë kuptue aq keq vleftën e veprës suej dhe që kanë dhanë urdhën që ajo të ndiqet me gjyq, por nuk âsht e mundun. tue marrë parasysh nderin e vendit tonë dhe të kohës sonë, që të gjindet nji gjyq që do të ju dënonte."

Qe se çka ka ndodhë dje ndërmjet Lamartinit dhe Floberit dhe unë kam të drejtë me ju thanë se ky çmim hyn ndër ato që meritojnë me mendue për to.

Mbasi ndëgjuet këte, të shofim pse ndërgjegjja ime po më flet se *Zoja Bovari* âsht libër i mirë, vepër e mirë. Ju lutem më lejoni të shtoj se unë nuk jam i përciptë në këto gjana, përcipnín nuk e kam cilsi. Tash kam në dorë vepra letrare të cilat, megjithse i kanë shkrue shkrimtarët tanë të njoftun, kurr nuk kanë tërheqë vërejtjen time as dy minuta. Do të ju paraqes në sallën e këshillimit disa rreshta të cilët kurr nuk

kam dashtë me i lexue, dhe, më lejoni, ju lutem, të ju them se, mbasi kam lexue deri në fund veprën e zotni Floberit, jam bindë se nji vend, të cilin *Revue de Paris* e ka lanë pa botue, ka qenë pasojë e të gjitha këtyne që kanë ndodhë tash. Madje, kisha me ju lutë që të më lejoni ta bashkojë çmimin tim me çmimin e naltë dhe kompetent, që përmenda pak mâ parë.

Qe, këtu, zotnij, dosja ku gjintet nji varg i tanë mendimesh të të gjithë letrarëve të kohës sonë — e ndër këta janë edhe ata mâ të dalluemit — për veprën për të cilën âsht fjala, dhe për admirimin që kanë ndie tue lexue këtë vepër të re, në të njajtën kohë aq morale dhe aq të dobishme!

E tash të shofim se si ka mundë nji vepër kësodore me meritue që kundër saj të ngritet padija para gjyqit? A do të më lejoni, të ju them këte? *Revue de Paris*, kështilli letrar i së cilës e ka lexue tanë veprën, sepse dorëshkrimi i ka qenë dërgue shum mâ parë se me u botue, nuk gjet kurrgjâ për me bâ vërejtje. Kur ka ardhë rendi i shtypjes së fletores së 1 dhetorit të vjetit 1856, njani prej drejtorëve të *Revistës* âsht frigue prej pamjes në karrocë. Ka thanë: „Kjo nuk âsht e ndershme, na do ta lamë pa botue këtë fragment." Floberi âsht fye për mosbotimin e kësaj pjese. Ai nuk ka dashtë me u bâ ky shkurtim pa vërejtje që duhet të shtohet në fund të faqes. Shënimin e ka kërkue ai. Ai, i cili, nga krenija e auktorit, nuk ka dashtë me lejue që t'i cungohet vepra, por, nga ana tjetër, as nuk ka dashtë të bâhet diçka që mund ta shqetsonte *Revistën*, dhe ka thanë: „Hiqni, nëse doni, por shpallni se ju e keni shkurtue këtë pjesë." Dhe atëherë janë marrë vesh me bâ këtë vërejtje:

„Drejtorija e ka quejtë të nevojshme me lanë pa botue këtu nji fragment, me të cilin redakcija e *Revistës së Parisit* nuk ka mundë me u pajtue; për këte po njoftojmë auktorin."

Qe pjesa e lanun pa botue, unë po ju a lexoj tash. Kemi nji korekturë të saj, të cilën e kemi gjetë, me mundim të madh. Qe pjesa e parë, e cila nuk ka asnji korigjim; në pjesën e dytë âsht korigjue nji fjalë:

„Ku po shkojmë? — Ku të doni — tha Leoni tue shty Emën në karrocë. Perdet u lëshuen, dhe karroca e randë u nis. Karroca zbriti rrugës Grand-Pon, kaloi sheshin dez Ar, mandej bregun Kej Napoleon, nëpër urën Pon-Nëf dhe u ndal befas para statujes së Pjer Korneit.

„— Grahni mâ tutje! — bërtiti zani që mbërrinte prej karrocës.

Karroca u nis përsëri dhe, tue u lëshue qysh prej udhë kryqit La Fajet rrugëve të pjerrta, hyni vrap në hapsinën e rrethueme para stacionit.

„— Jo grahni drejt! — bërtiti i njajti zâ.

„Karroca duel prej pahis dhe së shpejti, mbasi mbërrijti në shetitore, u nis me trok të lehtë, ndërmjet vidhave të mëdhej. Karrocjeri fshiu ballin. vuni kapelen prej lëkure ndërmjet gjûjve dhe i grahu karrocës jashtë rendit të drujve, në breg të lumit, buzë pendës.

„Tash shkonte buzë lumit, rrugës së lundërtarëve, që ishte e shtrueme me ranë të thatë, mandej nji kohë të gjatë rrugës kah Ojseli, n'anën tjetër t'ishujve.

„Por, befas ajo fluturoi nëpër Katërmar, Sotvil, Grad-Shosé, mandej rrugës Elbëf dhe u ndal për të tretën herë para Kopshtit botanik.

„— Grahni mâ tutje, bre burrë! — bërtiti me zâ edhe mâ të tërbuem.

„Dhe, tue vazhdue menjiherë udhtimin, karroca kaloi nëpër Sen-Sever, Kej dë Kyrandie, Kej o Mel, mandej edhe nji herë nëpër urën dhe sheshin Shamp dë Mar, dhe mbas kopshteve të spitalit, ku pleqt në xhaketa të zeza shetitshin në diell, buzë nji terace, e cila ishte krejt e gjelbërt prej lerthit. Mandej i ra bulevarit Buvrej, kaloi bulevarit Koshuaz, mandej nëpër tanë Mon-Ribuden deri te shpati Devil!

„Atëherë u kthye, e mandej, pa qëllim e drejtim, filloi me u sjellë andej e këndej. E panë në Sen-Pol, në Lekyr, në Mon-Gargan, në Ruzh-Mary dhe në sheshin Gelarbua, mandej edhe në rrugën Maladreri, në rrugën Dinanderi, para Sen-Romenit, Sen Vivienit, Sen-Makluit, Sen-Nikezit, para doganës, te Bas-Viej-Turi, te Trua-Pipi dhe te vorrezet Simetier-Monumental. Kohë mbas kohe, karrocjeri prej ndejses së vet hidhte shiqime të dëshprueme, në pijetore. Ai nuk mundte me kuptue se çfarë marrije për shetitje e shtynte këtë çift të çuditshëm, që nuk donte kurrsesi me u ndalë. Mundohej me u ndalë disa herë, por ndiente mbas vehtes menjiherë ato thirrjet e tërbueme. Atëherë u grahte edhe mâ fort dy kuajve të vet, që laheshin në djersë, tue mos ia vû veshin këcimit të karrocës, tue zanë më thue aty këtu, pa ia vu fort veshin që karroca po këcente, tanë i mrolun dhe gati tue qa nga etja, lodhja e trishtimi.

„E në limâ, ndërmjet qerreve të transportit e fuçive dhe nëpër rrugë, nëpër qoshe, qytetarët, me sy zgur-

dullue shiqojshin këtë pamje aq të pazakonshme në provincë, karrocën me perde të lëshueme, e cila çfaqej vazhdimish, e mbyllun mâ tepër se ndonji vorreze dhe tue u tundë si ndonji lundër.

„Befas, midis të ditës, në mes të fushës, kur dielli hidhte mâ rreptsisht rrezet në llampat e vjetra të prarueme n'arngjent, nji dorë lakuriqe duel prej perdeve të verdha pëlhure dhe hodhi copat e letrës, të cilat i muer era dhe ranë pak mâ tutje si flutura të bardha në fushën e tërfojës së kuqe në lulzimin mâ të madh.

„E mandej, kah ora gjashtë, karroca u ndal në nji rrugicë, në lagjen e Bovuazenit, dhe prej saj duel nji grue me vel të lëshuem e cila ecte pa kthye kryet.

Kur erdh te bujtina zoja Bovari u habit që nuk po shifte karrocën e postës. Iveri, i cili e kishte pritë pesëdhetë e tri minuta, mâ në fund kishte shkue.

„Njimend, asgjâ nuk e detyronte me shkue, por ajo i ka pasë dhanë fjalën se do të kthehej qysh at natë. Përveç kësaj, Karli e pritte, dhe ajo qysh tash ndiente në shpirt at nënshtrueshmënín e frigshme, e cila âsht për shum gra si ndonji dënim, e në të njajtën kohë edhe si shpagim për shkeljen e kunorës."

Zotni Floberi po më thot se prokurorija shtetnore ia ka pa të madhe për këtë fjalín e fundit.

Zotni prokurori shtetnuer i perandorit: Jo, unë vetëm e kam përmendë.

Avokati Senar: Sikur t'ekzistonte ndonji vërejtje, ajo sigurisht do të hidhej poshtë para këtyne fjalëve: „Si ndonji dënim e në të njajtën kohë edhe si shpagim për shkeljen e kunorës." Në të vërtetë, kjo do të mundte me dhanë shkas për nji vërejtje, e cila do t'ishte njisoj e arsyeshme si tjetra, sepse në të gjitha ato që keni bâ vërejtje, nuk ka kurrgjâ që do të mundte me u pohue me gjithë mend.

Mirpo, zotnij, meqenëse ky udhtim i çuditshëm nuk i pëlqeu redakcis së *Revistës,* ajo e hoq. Ky ka qenë me kujdes me të vërtetë i tepruem prej anës së *Revistës;* e âsht krejt e sigurtë se ai kujdes i tepruem nuk mundet me dhanë shkas për nji proces, por megjithate ju do të shifni se ai përnjimend ka dhanë shkas për këtë proces. Ajo, që njeriu nuk shef, që âsht lanë në këtë mënyrë jashtë, duket si diçka shum e çuditshme. Janë sypozue shum gjana, të cilat nuk ekzistojnë aspak, sikurse keni pa prej leximit të fragmentit burimuer. O zot, a dini se ç'âsht sypozue? Se fragmenti që nuk âsht botue ka sigurisht diçka të përngjajshme me ate që do të keni

mirsín me lexue në njanin prej romaneve mâ të bukura t'antarit të ndershëm t'Akademis franceze të shkencave, zotni Merimeut.

Në nji roman, i cili ka titullin „Gabimi i dyfishtë", *La double Méprise*, zotni Merimeu përshkruen nji pamje që ndodh në karrocën e postës. Nuk âsht me randsi që karroca ka qenë vend, por janë me randsi, sikurse këtu, hollsinat që ndodhin në karrocë. Unë nuk due me keqpërdorë këtë proces, unë do t'ia dorzoj librin prokurorit shtetnore dhe gjyqit. Sikur të kishim shkrue edhe vetëm gjysmën apo nji të katërtën e asaj që ka shkrue zotni Merimeu, do të kisha pasë disa vështirsina në punën që m'âsht besue, ose mâ tepër do të kisha dashtë me e ndërrue. Në vend që të thojsha ate që thashë dhe atë që pohoj se zotni Floberi ka shkrue nji libër të ndershëm, të dobishëm dhe moral, kisha me thanë: „Letërsija ka të drejtat e veta; zotni Merimeu ka bâ nji vepër shum të randsishme letrare dhe nuk duhet me qenë aq i ashpër në lidhje me disa hollsina, kur tansija âsht pa të meta". Edhe unë kisha me mbajtë këtë qëndrim, kisha me e çfajsue auktorin, edhe ju kishit me e çfajsue. Eh, o zot! Shkrimtari nuk mundet me gabue në nji rast kësisoji ashtu rastsisht. Sidoqoftë do të njoftoheni me hollsinat në lidhje me ate që ka ndodhë në karrocë. Mirëpo, meqenëse i mbrojtuni im âsht kënaqë me ate që ka përshkrue nji udhtim dhe si zhvillohet ai udhtim, meqenëse ajo që zhvillohet në karrocë âsht zbulue vetë „me dorën lakuriqe, që duel prej perdeve të vogla të verdha pelhure dhe hodhi copat e letrës, që i muer era dhe ranë pak mâ tutje si flutra të bardha në fushën e tërfojës së kuqe në lulzimin mâ të madh", meqenëse i mbrojtuni im âsht kënaqë me këte, askush nuk ka dijtë kurrgjâ për ate dhe të gjithë kanë sypozue — bash për shkak të mosbotimit të kësaj pjese — se ka thanë së paku aq sa edhe ai antari i Akadamis franceze. Ju keni pá se nuk ka kurrgjâ kësisoj.

Qe, a po e shifni, ky shkurtimi i mallkuem ju ka shkaktue këtë proces! Në të vërtetë, kur n'entet, që kanë për detyrë, madje me shum arsyena, me mbikëqyrë të gjitha veprat letrare, që mund ta cenojnë moralin publik, e kanë pá at pjesë të shkurtueme, ata e kanë shique mandej me kujdesin mâ të madh tanë veprën. Më duhet të pranoj, e zotnijit e *Revue de Paris* do të më lejojnë me thanë këte, se ata kanë pre me gërshanë dy fjalë tepër larg; ata âsht dashtë ta bâjshin këte para se me hypë në karrocë, me pre mbas hypjes, nuk

ka pasë kurrfarë kuptimi. Premja âsht bâ në vend shum të keq, por nëse keni bâ këtë gabim, zotnij të *Revistës*, sot po e pagueni përnjimend këtë gabim.

Nëpër ente kanë thanë: „Të shofim se çka do të vijë"; e kur ka dalë numri tjetër, janë çue kundër teksteve të nadhituna. Nëpunsat nuk e kanë për detyrë me lexue të gjitha, por kur kanë pa se shkruen që nji grue i ka heqë të gjitha teshat prej trupit të vet, ata janë tmerue pa lexue mâtutje. Në të vërtetë, për ndryshim prej mjeshtrave tanë të mëdhêj, zotni Floberi nuk âsht përpjekë me përshkrue alabastrin e duerve të saj lakuriqe, të gjive të saj, etj. Ai nuk ka thanë si poeti, të cilin e duem të gjithë:

Pash mermerë përcllu's t'ijës s'saj plot hije,
Zilin, koralin e qarrin dhe gonxhet me shije,
Mu ashtu si moti që m'ke pasë tregue
Me lakuriqsi t'njom' vetëm zbukurue.
Kur shtroje t'butë pa natën që mbaron
Puthjen tande, që n'gjum syt e saj i zgjon.

Floberi nuk ka thanë kurrgjâ të përngjajshme me ate që ka thanë André Shenieu. Por mâ në fund ka thanë: „Ajo u dorzue... Teshat i ranë."

Ajo u dorzue! Ani çka mandej! Vallë, mos âsht i ndaluem çdo përshkrim? Por mbasi kemi fillue me inkriminimet, duhet të lexoheshin të gjitha, e zotni prokurori shtetnuer i perandorit nuk i lexoi të gjitha. Fragmenti që inkriminon, ai nuk merr fund atje ku âsht ndalë ai; ka diçka që e zbut, që:

„Por n'at ballë, të mbuluem me kokrra të ftofta djerse, n'ato buzë, që ledhatojshin, n'ata sy me magji tërheqse, në përqafimin e atyne duerve kishte diçka të teprueme, të pacaktueme dhe ndjellkeqse, që i dukej Leonit se përbihej pa u vû re midis tyne, thuese donte me i nda."

Nëpër ente nuk âsht lexue kjo pjesë. Zotni prokurori shtetnuer i perandorit nuk ia ka vû veshin kësaj. Ai ka pá vetëm këte: „Mandej me nji lëvizje dore hoq prej trupit të gjitha teshat e veta", dhe ka brohoritë: „Shkelje e moralit publik!" Njimend, âsht tepër lehtë me akuzue në këtë mënyrë. Zoti na ruejtë sikur auktorët e fjalorit të bijshin në duert e zotni prokurorit shtetnuer të perandorit! Cili prej tyne do të

shpëtonte prej dënimit, nëqoftëse do t'i binte në mend që, tue lanë mbas dore jo fjalít, por fjalët, të bante regjistrimin e të gjitha fjalëve që do të mundshin me cenue moralin dhe fen?

Mendimi i parë i të mbrojtunit tim, i cili për fat të keq ka ihasë në rezistencë, ka qenë ky: „Duhet me bâ vetëm nji gjâ: me botue menjiherë veprën, jo me shkurtime, por në tansi, ashtu sikurse ka dalë prej duerve të mija tue përfshi edhe at pamje në karrocë." Unë jam pajtue plotsisht me mendimin e tij; mbrojtja mâ e mirë e të mbrojtunit tim do t'ishte shtypja e veprës në tansi me vërejtje në lidhje me disa vende, për të cilat kishim me iu lutë veçanisht gjyqit që të ketë kujdes. Unë i kam dhanë personalisht këtij publikacioni titullin: *Letra e zotni Gystav Floberit kundër akuzës për cenimin e moralit fetar, që âsht ngritë kundër tij.* E kam shkrue me dorën time: *Gjyqi për kundërvajtje, këshilli i gjashtë,* me shenim të kryetarit dhe të prokuroris shtetnore. Aty ka qenë edhe parathanja, në të cilën ka qenë shenue: „Po m'akuzojnë në bazë të fjalive, që kanë marrë aty këtu prej librit tim, unë mundem me u mbrojtë vetëm me librin tim." Me kërkue prej gjyqtarëve me lexue tanë librin don me thanë me kërkue shum prej tyne, por na jemi para gjyqtarëve, të cilët e duen të vërtetën, të cilët e dëshirojnë, të cilët nuk do të ngurrojnë me bâ çfarëdo përpjekje, për me e njoftë; gjindemi para gjyqtarëve, të cilët e duen drejtsín, të cilët e duen vendosmënisht dhe të cilët do të lexojnë pa ngurrim të gjitha, të gjitha ato që u lutemi me lexue. I thashë zotni Floberit: „Dërgoni këte menjiherë në shtyp dhe veni atje emnin tim pranë emnit tuej: *Senari, avokat.*" Filluen me shtypë, dhanë tirazhin për njiqind copë, sa dojshim me qenë tirazhi; shtypja përparonte me nji shpejtsi të jashtzakonshme; na kalojshim në shtypshkrojë dit e net, kur na erdh ndalimi me botue mâtutje jo librin, por letrën, në të cilën gjindej vepra e inkriminueme me spjegimet. U ankuem te zotni prokurori shtetnuer i perandorit, i cili na tha se ndalimi âsht i pakushte dhe se nuk mund të suprimohet.

Po mirë, le të jetë ashtu! Na nuk mundemi me botue librin me vërejtjet tona, por nëqoftëse, zotnij, leximi i parë i librit ka ngjallë te ju ndonji dyshim, ju lutem, ma bani këtë të mirë dhe lexonje për së dyti. Ju e dini të vërtetën; ju nuk mundeni me qenë sikurse ata, të cilët, kur u paraqesin për me dhanë çmimin për dy rreshta të ndonji njeriu, janë të bindun se duhet ta

varin me çdo kusht. Ju nuk dëshironi që nji njeri të dënohet në bazë të shkurtimit që âsht bâ me mâ pak ose mâ shum zotsi. Ju nuk e doni këte; dhe nuk dëshironi që të na leni pa mjetet e zakonshme të mbrojtjes. Po mirë, ju e keni librin, dhe megjithse kjo âsht mâ e papërshtatshme se ajo që kemi dashtë me bâ na, ju mund të bâni vetë ndamjen, krahasimet dhe vërejtjet, sepse ju e doni të vërtetën dhe e vërteta duhet të shërbejë si bazë për vendimin tuej, e ajo e vërtetë duhet të dali prej studimit serioz të librit.

Ndërkaq, unë nuk mundem me ndejtë me kaq. Prokurorija shtetnore po e akuzon librin dhe unë duhet ta marr librin pikërisht për me e mbrojtë, për me i plotsue citatet, që i ka përmendë ajo dhe në çdo fragment t'inkriminuem me tregue dobsín e plotë t'akuzës; kjo do të jetë tanë mbrojtja ime.

Unë përnjimend nuk do të mundohem që çmimeve të nalta, të flakta, patetike, me të cilat i ka rrethue prokurorija shtetnore të gjitha ato që ka thanë. t'u vejë përballë çmime të të njajtës dorë: mbrojtja nuk do të kishte të drejtë me marrë nji qëndrim kësisoj; ajo do të kënaqet me përmendë tekstet ashtu sikurse janë.

Si gjâ të parë unë deklaroj se s'ka gjâ mâ të rrëjshme se ajo që âsht thanë pak mâ parë për ngjyrën skandaloze. Ngjyra skandaloze! Po ku e keni gjetë ju këte? Çfarë grueje ka përshkrue i mbrojtuni im në *Madame Bovary?* Eh, o zot! Asht mëkat me thanë ashtu, por âsht e vërtetë se ai ka përshkrue nji vajzë të re, të lindun të ndershme, sikurse janë gati të gjitha! Të këtilla janë së paku numri mâ i madh prej tyne, por janë shum të dobta, kur edukata i zbut dhe i hedh në rrugë të keqe, në vend që t'i forconte. Ai ka marrë nji vajzë të re; a âsht kjo natyrë e prishun? Jo, kjo âsht nji natyrë e ndieshme, e cila magjepset shpejt.

Zotni prokurori shtetnuer i perandorit tha: „Këtë vajzë të re e paraqet gjithnji si lakmuese". Mirëpo, nuk âsht ashtu! Auktori e paraqet se si âsht e lindun në katund, në fermë, ku merret me të gjitha punët e t'jatit, dhe ku kurrfarë lakmije nuk ka mundë me ia pushtue shpirtin e zemrën. Mandej në vend që të shkonte mbas fatit që i takon prej natyrës, në vend që t'edukohej për fermë, në të cilën duhet të jetonte, ose në ndonji ambient të përngjajshëm, auktori e paraqet nën pushtetin e t'jatit të pakujdesshëm, i cili, at vajzë, e cila ka lindë në fermë dhe e cila duhet të martohet me

ndonji pronar, me ndonji njeri prej katundit, mendon me e dhanë në kuvend, me u edukue atje. Kështu e çuen në kuvend, jashtë rrethit të saj. Në fjalën e prokurorit shtetnuer të perandorit nuk ka kurrgjâ që nuk do t'ishte e randsishme, pra kurrgjâ që do të guxonte me mbetë pa përgjegje. Ah! Ju keni folë për mëkatet e saj të vogla tue përmendë disa rreshta të librit të parë, keni thanë: „Kur shkonte me u rrëfye, trillonte mëkate të vogla, vetëm që rrinte atje mâ gjatë, ashtu ndejë në gjuj në gjysëmerrsinë... tue ndëgjue pështpëritjen e priftit". Ju jeni mashtrue randë këtu në të çmuemit e të mbrojtunit tim. Ai nuk ka bâ gabimin që po ia mveshni, tanë mashtrimi âsht n'anën tuej, së pari përsa u përket vjetëve të vajzës së re. Meqenëse në kuvend ka shkue në moshën trembëdhetëvjeçare, âsht e qartë se tash, kur ka shkue me u rrëfye, ka qenë katërmbëdhetë vjeçe. Ky, pra, nuk ka qenë fëmi dhetë vjeç, sikurse keni urdhnue me thanë, këtu keni gabue randë. Por unë nuk due me u ndalë në gjanat që s'mund të besohen se fëmija dhetë vjeç don me ndejtë në rrëfim tue „ndëgjue pështpëritjen e priftit". Unë dëshiroj që t'i lexoni rreshtat, që vijnë para tyne, dhe që — e pranoj — nuk âsht lehtë. Edhe këtu na jemi në situatë të vështirë që nuk kemi letrën tonë: Sikur ta kishim, na nuk do të detyroheshim me kërkue citatet në gjashtë libra!

Ju tërhoqa vërejtjen në këtë fragment, që *Zojës Bovari* t'i kthej vleftën e saj të vërtetë. A do të lejoni të ju them se çka ka kuptue dhe çka ka theksue zotni Floberi, gjâ që më duket shum seriozе? Asht nji lloj feje për të cilën zakonisht u flasin vajzave të reja dhe e cila âsht mâ e keqja prej të gjithave. Në këtë pikëpamje mund të mos pajtohemi në gjykime. Sa më përket mue, unë deklaroj sinqerisht sa vijon: nuk njof kurrgjâ mâ të bukur, mâ të dobishme dhe mâ të nevojshme për mbajtjen e besimit në rrugën jetsore, jo vetëm te grat, por edhe te vetë burrat, të cilët nganjiherë duhet të kalojnë nëpër sprova shum të randa, nuk dij kurrgjâ mâ të dobishmę dhe mâ të nevojshme se ndjenja fetare, por ndjenja serioze fetare dhe, më lejoni të shtoj, ndjenja e rreptë fetare.

Unë dëshiroj që fëmijt e mij ta njofin zotin, jo ndonji Zot në kuptimin e apstrakcioneve panteiste, jo, por nji krijesë mâ të naltë, me të cilën janë në lidhje, kah e cila çohen për me iu lutë, dhe e cila në të njajtën kohë i ngrit dhe i forcon. Ky mendim, a po shifni, i cili âsht i imi, i cili âsht edhe i jueji, jep fuqi në ditt e

vështira, jep fuqi n'ate që në botë quhet strehim, ose edhe më mirë, u jep fuqi të dobtëve. Ky mendim i jep grues at fuqi me të cilën ajo pajtohet me njëmijë hollsina të jetës, ia mvesh zotit ate që mundet me durue dhe i lutet për mëshirë për me krye detyrën e vet. Kjo fé, zotnij, âsht kristianizmi, fé, e cila mëkamb lidhjen midis Zotit dhe njeriut. Kristianizmi, i cili midis nesh dhe Zotit shtie nji lloj fuqije ndërmjetsuese, na bân Zotin mâ t'afrueshëm, e këtë lidhje mâ të lehtë. E kjo që e ama e atij, i cili âsht bâ njeri-zot, pranon gjithashtu lutjet e grues nuk më duket ende kurrgjâ që do të prishte qoftë pastërtín, qoftë shejtnín e fés, madje as vetë ndjenjën fetare. Por qe se ku fillon e keqja. Për me u bâ feja e afrueshme me çdo natyrë njeriu, përzihen gjithfarë hollsinash, gjanash të pakurrfarë randsije, të mjera dhe qyqare. Shkëlqimi i riteve solemne, në vend që të jetë ai shkëlqimi i madh që pushton shpirtin, âsht shndërrue në tregti të mjerë me relikve, medalje, fotografi të zotënve dhe të virgjineshave të mira. Me çka, zotnij, dehet shpirti i fëmijve kurreshtarë dhe të njomë, sidomos shpirti i vajzave të reja? Me të gjitha këto fotografi të dobta, të zvoglueme dhe të mjera fetare. Këto vajza bâjnë mandej në vedi religjione të vogla praktike, devotni të vogla plot njomsi e dashuni dhe, në vend që t'ushqejnë në shpirt ndjenjën ndaj Zotit, ndjenjën ndaj detyrës, ato jepen mbas andrrimeve, kryemjes së detyrave, t'imta fetare, gjanave t'imta të devotshme. E mandej vjen poezija, mandej vijnë — duhet me thanë këte — mandej vijnë me mija mendime për mëshirën, për njomsín, për dashunín mistike, me mija parashiqime që mashtrojnë vajzat e reja, të cilat fén e bâjnë senzuale. Këta fëmij të mjerë, besojnë lehtë dhe janë të dobët përkah natyra, i dorzohen të gjitha këtyne, poezis, andrrimit, në vend që të kapshin diçka t'arsyeshme dhe serioze. Prandej edhe keni shum gra, të cilat i luten shum Zotit po nuk janë aspak të devotshme. E kur era i shtyn prej rrugës, së cilës duhej të shkojshin, ato, në vend që të gjejshin fuqi, gjejnë vetëm gjithfarë ndjenjash senzuale, të cilat i çojnë në rrugë e parrugë.

Ah, Ju më keni akuzue se në pikturimin e shoqnis bashkëkohore kam përzie elementin fetar me senzualitetin! Atëherë, pra, akuzoni shoqnín, në të cilën gjindemi, por mos akuzoni njeriun, i cili thërret si Bosueu: „Zgjohuni dhe ruejuni prej rrezikut!" Mirëpo, me ardhë dhe me u thanë etënve: „Shiqoni, këto nuk janë shprehi

të mira që duhet t'u epni bijave tueja, në të gjitha këto përziemje të misticizmit ka diçka, që fén e ban senzuale. Me ardhë e me thanë këte, don me thanë të vërtetën. Për këtë arsye, qe, po akuzoni Floberin, e unë për këte e madhnoj qëndrimin e tij. Po, ka bâ mirë që në këtë mënyrë u ka tërheqë vëreitjen familjeve për rreziqet nga magjepsjet e teprueme të të rijve, të cilët u dorzohen gjanave t'imta të devotshme në vend që t'i drejtohen fes së fuqishme e të rreptë, e cila do t'i përkrahi në ditë e dobsis. E tash do të shifni, prej kah vjen ky mendim për mëkatet e imta „tue ndëgjue pështpëritjen e priftit." Ta lexojmë faqen 30[1]).

„Ajo kishte lexue veprën „Pol e Virzhini" dhe kishte andrrue shtëpizën me kallama bambusi, zezakun Domihingo dhe qenin Fidel, po sidomos miqsín e ambël të ndonji vllau të vogël të mirë që mbledh pemët e kuqe nëpër lisa mâ të mëdhej se kumbonaret, ose që vrapon kambë zbathun nëpër zallë, e ju sjell ndonji çerdhe zogu."

A âsht kjo skandaloze, zotnij? Të vazhdojmë!

Zotni prokurori shtetnuer: „Unë nuk thashë se ai fragment âsht skandaloz.

Avokati Senar: Por, ju lutem, më falni, ju pikërisht n'at fragment keni zbulue nji fjali skandaloze, e keni mundë me mendue se âsht skandaloze vetëm ashtu që e keni ndá prej asaj që vjen para saj dhe asaj që vjen mbas saj:

„Në vend që me ndjekë meshën, ajo kur kundronte në librin e vet të lutjeve figurat e shejtënve me kornize të kaltërta, ato që paraqitshin delen e sëmundë, zemrën e shêjtë të Krishtit, të shpueme nga shigjeta me maje, ose vetë Krishtin e mjerë që rrëxohet rrugës nën peshën e kryqit të vet. Për ta mundue vehten ajo sprovoi me agjinue nji ditë të tanë. Pyette vetvehten se çfarë dëshire mund të përmbushte".

Mos harroni këte; kur të trillohen në rrëfim mëkate të vogla, dhe kur dikush trillon se në çka kishte mundë me u betue — që do të gjeni në rreshtin para këtij — atëherë mendimet e këtilla janë deridiku qartazi pak të shtrembnueme. Dhe unë po ju pyes tash, a duhet të diskutoj për fragmentin tuej! Por të vazhdojmë:

„Në mbramje, para lutjes, në sallën e studimit bâhet leximi fetar. Ky ishte gjatë javës ndonji shkurtim nga historija e Biblës, ose bisedat e abatit Fresinu dhe,

---

[1]) Shif faqen 37

të dielave, copa nga „Fryma e krishtanizmit" për çlodhje. Sa me kujdes ndëgjonte në fillim vajtimin e tingllueshëm të melankolis romantike që ushtonte nëpër skutat e dheut dhe t'amshimit!

„Po ta kishte kalue fëminín në dhomë t'errët dyqani në ndonji lagje tregtare, ajo do t'ua çelte ndoshta atëherë zemrën magjive lirike të natyrës që, rendomë na pushtojnë vetëm në sajë të shkrimtarëve. Por ajo e njifte për së tepërmi katundin, e dinte se ç'ishte blegrimi i grigjeve, ç'ishte përpunimi i qumshtit, ç'ishin plugjet. E mësueme me pamje të qeta, ajo përkundrazi, filloi të kthehej nga ato të stuhishmet. Ajo e donte detin vetëm për shtërgatat e tij dhe blerimin vetëm kur ishte i shpërndamë, ndër gërmadha. Duhej që të mundte me nxjerrë nga të gjitha ndonji përfitim vehtjak dhe prandej hidhte si gjâ të padobishme gjithçka nuk i ushqente drejtpërsëdrejti zemrën e saj, — mbasi ishte mâ tepër sentimentale se sa artiste, dhe kërkonte ngashërime e jo bukuri natyrale."

Do të shifni menjiherë se me çfarë matunije të shkëlqyeshme shtie auktori at vajzën shembullore të vjetër, dhe si me qëllim, që t'i mësojë për fén do të shtijë në kuvend pa u vu re nji element të ri, leximin e romanit që kishte sjellë nji plakë. Mos e harroni këte kurr, kur të jetë fjala për me çmue moralin fetar.

„Në kuvend ishte nji vajzë e vjetër që vinte tetë dit në muej për të la e armue petka. E mbrojtun nga arkiepiskopija, sepse zbritte nga nji familje bujare e vjetër fisnikësh, shkatrrue gjatë kohës së Revolucionit, ajo hante në dhomë të bukës në tryezë të motrave shprestare, dhe bante me to mbas ngranjes, disa kuvendime të vogla, para se me ia hy punës. Shpeshherë nxanset përvidheshin nga salla e studimit për t'u pá me të. Ajo dinte përmendsh kangë dashunije të shekullit të kaluem që këndonte me gjysëm zani, gjithnji tue mos lëshue gjylpanën nga dora. Ajo rrëfente tregime, u sillte lajme të reja, u krynte porosinat në qytet dhe u huante të rritunavet tinëz ndonji roman që mbante gjithmonë në xhepat e përparses, kapitujt e gjatë të të cilit edhe vetë zojusha e mirë i përbinte gjatë pushimit të vet."

Kjo nuk âsht tepër e bukur vetëm në pikëpamje letrare; nuk mund t'i mohohet lirimi njeriut, i cili i ka shkrue këto fragmente të mrekullueshme për me theksue të gjitha rreziqet e edukimit të këtillë dhe me i

tërheqë vërejtjen grues së re në prag të jetës në të cilën ajo do të hyjë. Të vazhdojmë!

„Në këto romane flitet vetëm për dashuni, dashnorë e dashnore, për gra të persekutueme që rrëxoheshin nepër pavilone të vetmueme, për karrocierë postarë që vriten në çdo ahër, për kuaj që cofin prej ndjekjes në çdo faqe të librit, për pyje t'errta, dëshprime të zemrës, betima, dënesje, lot dhe të puthuna, për banka në dritë të hanës, bylbyla në zabele, për zotnij trima si luaj, e të butë si qingja, plot me virtyte si askush, të veshun gjithmonë bukur dhe që derdhin lot si me shtambë. Gjatë gjashtë muejve, në moshën pesëmbëdhetëvjeçare, Ema u shkrrye nëpër pluhun të sallave të vjetra të leximit. Kur filloi të lexojë, mâ vonë, Valter Skotin, u dashunue në ngjarje historike, filloi me andrrue orendi e dollapa të vjetër, salla rojesh dhe kangtarë e vjershtarë të poezive të dashunis në kohën e Mesjetës. Do të kishte dashtë me jetue në nji kështjellë të vjetër si ato zojat fisnike me bel të hollë, të cilat në dritare gotike, të stolisuna me tërfojë, kalojshin ditt e tyne, mbështetë me brryl mbi gur e mjekër në dorë, dhe shiqojshin se si vjen prej së largue nëpër fushë nji kalorës me pupël të bardhë që nget vrap në vrançin e tij. Ajo e adhuronte n'at kohë Mari Stjuartin dhe nderonte me gjith shpirt grat e lavdishme të pafat. Zhan d'Ark, Heloiza, Anjes Sorel, Feronierja e bukur dhe Klemans Izorë, dalloheshin për të si komete në pambarimin e errët të historis, në të cilin ende shquhen aty këtu por të humbuna n'errsinë dhe pa asnji lidhje ndër vedi Luigji i shêjtë me lisin e tij, Bejardi tue dhanë shpirt, disa mizori të Luigjit të XI, pakëz nga nata e Bartolomeut, tufa e puplave të Bearneut dhe kujtimi i paharrueshëm i piatave të zbukurueme ku lavdohej Luigji i XIV."

Në romansat që këndonte n'orën e muzikës ishte fjala vetëm për engjuj të vegjël me flatra t'arta, për madona, laguna, gondoliere; këto ishin kompozicione të pafajshme, të cilat i bâjshin të mundshme, edhepse ishin shkrue me stil të pashkathtë e tone të gabueshme, me paramendue pamjen terheqse dhe mashtruese të realiteteve sentimentale."

Si âsht e mundun që s'ju ka kujtue kjo, kur këtë vajzë të mjerë fshatare, e cila ka qenë kthye në fermë edhe mbasi ka qenë martue me mjekun e katundit, e kanë thirrë, në pallat n'argtimin e mbramjes, për të cilin keni dashtë me i tërheqë vërejtjen giyqit për me

tregue se si në vals, të cilin e ka luejtë ajo, ka diçka skandaloze! Nuk ju ka kujtue ky edukim, kur këtë grue të mjerë, t'entuziazmueme me at detyrë, ajo detyrë e ka ngritë prej shtëpis së thjeshtë të burrit për me e çue n'at pallat dhe kur u ka pa ata zotnij fisnikë, ato gra të bukura, at dukën plak, i cili, si thuhej, ka pasë sukses në pallatin mbretnuer!... Zotni prokurori shtetnuer i perandorit shprehu disa mendime të bukura në lidhje me mbretneshën Antuanet! Sigurisht nuk âsht asnji ndër ne që nuk do të pajtohej me mendimin tuej. Sikurse ju jemi dridhë edhe na kur u përmend ajo viktimë e Revolucionit; mirëpo, këtu nuk âsht fjala për Mari Antuanetën, por për pallatin Vobisar.

Atje ishte nji dukë plak, i cili — si flitej — kishte pasë marrëdhanje me mbretneshën, dhe të cilin e shiqojshin të gjithë. Kur kjo grue e re, tue pá se si po realizoheshin andrrat fantastike të rinis së saj, u gjet në këtë shoqni, ju po habiteni me magjepsjen që ka ndie; po e akuzoni se ka qenë lakmuese! Atëherë akuzoni edhe vetë valsin, këtë vallzim të ballove tona moderne, në të cilat — thot nji shkrimtar i cili i ka përshkrue — „grueja mbështet kryet në krahun e kavalerit, kamba e të cilit e huton." Ju po thoni se zoja Bovari në përshkrimin e Floberit âsht lakmuese. Por nuk ka njeri — prej këtyne nuk ju përjashtoj as juve — që ka marrë pjesë në nji vallzim dhe ka pá këtë lloj valsi, e të mos ketë dëshirue në mendime që grueja ose bija e tij të mundet me e mbrojtë vehten pa marrë pjesë n'at kënaqsi, e cila ka diçka t'egër në vetëvedi. Nëqoftëse kemi besim në virgjinitetin që ushqen vajzën e re dhe e lëshojmë ndonjiherë që t'i dorzohet kësaj kënaqsije, të cilën moda e ka lejue, duhet me pasë besim të madh n'at dukje të pafajsis, madje edhe nëqoftëse mbështetemi në këte, nuk âsht e mundun me shprehë përshtypjet që zotni Floberi ka shprehë n'emën të moralit dhe virgjinitetit.

Qe ku âsht në pallatin Vobisar, qe ku âsht tue shique dukën plak, tue studjue gjithçka dhe ju po brohoritni: „Çfarë hollsinash!" E çka don me thanë kjo? Po hollsinat gjinden gjithmonë kur citohet vetëm nji fragment.

„Zojës Bovari i ra në sy se shum zoja nuk i kishin vû dorzat e tyne në gotën, që kishin pranë".

„Mirëpo, n'anën e epërme të tryezës, vetëm, në mes të gjithë këtyne grave, e përkulun mbi pjatën e tij të mbushun dhe me pecetën e lidhun për qafe si ndonji fëmi, hante nji plak, të cilit qervishi i rridhte nga goja. I kishte syt e kuq nga qerpikët e kthyem dhe kishte nji perçe të vogël, të lidhun mę nji kordele të zezë. Ai ishte i vjehrri i markizit, duka i vjetër i Laverdierit miku i vjetër mâ i dashtun i kontit t'Artua në kohën e gjuetis në Vodrej, te markizi i Konflanit, që kishte qenë. thojshin, dashnor i mbretneshës Mari Antoanet mbas zotni dë Kuanjiut dhe para zotni dë Lozenit."

Mbroni mbretneshën, mbroni sidomos para egzekutimores, thoni se për shkak të titullit të vet ka pasë të drejtë me qenë e nderueme, por hiqni dorë prej akuzës kur dikush kënaqet tue thanë: „Thojshin se ka qenë dashnor i mbretneshës." Vallë, a përnjimend na shifni për të madhe se kemi fye kujtimin e asaj grueje të pafat?

„Ai kishte çue jetë të potershme dhe të shfrenueme, plot me dyluftime, lidhje me kusht, grabitje grash; e kishte hangër krejt pasunín e tij dhe tmerue tanë shtëpín dhe familjen. Nji shërbtuer ú rrinte mbrapa shpinës dhe iu tregonte me zâ të naltë, në vesh, gjellët që ai i shënonte me gisht tue belbzue; syt e Emës, pa pra e pa dashtë, shkojshin mbi këtë njeri plak me buzë të varuna, si mbi diçka të jashtëzakonshme dhe të shejtë. Shif, shif, iky kishte jetue në pallat dhe fjetë në shtrat të mbretneshave!

„Mbushën venë shampanji të ftoftun n'akull; Emës iu çuen tërqethët e trupit kur ndjeu në gojë këtë të ftoftë. Ajo s'kishte pá kurr shega as ngranë gjellë me ananas."

Ju padyshim po e shifni se këto përshkrime janë shum të bukura, por se âsht e pamundun me marrë prej tyne aty këtu ndonji nresht, për me krijue ndonji lloj ngjyre kundër së cilës ndërgjegjja ime çon krye. Kjo nuk âsht ngjyrë skandaloze, por kjo âsht ngjyra e këtij libri; iky âsht elementi letrar dhe në të njajtën kohë elementi moral.

Qe, kjo vajzë e re, të cilën e keni edukue, âsht bâ grue. Zotni prokurori shtetnuer i perandorit tha: „A mundohet ajo hiç me dashunue burrin e saj?" Ju nuk e keni lexue librin, sepse, sikur ta kishit lexue, ju nuk do të kishit bâ këtë vërejtje.

Qe, zotnij, kjo grue e mjerë, ajo do të andrrojë mâ parë çkado. Në faqen 34 shifni at andrrim të saj. Aty

ka edhe diçka mâ tepër, diçka për të cilën zotni prokurori shtetnuer i perandorit nuk ka folë e që duhet të ju them, këto janë përshtypjet e saj mbas vdekjes së amës; do të shifni se a âsht kjo skandaloze! Kini mirsín e çelni faqen 33 dhe përcillmëni:

„Kur i vdiç nana, Ema qau shum, ditët e para. Ajo shtini t'ia vejë në nji kornizë të zezë flokët e së ndjerës dhe, në nji letër, që dërgoi në Berto, plot mendime të trishtueshme mbi jetën, kërkonte që mâ vonë ta shtijshin në të njajtin vorr. Baba i mirë mendoi se ishte e sëmundë dhe shkoi me e pá. Ema ndjeu në vedveti njifarë kënaqsije shpirtnore që kishte mbërrijtë përnjiherë n'at përsosmënín e rrallë të qenjeve të zbehta, ku nuk mbërrijnë kurr zemrat e njerëzve të zakonshëm. Ajo, pra, iu kushtue shqimit meandrave lamartiniane, ndëgjonte harfet mbi liqej, të gjitha kangët e mjellmave që shuheshin, të gjitha ramjet e gjetheve, shpirtnat e pastër të vashave që ngjiten në qiell dhe zanin e t'Amshuemit që ligjëron nëpër lugina. Ajo u mërzit nga këto mâ në fund, por s'donte me pranue këte, por qëndroi së pari nga shprehija, e mandej nga krenarija dhe nji ditë u çudit kur e ndjeu se prap ishte qetsue dhe se zemrën e kishte gati pa trishtim sikur ballin që e kishte pa rrudha."

Due me u përgjegjë në vërejtjet e zotni prokurorit shtetnuer të perandorit se ajo nuk âsht mundue asnjiherë me e dashunue të shoqin.

Zotni prokurori shtetnuer i perandorit: Unë nuk e kam qortue për këte, unë kam thanë se kjo nuk i ka ardhë për dore.

Avokati Senar: Nëqoftëse unë ju kam kuptue keq, nëqoftëse ju nuk e keni qortue, atëherë kjo âsht përgjegjja mâ e mirë që mund të jepet. Mue më duket se kam ndëgjue diçka kësisoj; ta supozojmë se jam mashtrue. Në të vërtetë qe se çka po lexoj në fund të faqes 36:

„Mirëpo, simbas parimeve që ajo i mendonte si të mira, ajo deshti t'i krijojë vehtes dashunín. Në kopsht, në dritë të hanës, ia recitonte të gjitha vargjet e dashunis që dinte përmendsh dhe tue fsha i këndonte atij kangë dashunije të trishtueshme; por edhe mbas kësaj ajo e ndiente vehten aq të ftoftë sa përpara dhe Karli nuk dukej as mâ i dashunuem as mâ i ngazlluem."

„Mbasi provoi do kohë me qitë jashtë zjarmin e zemrës së tij, pa shkaktue që të shpërthejë nga ajo ndonji shkëndijë, e pazonja, mâ së fundi, me kuptue ate që s'ndiente, si dhe me i besue gjithë asaj që nuk çfaqej me asnji mënyrë të zakonshme, ajo u bind kollaj se dashunija e Karlit s'kishte mâ kurrgjâ të jashtzakonshme. Gufimet e dashunis së tij çfaqeshin gjithmonë në të njajtën kohë; ai e përqafonte n'orë të caktueme. Kjo ishte nji shprehi si çdo tjetër dhe si frutat e parapamë, mbas monotonis së darkës."

Në faqen 37 gjejmë shum gjana të përngjajshme. E tash qe, fillon rreziku. Ju e dini se si ka qenë ajo e edukueme, dhe ju lutem që mos ta harroni këte për asnji moment.

Nuk ka njeri që nuk do të thonte, tue mbajtë në dorë at libër, mbasi ta ketë lexue, se zotni Floberi jo vetëm që âsht artist i madh, por edhe njeri me zemër, sepse në gjashtë faqet e fundit ka shfrye edhe tanë përbuzjen e asaj grueje, e tanë angazhimin e vet ia ka përkushtue të shoqit.

Ai âsht artist i madh, sikurse thamë edhe pse nuk e ka transformue burrin, sepse e ka lanë deri në fund asisoj sikurse âsht: njeri i mirë, i thjeshtë i përditshëm, i cili kryen detyrimet e profesionit të tij, i cili dashunon fort gruen e tij, por i cili nuk ka edukatë, të cilit i mungon madhshtija e mendimit. Ai âsht i këtillë edhe te shtrati i grues kur ajo âsht tue vdekë, por megjithate nuk ka person që i kujtohet njeriut me dhimbje mâ të madhe. Pse? Sepse deri në fund e ka ruejtë thjeshtsín dhe ndershmënín e zemrës së vet, sepse deri në fund e ka krye detyrën e vet, prej së cilës grueja i ka qenë largue. Vdekja e tij âsht gjithashtu e bukur dhe e prekshme, sa âsht e tmershme vdekja e së shoqes. Auktori tregon në trupin e grues njollat që ka lanë vjellja e helmit; ato kanë ndy çarshafin e bardhë të të vdekunit, me të cilin do ta vorrosin; ai ka dashtë me këte me ngjallë ndjenjën e neveritjes. Por âsht nji njeri i cili në buzë të këtij vorri âsht i naltë, e ky âsht burri, i cili, kur e shef se si po i shkatrrohen të gjitha iluzionet njana mbas tjetrës, përqafon në mendime të shoqen, e cila gjindet në vorr. Rueni në kujtimet tueja, ju lutem; auktori e ka kapërcye kufinin e së lejueshmes — Lamartini ia ka thanë këte — për me e paraqitë vdekjen e grues mâ rrënqethse, e lamjen e fajeve mâ të tmershme. Auktori ka dijtë me përqendrue tanë interesimin në njeriun i cili nuk ka mrëshqit prej rrugës së detyrës,

i cili përkah natyra e tij ka mbetë mesatar — pa dyshim, auktori nuk ka mundë me ndryshue natyrën e tij — por me tanë bujarín e zemrës së tij i ka grumbullue të gjitha tmeret në vdekjen e grues, e cila e ka mashtrue, e ka shkatrrue, e cila u âsht dorzue fajdexhijve, e cila ka dhanë kambiale të rrejshme dhe ka mbërrijtë mâ në fund deri në vetëvrasje. Do të shofim a âsht vdekja e kësaj grueje e natyrshme; sikur mos ta kishte gjetë helmin dhe mos t'i kishte dhanë fund jetës, do ta shkatrronte fatkeqsija tepër e madhe, e cila e shtypte. Qe se çka ka bâ auktori. Librin e tij nuk do ta lexojshin sikur t'ishte shkrue ndryshe, sikur mos të kishte tregue me nji mori pamjesh shum të bukura dhe ngjarjesh të fuqishme, për të cilat po e kritikojnë, se ku mund të çojë nji edukatë kaq e rrezikshme, sikurse âsht edukata që ka marrë zoja Bovari.

Zotni Floberi thekson vazhdimthi fuqin mâ të madhe të burrit se të grues, dhe shifni se çfarë âsht kjo fuqi! Fuqi e cila del nga kryemja e detyrës derisa Ema largohet prej saj! E mandej e shofim në teposhtzen e kësaj edukate të keqe; qe ku po shkon mbas pamjes në vallzim me nji djalosh pa lesh në fytyrë, Leonin, i cili nuk ka përvojë sikurse ajo. Do të koketojë me të, por nuk do të guxojë me shkue mâ lang; nuk do të ndodhë kurrgjâ. Vjen mandej Rudolfi, i cili do ta përvehtsojë. Mbasi e ka shique nji moment, ka thanë me vehte: „Kjo grue qenka e bukur!" Dhe ajo do të bâhet e tij, sepse âsht mendjelehtë dhe e papërvojë. Sa i përket ramjes, lexoni faqen 42, 53 dhe 44. për këtë pamje kam me ju thanë vetëm nji gjâ, në këte nuk ka imtsina, nuk ka përshkrime, as nji pamje e cila do të na kujtonte ngazllimin e shqisave: ramja âsht shenue me nji fjalë të vetme: „Ajo u dorzue". Ju lutem të keni mirsin me lexue edhe imtsinat për ramjen e Klarisës Harlu, e cila, sa dij unë, nuk âsht përshkrue në ndonji libër të keq. Zotni Floberi ka vû në vend të Lovelakut Rudolfin e në vend të Klarisës Emën. Krahasoni këta dy shkrimtarë dhe këto dy vepra, e mandej giykoni.

Mirëpo, unë po hasi këtu në pezmatimin e zotni prokurorit shtetnuer të perandorit. Ate po e fyen që bremja e ndërgjegjes nuk vjen menjiherë mbas ramjes, që Ema, në vend që të shprehi pezmatimin, i thotë vetë vehtes me kënaqsi: „Unë kam dashnor!" Por shkrimtari nuk do t'ishte përnjimend shkrimtar,nëqoftëse në momentin kur kupa âsht ende në buzë, do të jepte me shijue tanë idhtsín e pijes magjike. Ai që do të shkru-

ente ashtu sikurse mendon zotni prokurori shtetnuer i perandorit, do të kishte mundë me qenë moral, por do të thonte diçka që nuk âsht e natyrshme. Jo, ndjenja e fajit nuk lind në çastin e gabimit të parë; po t'ishte ashtu, ajo as që do të bâhej. Jo, jo, grueja nuk mundet në momentin kur dehet me iluzion, me e kuptue me ndihmën e vetë asaj dehje gabimin e madh që ka bâ. Ajo merr me vedi vetëm dehjen; ajo kthehet në shtëpi e lumtun, e shkëlqyeshme, zemra i këndon: „Mâ në fund kam dashnor!" Por a do të zgjasi kjo shum kohë? Ju i keni lexue faqet 424 dhe 425. Dy faqe mbas këtyne, ju lutem, në faqen 428, ndjenja e pakënaqsis ende nuk çfaqet te dashnori, por ajo âsht qysh tash nën përshtypjen e frigës dhe të shqetsimit. Ajo studion me kujdes, vështron, nuk do të kishte dashtë kurrsesi me lanë Rudolfin.

„Nji fuqi mâ e fortë se ajo vetë e shtynte te ai, ashtu që ai nji ditë, kur erdh befas përsëri, u mrrol si njeriu, i cili zemrohet për diçka.

„— Ç'ke pra? — tha ajo. — A mos je i sëmund? Më thuej!

„Mâ në fund ai shpalli megjithmend se vizitat i bante pa i matë e mendue dhe se ajo kishte nisë me ra në sy për të keq.

„Mirëpo, friga e Rudolfit pak nga pak e kapi edhe ate. Në fillim e kishte dejë dashunija, nuk mendonte kurrgjâ përveç asaj. Por tash që për jetën e saj ishte bâ kryekëput e domosdoshme, nisi me u trembë se mos humbte ndonji gjâ nga ajo, ose madje se mos e turbullonte ndonji ngjarje. Tue u kthye nga ai shiqonte gjithë rreth e rrotull me syt e saj të shqetsuem, vërente çdo send që kalonte në horizont dhe çdo baxhë në katund nga e cila mund ta shifte kush. U vente veshin hapave, bërtimave, zhurmës së pllugjeve dhe ndalej mâ e zverdhueme edhe mâ e dridhshme se gjethet e plepave që luhateshin mbi kryet e saj."

Ju, pra, po e shifni se ajo nuk mashtrohet; ajo e ndiente mirë se ka diçka që nuk âsht ajo për çka ka andrrue. Ta marrim faqen 433 e 434 dhe do të bindeni edhe mâ tepër.

„Kur nata ishte me shi shkojshin e strehoheshin në dhomën e punës së Karlit në mes të jerevis dhe shtallës. Ajo ndizte nji kandil të gjelltores që kishte mëshefë mbrapa libravе. Rudolfi e ndiente vehten aty si në shtëpi të vet. Biblioteka, tavolina e shkrimit, krejt dhoma tekembramja ia ngacmonte gëzimin dhe nuk mundte

me mbajtë vehten pa bâ në shtëpi të Karlit gjithëfarë shpotinash të cilat e ngatrrojshin Emën. Do të kishte dashtë që ai t'ishte mâ serioz, sa mâ dramatik në nji rast kësо dore, sikurse atëherë kur iu bâ se ndëgjonte, në vargun e lisave, nji zhurmë hapash që afroheshin.

„— Po vjen dikush! — tha ajo.

„Ai fiku dritën.

„— A e ke pishtolen me vehte?

„— Përse?

„— Për t'u mbrojtë, — vazhdoi Ema.

„— Prej burrit tand, a? Oh, ai i shkreti!

„Dhe Rudolfi e mbaroi fjalën me nji lëvizje që donte me thanë: „Do ta shtypsha si pleshtin .

„Ajo çuditej për trimnín e tij, ndonse e ndiente njifarë ultsije shpirtnorë dhe egërsije trashamane që s'ia kishte anda fare.

„Rudolfi mendonte shum për këtë punë me pishtole. Po të kishte folë megjithmend, kjo ishte nga ana e saj, mbas mendjes së tij, fort qesharake, madje punë për t'u urrejtë, sepse ai s'kishte asnjiherë për ta marrë mëni at Karlin shpirtmirë, mbasi s'ishte bâ, s'i thonë, pre e xhelozis; — mandej edhe Ema i ishte betue solemnisht këtij për besniki, çka gjithashtu nuk iu duk aspak e hieshme.

„Përveç kësaj ajo ishte bâ shum sentimentale. Duhej të ndërrojshin ndër veti fotografina, i kishin pré njani tjetrit blej flokësh dhe kërkojshin tash nji unazë, nji unazë të vërtetë martese, në shêj të dashunis së përjetshme. Shpeshherë ajo i flitte për kumbonët e mbramjes ose për zanet e natyrës; mandej flitte me të për nanën e tij dhe të vetën."

Mâ në fund iu mërzit.

Mandej në faqen 453: „Ai (Rudolfi) nuk përdorte mâ si dikur ato fjalët aq t'ambla, të cilat e bâjshin me qa, as nuk kishte mâ aso përqafimesh të pasionueme, të cilat e bâjshin me u çmendë, ashtu që dashunija e tyne e madhe, në të cilën ka qenë zhytë e tana, thuese kishte fillue me u bâ gjithnji mâ e vogël si uji i ndonji lumi që sharron në shtratin e saj dhe ajo pau fundin e përbaltë. Ema nuk donte me i besue kësaj, ajo u bâ edhe mâ e butë, ndërsa Rudolfi gjithnji e mâ pak mëshifte indiferencën e vet.

„Ajo vetë nuk e dinte a të pendohej që i ishte dorzue, ose përkundrazi dëshironte që ta dashunonte edhe mâ tepër. Përulja që e ndiente vehten të pafu-

qishme ishte shëndrrue te ajo në njifarë pezmatimi, të cilin e zbutshin kënaqsit epshore. Kjo nuk ishte më dashuni, por si ndonji mashtrim i vazhdueshëm. Ai e shtypte. Ajo gati kishte frigë prej tij."

Edhe ju keni frigë, zotni prokuror shtetnuer i perandorit, se gnat e reja e lexojnë këte! Unë kam frigë më pak, jam më pak i turpshëm se ju. Sa më përket mue personalisht, unë e kuptoj shum mirë babën i cili do t'i thonte bijës së vet: „Grue e re, nëqoftëse zemra, ndërgjegjja, ndjenja fetare, zani i detyrës nuk mjaftojnë me të drejtue në rrugë të drejtë, shiqo, bija ime, shiqo se çfarë fatkeqsish, çfarë vuejtjesh, dhimbjesh e mje rimesh e presin gruen që kërkon lumtunín jashtë shtëpis së vet!" Këto fjalë nuk do të ju fyejshin në gojën e nji babe. Por shifni! Zotni Floberi nuk thot kurrgjá tjetër; kjo âsht pamja më e vërtetë dhe më e tronditshme e asaj që gjen për së shpejti grueja e që ka andrrue për lumtunín jashtë shtëpis së vet!...

Por të shkojmë më tutje, tash hasim në të gjitha përjetimet e dëshprimeve. Ju po m'i mermi për të keq përqafimet e Leonit në faqen 60. Auh! Për së shpejti ajo do të vuejë për shkeljen e kunorës dhe ju do të shifni disa faqe më tutje se sa e tmershme âsht kjo vuejtje. Ajo, fatzeza, ka kërkue lumtuni në shkeljen e kunorës! E ajo përveç neveris dhe mërzis, që mund të shkaktojë monotonija e jetës bashkëshortore te nji grue, e cila len mbas dore detyrimet e veta, ka gjetë në të edhe dëshprimin e përbuzjen e njeriut, të cilit i ka qenë dorzue. A i mungon diçka kësaj përbuzje? Oh, jo! Edhe ju nuk do ta mohoni këte, libri âsht para jush: Rudolfi, i cili âsht tregue aq i ulët, i ka dhanë argumentin e fundit t'egoizmit dhe poshtërsis. Ajo i thot: „Më rrembe! Më rrembe! Po më zehet fryma, nuk po mundem më me marrë frymë në shtëpín e burrit, të cilit ia kam marrë fytyrën dhe e kam zezue!" Ai ngurron, ajo ngul kambë; më në fund ai premton, e të nesërmen ajo merr prej tij letrën, e cila e rrëxon si mç e pasë vra reja, nën të ramen e së cilës ajo bie e dërmueme, e shkatrrueme. Ajo sëmundet; ajo âsht gati tue vdekë. Libri tjetër ju tregon se si tanë shpirti i vuen tmersisht dhe ajo ndoshta do t'i kthehej detyrës së saj për shkak të vuejtjes tepër të madhe, por për fat të keq ajo për së shpejti takon djaloshin, me të cilin ka luejtë, kur ka qenë e papërvojë. Që, kjo âsht ngjarja e romanit, e mandej vjen lamja e fajeve.

Mirëpo, zotni prokurori shtetnuer i perandorit po më ndalon e po më thotë: „Edhe sikur t'ishte e vërtetë se qëllimi i veprës âsht në tansi i mirë, a keni mundë me i lejue vedit imtsinat e paturpshme sikurse janë ato që i keni lejue vedit?"

Natyrisht, unë nuk kisha mundë me i lejue vedit imtsina të tilla, por a i kam lejue vedit nji gjâ të tillë? Atëherë ku janë? Këtu po vij deri te fragmentet që janë inkriminue mâ tepër. Nuk po flas mâ për ngjarjen në karrocë, gjyqi ka marrë përgjegje të kënaqshme sa i përket kësaj; tash po vij te fragmentet që i keni shenue si të kundërta me moralin publik dhe që përbâjnë nji numër faqesh në numrin e 1 dhetorit; dhe me rrëxue poshtë me temel akuzën tuej, duhet të bâj vetëm nji gjâ: me lidhë ate, vjen para tyne, dhe ate që vjen mbas citateve tueja, me nji fjalë, në vend të pjesëve që keni lanë pa përmendë ju, të paraqesë tekstin e plotë.

Në fund të faqes 72 Leoni, mbasi kishte ra në shoqni me barnatorin Omé, vjen në hotelin *Burgonj*, e mandej barnatori vjen mbas tij.

„Por Ema, shum e pezmatueme, kishte shkue. Kjo që nuk kishte ardhë në takim, megjithse e kishte dhanë fjalën, i dukej fyemje.

„Mandej, kur u qetsue, e pa se padyshim e kishte shpifë. Por, zezimi i atyne që dashunojnë gjithmonë na largon pak prej tyne. Nuk guxojmë me prekë n'idhuj: prarimi i tyne na mbetet në duer.

„Ata flitshin tash mâ shpesh për gjana që nuk kishin të bâjnë me dashunín e tyne..."

O Zot! Qe, për shkak të rreshtave që ju lexova tash, na kanë nxjerrë para jush. E tash ndëgjoni:

„Ata flitshin tash mâ shpesh për gjanat që nuk kishin të bâjnë me dashunín e tyne; edhe në letrat që i dërgonte Ema, flitej për lule, për vargje, për hanën dhe për yjt, për këto mjete të pafajshme ndihmse t'epshit të dobsuem, të cilin mundohej me e ngjallë me të gjitha veglat ndihmse të jashtme. Ajo kishte shpresë prej çdo takimi për njifarë lumtunije të pamasë, e mandej ia pranonte vetëvehtes se nuk ndiente kurrgjâ të jashtëzakonshme. Ky dëshprim u dogj shpejt në zjarrmin e shpresës së re dhe Ema kthehet te Leoni mâ e pasionueme dhe mâ e etshme se kurr. Ajo xhvishej lakmueshëm, këputte lidhsen e hollë në miderin e saj, e cila shushuritte kofshave si ndonji gjarpën që rrëshqet. Atëherë shkonte kambëzbathun, në maje të gishtave, me pá edhe njiherë a âsht dera e mbyllun, e

mandej me nji lëvizje të vetme i hidhte prej trupit të gjitha teshat e veta dhe, e zbetë, pa fjalë, serioze, hidhej në krahnorin e tij, tue iu dridhë tanë trupi."

Ju jeni ndalë këtu, zotni prokuror shtetnuer i perandorit, më lejoni të vazhdoj:

„Por në këtë ballë të mbuluem me pika djerse të ftofta, n'ato buzë që ledhatojshin, n'ata sy lakmues, në përqafimin e atyne duerve kishte diçka të teprueme, diçka të pacaktueme dhe ndjellkeqe, që i dukej Leonit se po futej pa u vû re midis tyne, thuese donte me i nda."

Ju e queni këte ngjyrë skandaloze, ju po thoni se kjo shtyn në shkelje të kunorës, se këto janë faqe që munden me ngazllue dhe me ngacmue shqisat — se këto janë faqe skandaloze! Mirëpo, në këto faqe mëshifet vdekja. Ju as që mendoni këte, zotni prokuror shtetnuer i perandorit, ju neveriteni që gjeni fjalët *mider, teshat që bijnë,* dhe po kapeni për këto tri katër fjalë mider dhe teshat që bijnë! A doni të ju tregoj se si mideri mundet me u paraqitë edhe në nji libër klasik, madje në nji libër shum klasik? Për ndonji çast do t'i ofroj vedit edhe këtë kënaqsi.

„Ajo xhvishej... (Ah! zotni prokuror shtetnuer i perandorit, sa mbrapshtë e keni kuptue këtë fragment!). Ajo xhvishej lakmueshëm (Fatzeza), tue këput lidhsen e hollë në miderin e saj, i cili shushuritte kofshëve si ndonji gjarpën që rrëshqet; dhe e zbetë, pa fjalë, serioze, hidhej në krahnorin e tij tue iu dridhë tanë trupi... Në këtë ballë të mbuluem me pika djerse të ftoftë... në përqafimin e atyne duerve kishte diçka të teprueme, diçka të pacaktueme, ndjellkeqe..."

Qe, këtu duhet të pyetemi, ku âsht ngjyra skandaloze, e ku ngjyra serioze, dhe a mund të ngazllehen, a mund të ngacmohen shqisat e nji vajze të re, së cilës ky libër do t'i binte në dorë, si atëherë kur do të lexonte nji prej librave mâ klasike të cilin do ta lexoj për ndonji çast dhe i cili âsht shtypë me mija herë, e as që ka mendue ndonjiherë prokurori shtetnuer i mbretit ose i perandorit me e ndjekë me gjyq. A ka diçka të përngjajshme në këte që ju lexova pak mâ parë? Vallë, kjo „diçka ndjellkeqe, që futej pa u vû re midis tyne, thuese donte me i nda" nuk shkakton përkundrazi neveri ndaj shkeljes së kunorës? Të vazhdojmë, ju lutem:

„Ai nuk guxonte me i bâ pyetje, por, tue gjykue mbas përvojës së saj, flitte me vedi se duhet të këtë

kalue nëpër të gjitha sprovat, dhimbjet dhe kënaqsít. Ajo që dikur e kishte magjepsë, tash e frigsonte nga pak. Përveç kësaj ai çohej kundër nënshtrimit të personalitetit të tij, i cili për çdo ditë ishte mâ i madh. Zemrohej me Emën për shkak të këtij ngadhnjimi të vazhdueshëm. Madje, ai u mundue mos me e dashunue, por sa i ndëgjonte hapat e saj të qetë, e ndiente vehten të dobët, si pijanecat kur shofin pijet e forta."

A âsht kjo skandaloze?

E mandej mermi fragmentin e fundit:

„Nji ditë, kur u ndanë herët, dhe ajo kthehej vetëm bulevardit, Ema vu re muret e kuvendit të vet; ajo u ul mandej në nji bankë nën hijen e vidhave. Sa e qetë jetonte n'at kohë! Sa e merrte malli për ndjenjat e pamasë dashunije që mundohej me e marrë me mend simbas librave që lexonte!

„Muejt e parë të martesës së saj, shetitjet e saj në kalë nëpër pyll, loja e valseve me vikontin dhe kanga e Lagardit, të gjitha këto i duelën përsëri para sysh..."

Mos harroni, pra, këte, zotni prokuror shtetnuer i perandorit, kur dëshironi me gjykue për mendimin e auktorit, kur dëshironi me gjetë në çdo mënyrë ngjyrën skandaloze atje ku unë gjej vetëm nji libër të shkëlqyeshëm.

„Dhe Leoni iu duk menjiherë i largët njisoj sikurse të tjerët. „Por unë megjithate e dashunoj!" — thonte me vehte. Përkundër të gjitha këtyne ajo nuk ishte e lumtun as që kishte qenë ndonjiherë e lumtun. Prej kah gjith kjo zbraztinë në jetën e saj, ky shkatrrim i shpejtë i të gjithave, në të cilat mbështetej ajo?"

Vallë kjo âsht skandaloze?

„Por nëse ekziston diku ndonji krijesë e fuqishme dhe e bukur, me natyrë guximtare, plot flakë dhe mirsi në të njajtën kohë, shpirt poeti me fytyrë engjulli, lyrë me tela të mjaltët, prej së cilës ndëgjohen deri në qiell kangët e dhimbshme të dasmës — pse mos ta gjejë ajo rastsisht këte? Oh, çfarë pamundsije! Në të vërtetë, as që vlen me kërkue gjâ! Të gjitha këto janë rrena! Çdo buzëqeshje mëshef hapjen e gojës prej mërzis, çdo gëzim ndonji mallkim, çdo kënaqsi neveritjen e vet, e puthjet mâ të t'ambla lanë në buzë vetëm dëshirën e parealizueshme për kënaqsit mâ të mëdha.

„Nji tingull metali u përhap n'ajr, e në kumbonën e kishës u ndëgjuen katër të rame. Ora katër! E Emës i dukej se po rrinte aty, n'at bankë, tanë jetën!"

Nuk vlen me kërkue në fund të ndonji libri diçka me se do të spjegohej ajo që âsht në fund të ndonji libri tjetër. Unë e lexova fragmentin e inkriminuem pa i shtue as nji fjalë, për me mbrojtë veprën, e cila mbrohet vetvetiu. Të vazhdojmë me lexímin e atij fragmenti, t'inkriminuem nga pikëpamja morale.

„Zoja ishte në dhomën e saj. Askush nuk hynte te ajo. Ajo rrinte në të gjithë ditën, pa luejtë prej vendit, e veshun përgjysëm, tue ndezë kohë mbas kohe kokrra me erë haremi, që i kishte ble në Ruan, në dyqanin e nji Algjerjani. Për mos me pasë natën afër vedit at njeri, i cili vetëm shtrihej dhe flente, ajo e përcolli mâ në fund me lutjen e saj, në katin e dytë; kurse ajo vetë lexonte deri në mëngjez libra tepër tronditse, në të cilat kishte përshkrime të shfrenueme dhe sqena të tmershme." (Kjo e shtyn me shkelë kunorën, apo jo?) „Shpeshherë, kur e kapte friga, ajo klithte dhe Karli vraponte. — Ah, po vjen! — thonte ajo. Në ndonji rast tjetër prap, e ndezun mâ fort me at flakën e mbrendshme, që shkelja e kunorës nxitte, e mbushun frymë, e ngazllueme, tue u djegë nga lakmija, hapte dritaren, thithte ajrin e ftoftë, shprishte n'erë flokët e saj të dendun dhe, tue shique yjt, fshante për dashunín e ndonji princi, mendonte për ate, për Leonin. Ajo do të jepte atëherë gjithçka në botë për nji prej atyne takimeve që kënaqshin epshet e saj.

„Këto ishin ditët solemne të saj. Ajo donte me qenë sa mâ të shkëlqyeshme dhe kur ai nuk mundte me pague vetë shpenzimet, e kjo gjâ ndodhte gati çdo herë, ajo shtonte dorëshlirë të hollat e veta. Ai mundohej me i spjegue se po aq mirë do të kalojshin edhe në ndonji vend tjetër, në ndonji hotel mâ modest, por ajo gjithnji gjente ndonji pretekst."

A po e shifni se sa të thjeshta janë të gjitha këto kur lexohen të gjitha, por me shkurtimet e zotni prokurorit shtetnuer të perandorit edhe fjala mâ e vogël bâhet mal.

Zotni prokurori shtetnuer i perandorit: Unë nuk kamë citue asnjanën prej këtyne fjalive, e mbasi po doni me citue ato që unë nuk i kam inkriminue aspak, nuk do të guxojshit me kalue aq lehtë faqen 50.

Avokati Senar: Unë nuk kapërcej kurrgjâ. por veçanisht po i theksoj fjalít e inkriminueme në citat, e na janë citue edhe faqet 77 e 78.

Zotni prokurori shtetnuer i perandorit: Unë po flas për citatet që janë paraqitë në procesin kryesuer, e

mendova se po më veni faj që kam citue rreshtat të cilët porsa i lexuet.

Avokati Senar: Zotni prokuror shtetnuer i perandorit, unë i kam citue të gjitha ato fragmente në bazë të cilave ju keni dashtë me vërtetue veprën e dënueshme, të cilën tash e kemi hedhë poshtë. Ju, në procesin kryesuer, keni paraqitë ate që ju âsht dukë e përshtatshme, dhe kjo s'ka qenë vështirë për ju. Për fat, na kemi pasë librin, mbrojtsi e njef librin; sikur mos ta njifte, pozita e tij do t'ishte shum e papërshtatshme, më lejoni të ju them këte. Më kanë thirrë që të japë mendimin për disa fragmente, e në procesin kryesuer ato janë ndërrue me fragmente tjera. Sikur mos ta kisha pasë librin, sikurse e kam, mbrojtja do t'ishte e vështirë, e kështu, me paraqitje të përpiktë, ju kam tregue se romani, larg mendësh me qenë i paraqitun si skandaloz, duhet të konsiderohet përkundrazi si vepër jashtëzakonisht morale. Mbasi e bâna këte, mora fragmentet, që kanë qenë shkak që më kanë thirrë në gjyq për kundravajtje; dhe mbasi shkurtimet tueja i kam plotsue me ate që vjen para tyne dhe me ate që vjen mbas tyne, akuza ka dalë aq e dobët saqë edhe ju vetë po ngriheni kundër saj në momentin kur po e lexoj! Unë, megjithate, kam plot të drejtë me paraqitë ato fragmente të njajta që keni shenue ju pak mâ parë si penale, me ju tregue pabazueshmënin e akuzës suej.

Po vazhdoj me citimin nga fundi i faqes 78, ku u ndala:

„Ai (Leoni) mërzitej tash kur Ema fillonte befas me i dënesë në krahnuer; dhe zemra e tij — si dhe te njerzit që munden me ndëgjue muzikë vetëm deri në njifarë kufini të caktuem — mbette krejt indiferente në thirrjet e dashunis, njomsín e së cilës nuk e ndiente mâ.

„Ata njifeshin tepër për të mundë me e ndie edhe mâ tutje at magjepsjen në marrëdhanjet dashunije, që e qindfishojnë kënaqsín e saj. Ajo iu mërzit po aq atij sa iu pat mërzitë ai asaj. Ema gjente edhe në shkeljen e kunorës të gjitha ndysít e martesës."

Ndysít e martesës! Ai, i cili i ka thanë këto fjalë, ka thanë; „Shif, qe nji zotni, i cili thotë se në jetën bashkëshortore ekzistojnë vetëm ndysi! Kjo âsht fyemje e jetës bashkëshortore, kjo âsht shkelje e moralit! Më lejoni, zotni prokuror shtetnuer i perandorit, të them se me shkurtimet e bame me mjeshtri akuza mund të shkojë larg. Çka ka quejtë auktori ndysi të jetës bashkëshortore ekzistojnë vetëm ndysi! Kjo âsht fyemja

kishte frigë, së cilës donte me iu shmangë, e të cilën e gjente vazhdimisht edhe në shkeljen e kunorës, ku edhe qëndron mashtrimi i saj. Po e shifni, pra, se kur në vend të shkurtimit të pjesëve të fjalive dhe të fjalëve të lexojmë ate që vjen para dhe ate që vjen mbas atyne që janë lexue, nuk mbetet më kurrgjâ për inkriminim; dhe ju do të kuptoni shum mirë se i mbrojtuni im, i cili din se çka mendon, duhet të kundërshtojë nga pak kur shef se si mendimet e tij spjegohen në mënyrë të shtrembnueme. Të vazhdojmë:

„Ema iu mërzit po aq atij sa iu pat mërzitë ai asaj. Ema gjente edhe në shkeljen e kunorës të gjitha ndysít e martesës.

„Por si të çlirohej prej kësaj? Sepse, edhepse e ndiente se sa e përulte ultsija e lumtunis së tillë, ajo nga shprehija apo nga prishja, ishte ngjitë megjithate për të dhe për çdo ditë i dorzohej gjithnji e më me epsh, tue i prishë vehtes çdo kënaqsi nga dëshira që ajo të jetë sa më e madhe. Ia lente fajin Leonit që i kishin shkue huq shpresat, thuese ai i kishte mashtrue, thuese ai ishte shkaktar, dhe dëshironte madje që të ndodhte ndonji fatkeqsi, e cila do t'i ndante, sepse nuk kishte guxim me vendosë vetë për këte.

„Mbi të gjitha këto ajo i shkruente prap letra dashunije tue u mbajtë mbas atij mendimi se grueja duhet me i shkrue gjithmonë dashnorit të vet.

„Por derisa i shkruente letrat, ajo shifte para vehtes nji njeri tjetër, nji figurë që kishin krijue kujtimet e saj më të flakta." Ky nuk âsht më inkriminim. „Mandej kthehej prap në realitet, krejt e thyeme, sepse këto shprehje të dashunis së mjegullt e lodhshin më tepër se shfrymja më e madhe e epsheve."

„Ajo e ndiente tash njifarë dobsimi të vazhdueshëm dhe të përgjithshëm... merrte thirrje të gjyqit dhe letra të vulosuna, të cilat memzi i shiqonte me sy. Më tepër do të donte mos me jetue më ose me fjetë përgjithmonë!"

Unë e quej këte nxitje për virtyt me neveritjen ndaj shfrenimit t'epsheve, gjâ që auktori edhe vetë paralajmon, e që edhe lexuesi më kryetul nuk mundet mos me pá, pa pasë pak mendim të keq.

E tash edhe diçka, që të bindemi secilin njeri po gjykoni. Për me ju tregue jo se çfarë argumentesh mundem me paraqitë për arsyetimin e tij, por a âsht mënyra e të shkruemit të zotni Floberit skandaloze dhe ku thith ai frymzimet e veta, më lejoni të ju

tregoj librin, të cilin e ka përdorë dhe cilat fragmente të tij e kanë frymzue për me tregue këtë lakmi t'epsheve, këto magjepsje të kësaj grueje që kërkon lumtunín në kënaqsít epshore të palejueshme, e cila nuk e gjen at lumtuni aty, e cila megjithate e kërkon gjithnji e mâ tepër dhe nuk e gjen kunr. Prej kah ka nxjerrë Floberi frymzimet e tij, zotnij? Qe, pikrisht prej këtij libri; ndëgjoni.

„MASHTRIMET SENZUALE.

„Kushdo që u dorzohet shqisave, duhet të sillet medoemos prej nji gjâje në tjetrën dhe me u mashtrue, si me thanë, porsa ta ndërrojë vendin; kështu lakmija, don me thanë etja për kënaqsi epshore, âsht gjithmonë e ndryshueshme, sepse tanë flaka e saj dobsohet dhe fiket në zgjatjen e vazhdueshme, e ndërrimi âsht ajo që e ngjall. Prandej çka âsht tjetër jeta senzuale në mos qoftë lëvizje reciproke prej etjes deri te neveritja dhe prej neveritjes deri te etja, lëvizje e shpirtit që gjithmonë luhatet ndërmjet flakës, që fiket, dhe flakës që përtrihet? *Inconstancia, Concupiscentia.*[1]) Qe, kjo âsht jeta senzuale. Mirëpo, në këtë lëvizje të përjetshme njeriu mbi të gjitha argtohet me pamjen e ndonji lirije të mashtrueshme."

Qe se ç'âsht jeta senzuale. Kush ka thanë kështu? Kush i ka shkrue këto fjalë, të cilat i ndëgjuet tash, për këto ngacmime të ndjenjave dhe këto magjepsje të pakëputshme? Cili libër po shfleton kështu zotni Floberi natë e ditë dhe i cili e ka frymzue në fragmentet që ka inkriminue zotni prokurori shtetnuer i perandorit? Ky âsht Boseu! Kjo që ju lexova tash, âsht fragmenti i nji fjalimi të Boseut mbi *kënaqsít e palejueshme.* Do të ju tregoj se këto fragmente nuk janë plagiat, — njeriu që pranon ndonji mendim, nuk âsht plagiator — por vetëm shembull i marrun prej Boseut. A doni edhe ndonji shembull tjetër? Qe ku âsht:

„MBI MËKATIN.

„Dhe mos pyetni, të krishtenë, në ç'mënyrë do të bâhet ky ndërrim kënaqsish tona në vuejtje; këte na

[1]) Paqëndrueshmënija, Lakmija

tregon Bibla. Na tregon këte i Vërteti, i Plotfuqishmi e ban këte. Por megjithate, nëqoftëse vështroni natyrën e epsheve që ua dorzoni zemrën tuej, do ta kuptoni lehtë se ato munden me u shndërrue në vuejtje të padurueshme. Të gjitha ato kanë në vetë vedi vuejtje të pamëshirshme, neveritje, idhtsi. Të gjitha ato kanë në vetvedi njifarë pafundsije, e cila zemrohet, që nuk mund të ngopet, e kjo sjell në të gjitha këto ashpërsin që shndërrohet në nji lloj tërbimi sa të dhimbshëm aq edhe të çmendun. Dashunija — nëse më lejoni me e përmendë në tribunë — ka pacaktueshmënít e veta, tronditjet e veta t'ashpra, vendimet e veta të pavendosuna dhe ferrin e xhelozis së vet."

Dhe mâ tutje:

„Eh, po çka âsht mâ lehtë se me shndërrue epshet tona në vuejtje të padurueshme për shkak të mëkateve tona, tue u marrë, sikurse âsht krejtsisht e drejtë at grimë ambëlsi me të cilën na mashtron dhe tue u lanë vetëm at shqetsim të tmershëm dhe at idhtsi, që kanë ato me të madhe? Mëkatet që bâjnë kundër vetvehtes, mëkatet, që kanë të bâjnë me né, mëkatet që bâjmë ndërmjet vedi: shigjeta e mprehtë, që na shpon krahnorin, barra e padurueshme në kryet tonë helmi që na copton mushknít."

Vallë, a nuk ju tregon gjithë kjo që ndëgjuet tash idhtsín e epsheve? Po ju la këtë libër të shêjuem krejt, të përlyem krejt prej gishtit të madh të njeriut të zellshëm, i cili ka nxjerrë prej tij mendimet e veta. E ai, i cili ka gjetë frymzimin në kësi burimi, ai, që ka përshkrue shkeljen e kunorës me fjalët që porsa ndëgjuet, âsht nxjerrë para gjyqit për shkelje të moralit publik e fetar!

Ndëgjoni edhe disa rreshta për *Gruen mëkatare*, e do të shifni se si zotni Floberi, tue pasë me përshkrue këto epshe, ka dijtë me u frymzue prej aty ku ka marrë shembull :

„Mirëpo, të dënuem për gabimin tonë, por që s'e kemi pá, na kërkojmë në ndërrim ilaçin për mashtrimin tonë; na sillemi prej nji gjâje në tjetrën, dhe nëqoftëse në fund gjindet nji që na tërheqë, kjo nuk ndodh pse jemi të kënaqun me zgjedhjen tonë, por pse kjo i pëlqen paekzistueshmënis sonë."

. . . . . .

„Gjithçka i duket te njerzit e zbrazët, e rréjshme, e neveritshme; larg asaj me gjetë në to përsëri ato

magjit e para, prej të cilave zemra e saj ishte mundue aq fort për me u mbrojtë, ajo shef në to jo vetëm mendjelehtsín, rrezikun dhe krenín.''

. . . . . .

Nuk po flas për ndonji luftë epshesh. Gjith ajo frigë për mos me u zbulue e mëshefta! Gjithë aj kujdes për me u ruejtë dinjiteti dhe nderi! Sa shiqimeve të këqija duhet me u shmangë! Sa roje duhet me mashtrue! Gjithë ajo frigë se a do të na jenë besnikë edhe mâ tutje ata, të cilët i kemi zgjedhë për vegla dhe të besuem të dashunis sonë! Sa gjana të pakandshme ndoshta prej atij, për të cilin kemi fllijue ndierin tonë dhe lirin tonë, e në të cilin nuk guxojmë me u ankue! Shtoni të gjitha këtyne ato çastet e tmershme, kur epshi nga pak i dobsuem na len kohë të lirë me ardhë në vedi dhe me ndie tanë pandershmënín e pozitës sonë, çastet kur, zemrës, e cila âsht krijue për kënaqsina mâ të vërteta, i bâhen të mërziçëm idhujt e saj të vërtetë, dhe ajo gjen dënimin e vet në neveritje dhe paqëndrueshmëni. O botë e pazot! Nëqoftëse kjo âsht ajo lumtunija, të cilën ti po na lavdon kaq fort, dhuroji me të adhuruesat e tu dhe, mbasi t'i bâjsh aq të lumtun, dënoji, që u kanë besue aq lehtë premtimeve të tua.''

Më lejoni të ju them edhe këte: kur nji njeri ka mendue në heshtjen e natës për shkaqet që e kanë mashtrue gruen, kur i ka gjetë n'edukatë dhe kur, për me i shprehë, tue mos pasë besim në vërejtjet e veta personale, ka shkue me u kthiellë në burimet që përmenda mâ parë, kur e ka marrë pendën, vetëm mbasi âsht frymzue me mendimet e Boseut dhe Masilonit, më lejoni të ju pyes, vallë, a ka fjalë me të cilën kisha mundë me shprehë habin time, dhimbjen time, që ky njeri po nxirret para gjyqit ndeshkimuer — për disa fragmente të librit të tij, madje për mendimet dhe ndjenjat mâ t'imta dhe mâ të nalta që ka mundë me mbledhë vetë! Kjo âsht ajo që po ju lutem mos me harrue tue marrë parasysh akuzën për shkeljen e moralit fetar. E mandej, nëqoftëse më lejoni, unë do të krahasoj para jush të gjitha këto me ato që unë quej shkelje të moralit, don me thanë, kënaqje epshesh pa idhtsi, pa *ato pikat e mëdha të djersës së ftoftë*, që bijnë prej ballit t'atyne që jepen mbas këtyne epsheve; dhe nuk do të ju përmendi librat e ndryshëm në lidhje me epshet e shfrenueme, në të cilat shkrimtarët janë mundue me ngacmue shqisat, po ju përmendi nji libër, të cilin e kanë dhanë

nëpër gjimnaze si dhuratë, por ju lutem të më lejoni mos me përmendë emnin e auktorit, para se të ju lexoj nji fragment të tij. Qe ky fragment; do të ju jap këtë libër; ky âsht ai ekzemplari, i cili i ka qenë dhanë si dhuratë nji gjimnazisti; mâ tepër më pëlqen me ju dhanë at ekzemplarin e zotni Floberit:

„Të nesërmen më çuen në banesën e saj. Atje ndjeva gjithçka që mund të ngacmojë kënaqjen e epsheve. Nëpër dhomë përhapeshin ernat mâ të kandshme. Ajo ishte shtri në shtratin e rrethuem vetëm me kunora lulesh; ajo ishte shtri ashtu sikur t'ishte mbushë me etje dashunije. Ajo ma zgjati dorën dhe më vuni skaj vehtes. Çdo gjâ në të ishte e ambël, madje edhe veli që ia mbulonte fytyrën. Shifsha format e trupit të saj. Pëlhura e thjeshtë që luente në të, herë tregonte herë mështifte ambëlsít magjike të trupit të saj." Kur pëlhura e thjeshtë ka qenë e shtrueme në kufomë, ju âsht dukë si pamje skandaloze; e këtu ajo âsht shtrue në gruen e gjallë. „Ajo vu re se syt m'ishin pushtue, e kur vërejti se m'ishin ndezë flakë, pëlhura thuese u hoq vetëvetiu; unë pashë të gjitha thesaret e bukuris hyjnore. N' at çast ajo ma shtrëngoi dorën; syt më silleshin në të gjitha anët. „Këso bukurije", brohorita, „ka vetëm Ardasira ime e dashtun! Por zotnat i kam dëshmitarë se besnikija ime ..." Ajo m'u var në qafë dhe më përqafoi fort. Befas dhoma u err, veli i saj u hap dhe ajo më puthi. Kisha dalë menç krejt; flaka e papritun më kaloi dejve dhe m'i ndezi të gjitha shqisat. Mendimi për Ardasirën u largue prej meje. Mbeturina e kujtimit... por kjo më dukej si ndonji andërr... Unë do të... Unë do ta dashunoj mâ tepër se vetë ate. Duert e mija i patën kapë mâ gjijt e saj; ato luejshin si ndër ethe gjithkah; dashunija çfaqej vetëm me tanë flakën, ajo mësyente drejt fitores; vetëm edhe nji moment dhe Ardasira nuk mund të mbrohej mâ."

Kush e ka shkrue këte? Ky nuk âsht madje as auktori i *Heloizës së re*, ky âsht zotni kryetari Monteskie! Këtu nuk ka idhtsi, nuk ka neveritje, çdo gjâ i âsht flijue bukuris letrare, dhe kjo u epet si dhuratë nxansave të retorikës, sigurisht për me u shërbye si shembull kur hartojnë dhe përshkruejnë temat, që u jepen. Monteskie përshkruen në *Letrat persjane* nji pamje, e cila as që mund të lexohet. Fjala âsht për nji grue, të cilën auktori e ven në mes të dy mashkujve, të cilët ia rrëmbejnë njani tjetrit. E vume kështu midis dy

mashkujve, ajo grue, thuese shef andrra të cilat i pëlqejnë shum.

A mjafton kjo, zotni prokuror shtetnuer i perandorit! Mos duhet të ju citoj edhe Zhan Zhak Rusoin në *Rrëfimet* e gjetiu? Jo, unë do t'i them gjyqit vetëm se sikur zotni Merimeu t' ishte nxjerrë para gjyqit për shkak të përshkrimit të vet të karrocës në *Gabimin e dyfishtë*, ai do të lirohej menjiherë. Në librin e tij do të kishim pa vetëm nji vepër artistike, me bukuri të madhe letrare. Ate nuk do ta dënojshin, sikurse nuk po i dënojnë as piktorët apo skulptorët, të cilët nuk kënaqen tue shprehë tanë bukurín e trupit, por edhe të gjitha etjet, të gjitha epshet. Unë nuk shkoj aq larg; unë kërkoj prej jush vetëm që ta pranoni se zotni Floberi nuk e ka teprue në përshkrimet e veta dhe se ka bâ vetëm nji gjâ: e ka përshkrue në mënyrë mjeshtrore pamjen e përbuzjes. Në secilin rresht të librit të vet ai shquen dëshprimin dhe, në vend që t'i japë fund librit me diçka të kandshme, ai i âsht përveshë punës me na paraqitë se si ajo grue, e përbuzun, e lanun, mbasi ka rrënue shtëpín e vet, vdes në mënyrën mâ të tmershme. Me nji fjalë, unë mundem vetëm me përsëritë ate që kam thanë në fillim të mbrojtjes, se zotni Floberi âsht auktor i nji libri të mirë, nji libri, i cili âsht nxitje për virtyte me anë të neveritjes para shkeljes së kunorës.

Tash kam me hetue se a ekziston cenimi i fes. Cenimi i fes, të cilin duhet ta ketë bâ zotni Floberi! E ku shprehet kjo, ju lutem? Zotni prokurorit shtetnuer të perandorit i âsht dukë se ai âsht skeptik. Mund t'i përgjigjem zotni prokurorit shtetnuer të perandorit se mashtrohet. Unë nuk kam me paraqitë këtu kurrfarë predikimi të fes, unë kam për detyrë vetëm me mbrojtë librin dhe prandej kufizohem vetëm në këtë fjalë të thjeshtë. Mirëpo, sa i përket librit, e ftoj zotni prokurorin shtetnuer të perandorit që të gjejë në të çkado që i ngjan cenimit të fes. Ju keni pa se si feja ka hy n'edukatën e Emës, dhe se si ajo fé, e shëmtueme në njimijë mënyra, nuk ka mundë me e ndalë Emën në teposhtzën që e ka tërheqë me vedi. A doni me marrë vesh se me cilat fjalë zotni Floberi flet për fén? Ndëgjoni disa rreshta, të cilët po i marr prej librit të parë në faqen 231, 232, dhe 233.

„Nji mbramje, kur pranë dritares së çelun rrinte dhe shiqonte rojtarin e kishës Letibudua, që krasitte bu-

shin, ajo ndëgjoi menjiherë që binte kumbona e *Falemimëris.*

„Ishte fillimi i prillit, kur lulzojnë lulet e para të pranverës, një erë e vokët frynte mbi hullít e mbjelluna rishtas dhe kopshtet si grat kur stolisen për kremtime verore. Nëpër grilat e murrizit shifej lumi i vogël që vizatonte mbi livadh në bar dredhime endacake. Mjegulla e mbramjes kalonte nëpër plepa pa gjethe tue ua mbulue rrethet me ngjyrë vjollce më të verdha dhe më të tejdukshme se veli më i hollë që ndalej në degzat e tyne. Larg kalojshin gjâja e gjallë; nuk ndëgjoheshin as hapat as të pallunit e tyne; dhe kumbona, tue ra gjithnji, mbushte ajrin me tingllimin e vet të qetë e të dhimbshëm.

„Tue ndëgjue këtë tingull të njillojtë mendja e grues së re i tretej në kujtime të vjetra të rinis dhe jetës në kuvendin e vajzave. Ajo solli në mend shandanat e mëdhej që ngriheshin në Iter përmbi saksijat me lule dhe kubzën me shtylla të vogla. Ajo do të kishte dashtë, si dikur, me tretë në vargun e gjatë të velave të bardhë, që nxihej aty këtu me kapele të motrave murgesha të krrusuna tue lexue uratat e zotit."

Qe se me çfarë fjalësh âsht shprehë ndjenja fetare; e kur njeriu ndëgjon zotni prokurorin shtetnuer të perandorit do të mendonte se skepticizmi gjindet në secilën faqe të librit të zotni Floberit. E ku, ju lutem, mundeni me gjetë këtu skepticizëm?

Zotni prokurori shtetnuer i perandorit: Unë nuk thashë se âsht pikërisht aty.

Avokati Senar: Nëqoftëse nuk ka aty, atëherë ku ka pra? Në shkurtimet tueja, sigurisht. Por qe ku e keni tanë veprën, le të gjykoj gjyqi për të dhe do të shofi se ndjenja fetare âsht theksue me aq fuqi në të saqë akuza për skepticizëm âsht shpifje e plotë. E tash, a do të më lejojë zotni prokurori shtetnuer i perandorit që të them se nuk âsht dashtë me akuzue auktorin për skepticizëm me gjithë at zhurmë e poterë. Të lexojmë më tutje:

„Të dieleve, në meshën e shejtë, kur çonte kryet, shifte fytyrën e dashtun të Virgjineshës së Bekueme Mari, të nrethueme me ret e kaltrueme të kemit, që çohej ngadalë përpjetë. Atëherë e kaplonte njifarë prekje, e ndiente vehten të pafuqishme dhe krejt të lanun si ndonji pupël zogu që rrotullohet në stuhi; dhe ajo shkoi pa vetëdije kah kisha, e gatshme për çdo devot-

shmëni, vetëm që t'ia dorzonte shpirtin e vet, dhe që tanë jeta të humbte në të."

Kjo âsht, zotnij, thirrja e parë fés, për me e ndalë Emën në teposhtzën e epsheve. Ajo ka ra, e mjera, mandej e ka shty me shqelm njeriu, të cilit i âsht dorzue. Ajo gati ka vdekë, ajo çohet përsëri, kthehet në jetë; e tash do të shifni se ç'âsht shkrue (numri i 15 nandorit 1856, faqe 548.

„Njiditë kur në çastin mâ të vështirë të sëmundjes së vet mendoi se po i afrohej fundi kërkoi me u kungue: dhe derisa në dhomën e saj bâheshin përgatitjet për këtë akt të shêjtë, derisa komodinën që ishte e mbulueme me shurupa të ndryshëm, e rregulloishin në vend të lterit, e Felisitea hidhte nëpër dysheme gjeorgjina, Ema ndjeu se si diçka e fuqishme po kalonte nëpër të, diçka që po çlironte prej të gjitha dhimbjeve, prej çdo vërejtje dhe çdo ndijimi. Trupi i saj i ringjallun nuk kërkonte mâ kurrgjâ; fillonte jeta tjetër; i dukej se krijesa e saj, tue u ngritë te zoti... (Shifni se me çfarë fjalësh zotni Floberi flet për gjana të fés,!) „I dukej se krijesa e saj, tue u ngritë te zoti, do të shpërndahej në këtë dashuni si kemi i ndezun, i cili zhdukej si tymi. Shtratin ia lagën me ujt e bekuem; prifti nxuer mantën e bardhë prej lëkurës së shêjtë; dhe gati krejt e hutueme prej kënaqsis ajo zgjati duert për me pranue trupin e shpëtimtarit, i cili i afrohej."

I lutem zotni prokurorit shtetnuer të perandorit, le të më falі për këte, i lutem edhe gjyqit që të më falі, unë po e ndërprej leximin e këtij fragmenti, por po ndiej nevojën me thanë se auktori âsht tue folë kështu dhe me ju theksue se me çfarë fjalësh ai flet për të mësheftën e kungimit të shêjtë; por që gjyqi, para se të vazhdoj me lexue, ta kuptojë vleftën letrare të kësaj pamje, duhet t'i theksoj veçanisht shprehjet që përdor auktori:

„Gati krejt e hutueme prej kënaqsis ajo zgjati buzët për me pranue trupin e shpëtimtarit, i cili i afrohej. Perdet në dhomën e saj fryheshin ngadalë rreth saj si re, e rrezet e qirijve që digjeshin në komodinë, iu dukën si aureola të shkëlqyeshëm. Atëherë ajo uli kryet, sepse iu duk se po ndëgjonte në gjithsi tingujt e harfave engjullore dhe se në qiellin e kaltërt, në nji piedestal të florijtë, e rrethueme me shêjtën me rremba të blertë

palme në dorë, po shifte Atin e shejtë në tanë shkëlqimin e tij, i cili, me shêj dore dërgon në tokë engjujt me krahë të flakët për me e marrë në duert e tyne."

Ai vazhdon:

„Ky vizion i shkëlqyeshëm i mbet në kujtim si diçka mâ e bukur, për të cilën mund t'afrohet, kështu që edhe tash mundohej me e ndie të njajtën gjâ që ndërkaq zgjatte ende, megjithse jo ashtu ekskluzivisht, por ende gjithnji aq i kandshëm dhe i thellë si përpara. Shpirti i saj i lodhun prej egërsis, pushonte mâ në fund në përuljen kristiane, dhe, tue u kënaqë në dobsín e vet, Ema vështronte në vetë vehten rrënimin e vullnetit të vet, gjâ që ia hapte medoemos derën mëshirës hyjnore. Përveç lumtunis ekzistojshin, pra, edhe kënaqsit mâ të mëdha, nji dashuni tjetër, e cila ua kalonte të gjitha dashunive tjera, dashuni e qëndrueshme dhe e pafund, e cila rritet gjithmonë! Ndër mashtrimet e shpresës së vet ajo gjet nji mbretni pastërtije e cila fluturon përmbi tokë, e cila bashkohet me qiellin, dhe të cilën ajo e dëshironte me tanë flakën e dashunis së saj. Ajo bleu tespihët dhe filloi me bajtë hajmalina; dëshiroi që në dhomën e vet, mbi përkresën e shtratit të ketë ndonji relikvie të rrethueme me gurë të çmueshëm që ta puthte për çdo mbramje."

Qe ndjenjat fetare! E nëqoftëse dëshironi me u ndalë për nji çast në mendimin kryesuer t'auktorit kisha me ju lutë që ta ktheni faqen dhe t'i lexoni këta tre rreshta në fragmentin tjetër.

„Ajo pezmatohej kundër rregullave fetare; toni i ashpër i antikujve polemikë nuk i pëlqente për shkak të sulmeve të rrepta kundër njerëzve, të cilët nuk i njifte, e tregimet laike, të përshkueme me elemente fetare, iu dukën të shkrueme me aso mosnjoftje të jetës saqë pak nga pak e larguen prej së vërtetës, për të cilën pritte argumente."

Qe fjalët që përdor zotni Floberi. E tash, ju lutem, vijmë në nji pamje tjetër, në pamjen e lyemjes së fundit. Oh, zotni prokuror shtetnuer i perandorit, sa jeni mashtrue, kur, tue u ndalë te fjalët e para, e keni akuzue të mbrojtunin tim se ka përzie gjanat e shêjta me ato afetare, ndërsa ai âsht kënaqë me përmendë ato shprehje të bukura nga rituali i lyemjes së fundit, në çastin kur prifti prek të gjitha organet e shqisave tona, në çastin

kur, simbas formulës së ritualit, thotë: *Per istam unctionem, et suan piissimam misericordiam, indulgeat tibi Dominus quidquid deliquisti.*

Ju thatë: „Nuk duhet me prekë në gjana të shêjta." Me çfarë të drejte po shtrembnoni ju kuptimin e këtyne fjalëve të shêjta: „Në mëshirën e tij të shejtë Zoti ju faltë të gjitha mëkatet, që keni bâ me sy, shije, vesh, etj.?

Shiqoni, unë do të ju lexoj fragmentin e inkriminuem dhe kjo do të jetë tanë hakmarrja ime. Po marr guximin me thanë hakmarrja ime sepse auktorit duhet me ia nxjerrë hakun. Po, zotni Floberi duhet të dalë prej këtu jo vetëm i liruem prej padis, por edhe me satisfakcion për hakmarje. Ju do të shifni menjiherë se me çfarë lande âsht frymzue ai. Fragmenti i inkriminuem âsht në faqen 271 në numrin e 15 dhetorit, dhe âsht kështu:

„I zbetë si statuja dhe me sy të kuq si gacat, Karli, tue mos qa, nrinte përballë saj në fund të shtratit, ndërsa prifti, tue u mbështetë në nji gjû, murmuronte me zâ t'ulët do fjalë..."

Tanë kjo pamje âsht madhshtore, e leximi i saj i pakundërshtueshëm. Por, qetsohuni, nuk do ta zgjas tepër. Qe tash akuza:

„Ajo ktheu ngadalë kryet dhe u duk qartazi se u gëzue kur pa shtollën e ngjyrë vjollce tue gjetë siguri sht në këtë qetsim të çuditshëm ambëlsín e dikurshme të magjepsjeve të veta të para mistike dhe të vegimit të lumnis s'amshueme që po fillonte.

„Prifti u çue me marrë kryqin; ajo zgjati atëherë qafën si dikush që âsht i etshëm, lëshoi buzët në trupin e zotit-njeri dhe me tanë fuqín e vet të ligshtueme e puthi me puthjen mâ të flakët dashunije që i kishte dhanë ndonjiherë dikujt."

Lyemja e fundit nuk ka fillue ende; mirëpo, mue më kritikojnë për at puthje. Unë nuk do të kërkoj te Tereza e shêjtë të cilën sigurisht e njifni, por kujtimi i së cilës âsht tepër larg, nuk do të kërkoj madje as te Feneloni misticizmin e zojës Gyjom, madje as misticizmat mâ të reja, në të cilat gjej shum arsyena tjera. Nuk do të kërkoj spjegimin e kësaj puthje n'ato shkolla të cilat ju po i shenjoni si kristianizëm senzual; do t'i kërkoj te Bosueti, po, te vetë Bosueti:

„Bahuni i ndëgjueshëm dhe përpiquni që me rastin e kungimit të shêjtë të kaloni në gjendjet e Jezu Krishti, e këto janë gjendjet e bashkimit, kënaqësisi dhe dashunis — tanë Ungjilli e thotë këte. Jezu Krishti don që të jemi me tê; ai don që të kënaqet, don që të kënaqemi me tê. Trupi i tij i shêjtë âsht vendi i këtij bashkimi dhe i kësaj kënaqsije të pastërt: ai ofrohet." Etj.

Po vazhdoj me leximin e fragmentit t'inkriminuem:

„Prifti mandej këndoi *Misereatur*-in dhe *Indulgentiam*-in, ngjeu gishtin e madh të djathtë në voj dhe filloi lyemja: mâ parë e syve, të cilët aq shum dëshirojshin shkëlqimin toksuer, mandej e birave të hundës, të cilat thithshin me aq etje lahorat e freskta dhe ernat e dashunis, mandej gojën që çelej për rrenë, që fshante prej krenaris dhe bëntitte n'ambëlsin epshore, mandej duert që kënaqeshin në prekjet e ambla dhe mâ në fund shputat e kambëve, të cilat kishin qenë dikur aq të shpejta kur vraponte me kënaqë epshet e veta, e që tash nuk do t'ecin mâ.

„Famullitari fshini gishtat, hodhi në zjarm copat e pambukut t'ulun në vaj dhe u ul përsëri afër grues që po vdiste për me i thanë se si duhet të bashkonte tash vuejtjet e veta me vuejtjet e Jezu Krishtit dhe me iu dorzue mëshirës së zotit.

„Kur u dha fund ngushllimeve ai vrapoi me ja shti në dorë qiriun e bekuem, simbolin e lavdis qiellore, me të cilën do të jetë e rrethueme për së shpejti. Por Ema, tepër e dobët, nuk mundte me mbledhë gishtat dhe qiriu do të binte në tokë sikur të mos kishte qenë Burnizieni.

„Ndërkaq ajo tashmâ nuk ishte aq e zbetë dhe fytyra i shprehte njifarë këthiellsije thuese sakramenti e kishte sherue.

„Prifti nuk e lëshoi këtë rast mos me e përmendë këte; madje, ai i tha Bovariut se zoti nganjiherë u zgjat jetën njerëzve kur e shef se kjo âsht e nevojshme për shpirtin e tyne, dhe Karlit iu kujtue ajo ditë kur gjithashtu kishte qenë në vdekje e sipër dhe kishte pranue kungimin e shêjtë. „Ndoshta nuk âsht dashtë me vajtue", mendoi ai.

Tash, kur ndonji grue vdes, dhe kur prifti i jep lyemjen e fundit, kur prej kësaj bâhet nji pamje mistike, dhe kur në përpiknín e ndërgjegjishmë përmendim fjalët e sakramentit të shêjtë, thonë se prekim në gjana të shêjta. Me guxim kemi prekë në gjana të shêjta sepse

me fjalë: *diliquisti per oculos, per os, per aurem, per manus et per pedes* kemi shtue edhe mëkatin që ka bâ secili prej këtyne organeve. Na nuk jemi të parët që kemi shkue kësaj rruge. Zotni Sen Bev, në një libër, të cilin ju e njifni, paraqet gjithashtu nji pamje të lyemjes së fundit dhe qe se si shprehet:

„O, ta merr mendja, mâ së pari syve si shqisës mâ fisnike dhe mâ të gjallë; syve, të cilët shifshin dhe shiqojshin ate që në syt e huej ishte tepër e butë, tepër dinake dhe tepër e vdekshme, që lexojshin dhe lexojshin përsëri ate që âsht tërheqse dhe tepër e dashtun, që derdhshin lot të shkretë për pasunít e paqenme dhe maqinat trathtare, që harrojshin mbramjeve aq herë gjumin tue mendue ato!

„Veshëve gjithashtu, për arsye se ndëgjonte dhe lejonte që t'i flitet ajo që âsht tepër e ambël, tepër ledhatuese dhe mashtruese, për at tingullin që veshi ia rrëmben ngadalë me fjalë mashtruese, pse thith mjaltën që mëshifet në ta.

„Mandej hundës për shkak t'ernave të bukura e t'ambla të pasionueme të mbramjeve të pranverës në fund të pyjeve, për shkak të luleve, që merreshin në mëngjez dhe nuhateshin çdo ditë me gjith at kënaqsi!

„Buzëve për shkak se kanë thanë ate që ka qenë tepër e paqartë ose tepër e hapët, që në disa raste nuk janë përgjegjë ose që disa personave nuk u kanë zbulue kurrgjâ, që në vetmi kanë këndue me zâ tepër t'ambël dhe me lot tepër shum, që kanë pëshpëritë në mënyrë të paqartë, që kanë heshtë!

„Qafës në vend të krahnorit për shkak të magjepsjes lakmuese, simbas shprehjes së zakonshme *(propter ardorem libidinis)*, që, për shkak të dhimbjeve të dashunís për shkak të rivalitetit, për shkak të dridhjes tepër të madhe për ledhatimin njerzuer, për shkak të lotëve, që i zanë fytin e çjerrun, për shkak të të gjithave që e shtijnë zemrën me luejtë ose me u coptue!

„Edhe duerve që kanë shtrëngue dorën, e cila nuk ka qenë e lidhun prej kishës, që kanë pranue lott që kanë qenë tepër të ngrohtë, që kanë fillue ndoshta me shkrue, e nuk i kanë dhanë fund ndonji përgjegje të palejueshme!

„Kambëve që kanë ikë, që u kanë qëndrue shetitjeve të gjata të vetmueme, që nuk janë lodhë mjaf shpejt në bisedat që kanë fillue gjithmonë përsëri!"

Ju nuk i keni ndjekë këto me gjyq. Qe, dy njerëz të cilët, secili në rrethin e vet, kanë marrë të njajtën

gjâ dhe të cilët, secilës shqisë i kanë shtue mëkatin, don me thanë gabimin. Vallë, a do t'u ndalojshit me përdorë fjalët e meshtarit: *Quidquid deliquisti per oculos, per aurem*, etj.?

Zotni Floberi ka bâ ate që ka bâ zotni Sen Bevi, por megjithate nuk âsht plagiator. Ai ka shfrytzue të drejtën që i takon çdo shkrimtari, me i shtue asaj që ka thanë ndonji shkrimtar tjetër me plotsue nji temë. Pamja e fundit në romanin *„Madame Bovary"* âsht shkrue si dhe çdo studim i këtij tipi, me ndihmën e dokumentave fetare. Zotni Floberi ka përshkrue pamjen e fundit të lyemjes tue përdorë librin që i ka dhanë uha nji mik i tij, prifti i ndershëm, i cili e ka lexue at pamje dhe e ka prekë deri në vaj, e i cili as që ka mendue se me të mund të fyhej shêjtnija e fés. Ky libër mban titullin: „Spjegimi historik dogmatik, moral, liturgjik dhe kanonik i katekizmit me përgjigjet në vërejtjet e marruna prej shkencave kundërfetare, prej zotni abatit Ambrua Gijua, famullitarit të kishës Notër-Dam-dy-Prenë Mans, botimi i gjashtë," etj., vepër kjo të cilën e ka lejue Hirsija e tij kardinali Guse, hirsit e tyne ipeshkvit dhe arqipeshkvit e Mansit, të Turit, Bordos, Kolonjit etj., libri i tretë, të cilin e ka shtypë në Mans Karl Manuaje në vjetin 1851. Ju, pra, do të shifni se n'at libër, sikurse keni pa te Bosueti, parimet dhe deridiku tekstin e fragmenteve, të cilat po i inkriminon zotni prokurori shtetnuer i perandorit. Nuk due me citue tash zotni Sen Bevin, artistin dhe, andrruesin letrar, por ndëgjoni, çka na thot vetë Kisha:

„Lyemja e fundit mundet me i kthye trupit shëndetin, nëqoftëse i shërben lavdit të zotit..." e prifti thotë se kjo ndodh shpeshherë. Qe tash rituali i lyemjes së fundit:

„Prifti i drejtohet të sëmundit me nji vërejtje të shkurtë, nëqoftëse âsht i aftë me e ndëgjue, që ta përgatisi me marrë me dinjitet sakramentin, të cilin do t' ia japë.

„Prifti i jep mandej të sëmundit lyemjen e fundit me thupër ose me majen e gishtit të madh të djathtë, të cilin çdo herë e ngjyen në vaj për të pafuqishmit. Këtë lyemje duhet me e bâ sidomos në pesë pjesë të trupit të cilat natyra e njeriut i ka dhanë si organe të shqisave nëpër sy, veshë, bira të hundës, gojë dhe duer.

„Derisa prifti bân lyemjen (na u jemi përmbajtë pikë për pikë udhzimeve të meshtarit, na e kemi kopjue), ai thot fjalët që i përgjigjen kësaj.

„Syve në kapakët e lëshuem: Me këtë lyemje të shêjtë të fundit dhe me mëshirën e vet hyjnore, le të ju falë zoti të gjitha mëkatet, që keni bâ me sy. I sëmundi n'at çast duhet t'i përbuzi të gjitha mëkatet që ka bâ me sy: gjithë ato shiqime të pahieshme, gjithë ato kureshtje të dënueshme, gjith ato libra të lexueme që kanë shkaktue te ai shum mendime kundër fes dhe moralit."

Çka ka bâ zotni Floberi? Ai ka shti në gojë të priftit, tue bashkue të dy pjesët, atê që duhet të jetë në mendimet e tij, e në të njajtën kohë edhe në mendimet e të sëmundit. Ai shkurt i ka kopjue.

„Veshëve: Me këtë lyemje të shêjtë të fundit dhe me mëshirën e vet hyjnore Zoti ju faltë të gjitha mëkatet, që keni bâ me shqisën e të ndëgjuemit. I sëmundi duhet me përbuzë në këtë çast përsëri të gjitha gabimet që ka bâ tue ndëgjue me kënaqsi thashethanjet, shpifjet, bisedat e pahieshme, kangët e paturpshme.

„Birave të hundës: Me këtë lyemje të shêjtë të fundit dhe me mëshirën e vet të madhe Zoti ju faltë të gjitha mëkatet që keni bâ me shqisën e të nuhatunit. N'at çast i sëmundi duhet t'i përbuzi përsëri të gjitha mëkatet që ka bâ me shqisën e të nuhatunit: çdo kërkesë të lakmueshme dhe të bukur t'erës, tanë lakmín e epsheve, të gjitha ernat e palejueshme, që ka thithë.

„Gojës, buzëve: Me këtë lyemje të shêjtë të fundit dhe me mëshirën e vet bujare Zoti ju faltë të gjitha mëkatet, që keni bâ me shqisën e shijimit dhe me fjalë. I sëmundi duhet me përbuzë në këtë çast përsëri të gjitha mëkatet që ka bâ tue folë mallkime dhe fjalë kundër zotit... me pamatunín e vet kur ka hangër e ka pi...

„Duerve: Me këtë lyemje të shêjtë të fundit dhe me mëshirën e vet të madhe Zoti ju faltë të gjitha mëkatet që keni bâ me shqisën e të prekunit. I sëmundi në këtë çast duhet të përbuzi të gjitha vjedhjet, të gjitha padrejtsít për të cilat ka qenë ndonjiherë fajtuer, të gjitha lirit pak a shum të dënueshme që i ka dhanë vehtes... Priftn'it marrin lyemjen anës s'epërme të dorës, sepse në shuplaka e kanë marrë në çastin e veshjes, e të sëmundët tjerë në shuplaka të duerve.

„Kambëve: Me këtë lyemje të shêjtë të fundit dhe me mëshirën e vet shpirtamadhe Zoti ju faltë të gjitha mëkatet që keni bâ tue ecë. I sëmundi duhet të përbuzi në këtë çast përsëri gjithë hapat që ka bâ në rrugën e jetës së shfrenueme t'epshit, në shetinat aq skandaloze, në takimet aq të dënueshme... Lyemja e kambëve bâhet anës s'epërme të kambës, ose shputave të kambëve,

si të jetë më lehtë dhe më përshtatshëm për të sëmunden, edhe simbas zakonit të peshkopatës përkatse. Praktikë më e rendomtë âsht, si duket, që kjo lyemje të bâhet shputave të kambëve.

„Më në fund krahnorit (zotni Sen Bevi ka kopjue, na nuk e kemi bâ këte, sepse fjala âsht për krahnorin e nji grueje). *Propter ardorem libidinis, etj.*

„*Krahnorit:* Me kët lyemje të shêjtë të fundit dhe me mëshirën e vet shpirtmadhe Zoti ju faltë të gjitha mëkatet që kani bâ në magjepsjen lakmuese. I sëmundi duhet me përbuzë në këtë çast përsëri të gjitha mendimet dhe dëshirat mëkatare të cilave u âsht dhanë, të gjitha ndjenjat e urrejtjes dhe të hakmarrjes që ka ushqye në zemër.

E simbas Meshtarit do të kishim mundë me folë edhe për diçka tjetër e jo vetëm për krahnuer; por Zoti e din se çfarë pezmatimi të shêjtë do të kishim shkaktue te zotni prokurori shtetnuer i perandorit sikur të kishim folë për kofshat.

„*Kofshave (ad lumbos):* Me kët lyemje të shêjtë të fundit dhe me mëshirën e vet të madhe Zoti ju faltë të gjitha mëkatet që keni bâ me lëvizjet e pashfrenueme të trupit."

Sikur t'i kishim thanë na këto fjalë, vallë me çfarë bumbullimash do të kishit provue me na shkatrrue, zotni prokuror shtetnuer i perandorit! Ndërkaq, Meshtari shton: „I sëmundi duhet të përbuzi në këtë çast përsëri gjith ato kënaqsi të palejueshme, të gjitha ato ambëlsi senzuale..."

Qe se çka thot Meshtari, e patë fragmentin e inkriminuem, në të cilin nuk ka kurrfarë përqeshje, çdo gjâ në të âsht serioze dhe tronditse. Po ju përsëris, ai që ka dhanë të mbrojtunit tim këtë libër dhe që ka pá se si e ka përdorë ai këte, ka shtrëngue dorën me lot në sy. Po e shifni, pra, zotni prokuror shtetnuer i perandorit, sa e guximshme — mos ta përdori shprehjen e cila për me qenë e përpiktë, do t'ishte më e rreptë — âsht akuza se kemi prekë në gjana të shêjta. Ju po shifni tash se na nuk kemi përzie gjanat afetare me ato të shêjta, kur bri secilës shqisë kemi shenue mëkatin që bâhet me të, sepse këto fjalë i përdor edhe vetë Kisha.

A t'i theksoj tash edhe imtsinat tjera t'akuzës për cenimin e fés? Qe çka po më thot prokurorija shtetnore: „Ju keni cenue jo vetëm fén por edhe moralin e të gjitha kohëve; ju keni fye vdekjen!" Si e paskam fye unë kështu vdekjen? Vallë, a pse në momentin kur vdes

kjo grue, kalon rrugës nji njeri, të cilin ajo e ka takue shpeshherë tue lypë skaj karrocës, me të cilën kthehej prej takimeve imorale, nji i verbët të cilin kjo e shifte rendomë, nji i verbët i cili këndonte kangën e vet, derisa karroca ngjitej ngadalë shpatit, të cilit ajo ia hidhte nji monedhë, dhe prej çfaqjes së të cilit ajo tmerrohej. Ky njeri kalon rrugës; dhe në çastin kur mëshira e zotit i fal ose i premton faljen fatzezes, e cila me vdekje aq të tmershme lanë fajet e jetës së vet, çfaqet përqeshja njerzore në formë kange, e cila ndëgjohet nën dritare. O zot! Ju mendoni se kjo âsht ndonji shamje; por zotni Floberi nuk ka bâ kurrgjâ tjetër veçse ate që kanë bâ Shekspiri dhe Gete, të cilët, në çastin vendimtar të vdekjes. nuk lanë pa përzie ndonji kangë, qoftë vajtimi qoftë përqeshjeje, e cila ia kujton atij që shkon n'amshim ndonji kënaqsi, të cilën nuk do ta gëzojë mâ ose ndonji mëkat, të cilin ka me e lá.

Të lexojmë:

„Përnjimend, ajo shiqoi rreth vehtes ngadalë si dikush që zgjohet prej gjumit; mandej me zâ të qartë kërkoi pasqyrën e vet dhe mbet e krrusun mbi të nji kohë derisa disa pika të mëdha lotsh nuk i rrodhën prej syve. E atëherë hodhi kryet me nji të fshame dhe ra në jastëk.

„Kirahnori filloi n'at çast me iu frye befas."

Nuk mundem me lexue, unë jam sikurse Lamartini: „Simbas mendimit tim lamja e fajeve ia kalon së vërtetës..." Por megjithate nuk kam mendue se jam tue bâ ndonji vepër të keqe, zotni prokuror shtetnuer i perandorit, tue u lexue këto faqe bijave të mija të martueme, bijave të ndershme, të cilat kanë pa shembuj të mirë dhe marrë mësime të mira dhe të cilat, nuk kanë qenë kurr t'udhzueme me ndonji gjâ të pavend jashtë rrugës mâ të rreptë, jashtë gjanave që munden dhe duhet të ndëgjohen... M'âsht e pamundun me vazhdue këtë lexim, do t'u përmbahem rreptsisht fragmenteve t'inkriminueme:

„Sa mâ i fortë bâhej rektimi (Karli rrinte n'anën tjetër të shtratit, ky njeri, të cilin ju nuk e shifni kurr, dhe i cili âsht aq i mrekullueshëm) dhe sa mâ i fortë bâhej rektimi, aq mâ shpejt prifti rendonte me duer të hapuna lutjet, të cilat përziheshin me dënesjen e çjerrun të Bovariut, dhe nganjiherë dukej se të gjitha humbshin në murmuritjen e çjerrun të fjalëve latine, të cilat kumbojshin si tingllima e kumbonës për të vdekun.

„Befas në kalldrem u ndëgjue rraptima e këpucëve të randa e trokitja e shkopit dhe nji zâ i çjerrun këndoi :

Shpesh dit'e ngrohët e për bukuri
Te vajza ndjell andrrën për dash'ni.

„Ema u drejtue si ndonji kufomë e ngjallun artificialisht me flokë të lëshuem, sy të shtangun, gojë të hapun :

Të lashtat e verës m'e mbledhë sa mâ shkathtë,
Po ata kallij që kosa n'kambë s'i len,
Naneta jonë përkulet në shtat
Kah braza që dhurata na bjen.

— „I verbti! — klithi ajo.

„Ema filloi me qeshë me nji të qeshun të tmershëm, të marrë dhe dëshprues sepse iu duk se po shifte fytyrën e tmershme të lypsit, që kishte dalë para saj n'errsinën e përjetshme si ndonji dordolec.

At dit' era fryni shum rreptë
Dhe fundin e shkurtë e çoi lehtë.

Nji ngërth e rrëxoi përsëri në jastëk. Të gjithë iu afruen. Ema nuk ishte mâ."

Shifni, zotni, në këtë çast vendimtar kujtimi i gabimit të saj dhe bremjes së ndërgjegjes me të gjitha ato që janë në të mâ të mira dhe mâ të tmershme. Nuk âsht kjo ndonji dëshirë me vedi e artistit i cili vetëm don me bâ ndonji kontrast pa dobi dhe pa mësim; iky âsht i verbti, të cilin ajo e ndëgjon tue këndue në rrugë at kangë të tmershme, ai i njajti i verbët, i cili këndonte këtë kangë të njajtë, kur ajo kthehej prej takimeve imorale krejt e skuqun dhe e paturpshme; ky âsht i verbti, të cilin e shifte me rastin e çdo takimi të këtillë; iky âsht ai i verbti, i cili e ndiqte me kangën dhe me imponueshmënín e tij; ky âsht ai që në momentin kur âsht me të mëshira e zotit vjen si mishnim i pezmatimit njerzuer, i cili e ndjek edhe në çastin vendimtar të vdekjes! Edhe kjo na quhet cenim i moralit publik! Unë, përkundrazi, mundem me thanë se ky âsht nderimi i moralit publik, dhe se nuk ka kurrgja mâ të moralshme se kjo; mundem me thanë se në këtë libër âsht paraqitë gjallnisht edukata e shëmtuet, se ajo âsht marrë prej jetës së vërtetë, prej trupit të gjallë të shoqnis sonë, dhe se auktori me çdo lëvizje të pendës

na bân këtë pyetje: „A ke bâ ate që âsht dashtë të bâjshe për edukimin e bijave tueja? Feja, që u ke dhanë, a âsht kjo ajo fe që mundet me i përkrahë në stuhít e jetës ose kjo âsht vetëm nji grumbull bestytnish fizike, i cili i len pa mbështetje, kur stuhija tërbohet? A i ke mësue se jeta nuk âsht realizimi i andrrave mashtruese, se kjo âsht diçka e thatë, me të cilën duhet me u pajtue? A u ke mësue këte? A ke bâ ate që ke pasë për detyrë me bâ për lumtunín e tyne? A u ke thanë: „Fëmij të mjerë, jashtë rrugës që ju kam shënue, në kënaqsít që keni për qëllim, ju pret vetëm urrejtja, përbuzja, largimi prej shtëpis, shqetsimi, turbullimi, shkapërderdhja, turbullimet, sekuestrimi..." Dhe shiqoni, a i mungon diçka kësaj pamje? Përmbaruesi gjyqsuer âsht atv. aty âsht edhe Ebreji, i cili ka shitë për me kënaqë hiret e kësaj grueje, mobiljet janë të sekuestrueme, për së shpejti do të bâhet edhe shitja; e burri nuk din kurrgjâ. Grues fatkeqe nuk i mbetet tjetër veçse me vdekë!

Por, prokurorija shtetnore thot se vdekja e saj âsht vullnetare, kjo grue vdes në çastin që ka zgjedhë vetë.

Por a ka mundë me jetue? Vallë, a nuk ka qenë e dënueme? Vallë a nuk ka ra në shkallën mâ t'ulët të turpit dhe t'ultsis?

Po, në sqenat tona paraqiten grat, të cilat kanë shkue rrugës së gabueshme, grat e bukura, të qeshuna, të lumtuna dhe nuk po due me folë se çka kanë bâ. *Questum corpore fecerant*[1]). Unë do të kufizohem me thanë vetëm këte. Kur na paraqet se si janë të lumtuna, sharmante, të mëveshuna në musull, si u zgjasin dorën e bukur kontave, markizave, dukave, dhe si edhe vetë bâjnë emnat e markizeve dhe dukeshave, atëherë ju e queni këte respektim të moralit publik. E ai që ju përshkruen gruen që shkel kunorën se si vdes, atëherë ai ka bâ shkeljen e moralit publik!

Ndëgjoni, unë nuk do të them se iky nuk âsht mendimi juej, që keni shprehë ju, sepse ju e keni shprehë, por ju keni ra nën nji paragjykim të madh. Jo, ju si burrë, si babë i familjes, si njeri, i cili këtu para nesh, jo ju, kjo nuk âsht e mundun, ju nuk do të kishit thanë kështu, sikur mos të kishit qenë të preokupuem prej akuzës dhe nji mendimi të formuem qysh mâ parë, ju nuk kishit me ardhë e me thanë se zotni Floberi âsht auktor i nji libri të keq. Po, sikur t'i ishit lëshue

[1]) Shitshin trupin e vet. (Shënim i përkth.)

frymzimit tuej, çmimi juej do t'ishte njisoj si i imi, nuk mendoj nga pikëpamja letrare, n'at pikëpamje munden me ndryshue qëndrimet tona, por nga pikëpamja e moralit dhe e ndjenjës fetare, ashtu si e kuptoni ju dhe si kuptoj unë.

Na thanë edhe këte se e kemi paraqitë nji famullitar materialist. E kemi marrë famullitarin ashtu sikurse e kemi marrë bashkëshortin. Nuk âsht ky ndonji prift i veçantë, por nji prift i rendomtë, famullitar i katundit. Njisoj sikurse nuk e kemi fye askend dhe as nuk kemi shprehë asnji ndjenjë, asnji mendim, i cili do të kishte mundë me fye bashkëshortin, gjithashtu nuk kemi fye as priftin, i cili âsht aty. Për këte, vetëm edhe nji fjalë.

A doni me ju paraqitë librat në të të cilat priftnit luejnë rol të mjerë? Merrni *Gil-Blasin*, *Kanonikun* e Balzakut, *Kishën e zojës së bekueme* në Paris të Viktor Ygos. Nëqoftëse doni priftnit që turpnojnë priftnit, gjeni në ndonji vend tjetër, në *Zojën Bovari* nuk do t'i gjeni. Çka tregova unë kështu? Nji frift katundi i cili bân detyrën e famullitarit të katundit sikurse âsht edhe zotni Bovariu — njeri i thjeshtë. Vallë, mos e kam paraqitë si njeri të shfrenuem, si njeri të lakmueshëm grykës dhe pijanec? Nuk kam thanë asnji fjalë për këte. E kam paraqitë tue krye detyrën e vet jo me ndonji inteligjencë mâ të naltë, por ashtu si kënkon natyra e tij. E kam prû në lidhje me të dhe në gjendje të grindjes gati të përhershme nji tip, i cili do të jetojë sikurse ka jetue edhe vepra e zotni Prudomit — sikurse do të jetojnë edhe disa vepra tjera të kohës sonë, të cilat janë ashtu të studjueme dhe të vërteta sa që âsht e pamundun me i harrue, e ky âsht barnatori i katundit, volterion, skeptik, i pafe, njeri i cili gjithmonë grindet me famullitarin. Por në këto grindje me famullitarin, i cili pëson gjithmonë disfatë dhe âsht i tallun dhe i përqeshun? Ky âsht Omeu, ai ka rolin mâ qesharak, sepse ai âsht mâ i vërteti, ai, i cili e paraqet mâ së miri kohën tonë skeptike, nji mendjemadh, të cilin e quejnë urrejtës të priftënve. Më lejoni të ju lexoj edhe faqen 206. Bujtinarja i ofron dicka famullitarit të vet:

„Ç'urdhnoni, zotni famullitar? — pyeti bujtinarja, tue marrë përmbi oxhak nji nga shandanat bakri që ishin rendue aty me qirat e tyne të mëdhej; — a doni me pi ndonjisend? Pak liker me trush serezi, nji gotë venë?

„Prifti e falënderoi me njerzi. Kishte ardhë me kërkue çadrën që kishte harrue para pak kohe në kuvend t'Ernemontit dhe, mbasi i qe lutë zojës Lëfransua me ia çue në banesë, kah mbramja doli dhe shkoi në kishë ku binte kumbona për *Falemimërin.*

„Kur nuk ndëgjoi mâ në rrugë zhurmën e këpucëve të tij, barnatori bâni vërejtje tue thanë se prifti pak përpara nuk kishte pasë sjellje të mirë. Kjo që nuk kishte pranue me u freskue pak iu duk si nji nga hypokrizit mâ neveritse, sepse të gjithë priftnat pijnë, kur nuk i shef kush, dhe përpiqen mbi të gjitha me kthye kohën e të dhetave.

„Bujtinarja muer me mbrojtë famullitarin e vet:

„— Mâ në fund, ai do të hidhte mbas shpine katër vetë si ti. Vjetin e kaluem u ka ndihmue njerëzve tanë me shti kashtën, ai ka bajtë deri në gjashtë duej përnjiheri, kaq âsht i fortë!

„— I lumtë! — tha barnatori. — Çonjanu, pra vajzat tueja për rrëfim trimave të tillë. Unë, po t'isha në vend të qeveris, do t'urdhnojsha që priftave t'u nxirret gjaku njiherë në çdo muej. Po, zoja Lëfransua, për çdo muej nga nji flebotomi për dobi të sigurimit publik dhe të moralit!

„Heshtni, pra, zotni Ome, ju s'paskeni zot! Ju s'paskeni fé!

Barnatori u përgjegj:

„— Po, kam fé, kam fén time dhe e kam mâ të madhe se ata të gjithë, me ceremonín e tyne qesharake dhe marrinat e tyne! Përkundrazi, unë e adhuroj Zotin! Unë besoj në qenjen mâ të naltë, në nji krijues cilido qoftë, krejt njisoj për mue, që na ka qitë në këtë botë që t'i kryejmë detyrat tona si qytetarë dhe si prindë, por nuk kam nevojë me shkue në kishë që t'i puthi pjatat e argjenta dhe t'i mbajë me të hollat e xhepit tim nji mori palaçosh që ushqehen mâ mirë se na. Sepse, Zoti mund të nderohet edhe në nji pyll, në nji arë, ose tue soditë kupën e qiellit, sikurse bâjshin të vjetrit. Zoti im âsht ai Zoti i Sokratit, i Franklinit, i Volterit dhe i Berangerit! Unë jam për fén e Vikarit të Savojës dhe për parimet e pavdekshme të vjetit 1789. Prandej unë nuk e pranoj Zotin si ndonji mixhok që me shkop në dorë shetit nëpër kopshtin e tij qiellluer, që i vendos miqt e vet në bark të balenave, vdes tue nxjerrë nji klithmë dhe ngjallet mbas tri ditsh; këto janë gjana-

që s'kanë asnji kuptim në vetvehte dhe që janë krejt në kundërshtim, mâ në fund me të gjitha ligjet e fizikës — dhe kjo vërteton se priftnit janë qelbë gjithmonë në padijenín e turpshme, kur përpiqen me përbi bashkë me vehten e tyne gjithë popujt.

„Ai heshtii tue kërkue me sy rreth vehtes ndëgjuesa, sepse në ngazllimin e tij barnatori kishte mendue për nji çast se ishte mu në mes të këshillit bashkiak. Por, bujtinarja nuk e ndëgjonte mâ."

Ç'kemi këtu? Nji dialog, nji pamje, që hasim përherë, kur Omeu ka rastin me folë për priftnit.

E tash ka dicka edhe mâ të mirë në fragmentin e fundit në faqen 271.

„Kujdesin e përgjithshëm e tërhoqi paraqitja e famullitarit Burnizien, i cili kalonte pranë piacës me vojin e shêjtë.

„Omeu, i dêjë në pikëpamjet e veta e krahasoi priftin me korbat, të cilët i tërheq era e të vdekunit; vetëm me i shique priftnit nuk i pëlqente sepse manta e priftit ia kujtonte çarshafin e të vdekunit dhe ai urrente njanën tue u frigue nga pak prej të dytës.

Miku ynë i vjetër, ai që na ka uhajtë katekizmin, ka qenë shum i magjepsun me këtë fragment; na ka thanë: „Kjo âsht nji e vërtetë frapante; kjo âsht me të vërtetë pasqyra e urrejtsit të priftënve, të cilit „manta e priftit ia kujton çarshafin e të vdekunit, dhe i cili urren njanën tue pasë frigë nga pak prej të dytës". Ky âsht i pafé dhe e ka urrejtë mantën, pak ndoshta nga afetarizmi, por shum mâ tepër pse ia kujtonte çarshafin e të vdekunit.

Më lejoni, që t'i paraqes shkurtimisht të gjitha këto.

Unë mbroj njerïun i cili, me pasë hasë në ndonji kritikë letrare për dukjen e jashtme të librit të vet, për ndonji shprehje, për hollsit e tepërta, për nji çashtje ose nji tjetër, do të kishte pranue at kritikë letrare me gjithë zemër. Por, kjo që po e akuzojnë për cenimin e moralit dhe të fes, nuk âsht e mundun me e habitë mjaft zotni Floberin! Dhe ai proteston këtu para jush me tanë habitjen dhe me tanë fuqín e vet kundër nji akuze të tillë.

Ju nuk jeni ata që gjykojnë librat në bazë të disa rreshtave, ju jeni ata që para së gjithash gjykoni për kuptimin dhe përpunimin e veprës dhe që do t'i bâni vehtes të njajtën pyetje me të cilën e kam fillue unë

mbrojtjen time dhe me të cilën edhe po i jap fund kësaj: „Vallë, a shkakton leximi i librit të këtillë dashuni apo urrejtje ndaj mëkatit? Kjo lamje e tmershme e fajit, vallë, a nuk shtyn, a nuk nxit kah virtytet? Leximi i këtij libri nuk mundet me ju bâ përshtypje tjetër veçse aso përshtypje që na ka bâ neve, në të vërtetë, se ky libër âsht i mrekullueshëm në tansi dhe se pa kurrfarë të mete i ka edhe hollsit. Tanë letërsija klasike na ka autorizue për pamjet dhe ngjarjet që janë shum mâ të lira se ato që i kemi lejue na vetë vehtes. Na, pra, kemi mundë me marrë shembull prej saj, por na nuk kemi bâ kështu. Na i kemi imponue vehtes matunín dhe ju do ta merrni parasysh këte. Nëqoftëse zotni Floberi me këte apo me at fjalë edhe e ka kalue kufinin, të cilin ia ka imponue vetë vehtes, unë nuk kisha pasë se çka me ju thanë tjetër vetëm me ju kujtue se kjo âsht vepra e tij e parë. Por kisha me ju thanë se edhe sikur t'ishte mashtrue, gabimi i tij nuk do t'ishte i damshëm për moralin publik. E me këte që e keni nxjerrë para gjyqit — ate, të cilin tash po e njifni pak me anë të librit të tij, ate të cilin tashma edhe po e doni nga pak, jam i sigurtë në këte, dhe të cilin do ta dojshit edhe mâ tepër sikur ta njifshit mâ mirë — ai âsht përnjimend mjaft i dënuem, ai âsht tashmâ edhe tepër fort i dënuem. Ju e keni tash radhën me vendosë. Ju e keni çmue librin në tansi dhe n'imtsina; nuk âsht e mundun që të jeni dymendjesh.

AKTGJYKIMI

Nji pjesë të procesit kryesuer Gjyqi ia kushtoi në tetë ditë e fundit shqyrtimit t'akuzës së ngrehun kundër zotnijve Leon Loren-Pishatit dhe Ogyst-Aleksis Pileut, të parit si redaktor përgjegjës e të dytit si botues të revistës së përkohshme *Revue de Paris*, dhe zotni Gystav Floberit, letrar, që janë t'akuzuem që të tre: 1. Loren-Pishati që në vjetin 1856, tue botue në numrat prej 1 deri më 15 dhetuer të revistës *Revue de Paris* fragmentet e romanit me titull *Zoja Bovari*, e sidomos fragmentet e ndryshme që në faqet 73, 77, 78, 272, 273, ka bâ delikt kundër moralit publik e fetar dhe dokeve të mira, 2. Pileu dhe Floberi, që, Pileu tue shtypë për botim, e Floberi tue shkrue dhe dorzue Loren Pishatit për botim të fragmenteve të përmenduna mâ parë të romanit me titull *Zoja Bovari*, kanë ndihmue vetëdijshëm Loren-Pishatin në veprimet, që kanë përgatitë, lehtsue dhe realizue deri në fund deliktet e përmenduna mâ sipër, dhe që në këtë mënyrë janë bâ pjesëmarrsa në deliktet e përmenduna, që janë parapa me nenin 1 dhe 7 të Ligjit të 17 majit 1819 dhe të nenit 59 e 60 të Kodit penal.

Akuzën e ka përfaqsue zotni Pinari, zavendës prokurori shtetnuer i perandorit.

Gjyqi, mbasi ndëgjoi avokatin Senar, mbrojtsin e zotni Floberit, avokatin Demár, mbrojtsin e zotni Pishatit dhe avokatin Faver, mbrojtsin e shtypshkrojsit, e shtyni shpalljen e aktgjykimit për mbledhjen e soçme (7 fruer), e cila âsht sa vijon:

„Meqenëse Loren-Pishati, Gystav Floberi dhe Pileu janë pandehë se kanë bâ delikt kundër moralit publik e fetar dhe dokeve të mira; i pari, si nisës, që ka botue në revistën e përkohshme *Revue de Paris*, ku ai âsht kryeredaktor, e në numrat e 1 dhe 15 tetorit,

1 e 15 nandorit dhe 1 e 15 dhetorit 1856 ka botue romanin me titull *Zoja Bovari,* Gystav Floberi dhe Pileu, si pjesëmarrsa, i pari tue dhanë dorëshkrimin, e i dyti tue shtypë romanin e përmendun;

Meqenëse romani, për të cilin âsht fjala, dhe i cili ka afër 300 faqe, në frymën e dispozitës për dërgimin para gjyqit penal, ka fragmentet e shenjueme në faqet 73, 77, dhe 78 (numri i 1 dhetorit) dhe në faqet 271, 272 dhe 273 (numri i 15 dhetorit);

Meqenëse fragmentet e inkriminueme, kur të shqyrtohen ndamas dhe veç e veç, përnjimend kanë qoftë shprehje qoftë pamje, qoftë edhe ngjarje, të cilat nuk i pranon shija e mirë, dhe të cilat kanë aso natyre që fyejnë ndjenjën bashkëshortore që meriton respekt e nderim;

Meqenëse të njajtat vërejtje mund të bâhen përpiknisht edhe në lidhje me fragmentet tjera, që nuk janë përfshi me dispozitën për paraqitjen para gjyqit, e që në pamje të parë duken si me paraqitë teorina që nuk do t'ishin mâ pak në kundërshtim me doket e zakonet e mira, që përbâjnë temelin e shoqnis dhe të respektit që u detyrohemi riteve mâ të nalta fetare;

Meqenëse për arsyena të ndryshme vepra që i âsht dorzue gjyqit meriton nji qortim të rreptë, sepse detyra e letërsis duhet të jetë me ngritë dhe me përtri shpirtin me ushqimin e arsyes dhe fisnikimin e shprehís mâ tepër se me neveritjen ndaj veseve dhe me paraqitjen e jetës së shfrenueme seksuale, që mund t'ekzistojnë në shoqni;

Meqenëse t'akuzuemit, e sidomos Gystav Floberi, hedhin poshtë vendosmënisht akuzën kundër tyne tue thanë se romani i paraqitun para gjyqit ka qëllim kryekëput moral, se auktori para së gjithash ka pasë për qëllim me paraqitë rreziqet që dalin prej edukatës, e cila nuk i përshtatet ambientit, në të cilin njeriu âsht i detyruem me jetue, dhe se, i primë prej këtij mendimi, e ka paraqitë gruen, protagonistin e romanit të vet, se si âsht fatkeqe për pozitën e vet modeste, në të cilën e ka vendosë fati, se si harron detyrat amnore, e mandej len mbas dore edhe detyrat e bashkëshortes tue shti në shtëpín e saj dalngadalë shkeljen e kunorës dhe shkatrrimin e tue i dhanë fund jetës së vet në mënyrën mâ të mjerë me vetëvrasje, mbasi ka kalue nëpër të gjitha shkallët e përbuzjes mâ të plotë dhe ka ra deri në shkallën e vjedhjes;

Meqenëse mendimi kryesuer, padyshim në parim moral, âsht plotsue medoemos në zhvillimin e vet me njifarë ashpërsije në mënyrën e paraqitjes dhe matunín e kujdesshme, sidomos përsa i përket paraqitjes së pamjeve dhe ngjarjeve, të cilat auktori, simbas planit të tij, ka pasë me i paraqitë para opinionit publik;

Meqenëse nuk âsht e lejueshme që me pretekst përshkrimi të karakterit ose të ngjyrës lokale të paraqiten në devijimet e tyne veprimet, fjalët dhe sjelljet, të cilat auktori i ka vû vehtes për detyrë me përshkrue; që nji sistem i këtillë, i zbatuem në shpirtin e njeriut si dhe në prodhimet e arteve të bukura, do të çonte drejt nji realizmi, i cili do t'ishte mohim i së bukurës dhe së mirës dhe i cili, tue krijue vepra, njisoj fyese për shiqim sikurse për shpirt, do të bânte vazhdimisht cenime të moralit publik dhe të dokeve të mira;

Meqenëse ikjo ka kufi, të cilët madje as letërsija mâ e lehtë nuk guxon me i kalue, e për të cilët zotni Floberi dhe t'alkuzuemit tjerë thuese nuk kanë pasë mjaft kujdes;

Por, meqenëse vepra, auktor i së cilës âsht Floberi, vepra, e cila, si duket, âsht punue nji kohë të gjatë dhe megjithmend nga pikëpamja letrare dhe nga pikëpamja e studimit të karakterëve; meqenëse fragmentet, të cilat i tregon dispozita për paraqitjen para gjyqit, sadoqë meritojnë të qortohen, janë të pakta, nëqoftëse krahasohen me veprën në tansi; meqenëse ato fragmente, qoftë përkah idét që paraqesin, qoftë përkah situatat që vejnë në dukje, hyjnë në kuadrin e karaktereve që ka dashtë me përshkrue auktori, njimend tue i zmadhue dhe tue i përshkrue me realizëm vulgar e shpeshherë edhe skandaloz;

Meqenëse Gystav Floberi deklaron vendosmënisht se nderon doket e mira dhe gjithçka që ka të bâjë me moralin fetar; se nuk duket se libri i tij, si disa vepra tjera, âsht shkrue me të vetmin qëllim që t'i kënaqë epshet shqisore, frymën e shfrenimit dhe të jetës së lirë seksuale, ose se përqesh gjanat, të cilat të gjithë duhet me i nderue mbi të gjitha;

Se ka gabue vetëm që nganjiherë ka qitë mbas menç rregullat, të cilat nuk duhet t'i harrojë kurr asnji shkrimtar, i cili don me ruejtë autoritetin e vet si shkrimtar, dhe se ka harrue që letërsija si art, për me realizue të mirën që âsht e ftueme me krijue, nuk duhet

me qenë vetëm e pafajshme dhe e pastër në formën dhe në shprehjen e vet;

Prandej, meqenëse nuk âsht vërtetue mjaft se Pishati, Gystav Floberi dhe Pileu kanë bâ deliktet që u janë mveshë;

Gjyqi i liron prej akuzës së ngrehun kundër tyne dhe prej pagimit të shpenzimeve të gjyqit."

GYSTAV FLOBERI

NJI VJET I LAVDISHËM

Vjetin letrar 1857 e shënuen dy mjaranje të mëdha: *Zoja Bovari* në prozë dhe *Lulet e së keqes* në poezi. Sikurse mund të thuhet pa teprue aspak se prej romanit, të Floberit ka filluar me u zhvillue realizmi modern me të gjithë rrembat e vet, tue përfshi aty edhe natyralizmin, ashtu mundet dhe duhet të pohohet se përmbledhja e vjershave të Bodlerit âsht shuma dhe pikënisja prej kah shkojnë të gjitha rrugët në poezin plitoreske-materialiste të parnasianëve, në poezin muzikale-spiritualiste të simbolistave e deri te mbirealizmi i njizetvjetshit të shekullit tonë. Miadje, njiqindvjetori i njanës dhe i tjetrës kryevepër, *Zojës Bovari* dhe *Luleve të së keqes*, zbulon faktin e pamohueshëm se ky ndikim nuk âsht shterë dhe se realizmi kritik i ditëve tona dhe poezija bashkëkohore shfrytzojnë të mbërrimet e Floberit dhe të Bodlerit, tue mveshë nganjiherë vetëdijshëm e nganjiherë pavetëdijshëm në problematikën letrare edhe metodat e punës së këtyne shkrimtarëve të mëdhej.

E ky ndikim qe i madh sidomos në kohën e tyne në letërsin e gjithë popujve t'Europës.

* * *

Auktori i ardhshëm i *Zojës Bovari* lindi në Ruan më 12 dhetuer 1821 (po n'at vjet kur lindi edhe Bodleri, i cili âsht vetëm shtatë muej mâ i vjetër), e vdiq në fermën e familjes në Kruaset afër vendlindjes, më 8 maj të vjetit 1880, pa i mbushë pesëdhetë e mandë vjetë.

I ati ka qenë mjek, nxanës i të madhit Dypyitren, e ama ka qenë e bija e mjekut. Floberi e kaloi fëminin në spital, ku ibanonte Dr. Floberi me familjen e tij të madhe, luente afër prosekturës së spitalit, e ati dhe të motrës i pëlqente mâ tepër se asnji argtim tjetër me hypë në pahi dhe me shique nëpër dritare oka po bân i ati. Shkollën e mesme e vijoi në vendlindje, e më 1840 dha provimet e maturës (ka qenë vonue pak) dhe mbas provimit shkoi n'udh-

timin e vet të parë (në Pirineje e Korzikë). Vjetin tjetër duhej të shkonte ushtar, por nxuer një numër të mirë (sepse meqenëse nuk kishte shënbim të detyrueshëm ushtarak, kjo ishte çashtje llotarije), dhe mbet në shtëpi e shpeshherë shkonte në Truvil, i cili nuk ishte ende banjë e famshme deti, por vend i gjallë turistik. Prindët e çojnë në Paris, për me studjue drejtsin, por studimet nuk e interesojnë, e si provincialist ai nuk mundet me u gjetë si duhet në qytet të madh. E ndien vehten të vetëmuem dhe të pafat. Ishte fëmi i komplikuem, në shkollë vuente shum, e i vetmi gëzim për të ishin disa miq që e përcjellin gjatë tanë jetës. Studimet i len mbas dy vjetsh, kur çfaqen shêjat e parë të „sëmundjes së nervave", e cila i jep ngjyrën tanë karierës së tij jetsore dhe letrare.

Floberi ishte njizet e tri vjeç kur i vdiq i ati, i dërmuem prej punës dhe i dashtun prej të gjithëve aq sa punëtorët e skeles në Ruan kërkuen si nderë të posaçme që t'u lejohej me e bajtë arkivolin e tij. Po at vjet takoi në Paris, ku shkoi për me ndejtë një kohë të shkurtë, Lujzën Kolet, poeteshën e squet, e cila bukurin e saj fizike e kombinonte me karierën letrare, merrte gjithnji shpërblime dhe depërtonte shkathtësisht në jetë. Lidhja e saj me Floberin, i cili ishte shum më i ri, zgjati nja dhetë vjet, e meqenëse nuk jetojshin bashkë, por takoheshin kohë mbas kohe, Floberi i shkruente shpeshherë, kështuqë kjo përban një pjesë me randsi në korespondencën e tij të pasun. Për mënyrën e krijimitit të *Zojës Bovari* nuk do të kishim qenë të mjoftuem në mënyrë aq të përpiktë dhe autentike sikur mos t'ishin letrat e Zojës X..., në të cilat shkrimtari i ardhshëm, tue mendue se ishte tue bisedue me një partner të barabartë, kënaqej tue zbulue dita me ditë dëshirat dhe shpresat e veta, vuejtjet dhe përcjekjet. Në prag të vjetit të stuhishëm njimijë e tetëqind e katërdhetë e tetë, të cilin do ta përjetojë si vështrues dhe nga pak pjesëmarrës, udhtoi kambë me mikun e tij Maksim dy Kampin (i cili âsht gjithashtu i biri i një mjeku të famshëm) nëpër Normandi dhe Bretanjë. Udhtuen për qëllime shëndetsore, e përshtypjet e tyne t'udhtimit i përshkruen në shenimet e tyne t'udhtimit. Këto shënime janë një pjesë me randsi e shkrimeve të tij të rinis, por nuk i ka botue.

Me shkrue ka fillue si djalosh, kur ka mbushë dhetë vjet. Më parë mbante diftar'n, mandej bante prova me shkrue novela e drama, dhe disa vjet me radhë punoi në veprën, në të cilën ka shpresa të mëdha. Kjo âsht një rapsodi poetike-filozofike e quejtun *Sprovimet e shën Antunit*. Dy kampi ia mbushi mendjen me shkue me të në Lindjen e Afërme (ku Dy Kampi kishte qenë një herë përpara, e tash shkonte përsërë me punë zyrtare), por Floberi donte me krye më parë veprën e vet. Ashtu sikurse Gete që ka marrë frymzimin e parë për *Faustin* e vet tue shique marionetët e panairit, edhe Floberi âsht frymzue për Shën Antunin e tij eremit — ndoshta — nga përjetimet në fëmini. Qysh moti e mundojshin

mendimet, e *Sprovimet* e tij do të jenë rezultat i përvojave letrare e jetsore, lektyrës së gjanë e mbi të gjitha punës së mundimshme. Më në fund vepra u krye dhe auktori i ri, i cili iu afrue të tridhetës, ua lexoi dy miqve të vet. Njani âshtë i përmendumi Dy Kamp, moshatar i Floberit, tjetri Lui Buili, i cili âsht disa vjet mâ i ri. Të dy shkruejshin, disa punime edhe i kanë botue, e me jetën letrare të Parisit kishin shum mâ tepër përpjekje se Flobori. Tue marrë parasysh miqsin dhe përvojën letrare, gjykimi i tyne do të jetë kompetent. Floberi për njimend e pranoi at gjykdim, megjithse qe dështues. Miqt i propozojshin me qitë dorëshkrimin në zjarm dhe me marrë ndonji përmbajtje tjetër, mâ bashkëkohore. Qe, për shembull, rastin e së shoqes së Delamarit, e cila e ka mashtrue me të madhe burrin, mjekun e përvujtë të kaltundit dhe — mbasi âsht dëshprue në dashunit e veta — ka shkue vullnetarisht në vdekje... Floberi e pranoi propozimin, i cili në dukje ishte barok, por ishte në pajtim me drejtimet e reja realiste dhe — tue u bâ gati për me udhtue — ai filloi me mendue që ta përpunonte landën e cila ndryshonte aq thellë prej asaj të cilën e kishte përpunue. Memzi vendosi me shkue dhe Dy Kampi e muer gati me detyrim.

Nëpër Marsej dhe Maltë mbërrijtën n'Aleksandri dhe Kairo prej kah do t'udhtojnë mandej nëpër Nil. Floberi diehej me ambienitin e ri, të cilin e përjetonte intenzivisht, por e muer malli për Normandilin e lindjes. Gjithnji mendonte për romanin që do ta shkruente diku në breg të Nilit, në zemër t'Egjyptit, gjente emnin për protagonisten e vet. Do të quhej Ema, Ema Bovari! Kjo ndodhi më 1850. Prej Egjyptit udhtarët nisën për Beirut, prej aty n'Ishullin Rod, mandej në Stamboll dhe mâ në fund n'Atinë. Do të kalojnë nëpër Spartë dhe mâ në fund do të nisen prej Peloponezit për në Itali, Brindizi, Napoli, Romë, Firencë, prej kah do të vazhdojnë mandej për në shtëpi. Kah mesi i vjetit 1851, Floberi u kthye në Ruan, mbasi kaloi plot injizet muej jashtë vendlindjes. Zu vend në Kruaset, ku do të kalojë tash e mbas ditët e veta, ra në lidhje me Lujzën Kolet (me të cilën ka qenë zanë) dhe iu përvesh intenzivisht punës. Punoi plot pasë vjetë romanin e vet, i cili me një tetuer 1856 filloi me dalë në *Revue de Paris*, ku Dy Kampi ishte personalitet me randsi. Megjithatë u detyrue me u bindë kur Pishatli, redaktori i dytë, kërkoi që të zbuteshin disa vende, e disa të hiqen fare. E përdhtshmja lokale *(Nouvelliste de Rouen)*, e cila e përshendeti përzemërsisht dhe filloi mandej me e botue paralelisht me revistën, ndaloi publikimin, e kur në fillim të vjetit t'ardhshëm vepra duel si botim i Mishel Levit, prokurorija shtetnore paditi për cenimin e moralit publik. U mbajtë procesi i njoftun, në të cilin Floberi duel i pafajshëm në saje të lidhjeve të veta dhe të mbrojtjes së shkëlqyeshme të Meshtër Senarit, mikrut të familjes së Floberit. Kjo ka ndodhë me 7 fruer 1857.

Seksesi në librari qe shum i madh, kështuqë botuesi fatbardhë, i cili pagoi për veprën 500 franga, bâni nji punë të mrekullueshme. Kritika kundërshtoi, sepse e pengojshin elementet e reja që kishte në vet vedi vepra e Floberit, por Sen Bevi, i cili e kishte të zhvillueme shqisën për ndryshimet e opinionit publik ndieu kohën që po vinte dhe shkroi në *Moniteur-in* zyrtar nji reçension të favorshëm. „Zotni Gystav Floberi — shkroi kritiku i famshëm — përdor pendën sikur mjekët që përdorin ndëgjuesen..." Tue çemë tendencat e reja realiste në letërsi, të cilat gjetën shperhjen artistike në romanin e Floberit, Sen Bevi përfundoi: „O anatomista e fiziologë, gjithkund po hasi në gjurmën tuej!"

Për me u çlodhë prej prozës së përgitshme, të cilën e shkrin në pikëpamje stilistike tue u dhanë banaliteteve mâ të këqija vleftën e dokumentit artistik, Floberi i përvishet punës për me shkrue nji roman historik-arkeologjik, të cilin do të kishim mundë me e quejtë në të vërtetë epope. Ky âsht *Salambo*. Sikur në *Zojën Bovari* që âsht ngjallë provinca e lindjes, njerzit e doket e saj (megjithse ky nuk âsht roman regjionalist), kështu do të ngjallet tash Kartagjena e vjetër dhe nji kulturë e shkatrrueme kaherë. Në vjetin 1858 shkoi në Tuniz, për me pá vetë dokumentet mbasi ka studjue shum vepra profesionale, e mbas katër vjetsh (kah fundi i vjetit 1862) duel *Salamba*. Suksesi i jashtëm qe i madh dhe botuesi qe dorëshlirë (megjithse edhe kësaj here e ka plaçkitë auktorin), por kritika nuk tregoi kurrfarë mirëkuptimi. Heshti edhe Sen Bevi, i cili, ate që âsht madhshtore, (e *Salambo* e meritonte kët epitet) nuk e ka kuptue kurr. Por sadoqë kritikat ishin të disfavorshme, ato çfaqshin njifarë respekti. Floberi nuk âsht mâ fillestar i panjoftun, ai âsht personalitet dhe megjithse nuk jeton në Paris, ai merret parasysh. Të rijt e quejnë prîjs të tyne, e lidhjet e tij shoqnore nuk janë të panevojshme. Viziton princeshën Matilda e cila e çmon dhe e nderon, princin Zherom Napoleonin, i cili nuk kursen komplimentet, megjithse politika e intereson mâ tepër se letërsija, shoqnohet me të huejt e njoftun dhe egzotikë sikurse âsht Turgenjevi, merr pjesë në çfaqjet letrare mondene.

Përkundër detyrimeve shoqnore, të cilat i vetmuemi i Kruasetit i pranon si diçka të randë, diçka që âsht në kundërshtim me natyrën e tij, sepse e ndien vehten të pasigurtë, Floberi punon veprën e tij të re, të cilën shum aderuesa dhe njoftsa të tij e quejnë si realizimin e tij mâ të madh. Kjo âsht *Edukata sentimentale (L'education sentimentale)*, nji roman autobiografik, në të cilin âsht paraqitë „edukata" sentimentale-fiziologjike dhe shoqnore-politike të rinis franceze në prag të katërdhetë e tetëshit. Zhvillimi i brezit që përgatit dhe përjeton Revolucionin, që me grushtin e shtetit dhe me mëkambjen e Perendoris të shtyhet në mbrapavijë dhe të dënohet me vegjetue si shterpe. Auktori âsht luhatë ndërmjet disa titujve, e njani — simbolik — quhej *Fruits secs*, që

don me thanë frytet e thame ose përkthye më lirisht: rrembi i thatë. Me këtë Floberi i ngriti përmendoren dashunis së vet të madhe, Elizës Fukol (zojës Annu në roman), të cilën e ka njofitë qysh kur ka qenë djalosh, gati fëmi, por nuk do ta harrojë kurr.

Kritika as me këtë rast nuk e lavdoi, e ngjarjet ushtarake-politike (lufta e Prusis me Francën, thyemja e Perandoris së dytë, Komuna dhe kontrarevolucioni) do ta qesin në mbrapavijë veprën e Floberit. Breznija e ardhshme do ta korigjojë këtë gabim e kritikët dhe historianët do t'i kushtojnë kujdesin më të madh kësaj vepre. Në prag të Luftës së parë botnone u themelue në Paris Shoqnija e miqve *t'Edukatës sentimenetale* në të cilën u regjistruen shum puntorë publikë, letrarë dhe joletrarë.

Kur mbushi pesëdhetë vjetë, Floberi, i cili u plak para kohe, përhiqet gjithnji e më tepër në vetvedi. Në vjetin 1872 i vdes e ama, e cila e këqyrte djaloshin plak si fëmín, e Floberi e përqendron tanë dashunin në mbesën, Carolinën. Aq më tepër, mbasi nanën e saj, e cila ka vdekë tue lindë, e donte më tepër se asnjanim prej të gjithë vllazënve.

Mbasi provoi pa sukses me shkrue drama, megjithse ka qenë kambëngulës, pa u dorzue me shpirt u kthye prap në *Sprovimet e shën Antunit (La tentation de Saint Antoine)* dhe përgatiti verzionin e fundit të kësaj vepre të veçantë, e cila duel më 1874. Edhe kjo vepër e hutoi kritikën, por i hutoi edhe lexuesat, pramdej âsht lehtë me e marrë me mend se si do të ketë ndikue dikur në Builin dhe Dy Kampin. Prej të gjitha veprave të Floberit këtë rapsodi filozofike-politike âsht më së vështiri me e klasifikue. A âsht kjo epope apo dramë, satirë apo skena fillmi? Megjithatë, Floberi me romanin e vet për Kartagjenën e vjetër si me thanë ka përgatitë terenin dhe, nëqoftëse e njofim *Salambon*, do të mundemi me e kupitue më tepër, megjithëse para lexuesave shtron kërkesa të mëdha, në të vërtetë të jashtëzakonshme.

Vepra e mbrame e Floberit, që del prej shtypit sa ka qenë gjallë ai, janë *Tri tregime (Trois contes, 1877)*, në të cilat përpunon antikën, mesjetën dhe kohën moderne: *Herodijada (Herodias), Legjenda mbi shën Julianin Mikpritës (La legénde de saint Julien l'Hospitalier) dhe Zemra e thjeshtë (Uncoeur simple)* Suksesi âsht i madh, e novelat e përmenduna përsëshpejti bâhen të popullarizueme dhe lexohen shum edhe sot e kësaj dite, përkthehen, ilustrohen dhe komentohen sepse paraqesin kulmtensencën e krijimtaris së Floberit, një lloj *digesti* të tij.

Vjetët e fundit të jetës, të cilët janë nën hijen e skamjes (tanë pasunin ia ka falë mbesës që ta shpëtonte të shoqin prej bankrotimit), vështirsive fizike dhe veltmis gjithnji më të madhe, ia kushton veprës së madhe, të cilën do të kishim mundë me e quejtë enciklopedi e marris njerzore por edhe brevijar të shekullit XIX, satirë të qytetimit borgjez, poziviltivizëm dhe seientizëm. Vepra

mbet e pakryeme dhe sot e kësaj dite nxit polemika të ndryshme, sepse nuk mund të dihet se si dhe më c'frymë do t'i jepte fund auktori, don me thanë cilën prej verzioneve ekzistuese do ta zgjedhte. Prandej të respektojmë faqoletën e mëndafshtë me të cilën i mbuloste fletët e shkrueme që të mos i shifte syni profan. Fletët që pritshin të gatshme edhe ditën e kobshme të pranverës, kur shkrimtarin e gjet vdekja.

Vjetin tjetër duel romani i pakryem për *Buvardin dhe Pekyshetin (Bouvard et Pécuchet)*, dalin edhe memoaret e Maksim Dy Kampit, e më 1884 fillon me dalë edhe korespondenca e Floberit, e cila do t'u zbulojë breznive t'ardhshme Floberin e ni (për të cilin publiku sa ka qenë gjallë as që ka ndëgjue diçka kësisoj), si njeri të ndieshëm dhe me ndjenja, i cili âsht mundue me kambënguljе me kalue trashëgimin romantik dhe i cili në luftën e përditshme (má mirë me thanë në luftën e përnatshme) për shprehjen e re letrare shterrë energjit e veta, tue jetue si asket. Njeri, i cili mundet me shërbye edhe si shembull i naltë dhe i pambërritshëm i ndershmënis artistike dhe besnikis fanatike ndaj detyrës letrare.

* *
*

Floberi vdiq me 8 maj të vjetit 1880. Mirëpo, rrethanat në të cilat ka vdekë nuk janë të qarta ose — me fjalë tjera — asnji verzion nuk âsht pranue në tansi, megjithse nuk ka arsye sepse mos me u pranue. Vdiq buzë tavolinës së shkrimit, buzë të cilës kaloi zgjuet gjith ato net. Vdiq prej derdhjes së gjakut në tru. At ditë Floberi u çue si rendomë. Meqenëse kishte punue natën, rrinte në shtrat deri n'orën dhetë apo njimbëdhetë, e mandej lahej. Banja duhej t'ishte sa má e ngrohët, aq sa mos me u përvlue, e tue ndejtë në kadë, ai shqonte posten dhe pinte disa llulla duhan, sepse lamja mund të zgjatte shum. Aq má tepër mbasi ù pëlqente edhe me fjetë në kadë.

Kështu ndodhi ditën e kobshme, por Floberi — si duket — e shkurtoi at ditë lamjen meqenëse bâhej gati me shkue në Paris, madje edhe valixhen e dorës e kishte përgatitë. Kur u çue prej kadës e ndjeu vehten keq. Tue u frigue se po përgatitej „kriza" thinri shërbtoren dhe — tue i thanë se nuk po e ndiente vehten mirë — dërgoi me e thirrë mjekun. Ndërkaq ai u vesh, u ul buzë tavolinës së shkrimit dhe e ndezi llullën, sepse ndoshta për nji çast ka mbledhë vehten apo ka dashtë me e heqë mërzin. Por, si duket, e ka kapë prap dhimbja, sepse âsht shtri në kanapé, e dila gjindej në dhomën e punës ku ishte vendosë edhe biblioteka. Kur ra në kanape i ra të fikët. Doktor Turne (i cili e zëvendsonte doktor Fortenin, mikun e Floberit) e gjet — si thamë — të

fikët dhe porsa e shiqoi përciptazi, pacienti vdiq, pa ardhë në vedi fare.

Këto janë fakitet e vetme të sigurta (të cilat ia ka thanë dr. Turme kolegut të tij të ri). Karolina e ka zbukuruar tregimin e vte, megjithse nuk ka qenë aty. Shënbtorja kur ia ka pru mëngjezin, e ka gjetë zotnin e saj pavetëdije: në dorën e djathtë mbante me ngërthitje shishen e vogël me krypë me erë, e kur erdh pak në vedi, ai ibalbzoi diçka që shënbtorja nuk ka mujt me kuptue, por Karolina spjegoi mâ vonë. Tue vdekë — thot ajo — thirri në ndihmë Viktor Ygon, për të cilin i kishte folë mbramë. Floberi nderonte me nji respekt fëmije poetin e famshëm, por shum mâ e besueshme âsht se ka mendue në mikun Helot (nëqoftëse ka thirrë diken), mjekun e Ruanit, të cilin e ka pasë mik dhe i cili e mjekonte kohë mbas kohe. Ky interpretim qeshnarak ka ndodhë sepse Hygoi plak ka qenë transferue para pak kohe n'avenin Eilau, për çka zoja Komanvil e ka njofitun dajën e vet. Prandej Maksim dy Kampi ka të drejtë, kur hedh poshtë të gjitha thanjet tue përmendë Helotin. Por nuk ka të drejtë kur shton se miku i tij ka vdekë prej epilepsis, gjâ që sigurisht nuk âsht mirë, e ngapak edhe e gabueshme (sepse të sëmundët prej epilepsis munden me qenë të tmershëm) dhe çmimi që ka pague Floberi për gjenialitetin e tij ka qenë i madh.

Ky çmim âsht me të vërtetë i madh, por nuk duhet me e kërkue në thanjet e kushërijve naivë ose mitqve dhelpnakë, sikurse ka qenë, si duket, Maksim Dy Kampi. Në bazë të hulumtimeve të deritashme, të cilat janë të pasuna dhe të gjithanshme, nuk kemi arsye me dyshue se Gystav Floberi ka qenë psihopat, histerik ose hilsteroid, me çka mund të spjegohen mjaft krizat e tij. Nuk kemi arsye me dyshue se shikaku i vdekjes âsht arterioskleroza, që âsht sëmundje e vjetër ngjitse... Vetëvetiu kuptohet se përpjekjet mbinjzerzore dhe mënyra jashtzakonishit johygjenike e jetesës e kanë keqsue jashtzakonishit gjendjen e tij. Autktori i *Zojës Bovari* nuk âsht vetë viktimë e heredhitetit të tij dhe faktikeqsis fatale (e cila ka mundë me ndodhë në kohën e qëndrimit të tij n'Egjypt) por âsht edhe viktimë e idealeve të veta letrare, martir i artit, të cilin e ka çmue para të gjithave dhe të cilit përnjimend i ka faljue gjithçka: edhe lumtumin personale, edhe karierën, edhe suksesin e jashtëm, edhe jetën.

I. H.

PËRMBAJTJA

PJESA E PARË 7
PJESA E DYTË 70
PJESA E TRETË 218

AKUZA, MBROJTJA DHE AKTGJYKIMI NË PROCESIN NDESHKIMUER KUNDËR AUKTORIT

Akuza e prokurorit shtetnuer 331
Fjalimi mbrojtës i avokatit 355
Aktgjykimi 414

Gystav Floberi (Ivo Hergeshiq) 418

GUSTAV FLOBER

ZOJA BOVARI

Redaktor teknik
SKENDER HOXHA

Korektorë
FEHMI SPAHIU e SHYQRI KUSHEVICA

Tirazhi 2.000 copë

U shtyp në dhetuer — 1959 në Shtypshkrojën e Sipërmarrjes gazetare-botuese „RILINDJA" Prishtinë